0634

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Alapításának éve 1868

128. kötet 2003 1–2. füzet

Főszerkesztő:

KOVÁCS TIBOR

Szerkesztő:

RACZKY PÁL

A szerkesztőbizottság tagjai:

FODOR ISTVÁN, NAGY MIHÁLY, SZATMÁRI IMRE, TÓTH ENDRE,
VIDA TIVADAR, VÖRÖS ISTVÁN

Technikai szerkesztő:

GARAM ÉVA

Szerkesztőség:

Magyar Nemzeti Múzeum, 1370 Budapest, Múzeum krt. 14–16.
Telefon/fax: 338 2673, e-mail: hnm@hnm.hu

ISSN 0003-8032

© Akadémiai Kiadó, Budapest 2003

Előfizethető:

Akadémiai Kiadó, H-1519 Budapest, Pf. 245
Telefon: 464-8240, fax: 464-8231
E-mail: folyoirat@akkrt.hu
www.akkrt.hu

Megvásárolható:

Kis Magiszter Könyvesbolt, Budapest V., Magyar u. 40.
Telefon: 327-7796, 327-7797

2005 OKT 06.
SZTE Egyetemi Könyvtár
SZEGED

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Alapításának éve 1868

128. kötet 2003 1–2. füzet

XP 2580
SZTE Egyetemi Könyvtár
J000723138

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOMJEGYZÉK – CONTENTS

TANULMÁNYOK - STUDIES

T. DOBOSI VIOLA-SZÁNTÓ ZSUZSA
A gravetti időszak hagyományos és radiokarbon koradatai 5
Traditional and radiocarbon dates of the Gravettian period

KEMENCZEI, TIBOR
Der erste Bronzefund von Bodrogkeresztúr 17

SZABÓ MIKLÓS
A haeduusok és Róma. Magyar ásatások Bibractéban 51
The Aedui and Rome. Hungarian excavations at Bibracte

PROHÁSZKA PÉTER
A perjámosi sír (1885) és helye az 5. századi lemezfibulás női temetkezések között 71
Das Grab von Perjámos (1885) und seine Stellung innerhalb der Frauenbestattungen mit Blechfibeln aus dem 5. Jahrhundert

GARAM ÉVA
Avar kori fibulák 95
Awarenzeitliche Fibeln

KÖZLEMÉNYEK - SHORT COMMUNICATIONS

LEBEGYEV JUDIT-MÁRTON ANDRÁS
Újabb terra sigillata leletek az Aquincum katonavárosi *canabae* területéről 125
New Samian ware finds from the *canabae* legionis of Aquincum

HAJNAL ZSUZSANNA
Mécsesek a Kölked-feketekapui avar telepről 177
Öllampen aus der Awarensiedlung Kölked-Feketekapu

LAKATOS ATTILA
10–11. századi temető Köröstarján-Csordásdombon (Tărian, Románia) 211
Cemetery of the 10–11th centuries at Köröstarján-Csordásdomb (Tărian, Romania)

SIMON BERNADETT
Hahót-Buzád-/Sárkánysziget lelőhely késő középkori kerámiaanyaga 227
Das spätmittelalterliche Keramikmaterial des Fundortes Hahót-Buzád-/Sárkánysziget (Ungarn)

TRUGLY SÁNDOR
Török rézedény Dunamocsról (Moča, Szlovákia) 253
A Turkish copper vessel from Dunamocs (Moča)

SZEMLE - REVIEW

GYÖNGYÖSSY, MÁRTON
Das Archäologische Institut der Budapester Universität um 1900 257

VÖRÖS GABRIELLA
Beszámoló az orosházi szarmata régészeti konferenciáról 261

NEKROLÓG

Kőhegyi Mihály (1934–2001) 263

RÖVIDÍTÉSEK - ABBREVIATIONS 267

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 5–16
© Akadémiai Kiadó, Budapest

TANULMÁNYOK

A GRAVETTI IDŐSZAK HAGYOMÁNYOS ÉS RADIOKARBON KORADATAI

T. Dobosi Viola*–Szántó Zsuzsa**

A felsőpaleolitikum utolsó húszezer esztendejében a gravetti kultúrkörbe tartozó, ám különböző eszközkészítő hagyományokkal, kulturális kapcsolatokkal rendelkező közösségek népesítették be a Kárpát-medence belső területeit. Az időszak élővilágának és az élettelen környezetnek az alakulása a természettzdományos adatokból aprólékosan rekonstruálható, a történeti folyamatok gerince a C14 adatsor. A tanulmány a 2002. végéig hozzáférhető radiokarbon adatokat gyűjtötte össze.

Kutatástörténet

A paleolitikum – és benne a felső paleolitikum – nevezéktana és kronológiája a rendszeres tudományos kutatás 110 éve alatt számos, több okra visszavezethető átrendeződésen esett át. Az információ mennyiségének növekedésével, régészeti és szakirodalmi források kronológiai (tágabb időhatárok között) és topográfiai (nagyobb terület) bővülésével szükségképpen változott a kutatás irányultsága. A 19. század végétől a második világháborúig a módszeres, jól dokumentált feltárással és komplex feldolgozással együtt a Franciaországban érvényes sztratigráfiát másolták, az akkor mérvadó és legjobban megalapozott francia tagolási rendszert tekintették hiteles és irányadó forrásnak. A „francia szisztéma" évtizedei a hazai őskőkorkutatás sikeres időszaka volt.[1] Az eredményeket a két vezető kutató, Kadić Ottokár[2] (felemás magyarítással a kultúra-neveket magyaros fonetikával, de franciás „-ien" végződéssel írta) és Hillebrand Jenő[3] egybehangzóan foglalja össze. Kadić táblázata:

késői jégkorszak kultúrszintjei	magdalénien
java jégkor kultúrszintjei	szolütréen orinyaszien musztérien
praeglaciális	selléen

Hillebrand követi a kultúra-neveket és a sorrendet, de a jégkor hagyományos beosztását a hőmérséklettel helyettesíti:

Európai kor	hideg időszak	meleg időszak
15 000	Magdalénien (mérsékelt hideg)	
20 000	Solutréen (kisebb jégkor)	
30 000		Aurignacien (mérsékelt meleg)
50 000	Újabb moustérien (nagy jégkorszak)	
		régibb moustérien
60 000	Acheuléen	
		Chelléen (szubtrópusi)

(Mai terminológiával az aurignacien-solutréen-magdalénien időrendi sáv, valamint a fiatalabb aurignacien-magdalénien kulturális szint tartozik hozzávetőlegesen a gravetti entitáshoz.)

A második világháború után megváltoztak a kutatás személyi és szervezeti feltételei, hozzáférhetők lettek a hozzánk tipológiailag-topográfiailag egyaránt közelebbi kelet-európai eredmények is. Egyes korszakos alapművek publikációs nyelve megnyírbálta a francia nyelv hegemóniáját: az alsó paleolit eredmények publikálásában az angol nyelv tört előre. Közép-Európa középső paleolitikumának kutatásában erős frontot nyitottak a németek. A szovjet/orosz, ukrán felső paleolitikum orosz nyelvű megismertetése pedig új távlatokat nyitott a korszakkal foglalkozók előtt.

* T. Dobosi Viola, Magyar Nemzeti Múzeum, H-1370 Budapest, Pf. 364
** Szántó Zsuzsa, ATOMKI, H-4001 Debrecen, Pf. 51
[1] Vértes 1965b, 91.
[2] Kadić 1934, 21–23.
[3] Hillebrand 1934, 1936.

Már az 1930-as évek végén körvonalazódott egy, azóta sikeres karriert befutott új kulturális egység, a gravettien. Bár maga a terminológia francia eredetű (La Gravette, kőfülke Dordogneban, a 19. század nyolcvanas éveivel kezdődően több feltárás, három felső kultúr-rétegében nagy számban előkerült jellegzetes pengehegyek alapján lett a kultúra névadó lelőhelye), klasszikus jelzője a „keleti" maradt. Az 1950-es évekre vált elfogadottá, telt meg igazi, régészeti tartalommal. A hazai felső paleolit publikációkban 1957 az utolsó dátum, amikor a késő würm lelőhelyeket még nem a régészeti leletek karaktere, hanem a befoglaló üledék alapján „löszpaleolitikumnak" nevezték.[4] A hatvanas évek elejének hazai publikációiban már általános érvényű: „Magyarországon a gravetti kultúra megállapítása körülbelül egy időben történt az osztrák magdaléni hasonló áthatározásával. Azonban nálunk sokkal inkább érződött bizonyos tudományos tradíciókhoz (azaz a „francia szisztémá"-hoz, DV) való ragaszkodás, amellyel szemben ez egy már évtizedek során kialakított, szegényes, de klasszikus kultúra-fokozat törlését jelentette, és helyette egy új, átfogó kulturális körbe való kapcsolódást".[5] Vértes L. 1965-ben egy előadásában már egy interdiszciplináris közelítésű szinoptikus táblázatban összegzi a gravetti időszak eseményeit.[6]

Hamarosan a gravetti kultúrát is utolérte minden régészeti kultúra sorsa: az osztódás. Először a „barlangi gravetti" válik ki a nagy egészből[7] és indul mintegy húsz évig tartó útjára, amikor is bebizonyosodik, hogy a „pilisszántói kultúra" barlangi lelőhelyei a nyíltszíni telepek átmeneti vadásztanyái, nem kultúra-, hanem funkció-specifikus leletanyaggal.[8]

A következő lépés a lelőhelyek kronológiától független, topográfiai csoportosítása. Eleinte nem is maguk a kevéssé tipikus leletanyaggal képviselt telepek alkotnak egy-egy csoportot, hanem a tipológiai-kulturális kapcsolataik megrajzolható, elkülönülő köre: a dél-magyarországi Ságvár-csoport, a dunakanyari Pilismarót-csoport és az északkelet-magyarországi néhány lelőhely anyagát vonta össze a harmadik csoportba Gábori Miklós 1968-ban.

A csoportosítás már rejti a jelenleg érvényes felosztás gondolat-csíráit: „The two most characteristic and richest sites of the culture are situated at Ságvár south of the lake Balaton and at Pilismarót in the Danube bend. The industries of these two sites are Gravettian, though not of the same variety."[9]

Fontos állomás volt Gábori-Csánk Vera új eredményeinek publikálása 1978-ban. A Würm végi kis klimaoszcilláció (Nyugat-Európában Lascaux interstadiális) hazai kimutatása (Ságvár–Lascaux interstadiális) a gravetti időszak üledékföldtani-geokronológiai keretét finomította.[10]

A régen ismert és az elmúlt három évtizedben megtalált 22 új gravetti teleppel együtt mintegy 30 lelőhelyen volt ásatás és több, még nem hitelesített gyűjtőpontot ismertünk meg. A gravetti időszak jelenleg érvényes felosztása tehát a természettudományos és régészeti eredmények szintézise. A régészeti adatokkal megerősített paleoökológiai terminológia, a Ságvár időszak és egy új felső paleolit ipar, a ságvárian bevezetése a szakirodalomba az utóbbi másfél évtized eredménye.[11]

A gravetti időszak régészetének vázlata

A felső paleolitikum 20–25 000 éves időtartamának (>?35–10 000 BC) felosztására 1996-ban született egy mindenki által elfogadható, általános érvényű javaslat.[12] A három nagy kronológiai-kulturális egységbe jól illeszthetők a Kárpát-medence belső területeinek telepei.

A korai felső paleolitikum (angol szavak rövidítésével EUP) keretébe az aurignaci két szintje és az északkelet-magyarországi levéleszközös ipar aurignacival kortárs fiatalabb szakasza tartozik. Abszolút kronológiai helyzete bizonytalan, sok ellentmondó adattal.

Az interpleniglaciálistól a jégkorszak végéig tartó középső felső paleolitikum (MUP) és késői felső paleolitikum (LUP) iparai a gravetti entitás időszakába tartoznak, kitöltik a jégkorszak hátralévő idejét. Az időszak nem volt egységes, számos adattal alátámasztott ciklikusság, lüktetés jellemzi.[13] A telepek inkább alkalmasak egy időszak, mint egy hagyományos régészeti egység jelölésére. A sensu lato gravetti kultúra nagy területen elterjedt (a Don-kanyartól Wachauig, a szárazföldi jégtakaró déli határától a Krímig–

[4] GÁBORI-GÁBORI 1957.
[5] GÁBORI 1964, 21.
[6] VÉRTES 1965a.
[7] VÉRTES 1965b, 202.
[8] Az 1980-as években Pilismaróttól északnyugatra húzódó teraszokon (Diós, Pálrét, Tetves, Bitóc, Bánom) újrainduló feltárások eredményei.
[9] GÁBORI 1968, 186.
[10] GÁBORI-CSÁNK 1978.
[11] DOBOSI-VÖRÖS 1987, Table 8.
[12] MUSSI-ROEBROEKS 1996.
[13] SIMÁN 1990, Fig. 1.

Balkánig terjedő sávban), változatos topográfiai helyzetű és a közelítően 20 000 évet átölelő „kultúra" egyedi színezetű leletegyütteseket, lelőhelyeket fog össze. Ami egységes, az néhány eszköztípus, mint „fossile directoire" (Gravette-hegy), a mobil művészet s mindenekelőtt a periglaciális klímához, növényzethez és állatvilághoz való sikeres alkalmazkodás, a körülmények által megszabott életmód. Telepeiket általában 300 m tengerszint feletti magasságot nem meghaladó, enyhén hullámos dombvidéken vagy hegylábi lejtők védettebb tetőin találjuk.

Geokronológiailag (legalább) három települési hullámban a hagyományos régészeti-tipológiai elemzés szerint két, egymástól eltérő eszközelőállító technológiát használó népesség jelent meg a Kárpát-medencében. A kultúra keletkezési helyét az abszolút kronológiai adatok szerint Közép-Európába helyezik (Willendorf-Pavlov törzsterületek). A Kárpát-medence belső területei - úgy tűnik - ebben a folyamatban nem játszottak szerepet.

A morva törzsterületekről keletre irányuló gyors és hatékony expanzió több hullámban érte el az ország északi sávját, közelítően az északdéli átjárók/folyóvölgyek mentén. Néhány lelőhelyünk több rétegű. Jelentősebb telepeink: Bodrogkeresztúr, Megyaszó, Sajószentpéter, Hont-Parassa, Nadap; a szállásterület a középhegység vonalát követi. A korai gravetti lelőhelyek anyaga klasszikus felső paleolit pengeipar. Az eszköztípusok, méretek, típusspektrum a gravetti törzsterületek (Pavlov, Morvaország, Wachau/Willendorf, Ausztria) kortárs településeinek anyagával rokon. A gravetti entitás idősebb (interpleniglaciális) pengés filumát a (szélesebb értelembe vett) *pavlovi kultúrá*ba soroltuk.[14] Az idősebb gravetti telepek által lefedett 2-3000 esztendő (28-26 000 BP) után - a jelenleg rendelkezésünkre álló abszolút kronológiai adatok szerint - egy „üres" időszak következik. Ha Északkelet-Magyarországra is érvényesnek tekintjük a gravetti kultúra alsó-ausztriai felosztását - ide illeszthető az egyelőre hazai analógia nélküli Hidasnémeti.[15] A Willendorf körben a vállas hegyek a gravetti kultúra fiatal, 23 000 BP körüli fáciesére jellemzőek.[16]

A késő würm klímatörténetének megoldatlan kérdése, hogy a Kárpát-medencében mikor volt a késő würm hidegcsúcsa. Az őslénytani leletek alapján végzett klimatológiai számítások szerint a legszélsőségesebb éghajlati periódus a Laugerie és Lascaux kis interstadiálisok közötti kétezer esztendő lehetett. Az általánosan elfogadott nézettel szemben (Brandenburg stadiális, a szárazföldi jégtakaró maximális kiterjedése) késett egy geokronológiai fázist. A kérdés tisztázása a 20-16 000 közötti, régészetileg mozgalmas időszak ökológiájának rekonstruálása, a használatos terminológia miatt nem közömbös. LUP a gravetti entitás fiatalabb szakasza, egyben az utolsó őskőkori kulturális egység. Az időszak általános jellemzője, hogy a vadász-zsákmány zömét a hideg sztyeppe csordaállatai teszik ki. A rén legelőváltó életmódjának megfigyelése/kihasználása a települési stratégiát és a vadászati módszereket is meghatározta. Két fáciese ismeretes:

- *Ságvárian vagy kavicsgravetti:* elkülönítésére az ipar eszközkészletében mutatkozó eltérések jogosítanak fel. Ennek a technológiának a gyökerei még messzebb nyúlnak vissza. A kavics (tyúktojás-méretű, víz által legömbölygetett, ezért folyóhordalékban gyűjthető kőzettörmelék), mint nyersanyag és alapforma az alsó és középső paleolitikumban általánosan elterjedt technológia egyik meghatározó eleme. Felső paleolit jelenléte, az archaikus típusok aránya egyes eszközkészletekben nem feltétlenül az alsó paleolitikumtól kontinuus továbbélést, inkább új igényt (igénytelenséget?) vagy szükségletet jelenthet. Kronológiai helyzete a Würm utolsó hidegcsúcsához közvetlenül csatlakozó kis interstadiális, abszolút kronológiai dátuma 20-18 000 BP év körül van. Legkorábban megismert névadó lelőhelye, Ságvár-Lukasdomb két települési szintje a régészeti kerete a 20-18 000 (Laugerie interstadiális) közötti Ságvár időszaknak. Előzményeit és utódkultúráit nem ismerjük, egyelőre csak a Kárpát-medencében tártuk fel lelőhelyeit: Ságvár, Mogyorósbánya, Madaras, Szob.

- *Epigravettien:* a pavlovi kultúra pengés hagyományainak megjelenése néhány ezer éves lappangás után az utolsó kis interstadiálisokban A würm hidegcsúcs utáni régészeti iparokra alkalmazott terminológia szerint ezek a lelőhelyek az epigravetti kultúra telepei.

A fiatalabb pengés gravetti részben párhuzamos a ságvárival, ám időtartama hosszabb. Idősebb szakasza 19-18 000 (Laugerie), fiatalabb szakaszai 16 000 (Lascaux), - s vannak adatok a jégkor legvégéről is (12 000 ?). Az eszközkészlet kissé elnagyolt, egy-két karakteres típus mellett az eszközök mérete csökkent, a kivitelezés minősége az előzményekhez képest visszaesett. A rövid ideig lakott, átmeneti jellegű vadásztanyák

[14] Egyes szerzők a pavlovien-t csak a morva területek idősebb gravettienjére alkalmazzák: DJINDJAN-KOZLOWSKI-OTTE 1999, 190.

[15] SIMÁN 1989.

[16] DJINDJAN-KOZLOWSKI-OTTE 1999, 190.

már az alföldön is feltűnnek (Jászság, Szeged), bár a legsűrűbb településhálózatot (jelenleg) a Duna-könyök két partján észleltük Esztergomtól Budapest-Csillaghegyig, az Ipoly-toroktól Vácig. Ide tartoznak a barlangok késő pleisztocén rétegeiből előkerült mikropengéket és nyílhegyeket tartalmazó eszközegyüttesek.

A LUP időszakból két mesterséges építménytípust ismerünk: Ságvárról félig földbe mélyített, hosszabb tartózkodásra alkalmas kunyhókat és Dömös epigravetti lelőhelyről rúdsátrat.

Üledék, lösz

Ásatási tapasztalat, hogy a Magyarországon eddig megismert nyíltszíni gravetti telepek az interstadiálisokra jellemző fosszilis talajokhoz köthetők, az első települési hullám az interpleniglaciálishoz, a második pedig a késő würm kis interstadiálisaihoz (Tursac? Laugerie és Lascaux). Az éghajlati ciklusok a Kárpát-medence benépesedésének ritmusát is megszabták. A Kárpát-medence belső területeinek mintegy 15%-át borítja a jellegzetes jégkori üledék, a lösz. A kisebb-nagyobb klímaingadozások (a hőmérséklet és csapadékviszonyok, ennek következtében a vegetáció periodikus változásai) hatására keletkezett, különböző típusú, különböző vastagságú eltemetett talajok biztos alapul szolgáltak a jégkor tagolásához.

A nagy átrendeződés idejét éljük. Az évtizedek alatt aprólékosan kidolgozott, alapvető szedimentológiai keretnek minősített és elfogadott lösz-kronológia éppen a gravetti időszakra vonatkozóan megrendült. Pécsi Márton a nevével fémjelzett iskola eredményeinek monografikus összefoglalójában még a számos elemzésben, cikkben hangoztatott geokronológiai besorolásokat alkalmazza.[17] Két évvel később a lösz rétegsorokban mutatkozó, interstadiális körülmények között keletkezett talajrétegek korát egy teljes geokronológiai időszakkal lejjebb helyezi. A korábban interpleniglaciálisnak datált „Mende felső" erdős-sztyeppe jellegű talaj a gravetti időszak biztos kezdőpontja volt. Legújabban 45–60 000 évre datálják.[18] A h2 dunaújvárosi embrionális talaj (pedig a Tápiósüly h1-es talajjal együtt néhány éve még olyan pontosan illeszkedett kis késő würm interstadiálisokhoz) is „megöregedett", s elfoglalta a Mende felső talaj helyét.

A két időszak klimatikus körülményei és időtartama közötti lényeges különbség a talajképződésben is megmutatkozhat, a két fosszilis talaj nyilván nem behelyettesíthető egymással – itt új eredmények várhatók. A jelenlegi geokronológia és sztratigráfia régészeti konzekvenciája a vonatkozó időszakra annyi, hogy a gravetti telepek egyelőre változatlanul interstadiális talaj/talaj jellegű üledékekhez köthetők, azaz a betelepülési hullámok követik az éghajlati ciklusok ingadozásait. A nézőpontok és/vagy adatok letisztulásáig az abszolút időrend megállapításánál maradunk a hagyományos tipológiai módszereknél és a radiometrikus adatoknál.

Gerinces paleontológiai tagolás

A Würm utolsó harmadából ismert természettudományos források minősége, a régészetileg értékelhető információk mennyisége egyenetlen, több okból is.

A gerinces fauna egy része az őskőkori telepek ásatásán előkerült „humanizált" fauna, vagyis a fosszilizációs folyamatban rejlő kockázat mellé az emberi válogatás is hozzásegít, hogy az eredmény hiányos legyen. A barlangi kitöltésekből, külszíni bányákból, régi folyómedrek torlataiból előkerült „természetes" fauna pedig nem mindig illeszthető be az aprólékosabb régészeti periodizációba.

Az új szintézisek megírásához két-három évtizednyi információ felhalmozódása látszik elégségesnek. Mottl M. a francia szisztéma időszakának példamutatóan ökológiai szemléletű őslénytani summázatában már az Elefantidák fajfejlődésére fűzi fel a pleisztocén faunák változását, ami máig követett, sikeres gondolat volt.[19]

1979-ben Jánossy D. (elsősorban Kretzoi M. és más paleontológusok biosztratigráfiai eredményeit továbbfejlesztve) a bővülő-megújuló mikro- és makrogerinces fajlisták alapján tagolja a pleisztocént és rögzíti a faunahullámok jellemző állattársaságát.[20] Vörös I. a fauna-váltások, fajoknemzetségek belső fejlődésének ökológiai szemléletű rekonstrukcióját a régi leletek revíziójára, az új őskőkori telep-ásatások faunáinak elemzésére, a szórvány leletek előkerülési körülményeinek tisztázására alapozza. A zoológiai meghatározásokon túl a leletek módot adnak egy-egy kérdés/téma részletesebb kibontására. A Ságvár-

[17] A paksi löszfal felső 10 méterében lévő fosszilis talajok többször megmért TL koradatai közötti eltérések elérik a 100 000 évet! Pécsi 1993, 278 és 133. ábra.

[18] Pécsi 1995, 28.

[19] Mottl 1941.

[20] Jánossy 1979.

Lukasdomb lakói által elejtett zsákmány feldolgozásának, hasznosításának vizsgálata mellett lehetőség volt barlangi és nyíltszíni telepek taxonómiai összehasonlítására.[21] A madarasi fauna kapcsán a kortárs telepek fajlistájában mutatkozó különbségeket vizsgálta, amire az Alföld és a Dunántúl eltérő környezeti adottságaiban találta meg a magyarázatot[22] (azaz a Dunántúlon a rén, az Alföldön a ló a fő vadász-zsákmány egy adott időszakban). Az Esztergom-Gyurgyalagon talált mamutcsont eszköz felveti a mamut, mint faj eltűnésének lehetséges időszakát a Kárpát-medencében.[23] A bodrogkeresztúri fauna feldolgozása pedig jó alkalom volt faunahullámok fajösszetételének, az *Alces* populáció európai mozgásának rekonstruálására.[24]

A fajok fejlődéséből, kicserélődéséből, faunaegyüttesen belüli százalékos arányukból faunahullámok rajzolódnak ki. Stabil biokronológiai hátteret adnak a régészeti lelőhelyek időrendi besorolásához.

A gravetti időszak az istállóskői faunahullám második felét és a Pilisszántó-bajóti faunahullám teljes időtartamát tölti ki. A teljes időszakban, nem nagy számban jelen lévő fajok (őstulok-félék, vaddisznó, őz, ragadozók) mellett vannak egy-egy időszakra jellemző állatok. Az istállóskői faunaszakaszt a nagy növényevők (mamut, gyapjas orrszarvú) exkluzív jelenléte határozza meg, a szarvasféléket a gímszarvas és a jávor képviseli. A gímszarvas klímaérzékeny faj. A jégkori üledékekben a jelenléte általános, míg az interstadiálisokban ugrásszerűen megnő az aránya.

A Pilisszántó-Bajót faunaszakasz az igazi „age du renne", a rénszarvasok aránya csaknem 30%, a lovak 22%-os jelenléte mellett.[25] A két faj elterjedésében, gyakoriságában topográfiai eltérések mutatkoznak.

A kisemlősök rövid, gyors generációváltásukkal környezeti változásokra érzékeny markerfajok. A gravetti időszak meghatározó régészeti lelőhelyei nyíltszíni telepek, s ezek a körülmények nem kedveznek a mikrofauna fennmaradásának. A barlangi rétegsorok kisemlős-faunája vagy nem köthető megbízhatóan régészeti településsi szintekhez,[26] vagy csak színesíti az általános ökológiai képet.[27]

Malakológia

A puhatestű fajok közvetlen környezetük ökológiai körülményeinek rendkívül jó indikátorai. Az utóbbi két évtizedben a malakológia erőteljesen és hatékonyan bekapcsolódik azokba a komplex paleoökológiai rekonstrukciókba, amelyeket a különböző időszakokban lerakódott, számos ponton megtalálható lösz-profilok üledék- és paleobotanikai elemzésével, radiokarbon mérésekkel együtt végeznek el.

A kutatóknak módjuk volt a szárazföldi puhatestű leletegyütteseket csoportosítani. Csapadék- és hőmérsékleti igény, a növényzeti borítottság ismeretében a minták fajösszetétele és dominancia-viszonyai alapján rekonstruálták az utolsó eljegesedés ökológiáját. A gravetti időszak régészetileg indokolt alsó időhatárától (27–28 000 BP) a jégkorszak végéig: extrémen száraz, xerofil – hidegkedvelő – nagy tűrőképességű, nedvességkedvelő faunák követik egymást a 20–18 000 közötti, *Columella* dominanciával jellemezhető hidegcsúcsig. Ezt a stadiális csúcsot egy rövid ideig tartó beerdősülés *(Punctum)*, majd újabb lehűlés követi. A 16–15 000 körül kezdődő enyhülés a jégkorszak végével sem zárul le.[28] A malakológiai alapozású éghajlati rekonstrukció – eltekintve attól a ténytől, hogy a csigafaunák élettere mennyire szűk, s csak a környezetükre érvényes értékeket adnak – meggyőzően egyezik a társtudományok eredményeivel.

Paleobotanika

A felső pleisztocénban makrofosszilia (aerob és anaerob körülmények között szénült növényi maradványok) és pollen előkerülése várható. A kiválóan konzerváló mésztufa lerakódása a száraz és hideg időszakban szünetelt.

A palinológia problémája, hogy a gravetti időszak, a Würm utolsó harmada üledékei a lösz-

[21] Vörös 1982.
[22] Vörös 1989.
[23] Vörös 1991.
[24] Vörös 2000b.
[25] Vörös 2000a. III. tábla, 202.
[26] A Peskő barlang újabb rétegazonosító feltárásán az ásatónak nehézségei vannak a régi szelvények rétegsorának azonosításával. A pocokfauna az egyéb adatokból is nyilvánvaló tényeket erősíti meg: azaz a régészeti szint interstadiális időszakhoz köthető. Hír 1990, 99.
[27] A pocokfajok arányának megváltozásával, százalékos gyakoriságával pontosan szemléltethető az éghajlat-változások mértéke és üteme (Kretzoi M. pocok-hőmérője) az erdő-sztyepp-tundra ökoszisztéma változása, a vizes élőhelyektől való távolság, stb. A gravetti időszak leghidegebb, utolsó évtizezredében az örvös lemming a kisemlős „fossil directoire"-ja. Kordos 1979, 126.
[28] Sümegi–Krolopp 1995, 136–138.

profilok felső méterein vagy teljesen pollenmentesek, vagy néhány hideg- és nedvességtűrő lágyszárú pollenje van bennük: az impozáns pollenspektrumokat és diagramokat produkáló alföldi mélyfúrások legfiatalabb része túl nagy léptékű, néhány ezer éves klímaoszcillációk kimutatására alkalmatlan.

Az antrakotómia vizsgálatának tárgya egyrészt az ember által szelektált tűzifa a telepek tűzhelyeiből, másrészt a jégkorszakban időnként nagy területeken pusztító erdőtüzek maradékai. Ezért több helyen a nem-humán eredetű faszenes csíkok vezérszintnek tekinthetők.[29] Éppen ezekből a régészeti faszénmintákból annyi azonban kétségtelen, hogy a késő jégkorszak leghidegebb időszakában is volt fás szárú vegetáció, elsősorban a nagy tűrőképességű vagy alacsony hőigényű fenyőfélék *(Larix, Picea, Pinus)*, lombosok (nyír, fűz, gyertyán) a folyókat kísérő galériaerdőkben, a klímaindikátor hidegtűrő fűneműek mellett.[30]

A magyarországi felső paleolitikum radiokarbon adataiból régészeti összefoglalás 1993-ban jelent meg.[31] Jelen bővített és megújított táblázat több forrásmunka és a 2002-ig bezárólag hozzáférhető friss mérések adatainak összegzése *(1. táblázat)*.

1. táblázat. A gravetti időszak radiokarbon adatai
(Jelzések: régészeti lelőhely: **arch**, földtani minta: geo)
Table 1. Radiocarbon dates of the Gravettian Period

Lelőhely	Archeol/ geology	Üledék	Lab.code	BP	CalBC
Szekszárd	**arch**	**folyóvízi**	**Hv408**	**10 350±500**	**10 826(10 280)9060**
Lovas[32]	**arch**		**ETH15199**	**11 740±100**	
Almásfüzitő	geo	folyóvízi	Hv6958	11 850±110	12 010(11 860)11 726
Dunaföldvár	**arch**	**lösz**	**Hv1657**	**12 110±315**	**12 601(12 180)11 796**
Zalaegerszeg	**arch**	**lösz**	**Hv1816**	**12 125±300**	**12 601(12 200)11 831**
Pilismarót-Pálrét[33]	**arch**	**lösz**	**Hv12988**	**13 130±100**	
Arka-upper	**arch**	**agyag**	**GrN4218**	**13 230± 85**	**13 972(13 840)13 698**
Szeged-Öthalom[34]	**arch**	**lösz**	**deb-3344**	**15 920±170**	**17 850–17 690**[35]
Budapest-Csillaghegy[36]	**arch**	**lösz**	**deb-3160**	**15 940±150**	**17 850–17 700**
Esztergom	**arch**	**lösz**	**deb-1160**	**16 160±200**	**17 950–17 750**
Tokaj-Patkóbánya	geo	lösz	deb-4364	16 320±170	18 010–17 790
Tápiósüly	geo	lösz	Hv1615	16 750±400	18 903(17 540)17 074
Lakitelek-Téglagyár	geo	lösz	deb-1536	16 820±200	18 450–17 960
Bodrogkeresztúr-tgy.	geo	lösz	deb-1096	16 850±200	18 470–17 970
Arka-lower	**arch**	**agyag**	**GrN4038**	**17 050±350**	**18 749(18 230)17 725**
Tiszaföldvár[37]	geo	infúziós lösz	Hel 1206	17 100±240	
Tokaj-Csorgókút	geo	lösz	deb-1076	17 210±170	18 870–18 210
Tokaj-Csorgókút	geo	lösz	deb-4330	17 500±110	19 210–18 530
Tokaj-Kereszthegy	geo	lösz	deb-4918	17 620±170	19 380–18 630

[29] A paleolit lelőhelyek tűzhelyeiből származó és természetes úton keletkezett faszenek újraértékelését hosszú szünet után Rudner E. kezdte meg. Egyelőre komplex kutatás, csapatmunka keretében éppen a tokaji Kopasz-hegy környékén. RUDNER–SÜMEGI 2001.

[30] JÁRAINÉ 1982, 149–150.

[31] DOBOSI–HERTELENDI 1993, 141.

[32] Institut für Teilchenphysik, Zürich, G. Bonani levele 1996.-02.8

[33] Dr. Mebus A. Geyh levele 12.4.1985: „...a mollusc sample from an upper Palaeolithic site was dated which should be between 16 000 and 19 000 years old. The 14C age of only 13 000 years might be the result of isotope exchange with a contamination of 20% during the whole holocene. This content is still in a possible range". – Tipológiai megfontolásokból a 16 000 körüli dátum elfogadható.

[34] KROLOPP–SÜMEGI–KUTI–HERTELENDI–KORDOS 1995, 340. Minden további adat kerekítve STUIVER et al. 1998 alapján.

[35] A deb- jelzésú /ATOMKI/ adatok az University of Washington Quaternary Isotope Lab RADIOCARBON CALIBRATION PROGRAM REV 4.0 szoftverrel kalibrálva.

[36] SÜMEGI–KROLOPP–HERTELENDI 1998, 168.

[37] PÉCSI 1993, 261–262. A tiszaföldvári, törökszentmiklósi, mohácsi és hódmezővásárhelyi infúziós löszminták (Helsinki Radiokarbon Laboratórium eredményei) alapján Pécsi írja: „...az infúziós löszök képződése 18 000–24 000 évvel ezelőtt folyt le... Az üledéklerakódás sebessége mintegy 4–5 ezer év/1 méter volt... a Kárpát-medencebeli infúziós lösz az utolsó eljegesedés (a Würm) leghidegebb és legszárazabb szakasza előtt képződött."

1. táblázat (folyt.)

Lelőhely	Archeol/ geology	Üledék	Lab.code	BP	CalBC
Bodrogkeresztúr-tgy.	geo	lösz	deb-1614	17 680±200	19 470–18 680
Ságvár upper	**arch**	**lösz**	**GrN1959**	**17 760±350**	**19 684(19 220)18 738**
Tiszaalpár	geo	lösz	deb-1078	17 860±350	19 800–18 770
Nagy-Mohos[38]	*geo*	*tavi üledék*	*deb-5016*	*18 159±247*	
Madaras	**arch**	**lösz**	**Hv1619**	**18 805±405**	
Jászfelsőszentgyörgy	**arch**	**lösz**	**deb-1674**	**18 500±400**	**20 590–19 450**
Arka (?)	**arch**	**agyag**	**A518**	**18 700±190**	
Ságvár lower	**arch**	**lösz**	**GrN1783**	**18 900±100**	
Mogyorósbánya	**arch**	**lösz**	**deb-9673**	**19 000±250**	**21 050–20 140**
Mogyorósbánya[39]	**arch**	**lösz**	**deb-1169**	**19 930±300**	**nem kalibrálható**
Törökszentmiklós	geo	infúziós lösz	Hel 1204	20 100±330	
Dunaújváros	geo	lösz	Hv12987	20 150±410	
Tokaj	geo	lösz	Hv1775	20 350±470	
PmBasaharc	*geo*	*lösz*	*Hv5426*	*21 165±865*	
Pilismarót-Basaharc[40]	geo	humusz	Hv5426	21 265±865	
Mohács	geo	infúziós lösz	Hel 1205	21 520±350	
Balatonszabadi	geo	lösz	deb-	21 730±660	nem kalibrálható
Dunaszekcső	geo	lösz	Hv4189	21 740±320	
Nagy-Mohos	*geo*	*tavi üledék*	*deb-4987*	*21 756±267*	
Madaras	*geo*	*lösz*	*deb-3104*	*21 937±252*	
Lakitelek	*geo*	*lösz*	*deb-1562*	*22 110±300*	
Kardoskut	*geo*	*tavi üledék*	*deb-4572*	*23 290±285*	
Tokaj-Patkó	*geo*	*lösz*	*deb-4350*	*23 519±494*	
Tokaj-Csorgó	*geo*	*lösz*	*deb-1562*	*23 571±486*	
Katymár	*geo*	*lösz*	*deb-3064*	*23 749±494*	
PmBasaharc	*geo*	*lösz*	*deb-3353*	*24 030±317*	
Hódmezővásárhely	geo	infúziós lösz	Hel 1203	24 130±360	
Szeged-Öthalom	geo	lösz	deb-	25 200±300	nem kalibrálható
Bodrogkeresztúr[41]	**arch**	**löszös**	**deb-2555**	**26 318±365**	
Veszprém	geo	lösz	Hv1777	26 350±311	
Tokaj-Csorgó	*geo*	*lösz*	*deb-3042*	*26 618±532*	
Lakitelek	*geo*	*lösz*	*deb-4346*	*26 736±629*	
Bodrogkeresztúr-tgy.	*geo*	*lösz*	*deb-3049*	*26 851±398*	
Tokaj-Kereszthegy	geo	lösz	deb-5052	26 962±657	
Pilismarót-Basaharc[42]	geo	lösz	Hv2593	27 045	
Megyaszó[43]	**arch**	**lösz**	**deb-5378**	**27 070±300**	**nem kalibrálható**
Mende	geo	lösz	A3430	27 200±1400	
Tarcal	*geo*	*lösz*	*deb-4345*	*27 251±288*	
Tokaj-Kereszthegy	*geo*	*lösz*	*deb-2657*	*27 323±844*	
Hont-Parassa III[44]	**arch**	**löszös**	**deb-5027**	**27 350±610**	**nem kalibrálható**
Tokaj-Patkó	*geo*	*lösz*	*deb-3034*	*27 491±362*	
Püspökhatvan	**arch**	**löszös**	**deb-190**	**27 700±300**	**nem kalibrálható**
Tokaj-Csorgó	*geo*	*lösz*	*deb-3035*	*28 225±360*	
Győr-Szabadrét[45]	geo	tőzeg	deb-2231	28 470±300	
Bodrogkeresztúr	**arch**	**löszös**	**GxO195**	**28 700±3000**	
Mende	geo	lösz	Mo422	29 800±600	
Katymár	*geo*	*lösz*	*deb-3058*	*29 828±554*	

[38] A kurzív adatok RUDNER–SÜMEGI 2001, Table I után, ami már magában is több dolgozat adataiból van összeállítva, hivatkozások ott.

[39] ATOMKI jegyzőkönyv 2003. jan. 29.

[40] PÉCSI 1993, 127. ábra. A Pilismarót-Basaharc lösz-szelvénye, felső humusz, Dunaújváros-Tápiósüly-sorozat h2 talaj?

[41] SÜMEGI–RUDNER–BESZEDA 2000, 217.

[42] PÉCSI 1993, 127. ábra. A Pilismarót-Basaharc lösz-szelvénye, Mende felső talaj feletti lösz.

[43] ATOMKI jegyzőkönyv 1997. szept. 28.

[44] ATOMKI jegyzőkönyv 1997. szept. 28.

[45] MEDZIHRADSZKY–BAJZÁTH 1998, 27.

1. táblázat (folyt.)

Lelőhely	Archeol/ geology	Üledék	Lab.code	BP	CalBC
		Régészetileg nem értelmezhető adatok			
Bodrogkeresztúr[46]	*arch*	*löszös*	*Hv12986*	*10 630±270*	
Bodrogkeresztúr[47]	*arch*	*löszös*	*deb-3381*	*18 575±208*	
Acsa[48]	*arch*	*agyag*	*deb-9672*	*2 240± 40*	*380–340*

Megjegyzések a radiokarbon adatokhoz

Szeged-Öthalom[49] – A dél-alföldi löszök vizsgálatsorozatának legrészletesebb feldolgozása régészeti vonatkozása miatt kiemelkedően fontos. A hatvan évvel ezelőtti ásatás és a mostani mintavételi helyek összekapcsolásában nehézséget okoz, hogy az ásatás óta szinte folyamatos nagyarányú homok-kitermelés lényegesen átrendezte a terepet. 1981-ben három hétig dolgoztunk az akkor szovjet katonai célokra lezárt bányában. A folyamatos profiltisztítás és Rózsa Gábor pontos felmérései ellenére, rögzített azonosítási pontok híján nem találtuk meg a paleolit ásatás helyszínét. Az eredeti öt halom a Szeged-környéki térszínhez viszonyítva változatos orográfiájú, az üledékek nem azonos vastagságúak. Az eredeti publikációk a régészeti jelenségeket 4,1–5 méter mélységben, a homok és a lösz határán jelzik.[50]

Az eredeti ásatási dokumentáció, a régészeti adatok interpretálása és az új természettudományos eredmények számos ponton megerősítik egymást:

- A mamutcsontból kapott **15 000** év körüli radiokarbon adat,
- a rétegsor, az oxigén- és szénizotóp adatok is alátámasztották, hogy a homok–lösz határon, mindegyik szelvényben egyetlen változó vastagságú fosszilis talaj van.[51] Ez a tény egybevág azzal a megfigyeléssel, hogy a késő würm betelepedések interstadiálisokhoz köthetők,
- a mindössze 27 db-os leletegyüttes bármely 15–16 000 év körüli epigravetti település régészeti anyagába beilleszthető,
- az öthalmi paleolit anyag nyersanyag-spektruma – a kis darabszám ellenére két szempontból lényeges: egyrészt egyezik a kortárs jászsági lelőhelyekével, másrészt két szilánk nyersanyaga pruti kova. Ez a nyersanyag paleolit telepről csak az epigravetti Esztergom-Gyurgyalagon ismert. Szeged-Öthalom akár egyik állomása is lehetett a nyersanyag Dunakanyar felé a Maros völgyén átvezető útjának.

Ellentmondás viszont, hogy a mostani vizsgálatsorozatban a hajdani régészeti kultúrréteg mélységében mért C14 adat már egy geokronológiai szakasszal idősebb: 420–430 cm körüli mélységben **25 000** körüli C14 koradatot mértek.

Budapest-Csillaghegy radiokarbon adata megfelel Gábori-Csánk Vera régészeti-üledékföldtani besorolásának: a közép-európai gravetti egyik késői fázisának, az ún. „Dunakanyar csoport" lelőhelye, Pilismarót-Dömös körbe tartozik.[52]

Lakitelek-Téglagyár, Tiszaalpár-Homokbánya, Bodrogkeresztúr-Téglagyár, a többi Tokaj-környéki adat (Kereszthegy, Csorgókút, Patkóbánya), általában a malakológusok által vizsgált fiatal löszök, elsősorban a Ságvár időszak ökológiai rekonstrukciójához szolgáltatnak bőséges adatokat.[53]

A radiokarbon táblázat végén feltüntetett három koradat régészeti és paleontológiai (a két Bodrogkeresztúr-Henye minta), illetve régészeti szempontból (Acsa-Rovnya) nem magyarázható, nem indokolható, nem elfogadható. A dokumentáció teljessége miatt tettük közzé.

[46] Dr. Mebus A. Geyh levele 07.07.1985.: "The collagen fraction of a bone sample from an archaeological excavation in Hungary was dated. The expected age about 30,000 bp is not confirmed. However the extremely low carbon content of 0.5‰ and the unsuitable storage of the fresh-sample in a paper bag renders possible a contamination. In spite of this, it should be checked if a younger age could be possible."

[47] ATOMKI jegyzőkönyv 1994. június.

[48] ATOMKI jegyzőkönyv 2003. jan. 29.

[49] KROLOPP-SÜMEGI-KUTI-HERTELENDI-KORDOS 1995, 340.

[50] BANNER 1936, 3. kép.

[51] BANNER 1936, 34.

[52] GÁBORI-CSÁNK 1984, 9.

[53] SÜMEGI-KROLOPP-HERTELENDI 1998, 168.

2. táblázat. Magyarország felső paleolitikuma. Szinoptikus táblázat
Table 2. Upper Palaeolithic /Hungary/. Synoptical table

BP	Period	SITES /having C14 dates/	Soil/loess sequences in Hungary	July mean temperature °C		Climatofaunal phases named after main sites	CULTURES	
				V	M[54]			
11		Szekszárd						
12		Lovas						
		Istállóskő VI, Jankovich 5	L					
			O			B	E	
		Dunaföldvár	E	15,7		A	G P	
13		Arka/upper, Peskő upper layer	S	14,3		J	I	
			S	13,6	16,5	Ó	G	
15		Pilisszántó II upper 5/a		12,1		T	R R	
							A	
16	S	Pilismarót, Budapest-Csillaghegy		15,6	18	P	V	
17	Á					I	A E	
	G	Esztergom, Szeged				L	T	
	V	**SÁGVÁR** upper cultural layer	h1 soil	16	19	I	T	
	Á		Tápiósüly			S	V I	
18	R	Jászfelsőszentgyörgy I–II	L			S	A	S
		Arka/lower cultural layer	O			Z	N	Á
			E			Á	E	G
	S		S	14,3		N		V
	T	Madaras	S	15,7		T		Á
19	A					Ó	T	R
	G	Mogyorósbánya						I
	E	**SÁGVÁR** lower cultural layer	h2 soil					A
			Dunaújváros	16,2			T	N
							I	
20								
21		Remete Lower, Pilisszántó	L					
		I middle layers	O				A	
22		Peskő middle layers	E	15,6	15			
			S				P	
23		Pilisszántó I lower layers	S	17			N A	
.							V	
.					18		L	
.		Hidasnémeti				I	O	
		Istállóskő IV–V, Nadap		16,3		S	V	
						T	I	
						Á	A	
28		Bodrogkeresztúr, Megyaszó	(Mende	17,4		L	N	
		Püspökhatvan, Hont/Parassa	Upper soil?)			L		
		Sajószentpéter				Ó		
						S		
						K		
						Ő		
		Acsa						

[54] A hőmérsékleti adatok a Dél-Alföldre vonatkoznak. A Ságvár geokronológiai-régészeti időszaknak megfelelő *Punctum pygmaeum-Vestia turgida* zonula északi lelőhelyein a júliusi átlaghőmérséklet fokokkal kevesebb. SÜMEGI–KROLOPP 2000, 10.

Megjegyzések a szinoptikus táblához
(2. táblázat)

Az időskálán a régészeti lelőhelyeket a hagyományos C14 BP (nem kalibrált) adatok szerint soroltuk be.

A Ságvár időszak/stage, a hagyományos régészeti eszközökkel meghatározott Ságvári(an) kultúránál kronológiai-ökológiai-üledékföldtani elemekkel kibővített, tágabb tartalmú terminus technicus. Eponym lelőhelye mindkét megnevezésnek Ságvár-Lukasdomb paleolit telep rétegsora és régészeti ipara.

A régészeti lelőhelyek közül aláhúztuk a C14 dátummal rendelkezőket.

Az üledék-sorozat jelölésénél a több évtizedig érvényes régi beosztást tartottuk meg.

A júliusi középhőmérsékleti adatok két forrásból származnak: a V = vertebrata/gerinces[55] és M = malakológia/puhatestű[56] adatok alapján mért értékek.

A táblázatból hiányzik a botanikai hasáb, mert „az utóbbi mintegy 2,5 millió évben ...már nagyobb evolúciós lépésnek, nagyobb új növénycsoport kialakulásának nincs bizonyítéka. Ez alatt az idő alatt főként a növényzet florisztikai összetétele, a vegetációs zónák elhelyezkedése módosult az ökológiai körülmények globális változása, elsősorban az eljegesedésekkel kapcsolatos klímaváltozások hatására".[57] Azaz: egy-egy rövid kronológiai egység vegetációs fajlistája nem az adott időszakra, hanem a ciklikusan ismétlődő ökológiai feltételekre jellemző.

A faunaszakaszokat Vörös I. értelmezésében[58] használjuk.

A hagyományos és radiokarbon koradatok alapján a gravetti időszak eseményeit a szinoptikus táblázatban összegezzük, amely egyaránt kapcsolódik a dolgozathoz és az összefoglaláshoz, ezért az ismétlés elkerülésére angol változatát közöljük.

IRODALOM

BANNER J.
1936 Az első alföldi palaeolit lelet. *Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből.* 12, 1-7.

DJINDJAN, F.-KOZLOWSKI, J.-OTTE, M.
1999 *Le paléolithique supérieur en Europe.* Armand Colin Paris.

DOBOSI, V. T.
1998-1999 Upper Palaeolithic open air sites. Settlement features and function. *ArchA* 82-83, 57-63.

DOBOSI, V. T.-HERTELENDI, E.
1993 New C14 dates from the Hungarian Upper Palaeolithic. *Prehistoire Européenne* 5, 135-141.

DOBOSI, V.-VÖRÖS, I.
1987 The Pilisszántó I. rock-shelter Revision. *FolArch* 38, 7-64.

GÁBORI M.
1964 A késői paleolitikum Magyarországon. *RégTan* III. Budapest.
1968 Archaeology and Prehistory of the Hungarian „Loess-Palaeolithic". *La Prehistoire.*

GÁBORI, M.-GÁBORI, V.
1957 Les station de loess paléolithiques de Hongrie. *Acta ArchHung* VIII, 3-117.

GÁBORI-CSÁNK, V.
1978 Une oscillation climatique a la fin du Würm en Hongrie. *Acta ArchHung* 30, 3-11.
1984 A felső paleolitikum nyoma Budapesten. *BudRég* 25, 7-9.

HILLEBRAND J.
1934 *Az őskor története.* Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kiskönyvtára.
1936 A hazai őskőkori kutatások fontosabb eredményei. *TtK Pótfüzet,* január-március.

HÍR J.
1990 Rétegazonosító ásatás a Peskő-barlangban. *Karszt és Barlang.* II, 97-100.

JÁNOSSY D.
1979 *A magyarországi pleisztocén tagolása gerinces faunák alapján.* Budapest.

[55] DOBOSI-VÖRÖS 1987, Table I.

[56] KROLOPP et al. 1995, 348-351. A puhatestű fauna szűk területre korlátozott élettere miatt az egyes minták adatai helyi értékűek.

[57] JÁRAINÉ KOMLÓDI 1997, 4-5.

[58] VÖRÖS 2000b, Fig. 1.

JÁRAINÉ KOMLÓDI M.
1982 Történeti növényföldrajz. In: HAJDÚ P.-KRISTÓ GY.-RÓNA-TAS A. (szerk.): *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba IV.* Budapest.
1997 A legutóbbi, azaz holocén beerdősödés flóratörténetéről. *Botanikai Közlemények* 84, 3–15.
KADIĆ O.
1934 A jégkor embere Magyarországon. *A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve* XXX/1, 3–24.
KORDOS L.
1979 *A magyarországi paleoklimatológiai kutatások módszerei és eredményei.* Budapest.
KROLOPP, E.-SÜMEGI, P.-KUTI, L.-HERTELENDI, E.-KORDOS, L.
1995 Palaeoecological reconstruction of formation of the Szeged-Öthalom area loess formations. *FtK* 125, 309–361.
MEDZIHRADSZKY, ZS.-BAJZÁTH, J.
1998 The occurrence of arctic-alpine Betula species in the Hungarian Pleistocene. *AnnHN* 90, 27–33.
MOTTL, M.
1941 Die Interglazial- und Interstadial-zeiten im Lichte der ungarischen Säugetierfauna. *A Magyar Királyi Földtani Intézet évkönyve* 35, 8–40.
MUSSI, M.-ROEBROEKS, W.
1996 The Big Mosaic. *CurrAnt* 37, 697–699.
PÉCSI M.
1993 *Negyedkor és löszkutatás.* Budapest.
1995 Loess stratigraphy and Quaternary climatic change. In: *LÖSZinFORM* 3. Budapest.
RUDNER, E.-SÜMEGI, P.
2001 Recurring Taiga forest-steppe habitats in the Carpathian Basin in the Upper Weichselian. *Quaternary International* 76–77, 177–189.
SIMÁN, K.
1989 Hidasnémeti – Upper Palaeolithic Site in the Hernád valley (Northeast Hungary). *AAC* XXVIII, 5–24.
1990 Population fluctuation in the Carpathian Basin from 50 to 15 thousand years BP. *Acta ArchHung* 42, 13–19.
STUIVER, M.-REIMER, P. J.-BARD, J. W.-BECK, J. W.-BURR, G. S.-HUGHEN, K. A.-OMER, B.-MCCORMAC, F. G.-v. d. PLICHT, J.-SPURK, M.
1988 INTCAL98 Radiocarbon Age Calibration, 24,000 – 0 cal BP Radiocarbon 40/3, 1041–1083.
SÜMEGI P.-KROLOPP E.
1995 A magyarországi würm korú löszök képződésének paleoökológiai rekonstrukciója Mollusca-fauna alapján. *FtK* 125, 125–148.
2000 Palaeoecological Reconstruction of the Ságvár-Lascaux interstadial (Upper Wechselian). In: MESTER, ZS.-RINGER, Á. (eds) *A la recherche de l'Homme Préhistoire* ERAUL 95, 103–111.
SÜMEGI P.-KROLOPP E.-HERTELENDI E.
1998 A Ságvár-Lascaux interstadiális paleoökológiai rekonstrukciója. *Közlemények a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Ásvány- és Földtani Intézetéből.* 71, 165–180.
SÜMEGI, P.-RUDNER, E.-BESZEDA, I.
2000 Stratigraphical and palaeoecological investigation of the fossil soil comprising Upper Palaeolithic tools at Bodrogkeresztúr-Henye. In: T. DOBOSI, V. (ed.) *Bodrogkeresztúr-Henye (NE Hungary) Upper Palaeolithic Site.* Budapest, 217–220.
VÉRTES, L.
1965a Hungarian 14C data. 14C Conference, Pullmann. USA, előadás.
1965b Az őskőkor és átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. *Régészeti Kézikönyv* I. Budapest.
VÖRÖS, I.
1982 Faunal remains from the gravettian Reindeer Hunters' campsite at Ságvár. *FolArch* 33, 43–71.
1989 Madaras-Téglavető felsőpleisztocén emlős maradványai. *Cumania* 11, 29–44.
1991 Large mammal remains from the Upper Palaeolithic site at Esztergom-Gyurgyalag. *Acta ArchHung* 42, 261–264.
2000a Hunted mammals from the Gravettian campsite Bodrogkeresztúr-Henye. In: T. DOBOSI, V. (ed.): *Bodrogkeresztúr-Henye (NE Hungary) Upper Palaeolithic Site.* Budapest, 113–186.
2000b Macro-mammal remains on Hungarian Upper Palaeolithic sites. In: T. DOBOSI, V. (ed.): *Bodrogkeresztúr-Henye (NE Hungary) Upper Palaeolithic Site.* Budapest, 186–215.

TRADITIONAL AND RADIACARBON DATES OF THE GRAVETTIAN PERIOD

VIOLA T. DOBOSI-ZSUZSA SZÁNTÓ

The last communiqué summarising the radiocarbon dates of the Late Würm period, published in an archaeological periodical, reflected the situation of research one and a half decade ago. In the last two decades, apart from an increase in the absolute number of C14 dates, the interdisciplinary research of the period based on an ecological approach also yielded several important new results. The synoptical table summarises the results achieved on the field of various branches of science dealing with the period between the Interpleniglacial to the Late Glacial period, the life span of the Gravettian entity. On the time scale, the sites are presented according to traditional (non-calibrated) C14 BP dates.

The Ságvár stage is a technical term used for a wider period extended over the temporal limits of the Ságvárian culture, determined by traditional archaeological methods. The eponym site for both names is the site Ságvár-Lukasdomb, the archaeological industry and the stratigraphy of the Palaeolithic settlement.

The interpretation of the columns of the synoptical table is the following:

Among the *archaeological sites,* the ones having a C14 date are underlined, the others are ordered temporarily on the basis of their cultural affiliation.

In the column of *sediment,* the series of loess and fossil soil layers are marked using the traditional chronological classification and nomenclature applied for several decades.

Data on mean *July temperature* originate from two sources of evidence: interpretation of ecological needs of the vertebrate *(V = vertebrata)* and the molluscan *(M = malacological data)* fauna.

Our table does not contain a column for botanic evidence, because the changes are only regional within the country. The vegetation was already fully evolved by the end of the Tertiary period, only the positions of the vegetation zones were changing. That is, the flora list of the vegetation is characteristic of cyclically repeated ecological conditions and not to a given time period.

The *fauna phases* are presented in the interpretation of I. Vörös.

The artefact assemblage of the more than thirty Gravettian sites can be classified into three cultural-chronological facies:

- Older blade industry, or *Pavlovian,* showing relation to the tribal area of the formation centre of the Central European Gravettian Culture. Their presence could be dated around 28–26 000 in the northern stripe of Hungary, on hilly regions dissected by river valleys.

- A younger variety of the same culture, the *Epigravettian* dated after the cold peak of the Würm 3.

- *Ságvárian,* which is partly contemporary to the previous one, but their tool-working technology, the preferential use of pebble raw material show just a case for their cultural separation. Their relatively populous settlements comprising several habitation units can be dated around 20–18 000.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 17–49
© Akadémiai Kiadó, Budapest

DER ERSTE BRONZEFUND VON BODROGKERESZTÚR

TIBOR KEMENCZEI*

In diesem Beitrag wird ein 1881 gefundener Brucherzfund aus dem ostungarischen Bodrogkeresztúr und ein Sichelfund aus der „Gegend von Bodrog-Tisza" publiziert. Diese Funde sind nicht nur wegen ihres Inhaltes von Bedeutung, sondern auch deshalb, weil sie wichtige Angaben zur Frage des spätbronzezeitlichen Gewichtssystems bieten. Aufgrund der typischen Bronzen (Posamenteriefibel, Blattbügelfibel, Schildfragment, Tüllenbeile, Zungensicheln bzw. Hakensicheln) dürften diese Depots in die Hortfundstufe Kurd-Kisapáti datiert werden.

József Hampel hat im Archaeologiai Értesítő und in seinem Katalog der Bronzefunde Ungarns einen großen Bronzefund veröffentlicht, der angeblich in Bodrogkeresztúr entdeckt wurde. Auf zwei Tafeln teilte er auch die Zeichnungen von den Gegenständen mit.[1] Die Fundbeschreibung findet sich ebenso im dritten Buch von Amália Mozsolics über die Bronzefunde Ungarns, aber ohne Abbildungen und genaue Angaben.[2] Deshalb ist es begründet, die Abbildungen sämtlicher Gegenstände für die Forschung zu veröffentlichen.

1881 hat das Ungarische Nationalmuseum vom Kupferschmied Károly Kulcsár in Miskolc 231 Bronzegegenstände angekauft, die aus Bodrogkeresztúr stammten. In demselben Jahr erwarb das Museum vom Miskolcer Antiquitätenhändler Miksa Lemberger 44 und 1882 weitere 19 Bronzegegenstände, die angeblich zusammen mit den zuerst gekauften Gegenständen gefunden worden waren.

Die vom Kupferschmied erworbenen Gegenstände sind folgende:

Posamenteriefibel mit großer Fußspirale und acht Bügelspiralen, von denen eine fehlt. Die Seitenspiralen verbinden drei viereckige Blechspangen mit dem mittleren, in einer Nadel endenden Draht der Fibel. Die Nadel ist nach außen gebogen. Länge (L): 43 cm *(Taf. 1.1)*. Hampel 1886, Taf. 96.1.

Armspirale aus 20 gebogenen, dreieckigen, an den Kanten eingekerbten Drähten, die an den Enden abgeflacht und mit senkrechten Liniengruppen verziert sind. Ein Ende schließt in einer Spiralscheibe, das andere ist zerbrochen, unvollständig. L: 37,2 cm, Gewicht (G): 410,14 g *(Taf. 1.2)*. Hampel 1886, Taf. 96.12.

Mittelständiges Lappenbeil, der Schneideteil fehlt. L: 14,4 cm, G: 419,68 g (Taf. 2.1). Hampel 1886, Taf. 96.12.

Mittelständiges Lappenbeil, Oberteil. L: 14,4 cm, G: 258,38 g *(Taf. 2.2)*.

Mittelständiges Lappenbeil, Mittelteil. L: 8,4 cm, G: 186,57 g *(Taf. 2.3)*. Hampel 1886, Taf. 95.18.

Absatzbeil, der Nackenteil fehlt. L: 10,8 cm, G: 335,84 g *(Taf. 2.4)*.

Tüllenbeil-Oberteil mit Öhr und hängenden Rippenwickeln. L: 7,8 cm, G: 127,59 g *(Taf. 2.5)*. Hampel 1886, Taf. 95.4.

Tüllenbeil-Oberteil mit Öhr und einigen horizontalen Rippen unter dem Tüllenmund. L: 9,4 cm, G: 250,83 g *(Taf. 2.6)*.

Tüllenbeil-Oberteil, Fragment der Hälfte mit hängenden Rippenwickeln. L: 6,5 cm, G: 62,37 g *(Taf. 2.7)*.

Tüllenbeil-Oberteil, Fragment eines Viertels mit hängenden Rippenwickeln. L: 6,6 cm, G: 63,89 g *(Taf. 2.8)*. Hampel 1886, Taf. 95.19.

Tüllenbeil, Randfragment mit verbogenem Öhr. L: 2,8 cm, G: 26,37 g *(Taf. 2.9)*.

Tüllenbeil, Tüllenteilfragment. L: 3,8 cm, G: 36,00 g *(Taf. 2.10)*.

Tüllenbeil, Seitenfragment mit Rand und waagerechten und senkrechten Rippen. L: 5,4 cm, G: 17,63 g *(Taf. 2.11)*.

Tüllenbeil, Tüllenfragment mit Rand und senkrechten Rippen. L: 5,4 cm, G: 50,31 g *(Taf. 2.12)*.

Tüllenbeile, Tüllenfragmente mit Rand. L: 5,8, 4,8 cm, G: 62,80, 54,80 g *(Taf. 3.1–2)*.

Tüllenbeil, Tüllenfragment mit Rand und zwei waagerechten Rippen. L: 3,2 cm, G: 11,8 g *(Taf. 3.3)*.

* Kemenczei Tibor, Magyar Nemzeti Múzeum, H-1370 Budapest, Pf. 364

1 HAMPEL 1881, 280–281; Ders. 1886, Taf. 95–96.

2 MOZSOLICS 1985, 100–101.

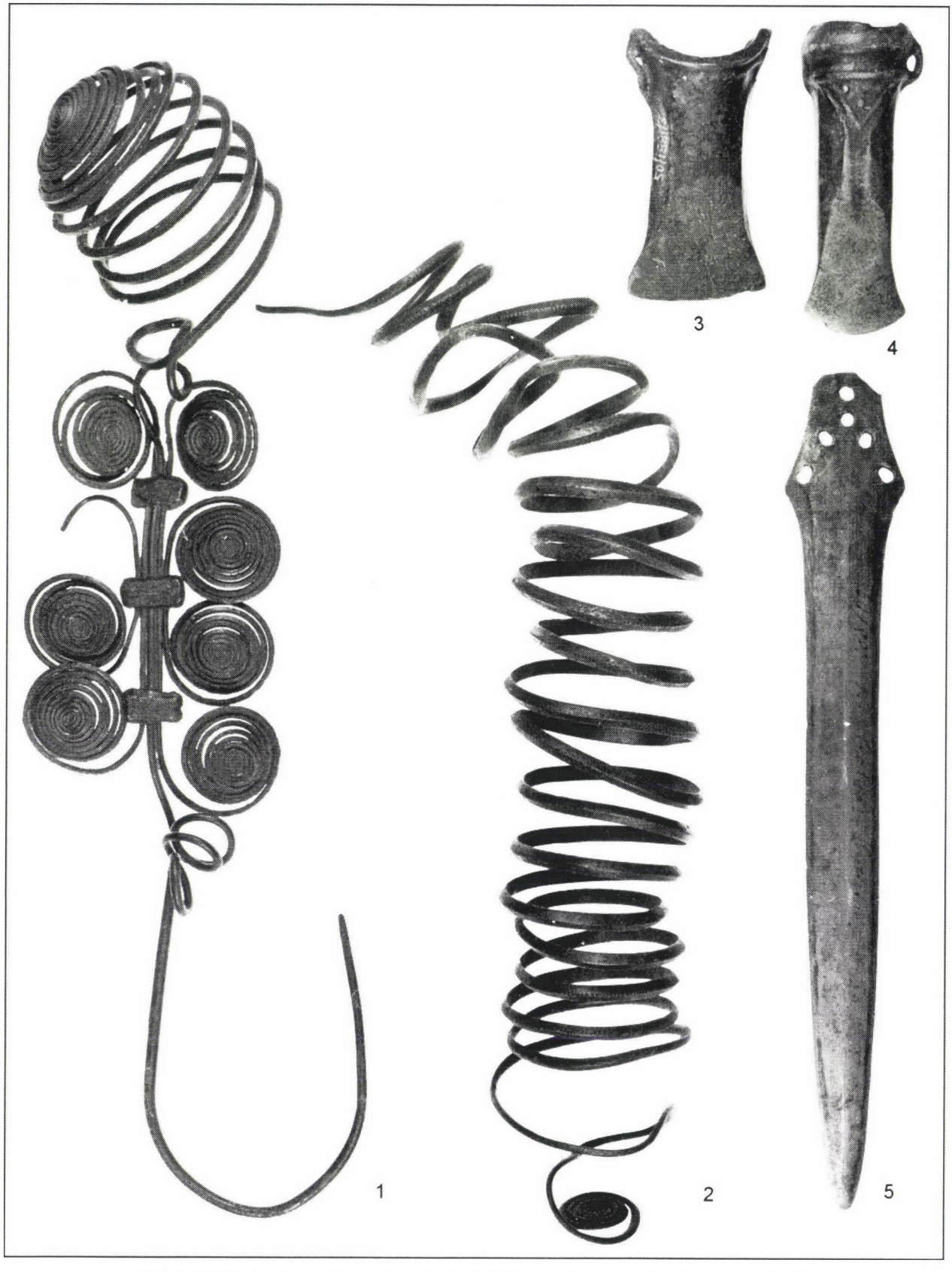

Taf. 1. 1–2: Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881; 3–5: Bodrogkeresztúr, Einzelfunde 1881

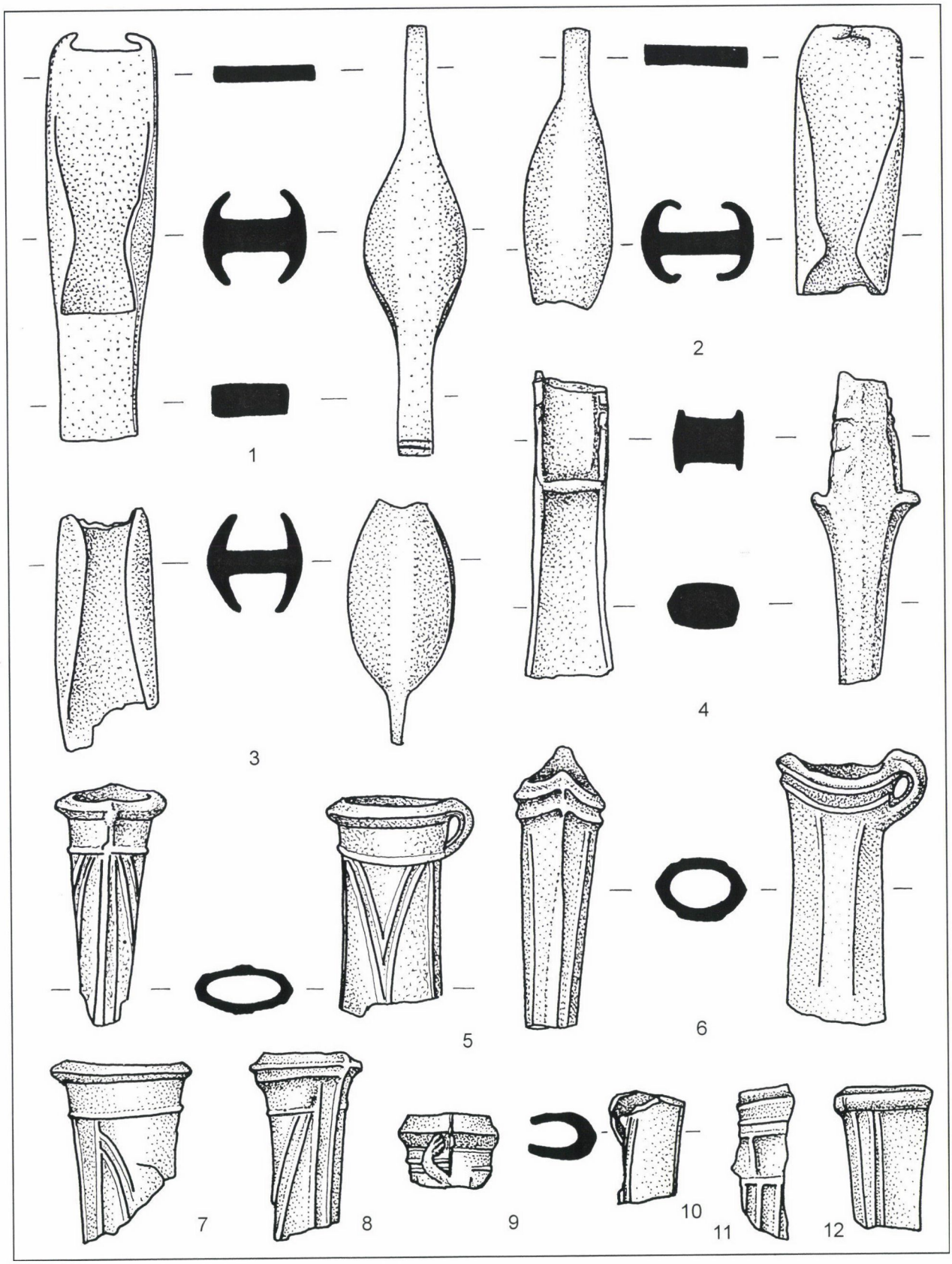

Taf. 2. Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881

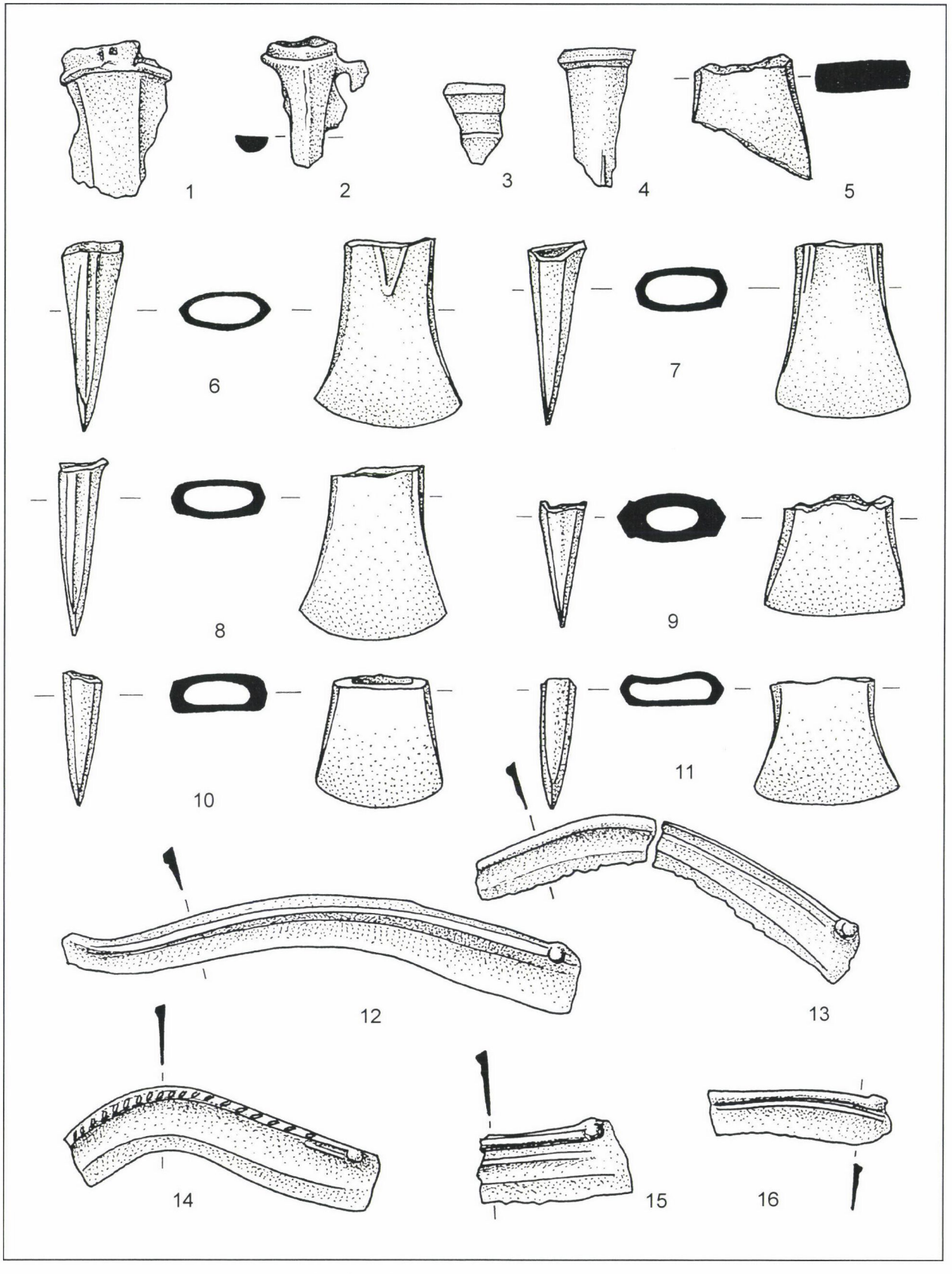

Taf. 3. Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881

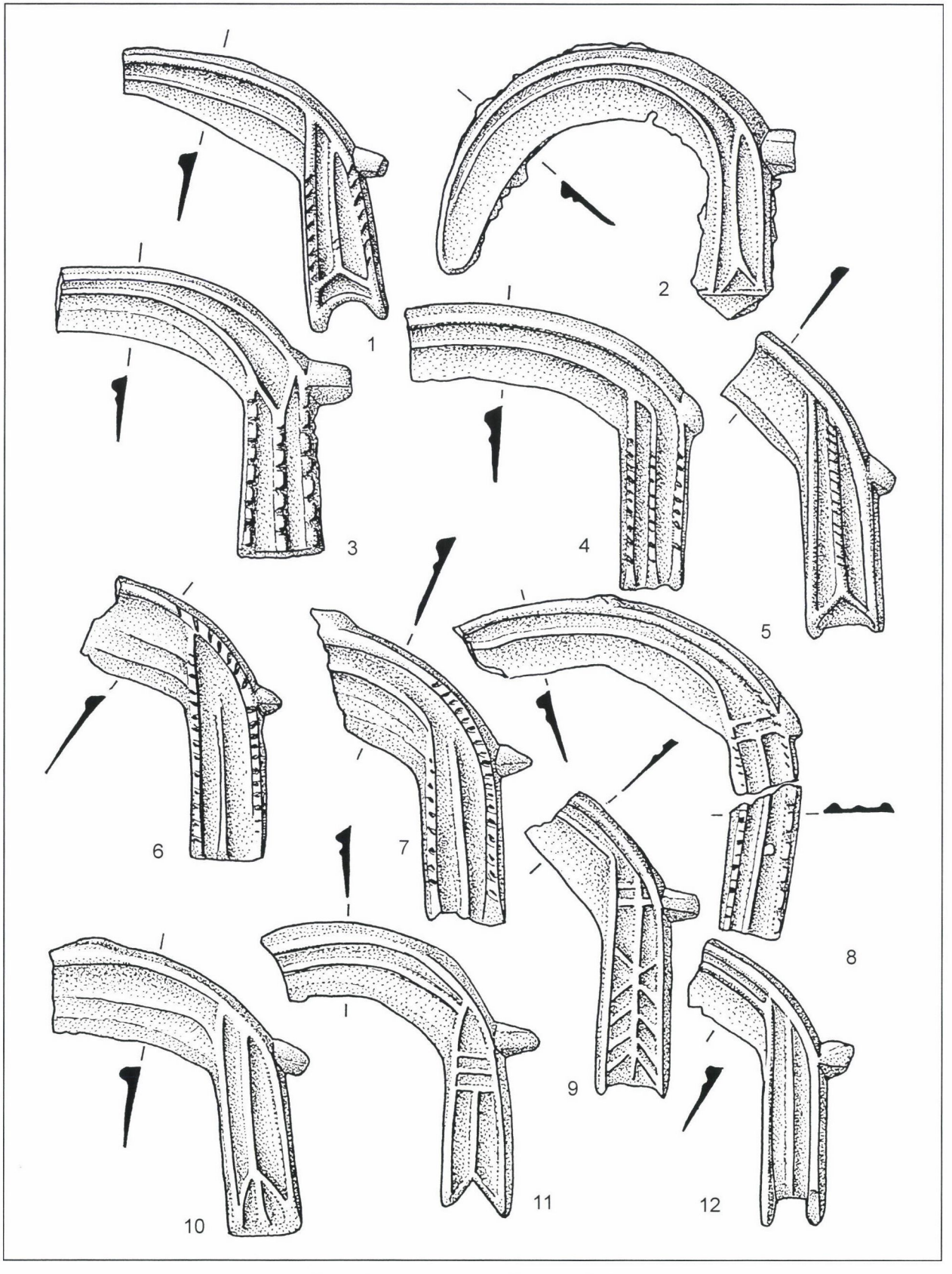

Taf. 4. Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881

Tüllenbeil, Tüllenfragment mit dickem Rand. L: 5,2 cm *(Taf. 3.4)*.

Beil, Klingenfragment. L: 4,5 cm, G: 74,90 g *(Taf. 3.5)*.

Beil, Klingenteil mit senkrechten keilförmigen Rippen an der Seite. L: 7 cm, G: 172,04 g *(Taf. 3.6)*.

Beile, Klingenteile. L: 6,4, 6,2 cm, G: 171,97, 160,27 g *(Taf. 3.7–8)*.

Beile, Klingenteile. L: 4,4, 4,6, 4,8 cm, G: 119,38, 114,22, 114,62 g *(Taf. 3.9–11)*.

Knopfsichel. L:19 cm, G: 87,14 g *(Taf. 3.12)*. Hampel 1886, Taf. 95.20.

Knopfsichel, in zwei Teile zerbrochen. L: 8,4 + 6,8 cm, G: 31,97 + 16,72 g *(Taf. 3.13)*.

Knopfsichel. Das Blattende fehlt, die Rippe auf dem Rücken ist eingekerbt. L: 11,4 cm, G: 55,01 g *(Taf. 3.14)*.

Knopfsicheln, Fragmente. L: 5,6, 6,6 cm, G: 27,11, 17,11 g *(Taf. 3.15–16)*.

Griffzungensichel, Klingenende fehlt. Die beiden äußeren der drei senkrechten Rippen auf dem Griff sind eingekerbt. Durchmesser (Dm): 13,6 cm, G: 76,70 g *(Taf. 4.1)*.

Griffzungensichel. Auf dem Griff drei und auf der Klinge zwei durchgehende Rippen, an den Rändern von Griff und Klinge Gußnähte. Dm: 12,4 cm, G: 104,31 g *(Taf. 4.2)*. Hampel 1886, Taf. 95.23.

Griffzungensichel, Klingenende fehlt, die drei senkrechten Rippen auf dem Griff sind gerillt. Dm: 14,2 cm, G: 102,76 g *(Taf. 4.3)*.

Griffzungensichel, Klingenende fehlt, die drei senkrechten Rippen auf dem Griff sind gerillt. Dm: 14,3 cm, G: 111,54 g *(Taf. 4.4)*.

Griffzungensichel, der größere Teil der Klinge fehlt, die mittlere der drei senkrechten Rippen auf dem Griff ist eingekerbt. Dm: 12 cm, G: 72,50 g *(Taf. 4.5)*.

Griffzungensicheln, der größere Teil der Klingen fehlt, die beiden äußeren der drei senkrechten Rippen auf dem Griff sind eingekerbt. Dm: 11,6, 13,6 cm, G: 71,48, 72,87 g *(Taf. 4.6–7)*.

Griffzungensichel, der größere Teil der Klinge fehlt, auf dem Griff drei senkrechte Rippen. Dm: 11,2 cm, G: 57,29 g *(Taf. 4.8)*.

Griffzungensichel, der größere Teil der Klinge fehlt, im Teil zwischen den drei senkrechten Rippen auf dem Griff keilförmige Rippen. Dm: 11,8 cm, G: 75,36 g *(Taf. 4.9)*.

Griffzungensichel, die Hälfte der Klinge fehlt, am unteren Ende der drei senkrechten Rippen auf dem Griff eine keilförmige Rippe. Dm: 13,8 cm, G: 95,86 g *(Taf. 4.10)*.

Griffzungensichel, die Hälfte der Klinge fehlt, auf dem Griff drei senkrechte und oben drei waagerechte Rippen. Dm: 13,4 cm, G: 87,53 g *(Taf. 4.11)*. Hampel 1886, Taf. 95.22.

Griffzungensichel, das Klingenende fehlt, der Griff ist zerbrochen. Auf dem Griff drei waagerechte und drei eingekerbte senkrechte Rippen. Dm: 16 cm, G: 82,47 + 24,00 g *(Taf. 4.12)*.

Griffzungensichel, zerbrochen, der größere Teil der Klinge fehlt, auf dem Griff drei senkrechte Rippen. Dm: 14 cm, G: 70,29 + 26,23 g *(Taf. 5.1)*.

Griffzungensichel, der größere Teil der Klinge fehlt, auf dem Griff zwischen drei senkrechten Rippen eine Rippung in Form stehender Keile. Dm: 11,5 cm, G: 74,87 g *(Taf. 5.2)*.

Sichel. Teil des Griffes mit vier waagerechten und drei senkrechten Rippen. L: 8,4 cm, G: 40,97 g *(Taf. 5.3)*.

Sichel. Teil des Griffes mit drei senkrechten Rippen. L: 8,2 cm, G: 43,80 g *(Taf. 5.4)*.

Sichel, zerbrochener Griffteil, an den Seiten je eine senkrechte durchgehende Rippe, am Rand Gußnaht. L: 8 cm, G: 36,80 g *(Taf. 5.5)*.

Griffzungensichel, die Hälfte der Klinge fehlt, die drei senkrechten Rippen sind eingekerbt. Dm: 13 cm, G: 66,87 g *(Taf. 5.6)*.

Sichel. Griffteil mit drei senkrechten Rippen, sein Ende fehlt. L: 8,2 cm, G: 42,96 g (Taf. 5.7).

Sichel. Griffteil mit drei senkrechten eingekerbten Rippen. L: 7,6 cm, G: 41,93 g *(Taf. 5.8)*.

Sichel. Griffende mit einer eingekerbten Rippe an beiden Rändern, in der Mitte ein Loch. L: 5 cm, G: 15,27 g *(Taf. 5.9)*.

Sichel. Griff mit drei senkrechten Rippen. L: 8,6 cm, G: 48,63 g *(Taf. 5.10)*.

Sichel. Klingenteil, dessen Ende fehlt. Dm: 15,2 cm, G: 137,88 g *(Taf. 5.11)*.

Sichel. Griffende mit drei senkrechten Rippen. L: 4,8 cm, G: 27,57 g *(Taf. 5.12)*.

Sicheln. Klingenspitzenteile, 8 St. L: 12, 9,2, 10,8, 12,3, 8, 6,6, 6, 6,2 cm, G: 46,77, 21,58, 32,30, 32,35, 20,41, 16,50, 17,85, 14,69 g *(Taf. 5.13–20)*.

Sicheln. Klingenmittelteile, 9 St. L: 12, 8,2, 9,8, 9,4, 7,6, 7,2, 6, 4,6, 4,4 cm, G: 67,73, 45,34, 34,46, 37,62, 32,39, 38,27, 28,10, 26,49, 11,10 g *(Taf. 6.1–9)*.

Meißel. Schmal, stabförmig mit viereckigem Querschnitt, an der Schneide flach. L: 8,4 cm, G: 9,92 g *(Taf. 6.10)*.

Meißel. Schmal, stabförmig mit viereckigem Querschnitt, an der Schneide flach, entlang der Seiten je eine durchgehende Rippe. L: 10 cm, G: 31,89 g *(Taf. 6.11)*. Hampel 1886, Taf. 95.15.

Messer. Fragment, auf dem Griffteil zwei Niete. L: 6,6 cm, G: 21,67 g *(Taf. 6.12)*. Hampel 1886, Taf. 95.25.

Messergriff. Fragment mit zwei Öffnungen. L: 5,5 cm, G: 13,01 g *(Taf. 6.13)*.

Messer. Fragment, auf der Griffzunge ein Nietloch. L: 10 cm, G: 26,15 g *(Taf. 6.14)*.

Rasiermesser. Fragment, der Griff ist zu einem Dorn ausgezogen und ösenartig umgeschlagen. L: 7,5 cm, G: 18,60 g *(Taf. 6.15)*.

Messerklinge. Fragment, die abgebrochene Spitze ist umgebogen. L: 6,4 cm, G: 20,62 g *(Taf. 6.16)*.

Messerklinge. Fragment, die Spitze fehlt. L: 8 cm, G: 20,12 g *(Taf. 6.17)*.

Dolchklinge, dreieckig, Griffplatte zerbrochen, unvollständig und mit einem Nietloch versehen. L: 6,4 cm, G: 12,49 g *(Taf. 6.18)*.

Säge, die Enden abgerundet. L: 18,2 cm, G: 22,97 g *(Taf. 6.19)*. Hampel 1886, Taf. 95.7.

Dolch. Griffzunge, entlang der Ränder je eine durchgehende, senkrechte eingekerbte Rippe, in der Mitte drei Nietlöcher. L: 5,8 cm, G: 13,30 g *(Taf. 6.20)*.

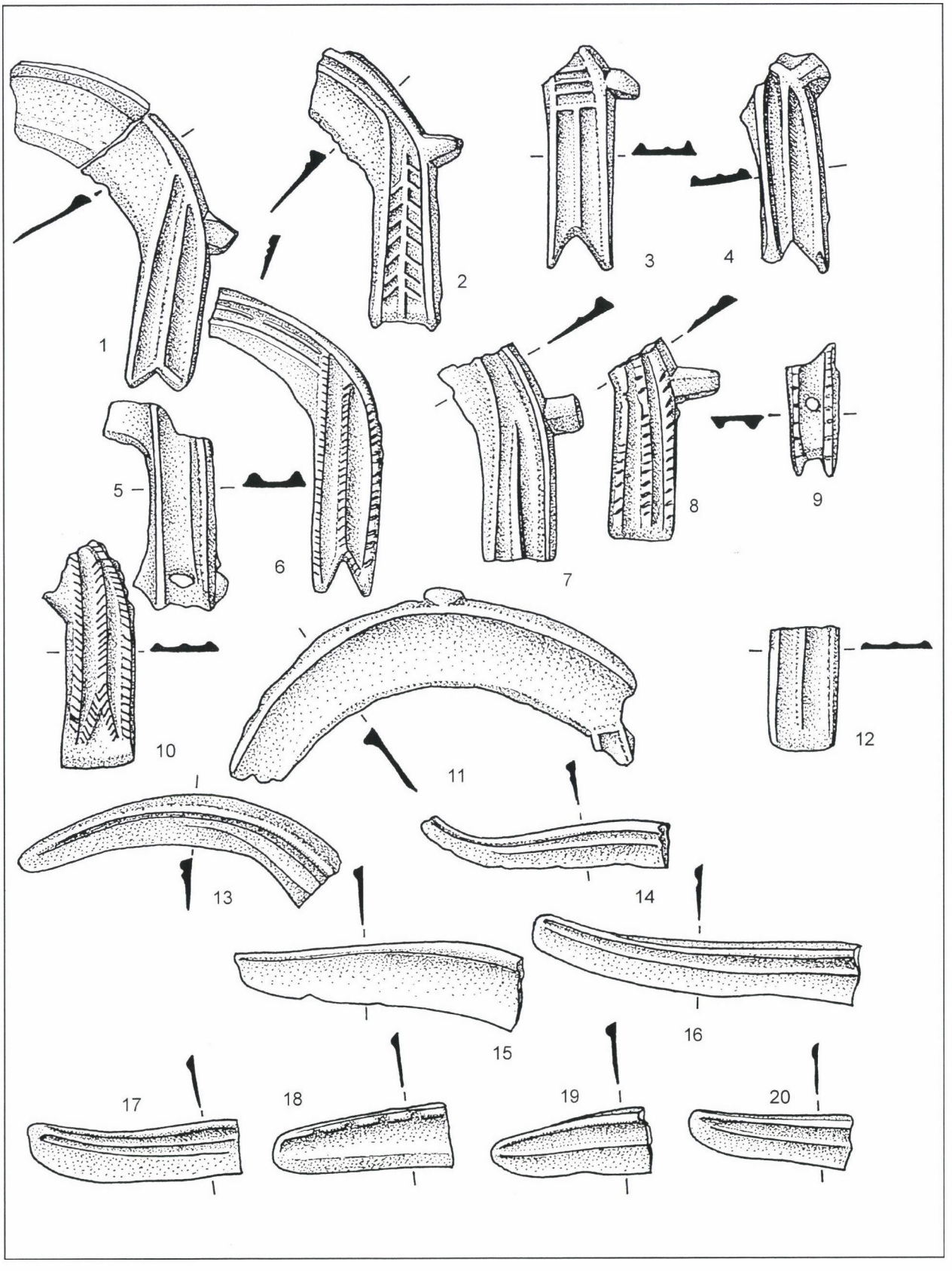

Taf. 5. Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881

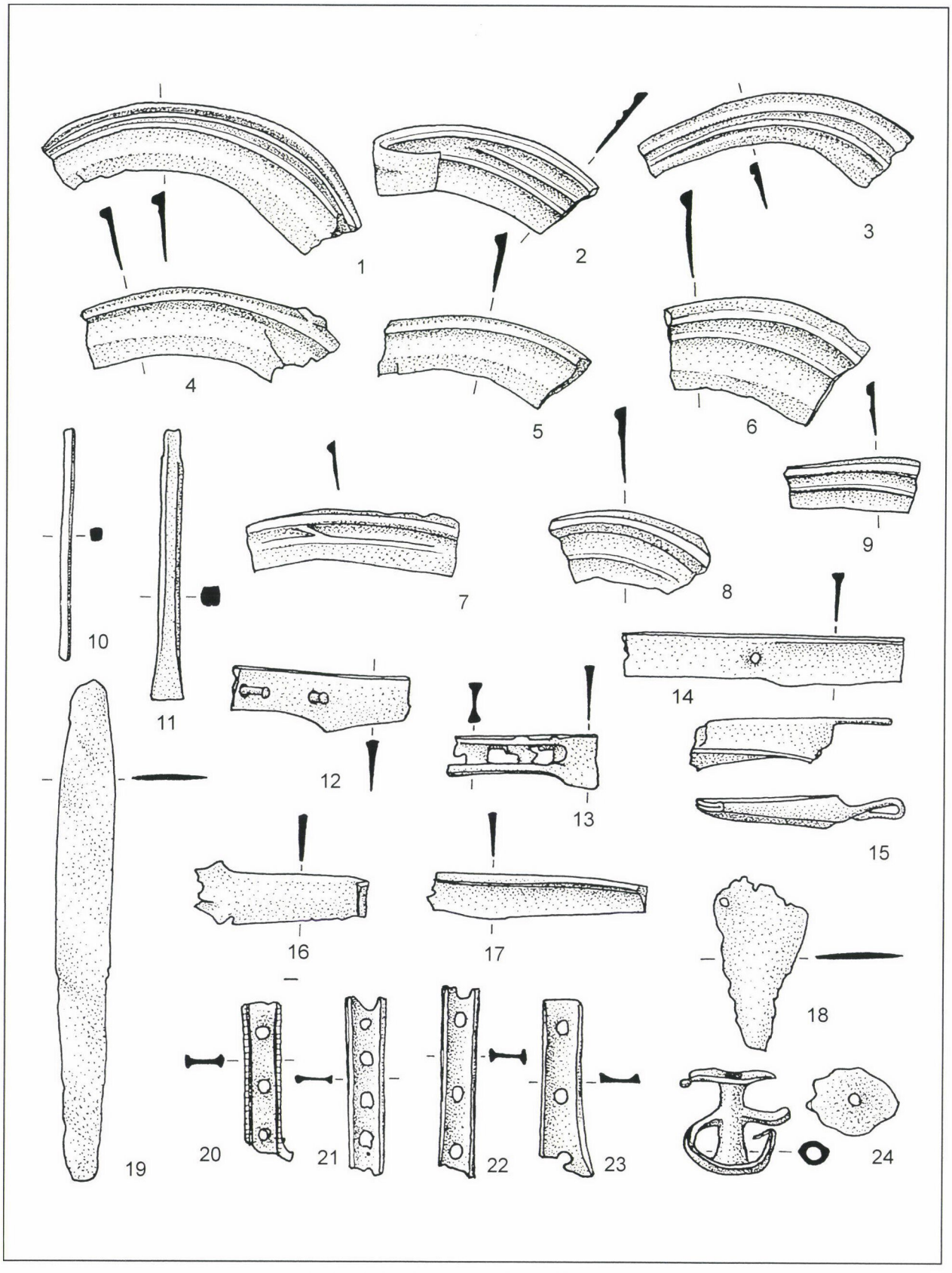

Taf. 6. Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881

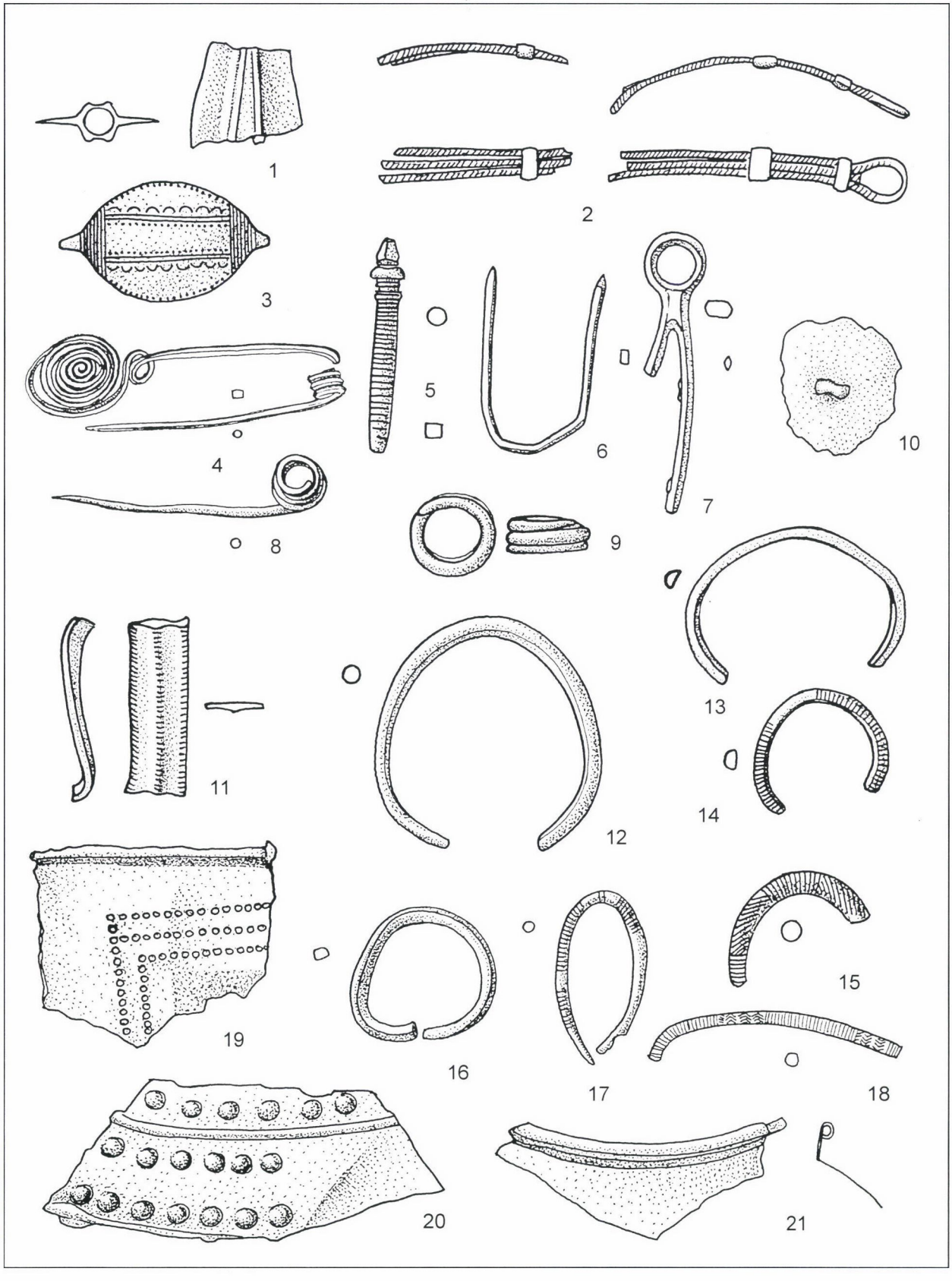

Taf. 7. Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881

Dolch. Griffzunge, entlang der Ränder je eine durchgehende Rippe, in der Mitte vier Nietlöcher. L: 6,4 cm, G: 9,59 g *(Taf. 6.21).*

Dolch. Griffzunge, entlang der Ränder je eine durchgehende Rippe, in der Mitte drei Nietlöcher. L: 7 cm, G: 15,61 g *(Taf. 6.22).*

Dolch. Griffzunge, entlang der Ränder je eine durchgehende Rippe, in der Mitte zwei intakte und ein unvollständiges Nietloch. L: 6,6 cm, G: 13,58 g *(Taf. 6.23).*

Kleine zweiarmige Axt. Die mittlere, zylindrische Tülle ist oben mit einer Scheibe geschlossen, der eine Arm ist eingebogen, der andere abgebrochen, unvollständig. L: 4 cm, G: 21,10 g *(Taf. 6.24).* Hampel 1886, Taf. 95.14.

Lanzenspitze. Mittelteil des Blattes, in der Mitte zwei durchgehende senkrechte Rippen. L: 4 cm, G: 29,63 g *(Taf. 7.1).*

Drillingshalsring, 2 Fragmente. Drei Zwingen halten die tordierten Drähte zusammen, das intakte Ende als Schlinge geschlossen. L: 7, 10,8 cm, G: 15,85, 9,85 g *(Taf. 7.2).* Hampel 1886, Taf. 96.11.

Fibel, ovales Bügelblatt, verziert mit Punktreihen zwischen senkrechten Strichgruppen, Reihen aus bogigen Linien und Strichgruppen. Dm: 7,4 cm, G: 14,73 g *(Taf. 7.3).* Hampel 1886, Taf. 96.7.

Violinbogenfibel mit Drahtbügel und großer Fußspirale, zerbrochen, am Ende der Nadel eine Spiralfeder. L: 11,2 cm, G: 21,69 g *(Taf. 7.4).* Hampel 1886, Taf. 96.2.

Nadelfragment mit kräftig geripptem Hals. L: 7,6 cm, G: 29,41 g *(Taf. 7.5).* Hampel 1886, Taf. 95.17.

Draht mit viereckigem Querschnitt, die Enden flach und umgebogen. Dm: 6,8 cm, G: 15,63 g *(Taf. 7.6).* Hampel 1886, Taf. 95.21.

Rasiermesser. Fragment mit Rahmengriff und Endring. L: 10,2 cm, G: 20,89 g *(Taf. 7.7).* Hampel 1886, Taf. 95.6.

Fibel, Nadelteil mit Spiralfeder an einem Ende. L: 9,8 cm, G: 14,92 g *(Taf. 7.8).* Hampel 1886, Taf. 96.3.

Spiralfingerring. Dm: 3 cm, G: 23,54 g *(Taf. 7.9).*

Knopf mit Öse, Ränder zerfranst. Dm: 5 cm, G: 14,96 g *(Taf. 7.10).* Hampel 1886, Taf. 96.12.

Blechbandfragment, flach, an beiden Rändern und in der Mitte eine durchgehende eingekerbte Rippe. L: 6,2 cm, G: 32,11 g *(Taf. 7.11).*

Armring mit rundem Querschnitt, unverziert. Dm: 8,8 cm, G: 59,04 g *(Taf. 7.12).*

Armring mit Kreissegmentquerschnitt, unverziert. Dm: 7,8 cm, G: 21,20 g *(Taf. 7.13).*

Ring mit Kreissegmentquerschnitt, kerbverziert, ein Ende fehlt. Dm: 4,8 cm, G: 22,33 g *(Taf. 7.14).* Hampel 1886, Taf. 96.5.

Ring, ein Viertel, mit waagerechten und schrägen Strichgruppen verziert. Dm: 5,6 cm, G: 24,51 g *(Taf. 7.15).*

Ring mit ovalem Querschnitt, unverziert. Dm: 5,2 cm, G: 20,03 g *(Taf. 7.16).*

Ring mit rundem Querschnitt, zusammengedrückt, unvollständig, mit senkrechten Strichgruppen verziert. Dm: 6 cm, G: 17,64 g *(Taf. 7.17).*

Ring, gestrecktes Fragment mit rundem Querschnitt, mit senkrechten Strichgruppen und Tannenzweigmuster verziert. Dm: 9 cm, G: 12,72 g *(Taf. 7.18).*

Blechstück, mit drei rechtwinklig gebrochenen Punktreihen verziert, der Oberrand umgebogen. Wahrscheinlich Teil eines Gefäßes. Dm: 8,4 cm, G: 8,03 *(Taf. 7.19).* Hampel 1886, Taf. 96.10.

Blechstück mit drei waagerechten Buckelreihen und einer Rippe. Dm: 14,2 cm, G: 32,14 g *(Taf. 7.20).* Hampel 1886, Taf. 96.9.

Blechstück, Fragment eines Gefäßrand- und konvexen Schulterteils. Der Rand war um einen Versteifungsreifen aus Draht gewickelt. Dm: 10,4 cm, G: * *(Taf. 7.21).* Hampel 1886, Taf. 96.8.

Drahtstück, zusammengebogen, dick, an beiden Enden abgebrochen. Dm: 16,5 cm, G: 50,99 g *(Taf. 8.1).*

Drahtstück, zum Ring gebogen. Dm: 8 cm, G: 17,78 g *(Taf. 8.2).*

Ösenknopf, schadhaft. Dm: 2,4 cm, G: 3,37 g *(Taf. 8.4).*

Ring, unverziert. Dm: 3,5 cm, G: 6,30 g *(Taf. 8.3).*

Spiralscheibe aus Draht, ein Ende geradegebogen. Dm: 10,5 cm, G: 11,09 g *(Taf. 8.5).* Hampel 1886, Taf. 96.6.

Spiralscheiben aus Draht, 3 St. Dm: 7, 3, 4 cm, G: 12,02, 8,15, 8,05 g *(Taf. 8.6–8).*

Spiralring mit drei Windungen. Dm: 5 cm, G: 5,81 g *(Taf. 8.9).*

Drahtstück, gerade, dick. L: 9,8 cm, G: 9,70 g *(Taf. 8.10).*

Spiralring aus Draht, ein Ende geradegebogen. Dm: 12 cm, G: 24,54 g *(Taf. 8.11).*

Drahtstück, in zwei Stücke gebogen. Dm: 11 cm, G: 7,03 g *(Taf. 8.12).*

Drahtstück, doppelt, zusammengebogen. Dm: 3 cm, G: 2,14 g *(Taf. 8.13).*

Spiralring mit vier Windungen. Dm: 2,2 cm, G: 2,00 g *(Taf. 8.14).*

Drahtstücke, gebogen, 2 St. L: 7,2, 8,5 cm, G: 2,86, 8,30 g *(Taf. 8.15, 17).*

Drahtbruchstücke, zusammengebogen, 3 St. Dm: 6, 12, 5,5 cm, G: 2,24, 7,39, 6,42 g *(Taf. 8.16, 18–19).*

Säge, verbogen. L: 15 cm, G: 30,40 g *(Taf. 8.20).* Hampel 1886, Taf. 95.8.

Sägen, Fragmente, 8 St. L: 14, 10,5, 6,5, 6, 7, 8, 8,5, 4 cm, G: 20,79, 19,18, 6,97, 9,3, 12,66, 8,89, 5,35, 5,30 g *(Taf. 8.21–25, 27, 29).*

Sägen, Fragmente, gebogen, 4 St. L: 2,5, 4,2, 8,5, 6,5 cm, G: 5,35, 9,06, 29,82, 9,03 g *(Taf. 8.28, 30–32).*

Blechband, Fragment. L: 8 cm, G: 14,25 g *(Taf. 8.26).*

Säge, Fragment, gebogen. Dm: 9 cm, G: 19,47 g *(Taf. 9.1).*

Blechfragmente, unverziert, 5 St. Dm: 8,2, 6,1, 3,6, 4,8, 5,4 cm, G: 19,20, 24,63, 10,39, 7,47, 5,64 g *(Taf. 9.2–3).*

Blechfragment, zerbrochen, mit einem umgebogenen Ende. Dm: 9 cm, G: 52,84 g *(Taf. 9.4).*

Blechfragment, zerbrochen. Es war ein Gefäßboden, hat in der Mitte eine runde Eintiefung. Dm: 7 cm, G: 11,36 g *(Taf. 9.5).*

Blechfragment. Es war ein Gefäßrand, wurde zur Röhre gebogen. Dm: 8,4 cm, G: 10,70 g *(Taf. 9.6).*

Blechfragmente, mit Punktreihen verziert, 2 St. Dm: 5, 4 cm, G: 8,03, 3,30 g *(Taf. 9.7).*

Stabbarrenfragment mit halbovalem Querschnitt. L: 8 cm, G: 131,66 g *(Taf. 9.13).* Hampel 1886, Taf. 95.28.

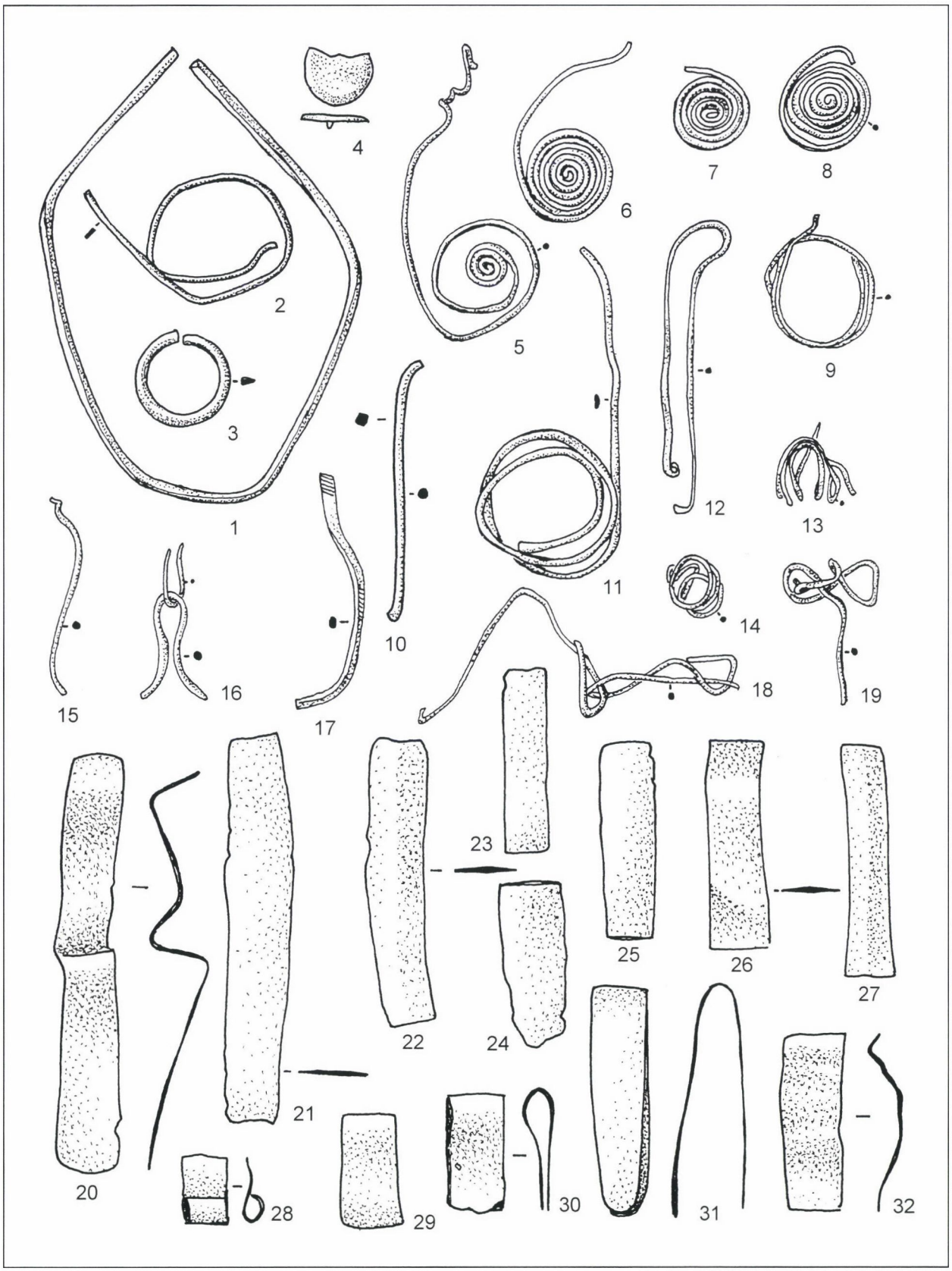

Taf. 8. Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881

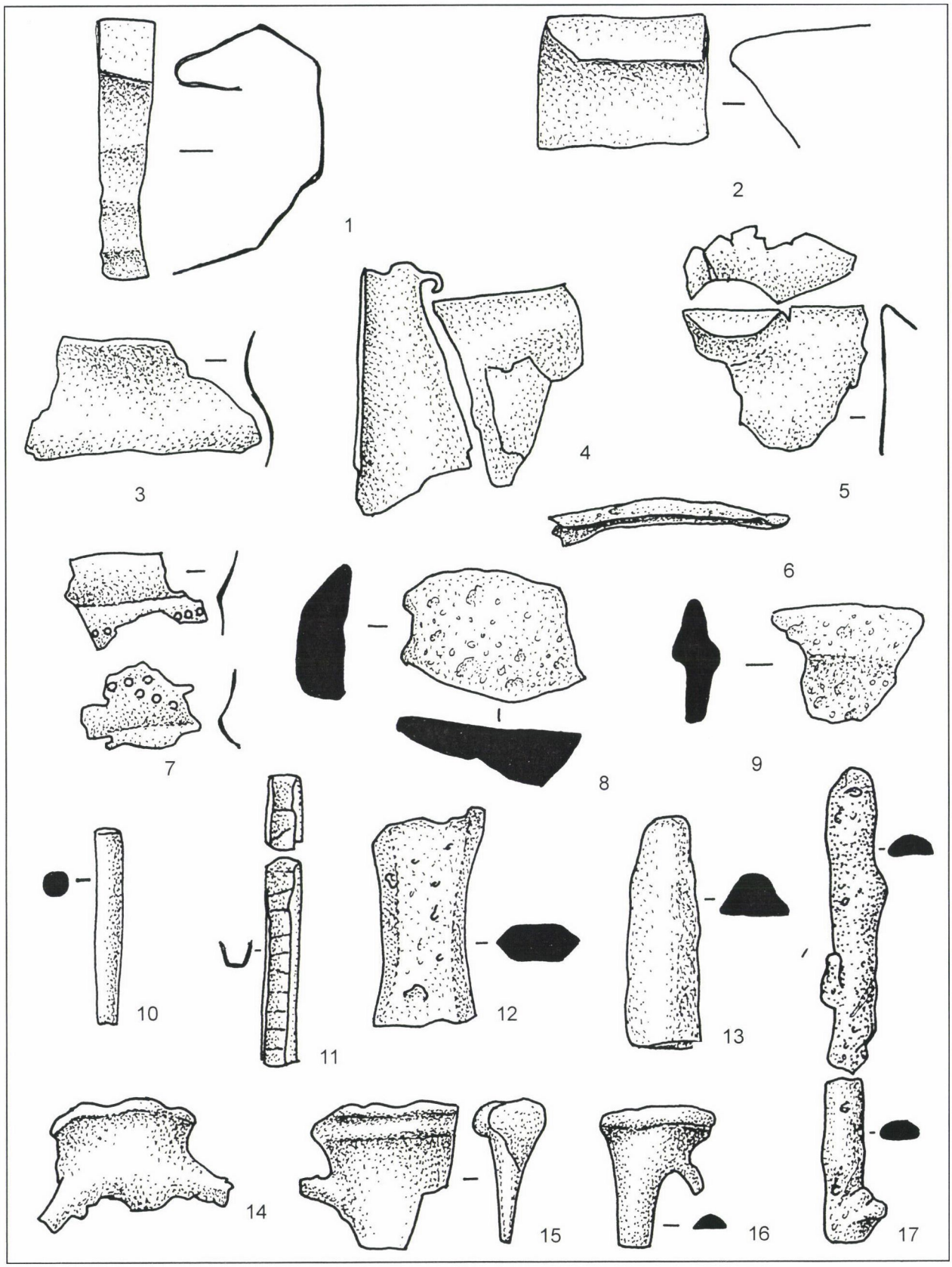

Taf. 9. Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881

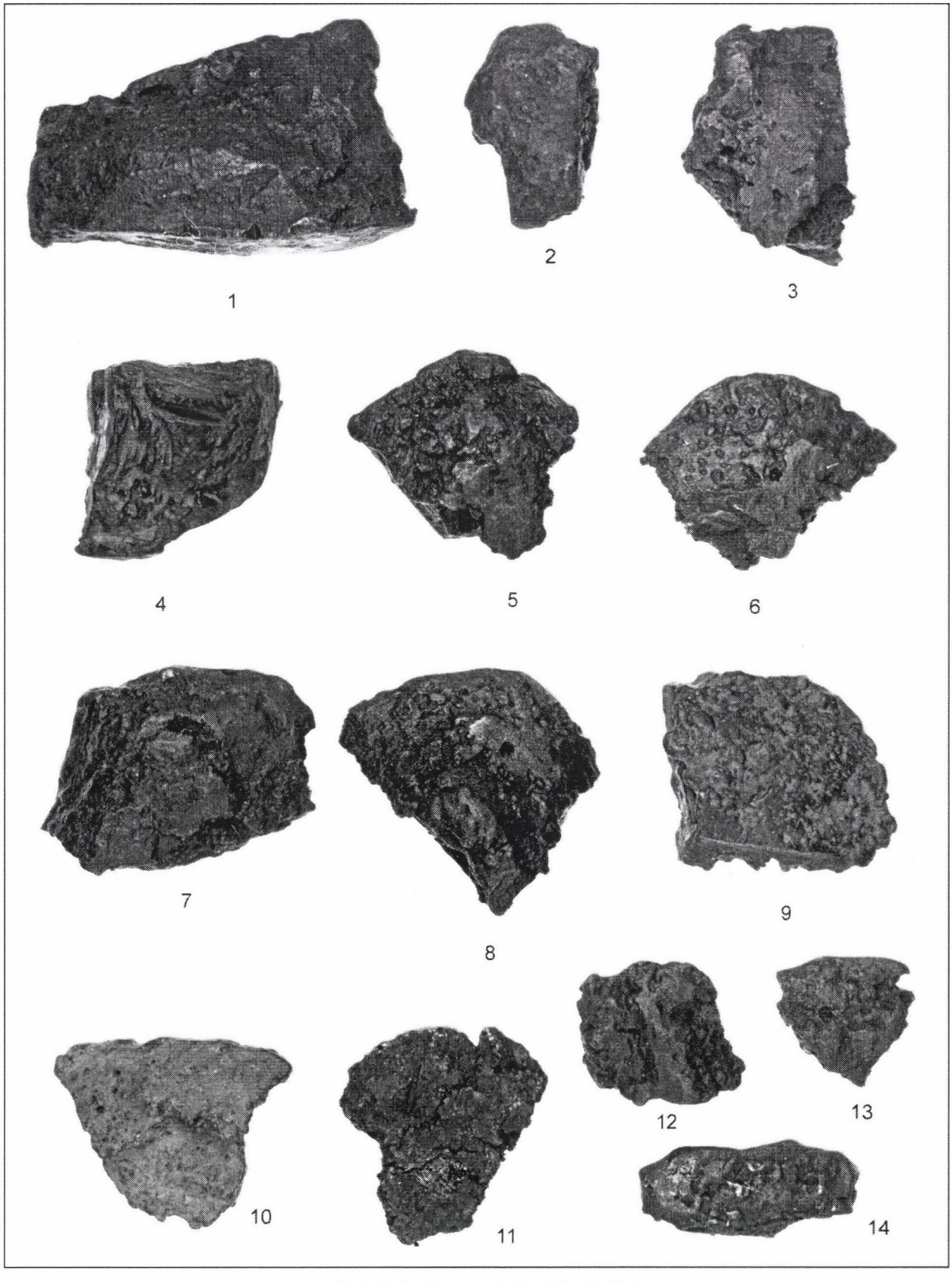

Taf. 10. Bodrogkeresztúr, Depotfund 1881

Eckiger Barren mit trapezförmigem Querschnitt, beide Enden abgebrochen. L: 7,8 cm, G: 219,77 g *(Taf. 9.12)*. Hampel 1886, Taf. 96.27.

Stabbarren, zerbrochen, mit halbovalem Querschnitt. L: 6,4 + 10,5 cm, G: 130,24 g *(Taf. 9.17)*.

Stabbarrenfragment mit ovalem Querschnitt, an einer Kante dichte senkrechte Strichelung. L: 7 cm, G: 39,70 g *(Taf. 9.10)*. Hampel 1886, Taf. 95.9.

Stabbarren, zwei Fragmente mit Kegelstumpfquerschnitt, eine Seite eingekerbt. L: 2,5 + 7 cm, G: 69,66 g *(Taf. 9.11)*. Hampel 1886, Taf. 95.10.

Gußzapfen, 3 St. Dm: 7,2, 5, 4,2 cm, G: 82,98, 130,32, 74,51 g *(Taf. 9.14–16)*.

Plankonvexer Barren, Hälfte, eine Seite abgeschnitten. Dm: 13,7 cm, G: 1561,65 g (Taf. 10.1).

Plankonvexe Barren, Randfragmente, 13 St. Oberseite plankonvex, Unterseite flach. Dm: 8,1, 7,5, 7,8, 8,8, 9,7, 8,9, 9,8, 8,1, 7,5, 5,1, 4,5, 7,5 cm, G: 307,60, 445,52, 602,06, 428,58, 704,28, 376,60, 633,34, 650,92, 320,32, 144,10, 177,13, 117,90, 152,64 g *(Taf. 9.8–9, Taf. 10.2–14)*.

Plankonvexe Barren, Fragmente vom Mittelteil, 12 St. Dm: 6,8, 6,7, 5,5, 6,4, 5,1, 5,2, 6,8, 3,8, 4,8, 4,6, 4,5, 6,5 cm, G: 389,63, 327,28, 343,72, 328,34, 270,96, 216,90, 171,05, 122,30, 107,75, 88,00, 110,84, 160,06 g (Taf. 11.1–12).

Ovaler Barren. Dm: 4,5 cm, G: 50,72 g *(Taf. 11.15)*.

Stabbarren, Hälfte, mit Kreissegment-Querschnitt. L: 7,5 cm, G: 101,45 g *(Taf. 11.14)*.

Stabbarrenfragment mit Kreissegment-Querschnitt. L: 5,6 cm, G: 72,03 g *(Taf. 11.13)*.

Gußabfälle, formlos, 3 St. Dm: 6,6, 7,2, 7,5 cm, G: 75,54, 68,35, 69,92 g *(Taf. 11.16–18)*.

Gußbrocken, 19 St. G: 16,04, 17,74, 20,08, 24,18, 24,98, 27,64, 33,08, 33,34, 34,05, 35,35, 38,96, 45,15, 45,86, 49,74, 50,74, 51,48, 66,00, 83,48, 92,57 g.

Tongefäß, zwei kleine unverzierte Wandteile, außen schwarz, innen grau.

Inv.-Nr.: 38.1881.1–234.

Das Nationalmuseum kaufte 1881 vom Miskolcer Antiquitätenhändler Miksa Lemberger weitere Bronzegegenstände, von denen er behauptete, sie gehörten ebenfalls zum Fund von Bodrogkeresztúr. Es handelt sich um folgende:

Tüllenbeil mit Ohr, hängenden Rippenwinkeln und senkrechten Rippen. L: 11,8 cm, G: 263,16 g *(Taf. 1.3)*. Hampel 1886, Taf. 95.2.

Tüllenbeil mit Ohr, halbmondförmigem Rand und gebogenen Rippen. L: 10,3 cm, G: 236,53 g *(Taf. 1.4)*. Hampel 1886, Taf. 95.3.

Dolchklinge. Auf der Griffplatte 6 Nietlöcher, Klingenquerschnitt flach oval, mit einer durchgehenden flachen, breiten Rippe in der Mitte. L: 32,5 cm, G: 221,66 g *(Taf. 1.5)*. Hampel 1886, Taf. 95.1.

Hakensicheln, 10 St. Völlig gleichförmig, aus derselben Gußform. Das Ende des abgebrochenen Gußzapfens bei allen Stücken in der Rückenmitte, an genau gleicher Stelle und in gleicher Form. Dm: 24,3, 23,8, 23,8, 23,8, 23,8, 23,8, 23,8, 23,6, 23,5, 23,5 cm, G: 332,65, 300,83, 301,58, 303,35, 309,92, 312,89, 293,59, 306,86, 295,22, 306,59 g *(Taf. 12.1–6, Taf. 13.1–4)*. Auf einer Sichel *(Taf. 12.4)* zwei durch Fehlguß verursachte Löcher, auf einer anderen *(Taf. 12.5)* ein Loch.

Hakensicheln, 8 St. Völlig gleichförmig, aus derselben Gußform. Spur vom länglichen Gußzapfen auf dem Mittelteil des Blattrückens, von gleicher Form. Dm: 23,9, 23,9, 24,1, 24,1, 24,1, 24,4, 24,6, 24,6 cm, G: 283,16, 271,55, 301,59, 289,41, 291,02, 297,93, 285,75, 281,92 g *(Taf. 14.1–6, Taf. 15.1–2)*. Auf dem Blatt von 4 Sicheln ein durch Fehlguß verursachtes Loch *(Taf. 14.2, 5–6, Taf. 15.2)*.

Hakensicheln, 5 St. Völlig gleichförmig, aus derselben Gußform. Die Spur vom Gußzapfen auf dem Blattrücken an gleicher Stelle, in der Mitte. Die Spitze eines Blattes fehlt. Dm: 24,4, 24,5, 24,3, 24,3, 22,4 cm, G: 293,54, 315,95, 282,78, 312,53, 268,12 g *(Taf. 15.3–6, Taf. 16.1)*.

Hakensicheln, 2 St. Völlig gleichförmig, aus derselben Gußform. Die Spur vom Gußzapfen auf dem Blattrücken an gleicher Stelle, in der Mitte. Das eine Blatt unten gerissen, beim anderen fehlt die Spitze. Dm: 24,6, 23,9 cm, G: 331,81, 333,34 g *(Taf. 13.5–6)*.

Hakensicheln, 2 St. Völlig gleichförmig, aus derselben Gußform. Die Stelle des abgebrochenen Gußzapfens vorn auf dem Blattrücken. Dm: 24,1, 24,1 cm, G: 292,02, 257,78 g *(Taf. 16.2–3)*. Am Blattende der einen ein größeres und ein kleineres Loch, durch Fehlguß verursacht.

Hakensicheln, 3 St. Völlig gleichförmig, aus derselben Gußform. Der lange Gußzapfen sitzt vorn auf dem Blattrücken. Dm: 25,3, 25,5, 25,5 cm, G: 276,58, 283,74, 302,21 g *(Taf. 16.4–6)*.

Hakensichel. Die Spur vom abgebrochenen Gußzapfen vorn auf dem Blattrücken. Dm: 24,1 cm, G: 298,48 g *(Taf. 17.1)*.

Hakensichel. Der abgebrochene Gußzapfen saß vorn auf dem Blattrücken. Dm: 24,9 cm, G: 310,94 g *(Taf. 17.2)*.

Hakensichel. Der Gußzapfen saß vorn auf dem Blattrücken. Dm: 26,1 cm, G: 278,76 g *(Taf. 17.3)*.

Hakensichel. Die Stelle des Gußzapfens vorn auf dem Blattrücken wurde geglättet. Dm: 26,2 cm, G: 284,29 g *(Taf. 17.4)*.

Hakensichel. Der Gußzapfen saß vorn auf dem Blattrücken, in der Griffmitte eine durchgehende Rippe. Dm: 25,6 cm, G: 272,14 g *(Taf. 17.5)*.

Hakensichel. Die Stelle des Gußzapfens befand sich im Mittelteil des Blattrückens. Dm: 24,2 cm, G: 235,38 g *(Taf. 17.6)*.

Hakensichel. Die Spur vom Gußzapfen auf dem Blattrücken in der Mitte. Dm: 25,4 cm, G: 253,74 g *(Taf. 18.1)*.

Hakensichel. Der Gußzapfen saß im Mittelteil des Blattrückens. Dm: 23,1 cm, G: 233,44 g *(Taf. 18.2)*.

Hakensichel. Die Spur vom Gußzapfen auf dem Blattrücken in der Mitte. Dm: 25,6 cm, G: 299,10 g *(Taf. 18.3)*.

Hakensichel. Die Spur vom Gußzapfen auf dem Blattrücken in der Mitte. Dm: 26,7 cm, G: 206,34 g *(Taf. 18.4)*.

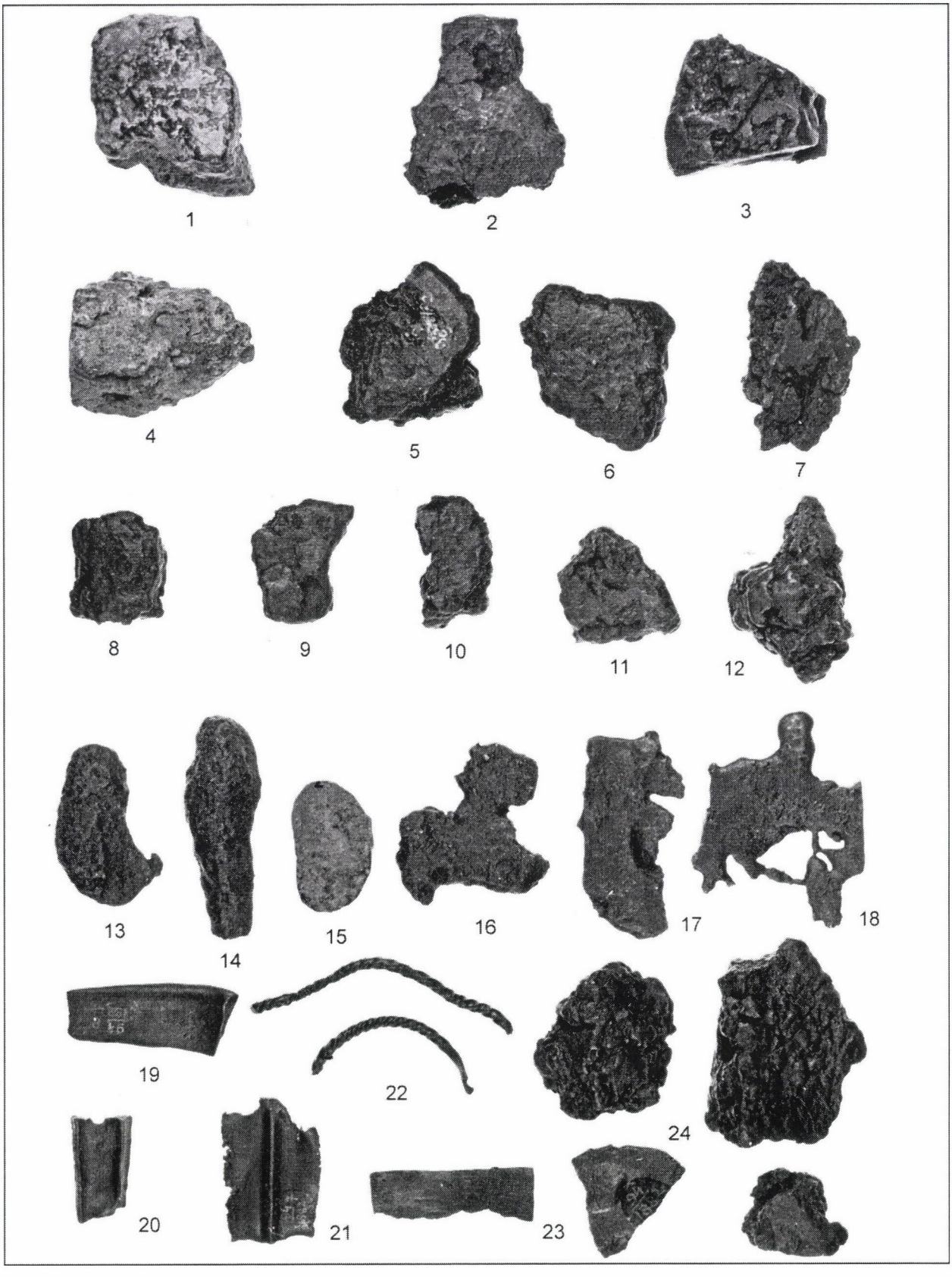

Taf. 11. 1–18: Bodrogkeresztúr 1, Depotfund 1881; 19–24: 1882

Taf. 12. „Gegend von Bodrog-Tisza", Depotfund 1881

Taf. 13. „Gegend von Bodrog-Tisza", Depotfund 1881

Taf. 14. „Gegend von Bodrog-Tisza", Depotfund 1881

Taf. 15. „Gegend von Bodrog-Tisza", Depotfund 1881

Taf. 16. „Gegend von Bodrog-Tisza", Depotfund 1881

Taf. 17. „Gegend von Bodrog-Tisza", Depotfund 1881

Taf. 18. „Gegend von Bodrog-Tisza", Depotfund 1881

Hakensichel. Der Gußzapfen saß im Mittelteil des Blattrückens, auf dem Blatt zwei durch Fehlguß verursachte Löcher. Dm: 28,2 cm, G: 291,59 g *(Taf. 18.5).*
Inv.-Nr.: 50.1881.1–44.

1882 kaufte das Nationalmuseum noch einige, angeblich aus dem Fund von Bodrogkeresztúr stammende Gegenstände vom Antiquitätenhändler Miksa Lemberger.

Sichelblatt, Fragment vom Mittelteil. L: 5,9 cm, G: 21,83 g *(Taf. 11.19).*
Sichelgriff, Fragment, an einem Ende ein halbes Nietloch, an den Rändern je eine Rippe. L: 3,8 cm, G: 11,38 g *(Taf. 11.20).*
Dolchklinge, Mittelteil mit durchgehender Rippe in der Mitte. L: 5,1 cm, G: 17,87 g *(Taf. 11.21).*
Halsring, Fragmente, 2 St., aus tordiertem Draht, das Ende des einen glatt, abgeflacht. Dm: 9, 5,4 cm, G: 9,70, 6,82 g *(Taf. 11.22).*
Blechband, Teilstück. L: 5,6 cm, G: 5,6 g *(Taf. 11.23).*
Gußbrocken, 4 St. Dm: 7,1, 5,2, 3,6, 4,3 cm, G: 266,75, 130,38, 76,97, 31,15 g *(Taf. 11.24).*
Kleine Gußbrocken, 4 St. G: 14,15, 14,74, 24,90, 48,08 g. Ursprünglich waren es 13 St.
Inv.-Nr.: 94.1882.7–10.

Die als Fund von Bodrogkeresztúr angekauften Gegenstände sind nach ihrer Beschaffungsweise in zwei Gruppen einzuteilen. Die Bronzen vom Miskolcer Kupferschmied können aufgrund ihrer Patina und des identischen Alters zu einem Fundkomplex gehören. Bodrogkeresztúr liegt nicht weit von der Stadt Miskolc entfernt, so daß auch die Fundortbestimmung zutreffend sein kann. Die Gegenstände der zweiten Gruppe sind aber nicht als Teile eines Fundes zu betrachten. Miksa Lemberger, Antiquitätenhändler in Miskolc, kaufte 1881 diese Gegenstände von dem Kupferschmied und verkaufte sie an das Nationalmuseum mit der Auskunft, sie seien in Bodrogkeresztúr gefunden worden. Er kann aber den damals schon bekannten Fundort auch genannt haben, um den Verkaufspreis der Gegenstände zu erhöhen.

Mit einzelnen Stücken des Bodrogkeresztúrer Bronzefundes haben sich aufgrund der Publikation von József Hampel mehrere Studien beschäftigt. Von diesen sei als erste die Posamenteriefibel mit großer Fußspirale und acht Seitenspiralen genannt *(Taf. 1.1).* Über diese Art von Fibeln hat Pál Patay eine detaillierte Analyse verfaßt. Das Exemplar von Bodrogkeresztúr zählte er zu jenen Varianten der Fibeln mit Fußspiralen, deren Fibelkörper sich gerade, ohne Achterschleife in der Feder fortsetzt.[3] Von den in diese Formengruppe eingeteilten Exemplaren sind die Fibeln von Domanizs (Domaniž), Nagybobróc (Bobrovec) und Banka hervorzuheben.[4] Alle drei sind in die Depotfundgruppe von Gyermely–Jászkarajenő, also in die mittlere Urnenfelderperiode zu datieren. Gleichfalls in die Zeit dieser und der folgenden Gruppe, der des Hajdúböszörmény-Szentes-Depots, gehören die beiden Fibeln mit acht Seitenspiralen, bei denen der Fibelkörper vor der Feder eine Achterschleife bildet.[5] Von den Stücken im Fund von Bodrogkeresztúr bestimmte Pál Patay das mit dreifacher Buckelreihe und Rippe verzierte Blechstück als Schildfragment *(Taf. 7.20).* Ein ähnlich verziertes, aber größeres Blechfragment enthält der Bronzefund von Nyírtura. Aufgrund dieses Fundes konnte der ganze Bronzeschild rekonstruiert werden. Die Mitte des scheibenförmigen Bleches hob sich konvex hervor, auf den übrigen Teilen des Schildes befinden sich die durch umlaufende Rippen getrennten Buckelreihen. Der Durchmesser des Schildes kann 60–62 cm betragen haben.[6] Ähnliche, aber kleinere Schildfragmente befinden sich auch in den Bronzefunden von Keszőhidegkút und Nadap.[7] Beide Funde gehören zur Depotfundgruppe von Kurd-Kisapáti – damit wird das Stück von Bodrogkeresztúr in die Zeit der älteren Urnenfelderkultur datiert.

Die Bronzeblechfragmente im Fund von Bodrogkeresztúr hat ebenfalls Pál Patay behandelt und als Gefäßteile bestimmt. Das eine Fragment hat demnach zu einem bauchigen Gefäß mit kurzem Hals gehört. Sein Rand wurde auf einen Versteifungsreifen aus einem gedrehten schmalen Band gebogen.[8] Außer dem Oberteilfragment blieben noch zwei Wandstücke des Gefäßes erhalten *(Taf. 7.21).* Unter den Blechfragmenten können noch zwei andere Stücke Gefäßteile gewesen sein. Auf einem weist die Spur einer kreisförmigen Eintiefung darauf hin, daß es ein Fußteil war *(Taf. 9.5),* während die dreieckigen konvexen Punktreihen auf dem anderen Fragment ein typisches Gefäßmuster bilden *(Taf. 7.19).*

In seinen in der Serie Prähistorische Bronzefunde erschienenen Band über die südosteuropäischen Bronzerasiermesser nahm C. Weber auch zwei Stücke aus dem Bodrogkeresztúrer Schatz mit auf. Von diesen gehört aber

[3] Patay 1964, 15–16, 22.

[4] Novotná 2001.
[5] Patay 1964, 15, 21; Novotná 2001.
[6] Patay 1968a, 242, Abb. 1,1; 244–245, Abb. 2–3.
[7] Patay 1968a, 242, Abb. 2,2–3; Petres 1982, 69, Abb. 8.
[8] Patay 1968b, 71, Abb. 15,1, Abb. 16; Ders. 1990, 82, Nr. 149; 84, Nr. 162.

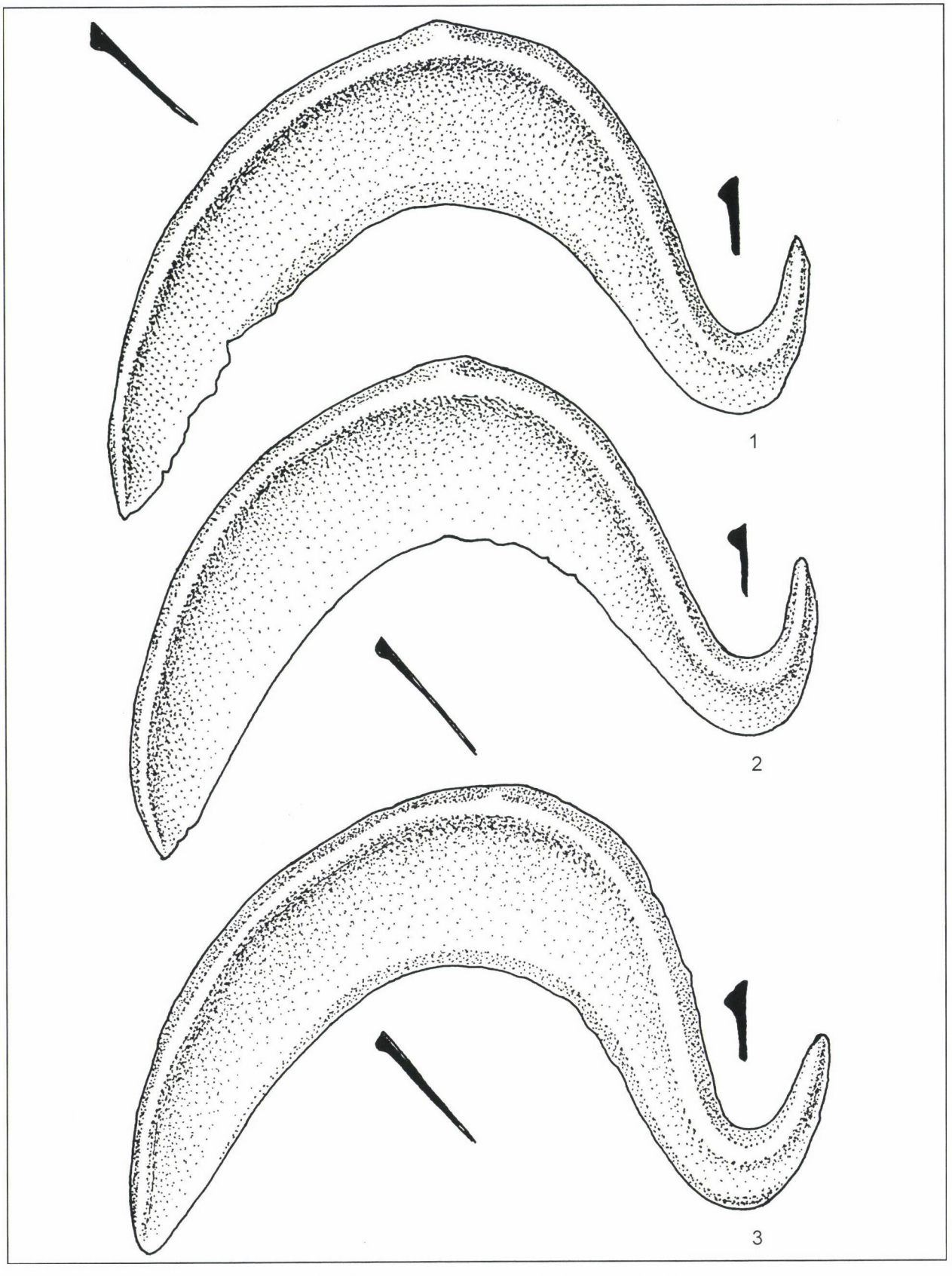

Taf. 19. „Gegend von Bodrog-Tisza", Depotfund 1881

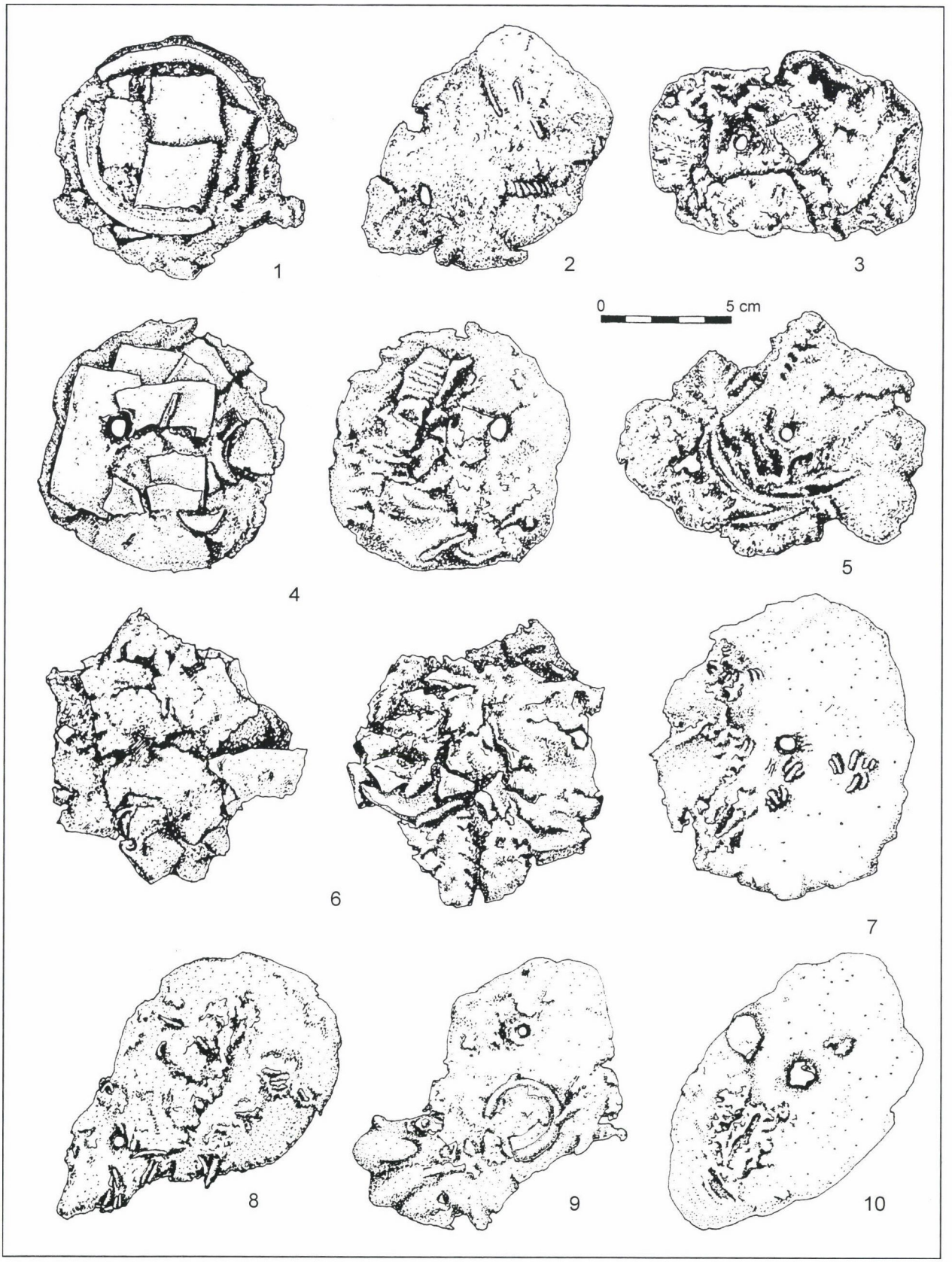

Taf. 20. Bodrogkeresztúr 2, Depotfund 1921, Auswahl

nur einer zu dem Schatz *(Taf. 7.7)*. Solche Rasiermesser mit in einem Ring endenden Griff wurden vor allem in Nordungarn und im Gebiet der mittleren Slowakei, zur Zeit der Piliny-Kultur verwendet. Der andere als Rasiermesserfragment bestimmte Gegenstand ist ein Weidenblattanhänger mit Ringende.[9] Der Gegenstand trägt keine Inventarnummer und kommt in der Beschreibung des Fundes von Bodrogkeresztúr im Inventarbuch nicht vor, so ist er als Gegenstand unidentifizierbaren Fundortes zu bezeichnen.

Die meisten vom Kupferschmied gekauften Gegenstände sind Werkzeuge. Drei von den vier mittelständigen Lappenbeilen sind von gleicher Form *(Taf. 2.1-3)*. Der Gebrauch ähnlicher Beile war in den beiden ersten Perioden der Urnenfelderzeit ganzen im Karpatenbecken verbreitet. Das vierte Exemplar ist ein Absatzbeil, vertritt also eine seltener vorkommende Form *(Taf. 2.4)*.[10] Die Tüllenbeile mit Keilrippen sind typische Bestandteile der Depotfundgruppe von Kurd-Kisapáti *(Taf. 2.5, 7, 8, 11, Taf. 3.6)*. Das gleiche gilt auch für die Beile mit halbmondförmigem Rand und ovalem Querschnitt *(Taf. 2.6)*.[11] Fünf Exemplare von den Sicheln gehören zur Formengruppe der Knopfsicheln *(Taf. 3.12-16)*, die lange Zeit in Gebrauch waren, die ganze Spätbronzezeit hindurch. Fast alle Griffzungensicheln haben auf der Zunge drei senkrechte, in mehreren Fällen eine gekerbte Rippe *(Taf. 4.1-12, Taf. 5.1-4, 6-8, 10, 12)*. Die Herstellung solcher Sicheln begann in der Osthälfte des Karpatenbeckens zur Zeit der Depotfundgruppe von Ópályi-Uriu und in Bronzefunden aus der folgenden Periode kommen sie schon zahlreich auch westlich der Donau vor. Im Fund von Bodrogkeresztúr gibt es auch zwei Griffzungensicheln, deren Gebrauch sich erst zur Zeit der Depotfundgruppe von Kurd-Kisapáti verbreitete. An den Rändern der Griffzungen dieser Stücke befindet sich je eine senkrechte Rippe *(Taf. 5.4-5)*.[12]

József Hampel veröffentlichte auch eine Hakensichel. Diese gehört aber vermutlich nicht zu dem vom Kupferschmied erworbenen Fundkomplex, wird deshalb später besprochen.

Drei von den fünf Messern im Fund sind Griffzungenmesser *(Taf. 6.11-13)* und von zweien blieb nur ein Klingenfragment erhalten *(Taf. 6.15-16)*. Weil sie fragmentarisch sind, ist ihr Typ nicht genau bestimmbar, aber aufgrund ihrer Form stammen sie aus derselben Zeit wie die übrigen Stücke des Fundes.

Der Fund enthält auch eine intakte *(Taf. 6.18)*, zwei vollständige, aber gebogene *(Taf. 8.20, 31)* und mehrere fragmentarische Sägen *(Taf. 8.21-30, 32)*. Dieses Werkzeug ist in der Fundgruppe von Kurd-Kisapáti sehr häufig, findet sich seltener aber auch aus späteren Perioden.

Waffen befinden sich wenige in dem Fund. Die meisten von ihnen sind Dolchfragmente. In der Depotfundgruppe von Ópályi hat die Mehrheit der Parallelen der Griffzungendolche drei oder vier Nietlöcher *(Taf. 6.19-22)*. Selten kommen sie auch noch in der Hinterlassenschaft des Bronzehandwerks der folgenden Periode vor.[13] Der kleine dreieckige Griffplattendolch *(Taf. 6.17)* ist älter als diese, er vertritt einen typischen Gegenstand der Mittel- und des Anfangs der Spätbronzezeit. Typische Erzeugnisse des nordungarischen, mittelslowakischen Bronzehandwerks waren die zweiarmigen Äxte. Am Anfang der Spätbronzezeit finden sich in der Hinterlassenschaft der dortigen Piliny-Kultur schön gearbeitete, zumeist verzierte große Exemplare. Später, in der Zeit der Depotfundgruppe von Kurd-Kisapáti, entstanden kleine Exemplare schlechter Qualität.[14] Eines von ihnen ist das Stück von Bodrogkeresztúr *(Taf. 6.23)*.

Die Waffen sind im Fund noch durch den Mittelteil eines Lanzenspitzenblattes vertreten *(Taf. 7.1)*. Aufgrund der Rippung in der Blattmitte gehört diese Lanzenspitze zu den häufig gebrauchten Gegenständen am Anfang der Spätbronzezeit.

Beim Schmuck kam seit der Depotfundgruppe von Kurd-Kisapáti jene Art von Blattbügelfibeln in Mode wie die im Fund von Bodrogkeresztúr *(Taf. 7.2)*. Ein mit der Verzierung des ovalen Blattes fast übereinstimmendes Muster weist die Fibel im Fund des transdanubischen Kurd auf.[15] Ein dem Bodrogkeresztúrer Stück entsprechendes, breites ovales Rückblatt besitzen dagegen die Fibeln der jüngeren Depotfundgruppen.[16] Eine genaue nordungarische Parallele der Violinbogenfibel *(Taf. 7.4)* befindet sich im Bronzefund von Kék, der zur Depotfundgruppe von Kurd-Kisapáti gehört.[17] Das Fragment einer

[9] WEBER 1996, 233-234, Nr. 542, 548-549.
[10] MOZSOLICS 1973, 36-37; Dies. 1985, 30-31.
[11] BRUNN 1968, 37, 39.
[12] BRUNN 1968, 38, Abb. 5.
[13] KEMENCZEI 1988, 23-25.
[14] MOZSOLICS 1973, 22-24; NOVOTNÁ 1970, 63-67.
[15] BRUNN 1968, 42-43; MOZSOLICS 1985, 263, Taf. 25,6.
[16] MOZSOLICS 1967, Taf. 18,9-10: Érsekvadkert; Dies. 1985, 70; Dies. 2000, Taf. 28,3-4: Egyek.
[17] MOZSOLICS 1985, Taf. 192,6.

Nadel mit geripptem Hals *(Taf. 7.3)* gehört in dieselbe Periode wie die genannte Violinbogenfibel. Ihre meisten Parallelen stammen aus dem Gebiet der Slowakei und Nordungarns.[18] Ebenfalls in Bronzefunden Nordungarns und der Slowakei, die in die Zeit der Fundgruppen von Ópályi und Kurd-Kisapáti zu datieren sind, finden sich mehrere aus zwei tordierten Drähten gebogenen Halsringe, die jenen, zu denen die beiden Fragmente im Schmuck von Bodrogkeresztúr *(Taf. 7.2)* gehören, ähnlich sind.[19]

Erzeugnisse der mit den Halsringen übereinstimmenden Perioden sind die unverzierten *(Taf. 7.12–13, 16)* und strichmusterverzierten *(Taf. 7.14–15, 17–18)* Armringe, Spiralfingerringe *(Taf. 7.9)* und Ösenknöpfe *(Taf. 7.10, Taf. 8.4)*.

Es läßt sich nicht feststellen, zu welchen Gegenständen die Drahtstücke und Spiralscheiben *(Taf. 8.1–19)* des Fundes gehörten. Zum Teil können sie Nadelschäfte sein, zum Teil Spiraldraht-Fingerringe, eventuell Fibelspiralscheiben. Ebensowenig ist es zu bestimmen, ob sie in zerbrochenem, fehlerhaftem Zustand in die Erde kamen oder der Finder, der Kupferschmied, sie zerschnitten hat.

Außer den Fertigerzeugnissen bzw. ihren Fragmenten gibt es im Fund auch mehrere Barrenfragmente: Stabbarrenfragmente *(Taf. 9.10–11, 13, 17, Taf. 10.13–14)*, Gußzapfenteile *(Taf. 9.14–16)*, Stücke von den Rändern oder aus der Mitte plankonvexer Barren *(Taf. 10.1–14, Taf. 11.1–12)*. Diese hat nicht der Kupferschmied zerstückelt, sondern sie waren in fragmentarischem Zustand vergraben worden. Auch die Beispiele anderer Bronzefunde belegen, daß die Rohstoffstücke in der Spätbronzezeit selben Wert besaßen und ebenso Opferzwecken dienten wie die intakten Stücke.

Die vom Antiquitätenhändler 1881 angekauften Stücke werden gesondert behandelt, weil ihre Zugehörigkeit zum Fundkomplex mit Recht in Frage gestellt werden kann. Das eine *(Taf. 2.6)* von den zwei intakten Tüllenbeilen des Fundes ähnelt dem Stück mit halbmondförmigem Rand *(Taf. 1.3)*, das andere Beil *(Taf. 1.4)* vertritt aber einen späteren Typ. Für diesen Typ ist die Verzierung mit Dreieck und senkrechten Rippen typisch, die erstmals zur Zeit der Depotfundgruppe von Gyermely-Jászkarajenő von den Bronzehandwerkern im Karpatenbecken verwendet wurde.[20] Demnach ist dieses Beil jünger als die vom Kupferschmied gekauften Gegenstände.

Der Griffplattendolch mit sechs Nietlöchern *(Taf. 1.5)* stammt aus der Mittelbronzezeit, aus der Zeit des mittleren Abschnittes der Hügelgräberkultur,[21] also aus einer viel älteren Periode als sämtliche übrigen Gegenstände von Bodrogkeresztúr.

József Hampel hat nur eine einzige von den 41 Hakensicheln *(Taf. 12–19)* veröffentlicht. Amália Mozsolics nahm an, daß ihr Fundort in Siebenbürgen gelegen habe, ohne ihre Meinung mit Argumenten zu stützen.[22] Vermutlich kam sie zu dieser Schlußfolgerung, weil die meisten Hakensicheln des Karpatenbeckens in Siebenbürgen gefunden wurden, weshalb sie in der Fachliteratur auch Siebenbürger Typ genannt wurden. Für authentisch kann man die Angabe, daß diese Sicheln zusammen mit den übrigen in Bodrogkeresztúr gefundenen Bronzegegenständen ans Licht gekommen seien, nicht halten, da sie völlig andersgeartet sind. Aber ebenso unwahrscheinlich ist, daß man die Sicheln aus Siebenbürgen zum Verkauf nach Miskolc gebracht hat, so daß anzunehmen ist, daß ihr Fundort irgendwo im „Bodrog-Theiß-Gebiet" gelegen haben kann. Diese Hypothese wird dadurch unterstützt, daß es auch in Bronzefunden des oberen Theißgebietes Hakensicheln gibt, wenn auch nicht in großer Zahl. Sie alle stammen aus der Zeit der Depotfundgruppe von Kurd-Kisapáti.[23] Die Hakensicheln aus dem „Bodrog-Theiß-Gebiet" und von der oberen Theiß stehen formal den Typen Măgherani-Drajna 3 und Cristian-Drajna 2 von M. Petrescu-Dîmboviţa am nächsten. Die Sicheln dieser Formgruppen gehören nicht nur in Siebenbürgen, sondern auch in den Gebieten östlich der Karpaten zu den häufigen Funden. Ihre Gebrauchszeit umfaßt die Zeit der Bronzefundgruppen von Ópályi-Uriu und Kurd-Kisapáti (Susani).[24] Die Sicheln aus dem „Bodrog-Theiß-Gebiet" gehören zweifellos zu einem Fundkomplex, sie wurden zusammen und an

[18] KEMENCZEI 1984, Taf. 174,13: Nagyhalász; Taf. 188,19–20: Tállya; TÁRNOKI 1987, Taf. 10,2–5: Csitár.

[19] KEMENCZEI 1984, Taf. 53b: Szécsény-Benczúrfalva-Majorhegy; Taf. 54,11: Szécsény; NOVOTNÁ 1984, 48–50; TERŽAN 1996, 490.

[20] BRUNN 1968, 46–47.

[21] KEMENCZEI 1988, 21.

[22] MOZSOLICS 1985, 101.

[23] KEMENCZEI 1984, Taf. 112a,10: Füzesabony; Taf. 163a,4: Apagy; MOZSOLICS 1985, Taf. 172,12–15: Nagykálló 2; Taf. 176,9: Berkesz; Taf. 180,20: Apagy; KOBAL 2000, Taf. 39,18: Kisdobrony (Malaja Dobron).

[24] PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1978, 69–72.

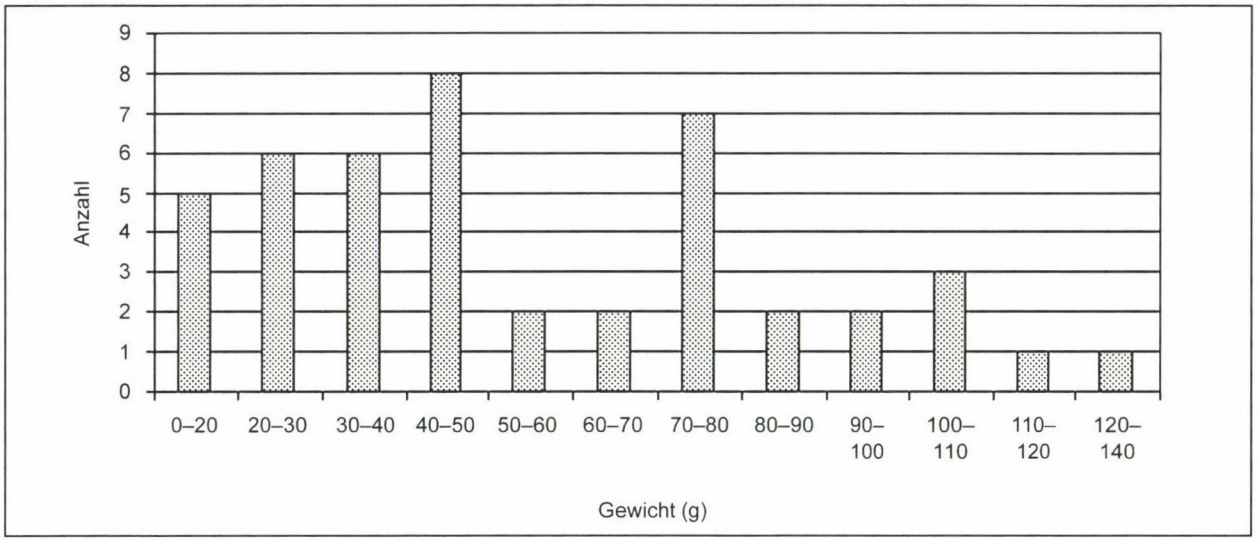

Abb. 1. Gewichtsverteilung der Sichelfragmente im Depot von Bodrogkeresztúr 1

einem Ort gefunden. Ein Beweis dafür ist, daß es unter ihnen mehrere Stücke gibt, die mit derselben Gußform hergestellt wurden. Völlig gleich sind 10 Stück. Bei ihnen befindet sich die Gußzapfenstelle auf der Blattrückseite an demselben Platz *(Taf. 12.1–6, Taf. 13.1–4)*. Aus einer anderen Gußform stammen zwei Stücke von ähnlicher Form wie die vorigen, deren Eingußstelle jedoch länger ist *(Taf. 13.5–6)*. Acht weitere Sicheln wurden in einer dritten Form gegossen *(Taf. 14.1–6, Taf. 15.1–2)*. Mit der vierten Gußform wurden fünf Sicheln gegossen *(Taf. 15.3–6, Taf. 16.1)*. Die Gleichheit von zwei Sicheln *(Taf. 16.2–3)* zeugt von der Existenz der fünften und die von dreien *(Taf. 16.4–6)* von der der sechsten Gußform. Unter den übrigen elf Sicheln gibt es keine völlig gleichförmige.

Bei den meisten Sichelblättern ist auf der Rückseite die abgeschliffene Gußzapfenstelle zu erkennen, nur bei vier Stück wurden die Spuren weggehämmert *(Taf. 17.1–2, 4–5)*. Auf acht Stück ist ein Loch zu sehen, das auf einen Fehlguß zurückgeht *(Taf. 12.4–5, Taf. 14.1, 5–6, Taf. 15.1–2, Taf. 17.3)*, die Gußnaht ist auf dem Rücken von zwei Stück zu erkennen *(Taf. 14.2, Taf. 16.1)*. Die Blätter wurden nicht mit dem Hammer geschärft, sie zeigen den Zustand nach dem Guß. Demnach waren die Sicheln keine vollständigen Fertigprodukte, wurden also nicht als Werkzeuge in Gebrauch genommen. So stellt sich die Frage, welchem Zweck sie dienten und weshalb sie versteckt wurden.

Die Sicheln unterschiedlichen Typs dienten als Werkzeuge, es gibt aber auch Theorien über eine andere Verwendungsmöglichkeit. Aus der Untersuchung der mitteleuropäischen Sichelfunde zog M. Primas den Schluß, sie seien ihrem Gewicht entsprechend Gegenstände der Wertmessung gewesen. Seiner Ansicht nach sind die Fragmente nicht als bei der Arbeit zerbrochene und zum Einschmelzen bestimmte Werkzeuge, sondern als absichtlich in einer dem Gewicht entsprechenden Größe zerstückelte Sichelteile zu bestimmen. Aufgrund ihrer Gewichtsangaben nahm er an, „die Gewichtsverteilung entspräche - unter der Voraussetzung, daß das Metallgewicht als Wertmaß funktionierte - einer mit Wechselgeld gut gefüllten Börse".[25] Die Begründetheit dieser Theorie ist jedoch äußerst zweifelhaft. Das Gewicht der Sicheln verschiedener Form bestimmt weitgehend ihre Größe innerhalb einer bestimmten Größenordnung, so daß auch ihr Gewicht innerhalb enger Grenzen schwankt. Deshalb zeigen sich möglicherweise auch zwischen den statistischen Werten des Gewichts der Klingenspitzen-, Mitte- oder Griffragmente Ähnlichkeiten, die nicht unbedingt die den Gewichtsnormen entsprechende Zerkleinerung der intakten Stücke widerspiegeln *(Abb. 1)*. Aus anderem Grund akzeptiert auch C. Pare diese Theorie nicht: „Peroni's metrological analyses are mainly based on fragmentary bronzes in hoard, as I am unable to imagine how these fragments could have been produced to standard weights, I find it difficult to accept the details of his results."[26] Vermutlich hat man die bei der Arbeit zerbrochenen Geräte

[25] Primas 1986, 38.
[26] Pare 1999, 508.

abhängig von der Bruchstelle weiter zerstückelt, in Teile der Größe nach und nicht Gewichtsnormen entsprechend. Die Fragmente wird man zum Einschmelzen bestimmt haben, eventuell aber auch als Tauschmittel.

Ch. Sommerfeld nahm aufgrund der Gewichtsangabenanalyse der Knopfsichelfunde Mitteldeutschlands an, diese Angaben zeigten, daß man einem bestimmten Zahlensystem, Wertsystem gefolgt sei, also die Sicheln eine prämonetare Funktion gehabt hätten.[27]

Die hypothetisch formulierte Theorie vom „Gerätegeld" wurde von der Forschung einerseits mit Vorbehalten, andererseits zustimmend aufgenommen. S. Hansen stellte aufgrund von Sichelfundanalysen fest, diese bewiesen nicht die Existenz eines einheitlichen spätbronzezeitlichen Gewichtssystems in Mitteleuropa.[28] Ebenfalls Zweifel äußerte C. Pare, der über Ch. Sommerfelds die Gewichtsverhältnisse der Sicheln in Histogrammen darstellende Analyse schrieb: „despite my best efforts, I find it impossible to follow him".[29]

Mit der hypothetischen Formulierung der Sommerfeld'schen Theorie über die bronzezeitlichen Gewichtsnormen waren R. Peroni und G. Pizzitutti nicht einverstanden, da ihrer Meinung nach die Funde sowohl der Ägäis als auch Italiens und Mitteleuropas die Existenz solcher Normen bewiesen.[30]

Aus den Gewichtsangaben der Ring-, Spangen- und Miniaturbarrenfunde schloß M. Lenerz-de Wilde darauf, daß die Produktion dieser Bronzegegenstände nach Gewichtseinheiten geschah und sie als Zahlungsmittel dienten. Er nahm an, daß seit der Mittelbronzezeit auch das Brucherz als Geld benutzt wurde.[31]

Bei seiner Argumentation für die Theorie vom bronzezeitlichen metrischen System versuchte R. Peroni, durch den Vergleich der Gewichtsangaben verschiedener Bronzegegenstände Gewichtseinheiten nachzuweisen, die in ganz Europa identisch waren. Er stellte fest, die Grundeinheit „A" entspreche 26 g, die Grundeinheit „B" 63 g und die Produkte und Bruchteile dieser Werte bildeten das Gewichtssystem.[32] Als C. Pare die Ergebnisse seiner großen Studie über das mitteleuropäische bronzezeitliche Gewichts- und Maßsystem zusammenfaßte, formulierte er zwar vorsichtig, aber dennoch eindeutig seine Stellungnahme zu dieser Theorie: „Central Europe, I believe, was another area with a Weighed Currency economy, at least in the Recent Bronze Age, and probably in the Middle and Final Bronze Age too."[33]

Die sich in engen Grenzen bewegenden einheitlichen Gewichtsangaben *(Abb. 2)* der vermutlich aus dem „Bodrog-Theiß-Gebiet" stammenden Hakensicheln zeigen, daß in die Gußformen eine bestimmte Bronzemenge gegossen wurde. Kleinere Unterschiede zeigen sich aber selbst bei den Gewichtsangaben aus denselben Gußformen. Sie ergeben sich einerseits aus der unterschiedlich vorgenommenen Entfernung der Gußzapfen, Gußnähte und den Fehlgüssen, andererseits aus der unterschiedlichen Dicke gleichgroßer Stücke. Die Unterschiede der Gewichtswerte sind aber geringfügig, innerhalb der Grenzen von 334,34 g und 235,38 g.

Wenn wir aufgrund des von R. Peroni nachgewiesenen „A"-Wertes das Gewicht der einzelnen Sicheln berechnen, dann bilden 10-11 „A"-Werte die typische Maßeinheit. Ihre genaue Einhaltung spiegelt sich in den Angaben jedoch nicht. Aus den innerhalb relativ enger Grenzen liegenden Gewichtsangaben kann aber der Schluß gezogen werden, daß sämtliche Sicheln in einer Werkstatt gefertigt wurden und man bestrebt war, für die einzelnen Stücke annähernd die gleiche Menge Bronze zu verwenden.

Das Vorkommen mehrerer Sicheln aus denselben Gußformen verrät, daß die Sicheln nur mit mehrfach zu verwendenden steinernen Gußformen gegossen wurden. Der Guß in verlorener Form, unter Verwendung von Formsand, Lehmform oder Wachsmodell, kommt in diesem Fall also nicht in Frage, obwohl deren Verwendung in den spätbronzezeitlichen Werkstätten allgemein gewesen sein wird. Darauf ist aus der an den vielen Sichelfunden gemessen sehr geringen Zahl der gefundenen Gußformen aus Stein zu schließen. Das Beispiel der Sicheln aus dem „Bodrog-Theiß-Gebiet" bietet aber auch die Möglichkeit, den Gebrauch steinerner Gußformen zu beweisen. Die gemeinsame Vergrabung der Sicheln geschah vermutlich als Opfer. Diese Gegenstände vertraten einen bestimmten Wert, deshalb mochte man den Wunsch haben, sie den Jenseitsmächten darzubieten. Unbekannt ist, ob sämtliche vergrabene Gegenstände ins Museum kamen, aber vermutlich hat dieser Komplex

[27] Sommerfeld 1994, 39.
[28] Hansen 1994, 208; Pare 1999, 508.
[29] Pare 1999, 486.
[30] Peroni–Pizzitutti 1997, 258–260.
[31] Lenerz-de Wilde 1995, 317.
[32] Peroni 1998, 217.
[33] Pare 1999, 512.

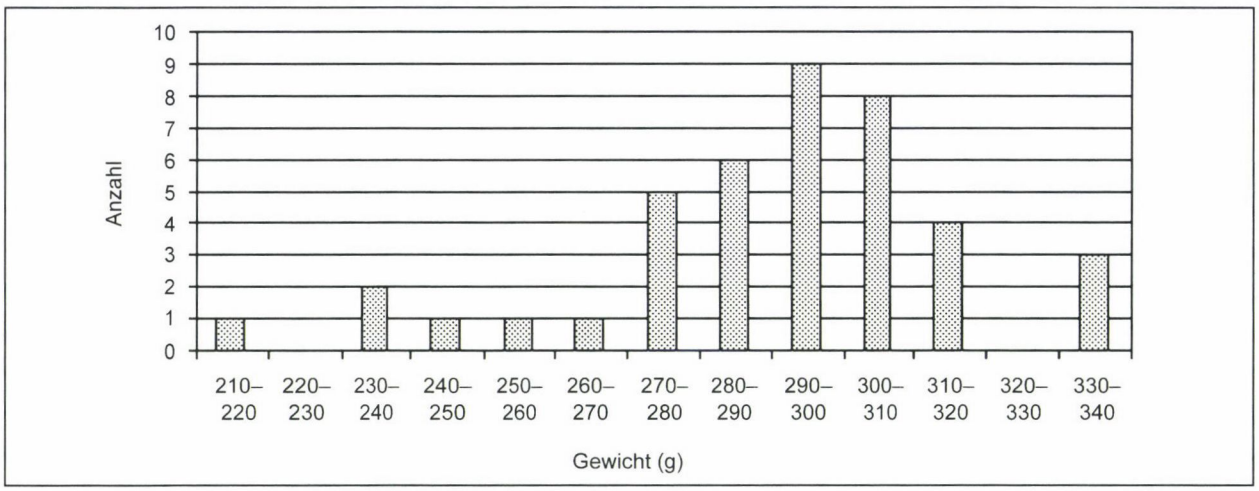

Abb. 2. Gewichtsverteilung der Hakensicheln im Depot von „Gegend von Bodrog-Tisza"

auch ursprünglich nur aus Sicheln bestanden. Funde mit mehreren Sicheln gibt es auch anderswo im Karpatenbecken[34] und es gibt auch Bronzedepotfunde, die viele Sicheln mit Gegenständen anderen Typs zusammen enthalten. Die Griffzungen- und Knopfsichelfragmente *(Taf. 3.12–16, Taf. 4–5, Taf. 6.1–9)* sind aber im allgemeinen Teile von Funden, die vor allem aus Gegenstandsfragmenten und Gußbrocken bestehen.

Außer den Sicheln und Sichelfragmenten hat die Forschung auch die Form anderer Gegenstände als prämonetares Zahlungsmittel mit Metallwert in Betracht gezogen, unter anderen die früh- und mittelbronzezeitlichen Ösenhalsringe, Stabbarren,[35] die spätbronzezeitlichen Ringe,[36] die unterschiedlich geformten Barren und ihre Bruchstücke.[37] Im ersten Bronzefund von Bodrogkeresztúr kommen 62 St. der letzteren vor. Dieser Bronzefund ist ein typischer Vertreter des überwiegend Gegenstandsfragmente enthaltenden Typs des Brucherzdepots, der in Mitteleuropa, im Karpatenbecken zur häufigen Hinterlassenschaft des spätbronzezeitlichen Bronzehandwerks gehört.

Die Klassifizierung nach der Gewichtsnorm der Barren in vier ungarischen Bronzefunden

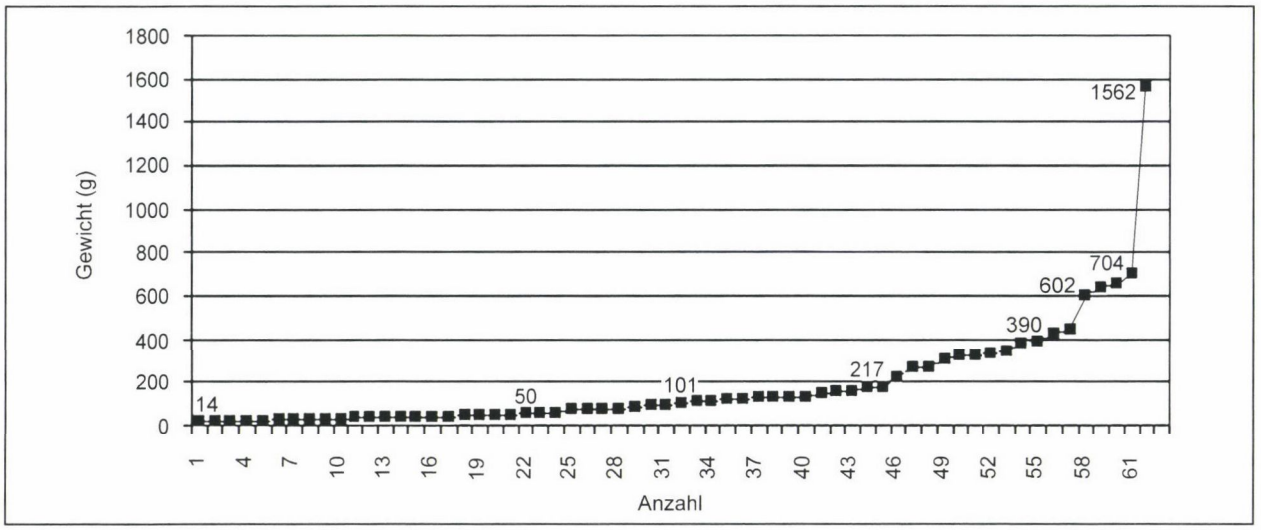

Abb. 3. Gewichtsverteilung der Barrenfragmente im Depot von Bodrogkeresztúr 1

[34] Mozsolics 1985, Taf. 46: Pécs 1; Taf. 139: Kőszeg; Kemenczei 1996, Fig. 7–8: Gyöngyös; Fig. 10: Szedres.

[35] Lenerz-de Wilde 2002, 320.

[36] Mozsolics 1973, 86ff.

[37] Primas–Pernicka 1998, 35ff.

haben M. Primas und E. Pernicka vorgenommen. Dabei berufen sie sich auch auf einige Exemplare von Bodrogkeresztúr. Die Graphiken der Gewichtsverteilung der Barren in den beiden transdanubischen Bronzefunden (Pécs-Jakabhely, Márok) und den beiden im oberen Theißgebiet, unweit von Bodrogkeresztúr (Berkesz, Nyíracsád),[38] ergeben dasselbe Bild wie beim ersten Fund von Bodrogkeresztúr *(Abb. 3)*. Demnach gehören die Barrenbruchstücke mehrheitlich zu einer niedrigeren Gewichtskategorie (45 St.: zwischen 14 und 177 g) und nur ein kleinerer Anteil besteht aus schwereren Stücken (17 St.: zwischen 216 und 1561 g). Aus diesen Angaben kann nicht auf eine Einhaltung der Gewichtsnorm geschlossen werden. Deshalb ist nicht anzunehmen, daß die Barren so zerstückelt wurden, daß sie einen bestimmten Wert, ein festgelegtes Gewicht hatten, also als Tauschmittel dienen sollten. Die Zerstückelung wird vermutlich entsprechend der erforderlichen Rohstoffmenge für die zu gießenden Gegenstände geschehen sein.

Der überwiegende Teil der Barrenstücke im ersten Fund von Bodrogkeresztúr stammt aus der Mitte oder vom Rand plankonvexer Barren. Die Herstellung so geformter Halbfertigerzeugnisse geschah bei den Kupfererzgruben, von wo sie in die Bronzegießereien transportiert wurden. In der Spätbronzezeit befanden sich die beiden bedeutendsten Werkstätten im transdanubischen Celldömölk-Sághegy und auf dem Berg Velem-Szentvíd. Die Metallanalyse der Barren aus der ersteren Siedlung hat ergeben, daß sie aus dem Kupfererz ostalpiner Gruben gefertigt wurden.[39] Der Handel mit den Barren setzt voraus, daß die Bestimmung des Tauschwertes ihrem Gewicht entsprechend geschah, sie also gewogen wurden. Um die bronzezeitlichen Gewichtsnormen feststellen zu können, wäre aber die Sammlung und Analyse von mehr Angaben erforderlich, als solche gegenwärtig vorliegen. Unter den Barrenformen finden sich im ersten Fund von Bodrogkeresztúr auch einige Vertreter von Stabbarren und kleinen ovalen Barren *(Taf. 9.13, Taf. 11.13–15)*. Teilweise sind es Bruchstücke, aber es finden sich auch intakte Stücke. Erwähnenswert ist, daß das Gewicht eines zerbrochenen Stabbarrens *(Taf. 9.17)* und eines halben Stückes *(Taf. 9.13)* fast identisch ist (130,24 bzw. 131,66 g).

Ausnahmslos aus Bronzefunden vom Typ Kurd-Kisapáti (Birján, Kemecse 3, Márok, Vajdácska,[40] Csitár[41]) stammen die Parallelen für den Stabbarren mit ovalen Eintiefungen auf der einen Seite *(Taf. 9.11)*.

Der Fund enthält auch einen kissenförmigen, sog. Keftiubarren *(Taf. 9.12)*. Ähnlich geformte Stücke kommen in drei transdanubischen Bronzefunden vor (Beremend, Birján, Lovasberény).[42] Die Gußform des Keftiubarrens fand sich in der Siedlung von Gór-Kápolnahalom.[43] Von diesen haben die Stücke von Bodrogkeresztúr und Lovasberény annähernd das gleiche Gewicht (219,77 bzw. 216,5 g). Gleich ist auch das Gewicht zweier anderer Exemplare von anderen Fundorten (Beremend: 158 g, Kloštar Ivanić: 158 g), was darauf hinweisen kann, daß der Guß der kissenförmigen Barren im Karpatenbecken möglicherweise unter Einhaltung der Gewichtsnorm vor sich ging.

In Bodrogkeresztúr wurde noch ein weiterer Depotfund mit vielen Barren entdeckt *(Taf. 20)*. All diese Barren sind oval, mit Kreissegment-Querschnitt. Der 1921 ausgegrabene Fund enthielt ursprünglich 69 Barren, zwei Sichelblätter, eine Knopfsichel und ein Randleistenbeil. Ins Nationalmuseum kamen 59 St. Barren, von denen zwölf dem Archäologischen Institut von Groningen in Holland geschenkt wurden. Das Gewicht der intakten, bis auf drei mit Loch versehenen Exemplare schwankt zwischen 400 und 680 g, die beiden extremen Werte sind 335 und 720 g *(Abb. 4)*.[44] Diese Angaben weisen darauf hin, daß die Barren der Gewichtsnorm entsprechend gegossen worden sein können. Die Lochung der einzelnen Stücke wurde im noch flüssigen Metall vorgenommen, die Löcher dienten möglicherweise dem Verbinden der fertigen Stücke zum Zwecke des leichteren Transportes. Selbstverständlich ist nicht festzustellen, ob die Barren Erzeugnisse einer Werkstatt in Fundortnähe waren oder von anderswo dorthin geschafft wurden. Auf der Oberfläche von sieben Barren sind Gegenstandsfragmente, Blechstücke, Teile von Ringen und Spiralröhrchen zu erkennen, die zeigen, daß zerbrochene Bronzegegenstände eingeschmolzen worden waren. Somit

[38] Primas–Pernicka 1998, 48–49.
[39] Czajlik 1995, 31ff.; Czajlik–Molnár–Solymosi 1999, 35ff.
[40] Mozsolics 1985, Taf. 68,27: Birján; Taf. 95,10: Márok; Taf. 187,7: Kemecse 3; Taf. 205,11, 13: Vajdácska.
[41] Tárnoki 1987, 33, Taf. 6; 19–31, 23–26.
[42] Mozsolics 1985, Taf. 62,6; 245,10; 252,1–4, 6.
[43] Ilon 1992, 239ff.
[44] Mozsolics 1981, 403ff.; Dies. 1984, 52.

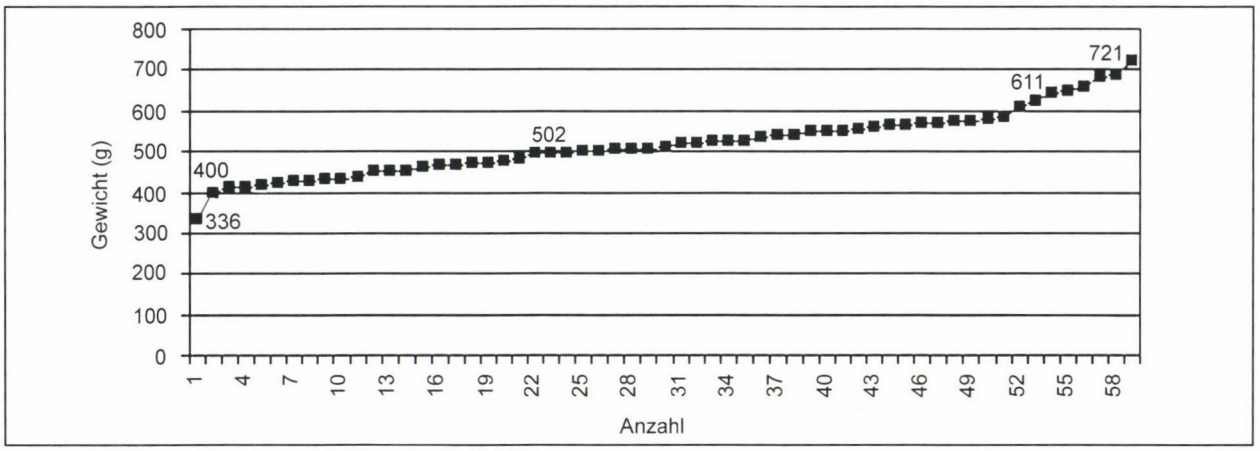

Abb. 4. Gewichtsverteilung der Barren im Depot von Bodrogkeresztúr 2

belegt der zweite Bronzefund von Bodrogkeresztúr zwei Hypothesen: Die Barren für den Handel wurden der Gewichtsnorm gemäß gegossen und die Fragmente von Bronzegegenständen waren keine Zahlungsmittel, sondern zum Einschmelzen bestimmte Rohstoffstücke.

Die mit der Bezeichnung des Fundortes „Bodrogkeresztúr" 1881–1882 angekauften Gegenstände können in drei Gruppen eingeteilt werden. In die erste gehört die große Mehrheit der Gegenstände, die aufgrund ihrer identischen Patina und ihres Alters einen Fundkomplex bilden können. Ihren Typen nach waren sie charakteristische Erzeugnisse des nordungarischen Bronzehandwerks zur Zeit der Kurd-Kisapáti-Fundgruppe. Mit Sicherheit gehörten die lange Griffzungendolch-Klinge und vermutlich eines von den beiden intakten Tüllenbeilen *(Taf. 1.4)* nicht zu diesem Fund. Zur dritten Gruppe sind die Hakensicheln des „Bodrog-Theiß-Gebietes" zu rechnen, die zwar aus derselben Zeit wie der Fundkomplex stammen, aber eine Einheit bilden, die von den übrigen Gegenständen von Bodrogkeresztúr völlig abweicht.

Außer diesen behandelten Funden stammen noch mehrere Bronzefunde aus Bodrogkeresztúr. 1921 wurde das schon erwähnte Barrendepot entdeckt. Der folgende Fund von 1924 bestand aus elf gerippten und strichgruppenverzierten Armringen. Schließlich stieß man 1967 im Garten des Hauses Kastélyköz 11 auf sieben Tüllenbeile.[45] Sämtliche Funde gehören zur Pilinyer Kultur und stammen aus der Zeit der Depotfundgruppe von Ópályi-Uriu. 1919 kam von hier ein Goldschatz aus ähnlicher Zeit ins Nationalmuseum, bestehend aus 15 Goldringen und einem Armband.[46] Berücksichtigt man auch die übrigen spätbronzezeitlichen Bronze- und Goldfunde vom Gebiet der Bodrogkeresztúr benachbarten Gemeinden, ist festzustellen, daß die Mündungsgegend des Bodrog in die Theiß eine bedeutende Rolle in der spätbronzezeitlichen Metallkunst und ihrem Handel gespielt haben mag.

BIBLIOGRAPHIE

BRUNN, W. A. VON
1968 *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit.* Berlin.

CZAJLIK, Z.
1995 Angaben zur spätbronzezeitlichen Metallrohmaterialversorgung am Velem-St. Veit (Westungarn). *ArchÖst* 6, 31–35.

CZAJLIK, Z.–MOLNÁR, F.–SOLYMOSI, K. G.
1999 On the Origin of Late Bronze Age semiproducts found at Celldömölk-Sághegy according to Electronmikroprobe/empa studies. *ComArchHung*, 35–46.

[45] KEMENCZEI 1984, 253–254, Taf. 43c, 44a.

[46] MOZSOLICS 1973, 87–88.

HAMPEL J.
1881 A n. múzeumi érem- és régiségtár 1881-ben (május–december). *ArchÉrt* 1, 276–285.
1886 *A bronzkor emlékei Magyarhonban I.* Budapest.
HANSEN, S.
1994 *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken.* Bonn.
ILON, G.
1992 Keftiubarren ingot from an Urn-Grave culture settlement at Gór-Kápolnadomb. *Acta ArchHung* 44, 239ff.
KEMENCZEI, T.
1984 *Die Spätbronzezeit Nordostungarns.* Budapest.
1988 *Die Schwerter in Ungarn.* PBF IV/10. München.
1996 Unpublished finds in the Prehistoric Collection of the Hungarian National Museum. In: *Festschrift für A. Mozsolics*, 231–247. Budapest.
KOBAL, I. V.
2000 *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien.* PBF XVIII/1. Stuttgart.
LENERZ-DE WILDE, M.
1995 Prämonetare Zahlungsmittel in der Kupfer- und Bronzezeit. *FBBW* 20, 229–327.
2002 Bronzezeitliche Zahlungsmittel. *MAG* 132, 1–23.
MOZSOLICS, A.
1967 *Spätbronzezeitliche Depotfunde aus Ungarn.* InvArch Ungarn 2. Bonn.
1973 *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi.* Budapest.
1981 Gußkuchen aus wieder eingeschmolzenem Altmetall. *ADF* Beiheft 16, 403–417.
1984 Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit. *BRGK* 65, 19–72.
1985 *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Kurd und Gyermely.* Budapest.
2000 *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló.* Kiel.
NOVOTNÁ, M.
1970 *Die Äxte und Beile in der Slowakei.* PBF IX/3. München.
1984 *Die Halsringe in der Slowakei.* PBF II/4. München.
2001 *Die Fibeln in der Slowakei.* PBF XIV/11. Stuttgart.
PARE, C.
1999 Weights and Weighting in Bronze Age Central Europe. In: *Eliten der Bronzezeit.* 421–514. Mainz.
PATAY P.
1964 A bokodi bronzlelet (Der Bronzefund von Bokod). *FolArch* 16, 17–23.
1968a Urnenfelderzeitliche Bronzeschilde im Karpatenbecken. *Germania* 46, 241–248.
1968b Utóbronzkori bronzedényekről. On the bronze vessels of Urnfield Age. *ArchÉrt* 95, 66–81.
1990 *Die Bronzegefäße in Ungarn.* PBF II/10. München.
PERONI, R.
1998 Bronzezeitliche Gewichtssysteme im Metallhandel zwischen Mittelmeer und Ostsee. In: *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas* (Hrsg. von B. Hänsel), 217–224. Kiel.
PERONI, R.–PIZZITUTTI, G.
1997 Ch. Sommerfeld, Gerätegeld Sichel. Rezension. *PZ* 72, 257–261.
PETRES, É. F.
1982 Neue Angaben über die Verbreitung der spätbronzezeitlichen Schutzwaffen. *Savaria* 16, 57–80.
PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M.
1978 *Die Sicheln in Rumänien.* PBF XVIII/1. München.
PRIMAS, M.
1986 *Die Sicheln in Mitteleuropa (Österreich, Schweiz, Süddeutschland).* PBF XVIII/2. München.
PRIMAS, M.–PERNICKA, E.
1998 Der Depotfund von Oberwilflingen. *Germania* 76, 25–65.
SOMMERFELD, CH.
1994 *Gerätegeld Sichel* – Studien zur monetären Struktur bronzezeitlichen Horte im nördlichen Mitteleuropa. *VF* 19. Berlin.
TÁRNOKI J.
1987 A csitári késő bronzkori bronzlelet – Der Csitárer Bronzefund aus der Spätbronzezeit. *NMMÉ* 13, 11–38.
TERŽAN, B.
1996 Urnenfelderzeitliche Halsringe zwischen der nördlichen Adria und Südpolen. In: *Festschrift für Marek Gedl*, 489–501. Kraków.
WEBER, C.
1996 *Die Rasiermesser in Südosteuropa.* PBF VIII/5. Stuttgart.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 51–70
© Akadémiai Kiadó, Budapest

A HAEDUUSOK ÉS RÓMA
Magyar ásatások Bibractéban*

SZABÓ MIKLÓS**

A tanulmány fő célkitűzése a közép-franciaországi haeduus törzs történetének és régészeti hagyatékának vizsgálatára alapozva azoknak a folyamatoknak a bemutatása, amelyek Róma és a galliai kelta kultúra találkozásának következményeként bontakoztak ki. Az elemzés igen jelentős mértékben a Mont Beuvray-i európai régészeti program eredményeire épül, amelyben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem expedíciója 1988 óta vesz részt. Végeredményben a munka egyik legfontosabb következtetése az, hogy Bibractéban az urbanizáció romanizációs szakaszát külön lehet és kell választani a kelta függetlenség időszakában kibontakozó városi fejlődéstől. Ez a felismerés megfelel annak a felfogásnak, miszerint a városiasodást a kelta világban azok a gazdasági változások készítették elő, amelyek a Kr. e. 3. században főként az italo-kelta környezetből indultak ki, de felgyorsulásukban a hellénisztikus világgal kialakult új típusú kapcsolatok is szerepet játszhattak.

A romanizáció köztudottan azt a folyamatot jelöli, amelynek eredményeként a birodalomba bekebelezett bennszülött népek a római civilizáció, a latin nyelv átvételével rómaivá váltak. Tegyük hozzá, hogy ennek hátterében célirányos és aktív római politika állott. Az ókortörténeti munkákban a 19. század vége felé megjelenő, egyébként nem ókori eredetű *terminus technicus* tartalmát tekintve sokszor és sokat, s nem egyszer radikálisan változott. Epigráfiai kutatások cáfolták meg azt a kezdeti felfogást, mely szerint a romanizáció az Itáliából a tartományokba irányuló, a katonai foglalást követő tömeges áttelepülés következménye lett volna. E tézis védelmezői kénytelenek voltak elismerni, hogy a fényűző galliai vagy britanniai villákban – példaként csupán az atrebates Titus Claudius Cogidubnus Fishbourne-i magánpalotáját említjük – többnyire nem italikusok, hanem a kelta őslakosság leszármazottai éltek. Ezzel párhuzamosan az is nyilvánvalóvá vált, hogy alapvetően mást kell romanizáción érteni a korábban a hellénisztikus világ részét képező keleti, illetőleg a nyugati provinciákban. Ennek megfelelően a bennünket érdeklő nyugati modell a római civilizáció elemeinek az adott tartomány megszervezését követő, a helyi lakosság általi átvételét jelentette. Lényegében úgy, ahogy Tacitus (Agricola 21) leírja: Agricola a szétszórtan élő, durva britannokat (*homines dispersi ac rudes*) római típusú épületek (*templa, fora, domos*) emelésére, a helyi arisztokratákat (*principes*) fiaik – Borzsák István fordításában – „szabad emberhez méltó" (*liberalibus artis*) neveltetésére vette rá. Mindennek az eredménye nem csupán a *lingua Romana*, hanem egyenesen az *eloquentia* elterjedése, továbbá a *toga*-viselet, a *porticus*ban zajló városi életforma, a fürdőkultúra (*balinea*) fokozatos átvétele lett. Ilyenformán a romanizáció egyirányú útvonalként jelent meg, melyen „minden üdv" Rómából érkezett, hogy ennek befogadásával a barbár britannok, a gallok, a pannonok, vagy az ibérek a civilizált világba lépjenek át. Meg kell jegyezni, hogy ilyenfajta értékítélet még a 20. század 2. felének ókortörténeti munkáiban is felbukkan. Ez a kutatási irányzat elsősorban a paraméter-problémákra koncentrált, mint például a municipalizáció, a polgárjog-adás, az intézményrendszer vagy az etnikai identitás kérdése, amelyek alapján meghatározta az adott tartomány romanizációjának gyorsabb vagy lassúbb ütemét.

Tanulságos felidézni a romanizáció-értelmezés változását az európai gyarmatbirodalmak összeomlását követő időszakban. A kollaboráns

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémián 2002. március 21-én elhangzott székfoglaló előadás megszerkesztett változata.

** Szabó Miklós, ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest, H-1088 Múzeum krt. 4/B

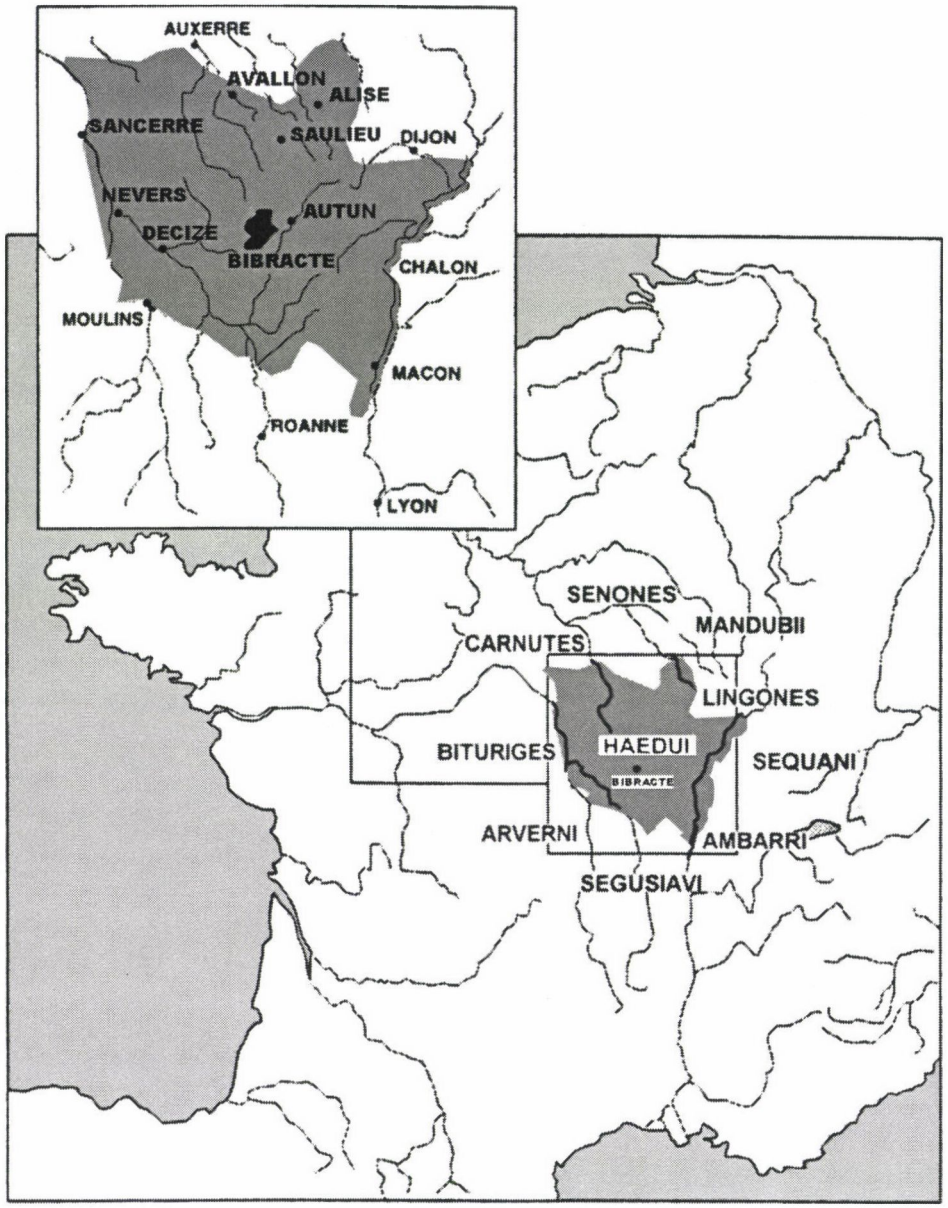

1. kép. A *haeduus* törzs szállásterülete a gall háború idején
Fig. 1. The territory of the *Aedui* during the Gallic War

tartományi elit és a Rómával szemben ellenállást tanúsító helyi néprétegek megkülönböztetése többek között ennek az egyik szimptómája volt. Sokkal fontosabbnak bizonyult azonban az a felismerés, hogy a bennszülöttek szemszögéből nézve a romanizáció egyáltalán nem volt magától értetődő lépés a civilizációhoz vezető úton. Vagyis az őslakosság egyoldalú, befogadó szerepe megkérdőjeleződött. A kulturális antropológia akkulturáció-teóriájának átvétele is hozzájárult ahhoz, hogy a romanizáció egyirányú útvonalának erőltetését a helyi közösségek kulturális kapcsolatainak, kollektív, sőt személyes adottságainak feltárásán alapuló modell váltsa fel. Ez az irányzat az 1980-as évek során a kutatásban előtérbe helyezte az ön-romanizáció elvét. A következő stádiumot annak a tézisnek a kidolgozása jelentette, – feltétele az emlékanyag időrendjének elsősorban Ward-Perkins nevéhez fűződő revíziója volt, – miszerint a romanizáció nem állt közvetlen kapcsolatban az adott terület elfoglalásának időpontjával, hanem birodalom szerte a Kr. e. 1. század közepe és a Kr. u. 1. század első évtizedei között, az *imperium Romanum* expanzív időszakában bontakozott ki. Ez a ma is aktuális kutatási irányzat számol a romanizációnak az egyes tartományokra jellemző lokális különbségeivel, s teljes mértékben szakít azzal a felfogás-

sal, amely a provinciális műveltséget a Róma-városi kultúra utánzatának tekinti.[1]

Ez a kutatástörténeti bevezetés azt a rendkívül összetett problémakört kívánta érzékeltetni, melyet Róma és a helyi kultúrák találkozásának értelmezései vetnek föl. A közép-franciaországi *haeduus*ok történetének és régészeti hagyatékának vizsgálata ehhez kíván támpontokkal szolgálni.

A történeti munkák[2] gyakran említik a *haeduus* paradoxont: e törzs területét a rómaiak sohasem foglalták el, hanem az alesiai győzelem után egyszerűen az ölükbe hullott. Ez azért tűnhet különösnek és szokatlannak, mert nem egy jelentéktelen törzsről van szó, melyet az események logikája kényszerített kapitulációra, hanem a Kr. e. 1. század gall nagyhatalmáról, amelyet Camille Jullian óta gyakran *haeduus* birodalomként emlegetnek. A törzs szorosan vett szállásterülete nem sokkal kisebb, mint a mai Bourgogne-régió, míg a kliens (*ambarri, segusiavi, aulerci*) és a szövetséges (*bituriges, senones, parisii, bellovaci*) törzseket figyelembe véve délről észak felé haladva a Rhône-tól a Somme-ig, a centrális zónában pedig nyugatról keletre az Indre völgyétől a Saône-ig terjedt ki a *haeduus* hatalmi szféra, nem véletlenül emlékeztetve egyes lokálpatrióta helytörténészeket a középkori bourgogne-i fejedelemségre *(1. kép)*.

Másfelől viszont, Caesar szerint (B. G. I,33), a római senatus a *haeduus*oknak több ízben a „vérszerinti testvér" (*fratres consanguineique*) címet adományozta, ami ókori források tanúsága szerint a közös trójai eredetre utal. Mindenesetre ezt a fikciót - vagy inkább mondát - Róma legkorábban valamikor a Kr. e. 2. században ünnepélyesen hitelesnek ismerte el. Mi lehet a magyarázata a meglepő gesztusnak? Caesar két esetben is Gallia legjelentősebb hatalmi tényezőjeként említi a *haeduus*okat, hangsúlyozva befolyásuk, clientélájuk fontosságát. Vagyis a római logika egyszerű: az adott régióban a legerősebb törzset kell szövetségesnek megnyerni. Ugyanakkor ez akkor válik aktuálissá, amikor a politikai és a gazdasági érdekek megkívánják. A francia történészek általában a Kr. e. 3. századba, vagy legalábbis a Kr. e. 2. század elejére vetítik vissza e kapcsolatrendszer kezdeteit. Megítélésünk szerint indokoltabb azonban az *arvernus*ok és az *allobrox*ok legyőzése, vagyis a Kr. e. 121 utáni évekre gondolni. Narbo megalapítása (118-ban) és a Provincia megszervezése után ugyanis szükségképpen felértékelődött a *haeduus* hatalmi szféra, s nem csupán politikai, hanem gazdasági szempontokból is: a Provinciából kiinduló római kereskedelem a Saône és a Loire völgyén haladt észak felé, behatolva a Yonne felső folyásának vidékére. Már pedig mindezeket a területeket a *haeduus*ok és klienseik ellenőrizték.

De mit nyertek a *haeduus*ok a szövetséggel? Az ókori források erre a kérdésre nem adnak választ. Ugyanakkor a Lucanus (Pharsalia I, 427-428) szerint ugyancsak trójai pedigrével dicsekvő *arvenus*ok hegemóniájának szétzúzása egyértelmű történelmi lecke lehetett számukra, felerősítve a törzsön belül a római barát arisztokraták befolyását. Mindenesetre Caesar idején, Kr. e. 60 táján, a *haeduus*oknál a Diviciacus vezette *factio* volt a domináns tényező, amely a római „testvérekhez" fordult, segítségüket kérve a riválisok *sequanus*ok és a területükre bevándorló *helvétek* ellen. A folytatás köztudott: a *Bellum Gallicum* Gallia meghódításával végződött.

Az a felismerés, hogy a *haeduus*ok történetének számos nyitott kérdésére nem az antik, hanem a régészeti forrásoktól remélhető válasz, a 19. század 2. felében született meg. „...midőn a gondviselés oly férfiakat támaszt, mint Caesar, Nagy Károly, Napoleon, ki akarja jelölni a népek előtt a követendő utat, megbélyegezni lángeszök pecsétjével az új korszakot, s néhány év alatt bevégezni századok munkáját" - olvassuk III. Napoleon Julius Caesar-könyvének 1881-es magyar kiadásában.[3] A császár, aki Caesart eszményképének tekintette, műve hitelessége érdekében kutatási programot indított a *Bellum Gallicum*-ban előforduló helynevek azonosítására, sőt mi több, a leghíresebb gall települések feltárására. Bibracte esetében Jacques-Gabriel Bulliot-nak, aki mellesleg szolid klasszikus képzettségű autun-i borkereskedő volt, meg kellett győznie a francia tudomány akkori tekintélyeit, hogy ez a város nem Augustodunummal, azaz Autun-nel azonosítható, hanem a Mont Beuvray-n keresendő *(2. kép)*. 1870-ben adta meg III. Napoleon a pénzügyi támogatást az ásatáshoz, amelyet egyébként Bulliot már 1867-ben saját költségére megindított, hogy azután 1895-ben az irányítást unokaöccsére, a kelta régészet mindmáig egyik legnagyobb alakjára Joseph Déchelette-re ruházza át.[4]

[1] A témára vonatkozó hatalmas szakirodalomból csak néhány, a kutatás helyzetéről képet adó munkát idézünk: WOOD-QUEIROGA 1992; WARD-PERKINS 1970; FREEMAN 1993; WOOLF 1998.

[2] A legújabb történeti szintézis a haeduusokról, bibliográfiával: GOUDINEAU-PEYRE 1993. - A továbbiakban Caesar műveit a következőképpen idézzük: *Bellum Gallicum* = B. G.; *Bellum civile* = B. C.

[3] *Julius Caesar története.* Budapest, 1881, VI.

[4] GOUDINEAU-PEYRE 1993, 3 skk.

2. kép. A Mont Beuvray látképe
Fig. 2. A view of the Mont Beuvray

3. kép. Légi felvétel a Pâture du Couvent-ról; a magyar, az olasz és a belga ásatásokat védő sátrakkal
Fig. 3. Aerial view of the Pâture du Couvent with tents protecting the Hungarian, Italian and Belgian excavations

A 19. századi ásatásokról itt röviden csak annyit, hogy a fennmaradt dokumentáció alapján sem Bulliot, sőt Déchelette sem alkalmazta a geológiából átvett stratigráfiai módszert, holott ezt kortársuk, Boucher de Perthes, a francia őskorkutatásban akkor már bevezette. Ennek következményeként, az utókor értékelése szerint a két nagy elődd Bibractéban lényegében egyetlen települési réteget hozott napvilágra, melyet a gall háború korához igyekezett kapcsolni. Ilyenformán nem meglepő, hogy a Parc aux Chevaux római típusú *domus*ait, melyek közül a kb. 3800 m^2 alapterületű PC1-hez hasonló méretű lakóházat akár Pompeji-ben is hiába keresünk, a Caesar kortárs „gazdag gallok", mint például Diviciacus vagy Dumnorix, lakhelyének vélték.[5]

Az 1980-as éveknek kellett eljönniük, hogy a François Mitterand kezdeményezésére újra meginduló bibractei ásatások a félreértéseket tisztázni tudják: a Bulliot által napvilágra hozott épületmaradványok az említett *domus* 5., azaz utolsó perióduséhoz tartoznak, amely Kr. u. 10-nél korábban nem épülhetett.[6]

Ezzel elérkeztünk a mába: a Mont Beuvray-i európai régészeti programban az Eötvös Loránd Tudományegyetem expedíciója 1988 óta vesz részt. A magyar ásatás színtere a Pâture du Couvent, azaz a „kolostor legelője". Az elnevezés onnan származik, hogy a zóna északi része, amely a középkori ferences kolostor falain kívül feküdt, korábban rét volt *(3. kép)*. A nagy kiterjedésű terasz nem esik messze az oppidum északkeleti főbejáratától, a Rebout-kaputól. Igaz, az utóbbi a belső erődítményrendszerhez tartozik, míg az 1986 óta felfedezett külső védmű, melynek jóvoltából a település területe 135-ről 200 hektárnyira gyarapodott, jelentősen megnöveli az oppidumon belüli távolságot[7] *(4. kép)*.

Bulliot és Déchelette ásatásai alapján Bibracte iparos- és kereskedőnegyede a Rebout-kapunál kezdődő terepalakulatokat (Côme Chaudron, Champlain) és részint a Pâture du Couvent-t foglalta el *(5. kép)*. A „kolostor legelőjén" Déchelette két „fél-szuterén" lakóházat és egy kb. 70 m hosszú épületet lokalizált, amelyet a leletanyag alapján „Nagy kovácsműhely"-nek nevezett el. Ugyanakkor felismerte e zóna átmeneti jellegét, összehasonlítva a Côme Chaudronnal illetve a rezidenciális Parc aux Chevaux-negyeddel. Feltételezte továbbá, hogy a Pâture du Couvent nagy részét köztér foglalta el.[8] E probléma tisztázására 1987-ben spanyol-francia ásatás vállalkozott, amely váratlan, szenzációs felfedezést hozott: előkerült egy hajó formájú nagy medence (10,48 × 3,65 m), amely gondosan faragott és illesztett gránittömbökből épült[9] *(6. kép)*. Hogy mennyire valószínűtlennek tűnhet az ilyen típusú építmény egy késő vaskori oppidum területén, ahhoz talán az is elegendő, ha a medencét a Rebout-kapunál feltárt *murus Gallicus*-sal hasonlítjuk össze.[10] Az utóbbi ugyan pontosan megfelel a Caesar által leírt, sőt megdícsért avaricumi (Bourges) erődítménynek (*opus deforme non est*),[11] ugyanakkor egy egész világ választja el a mediterrán kultúrák architektúrájától. A medence *quader*-technikájának párhuzamait logikus a hellénizált Dél-Franciaországban keresni. A Marseille közvetlen hátországában fekvő Saint-Blaise erődítménye - valószínűleg a Kr. e. 2. század közepe után emelték, vagyis *quasi* kortársa a legkorábbi bibractei „gall fal"-nak - ennek kiváló példája. Kutatásában, 1981-ben többed magammal magyar kutatók is részt vettek, s az eredmények publikálására az *Acta Antiqua*-ban került sor.[12] Ez a, Bouloumié szavaival, *fortification démodée*,[13] egyáltalán nem elszigetelt példa Dél-Galliában, sőt, Saint-Blaise-től kissé északabbra, pl. Nagesban, Nîmestől 16 km-re, nyomon követhető az erődítéstechnika átvétele kelta környezetben, a *volcae arecomici* szállásterületén.[14] Ahogy Pompeius Trogus nyomán Justinusnál olvassuk (XLII,4): „Tőlük (ti. a massiliai görögöktől) tanulták azután a gallusok..., hogy városaikat fallal vegyék körül". (Horváth János fordítása.) Volt tehát honnan tanulnia a medence építészének, hacsak nem volt ő maga is görög származású. Martin Almagro-Gorbea és Jean Gran-Aymerich publikációjukban az egyedülálló „műtárgyat" Bibracte *mundus*aként értelmezték, s kézenfekvő volt feltevésük, hogy tér közepét foglalta el.[15]

A magyar ásatás a medencétől délre 1988-ban indult meg, s egy év múlva azt a meglepő eredményt hozta, hogy a tér valójában az oppidum főútjának része, amely a Rebout-kaputól kapaszkodik felfelé a Côme Chaudronon át a Pâture du

[5] *Ibid.*, 28 ssk. - A Mont Beuvray-kutatás bibliográfiája: GUILLAUMET 1996.
[6] GRUEL-VITALI 1998, 42.
[7] A magyar ásatás bemutatása: SZABÓ 1999.
[8] Vö. GOUDINEAU-PEYRE 1993, 33-40.
[9] ALMAGRO-GORBEA-GRAN-AYMERICH 1991; ALMAGRO-GORBEA-GRAN-AYMERICH 1990, 35-45.
[10] Publikációja: BUCHSENSCHUTZ-GUILLAUMET-RALSTON 1999.
[11] B. G. VIII, 23.
[12] BOULOUMIÉ-FINCKER-TRÉZINY 1984.
[13] *Ibid.*, 265-266.
[14] PY 1978, 161 skk. és 333 skk.
[15] ALMAGRO-GORBEA-GRAN-AYMERICH 1991, 237-238 és 258.

4. kép. Bibracte régészeti térképe a helynevekkel
Fig. 4. Archaeological map of Bibracte with locality names

Couvent-ig, majd elhaladva a Parc aux Chevaux mellett eléri a Chaume-ot illetve a Terrasse-t, s elágazik a Les Grandes Portes felé. Ezzel még különlegesebbé vált a medence helyzete: a kb. 14 m széles bibractéi főutca tengelyében helyezkedik el.[16]

[16] GRUEL–VITALI 1998, 27 és 11,4. kép.

1990 és 1995 közötti ásatásaink tárgya ez az út volt. Az építési technika tökéletesnek aligha nevezhető: az ún. vizes makadám lényege, hogy sóderba rétegesen kaviccsal, homokkal kevert köveket és amphora cserepeket döngöltek *(7. kép)*. Minthogy az alapozás a korábbi települési struktúrák (cölöplyukak, gödrök, árkok) betömése és elplanírozása révén jött létre, az útfelület

gyakran megsüllyedt, megrepedezett, s emiatt állandó foltozást, javítást igényelt. Ezek a beavatkozások azonban az út egyes periódusain belül maradtak, másképpen szólva, nem akadályozták az útépítés relatív időrendjének tisztázását. A legkorábbi fázis (0. út) illetve ennek megújítása (1A periódus) több, mint 9 m széles volt, s nyugaton árok szegélyezte. Keleti határát a már említett „Nagy kovácsműhely" nyugati támfalának építésekor átvágták. Később az utat nyugat felé több, mint 3 méterrel kiszélesítették (1B periódus), ami a gránitmedence megépítésével függött össze. Végül az említett támfal létesítése után a főút teljes felületét, némileg tovább szélesítve, egységes burkolattal borították be, létrehozva ezáltal a 2. utat.[17] Ettől nyugatra feltártuk a járdának egy szakaszát, melyből 7 méternyit kis *porticus* foglalt el, 1,5 m szélességben. Padlóját amphoratöredékekből kialakított, gondosan kiegyenlített felületű réteg alkotta, vagyis az itáliai bortároló edények cserepeit Bibractében, másodlagosan, szigetelőanyagként is használták. A *porticus*t az úttól eredetileg papilléreket hordó talpgerenda ágya választotta el. Nyugaton, ahol a bolognai egyetem régészei által kiásott Augustus-kori *domus*hoz csatlakozott –, a feltárt cölöplyukak tanúsága szerint – nyitott volt[18] (vö. *8. kép*).

A *porticus* „járószintjének" és az út különböző periódusainak elbontása után sárga, agyagos

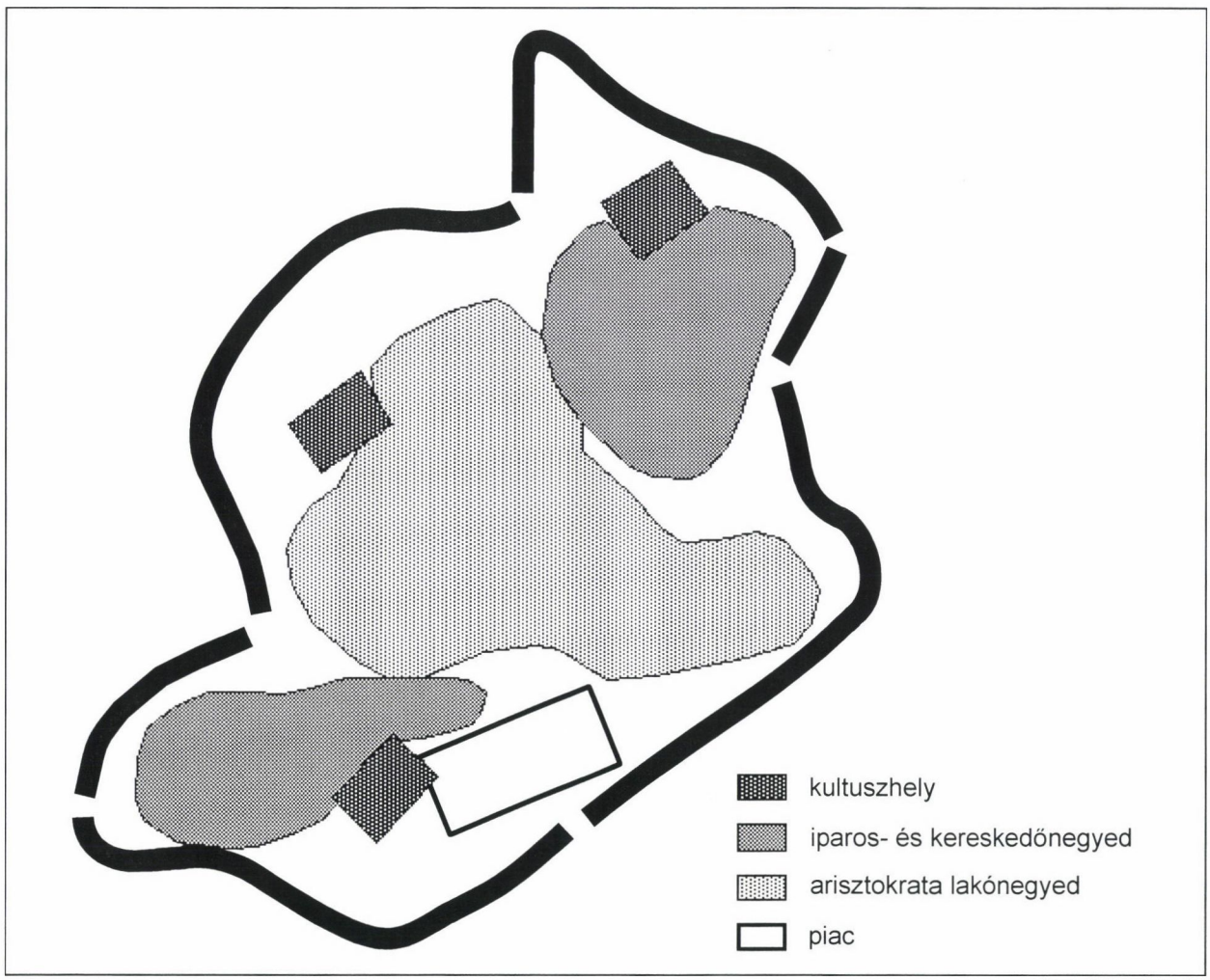

5. kép. Bibracte teoretikus városi szerkezete Bulliot és Déchelette ásatásai alapján
Fig. 5. A theoretical city structure of Bibracte based on the excavations of Bulliot and Déchelette

[17] Erről, részletesen, irodalommal: SZABÓ 1999, 212–216.
[18] *Ibid.*, 216–217 és 208, 9. kép. – A bolognai ásatáshoz l. még GRUEL–VITALI 1998, 35 és 37, 21. kép. Az amphorák másodlagos felhasználásához l. LAUBENHEIMER 1990, 54 skk.

6. kép. A Pâture du Couvent hajóformájú medencéje
Fig. 6. The boat-shaped basin of the Pâture du Couvent

7. kép. Bibracte főútjának feltárása (háttérben a kolostor kerítése, jobbra a *porticus* maradványai)
Fig. 7. Excavation of the main road of Bibracte (with the fences of the cloister in the background)

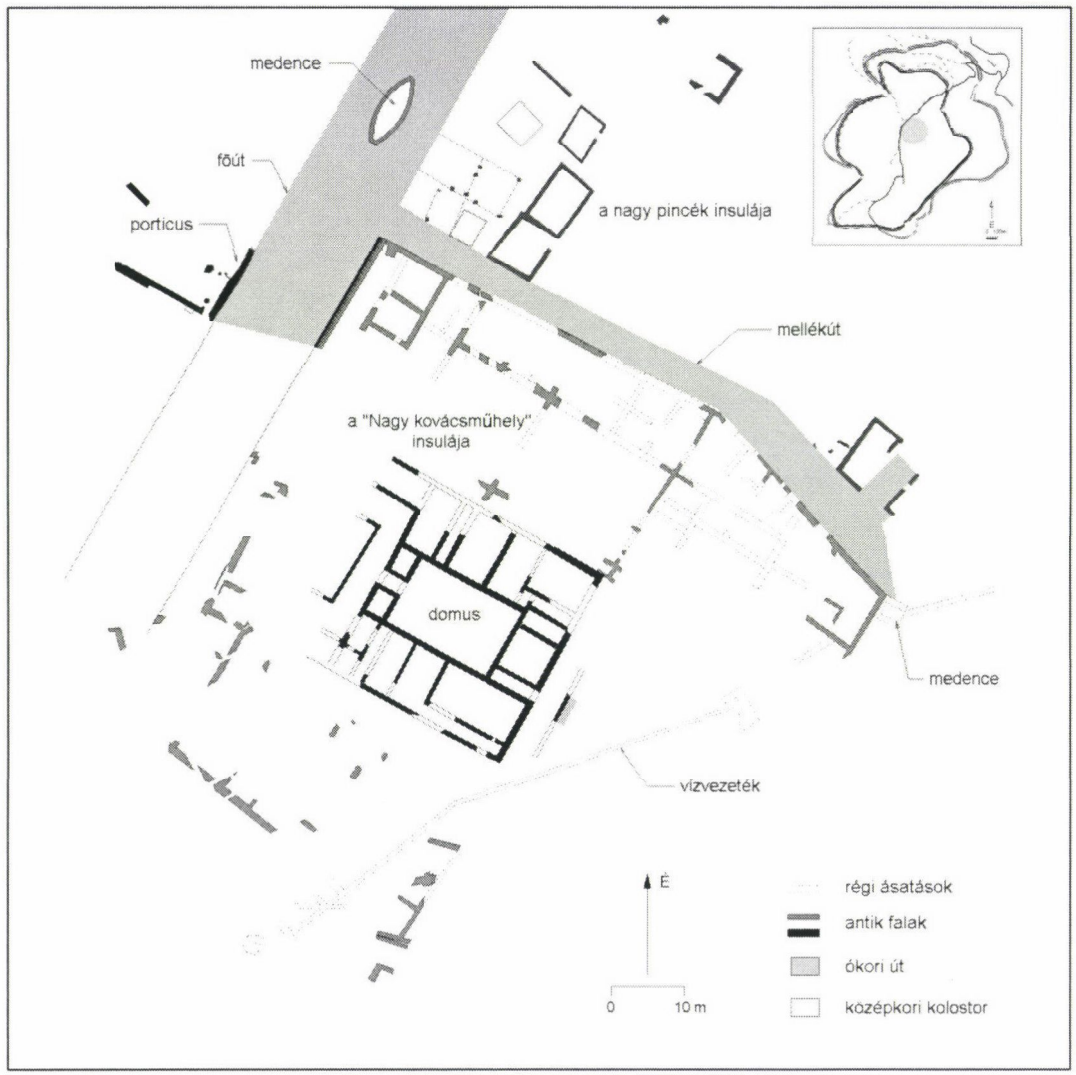

8. kép. Összesítő alaprajz a Pâture du Couvent területén feltárt épületekről és utakról
Fig. 8. Comprehensive ground-plan of the buildings and streets excavated on the territory of the Pâture du Couvent

szintre bukkantunk, benne a főút alapozásakor betömött korábbi struktúrákkal (gödrök, cölöplyukak, stb.). Sajnos a legkorábbi periódus, a 0. út alól időrendi szempontból értékelhető leletek nem kerültek elő. Annál gazdagabb volt a „szüret" az 1B út és a *porticus* alatt: több mint 1400 amphoracserép, mintegy 50 jellegzetes agyagváza töredéke, közte több teljesen összeállítható edény, és 15 pénz került napvilágra.[19]

A legfontosabb kerámia-kategóriák szemléltetésére a provence-i Les Baux melletti kelta temető egyik cista-sírját idézem; a mellékletek között Dressel 1 típusú amphorát, feketemázas ún. campaniai vázákat, valamint helyi, kézzel formált és korongolt edényeket találunk.[20] Egyetlen, de fontos különbség, hogy a bibractei gödrökben jelen volt a jellegzetes kelta festett kerámia is, amely a késő La Tène oppidum-műveltséget Bourgogne-tól Kelet-Szlovákiáig *par excellence* jellemzi.[21] A lelethorizont összességében a Kr. e. 2. század vége és az 1. század eleje, azaz nagyjából a Kr. e. 120 és 80 közötti időszakra keltezhető.[22]

Végeredményben a Mont Beuvray-i útkutatás eredményeképpen az oppidum gall háborúk

[19] Szabó, 1999, 217–219, 15. kép; Gruel–Vitali 1998, 100–105, 60–63. kép.

[20] Les Baux, nécropole de la Catalane, XXVII. sír: Arcelin 1980, 93–101, 8–9. kép. – A dél-galliai vaskori kerámiatípusokhoz l. Py–Adroher Auroux–Sanchez 2001.

[21] Céramique peinte, 1991. – Vö. Dél-Galliából: Py–Adroher Auroux–Sanchez 2001, 598–599.

[22] Gruel–Vitali 1998, 100.

előtti történetének egyik legfontosabb időrendi támpontjához jutottunk. Mindenekelőtt, a Kr. e. 120–80 dátum *terminus post quem* az 1B-vel jelölt útszélesítés keltezéséhez. Továbbá, ennek alapján datálni lehet a gránitmedence építését is. A spanyol kutatók abból indultak ki, hogy a medence körüli kövezett zónából, ami mai ismereteink szerint a főút 2. periódusának felel meg, Kr. e. 28–27-re keltezhető Nîmes-i veret került elő. Ennek alapján az építmény a kora gallo-római időszak alkotása volna. Valójában, s ez a következtetés is az útkutatás gyümölcse, az említett időpont kizárólag a 2. útra vonatkoztatható.[23] Egyébként a főút relatív kronológiáját sikerült kapcsolatba hozni a „Nagy kovácsműhely" építéstörténetével. Az utóbbi területén végzett próbaásatásaink során megtaláltuk az utolsó periódus padlószintjét, amely a kerámialeletek alapján Augustus-korinak bizonyult. Minthogy az egykorú támfal építése azzal a következménnyel járt, hogy az első utat egységes burkolattal kellett ellátni, ilyen módon a 2. út létrejötte Augustus uralkodását nyilvánvalóan nem előzhette meg.[24]

A főút megépítése alapvető jelentőségű volt a bibractei oppidum történetében: nem kevesebbről van szó, mint a városi szerkezet megszületéséről, amely a legóvatosabb becslés szerint sem tehető Kr. e. 80-nál későbbre. Ásatásaink során a radikális átalakulás több szimptómáját észleltük. Legelőször is az út alatt feltárt, ún. negatív struktúrák (cölöplyukak, árkok) olyan épületekhez tartoztak, amelyek tájolása a település jövendő főtengelyétől eltér. Másodszor, az 1A út kiszélesítésével egyidejűleg létesült a gránitmedence, – a publikálók meggyőző érvelése szerint Bibracte szimbólikus középpontja, – amely körül alapították és szervezték meg a várost. Harmadszor, egyre több jel utal arra, hogy legalábbis a Pâture du Couvent területén orthogonális szerkezettel számolhatunk, a főútra merőleges mellékutcákkal, s e szkémába illeszkedő lakóépületekkel illetve parcellákkal (vö. *8. kép*). A gall háború előtti fából épült lakóházak közül egyelőre egyet sikerült a zaragozai egyetem expedíciójának feltárnia; ez 120 m^2 alapterületű volt, egyik sarkában pincével.[25]

Visszatérve a tárgyalt időszak leletanyagára, feltűnő, amint ez már röviden szóba került, a nem helyi, hanem az itáliai eredetű kerámia rendkívüli gyakorisága. Már Bulliot hihetetlennek találta a Mont Beuvray-n előkerülő amphoratöredékek mennyiségét, amely szinte a lelőhely minden pontján az ásó alól kifordult.[26] A legújabb kutatások mindezt messzemenően igazolták. A magyar szektorban a főút burkolatából, a *porticus* padozatából tonnányi amphoracserép jött napvilágra.[27]

Az oppidumba már a Kr. e. 2. század első felében érkeztek boros amphorák, igaz meglehetősen korlátozott számban: az ún. greco-italikus típus Campaniából és Szicíliából származik. A század utolsó évtizedeiben, a Provincia megszervezésével szinte egyidejűleg, hirtelen megnövekszik az itáliai bor importja, aminek egyértelmű bizonyítéka, a Dressel 1 típusú amphorák egyre nagyobb számú előfordulása a Mont Beuvray-n, s ez a tendencia még látványosabb a Kr. e. 1. század elején. Vagyis az intenzív kereskedelem Bibracte és a republikánus Róma között alaposan megelőzte Caesar korát. Az amphorabélyegek alapján eleinte Latiumé és Campaniáé volt a vezetőszerep, majd az I. század 2. negyedétől előtérbe került Etruria: a legtöbb innen származó amphora Cosa környékén készült.[28]

Ahogy pl. a giens-i La Madrague elsüllyedt hajója szemlélteti, az itáliai bor tengeri úton érkezett a dél-franciaországi kikötőkbe, ahonnan a Rhône völgyén keresztül szállították belső Galliába. Strabóntól (IV,1,14) tudjuk, hogy a folyó erős sodra miatt inkább a szárazföldi utat, vagyis a hajó helyett a szekeret preferálták. Ugyanakkor a Saône esetében a hajófuvart bizonyítják a meder kotrása során tömegesen előkerülő amphorák: egy 1868-as feljegyzés mintegy 24 ezer bortároló edényről számol be a hordalékkitermelés megfigyelése alapján. A Saône *haeduus* területén lévő kikötőiből, Matiscoból (Mâcon) és Cabillonumból (Chalon-sur-Saône) a bor szárazföldi úton jutott el Bibractéba.[29] Caesartól tudjuk, hogy Cabillonum oppidumában római kereskedők (*qui negotiandi causa ibi constiterant*) tevékenykedtek, s a *haeduus*ok területén (talán Bibractéban) vagyonnal rendelkező római polgárok (*bona civium Romanorum*) éltek (B.G. VII, 42), továbbá azt is, hogy Diviciacus Rómát gyűlölő fivére, Dumnorix, hosszú éveken keresztül bérelte a *haeduus*ok vámjainak (*portoria*) beszedési jogát

[23] L. *ibid.*, 30. – Szemben az ásatók keltezésével: Almagro-Gorbea–Gran-Aymerich 1990, 39.

[24] Szabó 1999, 216 és 208, 9. kép.

[25] Goudineau–Peyre 1993, 37–40; Gruel–Vitali 1998, 30; Szabó 1999, 220 skk., 16. kép.

[26] Vö. Laubenheimer 1990, 51–52. – A régi ásatások amphoraleleteinek feldolgozása: Laubenheimer 1991.

[27] L. a 18. jegyzetet.

[28] Laubenheimer 1990, 32 skk. és 40 skk.; Gruel–Vitali 1998, 78–84.

[29] Laubenheimer 1990, 42 skk. és 51–53; Goudineau–Peyre 1993, 138–139.

9. kép. Ásatás a kolostor területén (háttérben Bibracte kaviccsal jelölt főútvonala a medencével)
Fig. 9. Excavation on the territory of the cloister (in the background, the main road of Bibracte marked with gravel and the basin)

és ezáltal dúsgazdag lett (B.G. I, 18). A kereskedelem tehát mindkét oldalról jól meg volt szervezve. A kutatások mai állása szerint ezt a hihetetlen mennyiségű bort nem Bibracte mértéktelen kapacitású lakosai fogyasztották el: az oppidum a belső galliai borkereskedelem elosztó gócpontja volt.[30] Annak, hogy a tárolóedények cserepei ekkora tömegben kerülnek elő ásatásaink során, az a magyarázata, hogy a bort hordókban szállították tovább, melynek feltalálását Caesar (B.C. II. 11, 2) és Hirtius (B.G. VIII. 42, 1) alapján a galloknak tulajdonítják. A Kr. e. 1. századból az ásatások egyre több hordómaradványt hoznak napvilágra, főként Franciaországban, de többek között a nagy bajorországi kelta oppidumban, Manchingban is.[31]

Kr. e. 100 és 80 között a Rómával folytatott kereskedelem olyan mértéket öltött, hogy Közép-Gallia nagy népei a *haedui*, a *sequani*, a *lingones*, és a *leuci* monetáris rendszerüket harmonizálták Marseille-el és Rómával: az etalon a massiliai ezüst drachma lett, ami a római féldénárnak felelt meg. Másképpen szólva a felsorolt törzsek áttértek az ezüst dénárverésre. Ezt az alapvetően fontos felismerést a nagy francia numizmatának, Colbert de Beaulieu-nek köszönhetjük; ő nevezte el a négy említett törzs és klienseik területét „dénárzónának".[32] Az új ásatások nem csak ezt a teóriát, hanem Bulliot felismerését is megerősítették, nevezetesen azt, hogy a *haeduus*ok fővárosában bőségesen forogtak idegen pénzek: a római és massiliai vereteken kívül nagy számban kerültek elő a *lingones*, a *sequani*, a *senones* és a *carnutes* veretei. S ha ehhez hozzávesszük az öntött bronzpénz, a *potin*, intenzív *intertribális* használatát, nyilvánvaló, hogy Közép-Gallia az ún. törzsi pénzszisztémából i. e. 100 körül átlépett az igazi pénzgazdálkodás stádiumába.[33]

A Pâture du Couvent területén az 1980-as évek vége óta több száz pénzlelet került elő, s nagy részük jól keltezhető rétegből. A főút és a porticus alatti gödrökben például 13 *potin*t találtunk. A már említett, a kerámiatörténeten nyugvó keltezés (Kr. e. 120–80 között) egyértelmű cáfolata a

[30] Goudineau–Peyre 1993, 141.
[31] Marlière 2001, 181 skk., 102/1. kép.
[32] Colbert de Beaulieu 1973, 271–277.
[33] Gruel–Vitali 1998, 50–52.

hagyományos numizmatikai időrendnek, miszerint a *potin*-pénzek használata a gall háború idején, 58 és 52 között kezdődött volna.[34] A kelta régészet és numizmatika „mérkőzésén" az 1980-as évek óta az archeológia vette át a vezetést.

Az írásbeliség elterjedését Laubenheimer az 1980-as években a dénárzóna kialakulásával hozta összefüggésbe.[35] Ez kézenfekvőnek tűnik, azonban pontosításra szorul. Az edénygraffitik összegyűjtését a Mont Beuvray-n dolgozó kutatócsoportok velünk együtt 2001 nyarán végezték el. A 108 dokumentumból 70 személynevet tartalmazó tulajdonjegy. Ezek alapján a görög ABC ismerete már a Kr. e. 2. század végén kimutatható és használata az oppidum történetének végéig, azaz Augustus uralkodásának utolsó szakaszáig tart. Latin betűs bekarcolt feliratra ugyan a római foglalás előtti időkből egyelőre nem ismerünk példát, viszont ezt az ABC-t használták a *haeduus* ezüstdénárok verőtöveinek készítői, amikor a pénzeken a *Bellum Gallicum*ból is ismert főnökök nevét tüntették fel: Dumnorixé például *Dubnoreix* változatban olvasható.[36]

Mindezek után ideje rátérnünk a bibractei magyar ásatásnak a római foglalás utáni időszakra vonatkozó eredményeire. Már említettük a főút második periódusának és a „Nagy kovácsműhely" utolsó építési fázisainak *quasi* egyidejűségét, illetve az utóbbi területén a keltezési problémák tisztázására nyitott szondáinkat. Ezek a kutatások két meglepetéssel szolgáltak. Egyrészt bebizonyosodott, hogy Déchelette pesszimizmusával ellentétben a ferences kolostor területén érdemes ásni *(9. kép)*. Másrészt, a kutatóárkainkban egyre jobban körvonalazódó *insula (8. kép)* felső teraszán, a kolostortemplom apszisánál, nagyméretű építményt találtunk.[37]

A kezdetben „központi épületnek" nevezett konstrukcióról kiderült, hogy valójában római típusú *domus*, *atrium*mal és *peristylium*mal *(10–11. kép)*. A jól kalibrált riolitdarabokból, meszes ha-

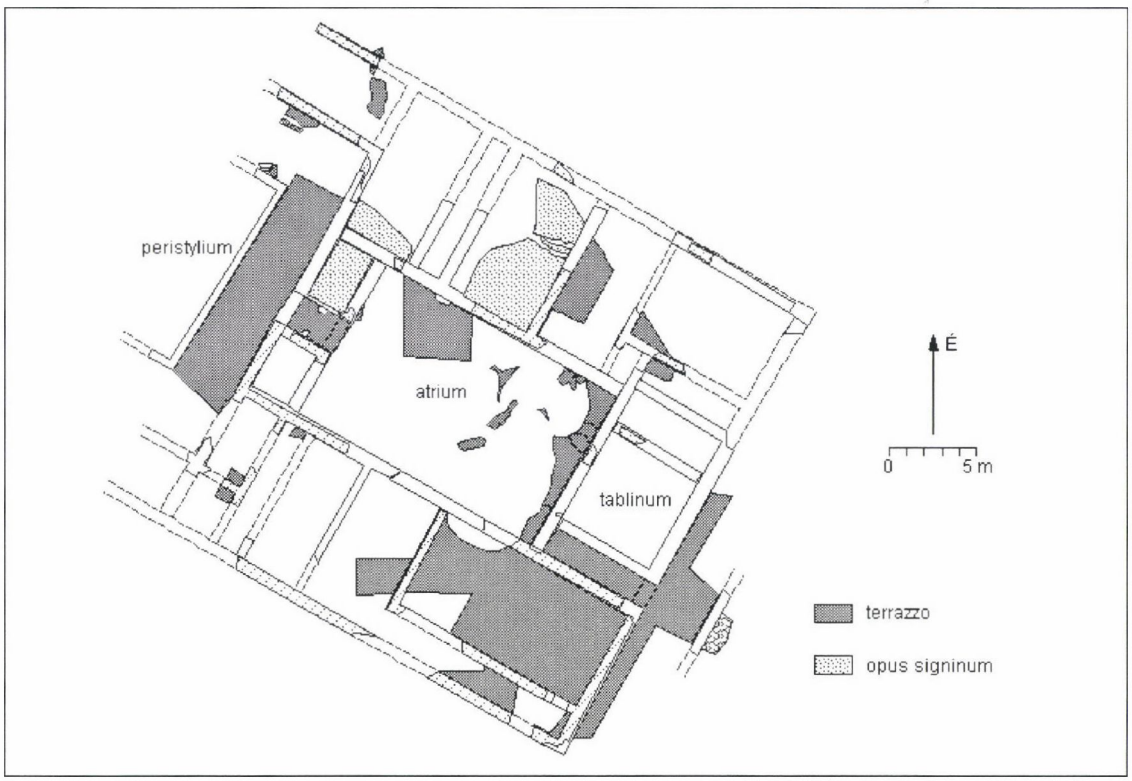

10. kép. A „Nagy kovácsműhely" insulájában kiásott *domus* alaprajza
Fig. 10. Ground plan of the *domus* excavated within the insula of the "Large Forge"

[34] A *potin*-problémához l. GRUEL 1989, 31 és 147 skk. – A Pâture du Couvent területén feltárt leletegyüttes keltezéséhez l. a 19. és 22. jegyzetet.

[35] LAUBENHEIMER 1987.

[36] Az edénygraffitik katalógusának munkapéldánya a Mont Beuvray európai régészeti centrumban hozzáférhető. Az anyag publikációján P.-Y. Lambert és T. Luginbühl dolgozik. Előzetes beszámoló: LUGINBÜHL 2002. A pénzfeliratokhoz, l. GRUEL 1989, 126–131.

[37] Vö. SZABÓ 1999, 219–224.

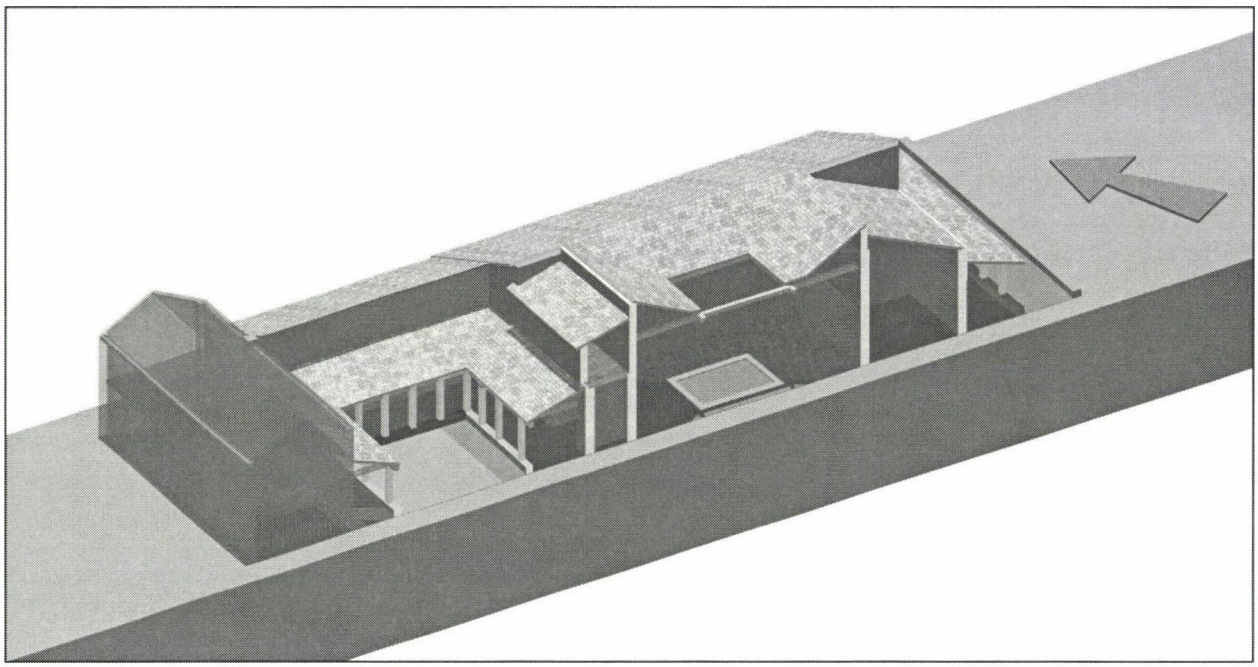

11. kép. A *domus* rekonstrukciós metszete. (Tímár Lőrinc munkája)
Fig. 11. Reconstruction of the cross-section of the *domus* (by Lőrinc Tímár)

12. kép. A *domus* tetőfedésének elemei: *antefix*ek, *imbrex*
Fig. 12. Elements for the roof of the *domus: antefixa, imbrices*

13. kép. M. Perennius Tigranus relief díszítésű *modiolus*ának töredéke
Fig. 13. Fragment of M. Perennius Tigranus's *modiolus* ornamented by reliefs

barccsal épített falak sarkait általában *opus quadratum* technikával emelték. A padló többnyire *terrazzo*-típusú volt, de némelyik helyiségben *opus signinum*ot *(10. kép)* találtunk, amely habarcsba rakott cserepekből készült. A tetőfedés elemei is előkerültek: égetett anyagból készült *tegulá*k, *imbrex*ek és palmettás díszítésű *antefix*ek *(12. kép)*. A ház nyugati részét a kolostor gazdasági épületei elpusztították. A *domus* a hozzácsatlakozó traktusokkal egy inzulányi területet foglal el, ami kb. 5600 m^2-t tesz ki (vö. *8. kép*). Ma Bibracténak ez a legnagyobb épületkomplexuma.[38] Ugyanakkor feltűnő volt az egész objektumot jellemző leletszegénység. Ennek kézenfekvő magyarázata az, hogy Bibracte lakosságának Augustodunumba történő áttelepítésekor az épületet gondosan kiürítették, s minden használható tárgyat magukkal vittek. Egyetlen kerámialeletet tártunk fel egy csatornában a *domus* déli oldalán, amely az épület feladásával hozható kapcsolatba. Közbevetőleg meg kell említeni, hogy az itáliai *terra sigillata*, elsősorban az arretiumi, továbbá a pisai műhelyek produkciója, már Kr. e. 30 előtt megjelent Bibracteban. Ettől kezdve ez a kerámiafajta a keltezés legfontosabb eszköze. Nincs ez másképp az említett leletegyüttessel sem: vékony falú, *engobe* bevonatú kancsók és különféle helyi készítmények mellett előfordulnak ebben az ún. Haltern-i 1. készlet sigillátái, az arretiumi M. Perennius Tigranus-műhely relief díszítésű *modiolus*a *(13. kép)*, továbbá egy ATQUITANO bélyeges töredék a galliai Lezoux-i műhely legkorábbi periódusából. Az előbbi az Augustus-kor végére, az utóbbi pedig Tiberius uralkodásának elejére keltezhető.[39] Ezzel újabb kronológiai támponthoz jutottunk, amely határozottan ellentmond a hagyományos felfogásnak, miszerint Bibracte kiürítése a Kr. e. utolsó évtized legvégén következett volna be.[40]

A „Nagy kovácsműhely" insuláján belül a *domus* felfedezése újabb érv amellett, hogy a Pâture du Couvent terasza már nem tartozott

[38] *Ibid.*, - publikációja: Timár-Szabó-Czajlik s.a.

[39] Gruel-Vitali 1998, 126-129; Szabó 1999, 224, 17-18. kép. A *sigillata*-anyaghoz: Gruel-Vitali 1998, 74-75; Beck-Szabó-Czajlik s.a.

[40] Vö. Gruel-Vitali 1998, 7; Goudineau-Peyre 1993, 195-197. Autun alapításához, l. Rebourg 1991, 101.

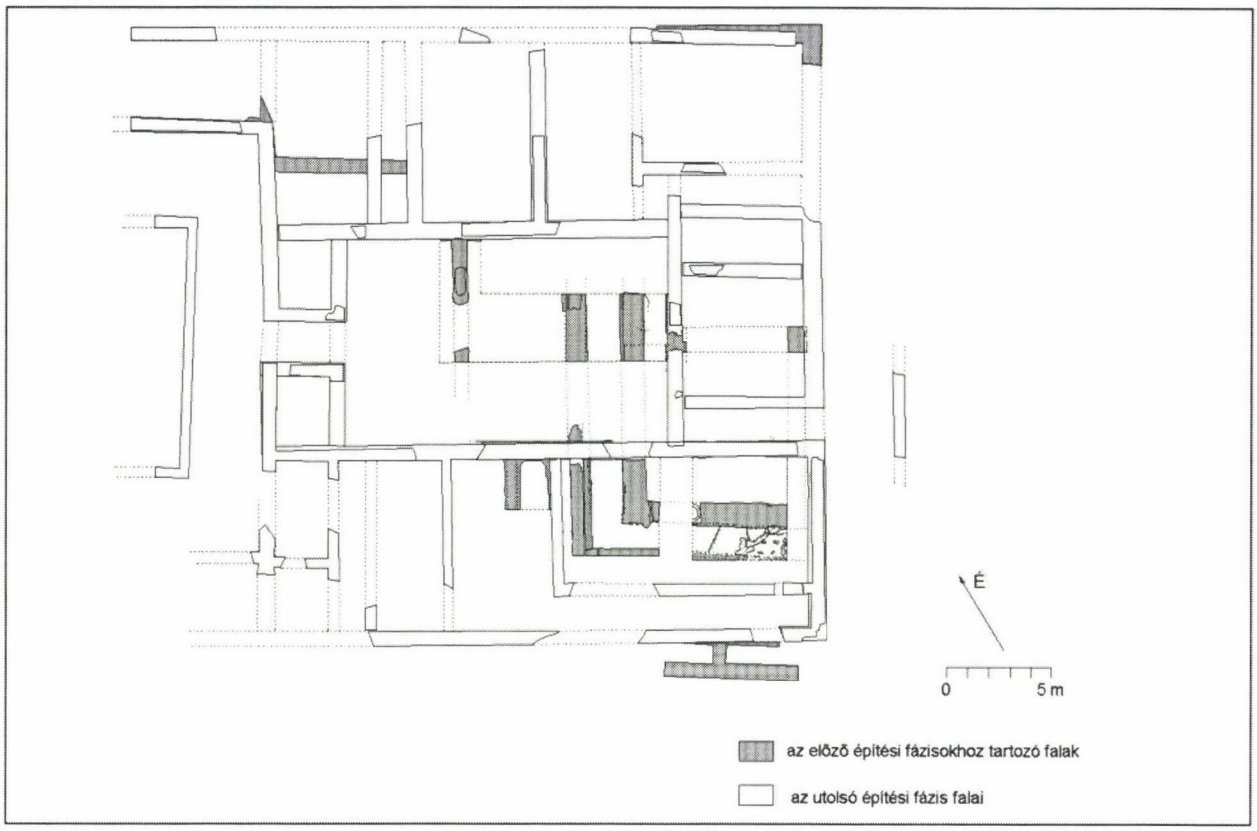

14. kép. A *domus* alaprajza az előző építési fázishoz tartozó falakkal
Fig. 14. Ground plan of the *domus* with walls belonging to the preceeding construction phase

15. kép. Oszlopcsarnok maradványa a *domus* délnyugati helyiségének padlószintje alatt
Fig. 15. Remains of a colonnade under the floor level of the south-western room of the *domus*

Bibracte iparos és kereskedő negyedéhez[41] (vö. *4, 5.* és *8. kép*). A 2000-ben elkezdett mélyásatások – s ezzel kutatásaink jelenébe érkeztünk – e tekintetben váratlan szenzációval szolgáltak. Azt ugyan már a középkori beásások kibontása során diagnosztizáltuk, hogy a *domus* alatt volt egy korábbi, alaprajzilag eltérő épület *(14. kép)*, amire egyébként másodlagosan felhasznált épületelemek is utaltak.[42] Ebben nincs semmi meglepő, hiszen a Parc aux Chevaux svájci ásatásai az em-

[41] Bibracte települési struktúrájának hagyományos rekonstrukciójához l. GOUDINEAU–PEYRE, 1993, 33–35.
[42] Vö. SZABÓ 1999, 224.

lített PC 1 lakóház esetében 5 építési periódust azonosítottak.[43] Arra azonban, velünk együtt, senki sem számított, hogy a *domus*nak a kolostortemplomhoz közel lévő délnyugati helyiségében, a *terrazzo*-padló alatt, oszlopcsarnok maradványai kerülnek elő *(15. kép)*. S nem akármilyen *porticus*é: az *in situ* oszlopmaradvány átmérője 60 cm *(16. kép)*. 2001-ben a *stylobates* újabb szakaszait tártuk fel, s egyebek között egy oszlopbázis helyét azonosítottuk. Két kampány próbaásatásai után elsietett volna az építmény rendeltetését meghatározni. Az azonban világos, hogy a struktúra, amely az eddigi stratigráfiai adatok alapján legkorábban Kr. e. 40 körül épülhetett, a *domus*-periódusokhoz organikusan nem kapcsolódott.[44] Amennyiben középületben gondolkodunk - bizonyos alaprajzi sajátosságok (vö. *17. kép*) a lugdunumi *praetorium*ra[45] emlékeztetnek - azzal kell számolnunk, hogy ez Augustodunum megalapításával funkcióját vesztette, s helyén Bibracte lakosságának elköltözéséig *domus* állott. A feltevések ingoványos talajáról a továbblépés nagy felületű feltárások eredményeitől remélhető.

Milyen következtetéseket lehet mindebből levonni a tanulmány címében megjelölt témára vonatkozóan? A válasz, egyrészt eleve illuzórikusnak tűnik, ha abból indulunk ki, hogy az oppidum 200 hektárnyi területéből mindössze néhány ezer m^2-t érintenek a bibractei európai régészeti program keretében folyó ásatások. Másrészt viszont, ha az eredményeket a korábbi kutatásokkal szembesítjük, némi túlzással ismereteink kopernikusi fordulatáról beszélhetünk. Ki merte volna leírni, akár az 1980-as évek elején, hogy a település a Kr. e. 2/1. század fordulóján intenzíven lakott volt? Ki merte volna azt állítani, hogy a romanizáció paraméterei közé sorolt feltételek, mint a városiasodás, az írásbeliség átvétele, a valódi pénzgazdálkodásra való áttérés Bibracteban már több évtizeddel a római foglalás előtt létrejöttek? Ki gondolta volna, hogy az urbanizáció romanizációs szakaszát külön lehet és kell választani a kelta függetlenség időszakában kibontakozó városi fejlődéstől?[46]

Déchelette 1914-ben kiadott kézikönyvében Bibracte, Manching, Stradonice és Velem-Szentvid fémleleteinek összehasonlítása alapján a kelta *oppidum-kultúra* egységét ismerte fel.[47] Ugyanakkor a Mont Beuvray-n kiásott épületek, az itáliai amphorák óriási tömege láttán a régészeti szakirodalomban elterjedt az a klisé, hogy Bibracte kivételes lelőhely, egyedülálló éppúgy Galliában, mint az egész kelta világon belül.[48] A legújabb eredmények sokak számára elsődlegesen ezt a tételt igazolják. Akik azonban így vélekednek, nem mérlegelik a késő vaskori civilizációra vonatkozó ismereteink radikális átalakulását az elmúlt negyedszázad során. A galliai oppidumokban végzett ásatások határozottan ellentmondanak az említett tézisnek. Pregnáns példa erre a Besançon területén végzett megelőző feltárás, - tudományos katalógusa a 20 ezer m^3 történelem címet viseli -, amely meggyőzően szem-

16. kép. A *porticus* eredeti helyén fennmaradt oszlopmaradványa, bázissal

Fig. 16. Column with basis remaining on the original place of the *porticus*

[43] Gruel-Vitali 1998, 36, 20. kép.

[44] Szabó 2000, 71 skk., 4-6. kép; Szabó 2001, 84 skk.

[45] Vö. Desbat 1998, 257, 19. kép.

[46] L. ehhez az 1984 és 1995 közötti kutatások eredményeinek összefoglalását: Gruel-Vitali 1998, 84-88 (V. Guichard és Szabó M. munkája.)

[47] Déchelette 1927, 475-478.

[48] Gruel-Vitali 1998, 84.

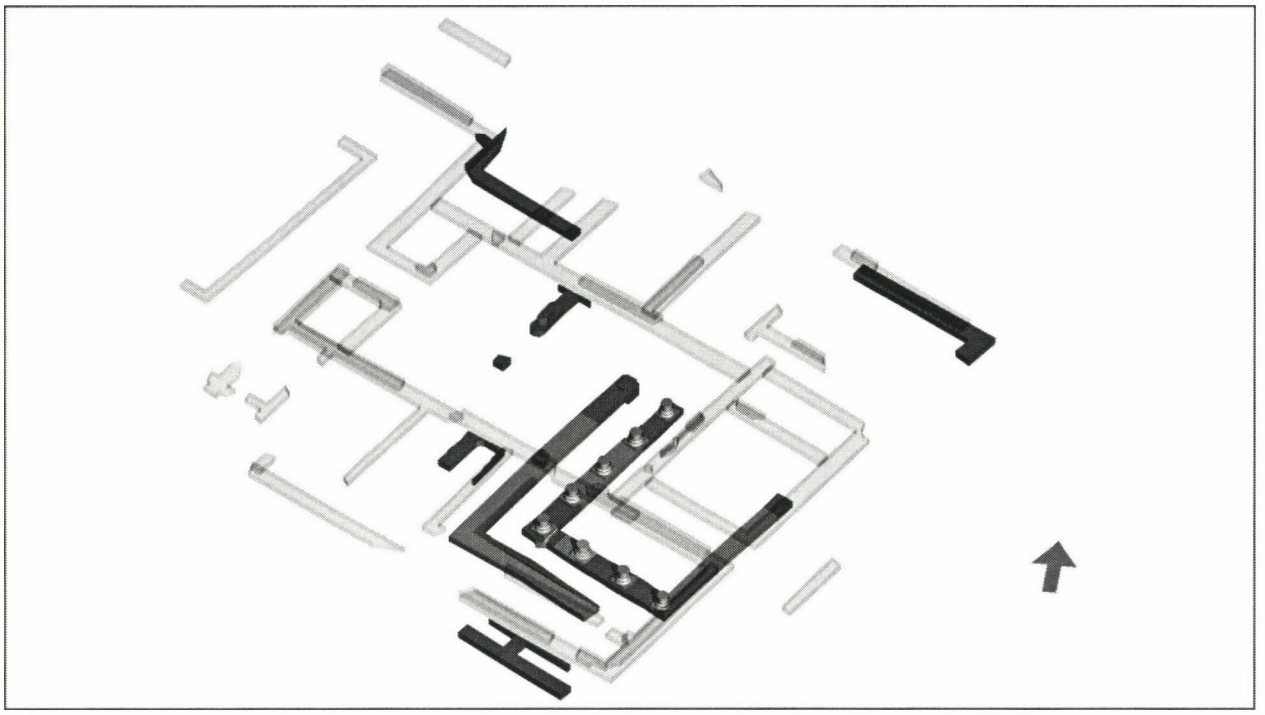

17. kép. A *domus*-periódust megelőző épületmaradványok axonometrikus ábrázolása, az oszlopok helyének rekonstrukciójával (Tímár Lőrinc munkája)

Fig. 17. Axonometric representation of the building remains preceeding the period of the *domus* with reconstruction of the place of columns (by Lőrinc Tímár)

lélteti a *haeduus* Bibracte és a *sequanus* Vesontio történetének, építészeti emlékeinek, régészeti anyagának közeli rokon voltát.[49] A kelta világon belül sem egyedülálló Bibracte protohisztorikus városi szerkezete. Olyannyira nem, hogy e kérdésben az áttörést nem a Mont Beuvray-i, hanem a manchingi ásatások jelentették, amelyek nyilvánvalóvá tették, hogy ebben, a republikánus Rómától és Dél-Galliától egyaránt igen távoleső oppidumban a településszerkezet, - utakkal, terekkel, kultuszhelyekkel, műhelyekkel és boltokkal, - *urbanus* karakterű volt.[50] A kutatásban újabban konszenzus alakult ki arról, hogy a városiasodást a kelta világban azok a gazdasági változások készítették elő, amelyek a Kr. e. 3. században elsősorban az italo-kelta környezetből indultak ki, de felgyorsulásukban a hellénisztikus világgal kialakult új típusú kapcsolatok is szerepet játszhattak.[51]

A *haeduus*ok speciális helyzetéből (földrajzi tényezők, Rómához fűződő előnyös kapcsolat) következett,[52] hogy az oppidum és lakossága már a gall háborúk előtt fokozatosan integrálódni kezdett a mediterrán kultúrkörbe, s a romanizáció a megkezdett folyamat elmélyítését és felgyorsítását jelentette, Róma fennhatósága alatt, a gall függetlenség elveszítése után.

[49] GUILHOT-GOY 1992, 52-55.

[50] L. ehhez a 46. jegyzetet. A vaskori urbanizáció kutatásainak állásáról jó áttekintést ad GUICHARD-SIEVERS-URBAN 2000. - L. még KRUTA 2000.

[51] Vö. ehhez GOUDINEAU, C.-KRUTA, V.: La ville antique. In: DUBY 1980, 139-231; KRUTA 2000, 19 skk.

[52] GOUDINEAU-PEYRE 1993, 171 skk.

IRODALOM

ALMAGRO-GORBEA, M.–GRAN-AYMERICH, J.
1990 Le bassin monumental du Mont Beuvray (Bibracte). *Monuments et Mémoires* (Fondation E. Piot) 71, 21–41.
1991 *El estanque monumental de Bibracte (Mont Beuvray, Borgoña).* (Complutum, Extra-1) Madrid.

ARCELIN, P.
1980 Nouvelles observations sur la nécropole préromaine de La Catalane, aux Baux-de-Provence (B.-du-Rh.) *École Antique de Nîmes,* 15, 91–110.

BECK, T.–SZABÓ, M.–CZAJLIK, Z.
s. a. Les céramiques sigillées découvertes par les fouilles hongroises à Bibracte (1988–1999). *Recueil de Bibracte,* sajtó alatt.

BOULOUMIÉ, B.–FINCKER, M.–TRÉZINY, H.
1984 Le rempart hellénistique de Saint-Blaise II.: Sondage stratigraphique de la campagne 1981. *Acta Antiqua* 29, 227–266.

BUCHSENSHUTZ, O.–GUILLAUMET, J.-P.–RALSTON, I. (szerk.)
1999 *Les remparts de Bibracte. Recherches récentes sur la Porte du Rebout et le tracé des fortifications.* (Bibracte 3.) Glux-en-Glenne.

Céramique peinte
1991 *La céramique peinte celtique dans son contexte européen.* (Mémoire de la Société archéologique champenoise 5, Supplément au bulletin nº 1.) Reims.

COLBERT DE BEAULIEU, J.-B.
1973 *Traité de numismatique celtique 1: Méthodologie des ensembles.* Párizs.

DÉCHELETTE, J.
1927 *Second âge du fer ou époque de La Tène* (Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine IV.) Párizs (2. kiadás).

DESBAT, A.
1998 Nouvelles recherches à l'emplacement du prétendu sanctuaire lyonnais de Cybèle. *Gallia* 55, 237–277.

DUBY, G. (szerk.)
1980 *Histoire de la France urbaine.* 1. kötet. Párizs.

FREEMAN, P. W. M.
1993 "Romanisation" and Roman Material Culture. *JRA,* 5, 438–445.

GOUDINEAU, C.–PEYRE, C.
1993 *Bibracte et les Eduens. A la découverte d'un peuple gaulois.* Párizs.

GRUEL, K.
1989 *La monnaie chez les Gaulois.* (Collection des Hesperides) Párizs.

GRUEL, K.–VITALI, D. (szerk.)
1998 L'oppidum de Bibracte. Un bilan de onze années de recherches (1984–1995). *Gallia* 55, 1–140.

GUICHARD, V.–SIEVERS, S.–URBAN, O. H. (szerk.)
2000 *Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer.* Actes du colloque. (Bibracte 4.) Glux-en-Glenne.

GUILHOT, J.-O.–GOY, C.
1992 *20000 m³ d'histoire: les fouilles du parking de la Mairie à Besançon.* (Catalogue de l'exposition.) Besançon.

GUILLAUMET, J.-P.
1996 *Bibracte, Bibliographie et plans anciens.* (Documents d'archéologie française 57.) Párizs.

KRUTA, V.
2000 Les origines gauloises de Paris: l'île de la Cité et l'oppidum des Parisii. *Commission du Vieux Paris* (Procés-verbal) 6, 11–33.

LAUBENHEIMER, F.
1987 De l'usage populaire de l'écriture grecque dans la Gaule de Centre-Est. *Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est* 38, 163–167.
1990 *Le temps des amphores en Gaule.* (Collection des Hesperides.) Párizs.
1991 *Les amphores de Bibracte. Le matériel des fouilles anciennes.* (Documents d'archéologie française 29.) Párizs.

LUGINBÜHL, T.
2002 Les grafittes sur céramique de Bibracte. *L'Archéologue* 59, 15–17.

MARLIÈRE, E.
2001 Le tonneau en Gaule romaine. *Gallia* 58, 181–201.

PY, M.
1978 *L'oppidum des Castels à Nages (Gard).* (XXXVe supplément à Gallia). Párizs.

PY, M.–ADROHER AUROUX, A. M.–SANCHEZ, C.
2001 *Corpus des céramiques de l'Age du Fer de Lattes.* (Lattara 14.) 2. kötet. Lattes.

REBOURG, A.
1991 Les origines d'Autun: l'archéologie et les textes. In: GOUDINEAU, C.–REBOURG, A. (szerk.): *Les villes augustéennes de Gaule*. Autun, 99–106.
SZABÓ M.
1999 Bibracte. Tíz év magyar kutatásai az európai Mont Beuvray-program keretében. *AT* 63, 195–226.
2000 Exploration de la parcelle centrale de l'îlot dit „des Grandes Forges". *Rapport annuel d'activité 2000 du Centre archéologique européen du Mont Beuvray*. Glux-en-Glenne, 69–84.
2001 Exploration de la parcelle centrale de l'îlot dit „des Grandes Forges". *Rapport annuel d'activité 2001 du Centre archéologique européen du Mont Beuvray*. Glux-en-Glenne, 77–89.
TIMÁR, L.–SZABÓ, M.–CZAJLIK, Z.
s. a. Le dernier état de construction de la domus de l'îlot dit „des Grandes Forges". *Recueil de Bibracte*, sajtó alatt.
WARD-PERKINS, J. B.
1970 From Republic to Empire: Reflections on the Early Imperial Provincial Architecture of the Roman West. *JRS*, 60, 1–19.
WOOD, M.–QUEIROGA, F. (szerk.)
1992 *Current Research on the Romanisation of the Western Provinces*. (BAR 575.) Oxford.
WOOLF, G. D.
1998 *Becoming Roman. The Origins of Provincial Civilization in Gaul*. Cambridge.

THE AEDUI AND ROME
HUNGARIAN EXCAVATIONS AT BIBRACTE

MIKLÓS SZABÓ

This study is the edited version of the inaugural lecture presented at the Hungarian Academy of Sciences, 21st of March 2002 by Miklós Szabó. Its main objective is the presentation of processes unfolding as a result of the encounter of the Roman civilisation and the Celtic culture, based on the history and archaeological heritage of the *Aeduan* tribe of Central France. The analysis is based on, to a large extent, the evidences of the Mont-Beuvray European Archaeological project. The expedition of the Eötvös Loránd University, Budapest joined these excavations since 1988. The Hungarian investigations were directed at, in the beginning, the main road of the oppidum and resulted the unexpected observation that this important axis determining the structure of the town Bibracte originated in the period 120 to 80 B.C. At the same time, the archaeological material also testified that intensive trade relations between the *Aeduan* capital and the republican Rome preceded essentially the time of Caesar. As a direct consequence of these contacts, Central Gallia attained a stage of real monetary economy instead of the so-called tribal monetary system. The use of the Greek alphabet was spread simultaneously. The settlement history of the locality following the Roman conquest was enriched by the Hungarian excavations with data on the insula containing the "Large Forge". During these works, the first public building of Bibracte was discovered in 2001, erected in all probability between 50 and 30 B.C. Finally, one of the most important conclusions of the study is separating the Romanisation phase of the urban development in Bibracte from that of the developments encountered during the period of the Celtic independence. This recognition is in good accordance with the view stating that urbanisation in the Celtic world was prepared by the economical changes originating from the Italo-Celtic environment in the 3rd century B.C., the acceleration of which could be influenced by new type contacts with the Hellenistic world.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 71–93
© Akadémiai Kiadó, Budapest

A PERJÁMOSI SÍR (1885) ÉS HELYE AZ 5. SZÁZADI LEMEZFIBULÁS NŐI TEMETKEZÉSEK KÖZÖTT[1]

PROHÁSZKA PÉTER*

A cikkben a szerző a Perjámos területén 1885-ben előkerült gazdag 5. századi női temetkezés kritikai feldolgozását végzi el, melyhez számos új forrást és adatot használ fel. A mellékletek elemzése mellett a rendelkezésre álló párhuzamos temetkezések és leletek segítségével vállalkozik a perjámosi sír kronológiai és etnikai besorolására is.

Kiss Attila (1939–1999)
emlékére

Bevezetés

Perjámoson (ma Periam, Románia) egy népvándorlás kori sír és mellékletei kerültek elő 1885-ben, köztük két nagyméretű ezüst lemezes fibula, mely az 5. századi női temetkezések egy sajátos csoportjára jellemző. A leletek még ugyanabban az évben a Magyar Nemzeti Múzeumba jutottak és már 1886-ban ismertette őket Pulszky Ferenc, a Múzeum akkori igazgatója az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain *(1–2. kép)*.[2] A tanulmány érdekessége, hogy a tárgyak rövid, pár szavas leírásán kívül elsősorban a párhuzamos iloki leletről számolt be részletesen. Így sem a lelőhellyel, sem pedig a leletkörülményekkel nem foglalkozott. Hampel József 1894-ben majd 1905-ben megjelent monumentális munkáiban valamivel bővebben tárgyalta a perjámosi leletet,[3] így tőle értesülünk például arról, hogy egy csontvázas temetkezés mellékletei voltak. A lelet tárgyaira utaló tudományos publikációk napjainkig Hampel művére hivatkoznak, így szükségessé vált a perjámosi sír kritikai feldolgozása, amelynél segítségünkre voltak a megtalálását taglaló beszámolók, illetve a múzeumba kerüléssel kapcsolatos hivatali levelezés.

A perjámosi lelet Magyar Nemzeti Múzeumba kerülésének története

A perjámosi lelet előkerülési körülményeiről a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattárában számos fontos adatot tartalmazó levél és beszámoló áll a rendelkezésünkre, amelyeket az eddigi vizsgálatok során nem vettek figyelembe. A Magyar Nemzeti Múzeumot 1885. június 2-i levelében tájékoztatta Tallián Béla[4] Torontál vármegye alispánja a Perjámoson előkerült leletekről, amelyek május 21-én földásás közben kerültek elő.[5] Az alispán leveléhez csatolta Nikolits Bogdán perjámosi szolgabíró beszámolójának másolatát, amely a sír előkerülésének legfontosabb és autentikus forrása, így ezt szó szerint közöljük:

„Másolat 1738/1885 szám Perjámosi szolgabírótól. Tekintetes alispáni hivatalnak Becskereken. Perjámos község helysége keleti részéhez határos közlegelőn létező magaslaton folyó évi május hó 21-én téglaveréssel foglalkozó perjámosi lakosok által földásás közben öt lábnyi mélységben a föld szine alatti fekete földben arczal Kelet felé irányzott vízszintes fekvésben felfedezett emberi csontváz mellett a következő

* Prohászka Péter, H-2500 Esztergom, József Attila tér 2. E-mail: prohaszkapeter@freemail.hu

1 Tanulmányomhoz a kutatásokat a 2002-ben a Magyar Nemzeti Múzeumban töltött polgári szolgálatom alatt végeztem. Itt szeretném megköszönni dr. HALMINÉ BARTÓ ANNA és dr. TÓTH ENDRE segítségét és támogatását.

2 PULSZKY 1886.

3 HAMPEL 1894, 12–13; HAMPEL 1905, 5.

4 Tallián Béla báró, törökbecsei nagybirtokos, sz. 1851-ben. 1880-ban Torontál vármegye alispánja, 1886 Somogy, 1892 Békés és Csongrád megye főispánja. 1896-tól országgyűlési képviselő, majd földművelésügyi miniszter. BOROVSZKY 1914, 297.

5 A levélnek nincs iktatószáma, csupán a feladás dátuma szerepel az iraton: 1885. VI. 2.

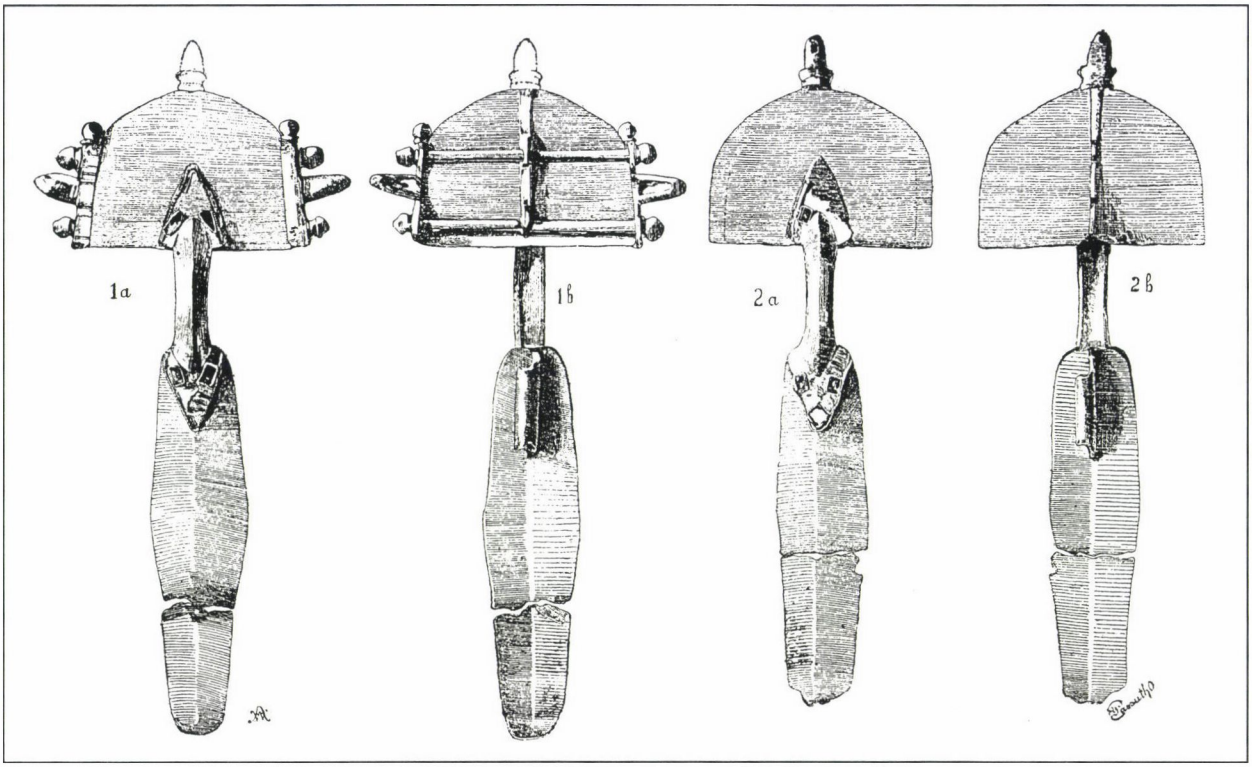

1. kép. A perjámosi fibulapár első rajzos közlése Pulszky tanulmányában (PULSZKY 1886)
Abb. 1. Die erste veröffentlichte Zeichnung des Fibelpaars von Perjámos in Pulszkys Studie (PULSZKY 1886)

régi ékszerek és egyébb csont és cserép találtatott. – 1) Egy drb 142 gram sulyu ezüst 3 vörös kővel berakott 2 szívalaku arany lemezzel bedíszített mente kötő vagy forgatohoz hasonlítható ékszer. 2) Egy drb 110 gram sulyu ezüst 3 vörös kővel berakott 1 szívalaku arany lemezzel feldíszített mente kőtő vagy csákó forgatóhoz hasonlítható ékszer. 3) Két drb 15 gram sulyu feszítő két tárgyból letört ezüst. 4) Hat drb sárga szemhez hasonló aranyozott gyöngy. 5) Két drb borostyán könek látszó nagyobb vörös színű gyöngy. 6) Egy drb viola kék színű fehér csíkos zományozott gomb. 7) Két drb 30 gram sulyu sodronyos házikóju arany fülfüggő 24 szegletű vörös drága /:rubin:/ kövekkel berakott gombbal. 8) Csont és edény darabok. – A midőn ezen régi talált ékszereket tisztelettel beterjesztvén azon véleményezésemnek vagyok bátor kifejezésbe adni, miszerint igen érdekes volna a fent leírt helyen ásatásokat eszközölni. Perjámos 1885 évi május hó 27-én Nikolits Bogdán s.k. szolgabíró."

A levéllel együtt a tárgyak is megérkeztek a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol 67/1885. 1–10. leltári számon június 28-án kerültek beleltározásra Tallián Béla és Torontál vármegye ajándékaként.[6] Az alispán levelére maga Pulszky Ferenc a Múzeum igazgatója válaszolt július 10-én kelt levelében, ahol arról tájékoztatta, hogy a helyszínre ugyan szakembert nem tud kiküldeni, de a helyiek – mint pl. a szolgabíró – a múzeum számára folytathatnak ásatásokat.[7] A megyei alispán mellett július 11-i levelével közvetlenül fordult a perjámosi szolgabíróhoz Nikolits Bogdánhoz a leletek megköszönése végett és a lelőhelyen végzendő ásatások ügyében.[8] Itt Pulszky részletesen elmagyarázza a kutatóárkok alkalmazásának módszerét, utalva annak lehetőségére, hogy esetleg egy soros temetőt rejthet ott a föld. A technikai részletek ismertetése mellett a munkák anyagi fedezetéül negyven–ötven forintot ajánlott fel, részletes beszámolót kérve a helyszínen végzett kutatásokról. Ez nem maradt el és a szolgabíró már július 16-án válaszolt Pulszky levelére, amelyben tájékoztatta az elnökletével létrejött perjámosi járási régészeti társulat megalakulásáról.[9] Pulszkynak azonban csalódnia kellett, mivel a soros temető és további gazdag

[6] A leltárkönyvben csak a lelőhely Perjámos szerepel, azonban a leletkörülményekre vonatkozóan utalást nem találunk.

[7] MNM Adattár 188/1885.

[8] MNM Adattár 189/1885.

[9] MNM Adattár 205/1885. A társulatban a levél alapján a községi értelmiségi réteg tagjai vállaltak szerepet, mint pl. a helyi jegyző, aki a pénztárosi teendőket végezte. Nikolits Bogdán levelében kérte az ígért 50 forint átutalását is.

leletek helyett Nikolits levele csupán egy sír előkerüléséről számol be, ugyanis *„...a lelet után egy pár nappal egy csontváz találtatott, mely fejjel lefelé feküdt...”*. Erről a csontvázról további adatok nem állnak rendelkezésünkre, viszont a szolgabíró itt utal a pontos lelőhelyre: *„...azon a helyen, a hol a lelet találtatott a Maros folyó árterének partján levő magaslaton, - mely magaslat 10–12 holdnyi területet foglal el fekszik -”*, illetve megemlékezik még arról, hogy a magaslat déli oldalán évekkel előbb már kerültek elő „őskori” pénzek, amelyek akkor a Magyar Nemzeti Múzeumba lettek felküldve, és egy régi kard, amely az aradi múzeumba jutott. A Pulszkytól annyira várt ásatások elvégzéséhez a társulat az ígért pénzt kéri a Múzeumtól, melynek megérkezése után rögtön munkához látnának. Ha nem is 50 forintot, de annak a felét július 20-án kelt levele kíséretében megküldte a Nemzeti Múzeum igazgatója,[10] ráadásul az ásatási munkálatokkal kapcsolatban egy külön levélben részletes instrukciókkal látta el a szolgabírót.[11] Nikolits válasza az adattári anyagban nem található, amely arra utal, hogy a helyszínen végzett ásatások nem vezethettek eredményre. Eközben Tallián Béla, Torontál vármegye alispánja augusztus 20-án kelt levelével együtt egy újabb perjámosi leletet küldött a Magyar Nemzeti Múzeumnak.[12] Az előkerülési körülményekről a következőket írva: *„Vonatkozással f. évi junius hó 2-án 12435 szám alatt meg küldött régiségekre van szerencsém ugyancsak a perjámosi téglaverők által ásás közben ugyan azon helyen lelt cserépedényt tek. Igazgatóságnak megőrzés végett ezennel átengedni.”*[13] Ezen tudósítás alapján a lelőhelyről még egy cserépedény került elő, amelyről sem Pulszky, sem pedig Hampel nem emlékezett meg, pedig már a leltárkönyvi bejegyzés utal arra, hogy a korábban múzeumba került tárgyakkal azonos lelőhelyű.

12 évvel később - 1897 áprilisában - a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium érdeklődött a perjámosi lelet múzeumba kerüléséről, melynek oka a találók jelentkezése volt, akik a jutalom ügyében fordultak a hatóságokhoz. A nemesfém tárgyak értéke 42 forint 69 krajcár volt, melynek harmad részét a találóknak ki is fizették.[14]

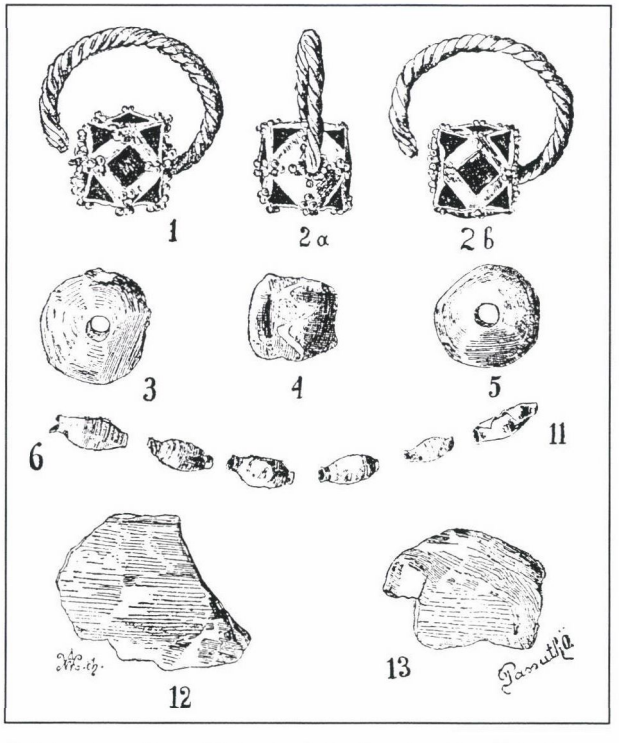

2. kép. A perjámosi leletek első rajzos közlése Pulszky tanulmányában (PULSZKY 1886)

Abb. 2. Die erste veröffentlichte Zeichnung der Funde von Perjámos in Pulszkys Studie (PULSZKY 1886)

A perjámosi lelet

Az 1885-ben előkerült perjámosi sírból a Magyar Nemzeti Múzeumban a következő tárgyak vannak beleltározva:

1. Nagy méretű *ezüst fibula*, 2 db. A félkorongos fejű és rombikus lábú vékony ezüstlemezes, öntött, majd kalapálással formált példányokat a kengyelnél ékkőberakásos aranylemezzel díszítették. Az egyik fibula fejlapjának két oldalán merevítő léctagok láthatóak, melyekből két rövid gombban és közepén hosszú kúpban végződő díszítés van, az apró gombok a léctagok tetején is megvannak. Míg a másik fibuláról a léctagok hiányoznak, addig mindkét példány csúcsán a kúpos ezüst díszítés megmaradt. A fejlap és a kengyel, ill. a kengyel és a láb találkozásánál háromszög alakú rovátkolt dróttal keretelt préselt aranylemezek borítják az ezüstlemezt, itt a rekeszekben három-három különböző (téglalap, háromszög) alakú almadinberakás volt, melyekből több darab hiányzik. A hosszú rombikus élben törő, lekerekített végű láblap mindkét fibula esetében a harmadánál eltörött. A jobb állapotú fibulánál a tűszerkezet is megmaradt. A félkorongos fej két oldalán lévő léctagok alsó és felső gombjából egy-egy drót fut át, amely a középső gombból induló függőleges tengelyre van a tűszerkezet erősítve, amit a két oldalról áthúzott drótok is megerősítettek. A tű a

[10] MNM Adattár 206/1885.

[11] MNM Adattár 207/1885. Pulszky e levélben a kutatóárkok használatát illetve a sírok kibontásának a módszerét írta le nagy részletességgel.

[12] MNM Adattár 332/1885.

[13] Uo.

[14] MNM Adattár 229/1897, 244/1897, 412/1897.

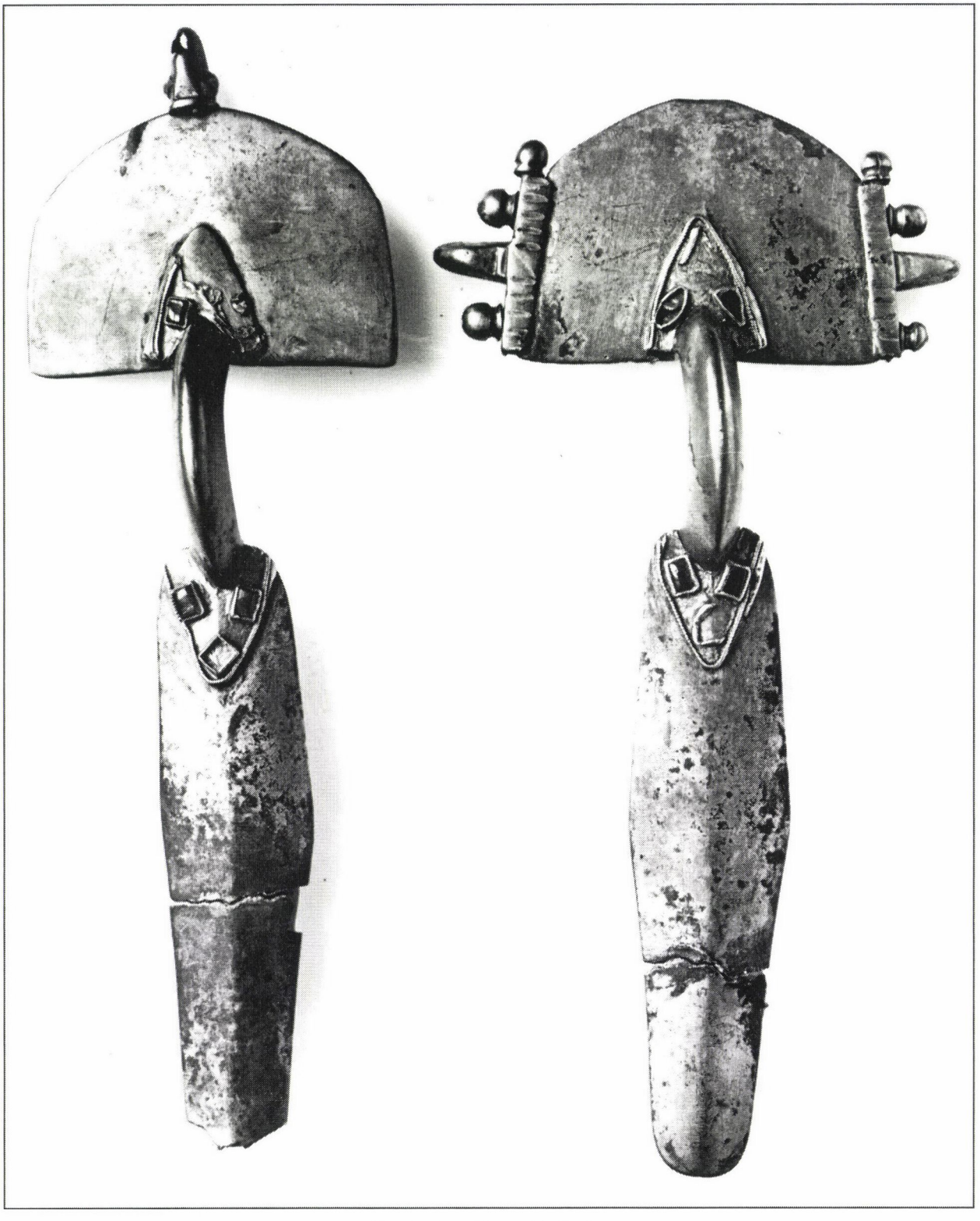

3. kép. A perjámosi fibulapár
Abb. 3. Das Fibelpaar von Perjámos

lábon lévő félkörívesen hajlított zárószerkezetbe csatlakozott. Az 1. fibula h.: 18 cm (gombbal: 19,4), fejlap sz.: 6,5; a 2. fibula h.: 18,7 cm, fejlap sz. a merevítőkkel: 6,8 cm (ltsz. 67/1885. 1–2) *(3. kép)*.

2. Több szál drótból sodort, kerek karikára felhúzott *arany fülbevaló,* amelyek végén almandin betétekkel cubooctaeder alakú díszek vannak, 2 db. A cubooctaeder forma csúcsain 3–3 granulált gömb található, h.: 28 mm,

fej: 16×16 mm, s.: 10,73 g; sz.: 28 mm, fej: 14×14 mm, s.: 10,11 g (ltsz. 67/1885.3) *(4. kép 1)*.

3. Vékony aranylemezből préselt, felületén bordázott ún. hordóformájú *aranygyöngy*, 6 db. Hosszuk: 10 és 12 mm között (ltsz. 67/1885.4) *(4. kép 2)*.

4. Korong alakú, közepén átfúrt *borostyángyöngy*, 2 db. Átm.: 16 mm, vast.: 10 mm; átm.: 16 mm, vast.: 8 mm (ltsz. 67/1885.5) *(4. kép 3)*.

5. Hengeres testű kék *üveggyöngy*, közepén fehér ráfolyatott hullámmintával, h.: 13 mm (ltsz. 67/1885.6) *(4. kép 4)*.

6. Bronz tárgy töredéke, 2 db. Átm.: 23×20 mm; átm.: 28×21 mm (ltsz. 67/1885.7) *(4. kép 5)*.

7. *Vastárgyak töredékei* 6 db (ltsz. 67/1885.8) (-).

8. *Cserépedény füle* égetett agyagból (ltsz. 67/1885.9) (-).[15]

9. *Cserépedény* töredéke égetett agyagból, felületén egy kis álló bütyökkel (ltsz. 67/1885.10) (-).

Tallián Béla levele alapján Perjámoson ugyanarról a lelőhelyről a következő agyagedény került elő:

Szürke, kézzel formált *agyagbögre*, ívelt testtel és kihajló peremmel. Durva, kavicsos soványítással, m.: 13,4 cm, szá.: 10 cm, tá.: 7,2 cm (ltsz.: 105/1885)[16] *(5. kép)*.

A lelőhely

A Perjámoson (ma Periam, Timis járás, Románia) előkerült temetkezéssel kapcsolatban Pulszky egyáltalán nem,[17] Hampel pedig csak pontatlanul utal a sír lelőhelyére.[18] Szerencsénkre Nikolits Bogdán szolgabíró levelében a lelőhelyről is megemlékezik, amely *„Perjámos község helysége keleti részéhez határos közlegelőn létező magaslaton"*[19] volt, amit az egyik következő levelében tovább pontosított: *„...azon a helyen, a hol a lelet találtatott a Maros folyó árterének partján levő magaslaton, - mely magaslat 10–12 holdnyi területet foglal el fekszik -"*.[20] A lelőhelyről Baróti Lajos pár évvel később Perjámosról írt helytörténeti munkájában a következők olvashatók: *„Dieser Fund, welchen Ziegelarbeiter im Mai des Jahres 1885 bei der Zehendscheuer, während sie Lehm gruben, zu Tage förderten..."*.[21] A Baróti által megjelölt helyet Roska Márton leírása segítségével - *„Az irodalomból ismert perjámosi gót leletek a községtől K-re elterülő Tizedszérű-ről (Zenescheuer) származhatnak."*[22] - lokalizálhatjuk.

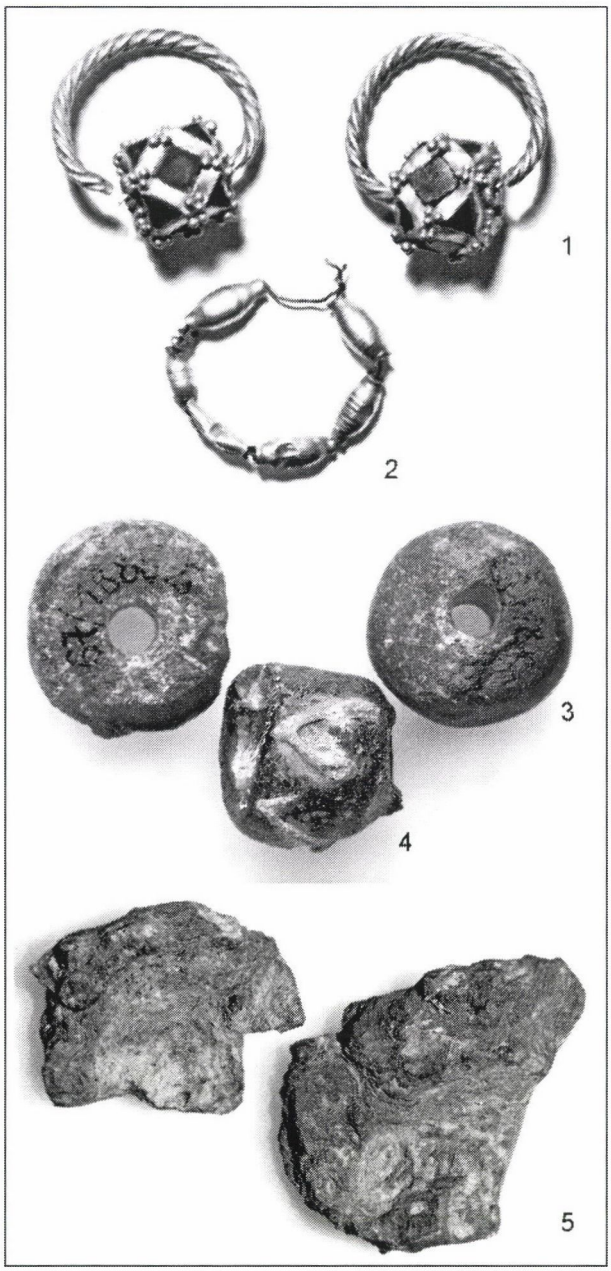

4. kép. A perjámosi (1) arany fülbevalók, az (2) arany-, (3) borostyán-, és (4) üveggyöngyök és a (5) bronz töredékek

Abb. 4. 1: Goldene Ohrgehänge; 2: Goldperle; 3: Bernsteinperle; 4: Glasperlen; 5: Bronzebruchstücke von Perjámos (3–5: nagyítva - vergrößert)

[15] Pulszky tanulmányában a következő olvasható: *„Az összes kincs egy durva, rosszul égetett agyagedénnyel találtatott, melynek két töredéke a 12. és 13. szám alatt látható"* (Pulszky 1886, 30). Valójában nem az edény, hanem a bronz töredékek láthatóak a rajzon (lásd Hampel 1894, 13).

[16] Az edényt 1885. szeptember 8-án leltározták be 105/1885.1 leltári számon, amelynél a leltárkönyvben a következők olvashatók: *„Őskori agyagbögre felül lehajló peremével; mag. 13,7 cm, átm. 10 cm. Tallián Béla Torontál megyei alispán hivatalos küldeménye az előbbi ezen edényhez tartozó perjámosi lelet beaplózva v.ö. L.N. 332/1885, 67/1885."*

[17] Pulszky 1886.

[18] Hampel 1894, 12, ahol csupán a következő olvasható: *„1885-ben a perjámosi határban sírra akadtak"*.

[19] Lásd az 5. jegyzetet.

[20] MNM Adattár 205/1885.

[21] Baróti 1888, 5.

[22] Roska 1943, 143.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a lelőhely azonosítását a 3. katonai felmérés térképén - melyet az 1880-as években készítettek, tehát a lelet megtalálásával egykorú - kíséreltük meg. A községtől észak-keletre, a Maros partján egy kanyarulatnál csakugyan látható egy magaslatnak a jelzése, amely kiterjedés a szolgabíró által megadottakkal azonos *(6. kép)*. A téglavetők itt ásták ki azt a sírt, melynek mellékletei a helyi közigazgatás képviselőjének köszönhetően a Magyar Nemzeti Múzeumba jutottak.

Perjámos területéről még számos lelőhely ismert, melyek azonban őskoriak, elsősorban bronzkoriak, mint az 1878-ban előkerült sírlelet vagy az 1888-ban és 1906-ban talált kerámiák.[23] 1909-ben Roska Márton, a kiváló régész a településtől nyugatra, az Aranka partján fekvő, Sánchalmon folytatott ásatást, melynek során egy bronzkori telep maradványai kerültek a felszínre.[24] Ugyanitt több szegényes avarkori temetkezést is feltártak.[25] A Nemzeti Múzeumba került leletek lelőhelyével - az idézett magaslattal - kapcsolatban maga a szolgabíró is megemlékezett arról, hogy annak déli oldalán évekkel korábban már kerültek elő „őskori" pénzek,

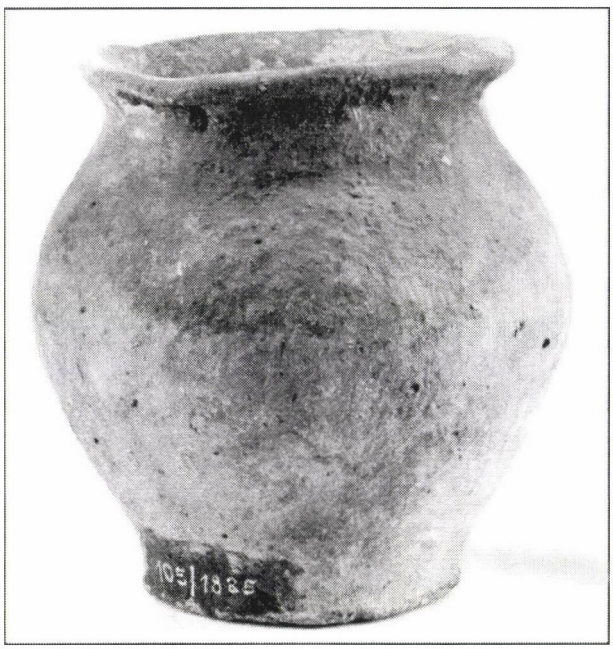

5. kép. Avarkori csupor, melyet az 5. századi női temetkezés környékén találtak

Abb. 5. Awarenzeitliche Töpfchen, gefunden am Umgebung der Frauenbestattung aus dem 5. Jh.

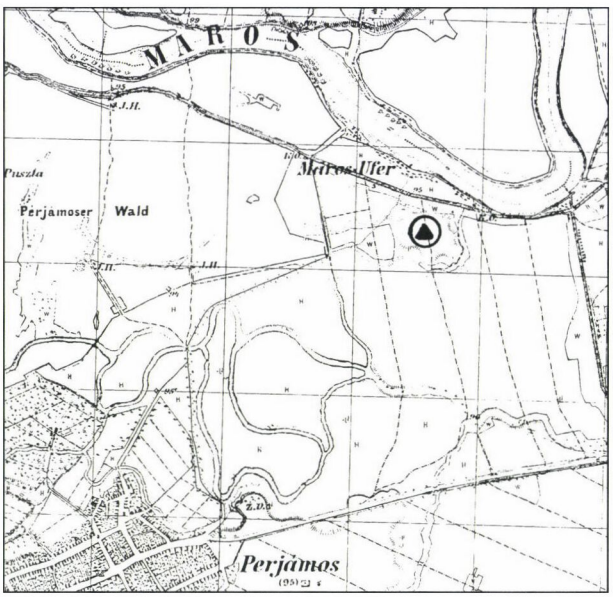

6. kép. Az 1884-ben előkerült gazdag női temetkezés lelőhelye

Abb. 6. Fundstelle der 1884 gefundenen reichen Frauenbestattung

amelyek akkor a Magyar Nemzeti Múzeumba lettek felküldve, illetve egy régi kard, amely az aradi múzeumba jutott. Ezekről az érmekről Baróti is megemlékezett helytörténeti művében: *„Bei der Zehendscheuer wurden in früheren Jahren auch alte Münzen aufgefunden, darunter auch römische, von denen einige mir freundlichst sind übermittelt worden. Eine dieser römischen Münze ist besonders schön. Es ist dies eine silberne Münze des Kaisers Antoninus Pius aus dem Jahre 145 nach Christi Geburt..."*.[26]

Az 5. századi temetkezés szempontjából fontos szerep jut annak a két bikonikus formájú hunkori korsónak, mely Perjámos területéről került az aradi múzeum gyűjteményébe.[27] E két korsó jelentősége az, hogy az általunk ismertetett sírral egykorúak és arra mutatnak, hogy Perjámos területe a tágabb értelemben vett „hunkorban" lakott volt és itt egy kisebb településsel/majorsággal kell számolnunk.

A levelek és helytörténeti munkák alapján tisztázhattuk, hogy az 5. századi sír Perjámostól észak-keletre a Maros déli partján található magaslaton került elő, melyet a helyiek Tizedszérűnek hívtak.

[23] Borovszky 1914, 315.
[24] Roska 1911, 16–43, 17/1. ábra.
[25] Roska 1943, 142; Adam 286.
[26] Baróti 1888, 7.
[27] Dörner 1970, 462, Abb. 16,5, 463; Harhoiu 1998, 184.

A sír helyzete és tájolása

A sír mélységéről, valamint tájolásáról a szakirodalomban nem találunk adatokat, azonban szerencsénkre Nikolits Bogdán jelentésében ezekről szintén megemlékezett: *„öt lábnyi mélységben a föld szine alatti fekete földben arczal Kelet felé irányzott vízszintes fekvésben felfedezett emberi csontváz".*[28] Ez alapján a sír mélysége 5 láb azaz mintegy 150 cm volt, mely a többi lemezfibulás temetkezés tekintetében, már ahol rendelkezésünkre állnak a sírmélységgel kapcsolatban adatok, kevésbé mélynek számít. A sírok nagy részére ugyanis gyakran a két méter vagy afölötti mélység jellemző, mint a Mezőkövesd-mocsolyási 2. sír: 200 cm,[29] a Dindesti 230 cm,[30] vagy a Barabás-Bagolyvári 200 cm esetében.[31] Azonban vannak ezeknél sekélyebb temetkezések is, mint a tiszalöki és a mádi a maguk 170–180 cm mélységével.[32] Természetesen itt figyelembe kell venni a természeti környezetet is, melynél az erózió, illetve a talajvíz szerepet játszott. Az 5. századi lemezfibulás női temetkezések esetében átlagosan másfél és két méter közti sírgödör volt a jellemző, mely nem jelent eltérést a korábbi, illetve egykorú temetkezések mélységétől.

A sírba temetett csontváz Nikolits leírása alapján arccal kelet felé feküdt. Ez a keletelés a Kárpát-medencei 5. századi temetkezésekre általánosan jellemző, így a lemezfibulás női sírokra is. De míg a Barabás-Bagolyvári[33] és a tatabányai[34] tisztán Ny–K, addig kisebb eltérés figyelhető meg a tiszalöki és mádi sír ÉNy–DK,[35] a Mezőkövesd-mocsolyási 2. sír ÉK–DNy[36] és a Dindesti sír ÉÉNy–DDK[37] esetében. Így a germánok között korábban jelentkező meghatározhatatlan, illetve az uralkodó É–K-i tájolást a késő antik kultúra és a nehezen megfogható világnézeti átalakulás hatására váltja fel a keletelés,[38] melynek hátterében az erdélyi sírok kapcsán Bóna István az ariánus keresztény hittérítésnek sikerét látja.[39] Azonban, hogy a Ny–K-i tájolás átvételének hátterében valóban az egyre terjedő kereszténységet vagy az antik kultúra hatását kereshetjük, további vizsgálatokat igényel.

A rendelkezésünkre álló források alapján a perjámosi sír egy magányos női temetkezés lehetett, bár a lelőhelyről még egy csontváz ismert, azonban annak mellékleteiről és koráról nincsenek adataink, így lehet ős- vagy avarkori is. Így a rendelkezésre álló források alapján a perjámosi sírt magányos temetkezésnek kell tartanunk. Itt kell kitérnünk arra, hogy a nagylemezes fibulás női sírokra jellemző magányos, illetve kis sírcsoportos temetkezések hátterében milyen okokat kereshetünk. Lehetőségként felmerülhet, hogy ez egy sajátos temetkezési szokás, mely az elhunyt társadalmi helyzetéből fakadt, illetve a hátterében talán a korabeli települési rendszer vagy az életmód állhat. A rendelkezésünkre álló adatok alapján – ugyan a hitelesen feltárt temetkezések száma nagyon csekély – a Kárpát-medencei esetek nagy részében magányos női sírokról van szó, mint a tiszalöki és mádi,[40] vagy a tatabányai.[41] Ugyanakkor kisebb két–három sírból álló sírcsoportok is megfigyelhetőek, melyekben a nagyasszony sírja mellett még gyermeksírok kerülnek elő. Ilyen három sírból állót tártak fel Mezőkövesd-Mocsolyáson, melyben egy idősebb asszony és két kisgyermek nyugodott.[42] A Barabás-bagolyvári esetében pedig a mellékletek vizsgálata alapján Bóna István egy felnőtt nő mellett még egy kislány sírját is feltételezi.[43] Ezeken kívül azonban a temetőkből szintén ismertek nagy lemezfibulás női sírok, mint Levice/Léva-Alsórétek, ahol a kilenc feltárt sírból az 5. számúban[44] vagy a castelbolognesei temetőben a hat sír egyikében volt lemezes fibula.[45] Ezen temetők, illetve sírok részletes elemzése és belső kronológiájuk meghatározása még nem történt meg. Ugyanez jellemző a djursoi temetőre, melynek számos sírjából kerültek elő Smolin/Kosino típusú fibulák, melyeket a publikáló az V. század második felére datált és egy Krímről átvándorolt népességhez kapcsolt.[46]

Bóna István a Felső-Tisza vidék sírjai kapcsán állapította meg, hogy e sajátos szokás hátterében a sírrablóktól való félelem állt és ezért magányosan és nyilván titokban temették el a germán arisztokrácia női tagjait. Ez a szokás így egyben

[28] Lásd az 5. jegyzetet.
[29] Lovász 1996, 124; Lovász 1999, 239.
[30] Németi 1967, 499–507.
[31] Bóna 2002, 17.
[32] Kovrig 1951, 113.
[33] Bóna 2002, 17.
[34] Szatmári 1986, 37.
[35] Kovrig 1951, 113.
[36] Lovász 1999.
[37] Németi 1967, 499–501.
[38] Bierbrauer 1975, 59; Bóna–Vágó 1976, 145, 175–176.
[39] Bóna 1986a, 141.
[40] Kovrig 1951, 113.
[41] Szatmári 1986.
[42] Lovász 1996, 124; Lovász 1999, 237–246.
[43] Bóna 2002, 19–20.
[44] Točík 1962, 193–195.
[45] Bierbrauer 1991, 541–542: a korszak itáliai sírjaihoz és temetőihez l. Bierbrauer 1975, 61.
[46] Dmitriev 1982, 251; Mastykova 1999, 225.

mutatná a korabeli nyugtalan viszonyokat is.[47] Ezt látszana megerősíteni Kiss Attila véleménye, aki a Tisza menti sírok kis számát és az erdélyi sírok hiányát éppen a temetkezések kirablásával magyarázta.[48] Ennek azonban több érv is ellentmond, mint pl. hogy a sírok jelentős részét a 19–20. században bolygatták meg és a leleteknek csak egy része jutott a múzeumokba, illetve hogy a sírokban nyugvó nők a germán társadalom csúcsán álltak, számuk nem volt nagy az 5. században. Továbbá a perjámosi sírban nyugvó nőt magányosan, azonban egy kiemelkedő ponton, a Maros partján fekvő magaslaton temették el, nem pedig elrejtve. Hozzá hasonló pozíció figyelhető meg a Barabás-Bagolyvári síroknál,[49] valamint a Mezőkövesd-mocsolyási 2. sírnál, amely egy mocsár övezte dombháton volt.[50] A sírok mélysége (150–200 cm) szintén ezt támasztja alá. Ez a mélység figyelhető meg ugyanis a késő római (lásd pl. az intercisai temetőt)[51] valamint számos 5. századi temetkezésnél, eltérően a 6. századi langobard síroktól, melyek 4–5 méter mélyek voltak, mégis sokszor kirabolták azokat.[52] Így e női temetkezési szokás hátterét sokkal inkább kereshetjük a korabeli településszerkezetben, illetve életmódban, ugyanis ekkor a falvak mellett a majorságok és az udvarházak egyaránt jelentkeznek, mint az a gepidáknál kitűnően látható.[53] Míg a majorságszerű kis telepekhez kis sírszámú köznépi temetők tartoztak,[54] addig itt és az udvarházakban élő germán arisztokrácia tagjainál feltételezhetjük, hogy a szolgálónépüktől külön, magányosan vagy családi körben (l. gyermeksírok) temetkeztek. E szokás az 5. sőt még a 6. században is megfigyelhető.

A mellékletek elemzése és besorolása

A nagy lemezes ezüst fibulák

E sajátos női temetkezések meghatározó mellékletei a nagyméretű lemezes fibulák, melyek az 5. század nemzetközi divatját reprezentálják. Viselőik a hun kori germán arisztokrácia asszonyai voltak.

A lemezes fibulák a Pontus vidéken alakultak ki az aláhajtott lábú fibulákból, azonban kezdetben csupán kis méretű példányaik terjedtek el a Marosszentanna-Sintana de Mures–Csernyahov kultúra területén, majd egész Európában.[55] A Marosszentanna-Sintana de Mures–Csernyahov kultúra területén találhatókat először Diaconu,[56] majd újabban Kokowski gyűjtötte össze és vállalkozott tipológiai besorolásukra, amely alapján már a 4. század végén jelentkeztek.[57] Etnikailag a fibulákat elsősorban a gótokhoz[58] kapcsolták, azonban a későbbiekben széles körben való elterjedésüknél fogva a nemzetközi viselet részeivé váltak. A korai időszak ún. villafontanai típusú kis méretű lemezfibuláit V. Bierbrauer vizsgálatai alapján a 370/80–400/410 közötti időszakra helyezi.[59] Ebből a korai típusból a méret növekedése, illetve a fej-, illetve a láblemez díszítésének megjelenésével alakultak ki az 5. századra jellemző nagy méretű fibulák. A fej két oldalán található merevítőléces kis méretű, korai típusú példányok ugyan már a Krímben jelentkeznek. Ebből a szempontból fontos szerepe van a Kővágószőllős határából előkerült példánynak, melyen a duplahúros szerkezet megerősítését szolgáló oldallécek jól láthatóak, de a lemezek applikációkkal való díszítésére még nem került sor.[60]

A lemezes fibulák tipológiájának és a kronológiájának problémáival többen foglalkoztak, E. Beninger, Kovrig I.,[61] majd Kiss A., A. K. Ambroz, V. Bierbrauer, J. Tejral és Bóna I.[62] Kovrig tanulmányát követően a Kárpát-medencében előkerül lemezes fibulákat Kiss A. gyűjtötte össze,[63] majd a Tisza vidéki darabok vizsgálata során Bóna I. tett kísérletet egy műhely elkülönítésére.[64] A fibulákkal legbehatóbban V. Bierbrauer foglalkozott, aki a méret, az applikációk és az oldallécek díszítése alapján próbált meg egy tipológiai/relatív-kronológiai sort felállítani.[65] E szerint a kis méretű Villafontana hori-

47 Bóna 1986b, 71.
48 Kiss 1980, 115.
49 Bóna 2002, 17.
50 Lovász 1999, 237.
51 B. Vágó–Bóna 1976, 15–120.
52 Bóna 1974, 67.
53 Bóna 1974, 39; Nagy 1993a, 60.
54 Bóna 1986a, 141.
55 Diaconu 1973.
56 Kokowski 1996.
57 L. Bierbrauer 1968; Vinski 1978, 35, de Bóna a Pécs-Basamalomnál talált példányt már az alánokhoz köti. Bóna 1993, 257–258.
58 Bierbrauer 1968, 3–5; Bierbrauer 1991, 569–572, 582; Bierbrauer 1992, 272.
59 Gábor 1998, 131–132, I. Tábla, 1–2.
60 Kovrig 1951, 114–116.
61 Kiss 1980, 110, 114–115; Bierbrauer 1980; Ambroz 1982; Bierbrauer 1991; Bierbrauer 1992; és pl. Tejral 1997, 344–348; Bóna 1986b; Bóna 2002, 20.
62 Kiss 1980, 116–117, Fundliste 2.
63 Bóna 2002, 20.
64 Bierbrauer 1980; Bierbrauer 1991, Abb. 4; Bierbrauer 1992.

zont fibuláiból alakulnak ki a lemezes fibulák, melyek fokozatosan egyre hosszabbak lesznek és a méretük alapján lehetőség van egy kronológiai sor felállítására is, mely alapján a legnagyobbak a legkésőbbiek. Ezt a sort tipológiai szempontból a fibulák fej- és láblemezén, a kengyel két végén található applikációk, illetve a fejlemez oldallécei és azok díszítései finomíthatják. Ezek az aranyozott ezüst és réz lemezek a korai példányoknál palmetta, majd később ékvéséses és spirálos, illetve növényi ornamentikás díszítésűek. A fibula díszítése mellett gyakorlati szerepük is volt, az illesztések és öntéshibák eltakarása.[66] A dupla húros szerkezet megerősítésére szolgáló oldallécek kialakítása és a rajta található díszítések, gombok és madárformájú applikációk szintén segíthetnek a fibulák műhelyhez való kapcsolásánál, valamint tipológiai besorolásuknál.

Az említett kritériumoknál megfigyelhető azonosságok alapján Bierbrauer a perjámosi fibulákat a Laa a.d. Thaya/Bakodpuszta horizontba sorolta és a D2b (420/30-440/50) időszakra helyezte.[67] A horizontba tartozó fibulák jellemző kritériumait pedig a következőképpen fogalmazta meg:[68] *„...sie besitzen als gemeinsame Kennzeichen: Blechpalmetten um die Bügelenden mit weiteren Appliken auf der Kopfplattenmitte, also mit einer Mittelleiste und einer geschwungenen Zierleiste mit vogelkopf- oder knospenartigen Enden sowie mit einem gegossenen Kopfplattenknopf, ferner aufgeschobene, nicht vernietete Seitenleisten mit je einem grossen, wiederum mitgegossenem knospenartigem Mittelknopf und jeweils zwei kleineren seitlichen aufgeschobenen Knöpfen."* Itt azonban utalnunk kell a módszer kritikájára, melyet J. Tejral fogalmazott meg rámutatva arra, hogy a méret és a díszítés nem mindig játszik döntő szerepet, mivel a viselő társadalmi helyzete kapcsolatban állhat az általa viselt fibula méretével, illetve a különböző applikációs példányok időben egymás mellett jelentkeznek. A kronológiai viszonyok vizsgálatánál Tejral nézete szerint inkább a leletkörnyezetből kell kiindulni, melyhez azonban további hitelesen feltárt temetkezésekre van szükség. Eredményeit összefoglalva a nagy lemezes fibulákat ő az 5. század közepe körüli évtizedekre helyezi.[69]

A Laa a.d. Thaya/Bakodpuszta horizonton belül a fibuláknak egy olyan csoportját különíthetjük el, melybe a perjámosi pár is tartozik. Ezekre az azonos konstrukciós rendszer mellett a kengyel tövén az ékkőberakásos applikációk, illetve az oldalléccel egybeöntött nagy oldalsó gomb jellemző.[70] Ebbe a csoportba a perjámosi mellett a balsai, a bakodpusztai, a chiodjui és a sucidavai fibulák tartoznak *(7. kép)*. Az előkerülés körülményeit tekintve a balsai két töredékes lemezfibula egy törött nomád tükör kíséretében ajándékként jutott a nyíregyházi múzeum gyűjteményébe.[71] A nagy méretű fibulák kengyelének tövénél félkör alakú applikált lemezek vannak, melyeken négy-négy darab kör alakú kőberakás látható, a fejlemez applikációját a tetején lévő gombbal egy három kővel díszített lemez köti össze. Az oldallécek rovátkoltak és oldalukon madárfej formájú díszítmények állnak ki, melyek a léccel egybe vannak öntve.[72] Ettől eltérően a chiodjui fibulánál csupán a kengyel és az applikációk maradtak meg, a háromszög alakú applikált felületet rendszertelenül elhelyezett három- és négyszög formájú kövek borítják.[73] Itt az applikált lemez formája megegyezik a perjámosiéval, de utóbbin csupán három követ helyeztek el. Sajnos nem áll rendelkezésünkre kép arról a közöletlen sucidavai fibulapárról, melyek talán egy sírlelet mellékletei voltak. A rövid ismertetés szerint a 28 cm hosszú lemezfibulák oldallécein három állatfejszerű gomb és a kengyel tövénél pedig almandinok vannak.[74] A csoport legszebb darabja kétségtelenül a bakodpusztai 3. sírból került elő. A fibula félkorongos fején, a kengyel érintkezésénél lévő rátett lemezben szimmetrikusan öt darab ovális kőberakás található és ugyanilyen díszíthette a lábrészt is. A két oldallécet egyenlő oldalú háromszög alakú rovátkolt minta borítja, és ezek közepén a léccel egybeöntve, illetve a fejlemez tetején madárfej formájú gombok vannak. Az applikációt a fejlemez csúcsán lévő gombbal a balsaihoz hasonlóan, azonban itt díszítetlenül, egy lemez köti össze.[75] A balsai és a bakodpusztai fibulákhoz képest a perjámosiak a díszítés és megformálás tekintetében egyszerűbbek. A kőberakások rendszertelenül vannak az applikációkon, az oldallécek gombjai csupán kúp- és nem madárfej formájúak. Az applikáció formája és a rendszertelenül elhelyezett kőberakások tekintetében a perjámosi fibulák a chiodjui töredékkel mutatnak rokonságot.

[66] NAGY 1993b, 71.
[67] BIERBRAUER 1992, 263.
[68] BIERBRAUER 1992, 266.
[69] TEJRAL 1997, 346.
[70] BIERBRAUER 1991, 546, 549-550.
[71] BENINGER 1931, 17.
[72] BIERBRAUER 1992, 268, Abb. 4, 1-2.
[73] BIERBRAUER 1992, 267, Abb. 3, 6.
[74] HARHOIU 1999, 45.
[75] KISS 1983, Abb. 7/3-8; BIERBRAUER 1992, Abb. 3, 5.

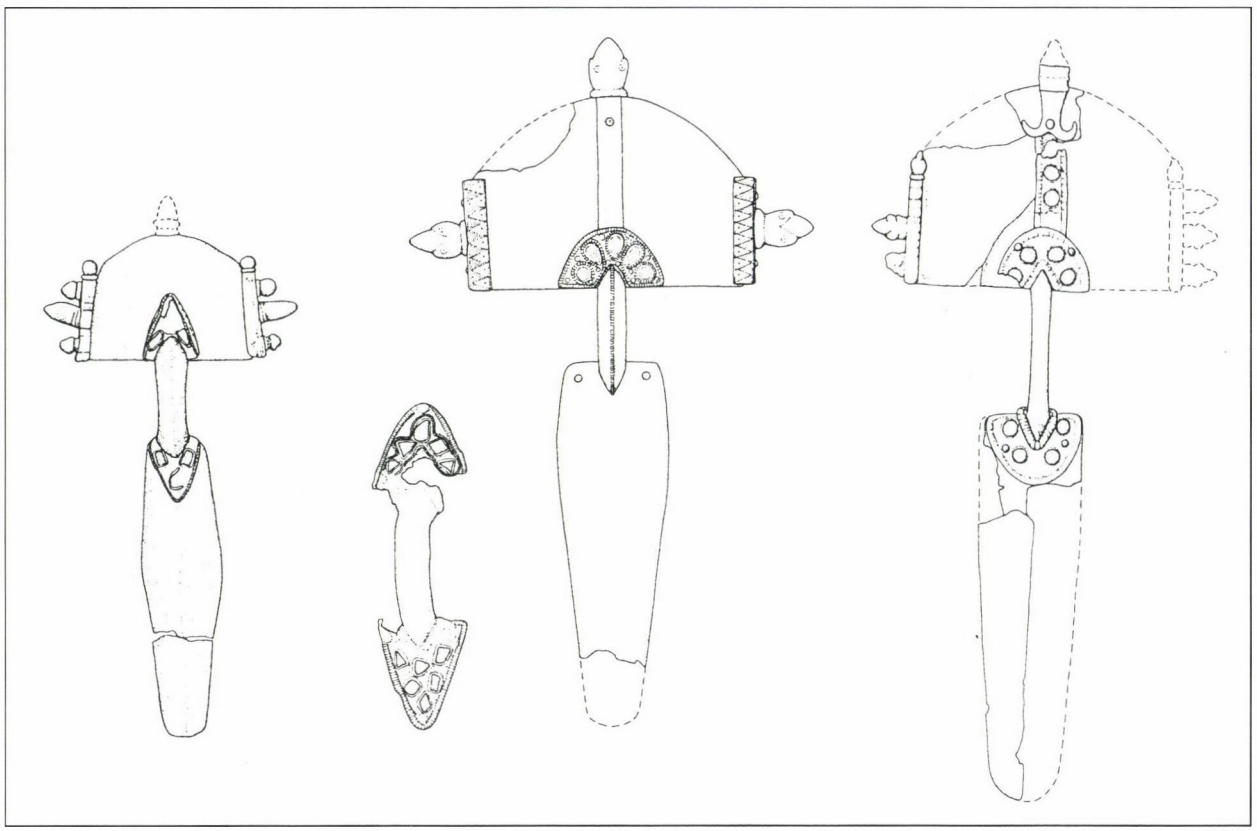

7. kép. A kengyel tövénél kőberakásos applikációval díszített lemezes fibulák (Perjámos, Sucidava, Bakodpuszta, Balsa)
Abb. 7. Blechfibeln mit Steineinlagenapplikationen am Bügelansatz (Perjámos, Sucidava, Bakodpuszta, Balsa)

A kengyelük tövén kőberakásos applikációval díszített lemezes fibulák datálásánál a sírok további mellékletei segíthetnek. Még akkor is, ha a ciodjui és sucidavai példányok esetében nem állnak rendelkezésünkre további adatok és a sucidavait Harhoiu elsősorban a fibula hossza alapján az 5. század közepére vagy röviddel az azt követő időre helyezi.[76] Ezekhez csatlakozik a balsai fibulapár, melyet egy az 5. századi női, illetve gyermeksírokra jellemző sugaras díszű ún. Čmi-Brigetio típusú tükörrel együtt ajándékoztak a múzeumnak. A tükröt a párhuzamos példányok alapján az 5. század első felére és közepére datálják.[77] Így csupán a perjámosi és bakodpusztai sírok mellékletei, illetve a történelmi környezet állhatnak rendelkezésünkre a kronológiai vizsgálatokhoz. A leletek közül csupán az utóbbi sír két kis méretű, a fején legyező alakban díszített ékkövéses ezüst ún. bakodpusztai típusú fibulája nyújthat bizonyos támpontot. A Hács-Béndekpuszta 18. sírjában[78] talált fibulapár kapcsán Kiss A. gyűjtötte össze az azonos darabokat és vállalkozott a datálásukra.[79] Véleménye szerint az 5. század közepén és második felében voltak használatban.[80] Ugyanakkor itt hívta fel a figyelmet a Bierbrauer féle datálás problémáira, mely a bakodpusztai 3. sírban talált két ékkéses és az ezüst lemezes fibulából eredt.[81] Bierbrauer ugyanis a sírt éppen a lemezes fibula alapján az 5. század első felére,[82] azaz a 420/430–440/450 közötti időre helyezi,[83] amely a többi leletanyag tekintetében nagy időbeli távolságot jelent az egyes tárgytípusoknál. Hasonló probléma figyelhető meg a kővágószőllősi temető sírjainál, ahol az 1. sírból egy kis méretű lemezes, a 6. sírból pedig egy bakodpusztai típusú ékkéses fibulapár került elő.[84] Ezért fontosak Kiss A. megjegyzései, mely szerint a történelmi környezet kínálta lehetőségekkel kell élni. A Bakodpusztán előkerült sírokat ma már a kutatásban

[76] Harhoiu 1999, 45.
[77] Kiss 1982–1984, 405.
[78] Kiss 1995, 298, Abb. 12.
[79] Kiss 1995, 333, Tabelle 2.
[80] Kiss 1995, 308.
[81] Kiss 1995, 306–307.
[82] Bierbrauer 1980, 136.
[83] Bierbrauer 1991, Abb. 1.
[84] Gábor 1998, 133–135.

teljes körűen elfogadottan a szkír arisztokrácia női tagjainak temetkezéseivel azonosítják, így a leletek földbekerülésének terminus ante quemje adott, a szkírek népe 469-ben vándorolt el a vidékről.[85] A bakodpusztai 3. sír két kisméretű ékvéséses fibuláját Kiss A. anyaggyűjtése alapján az Attila uralkodását követő évekre tehetjük, ám kérdéseket vet fel a nagy lemezfibula jelenléte. Ennek hátterében Bóna I. az alán divatot kereste, és így a kis fibulákhoz e divat szerint járult volna a nagy lemezfibula, mely még a század harmadik negyedében is a szkírek népének egykori hun-alán kapcsolatait tükrözné.[86] E magyarázaton kívül lehetőségként kell számolnunk azzal, hogy az elhunyt nő mellé azon fibulákon (két ékvéséses) kívül, melyeket halálakor is viselt, a korábbi divatot képviselő nagyméretű lemezfibuláját szintén elhelyezték. Ezt látszik alátámasztani, hogy a lemezfibulás gazdag női sírokban ugyan néha előfordul a három fibulás viselet (pl. Tiszalök, Smolin), azonban a lemezfibulák mindig párban vannak jelen. Ezek alapján nagy valószínűséggel a bakodpusztai 3. sír a 460-as évekből származik, viszont a fibula datálásával kapcsolatban továbbra is csak azt tudjuk hangsúlyozni, hogy az 5. század középső harmadában készülhetett és viselhették.

Itt kell kitérnünk még egy fontos kapcsolatra, mely a nagy lemezes - így a kengyelek tövénél kőberakásos applikációval díszített -, illetve a teljes fibulatesten kőberakásokkal díszített ún. díszfibulák között fennáll. Kovrig I. mutatott rá elsőként, hogy a szilágysomlyói II. lelet némely fibulája nemcsak alak és szerkezet, hanem a díszítésének beosztása tekintetében kapcsolatban áll a préselt lemezzel díszített fibulákkal, ugyanis a kengyelnél a láblapokon a háromszögalakú, a fejlapokon félköralakú rekeszmunkák találhatóak.[87] Ugyan az aranylemezzel bevont és rekeszes technikával díszített fibulák kis méretű példányai a 4. század végétől jelentkeznek, mint az éremdatált Kercs Hospital utcai darab,[88] de az 5. század közepére Stark véleménye szerint már kimennek a divatból.[89] Mégis egy ideig mindkét fajta bizonyos csoportjainak gyártása párhuzamosan folyhatott,[90] azonban óvatosan kell kezelnünk V. Bierbrauer azon véleményét, mely szerint az ékkőberakásos fibulákat a Laa/Bakodpuszta horizont idején már nem viselik.[91] Ez azért is fontos, mivel az ékkőberakásos fibulák egy csoportjánál a fej- és láblemezen a kengyel csatlakozásánál a rekeszek megformálása szinte applikáció szerűen jelentkezik. A szilágysomlyói II. lelet 4. fibulapárjánál a fejlapon félkör, a láblapon ötszög alakú, az 5.-nél a fej- és láblapon ötszög és a 6.-nál pedig félkör és háromszög alakúak,[92] melyek a félkör (Balsa, Bakodpuszta) és a háromszög (Perjámos, Chiodju) alakú applikációkkal mutatnak rokonságot. A szilágysomlyóihoz hasonlóan az Ermitageban őrzött porsninoi fibulapár kengyelének tövénél félhold és szív alakban vannak a rekeszes díszítések.[93] A méretadatok alapján (a szilágysomlyói leletben 16-24 cm) Kiss A. felvetette annak a lehetőségét, hogy az ékkőberakásos fibulák egy része az 5. század középső harmadára datálható.[94] Sőt a kengyel tövének rekeszes díszítésére emlékeztet még a répcelaki 5. század második felére datált öntött fibulapár, mely kengyelének tövén, a láblemezen rekeszberakást utánzó díszítés figyelhető meg.[95]

A Laa/Bakodpuszta horizont fibuláit, a perjámosi párt és társait, az ékvéséses öntött fibulák felé a tiszalöki/kiskunfélegyházi horizont jelenti,[96] melyek kengyelének tövét préselt indadíszes és geometrikus mintás lemezek borítják.[97] Az 5. század utolsó harmadában azonban a lemezes fibulák helyét teljes mértékben átveszik a nagyméretű ékvéséses díszítésű öntött fibulák, melyeket Bierbrauer a jellemző példányok alapján Domolospuszta/Bácsordas horizontként határozott meg.[98] A nagy lemezes fibulák kronológiájánál, ha a perjámosi pár példáját nézzük, figyelembe kell vennünk a használati időt is. A rekeszes és kőberakásos díszfibulák tekintetében a készítésükkel a 420/430-as évektől számolhatunk, amely megegyezik V. Bierbrauer kronológiájával, aki 420/30-44/50 helyezte a Laa/Bakodpuszta horizontot, azonban a lemezes fibulákat még a 450/460-as években is viselték, hiszen a forma ugyanaz maradt, csupán az applikációs díszítéseknél jelentkeznek új motívumok. Ezt

[85] Kiss 1983, 97-127, Tab. 1.; Kiss 1982-1984, 406; Kiss 1995, 307; Bóna 1993, 260-261.
[86] Bóna 1993, 260.
[87] Kovrig 1951, 115-116.
[88] Kühn 1974, 547-561; Kovrig 1951, 114.
[89] Stark 1999, 139-141.
[90] Nagy 1993b, 71.
[91] Bierbrauer 1991, 562.
[92] Bóna 1993, Tab. IV, V, VI, 241.
[93] Sassezkaja 1982, 23, Ris. 7.
[94] Kiss 1982-1984, 402-406.
[95] Kiss 2001, 128-129, Abb. 7-8.; Bierbrauer ennél és a domolospusztai fibulapárnál a lemezpalmettákat tartja az előképeknek, Bierbrauer 1991, 572-575; Bierbrauer 1992, 271, azonban a domolospusztai fibuláknál nincsen a répcelakival azonos díszítmény a kengyel tövénél, Dombay 1956, Taf. XXVIII-XXX.
[96] Bierbrauer 1991, 550.
[97] Bierbrauer 1991, 555-556.
[98] Bierbrauer 1992, 270.

támasztják alá, hogy a rendelkezésünkre álló antropológiai adatok alapján a lemezfibulás temetkezésekben adultus nők nyugodtak (l. pl. Castelbolognese, Mezőkövesd-Mocsolyás). Így a fibulákat akár harminc évig viselhették, tehát a 450/460-as évekig. Összefoglalva: e fibulák készítésének, viselésének és földbekerülésének idejéül az 5. század középső harmadát adhatjuk meg.

Kubooktaéder végződésű arany fülbevalók

A perjámosi sír aranyból készült cubooctaéder végződésű fülbevalói az 5. századi női sírok jellegzetes ékszerei közé tartoznak. A korábbi germán majd alán eredetet hangsúlyozó elképzelésekkel szemben már tisztázódott, hogy a típus és forma a római provinciális környezetből származik[99] és egyszerre jelentkezett a Duna vidék (pl. Lauriacum, Intercisa és Csákvár) és a Fekete-tenger parti városok (Chersonesos, Pantikapaion) 4. századi római temetőiben.[100] A bronzból és ezüstből készült tömör poliédervégű fülbevalók az 5. században végig megtalálhatóak, azonban a hun korszakban kialakult egy sajátos fajtájuk. A forma megmaradt, ám vagy ékkőberakással díszítették vagy a gomb kosárszerűen fogja körbe az almandindíszitést. A poliédervégű fülbevalók, köztük az előbb említettek elterjedését V. Bierbrauer vizsgálta könyvében[101] rámutatva arra, hogy hosszú használatuk alatt a Fekete-tengertől egészen Spanyolországig megtalálhatóak. Tipológiai besorolásukra K. Horedt vállalkozott, de csupán a Románia területén előkerült darabok alapján. Az A csoportjába a tömör végűek, a B csoportjába pedig az áttört, kőberakásos példányok tartoznak, mint amilyen a perjámosi pár is.[102] Az utóbbiak azonban az ötvöstechnikai sajátosságaik alapján, mint a több szálból csavart karika, valamint a kubooktaéder végződés megformálása és díszítése, egy ritkább fajtát képviselnek. Csavart karikájú példányok egyszerűbb kivitelben kerültek elő Medgyes/Medias környékén[103] és Békéscsaba-Téglagyárban.[104] Illetve több szálból sodort karikás a Szendrő-Ládról megvásárolt fülbevalópár,[105] valamint egy ismeretlen lelőhelyű példány is.[106] A perjámosi fülbevalópár másik jellegzetessége a sokszög felület sarkain található hármas granuláció. Sima karikájú, de az élek találkozásainál hármas granuláció található például az edelényi,[107] a tiszatarjáni[108] és a vencsellői[109] lelőhelyek fülbevalóin, illetve a Laa a.d. Thaya-i 1.[110] és a Mezőkövesd-mocsolyási 2.[111] lemezfibulás sírok fülbevalópárjain. A korai tömör példányok és az említettek közötti átmenetet jelentheti azon több szálból csavart karikájú arany, azonban tömör poliédervégű és a felületén granulációval díszített példány, amely a krími Kercsben került elő.[112] A perjámosi fülbevalók párját a Belgrád melletti Ostružnicából ismerjük, ahol 1953-ban egy 5. századi temető feldúlt sírjában találták meg.[113]

A nagy lemezes fibulás női sírok (Tiszalök, Laa a.d. Thaya, Mezőkövesd-Mocsolyás, Perjámos) mellékletei között gyakran kerülnek elő a sokszög-gombban végződő arany fülbevalók mint az 5. század divatos ékszerei, míg az öntött fibulás 5. század végére és 6. század elejére datált sírokban (Répcelak, Domolospuszta, Karavukovo/Bácsordas, Ladendorf) szintén megtalálhatóak. Míg azonban a répcelaki és a domolospusztai díszítetlen, addig a ladendorfi pár a kőfoglalatok körül található granuláció miatt az értékesebb darabok közé tartozik.[114]

A perjámosi fülbevalópár datálását megnehezíti, hogy maga a forma az 5. században végig jelentkezik. Mégis a hármas granulációs díszítés nyújthat bizonyos támpontokat, még ha az ezen csoportba tartozó fülbevalók nagy része szórványként, bizonytalan körülmények közül jutott a gyűjteményekbe. Szerencsénkre azonban hitelesen dokumentált sírokból is ismerünk két darabot, mint a Laa a.d. Thaya-i és a Mezőkövesd-mocsolyási, melyek mellékleteik alapján az 5. század középső harmadára tehetőek. Így a perjámosi fülbevalópár ugyan a karika megformálása tekintetében külön fajtát képvisel, mégis a hármas granulációs díszítés alapján kapcsolatot mutat az említett két sírból előkerültekkel és így használatát az 5. század középső harmadára tehetjük.

[99] Barkóczi-Salamon 1976, 97-98.
[100] Bóna-Vágó 1976, 196-198; Bezuglov 2001, 280.
[101] Bierbrauer 1975, 162-165; a gepida terület leleteit l. Csallány 1961, 270.
[102] Horedt 1979, 241.
[103] Csallány 1961, 199, Taf. 239, 9.
[104] Csallány 1961, 188, 14-15.
[105] Hampel 1905, 50, Fig. 955-956.
[106] Germanen Hunnen 113, I, 18.a.
[107] Csallány 1961, Taf. 218, 1.
[108] Garam-Kiss 1993, 27. Taf. 10, c.
[109] Csallány 1961. 219, Nr. 173; Taf. 218,2; Germanen Hunnen 203, V, 7; Bóna 1986b, 73.
[110] Germanen Hunnen 327, VII, 37.d, 345.
[111] Lovász 1999, 241, 4. kép.
[112] Germanen Hunnen 114, I, 20.b.
[113] Dimitrijević-Kovačević-Vinski 1962, 118, Tb. V/2; Germanen Hunnen 232, V, 26.a.
[114] Windl 1995, 67, Taf. 2.

A hordóalakú aranygyöngyök

A poliédervégű fülbevalókhoz hasonlóan a perjámosi sírból előkerült hordóalakú aranygyöngyök szintén előfordulnak az 5. század közepének és második felének gazdag női temetkezéseiben. Előképeik egyaránt megtalálhatóak a római és a barbár környezetben. A 2. századtól a római tartományokban és a Fekete-tenger partvidékén jelentkeztek a hordóalakú üveggyöngyök, melyekbe aranyfóliát helyeztek.[115] Az aranyozott üveggyöngyök azonban a kora császárkori barbarikumi leletanyagban szintén megtalálhatóak és a B_2/C_1 időszak leletanyagára jellemzőek.[116] Sőt a nyugati balti, a Przeworsk és a Wierbark kultúra területén a B_2/C_2 időszakban már megfigyelhetőek a fémből - elsősorban bronzból - készült hordóformára emlékeztető példányaik.[117] A provinciák késő római leletanyagában már az aranylemezből készült ún. amfóraformájú gyöngyök jelentkeznek,[118] és gyakorlatilag ezeket tekinthetjük az 5. századi aranygyöngyök előképeinek. Az aranyból készített népvándorláskori hordóformájú gyöngyökkel több tanulmányában Kiss A. foglalkozott, összegyűjtve az ismert példányokat.[119] Ő volt az, aki rámutatott arra, hogy ugyan késő római eredetűek, azonban az 5. századiakra a testen körbefutó sajátos bordák (2-4-5) jellemzőek.[120] Véleménye szerint a század első felétől jelentkeznek (mint a Csongrád, Werbőczy utcai homokbányászás során talált sír mellékleteit,[121] ahol egy lemezfibula töredéke mellett kis méretű lemezes ezüst fibula, borostyán, illetve három összenyomott aranygyöngy került elő, a leleteket egy sírból származtatják) és egészen az 5. század végéig megtalálhatóak a gazdag női sírokban (pl. Beregvid/Tiszavid, Répcelak, Zsibót-Domolospuszta). Elsősorban a Kárpát-medencében terjedtek el és az itt élő népek vezető rétegének asszonyai körében etnikumtól függetlenül volt nagy divatjuk.[122] Ebből a szempontból érdekes, hogy a nagy lemezes fibulával eltemetett női temetkezések közül - még ha elég sok bolygatottan és hiányosan jutott is a múzeumba - eddig csupán a Csongrád Werbőczy utcai, illetve a perjámosi sírból ismerünk hordóformájú aranygyöngyöket. Széleskörű megjelenésük elsősorban az 5. század második felének (D2/D3, D3) öntött, ékveséses fibulás mellékletű gazdag női temetkezéseire jellemző, mint például a répcelakira,[123] a zsibót-domolospusztaira[124] vagy a legújabb ladendorfira.[125] Ugyanilyen gyöngyök kerültek elő az 5. század második felére keltezett tiszavidi (?)[126] és a későbbi szentes-kökényzugi 29., a szentes-nagyhegyi 84. sírból.[127] Az aranygyöngyök megjelenését a gepidák lakta területen Bóna I. a hunok bukását követően újraindult bizánci kereskedelemhez kapcsolta és így feltételezte esetleges bizánci eredetűket.[128] Ennek látszik ellentmondani, hogy e tárgytípus az egész Kárpát-medencében széles körűen jelentkezik, a Balkánon, az al-dunai és Fekete-tenger melletti területeken viszont nem kerülnek elő,[129] amely alapján germán ötvösök keze munkájának tekinthetjük a darabokat. A datálható leletek alapján az aranygyöngyök viselésének súlypontja elsősorban az 5. század második felére tehető.

Üveg- és borostyángyöngyök

A népvándorláskori női sírokban a társadalmi helyzettől függetlenül széles körben fordulnak elő a különféle üveggyöngyök.[130] A perjámosi kék üveggyöngy besorolását a rajta látható hullámvonaldíszítés segítségével kísérelhetjük meg, amely a Tempelmann-Maczynska féle tipológia alapján a Gruppe XXII/ Typ. 260-261.-be tartozik.[131] Ilyen díszítésű üveggyöngyök igen nagy számban kerülnek elő, közel 100 típusuk ismert és a B_2 időszaktól egészen a D-ig voltak használatban.[132] Példaként említve a perjámosival azonos volt a nyíregyháza-stadioni női sírban[133] vagy a barabás-bagolyváriban.[134]

Az üveggyöngyökhöz hasonlóan szintén igen elterjedtek voltak az 5. századi sírokban a borostyánból kézzel faragott vagy esztergált korong

[115] Boon 1977, 194-201, vö. Sasse-Theune 2003, 574, akik szerint az ezüst ill. aranybetétes gyöngyök a 3. századtól és Feketetenger keleti feléből terjedtek el.
[116] Tempelmann-Maczynska 1985, 22, 64-65, Gruppe XXIX.
[117] Tempelmann-Maczynska 1985, 26, 91, Gruppe LX.
[118] R. Alföldi 1957, 453.
[119] Kiss 1995, Liste 1-2. és Kiss 2001, 126.
[120] Kiss 1995, 314-316; Kiss 1996, 60.
[121] Párducz 1938, 124-125, Taf. V/9.
[122] Kiss 1996, 60.
[123] Kiss 2001, 119.
[124] Dombay 1956, 116.
[125] Windl 1995, Taf. 3, 1-3.
[126] Garam-Kiss 1993, 40, amelyben egyszerűbb kubooktaéder formájú fülbevalók is találhatóak.
[127] Csallány 1961, 272.
[128] Bóna 1986a, 142.
[129] Kiss 1995, 314.
[130] Sasse-Theune 2003, 574.
[131] Tempelmann-Maczynska 1985, 20.
[132] Tempelmann-Maczynska 1985, 52-53.
[133] Istvánovits-Kulcsár 1993, 31, IX. tábla/1.
[134] Bóna 2002, 18.

alakú gyöngyök.[135] A perjámosi sír két borostyángyöngyét esztergálták és így a Tempelmann-Maczynska Gruppe XLII/Typ. 429–430.-ba tartoznak, amelyek a B_2/C_1 időszaktól a D-ig voltak használatban.[136] A Kárpát-medencében már a római császárkori szarmata temetkezésekben nagy számban figyelhetők meg borostyángyöngyök. Divatjukat mutatja, hogy az 5. és 6. századi női temetkezésekből nagy számban kerülnek elő kerek vagy hengeres példányaik.[137] Így gazdag női temetkezésekben a pár darabtól (pl. Bakodpuszta 3. sír, Bácsordas-Karavukovo, Kiskunfélegyháza) a néhány tucatig (Rábapordány, Laa a.d. Thaya, Untersiebenbrunn) egyaránt megtalálhatóak.[138] A perjámosival azonos formájú és típusú 5. századi gyöngyöket Kiss A. gyűjtötte össze,[139] de voltak ilyenek a Mezőkövesd-mocsolyási 2. sírban,[140] a mádiban,[141] tiszalökiben[142] vagy a Hódmezővásárhely-sóshalmiban is.[143] Az itt megfigyelt helyzetük alapján a perjámosi sírban eltemetett nagyasszony hordóformájú arany, illetve üveg- és borostyángyöngyökből álló nyakláncot viselhetett, hasonlóan a Szentes-kökényzugi 82. sírban feltárt nőhöz.[144]

Bronz töredékek

A perjámosi sírból előkerült két bronzdarabot az irodalmi adatok alapján először egy törött tükör darabjainak tartottam. E feltételezésemet látszottak alátámasztani a párhuzamos leletek, melyek a törött tükrök (egész vagy csak egy rész) sírba helyezésének szokásával magyarázhatóak. E szokás már a szarmatáknál megfigyelhető és az 5. századi sírokban gyakran jelentkezik.[145] Az utóbbiak közül találhatunk tükör mellékletet mind a kisebb (pl. Kővágószőllős, Laa a.d. Thaya), mind pedig a nagyobb méretű (pl. Barabás, Mád, Tiszalök, Kiskunfélegyháza) lemezfibulás sírokban.[146] A bronzdarabok beható vizsgálata után azonban ezt a lehetőséget el kellett vetnem, mivel sem formai, sem pedig a díszítés szempontjából nem azonosíthatók egy népvándorláskori tükör darabjaival és így funkciójuk meghatározását jelenleg nem tudjuk elvégezni. El kell azonban vetni R. Harhoiu feltételezését is, mely szerint a bronz töredékek egy bronz amfóra töredékei volnának.[147]

Vas töredékek

A perjámosi leletből a múzeum gyűjteményébe beleltározott vas töredékek az idők során megsemmisültek, így funkciójukat tekintve csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Elsőként Hampel írt a hat rozsdás vasdarabról, melyek szerinte nyílhegyek lehettek.[148] Ezt a lehetőséget a többi 5. századi gazdag női temetkezés alapján el kell vetnünk, azonban éppen ezek tekintetében több lehetőség merül fel. Így esetleg koporsószög/szögek darabjai,[149] illetve csattest vagy kés töredékei voltak.[150] Ugyan az 5. század első felében a Felső-Tisza és a Körösök vidékének gepida népességénél jellemzőek a vaskapcsos-koporsós temetkezések,[151] azonban a nagy lemezes fibulás sírok esetében eddig koporsót nem sikerült megfigyelni.[152] Így sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy vagy a bakodpusztai 3. sírhoz hasonlóan egy csatnak[153] vagy egy vaskésnek a rozsdás töredékei voltak. Az utóbbit látszanak megerősíteni azok a sírok, mint pl. a Mezőkövesd-mocsolyási 2. sír[154] vagy a tiszalöki,[155] melyekben vaskés, illetve annak töredékei kerültek elő.

Kerámia

A perjámosi lelethez tartozó két edénytöredéket nem sikerült a gyűjteményben azonosítani, az elmúlt évszázadban elkeveredtek vagy megsem-

[135] TEMPELMANN-MACZYNSKA 1985, 23–24, 65–75; SASSE-THEUNE 2003, 574.
[136] TEMPELMANN-MACZYNSKA 1985, 74–75.
[137] Lásd pl. CSALLÁNY 1961, 273.
[138] MASTYKOVA 2001, 341–345.
[139] KISS 1995, Tabelle 3.
[140] LOVÁSZ 1996, 125.
[141] KOVRIG 1951, 114.
[142] KOVRIG 1951, 113, XLII. t. 6.
[143] NAGY 1984, 219, 14. ábra 4.
[144] CSALLÁNY 1961, 58–64, Abb. 10–13, Taf. 39–41; Germanen Hunnen 245; TEMPELMANN-MACZYNSKA 1985, 137.
[145] ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1993, 16–18, 27–33.
[146] ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1993, 19.
[147] HARHOIU 1998, 122, 184, ahol a következő olvasható: *3. Bruchstück einer bronzenen Amphora (nicht erreichbar).* Harhoiu feltehetően Hampel publikációjára alapozta feltételezését, de mivel a két bronz darab megtalálható a gyűjteményben, így a vizsgálatuk alapján el kell vetnünk, hogy egy bronz edény maradványai voltak.
[148] HAMPEL 1905, 6.
[149] CSALLÁNY 1961, 287–288.
[150] CSALLÁNY 1961, 288–289.
[151] NAGY 1993a, 60.
[152] A Mezőkövesd-mocsolyási 2. sír csontvázának helyzete alapján feltételezték, hogy valamilyen szövetbe vagy gyékénybe lehetett becsavarva, l. LOVÁSZ 1999, 239.
[153] KISS 1983, 104 és vö. TÓTH 1996, 111.
[154] LOVÁSZ 1996, 125.
[155] KOVRIG 1951, 113.

misültek. A szakirodalomban található leírások alapján az oldaltöredéken egy kis álló bütyök volt,[156] amely az őskori edények egyik jellemző díszítése. Erre a lehetőségre már Beninger felhívta a figyelmet és hangsúlyozta az edények őskori voltát: *„Die ... beiliegenden Scherben sind bestimmt vorgeschichtlich, wahrscheinlich hallstättlich."*[157] Az edénytöredéknek a népvándorláskori tárgyakkal együtt történt előkerülését azzal magyarázhatjuk, hogy Perjámosról több helyről ismerünk bronzkori leleteket, ill. sírokat, melyek a XIX. század végén kerültek elő.[158] De míg az oldaltöredéknél a díszítés az őskori eredetet bizonyítani látszik, addig az edényfül esetében nem zárhatjuk ki, hogy esetleg egy hunkori füles edényről törött volna le. Ilyen típusú, de épp példányok - egy korsó és egy kétfüles edény - éppen Perjámos határából jutottak az aradi múzeum gyűjteményébe.[159] Ez azért is fontos kérdés, mivel a lemezes fibulás síroknál gyakran megfigyelhetőek kerámia mellékletek, mint a mádiban, a tiszalökiben, a székelyiben.[160] Besimított díszű korsó került elő a Mezőkövesd-mocsolyási 2. sírban a fej melletti fülkéből.[161] Kis fekete füles fazék volt a barabás-bagolyvíriban,[162] illetve szürke korongolt a Dindesti-iben a fejtől balra,[163] valamint a Laa a.d. Thaya-i 1. sírban, ahol a fejnél egy kis bikonikus edényt találtak.[164]

Ebben a tekintetben érdekes azon edénynek a szerepe, melyet Tallián Béla később küldött be a múzeumba és mint arra a levelében utalt, ugyanazon a helyen került elő, ahol a sír is. A kézzel formált kis agyagbögrét mint őskori darabot leltározták be,[165] majd később - az 1950-es évek előtt - átkerült a népvándorláskori gyűjteménybe mint esetleges avarkori kerámia. Ugyan a Tiszántúlon az 5. század közepét követő időszak germán és elsősorban gepida edényművességében a kézzel formált kerámia kis számban, de megfigyelhető. Jellemzőik, hogy durva kevert anyagúak, a felületük díszítetlen és egyenetlen, azonban méretűket tekintve valamivel nagyobbak a perjámosi edénynél.[166] Ez a kézzel formált kerámia a gepida sírokban ugyan előfordul, de nem jellemzője az anyagnak. Sőt a jelentős része éppen az avarkor elejére tehető.[167]

Miután a Perjámoson az 5. századi sírral azonos lelőhelyen előkerült kézzel formált edényt megvizsgáltuk, rá kellett döbbennünk, hogy nem a germán, hanem az avar edényművességhez kapcsolható.[168] Az ilyen formájú fazekakat és csuprokat Vida T. művében a $IIID_9$ csoportba sorolta, melyre a rövid, enyhén kihajló perem és a felső harmadnál vagy negyednél kiöblösödő test jellemző. Ez a típus a 7. század második felében Pannoniában és az egész Nagy Magyar Alföldön egyaránt megtalálható.[169] Így a Perjámoson való előkerülése, éppen a Sánchalmon feltárt avar sírok tekintetében,[170] nem meglepő. A kerámia leletek vizsgálata alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a Maros partján elterülő magaslaton az őskori mellett avar kori megtelepedéssel és leletanyaggal is számolnunk kell és talán a későbbi híradásban található csontvázas temetkezés egy késő avar sír lehetett.

Lehettek-e a sírban további tárgyak, melyek a találók kezén eltűntek?

A 19. és 20. századi leletek esetében e kérdés joggal merül fel és ez különösen érvényes a lemezfibulás női sírok tekintetében, melyek nagy része nem hiteles leletkörülmények közül, hanem a legkülönfélébb módokon jutott a gyűjteményekbe. A barabás-bagolyvári leletek vizsgálata során hasonló rekonstrukcióra vállalkozott Bóna I.[171] A kérdés megválaszolásában segíthetnek azok a sírok, melyekről hiteles beszámolók állnak a rendelkezésünkre, mint pl. a tiszalöki[172] vagy a Mezőkövesd-mocsolyási[173] - melyet ásatás során tártak fel szakemberek. Így a többi temetkezés tekintetében számolhatnánk még csatokkal - Dindesti, Gyulavári,[174] Hódmezővásárhely-Sóshalom,[175] Kiskunfélegyháza, Mád, Barabás, Székely, Tiszalök, Mezőkövesd-Mocsolyás 2. sír[176] vagy karperecekkel - Gyulavári, Mád,[177] Mezőkövesd-Mocsolyás 2. sír.[178] Ebből a szempontból

[156] Hampel 1894, 13.
[157] Beninger 1931, 16.
[158] Borovszky 1914, 315.
[159] Dörner 1970, 462, Abb. 16,5, 463.
[160] Bóna 1986a, 141.
[161] Lovász 1996, 125.
[162] Bóna 2002, 18.
[163] Németi 1967, 499-504.
[164] Germanen Hunnen 345, VII, 37.h.
[165] Lásd a leltárkönyvi adatokat.
[166] Tóth 1993b, 75; Cseh 1997, 189-190.
[167] Csallány 1961, 257.
[168] Vida 1999, 111-112.
[169] Vida 1999, 147, ahol lásd a párhuzamos leleteket is a katalógusában.
[170] Roska 1943, 142.
[171] Bóna 2002, 19.
[172] Kovrig 1951, 113; Bóna 1986b, 71.
[173] Lovász 1999.
[174] Fettich 1945, 64-71.
[175] Nagy 1984, 218-219.
[176] Kiss 1980, 119, Tabelle 2.
[177] Kiss 1980, 119, Tabelle 2.
[178] Lovász 1999, 242.

szintén érdekes a fém tükör hiánya, mely szintén sokszor megfigyelhető - Balsa, Dindesti, Hódmezővásárhely-Sóshalom, Kiskunfélegyháza, Mád, Barabás, Székely[179] vagy Mezőkövesd-Mocsolyás 2. sír.[180] Ritkábban, de fésűk is ismertek az 5. századi gazdag női temetkezésekből - Dombóvár-Téglagyár, Hódmezővásárhely-Sóshalom,[181] Kiskunfélegyháza, Levice/Léva Alsórétek.[182] A rendelkezésünkre álló források azonban ezekről nem szólnak, pedig a leletekre vonatkozó levelezés alapján látható, hogy a helyi hatóságok a sír előkerülésétől kezdve figyelemmel kísérték a területen folyó földmunkákat és összegyűjtötték, illetve a múzeumba juttatták még a legapróbb tárgyakat is. Ehhez társult még az a lelkesedés, mely a helység értelmiségét megragadta, ennek bizonyítéka a levelek mellett a helyi régészeti egylet létrejötte is. Ezek tekintetében a sír kiásása során csak kisebb tárgyak (talán gyöngyök, vasdarabok, kerámiacserepek) elkallódásával kell számolnunk.

A perjámosi sírba temetett nő etnikuma és a sír helye az 5. századi leletanyagban

A perjámosi sírban nyugvó nő etnikumának meghatározásánál a viseleti tárgyakat (fibula, gyöngyök és fülbevaló) nem hívhatjuk segítségül, mivel azok a korszak divatját tükrözik és egyaránt megtalálhatóak a Kárpát-medence különböző részein előkerült temetkezésekben.[183] Így csupán a történelmi-földrajzi viszonyok lehetnek segítségünkre, melyek alapján a Tiszántúlon a gepida szállásterületet kereshetjük.[184] A nagy lemezes fibulák a Felső-Tisza vidéken található koncentrációjával kapcsolatban elsőként Kovrig I. vetette el a „nyugati gót" tézist és helyette ezeket az 5. századi gepida arisztokrácia emlékanyagával azonosította.[185] A források szerint a gepidák a 3. században költöztek be a Kárpát-medencébe, azonban mivel betelepülésük a korábbi Dacia provincia területére nem sikerült, így a Tisza-Szamos-Kraszna közötti vidéket szállták meg. Településtömbjüket az 5. században a hunok beleegyezésével kezdték kibővíteni mind északi, mind pedig déli irányba. Azonban csak a Nedaonál vívott győztes csata után terjesztették ki uralmukat a Kárpát-medence egész keleti felére. A hunkori gepidákhoz - mint arra Bóna István rámutatott - elsősorban történeti és földrajzi faktorok alapján a gazdag női sírok egy csoportját kapcsolhatjuk, amelyekre a nagy lemezes fibulák, díszcsatok és poliédervégű fülbevalók és edény, ill. üvegmellékletek jellemzőek (Mád, Tiszalök, Balsa, Barabás, Székely). Ezek a lelőhelyek a Felső-Tisza vidéken - a gepidák hunkori településterületén - fekszenek. Hasonló, még a régi formákat tükröző sírok azonban már a hunok kiűzését követő időből ismertek a Tiszántúl déli részéről (Kiskunfélegyháza, Hódmezővásárhely-Sóshalom, Großwardein, Gyulavári, Makó), illetve ide tartozik szerinte a perjámosi sír is. Attila hatalomra kerülését követően (445) a hun birodalom belső hatalmi viszonyai megváltoztak, amit a gepida vezető réteg egyre nagyobb szerephez jutása mutat. Ekkortól már számolhatunk a gepida szállásterület és befolyási övezet növekedésével - így már a Maros környékén lehetséges a gepidák megjelenése,[186] még ha maga az egész gepida nép csak a 470-es években húzódott délre, amit a Tiszafüred-Debrecen vonaltól délre kezdődő nagy temetői szintén mutatnak.[187] A gepida települések tömbjét ebben az időben Jordanes és a régészeti leletek alapján a Tisza, a Grisia (Körös) és Marisia (Maros) közé helyezhetjük.[188] A Felső-Tisza vidéki kultúra folytatását ugyanakkor jól mutatják azok az ezüst lemezes fibulák és ékkőberakásos arany fülbevalós női temetkezések, melyek a Sebes- és Fehér-Körös (Gyulavári, Nagyvárad), illetve Maros-Aranka (Perjámos) mellett kerültek elő.[189] E fibulák egy része (pl. Gyulavári) szoros stilisztikai kapcsolatban áll a Felső-Tisza vidéki darabokkal, mely egy közös műhely lehetősége mellett egy esetleges kirajzás bizonyítéka lehetne.[190] Így a rendelkezésünkre álló adatok alapján a perjámosi sírban a hun kori gepida arisztokrácia egyik asszonya nyugodhatott.

A mellékletek tekintetében csupán kis fokú eltérések figyelhető meg a nagy lemezfibulás temetkezések között, így ezek a sírban nyugvók

[179] Kiss 1980, 119, Tabelle 2.
[180] Lovász 1999, 242.
[181] Nagy 1984, 218-219.
[182] Kiss 1980, 119, Tabelle 2.
[183] Bierbrauer 1975, 65; Bierbrauer 1992, 275; Tóth 1996, 112.
[184] Kiss 1981, 172-173.
[185] Kovrig 1951, 117-118; Bóna 2002, 20.
[186] Kiss 1980, 115.
[187] Csallány 1961, 315; Bóna 1974, 25; Bóna 1986a, 141; Bóna 1988, 123-124; Nagy-Tóth-Pohl 1998, 119.
[188] Bóna 1974, 25-26.
[189] Bóna 1986a, 142; Nagy-Tóth-Pohl 1998, 120-121.
[190] Bóna 2002, 20.

további szociológiai tagolását nem teszik lehetővé. A perjámosi sírban nyugvó személy a fibulák, az arany fülbevalók és az arany gyöngyök alapján a hun kori germán arisztokrácia által alkotott társadalmi környezethez tartozott. A mellékletek és a temetkezési szokások vizsgálatának eredményeként csak az időbeli keretek megadására vállalkozhatunk, mely az 5. század középső harmadát öleli át. A történelmi adatok alapján azonban a perjámosi sírban nagy valószínűséggel a hun uralom bukását követő gepida terjeszkedés egyik bizonyítékát kereshetjük és ennek alapján a leletek sírba kerülésére a 450-es éveket követően kerülhetett sor.

IRODALOM

ADAM

Archäologische Denkmäler der Awarenzeit im Mitteleuropa. Hrsg. J. SZENTPÉTERI. Budapest 2002.

R. ALFÖLDI, M.

1957 Schmucksachen. In: *Intercisa II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit.* ArchHung 36. Budapest, 399–476.

AMBROZ, A. K.

1982 O dvuplastincatüch fibulach s nakladkani analogii k state A. V. Dmitrieva. – Über die Silber- und Bronzeblechfibeln mit Zierbeschlägen an Bügelenden (Analoga zum Beitrag von A. W. Dmitrijew). In: *Drevnosti epochi velikogo pereselenija narodov V–VIII vekov.* Moskva, 107–121, 252–254.

BARKÓCZI, L.–SALAMON, Á.

1976 Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. *MittArchInst* 5 (1974/75) [1976] 89–111.

BARÓTI, L.

1888 *Geschichte von Perjámos.* Perjámos.

BENINGER, E.

1931 *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa.* Mannus 51. Leipzig.

BEZUGLOV, S. I.

2001 „Danubian fashion" and Tanais (The early phase of the Migration Period). In: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.* Aszód–Nyíregyháza, 275–284.

BIERBRAUER, V.

1968 Das westgotische Fibelpaar von Villafontana. In: *I ritrovamenti barbarici nelle collezioni civiche veronesi del Museo di Castelvecchio di Otto von Hessen.* Verona, 3–8.

1975 *Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien.* Bibliotheca Studi Medievali 7. Spoleto.

1980 Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffes des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa. In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert.* Hrsg.: F. DAIM–H. FRIESINGER. Wien, 131–142.

1991 Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien). Zur chronologischen, ethnischen und historischen Auswertbarkeit des ostgermanischen Fundstoffes in Südosteuropa und Italien. In: *Kultur- und siedlungsgeschichtliche Beziehungen in Europa nach dem Zusammenbruch des Römischen Reiches.* Monographien RGZM 21. Mainz, 1991.

1992 Historische Überlieferung und archäologischer Befund Ostgermanische Einwanderer unter Odoaker und Theoderich nach Italien. Aussagemöglichkeiten und Grenzen der Archäologie. In: *Probleme der Relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter.* Kraków, 263–277.

BÓNA I.

1974 *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében.* Budapest.

1986a Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: *Erdély története a kezdetektől 1606-ig.* Budapest, 107–234.

1986b Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I.* Budapest, 15–91.

1988 Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. In: *Germanen Hunnen und Awaren Schätze der Völkerwanderungszeit.* Nürnberg, 116–129.

1993 *A hunok és nagykirályaik.* Budapest.

2002 Barabás-Bagolyvár. In: I. BÓNA–M. NAGY, *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I.* Budapest, 17–21.

BÓNA, I.–VÁGÓ, E.

1976 *Die Gräberfelder von Intercisa. Der spätrömische Südostfriedhof.* Budapest.

BOON, G. C.

1977 Gold-in-Glass Beads. *Britannia* 8, 193–208.

BOROVSZKY S.

1914 *Torontál vármegye.* Magyarország vármegyéi és városai. Budapest.

CSALLÁNY, D.

1961 *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.).* Budapest.

CSEH J.
1990 Adatok az V-VII. századi gepida emlékanyag egységéhez. *SzMMÉ* 7, 29-78.
1997 Gepida település Rákóczifalva határában. *ComArchHung*, 173-194.
DIACONU, Gh.
1973 Über die Fibel mit halbkreisförmiger Kopfplatte und rautenförmigen Fuss aus Dazien. *Dacia* 17, 257-275.
DMITRIEV, A. V.
1982 Rannesrednevekovüe fibulü iz mogilniki na r. Djurso. - Frühmittelalterliche Fibeln vom Gräberfeld am Djurso-Flus. In: *Drevnosti epochi velikogo pereselenija narodov V-VIII vekov*. Moskva, 69-107, 250-252.
DIMITRIJEVIČ, D.-KOVAČEVIČ, J.-VINSKI, Z.
1962 *Seoba Naroda arheološki nalazi jugoslovenskog podunavlja*. Zemun.
DOMBAY, J.
1956 Der gotische Grabfund von Domolospuszta. *JPMÉ*, 104-130.
DÖRNER, E.
1970 Cercetări si săpături arheologice în județul Arad. *MCA* 9, 445-465.
FETTICH N.
1946 Nyugati gót lelet Gyula határából. *Magyar Múzeum* 1945 december (Budapest 1946) 64-71.
GÁBOR O.
1998 5. századi sírok Kővágószőlős határában. *JPMÉ* 43, 131-140.
GARAM É.-KISS A.
1993 *Népvándorlás kori aranykincsek a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Budapest.
Germanen Hunnen
1988 *Germanen Hunnen und Awaren Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg.
HAMPEL J.
1894 *A régibb középkor (IV-X. század) emlékei Magyarhonban I.* Budapest.
1905 *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Bd. I-III. Braunschweig.
HARHOIU, R.
1998 *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. Bucuresti.
1999 Kennzeichen der Frühen Völkerwanderungszeit in Rumänien. In: *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*. Brno, 35-65.
HOREDT, K.
1979 Die Polyederohrringe des 5.-6. Jh. u. Z. aus der SR Rumänien. *ZfA* 13, 241-250.
ISTVÁNOVITS E.-KULCSÁR V.
1993 Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében. - Die Spiegel der kaiser- und frühvölkerwanderungszeitlichen Barbarenvölker im Karpatenbecken. *HOMÉ* 30-31, 9-58.
KELLER, E.
1971 Ein frühvölkerwanderungszeitliches Frauengrab von Götting, Ldkr. Bad Aibling (Oberbayern). *BvBl* 36, 168-178.
KISS, A.
1980 Germanische Funde von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. *Alba Regia* 18, 105-132.
1981 Germanischer Grabfund der Völkerwanderungszeit in Jobbágyi (Zur Siedlungsgeschichte des Karpatenbeckens in den Jahren 454-568). *Alba Regia* 19, 167-185.
1983 Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitze und ihre materielle Hinterlassenschaft. *Acta ArchHung* 35, 95-131.
1982-1984 Der Zeitpunkt der Verbergung der Schatzfunde I und II von Szilágysomlyó. *Acta AntHung* 30, 401-416.
1995a Die Werkstätten der Gräberfunde des Gepidenkönigs Omharus von Apahida (Siebenbürgen). *Acta ArchHung* 47, 305-318.
1995b Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5.-6. Jahrhundert. *Acta AntHung* 36, 275-342.
1996 Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus dem zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostgotische Fundstoff in Pannonien. *ZM* 6, 53-86.
2001 Das germanische Frauengrab von Répcelak (Westungarn) aus der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts. *Acta ArchHung* 52, 115-144.
KOKOWSKI, A.
1996 O takzwanych blaszanych fibulach z pólokragla plyta na glówce i rombowata nózka. *Studia Gothica* 1, 153-184.
KOVRIG I.
1951 A tiszalöki és a mádi lelet. *ArchÉrt* 78, 113-120.
KÜHN, H.
1974 *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland. II/2*. Graz.

LOVÁSZ E.
1996 Mezőkövesd-Mocsolyás kora népvándorlás kori sírok az V. századból. In: *Útak a múltba* Szerk.: KOVÁCS T.-RACZKY P. Budapest, 124-126.
1999 Hun és germán jellegű leletek Borsod megyében - Hunnische und germanische Funde im Komitat Borsod. *HOMÉ* 37, 237-265.
MASTYKOVA, A. V.
2001 Amber beads with incised linear decoration in the Great Migration Period. In: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st-5th centuries A.D.* Aszód-Nyíregyháza, 341-361.
2002 Soziale Hierarchie der Frauengräber der nordkaukasischen Dürso-nekropole im fünften bis sechsten Jahrhundert (anhand der Trachtmaterialien). In: *Probleme der frühen Merowingerzeit in Mitteldonauraum.* Brno, 225-236.
NAGY M.
1984 Az i. e. 1-6. század. In: *Hódmezővásárhely története I.* Hódmezővásárhely, 189-228.
1993a Gepida temetkezés és vallási élet. In: BÓNA I.-CSEH J.-NAGY M.-TOMKA P.-TÓTH Á., *Hunok - Gepidák - Langobardok.* Szeged, 60-61.
1993b Gepida fibulák. In: BÓNA I.-CSEH J.-NAGY M.-TOMKA P.-TÓTH Á., *Hunok - Gepidák - Langobardok.* Szeged, 70-73.
NAGY, M.-TÓTH, Á.-POHL, A.
1998 Gepiden. In: *RGA* 11, 115-140.
NÉMETI, I.
1967 Descoperiri funerare din sec. V e.n. linga Carei - Grabfunde des 5. Jhs. u.Z. aus der Umgebung der Stadt Carei. *Acta MusNap* 4, 499-508.
PÁRDUCZ, M.
1938 Der gotische Fund in Csongrád. *DolgSzeg* 14, 124-138.
PULSZKY F.
1886 A perjámosi lelet. *ArchÉrt* 6, 26-31.
ROSKA M.
1911 Ásatás a perjámosi Sánc-halmon. *FöldrKözl* 39, 16-43.
1943 Perjámosi leletek. *Közl* 3, 2, 140-143.
SASSE, B.-THEUNE, C.
2003 Perlen. In: *RGA* 22, 564-587.
SASSEZKAJA, I. P.
1982 Klassifikacija polichromnüch izdelija gunnskoj epochi po stilisticeskim dannüm. - Klassifizierung polychroner Erzeugnisse der Hunnenzeit nach den Stilmerkmalen. In: *Drevnosti epochi velikogo pereselenija narodov V-VIII vekov.* Moskva, 14-30, 246-248.
STARK, R.
1999 Die Fibeln. In: *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó.* Wien, 139-147.
SZATMÁRI S.
1986 Germán sírlelet Tatabányáról - Germanischer Fibelfund von Tatabánya. *KMMK* 2, 37-42.
TEJRAL, J.
1998 Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. In: *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum.* Brno, 321-391.
TEMPELMANN-MACZYNSKA, M.
1985 *Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum.* RGF 43. Mainz.
TOČÍK, A.
1962 Nové nálezy z doby sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku. - Neue Funde aus der Völkerwanderungszeit in der Südwestslowakei. *ŠtZ* 9, 187-218.
B. TÓTH Á.
1993 Gepida fazekasság. In: BÓNA I.-CSEH J.-NAGY M.-TOMKA P.-TÓTH Á., *Hunok - Gepidák - Langobardok.* Szeged, 73-75.
1996 Die Gepiden während der Hunnenzeit. In: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren.* Halbturn, 111-112.
VIDA, T.
1999 *Die awarenzeitliche Keramik I.* Berlin-Budapest.
VINSKI, Z.
1978 Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens. In: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj Kotlini.* Novi Sad, 33-49.
WINDL, H.
1997 Ein frühmerowingerzeitliches Frauengrab aus Ladendorf, VB Mistelbach, NÖ. In: *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum.* Brno, 67-76.

DAS GRAB VON PERJÁMOS (1885) UND SEINE STELLUNG INNERHALB DER FRAUENBESTATTUNGEN MIT BLECHFIBELN AUS DEM 5. JAHRHUNDERT

PÉTER PROHÁSZKA

In Perjámos (heute Periam, Rum.) wurde 1885 ein Grab mit Beigaben aus der Völkerwanderungszeit gefunden, in dem sich auch zwei große Silberblechfibeln befanden, die für eine spezielle Gruppe der Frauenbestattungen des 5. Jahrhunderts typisch sind. Die Funde kamen noch in demselben Jahr ins Ungarische Nationalmuseum und wurden schon 1886 von Ferenc Pulszky, dem damaligen Direktor des Museums, im Archaeologiai Értesítő veröffentlicht (Abb. 1-2).[1-2] Interessant an seiner Studie ist, daß er außer einer kurzen Beschreibung der Gegenstände vor allem über den parallelen Fund von Ilok detailliert berichtet. So hat er sich weder mit dem Fundort noch mit den Fundumständen beschäftigt. József Hampel hat in seinen monumentalen Werken von 1894 und 1905 den Perjámoser Fund etwas ausführlicher behandelt,[3] wir erfahren von ihm beispielsweise, daß es sich um Beigaben einer Skelettbestattung handelte. Die wissenschaftlichen Publikationen, die auf diese Fundgegenstände hinweisen, berufen sich bis heute auf Hampels Werk, so daß eine kritische Aufarbeitung des Perjámoser Grabes nötig wurde. Diese wurde durch die Berichte von der Auffindung bzw. die amtliche Korrespondenz über die Verbringung ins Museum gefördert, auf die ich im Historischen Datenarchiv des Ungarischen Nationalmuseums gestoßen bin. Damit stehen Briefe und Berichte mit zahlreichen wichtigen Angaben zur Verfügung, die bei den bisherigen Untersuchungen nicht berücksichtigt wurden. In einem Brief vom 2. Juni 1885 informierte der Vizegespan des Kom. Torontál, Béla Tallián, das Ungarische Nationalmuseum über die Funde von Perjámos, die am 21. Mai bei Erdarbeiten entdeckt wurden. Der Vizegespan legte seinem Brief die Kopie des Berichtes vom Perjámoser Stuhlrichter Bogdán Nikolits bei, der die wichtigste authentische Quelle der Entdeckung des Grabes ist.[5] Aus ihm erfahren wir, daß auf einer Anhöhe im Ostteil von Perjámos Ortseinwohner bei Erdarbeiten in 5 Fuß Tiefe auf ein nach Osten orientiertes Skelett gestoßen seien, aus dem sie verschiedene Schmuckstücke und Trachtgegenstände ans Ungarische Nationalmuseum geschickt hätten. Damals begann eine eifrige Korrespondenz, mit deren Hilfe die Fundstelle genauer bestimmt werden kann. Dabei ist auch von dem später gefundenen beigabenlosen Skelett und einem handgeformten Gefäß die Rede, das ins Museum gesandt worden sei.[7-14]

Die Fundstelle des Grabes, über die früher in der Fachliteratur keine Angaben zu finden waren, kann aufgrund der Briefe erfolgreich lokalisiert werden. Sie befand sich im NNO von Perjámos auf einer Anhöhe an der Maros (Abb. 6), die der lokalgeschichtlichen Literatur gemäß Tizedszérű (Zenesdauer) genannt wurde.[19-21] In Perjámos wurden außer vorgeschichtlichen, römischen und awarischen Funden[23-26] auch Krüge aus dem 5. Jahrhundert - aus der Hunnenzeit - gefunden, die später ins Arader Museum kamen.[27]

Bogdán Nikolits berichtet auch über die Lage, Orientierung und Tiefe des Grabes. Die 5 Fuß, etwa 150 cm, sind weniger als die Tiefe der ähnlichen Gräber mit Blechfibeln: der 2 Gräber von Mezőkövesd-Mocsolyás (200 cm), Dindeşti (230 cm) und Barabás-Bagolyvár (200 cm), aber es gibt ähnliche Bestattungen in Tiszalök und Mád (170-180 cm).[28-32] Das im Grab bestattete Skelett lag aufgrund der Beschreibung im Brief mit dem Gesicht nach Osten, was für Bestattungen im 5. Jahrhundert allgemein typisch ist. Die bei den Germanen früher unbestimmbare bzw. die herrschende NO-Orientierung wird auf Einfluß der spätantiken Kultur und einer schwer bestimmbaren weltanschaulichen Umgestaltung von der O-Orientierung abgelöst, hinter der man auch den Erfolg der arianischen christlichen Mission zu sehen pflegt.[33-39]

Aufgrund der zur Verfügung stehenden Quellen ist das Perjámoser Grab wahrscheinlich eine Einzelbestattung gewesen, selbst wenn vom Fundort noch ein Skelett bekannt ist, von dessen Beigaben und Alter jedoch keine Angaben vorliegen, so daß es auch vorgeschichtlich oder awarenzeitlich sein kann. Die Frauengräber des 5. Jahrhunderts mit Blechfibeln, über deren Fundumstände wir Angaben haben, kommen als Einzelgräber (Tiszalök, Mád, Tatabánya)[40-41] bzw. in kleineren Gräbergruppen (2-3 Gräber: Mezőkövesd-Mocsolyás, Barabás-Bagolyvár)[43-44] vor. Diesen Bestattungsbrauch - das „sogenannte" Verstecken der Gräber - erklären einzelne Forscher mit den damaligen unruhigen Verhältnissen,[47-48] was aber durch die Lage der Gräber auf Anhöhen nicht unterstützt wird, so daß sich dahinter vor allem die Siedlungsstruktur des 5. Jahrhunderts (die Herrensitze) sowie die gesellschaftliche Position der bestatteten Frauen verborgen werden können.

Die *großen Silberblechfibeln* sind dominierende Beigaben der weiblichen Mitglieder der hunnenzeitlichen germanischen Aristokratie, sie repräsentieren die internationale Mode im 5. Jahrhundert. Den Bügelansatz des Perjámoser Fibelpaars verzierte man durch ein Goldblech mit Edelsteineinlagen (Abb. 3). Die Blechfibeln entstanden im Pontusgebiet aus den Fibeln mit umgeschlagenem Fuß, anfangs aber verbreiteten sich nur ihre kleinen Exemplare in der Marosszentanna-Tschernjahov-Kultur und dann in ganz Europa.[55] Die Exemplare im Gebiet dieser Kultur selbst sammelten als erster Diaconu[56] und dann Kokowski.[57] Ethnisch verband man die Fibeln vor allem mit den Goten,[58] aber aufgrund ihrer späteren weiten Verbreitung wurden sie zu Bestandteilen der internationalen Tracht. Die kleinen Blechfibeln vom sog. Villafontana-Typ der frühen Periode datiert V. Bierbrauer aufgrund seiner Untersuchungen in die Periode 370/380-400/410.[59] Aus diesem frühen Typ entstanden mit wachsender Größe bzw. durch das Erscheinen der Kopf- und Fußblechverzierung die für das 5. Jahrhundert typischen großen Fibeln. Die Exemplare des kleinen, frühen Typs mit

Versteifungsleisten beidseitig am Kopf erscheinen jedoch bereits auf der Krim. Mit den Problemen der Typologie und Chronologie der Blechfibeln haben sich schon mehrere Forscher beschäftigt, unter anderen E. Benninger, I. Kovrig, dann A. Kiss, A. K. Ambroz, V. Bierbrauer, J. Tejral und I. Bóna.[61-62] Am eingehendsten hat sich V. Bierbrauer mit den Fibeln beschäftigt, der aufgrund der Maße, Applikationen und der Seitenleistenverzierung versuchte, eine typologisch/relativchronologische Reihe aufzustellen.[65] Demnach entstehen die Blechfibeln aus den kleinen Fibeln des Villafontana-Horizontes, werden allmählich immer länger und können aufgrund ihrer Größe in eine chronologische Reihe gebracht werden, nach der die größten die spätesten sind. Diese Reihe kann typologisch durch die Applikationen auf dem Kopf- und Fußblech sowie an beiden Enden des Bügels bzw. durch die Seitenleisten am Kopfblech und deren Verzierungen verfeinert werden. Diese silber- und kupfervergoldeten Bleche sind bei den frühen Exemplaren durch Palmetten, später durch Kerbschnitt- und Spiral- bzw. Pflanzenornamentik verziert. Die Ausbildung und Verzierung der Seitenleisten zur Befestigung der Doppelsaitenkonstruktion, die Knöpfe und Vogelkopfapplikationen können gleichfalls bei der Zuweisung der Fibeln zu Werkstätten und ihrer typologischen Einordnung helfen. Aufgrund der Identitäten der erwähnten Kriterien reihte Bierbrauer die Fibeln von Perjámos in den Laa a. d. Thaya/Bakodpuszta-Horizont ein und datierte sie in die Periode D2b (420/430-440/450).[67] In bezug auf seine Methode erheben sich jedoch Fragen, die J. Tejral formuliert hat, indem er darauf hinwies, daß Größe und Verzierung nicht immer die entscheidende Rolle spielen, da die gesellschaftliche Stellung des Trägers mit der Größe der Fibel zusammenhängen kann und die Exemplare mit unterschiedlichen Applikationen zeitlich nebeneinander existieren. Bei der Untersuchung der chronologischen Verhältnisse muß nach Tejrals Ansicht eher von den Fundumständen ausgegangen werden, wozu allerdings weitere authentisch freigelegte Bestattungen nötig sind. Seine Ergebnisse zusammenfassend, datiert er die großen Blechfibeln in die Jahrzehnte um die Mitte des 5. Jahrhunderts.[69] Innerhalb des Laa a. d. Thaya/Bakodpuszta-Horizontes sondert er eine Fibelgruppe ab, zu der auch das Paar aus Perjámos gehört. Für sie sind außer dem identischen Konstruktionssystem die Applikationen mit Edelsteineinlage am Ansatz des Bügels typisch bzw. die Tatsache, daß der große seitliche Knopf mit der Seitenleiste zusammengegossen angebracht wird.[70] Zu dieser Gruppe gehören außer denen von Perjámos die Fibeln von Balsa, Bakodpuszta, Chiodju und Sucidava (Abb. 7). Verglichen mit den Fibeln von Balsa und Bakodpuszta sind die von Perjámos einfacher in ihrer Verzierung und Gestaltung. Die Steineinlagen sitzen unregelmäßig auf den Applikationen, die Knöpfe auf den Seitenleisten haben nur Kegel- und keine Vogelkopfform. In der Form der Applikationen und den unregelmäßigen Steineinlagen zeigen die Fibeln von Perjámos Verwandtschaft mit dem Fragment von Chiodju. Bei der Datierung der Fibeln können die Begleitfunde helfen, aber aufgrund der Untersuchung der mangelhaft veröffentlichten bzw. fragmentarisch ins Museum gelangten Bestattungen und der doppelten Datierung (Herstellungs- und Grablegezeit) kann nur festgestellt werden, daß die am Bügelansatz mit Steineinlagenapplikation verzierten Stücke im mittleren Drittel des 5. Jahrhunderts in Gebrauch waren. Zu beachten ist eine wichtige Beziehung zwischen den großen Blechfibeln - so denen, die am Bügelansatz Applikationen mit Steineinlagen haben - und den am ganzen Fibelkörper steinbesetzten sog. Zierfibeln. I. Kovrig wies als erste darauf hin, daß einige Fibeln im Schatz II von Szilágysomlyó nicht nur in der Form und Struktur, sondern auch in der Einteilung der Verzierung eine Beziehung zu den mit gepreßtem Blech verzierten Fibeln aufweisen, da sich am Bügel auf den Fußblechen dreieckige und auf den Kopfblechen halbkreisförmige Zellarbeiten befinden.[87] Die Herstellung gewisser Gruppen beider Arten kann parallel geschehen sein,[90] doch ist V. Bierbrauers Ansicht, die Fibeln mit Edelsteineinlagen seien zur Zeit des Laa/Bakodpuszta-Horizontes nicht mehr getragen worden, mit Vorsicht zu behandeln.[91] Das ist auch deshalb wichtig, weil die Zellengestaltung bei einer Gruppe der Fibeln mit Edelsteineinlagen auf dem Kopf- und Fußblech am Bügelansatz fast applikationsartig ist, wie bei einzelnen Fibelpaaren im Schatz II von Szilágysomlyó,[92] die Verwandtschaft mit den halbkreisförmigen (Balsa, Bakodpuszta) und den dreieckigen (Perjámos, Chiodju) Applikationen aufweisen. An die Zellenverzierung am Bügelansatz erinnert auch das gegossene Fibelpaar von Répcelak aus der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts, an dessen Bügelansatz auf dem Fußblech eine die Zelleneinlage imitierende Verzierung zu sehen ist.[93-95] Bei der Chronologie der großen Blechfibeln muß dem Beispiel des Paares von Perjámos gemäß auch die Verwendungszeit berücksichtigt werden. Bei den Zellen- und Steineinlagen-Zierfibeln kann mit ihrer Herstellung seit den 420/430er Jahren gerechnet werden, was mit V. Bierbrauers Chronologie übereinstimmt, der den Laa/Bakodpuszta-Horizont auf 420/430-440/450 datierte. Die Blechfibeln wurden aber auch noch in den 450/460er Jahren getragen, denn die Form blieb dieselbe, neue Motive gibt es nur bei den Applikationsverzierungen. Bestätigt wird dies dadurch, daß aufgrund der vorliegenden anthropologischen Angaben in den Bestattungen mit Blechfibeln adulte Frauen ruhten. So konnten die Fibeln sogar dreißig Jahre lang getragen werden, also bis in die 450/460er Jahre. Zusammenfassend: Als Zeit der Herstellung, des Tragens und der Grabbeigabe dieser Fibeln kann das mittlere Drittel des 5. Jahrhunderts angegeben werden.

Die *in Kubooktaedern endenden goldenen Ohrgehänge* haben aus mehreren Drähten gedrehte Ringe, Almandineinlagen und sind auf den Spitzen des Kubooktaeders mit je drei granulierten Kugeln verziert (Abb. 4.1), ihr Typ und Form stammen aus römisch-provinzialer Umgebung.[99-100] Die von Perjámos vertreten unter den goldenen Ohrgehängen des 5. Jahrhunderts mit ihrem Ring aus mehreren gedrehten Drähten sowie der Gestaltung der Kubooktaederendung und -verzierung eine seltenere Art. Exemplare mit gedrehtem

Ring fanden sich in einfacherer Ausführung in der Umgebung von Medgyes/Mediaş,[103] Békéscsaba-Téglagyár,[104] Szendrő-Lád[105] und auch an einem unbekannten Fundort.[106] Ein anderes Charakteristikum des Ohrgehängepaars von Perjámos ist die Dreiergranulierung an den Ecken der vieleckigen Fläche. Analogien sind aus Edelény,[107] Tiszatarján,[108] Vencsellő,[109] Laa a. d. Thaya 1[110] und Mezőkövesd-Mocsolyás, Grab 2 bekannt.[111] Ein Pendant der Perjámoser Ohrgehänge kennen wir aus Ostružnica bei Belgrad, das 1953 im gestörten Grab eines Gräberfeldes aus dem 5. Jahrhundert entdeckt wurde.[112] Das Ohrgehängepaar von Perjámos vertritt zwar eine Sonderform in der Ringgestaltung, zeigt aber durch die Granulierung Beziehung zu denen aus den Gräbern von Thaya und Mezőkövesd-Mocsolyás, so daß sein Gebrauch ins mittlere Drittel des 5. Jahrhunderts datiert werden kann.

Die *faßförmigen Goldperlen* kommen ebenfalls in reichen Frauenbestattungen aus der Mitte und zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts vor (Abb. 4.2). Ihre Vorbilder finden sich in römischer wie in barbarischer Umgebung. Bereits im spätrömischen Fundmaterial der Provinzen erscheinen die sog. amphoraförmigen Perlen aus Goldblech,[118] die praktisch als Vorbilder der Goldperlen im 5. Jahrhundert betrachtet werden können. Mit den faßförmigen Goldperlen der Völkerwanderungszeit hat sich A. Kiss in mehreren Studien beschäftigt und die bekannten Exemplare gesammelt.[119-120] Vor allem im Karpatenbecken waren sie verbreitet und unter den Frauen der Führungsschicht der hier lebenden Völker unabhängig von ihrer ethnischen Zugehörigkeit hoch in Mode.[122] Ihre weite Verbreitung betrifft vor allem die reichen Frauenbestattungen mit gegossenen und kerbschnittverzierten Fibeln in der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts (D2/D3, D3), wie etwa die von Répcelak,[123] Zsibót-Domolospuszta[124] oder neuestens von Ladendorf.[125] Aufgrund der datierbaren Funde ist der Schwerpunkt der Goldperlentracht vor allem in die zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts zu setzen.

Glas- und Bernsteinperlen (Abb. 4.3–4). Die Einteilung der blauen Glasperle von Perjámos kann mit Hilfe ihrer Wellenlinienverzierung versucht werden; nach der Tempelmann-Maczynska-Typologie gehört sie zum Typ 260–261, der von der Periode B_2 bis D in Gebrauch war.[132] Die beiden Bernsteinperlen des Grabes wurden gedrechselt und gehören somit zum Tempelmann-Maczynska-Typ 429–430, der von der Periode B_2/C_1 bis D in Gebrauch war.[136] Solche Perlen wurden in großer Zahl in Frauengräbern des 5. Jahrhunderts gefunden. Sie waren zusammen mit den faßförmigen Goldperlen auf Halsketten aufgereiht, wie an der Frau aus dem Grab 82 von Szentes-Kökényzug zu sehen ist.[144]

Bronzebruchstücke. Die Funktion der beiden Bronzestücke (Abb. 4.5) aus dem Grab von Perjámos konnte nicht bestimmt werden, aber aufgrund ihrer Form ist auszuschließen, daß sie Stücke eines Spiegels[145-146] oder einer Bronzeamphore[147] waren.

Die aus dem Fund in der Sammlung des Museums inventarisierten *Eisenbruchstücke* sind im Laufe der Zeit vernichtet worden, so daß über ihre Funktion nur Vermutungen angestellt werden können. Als erster schrieb Hampel über die sechs verrosteten Eisenstücke, die seiner Ansicht nach Pfeilspitzen sein konnten.[148] Viel wahrscheinlicher ist aber, daß es sich um Schnallen- oder Messerbruchstücke handelte.[149-155]

Keramik. Die beiden Gefäßfragmente aus dem Perjámoser Fund konnten in der Sammlung nicht identifiziert werden, sie sind im vergangenen Jahrhundert verschollen oder zugrunde gegangen. Aufgrund der Beschreibungen in der Fachliteratur befand sich auf dem Wandbruchstück eine kleine stehende Noppe,[156] eine charakteristische Verzierung vorgeschichtlicher Gefäße. Auf diese Möglichkeit machte bereits Beninger aufmerksam und betonte das vorgeschichtliche Alter der Gefäße: *„Die ... beiliegenden Scherben sind bestimmt vorgeschichtlich, wahrscheinlich hallstättlich."*[157] Die Auffindung der Gefäßbruchstücke zusammen mit völkerwanderungszeitlichen Gegenständen kann damit erklärt werden, daß aus Perjámos von mehreren Stellen bronzezeitliche Funde bzw. Gräber bekannt sind, die am Ende des 19. Jahrhunderts gefunden wurden.[158] Bei dem Henkel ist nicht auszuschließen, daß er gerade aufgrund der übrigen reichen Frauenbestattungen (Mád, Tiszalök, Székely) zu einem hunnischen Krug gehört hatte. Das später vom Fundort des Grabes eingesandte kleine handgeformte Gefäß (Abb. 5) wurde zwar als vorgeschichtlich inventarisiert, ist aber in die Awarenzeit (7. Jh.) zu datieren und in die Gruppe Vida IIID einzureihen.[168-169]

Dank der Aufmerksamkeit und des Eifers der örtlichen Behörden sind mit großer Wahrscheinlichkeit alle wichtigeren Fundstücke aus dem Grab ins Museum gelangt und nur kleinere Gegenstände bei der Grabung umbemerkt geblieben (z. B. Perlen, Gefäßbruchstücke).[171-182]

Bei der Bestimmung der ethnischen Zugehörigkeit der Frau im Perjámoser Grab können die Trachtgegenstände (Fibel, Perlen und Ohrgehänge) nicht helfen, weil sie die Mode der Zeit spiegeln und in den Bestattungen aus den verschiedensten Teilen des Karpatenbeckens in gleicher Weise vorkommen.[183] Somit können nur die historisch-geographischen Verhältnisse Hilfe leisten, aufgrund derer jenseits der Theiß das gepidische Siedlungsgebiet zu suchen ist.[184] Im Zusammenhang mit der Konzentration der großen Blechfibeln im oberen Theißgebiet hat als erste I. Kovrig die These „zu den Westgoten" verworfen und statt dessen identifizierte diese mit der Hinterlassenschaft der Gepidenaristokratie des 5. Jahrhunderts.[185] Mit den hunnenzeitlichen Gepiden können wir – worauf István Bóna hingewiesen hat – vor allem aufgrund von historischen und geographischen Faktoren eine Gruppe der reichen Frauengräber verbinden, in der die großen Blechfibeln, Zierschnallen, in Polyedern endenden Ohrgehänge und Gefäß- bzw. Glasbeigaben typisch sind (Mád, Tiszalök, Balsa, Barabás, Székely). Ihre Fundorte liegen im oberen Theißgebiet, im hunnenzeitlichen Siedlungsgebiet der Gepiden. Die ähnlicherweise noch die alten Formen spiegelnden Gräber sind aber erst aus der Zeit nach der Vertreibung der Hunnen aus dem Südteil des Gebietes jenseits der Theiß (Kiskunfélegyháza, Hódmezővásárhely-Sóshalom, Großwardein, Gyulavári, Makó) bekannt und dazu gehört seiner Meinung nach auch das Grab

von Perjámos. Nach Attilas Herrschaftsantritt (445) änderten sich die inneren Machtverhältnisse des Hunnenreiches, was sich daran zeigt, daß die gepidische Führungsschicht eine immer wichtigere Rolle spielte. Seit der Zeit ist mit dem Wachstum des gepidischen Siedlungs- und Einflußgebietes zu rechnen - so ist das Erscheinen der Gepiden schon im Maros-Gebiet möglich,[186] auch wenn das ganze Gepidenvolk sich erst in den 470er Jahren nach Süden wendete, wie die großen Gräberfelder südlich der Linie Tiszafüred-Debrecen ebenfalls zeigen.[187] Der Siedlungsblock der Gepiden jener Zeit kann nach Jordanes und den archäologischen Funden im Gebiet zwischen Theiß, Grisia (Körös) und Marisia (Maros) gesucht werden.[188] Die Fortsetzung der Kultur im oberen Theißgebiet beweisen die Frauenbestattungen mit Silberblechfibeln und goldenen Ohrgehängen mit Edelsteineinlagen, die an der Sebes- und Fehér-Körös (Gyulavári, Großwardein) bzw. an Maros-Aranka (Perjámos) gefunden wurden.[189] Ein Teil dieser Fibeln (z. B. Gyulavári) steht in enger Beziehung mit denen an der oberen Theiß, was neben der Möglichkeit einer gemeinsamen Werkstatt der Beweis eines eventuellen Ausschwärmens wäre.[190] So wird also aufgrund der vorliegenden Angaben im Grab von Perjámos eine Frau aus der Gepidenaristokratie der Hunnenzeit geruht haben.

Hinsichtlich der Beigaben sind zwischen den Bestattungen mit großen Blechfibeln nur geringfügige Abweichungen festzustellen, die eine weitere soziologische Aufgliederung der Grabinsassen nicht ermöglichen. Die Person im Grab von Perjámos gehörte aufgrund der Fibeln, goldenen Ohrgehänge und Goldperlen zu dem gesellschaftlichen Milieu, das die hunnenzeitliche germanische Aristokratie bildete. Als Ergebnis der Untersuchung von Beigaben und Bestattungsbräuchen kann nur der chronologische Rahmen angegeben werden, der das mittlere Drittel des 5. Jahrhunderts umfaßt. Aber aufgrund der historischen Angaben haben wir in dem Perjámoser Grab mit großer Wahrscheinlichkeit einen Beweis der gepidischen Expansion nach dem Untergang der Hunnenherrschaft zu sehen und dementsprechend werden die Fundstücke nach den 450er Jahren ins Grab gelegt worden sein.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 95–123
© Akadémiai Kiadó, Budapest

AVAR KORI FIBULÁK

GARAM ÉVA*

Az avar kori fibulák két nagy csoportba sorolhatók. A használaton kívüli csoportot a vaskori, római kori és szarmata eredetű fibulák alkotják, a használatban volt fibulák csoportjába pedig a bizánci típusú fibulák, a korongos fibulák, állat alakú fibulák és a kengyelfibulák tartoznak. Időrendjükkel, leletkörülményeikkel, elterjedésükkel, eredetükkel foglakozik a cikk.

A tanulmány az avar kori régészeti leletegyüttesek ritka és nem jellemző tárgytípusáról, a fibulákról, azaz a tűszerkezettel ellátott ruhakapcsoló tűkről kíván áttekintő képet adni. A fibula, a mindkét végén lezárt tűforma már a bronzkortól ismert és használatos, szerepe a viselet változásával függ össze. Olyan viseletnél, amelynél nem szükséges a kelme összetűzése, a fibula díszítőszerepe lép előtérbe, vagy a fibula értelemnélküli használata. Az avar kori fibulákról feltehetően éppen az utóbbi szerep miatt nem született eddig összefoglaló munka, ehhez járul, hogy az avar kori fibulák a változatos avar kori régészeti leletanyagnak kevésbé jellegzetes és egyúttal csekély részét jelentik. A figyelem eddig elsősorban csak a legjobban ismert avar kori fibulatípus, a korongos fibulák csoportja felé terelődött.[1] Az avar kori fibulák egy másik jellegzetes típusával, az ún. ujjas vagy Bügel- (kengyel)fibulákkal többek között J. Werner, Cs. Sós A., U. Fiedler,[2] legutóbb pedig Lj. Vagalinski foglalkozott.[3] A korongos és ujjas fibulákon kívül azonban több, eddig figyelemre alig méltatott fibulatípus is ismert az avar kori sírokból.[4]

Az avar kori sírok fibula mellékleteinek teljességre törekvő megismeréséhez és a fibulákkal kapcsolatos kérdéseket megválaszolásához (használatban levő tárgyak voltak-e a fibulák, honnan eredeztethetők a különböző típusok, ismertek voltak-e a teljes avar szállásterületen?) szükséges a fibulákat típusba csoportosítani, síron belüli helyüket és az egy időben eltemetett leletegyütteseket megismerni, térképezni elterjedésüket és vizsgálni eredetüket.

Az avar kori fibulák funkciójuk szerint két nagy csoportot alkotnak: a készítési idejüket tekintve korábbi, azaz az avar korban „Altfunde"-ként tekintendők, amelyeket tarsolyban, csüngőként, talizmánként, amulettként vagy érdekes tárgyként hordtak magukkal, és az avar kori tárgyakkal egyidős fibulák, amelyeknek nagy részét viseleti tárgyként hordták. A két fő csoport a fibulák formája és eredete alapján további alcsoportokra osztható.

I. *Az avar kor használaton kívüli, ún. „Altfunde" fibulái*

1. Vaskori fibulák
2. Római kori fibulák
   - egygombos fibulák
   - térdfibulák
   - hagymagombos vagy hagymafejes fibulák
   - csatfibulák, omega alakú fibulák
   - egyéb típusok
3. Szarmata kori oldalt- és aláhajtott lábú fibulák

II. *Az avar kor használatban levő fibulái*

1. Bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák
2. Korongos fibulák
   - germán eredetűek
   - késő antik eredetűek
3. Állat alakú fibulák

* Garam Éva, Magyar Nemzeti Múzeum, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.

1 Összefoglalóan, a korábbi irodalommal GARAM 1993; a képi ábrázolásokkal legújabban GLASER 2000 foglalkozott.

2 WERNER 1955, CS. SÓS 1961, FIEDLER 1990 (utóbbi részletesen idézi a korábbi irodalmat, különös tekintettel a román kollégák „kora bizánci eredetet" valló véleményével, amelyet cáfol).

3 VAGALINSKI 1993.

4 KISS 1996, 2001 munkái – a kölkedi temetők fibulatípusainak megnevezésével, egyes típusok leletlistáival, értékelés és összefoglaló áttekintés nélkül.

4. Kengyelfibulák
   - maszkos fibulák
   - ujjas fibulák
   - Martinovka típusú fibulák
   - Cividale típusú fibulák

I. Használaton kívüli fibulák

1. Vaskori fibulák

A regölyi temető 22. sírjában egyszerű aláhajtott lábú bronz fibula volt, barázdált kelta borostyán gyönggyel együtt.[5] A fibula síron belüli helye ismeretlen, a gyönggyel együtt vagy tarsolyban volt, vagy övcsüngőként használták. A felhúzott lemezgömbös fülbevalók alapján a sír a 7. század közepére keltezhető. Hasonló fibula volt a zamárdi temető 32. női sírjában tarsolykorong, orsógomb és tűtartó társaságában a bal combcsont külső oldalán.[6]

2. Római kori fibulák

- *Egygombos fibulák* (*1. kép* 1–11): a bronzból öntött, ívelt kengyelű, V-alakú vagy széles négyzet alakú tűtartóval ellátott fibulák nevüket a kengyel jellegzetes bordás, dudoros díszítéséről kapták. A V-alakú tűtartóval ellátottak (Tatabánya szórvány, Kölked A 539. és 283. sír) eredetileg a 2. század első fele és vége közötti időben voltak használatban, a másik típus a 2. század közepe és a 3. század első fele között volt divatos.[7]

Az avar korban csak női sírokban fordulnak elő, a kölkedi temetőben a bal combcsont és a medence táján, Kékesden és Alattyánon pedig a mellkas bal oldalán, túlnyomórészt hiányos állapotban, tű nélkül. A kölkedi viszonylag gazdag mellékletű sírokban több más római, vagy késő antik tárggyal (korongos fibula, bizánci csat, bronz lánc) együtt kerülnek elő, minden bizonnyal tarsoly tartozékaként vagy csüngőként használva. A mellkason talált darabokat használhatták. A fibulák kísérőleletei: felhúzott lemezgömbös, kisgömbös vagy gyöngyös fülbevalók, szemes, vegyes összetételű vagy dinnyemag gyöngyök. Ezek alapján avar kori használatuk, divatjuk a 7. századra jellemző. A két legkésőbb használt példány a kékesdi 43. sírból ismert; az ovális gyöngyös fülbevaló és a dinnyemag gyöngy a sírt a 8. század közepére keltezi.

A római kori egygombos fibulák az alföldi avar temetőkben ritkák (Szentes-Berekhát), feltűnésük inkább a dunántúli avar temetők korai szakaszában várható.

- *Térdfibulák* (*1. kép* 12–21) a jellegzetesen hajlított, térdlapos bronz fibulák elsősorban ugyancsak mint római kori használati tárgyak ismertek a 2. század második fele és a 3. század első harmada közötti időben. A bemutatott példányok közül a rugós szerkezetűek (Tatabánya, szórvány és Szekszárd-Bogyiszlói út 304. sír) a legfiatalabbak.

Az avar korban a túlnyomórészt tű nélküli fibulákat általános mellékletű női sírokban találjuk, előkerülési helyük alapján az övről függő tarsoly tartozékai lehettek. A cikói 188. sírban az ép fibula a bal vállon volt, talán használták.

Az avar kori térdfibulák *időbeli helyét* a kísérőleletek: felhúzott lemezgömbös fülbevalók, kerek karikájú gyöngyös fülbevalók és szalagfonatos gyűrű a 7. század közepére, második felére határozzák meg. Legkésőbbi előfordulás: Gátér, 86. sír, a térdfibula dinnyemag gyönggyel, törött, indás kis szíjvéggel volt egy sírban.

Elterjedés: a készítési és korábbi használatnak megfelelően túlnyomórészt dunántúli temetőkben (Keszthely, Káptalantóti, Tatabánya, Várpalota, Cikó, Rácalmás, Szekszárd), de néhány darab eljutott a Dunától keletre fekvő avar településekre is (Gátér, Kiskőrös, Tiszafüred).

- *Hagymagombos, ill. hagymafejes fibulák* (*2. kép* 1–16): a T-alakú tűszerkezet közepén és végein levő, öntött vagy lemezből készített, enyhén csúcsos hagymafejek alapján biztosan meghatározható típus. A bronz fibulák kengyele erősen ívelt, a fejlap keskeny, hosszúkás téglalap alakú, vonalkázással, körökkel, pont-körökkel díszített, alul hosszú tűtartóval. A hagymafejes fibulák a 3. században alakultak ki és a 4. században váltak általánossá. A korábban öntött, majd a római kor végén lemezből készített darabok a római katonai, majd a polgári férfi viselet tartozékai.[8]

Az avar kori példányok között a kisebb méretű korai, és a jellegzetesebb öntött, díszített 4. századi, ill. a lemezből készített példányok (Rácalmás 149. sír) egyaránt megtalálhatók. A használathoz elengedhetetlen tű csak a környei példánynál maradt meg. Egyedi darab, de típusa

[5] Kiss–Somogyi 1984, 130, 59. t.

[6] Bakay 1973, 7, IX. t. 8.

[7] A római kori fibulák meghatározásában Berecz Katalin és Mráv Zsolt kollégák segítettek. Köszönöm szívességüket.

[8] Tóth 1985, 32–41.

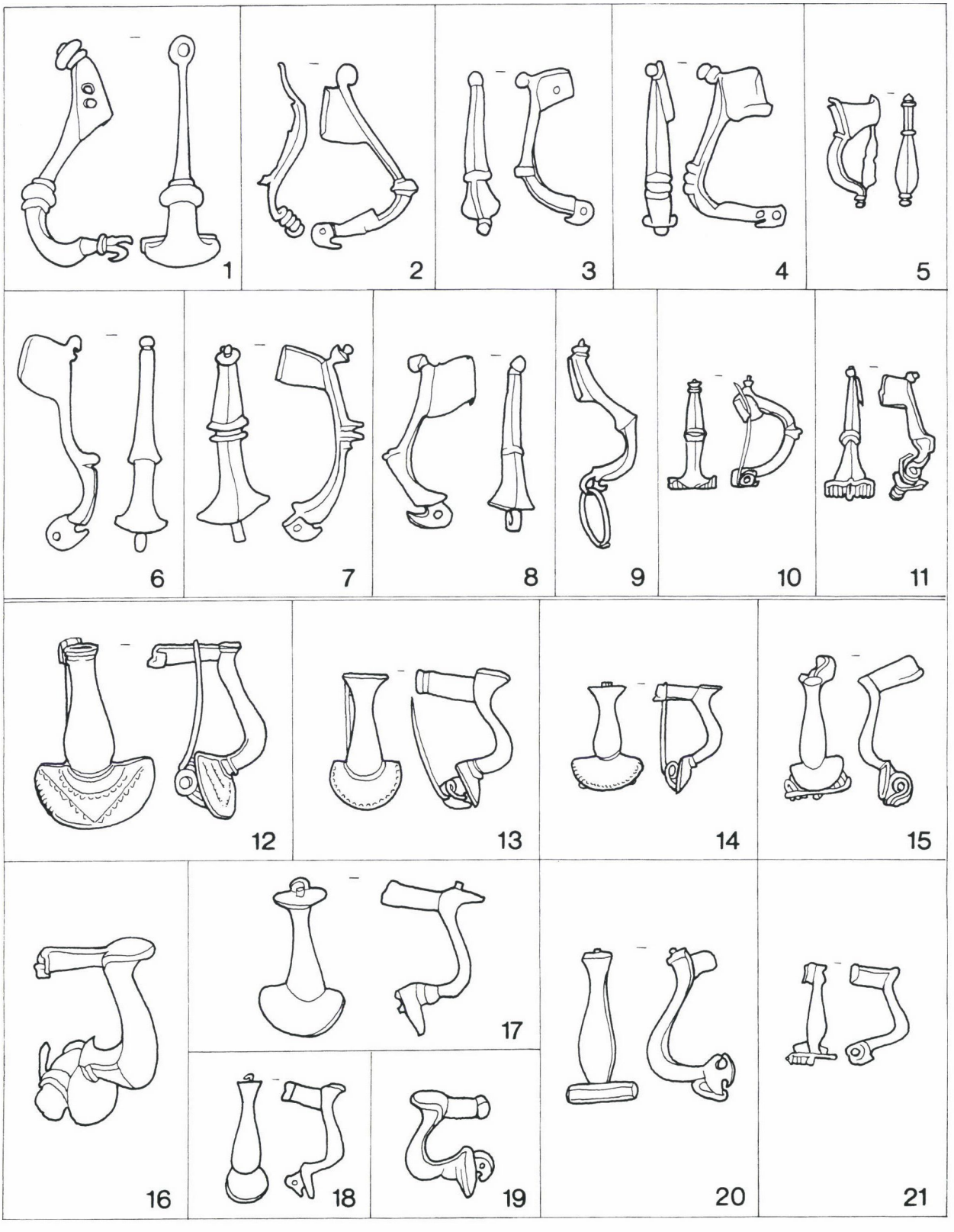

1. kép. 1–11. Római kori egygombos fibulák; 12–21: római kori térdfibulák

Abb. 1. 1–11. Römerzeitliche Einknopffibeln; 12–21: römerzeitliche Kniefibeln

1. Tatabánya, szórvány - Streufund; 2. Kölked A 539; 3. Rácalmás 74; 4. Rácalmás 17; 5. Alattyán 56; 6. Kölked B 457; 7. Szentes-Berekhát 8; 8. Tatabánya, szórvány - Streufund; 9. Kölked A 283; 10. Kölked A 384; 11: Kékesd 43; 12. Gátér 86; 13. Nové Zámky 520; 14. Cikó 188; 15. Rácalmás 17; 16. Keszthely; 17. Káptalantóti 23; 18. Cikó 239; 19. Tiszafüred 241; 20. Tatabánya, szórvány - Sreufund; 21. Szekszárd-Bogyiszlói út 304

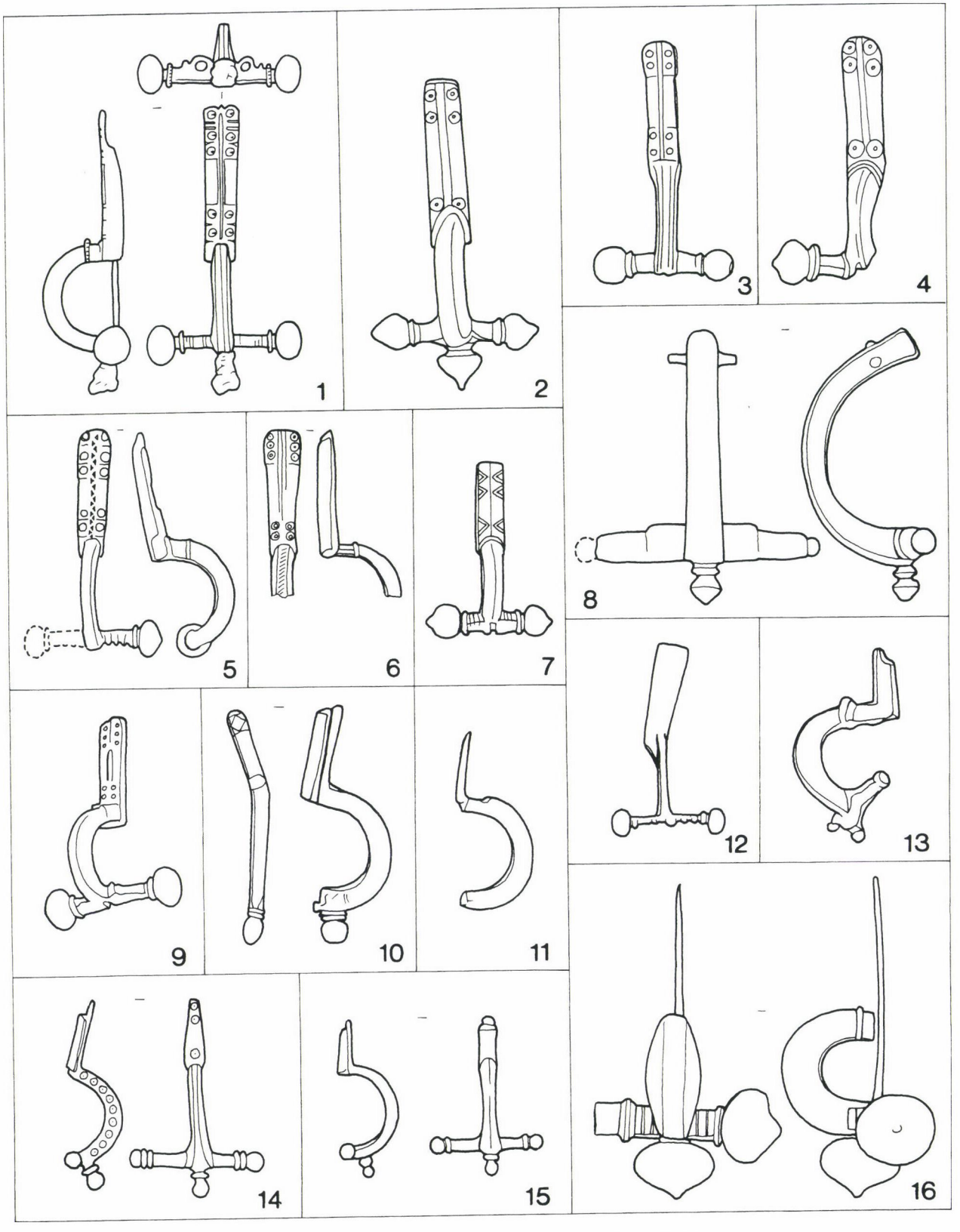

2. kép. Római kori hagymagombos, ill. hagymafejes fibulák

Abb. 2. Römerzeitliche Zwiebelknopffibeln

1. Környe; 2. Csepel-Háros 69; 3. Rácalmás 70; 4. Rácalmás 79; 5-6. Tatabánya, szórvány - Streufund; 7. Csákberény 364; 8. Várpalota-Únió 20; 9. Pókaszepetk 73; 10. Závod 24; 11. Szekszárd-Bogyiszlói út 757; 12. Várpalota-Gimnázium 212; 13. Tiszafüred 309; 14. Cikó 342; 15. Szekszárd-Bogyiszlói út; 16. Rácalmás 149

alapján ehhez a csoporthoz tartozik a Kölked A temető 106. sírjában a mellen talált, díszített kengyelű fibula, amelyet Kiss A. is ritka, barbár ízlésű 4. századi fibulaként ismertetett.[9]

A hagymafejes fibulák egy kivétellel női sírból ismertek, általában a törzs bal oldalán, a csípő, a comb, lábak vagy térd környékéről kerülnek elő. Várpalota 212. sírjában a tű nélküli fibula a mellen volt. A fibulák nagy részét a nők tarsolyban, vagy övről függő szíjon csüngőként, amulettként viselhették. A fibulák előkerülési helye megegyezik több más, ugyancsak nem funkcionális tárgyéval, pl. vastag bronz láncok, egy-egy nagyobb gyöngy, kapszula. A sírok *kronológiai helyzetére* a nagygömbös, az öntött gúlacsüngős vagy üvegcsüngős fülbevalók, a vegyes összetételű gyöngysorok és a környei 147. férfi sír egybeöntött korai bronz csatjai, keskeny lemez szíjvégei utalnak. A hagymafejes fibulák ezek szerint a 7. század első felének sírjaiból kerülnek elő, legkésőbbi használatukra a závodi 24. sír dinnyemag gyöngyeiből következtethetünk, amelyek a 7. század vége–8. század eleje előtt ismeretlenek. Dinnyemag gyöngyök keltezik a közöletlen hirdi temető hagymafejes fibulás sírjait is, amelyek nyilván Sopiane közelsége miatt bővelkednek a változatos típusú római fibulákban. Egyes sírokban 5–6 db római fibula is található több más, szintén római eredetű apró tárggyal együtt. A fibulák a viszonylag gazdag, szíjvéggel díszített övű és változatos csüngőkkel ellátott női viseleteknek (Tiszafüred, Várpalota) ugyanúgy tartozékai, mint a szegényesnek. Ez arra utal, hogy a használatra alkalmatlan fibuláknak díszítő vagy mágikus szerepe lehetett.

A hagymafejes fibulákat tartalmazó sírok, ill. temetők *topográfiai helye* magáért beszél, Tiszafüred kivételével dunántúli kora avar kori temetőkből ismertek (Környe, Várpalota, Pókaszepetk, Cikó, Závod, Szekszárd-Bogyiszlói út, Hird). Nem lehet véletlen, hogy a római kor e jellegzetes fibulatípusa a dunántúli avar temetőkre jellemző, hiszen a korábbi használat is erre a területre korlátozódik.

– *Csatfibulák, omega fibulák:* (*3. kép* 8–9) a római korban használatos kerek *csatfibulák* Itália, Kroatia területén még a 6. század közepén is feltűnnek. Kiss A. listája szerint megtalálhatók a Dunántúl kora avar kori sírjaiban is, pl. a kölkedi temetőkben. Kiss szerint feltehetően használatban voltak,[10] előkerülési helyük (lábcsont mellett, kézcsontoknál) azonban nem erre utal.

[9] Kiss 1996, 198.
[10] Kiss 1996, 198.

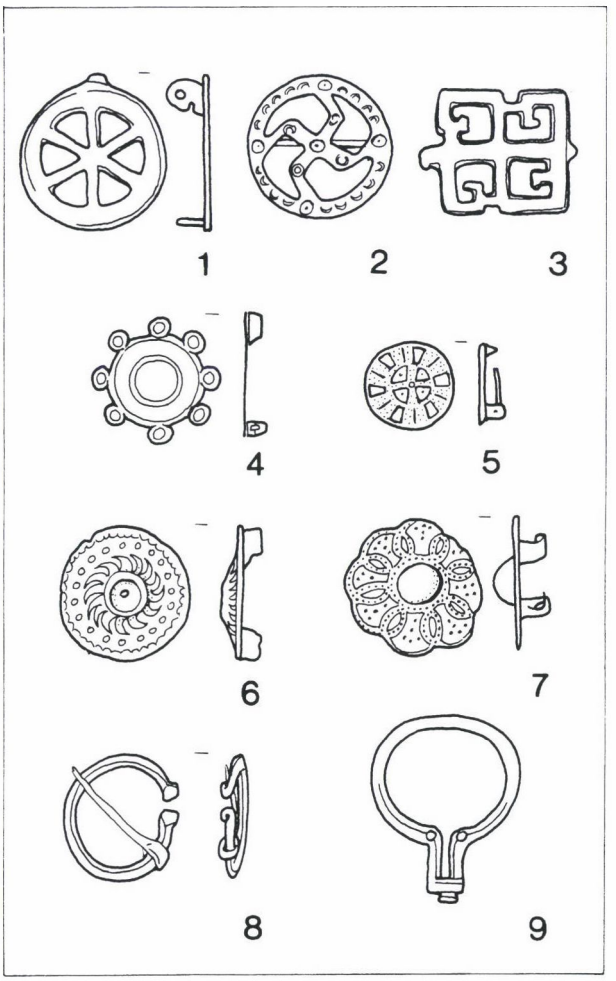

3. kép. Római kori fibulák, egyedi típusok
Abb. 3. Römerzeitliche Fibeln, Einzeltypen
1. Tiszafüred 604; 2. Keszthely-Fenékpuszta déli erőd 11; 3–4. Tiszafüred 792; 5. Romonya I. 186; 5. Szekszárd-Bogyiszlói út 410; 6. Szekszárd-Bogyiszlói út 546; 7. Szekszárd-Bogyiszlói út 746 (germán – germanisch); 8. Budapest III. Pusztadombi út 10; 9. Kölked A 425

A jellegzetes alakú bronz *omega fibulák* férfi- és női sírokból is ismertek. A medence szélén, a kézcsontoknál, ill. a bal combcsont mellől kerülnek elő, azaz egyes esetekben használatban lehettek. A kísérőleletek alapján (kisgömbös vagy tekercselt díszű fülbevalók, vegyes összetételű gyöngysorok, bizánci tarsolycsatok, préselt madaras övdíszek, varkocsszorítók) avar kori használatukat a 7. század második és harmadik harmadára keltezhetjük. Előkerülésük nemcsak a dunántúli korai avar temetőkre jellemző, Szeged környékén és a Közép-Tisza vidékén is megtalálhatók.

– *Egyéb fibulák:* (*3. kép* 1–6) a római kori fibulák számos variánsát csak egy-két darab képviseli az avar kori női sírokban.

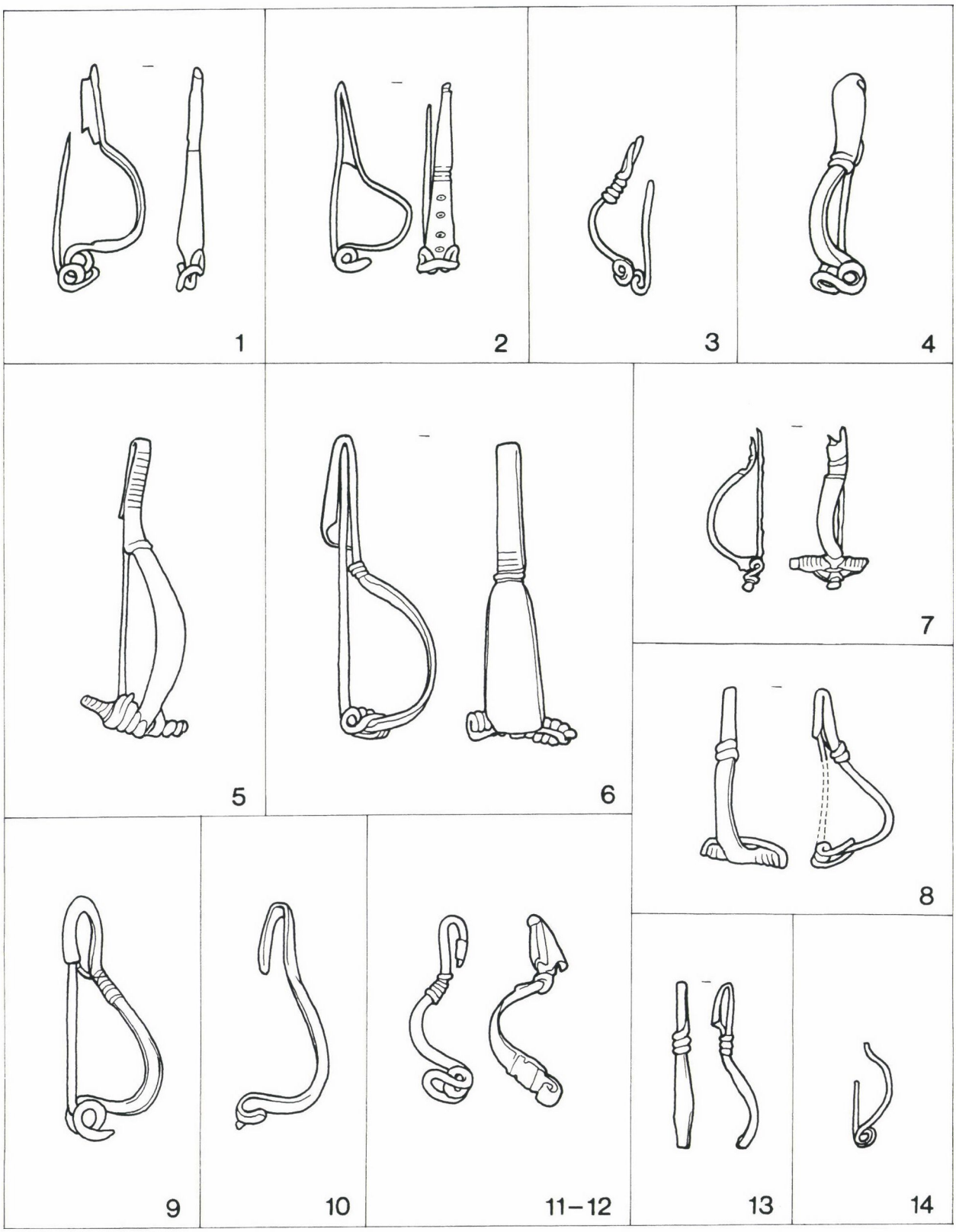

4. kép. Szarmata kori, oldalt- és aláhajtott lábú fibulák

Abb. 4. Sarmatenzeitliche Fibeln mit zur Seite gebogenem und mit umgeschlagenem Fuß

1. Sala I. 78; 2. Nové Zámky; 3. Alattyán 81; 4. Tiszafüred 769; 5. Nagyharsány 2; 6. Gátér 150; 7. Szeged-Fehértó A 247; 8. Keszthely-Fenékpuszta déli erőd; 9. Szentes határa 85; 10. Tiszafüred 230; 11–12. Tiszafüred 28; 13. Tatabánya, szórvány – Streufund; 14. Kölked A 384

Trombita alakú bronz fibula volt a Keszthely-Városi temetőben,[11] *ló alakú* fibula Pókaszepetk 73. sírjában számtalan kis római tárgy (érmek, dobókocka, üvegtöredék) társaságában tarsolyban lehetett.[12] Hasonló fibula volt a csákberényi 298. sírban is.[13] Néhány kerek, *emailos fibula* is ismert: Romonya I. temető 186. sírjában kisméretű dinnyemag gyöngyökkel,[14] Szekszárd-Bogyiszlói úton a 410. sírban elporladt bronz veretekkel.[15] Ez utóbbi fibula a bal vállon került elő, talán használatban volt ugyanúgy mint a cikói temető 304. sírjában a mellkason talált emailos fibula.[16] A korong alakú fibulák más változata is ismert, Szekszárdon a 746. sírban a mellkasról került elő a karéjos szélű, szalagfonattal díszített aranyozott bronz fibula ép tűszerkezettel. A sírban a kisebb munkaeszközök mellett kapszula kerek bronz verete is volt.[17] *Kerek áttört fibulák* is ismertek: Tiszafüred 604. sírjában öntött csillagcsüngős fülbevalóval, dinnyemag gyöngyökkel volt együtt egy 2–3. századi tű nélküli kerékfibula,[18] Keszthely-Fenékpusztán a déli erőd előtt feltárt 11. sírban pedig svasztika díszű, pont-kör mintás ép fibula volt a koponya bal oldalán, apró gyöngyökkel együtt.[19] Müller R. a 6. századra keltezi ezt a fibulát, cividale-i analógiák alapján, a forma azonban római kori.

3. Szarmata kori, oldalt- és aláhajtott lábú fibulák (4. kép 1–14)

Az avar kor fibulaleletei között viszonylag nagyobb létszámú csoport. A bronzból készített darabok a gyakoriak, kivétel a nagyharsányi ezüst példány. Három változatuk fordul elő: egytagú, kéttagú és spirálkaros fibulák. Az egytagú aláhajtott lábú kis fibulák a szarmata kor általános fibulatípusai közé tartoznak. Ez a fibulatípus már a 3. század közepétől ismert, de a 4. századi leletek között is gyakori. A nagyméretű kéttagú aláhajtott lábú fibulák általában az 5. századra jellemzőek, a Dunántúl területén is előfordulnak. Az ezüstből készült avar kori darab is dunántúli temetőből ismert. A spirálkaros fibulák a Kárpát-medencében a hun korra jellemzőek.[20] Az avar kori darabok között egyedi a Csepel-sziget hárosi temető 21. sírjában levő fibula. Egyetlen vastag bronz drótból készítették, spirálos szerkezetű, kengyelét is csak a drót alkotja, „díszét" a drót háromszögletű lappá történt elkalapálása jelenti.[21] A fibula karéjos mellboglár párral együtt volt a sírban, ez eltemetése idejét a 8. század első felére határozza meg.

Avar kori sírokban az aláhajtott lábú fibulák ritkán kerülnek elő olyan helyzetben, hogy az alapján rendeltetés szerű viseletükre következtethetnénk. Csupán a nagyharsányi 2. sírban és az alattyáni 81. sírban találjuk a fibulákat a jobb ill. a bal vállon. Előkerülésük női sírokban, általában a bal combcsont, kézfejcsontok, esetleg a medence bal oldalán várható, olyan tárgyak kíséretében, amelyeket tarsolyok tartozékának, vagy övről függő használati ill. bajelhárító leleteknek tartunk (láncok, csüngők, küllős korongok, tűtartók, vaskések). A hosszan lógó, szíjvéges végű övek meglétére a lemez szíjvégek utalnak.

Az aláhajtott lábú bronz fibulák többi kísérőlelete (kisgömbös és felhúzott lemezgömbös arany és ezüst fülbevalók, tekercselt díszű és gyöngyös fülbevalók, szemes gyöngyök) a változatos csüngőkkel együtt az aláhajtott lábú fibulák sírba helyezésének szokását a 7. század első harmadának vége és a 7. század közepe körüli időre keltezi.

Elterjedés: e fibulacsoport korábbi használatának megfelelő területen, a Tisza vidéken voltak ismertek ezek a fibulák. Feltehetően korábbi szarmata telepek, temetők bolygatásakor találták a gyakran még használható fibulákat más, szarmata eredetű tárgyakkal együtt. Gyakoriak pl. a szintén felfűzött, övre függesztett nagy kalcedon gyöngyök, amelyeknek szerepe az avar korban a gyakran hiányos, törött fibulákéhoz lehetett hasonló. Kivétel a nagyharsányi, funkció szerint használt ezüst példány, kora avar kori leletek társaságában.

II. Használatban levő fibulák

1. Bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák (5. kép 1–7)

Az aláhajtott lábú fibulák legfiatalabb változatait a masszív, rovátkolt kengyellel és gyakran rácsmintával díszített U alakúra formált lábbal ön-

[11] Hampel 1905, II. 179.
[12] Cs. Sós–Salamon 1993, 143, Pl. VIII. 26. (Téves meghatározás: későantik eredetű állat alakú fibula!)
[13] László Gy. közöletlen ásatása.
[14] Kiss 1977, Pl. LII.
[15] Rosner 1999, 56, Taf. 29.
[16] Kiss–Somogyi 1984, 20. t.
[17] Rosner 1999, 93, Taf. 49. Vida T. lektor véleménye szerint a szekszárdi fibula VI–VII. századi. Nem tartozik a római kori fibulák közé.
[18] Garam 1995, Taf. 106.
[19] Müller 1999, 166.
[20] Garam–Vaday 1989, 203–204.
[21] Cs. Sós 1961, 19. kép.

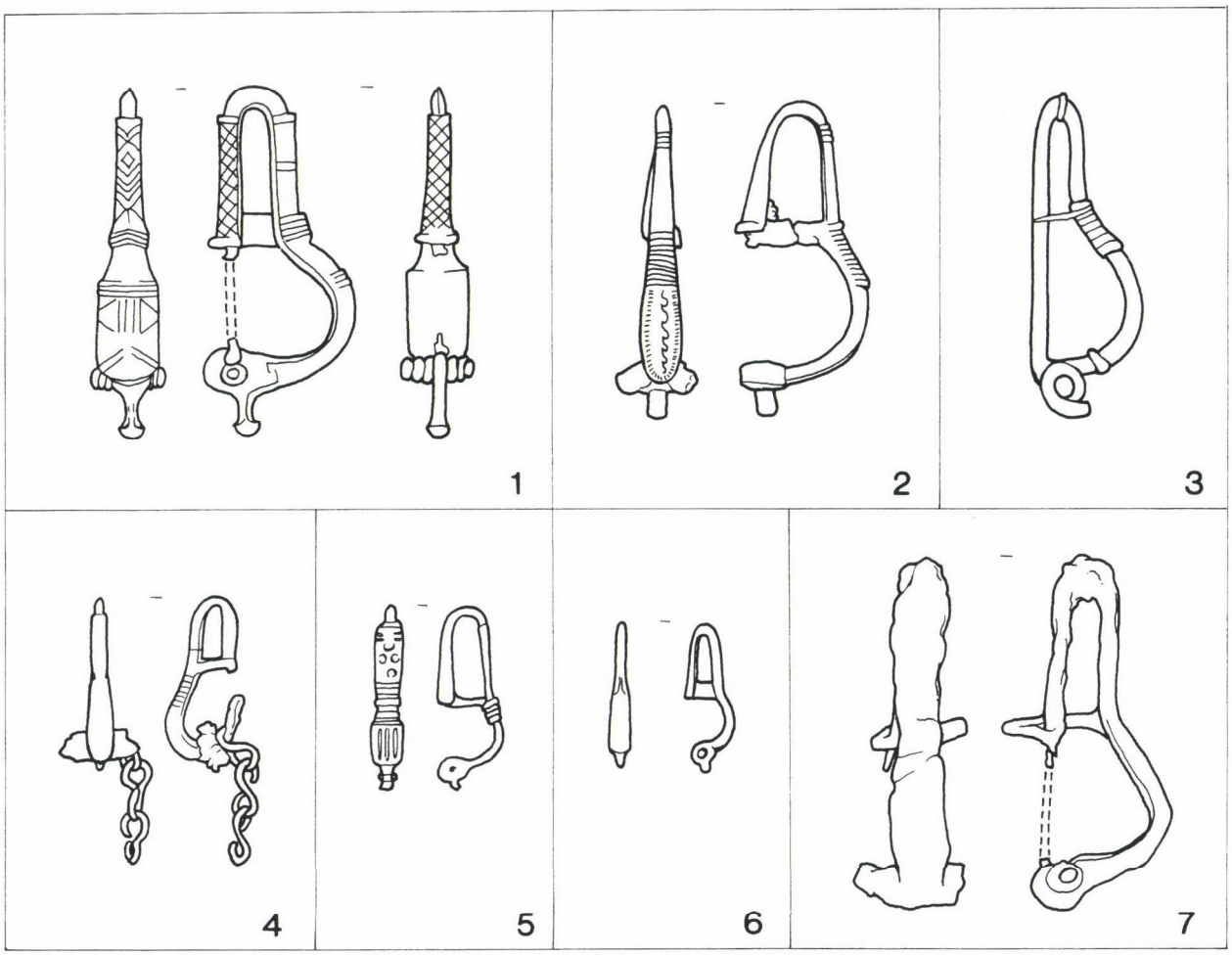

5. kép. Bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák

Abb. 5. Fibeln byzantinischen Typs mit umgeschlagenem Fuß

1. Kölked B 438; 2. Hódmezővásárhely-Kishomok 23 (gepida - gepidisch); 3. Bogojevo 7; 4. Kölked B 85; 5. Keszthely-Fenékpuszta 28; 6: Kölked A 492; 7. Budapest III. Pusztadombi út 12

tött darabok alkotják. A Budapest III. Pusztadombi úti avar temető 12. sírjában vasból készített példány került elő. Az Al-Duna vidék erődített városaiban gyakoriak, bizánci érmekkel (I. Justinus, I. Justinianus, II. Justinus) keltezve a 6. század második felére, utolsó harmadára.[22] A Kárpát-medence területén a legkésőbbi gepida sírokban is előfordul: Hódmezővásárhely-Kishomok 23. sír. szintén a 6. század 2. felére keltezhető tárgyakkal. A „Bügel"-fibulák helyett használják, egy időben a Sucidava-típusú csatokkal,[23] amelyek szintén elterjedtek az Al-Duna vidékén. Kérdés, hogyan viselték? Viszonylag ritkák a kora avar kori női sírokban, a jól megfigyelt ásatások feljegyzéseiből tudjuk, hogy a bal kézfejcsontok, a bal combcsontfej, bal medencelapát, keresztcsont bal oldala ill. a jobb combcsont mellől kerültek elő. Keszthely-Fenékpuszta déli erőd 28. sírjában a nyak tájékán volt a fibula. A használatukról legtöbbet a Kölked B temető 85. sírja árul el, ahol az övről lecsüngő, bronz lemez veretekkel gazdagon díszített textilszalagok egyikébe lehetett beletűzve a bizánci típusú aláhajtott lábú fibula a tűjéhez erősített vékony bronz lánccal, amelyen a veretes tokban hordott vaskés függött. Ez alapján képzelhetjük el a többi bizánci fibula használatát is. A Kölked A temető 491. és 492. sírjában is számtalan apró tárgy volt a fibula közelében. Ezek tarsolyban lehettek és a tarsoly felerősítésére használták a fibulákat. A tű nélkülieket a nők talizmánként, amulettként vagy emléktárgyként hordták magukkal.

A bizánci fibula mellékletes sírok fülbevalóik, gyöngyeik, továbbá számos germán és italo-

[22] UENZE 1973, 486; UENZE 1992.

[23] NAGY M., 120.

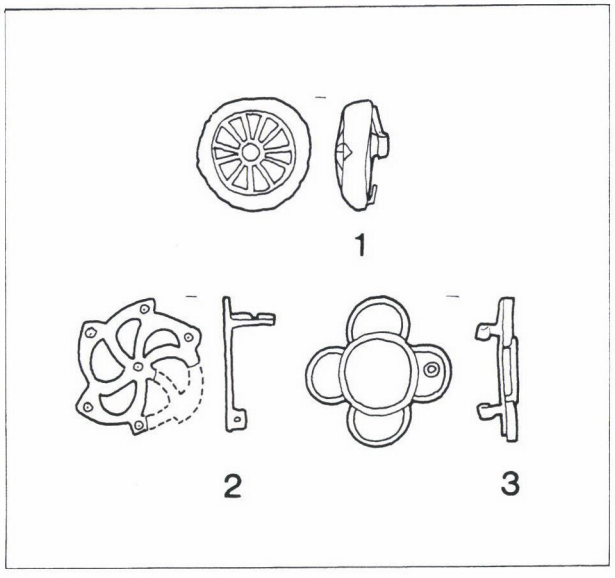

6. kép. Germán eredetű fibulák
Abb. 6. Fibeln germanischer Herkunft
1–2. Kölked A 279; 3. Kölked A 261

bizánci leletük alapján a 7. század első felére keltezhetők. *Elterjedésük* a Dunántúl kora avar kori temetőire jellemző.

2. Korongos fibulák

- Nyugati vagy germán eredetű korongos fibulák: (*3. kép* 7; *6. kép* 1–3) a korongos fibulák nyugati eredetű egyedi darabjaival Kiss A. foglalkozott a kölkedi temetők kora avar kori sírjaiból előkerült fibulák kapcsán.[24] A korongos fibulák között ő is megkülönbözteti a mediterrán, késő antik és a meroving ill. langobard eredetűeket, amelyeket szerinte is az elől nyitott ruházat, kabátféle összezárására használtak.[25] Az avar területen előkerülő meroving, frank típusú fibulák közül is néhány - a kora avar kori népesség és Nyugat-Európa kapcsolatait bizonyító - rekeszes, kőbetétes vagy karéjos fibulát[26] az új viseletnek megfelelően használhattak, nagyobb részük azonban, a római kori és szarmata fibulákhoz hasonlóan, funkció nélkül, tarsolyba rejtve vagy felfüggesztve került a sírba.

A nyugati germán területen a 6. század második felében kialakuló, a 7. században általánossá váló, korongos fibulával zárt új női viselet avar szállásterületre történő terjedésének eddig legszebb - egyben leggazdagabb - bizonyítéka a Kölked B temető korongos fibulás sírja, amelyet a fibula alatt talált Maurikios Tiberios 602-ben vert érme keltez a 7. század elejére. A Kölked B temető 119. bolygatott sírjában számos kiemelkedő lelet között (arany karperecek, gyűrű, tausírozott vasszék, aranyveretes tálka) egyedi darab a több mint 8 cm átmérőjű *korongos arany fibula*, ép spirálos tűszerkezettel *(7. kép)*.[27] A valójában 8 karéjos fibulát csak szerkezete, formája, díszítőelemei, technikai fogásai alapján tudta elhelyezni ásatója és közlője a kora középkori fibulakörben. Kiss A. megállapítása szerint a használt, azaz ruházatot összetartó fibulát, amelynek kompozíciója és díszítőelemei az itáliai langobard

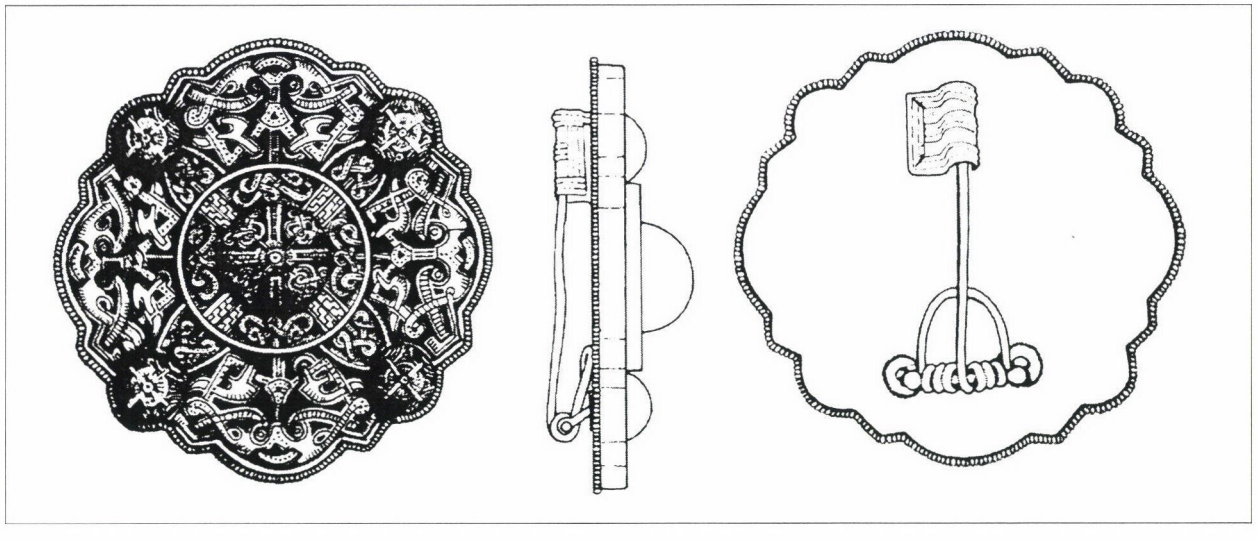

7. kép. Germán eredetű korongos fibula, Kölked-Feketekapu B, 119. sír
Abb. 7. Scheibenfibel germanischer Herkunft, Kölked-Feketekapu B, Grab 119

[24] Kiss 1996, 198–201; Kiss 2001, 270–278.
[25] Kiss 2001, 271.
[26] Kölked 261, 279. sír: Kiss 1996, 200.
[27] Kiss 2001, Taf. 34.

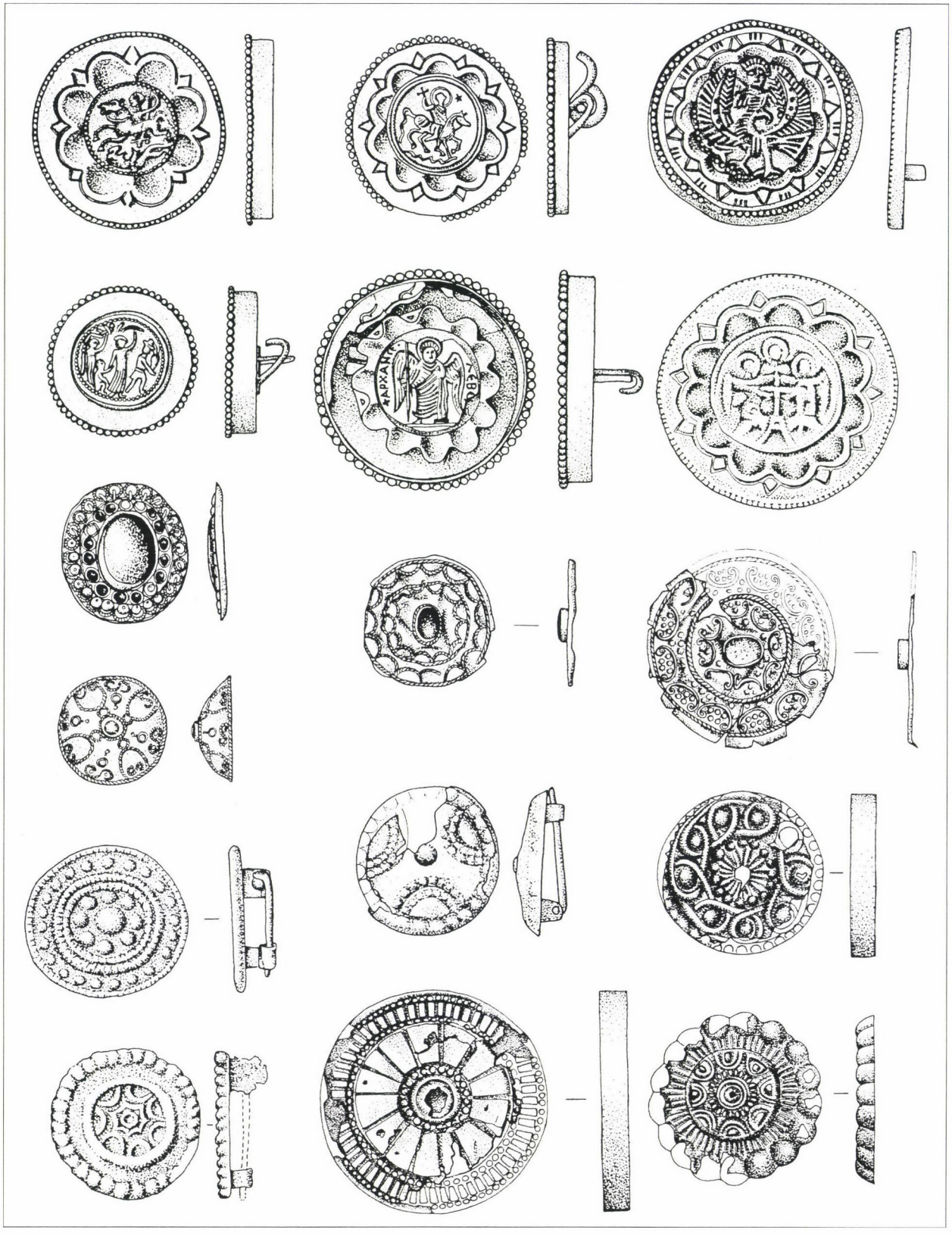

8. kép. Késő antik eredetű korongos fibulák, 7. század (GARAM É. 1993 nyomán)
Abb. 8. Scheibenfibeln spätantiker Herkunft, 7. Jh. (nach É. GARAM 1993)

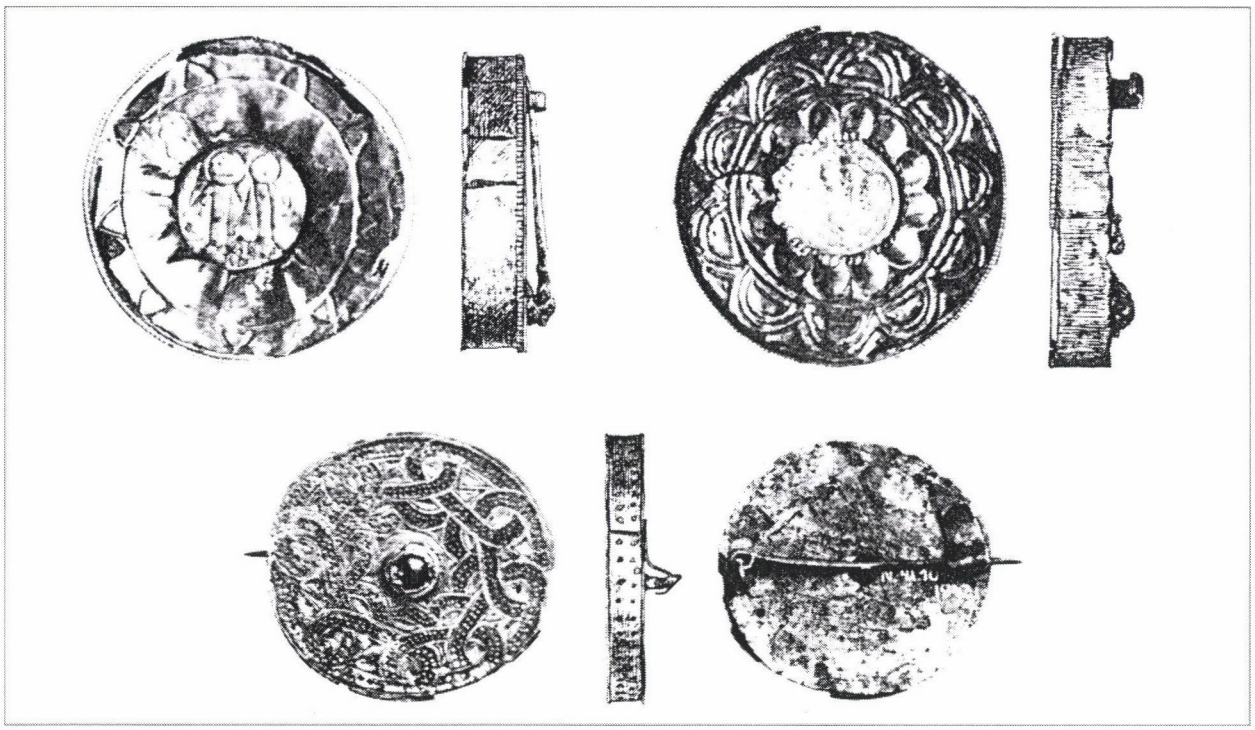

9. kép. Késő antik eredetű korongos fibulák, 8. század (GARAM É. 1993 nyomán)
Abb. 9. Scheibenfibeln spätantiker Herkunft, 8. Jh. (nach É. GARAM 1993)

aranyfibulákkal rokoníthatók, feltehetően Pannónia területén egy, az avar birodalomban élő és dolgozó szuverén ötvös készíthette. Megállapítását Kiss A. a kölkedi korongos fibulán és egyes Dél-pannóniai kora avar kori ötvöstárgyon fellelhető azonos technikai fogások meglétére alapozza.[28] Megjegyzendő, hogy a kölkedi arany korongos fibula alsóspirálos tűszerkezete teljesen megegyezik az itáliai langobard temetők korongos fibuláinak tűszerkezeteivel (pl. Castel Trosino B, 7. és 220. sír.[29] A hazai avar kori tárgyak között is ismert egy azonos tűszerkezet: Romonya I. temető 166. sír.[30] A sír késő avar kori kísérőleletei (gyöngy, fülbevaló) mutatják, hogy a nagy korongos fibulával zárt női felső ruházat, ha nem is általánosan, csak szűkebb területen, de a 8. század elejéig ismert volt a korai germán világ számos más tárgyát is ismerő és használó Dél-dunántúli avar településeken.

– *Késő antik eredetűek:* e fibulacsoport összegzését, elemzését egy korábbi munkában már elvégeztük,[31] az avar kori fibulákról szóló jelen tanulmányban ezért a kérdéskörnek csak a témát érintő főbb megállapításait idézzük.

Az avar kori késő antik eredetű korongos fibuláknak két nagyobb csoportja van: a *Keszthely–Pécs*-csoport és az ún. *Baranya-csoport* (*8–9. kép* a legfontosabb típusokkal). A Keszthely–Pécs-csoportba a *mélyített képmezős* korongos fibulák és a *kőbetétes, granulációdíszes* fibulák tartoznak. Formájuk és díszítésük eredete egyaránt a késő antik kultúrában gyökerezik, készítési helyük Sirmium és Itália italo-bizánci kultúrával átszőtt területe. Avar szállásterületen rövid ideig és kis területen voltak használatban: a korábbi romanizált, a népvándorlás korban is kimutathatóan keresztény hitű, Keszthely és Pécs környékén élt lakosság körében a 6. század végétől a 7. század első harmadáig. Kizárólag női- és gyermeksírokból ismertek, a mellen vagy az áll alatti részen kerülnek elő. A korai, keresztény tartalmú képmezővel díszített fibulák kapcsán feltehető, hogy nem a viselet tartozékai voltak; - egyszerű, nem rugós tűszerkezetük miatt csak kevés kelmét tudtak összetartani, vékonyabb fátylat pedig súlyuknál fogva lehúztak volna - inkább a hitbeli meggyőződést jelző kitűzőként viselhették.

A korai, nemesfémből készített, kőbetétes és granulációdíszes fibulák helyi változatai a rekeszeket, kőbetéteket préseléssel utánzó korongos fibulák. Nagyobbrészt Keszthely környékén voltak használatban a 7. század második felében és a 8. század elején, de Pécs környékén sem isme-

[28] KISS 2001, 277–278.
[29] MENGARELLI 1902.
[30] KISS 1977, Pl. LI.
[31] GARAM 1993.

retlenek (Cikó, 356. sír, Szekszárd-Bogyiszlói út 108. sír, Kölked A 108. és 544. sír, Pécs-Gyárváros, Pécs-Gründler utca). Ezek a későbbi, nem képmezős korongos fibulák.

A késő antik eredetű korongos fibulák másik, ún. *Baranya-csoportja* Baranya megyei 7. század végi, 8. század eleji avar temetők női sírjaiból ismert.[32] Nagyobb méretűek, mint a korábbiak, díszítésük, képmezejük a korábbiak gyatra, helyben készített utánzata. A mellkas jobb vagy bal oldalán kerülnek elő, hasonlóan a kőbetétes és granulációdíszes csoport fiatalabb, a Baranya-csoporttal egyidős példányaihoz. E két fibulacsoport viselete a meroving világban a 7. században általánossá lett fibulaviselethez hasonló, amikor a csípőtájra kerülő kengyelfibulákat és a lassan eltűnő kis rekeszes korong és „S" alakú fibulákat a mellkason egyesével viselt nagy korongos fibulák váltják fel.[33] Ez a viselet változásának következménye, a két vállon megtűzött *peplos*-t a derékon megkötött szorosabb *tunika* váltja fel, egyúttal a késő antik, keleti előképek nyomán, a *cingulus*-t utánzó hosszú övek, szalagok válnak a társadalmi rangot is kifejező amulettek, csüngők viselőivé. A korábbi fibulák is ezek közé sorolandók, azokat is lecsüngő szalagokra tűzve viselik.[34] A Kárpát-medencében a keleti germán eredetű gepidáknál az 5. század közepéig élt a két fibulás *peplos*-szerű viselet,[35] és csak a század végén váltotta fel a csüngőkkel díszített, széles övvel összeszorított, más szabású öltözet. Ez a női viselet figyelhető meg a kora avar kor germán és mediterrán eredetű leletkörében a dunántúli avar temetőkben.

3. Állat alakú fibulák (10. kép 1–5)

A szárnyas és négylábú állat alakú kis fibulák bronzból vagy ezüstből öntöttek, díszítetlenek vagy felületükön rovátkolással, pont-körökkel, egy esetben pedig keresztjellel díszítettek. Méretük 4–5 cm. A megmintázott állat fajtáján kívül (galamb, páva, ló, néha szarvas vagy nyúl alakúak) különbség van a fibulák felszerelési módjában is: vagy az állat alak hátoldalára szerelték a tűszerkezetet, ebben az esetben a fibula lapos, vagy az állat alakot mintegy ráültették a tűszerkezetre, a lábaival csatlakozik a tűtartóhoz, ill. a rugós részhez. E fibulák állat alakjai körplasztikák, a fejükkel a tű nyitható vége felé néző állatok teljes terjedelemben kiemelkedtek a sík felületből.

Az avar kori állat alakú fibulák között mindkét változat előfordul, lapos a keszthelyi ló alakú ezüst fibula, kiemelkedő a csákberényi lófibula és a szintén csákberényi, ill. várpalotai galambfibula.

A Keszthely-fenékpusztai 17. sír ezüst lófibulája párhuzamait már közlője Barkóczi L. megtalálta Castel Trosino itáliai langobard temetőjében.[36] A 121. és 136. sírok lófiguráinál a keszthelyi kecsesebb vágtató lovat formáz, jól kidolgozott részletekkel. Különlegessé a felületének „fogazott" díszítése teszi, amely összeköti a Dél-Dunántúl fogazott szalagfonatos vereteinek körével. Hasonló fogazás díszíti a temető 16. férfi sírjában talált ezüst bizánci csatot is, e tárgyak 6. század végi avarföldi példányok lehetnek.

Itália kora középkori állat alakú fibuláit E. Riemer ismerteti Itália 5–8. századi sírleleteit bemutató összefoglaló művében.[37] Az állat alakú fibulákról, különösen a lófibulákról megállapítja, hogy római eredetűek. A 6–7. században is kedvelt fibulatípust nők viselték, a mellen összefogott felsőruha zárására használták. Keszthelyen is az áll alatt került elő a lófibula, pannóniai langobard S-fibula társaságában maturus korú nő sírjában, vas karperecekkel, vegyes összetételű gyöngyökkel együtt.

Az állat alakos fibulák között külön említésre méltó a Keszthely-Fenékpuszta Pusztaszentegyházi dűlő kora avar kori germán és késő antik elemekkel átszőtt temetőjének 16. női sírjában talált ezüst keresztjeles galambfibula, amelyet közlője „korabeli analógiák alapján a Noricum Mediterraniumtól Dalmáciáig több helyen továbbélő romanizált népesség egy csoportjával hoz kapcsolatba".[38] A szent lelket megtestesítő galamb ábrázolása, különösen annak keresztjeles változata viselője keresztény hitének kifejezője. Erre következtet V. Bierbrauer az Alpok vidéke és Felső-Itália kereszt alakú és galamb formájú fibulái vizsgálata során.[39]

A Keszthely-Fenékpuszta horreum temető állat alakos fibuláit a Keszthely kultúrás temetők többi ún. kisfibulájával (S-alakú, korongos) együtt közli és elemzi Straub P. A kisfibulákat formájuk, viseletük különös módja (a nyak alatt, a mellen helyezkedtek el) és több darab itáliai párhuzama alapján Straub P. Itáliából visszakerült darabokként értelmezi.[40]

[32] GARAM 1993, 107–109.
[33] CLAUSS 1987, 537, 544.
[34] MARTIN 1991(1995), 678.
[35] MARTIN 2002, 213, Abb. 10.
[36] BARKÓCZI 1968, 293.
[37] RIEMER 1999, 109–115.
[38] STRAUB 2002, 104–110.
[39] BIERBRAUER 2001, 209–225.
[40] STRAUB 1999a, 183; STRAUB 1999b, 201–202.

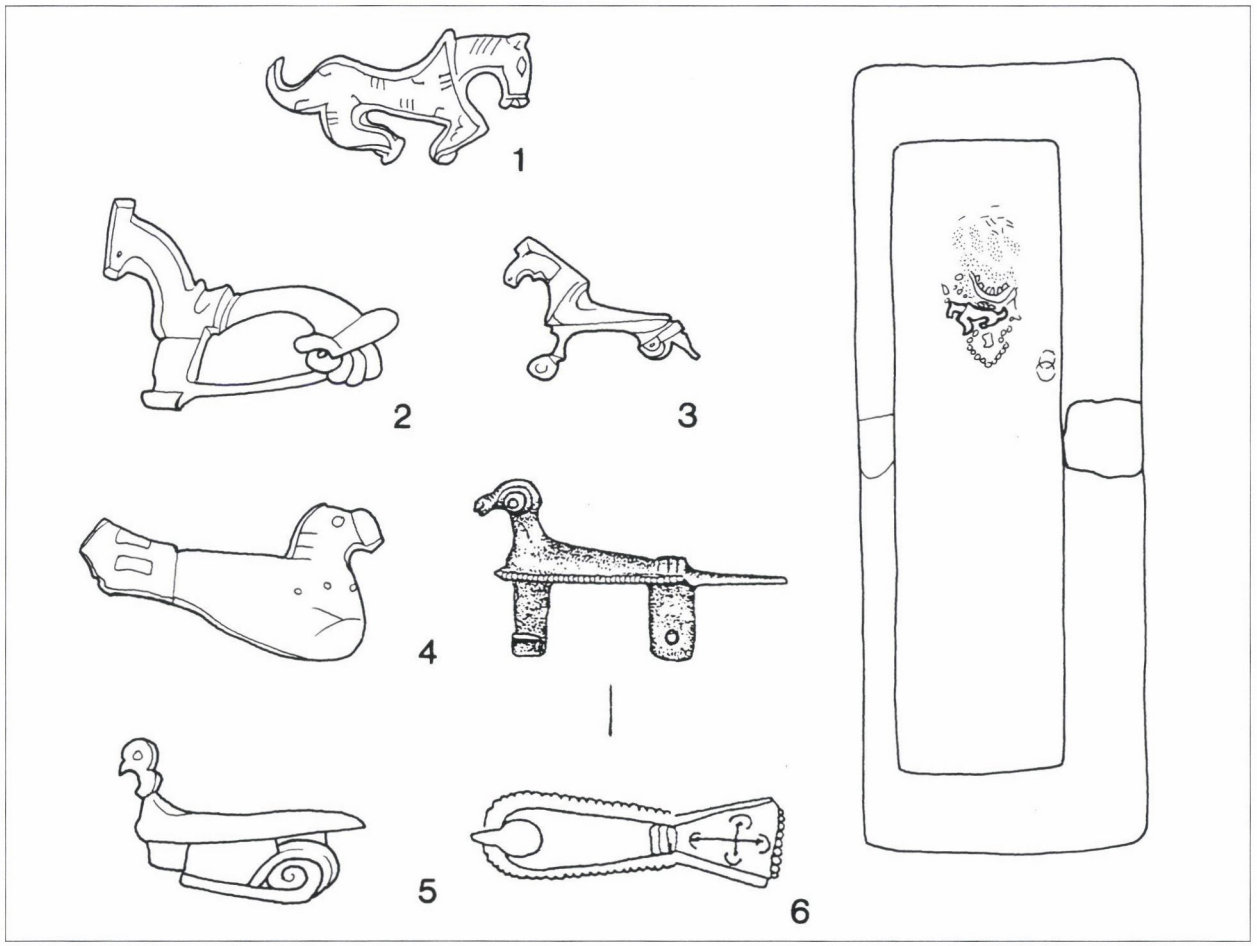

10. kép. Állat alakú fibulák
Abb. 10. Tierfibeln
1. Keszthely-Fenékpuszta; 2. Csákberény; 3. Pókaszepetk; 4. Várpalota-Gimnázium; 5. Csákberény; 6. Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi dűlő

4. Kengyelfibulák

– *Emberi maszkos fibulák* (*11. kép* 1–16): a fibulák bronzból öntöttek, méretük 5–12 cm között váltakozik. Formájuk szabályos germán fibulaforma, a félkör alakú fejlap 5 vagy 7 gombbal díszített, az erősen ívelt kengyel hosszában bordázott, a láblap három- vagy ötszögletű, ritkábban karéjos oldalú, amely hosszúkás arcú férfi maszkban végződik. Egyes maszkokon az emberi arc minden részlete kidolgozott. Más példányokon csak a forma emlékeztet az egykori maszkra. A fejlapokat ékvéséses spirálminta, kalászdísz, vagy korábbi ékkő rekeszekre utaló ívek díszítik. A láblapok oldalain kampóscsőrű madárfejek, vagy azok sematikus kacsokká vált utánzatai.

Az e csoportba sorolható fibulák *síron belüli* ismert *helye* figyelemreméltó: 2 fibula volt a Szakály-öreghegyi temető 12. sírjában, a jobb vállon (nagyobbik darab) és „másodlagos helyzetben" a „bal felkarcsont és a bal combcsont között". Ugyancsak 2 fibulát találtak a Szeged-Fehértó A temető 33. sírjában is. Az azonos kinézetű fibulapár egyik darabja a bal vállon, a másik a medence jobb oldalán feküdt. A pár nélküli fibulák a bal lapockánál (Szeged-Fehértó A 375. sír), a bal csuklónál (Kiskőrös-Városalatt 2. sír) voltak, töredékes fibula a bal combcsont mellett volt Tiszafüreden. Sajnos több közöletlen, jó leletegyüttesű fibulás sír leírását nem ismerjük. A fenti adatokból azonban arra következtethetünk, hogy e fibulacsoport fibuláinak túlnyomó részét használták, egyrészt a viselet (felsőruházat) jobb vagy bal vállon történő összetűzésére, vagy – mint azt a fibulapáros két sír különböző helyen előkerülő fibulái mutatják – a köpeny alsó részének zárására, ill. az övről csüngő széles textilszalag felerősítésére vagy díszítésére. A fibulás sírokban eltemetettek a fibulaviselet (= öltözet) divatváltásának abban az időszaká-

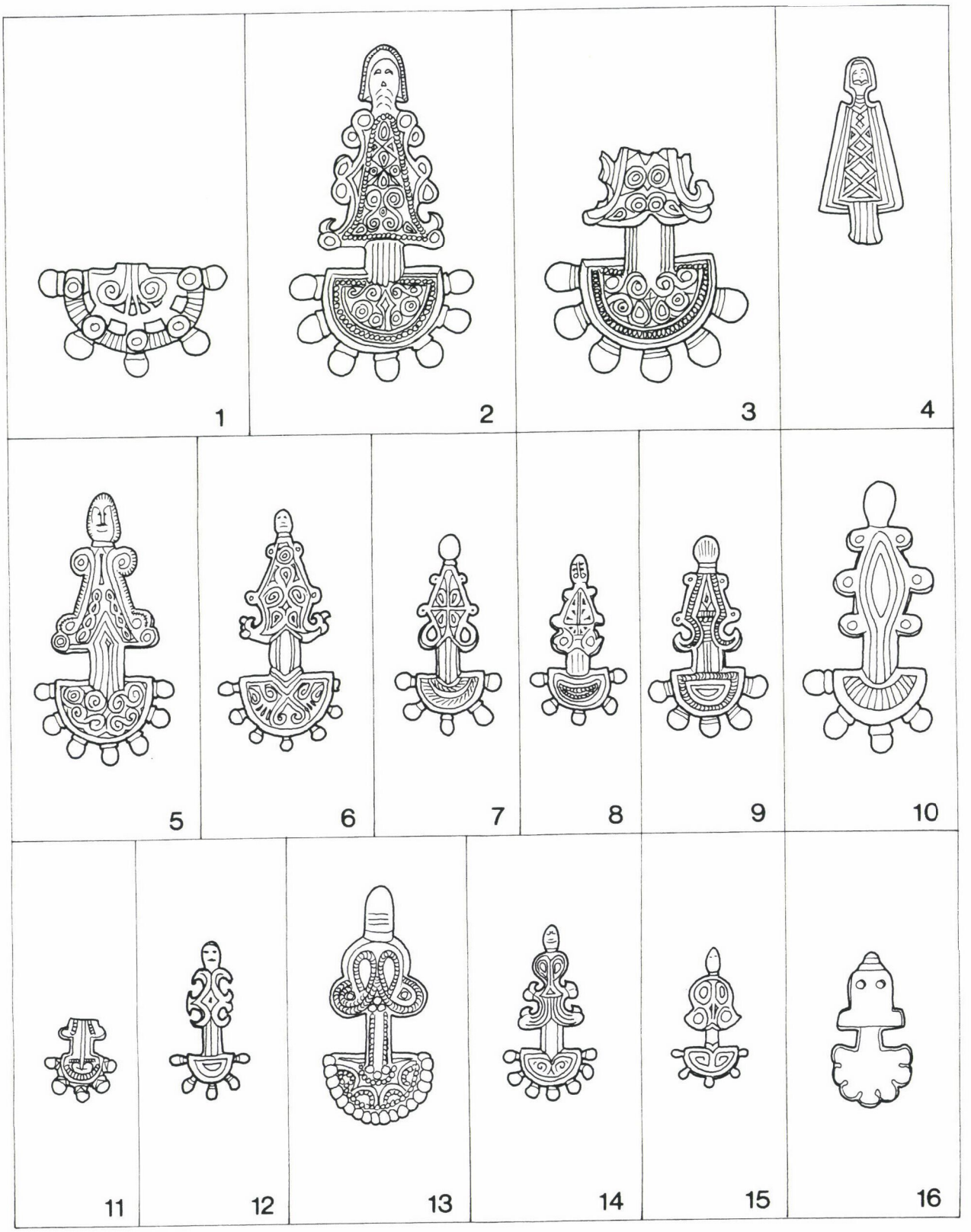

11. kép. Germán eredetű maszkos fibulák

Abb. 11. Maskenfibeln germanischer Herkunft

1. Tiszafüred 792; 2. Vecel; 3. Szakály-Öreghegy; 4. ismeretlen - unbekannter Fundort; 5. Előszállás 81; 6. Szeged-Fehértó A 33, 7. Budapest III. Pusztadombi út, 8. Hird; 9. Vác-Kavicsbánya, szórvány - Streufund; 10. Óföldeák-Lelei út; 11. Fönlac/Felnac préselőtő - Preßmodel; 12. Kiskőrös-Városalatt 2, 13. Szakály-Öreghegy 12; 14. Marosgombás/Gimbas; 15. Szeged-Fehértó A 375; 16. Tiszafüred 1063

ban nőttek fel (a Szeged-Fehértó A temető 33. sírjában eltemetett „nagyon öreg nő" volt), ill. éltek, amikor a gepidáknál is a vállon viselt fibulák a csípő tájára kerülnek.[41] 6. századi langobard és gepida női viselet hatása tükröződik a maszkos fibulás avar kori női sírokban (l. *14–15. kép*), de feltehető az is, hogy e sírokban a korábbi népességek kései utódainak avar kori ékszereket is (fülbevalók, gyöngyök) viselő képviselőit kell látnunk.

Az avar sírokban talált maszkos fibulák *keltezése* a kísérőleletek alapján: 7. század. Vannak a század első felére keltezhető sírok, ezüst lemezgömb csüngős fülbevalóval, csillagcsüngős ezüst fülbevalóval, szemes gyöngyökkel, germán típusú pajzstövises csattal és préselt veretes övvel (Szeged-Fehértó A 33. és Hird 206. sír), de ismertek a század második felére keltezhetők is: apró, vegyes összetételű gyöngysorokkal, préselt lemez boglárokkal, felhúzott lemezgömbös vagy nagy üvegcsüngős fülbevalókkal (Szeged-Fehértó A 375, Kiskőrös-Városalatt 2, Tiszafüred 792, 1063. sírok). A fibulás sírok kivétel nélkül női sírok. *Elterjedésük:* a Dunántúl keleti részén, azokban a temetőkben fordulnak elő, ahol számos más, germán eredetű tárgyat is találunk, az Alföldön, Erdélyben és a Bánátban pedig ott, ahol az avarok előtt germán (gepida) népesség élt.

Az avar kori kisebb és nagyobb méretű maszkos fibulák párhuzamai, előképei ismertek a Krím vidékén és a Balkánon is. Számunkra azonban fontosabbak a Kárpát-medencei gepidák leletei között előfordulók. A tiszafüredi 792. sír hiányos, áttört láblapja az Orlea-i és ismeretlen lelőhelyű fibulák láblapjainak pontos mása,[42] az előszállási, vecelei és Szakály-öreghegyi fibulák szinte azonos darabjait vagy gazdagabban díszített előképeit pedig Észak-Szerbiából és a Bánátból közli Csallány D.[43] A Kiskőrös-városalatti ívelt oldalú fibula párhuzama is megtalálható Várhely (Gradiste) lelőhelyen.[44] A Szakály-öreghegyi, óföldeáki és kiskőrösi fibulák hasonló darabjait bánáti lelőhelyekről D. Mrkobrad közli.[45]

A maszkos fibulák közé tartozik a *Keszthely-sörházkerti kengyeles fibula* is.[46] Legutóbb M. Menke foglakozott részletesen a téglalap „fejlapos" fibulák csoportjával. A keszthelyi fibula analógiáit Közép-Németországban találta meg,[47] kapcsolatot keresve ezáltal a Balaton vidéke és a német területek között. A fibula leletkörnyezete ugyan rekonstruálható, de nem megbízható. A leírásokból nem egyértelmű, hogy a fibula a mellkason volt-e, azaz használati helyzetben, vagy több tárggyal (csörgő, lánc, gyöngyök, kőberakásos lemezládika)[48] együtt mint „Altfunde" került-e a női sírba.

– *Ujjas fibulák* (*12. kép* 1–8; *13. kép* 1–4): az avar korban használt fibulák közül az egyik legjellegzetesebb típus. A többi fibulához képest nagyméretű, hossza 14–17 cm, de ismertek kisebb, nagyon egyszerűen kidolgozott darabok is. Bronzból öntöttek, a lábrész félkör alakú, öt nagyméretű, profilált gombbal. A kengyel keskeny, erősen ívelt, díszítetlen vagy a szélein bordázott. A fejlap ötszögletű, stilizált állatfejben végződik, a szemek pont-körökkel jelezve. A fejlap szélein az egykori kampóscsőrű madárfejek teljesen stilizálódott, elnagyolt változatai, legtöbbször már csak egy-egy pont-kör díszes félkörré zsugorodva. A fej- és láblapokat ékvéséses spirálvonal, vagy annak egyszerű változata, a mély pont-kör minta tölti ki. A gátéri példányon a fejlap közepén téglalap alakú rácsmintás díszítés, az egykori kőbetét halvány utánzata. A fibulák hátoldalán egyszerű tűszerkezet szolgál a felerősítésre.

Az ujjas fibulák csak női sírokban fordulnak elő. Az *előkerülési hely* négy sírnál ismert: a „válltájon", „melltájon" ill. a „bordák környékén" volt a fibula a csákberényi 172., a várpalotai 212. és a Budapest XI. Pannonhalmi úti sírban. A Szigetszentmiklós-Háros 14. sírban a sírfotó szerint a fibula lába a gerincoszlop alsó végén volt, fejlapja ferdén a jobb medencelapát fölé nyúlt (l. *15. kép* 1). Az adatok szerint az ujjas fibulákat viselték, méretük és súlyuk alapján vastagabb kelméből készült felsőruházat zárására használva azokat. A várpalotai sírban egy ép és egy töredékes (ötszögletű fejlap hiányos) darab volt a mellen, ugyanott hagymafejes fibula is. A pontos helymeghatározás hiányában nem tudjuk, két fibulával tűzték-e meg a ruházatot, vagy a törött és a római eredetű daraboknak az öltözködésben már nem volt szerepe.

A fibulák *használati ideje* a sírok többi lelete alapján: a 7. század első fele. Kis- és nagygömbös arany és ezüst fülbevalók, tekercselt díszű ezüst fülbevalók, szemes és gömbölyű gyöngyök, ezüst lemezgyűrű, bronz lemezkarperec, vastag

[41] Bóna 1974, 36.
[42] Csallány 1961, Taf. CCXV. 6; Taf. CCXIII. 18.
[43] Csallány 1961, Taf. CCXL–CCXLII.
[44] Csallány 1961, Taf. CCXVI. 1.
[45] Mrkobrad 1980, LXXVIII. 3, 5–7.
[46] Hampel 1905, III. Taf. 148.
[47] Menke 1990, 187–197.
[48] Hampel 1905, II. 180–181.

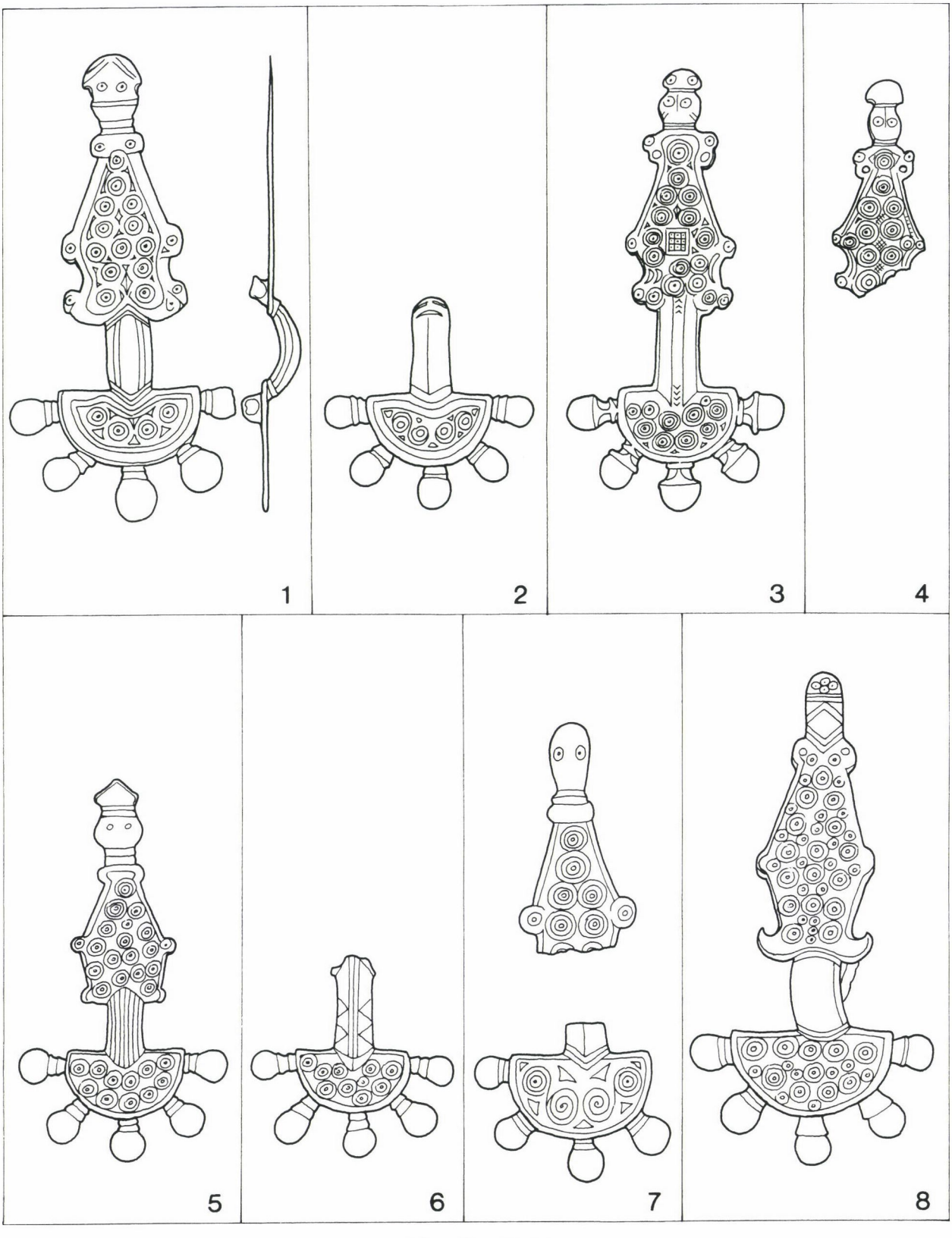

12. kép. Ujjas fibulák

Abb. 12. „Bügelfibeln" (Fingerfibeln)

1. Budapest XI. Pannonhalmi út 25/b; 2. ismeretlen – unbekannter Fundort; 3. Gátér; 4. Pápa; 5–6. Várpalota-Gimnázium 212; 7. Magyarország – Ungarn; 8. Csákberény 172

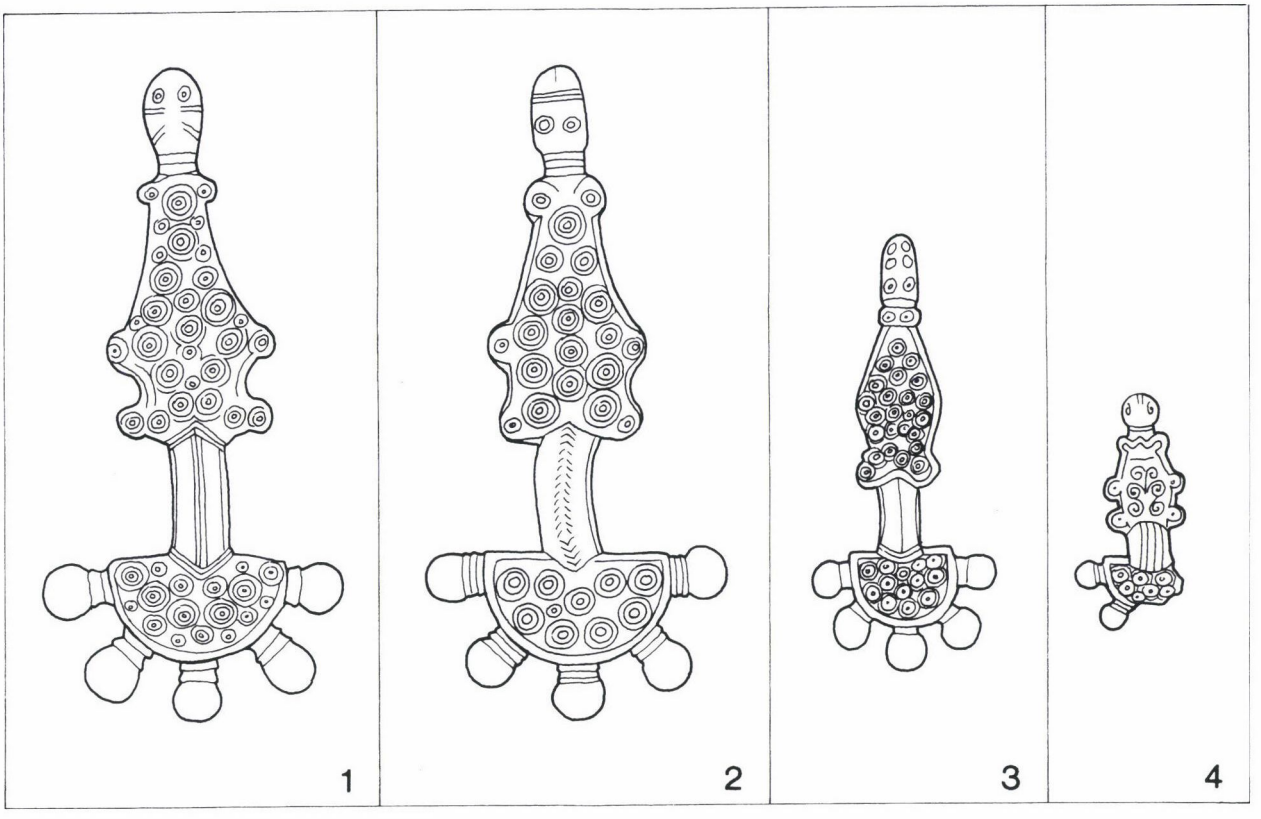

13. kép. Ujjas fibulák
Abb. 13. „Bügelfibeln" (Fingerfibeln)
1. Budapest Csepelsziget-Háros 14; 2. Csákberény 349; 3. Tiszabura; 4. Előszállás 242

bronz láncok, kerek verettel díszített kapszula, nagy gyöngycsüngők, bronz lemez kis szíjvég - a korhatározó főbb leletek. Az ujjas fibulák közepesen gazdag kora avar kori női sírokból származnak, olyan általános leletegyüttesekben fordulnak elő, amelyek elsősorban a Dunántúl 7. század első felére keltezhető női sírjaiban általánosak és jellemzők. A közöletlen példányokkal együtt is csak 11 sírleletben előforduló fibulák számos kérdés megválaszolására alkalmatlanok.

Az avar kori ujjas fibulák *elterjedése,* előfordulása kevésbé jellemző az alföldi avar szállásterületre mint a dunántúlira, csupán Gátér és Tiszabura nem dunántúli lelőhely, ellentétben Budapest XI., Szigetszentmiklós, Csákberény, Pápa, Várpalota, Előszállás lelőhelyekkel.

Az ujjas fibulák eredetkérdése a velük szorosan összefüggő Martinovka típusú antropomorf fibulákéval együtt tárgyalandó.

- *Martinovka típusú fibulák* (*16. kép* 1-3): a bronzból öntött fibulák nagyon ritkák az avar kori temetőkben. Az alap egy félkör láblapú és nyújtott tojás alakú fejlapból álló fibula, a lapok szélein stilizált madárfejek, a fejlap végén állatfej. A Kölked A temető 388. sírjában talált darab felülete díszített, az állatfejek kontúrja, szeme jelzett, a nagyobb felületeken többágú kalászminta. A verbászi és csákberényi töredékes példányok felülete díszítetlen. Az állatfejek elnagyoltak, a szemek lyukakkal jelzettek, a verbászi fibula fejlapján az egymással szemben álló madárfejek a csőrök vonalában összekötöttek.

Mindhárom fibula a „melltájon" került elő, gazdag leletegyüttesű sírokban. A törött csákberényi példány számos apró tárgy társaságában - feltehetően nem funkcióban volt, tarsoly tartozéka, vagy csüngő lehetett. Ugyanebben a sírban azonban a vállon 17 cm hosszú ujjas fibula volt. A lemezgömbös és nagy üveggyöngyös fülbevalók, szemes és apró gyöngyök, nagy csüngő gyöngyök, láncok, kulcsok a Martinovka-típusú antropomorf fibulákat avar szállásterületen a 7. század első felére keltezik. Ez a fibulatípus eddig csak a Dunántúl és a Duna-Tisza közén került elő.

A vésett spirálokkal vagy pont-kör mintával díszített ujjas fibulák a Dnyeper vidékén általánosak, ugyanott terjedtek el az antropomorf fibulák is. Mindkettő számos lelőhelyről ismert, a kincs és sírleletek katalógusát G. F. Korzuhina

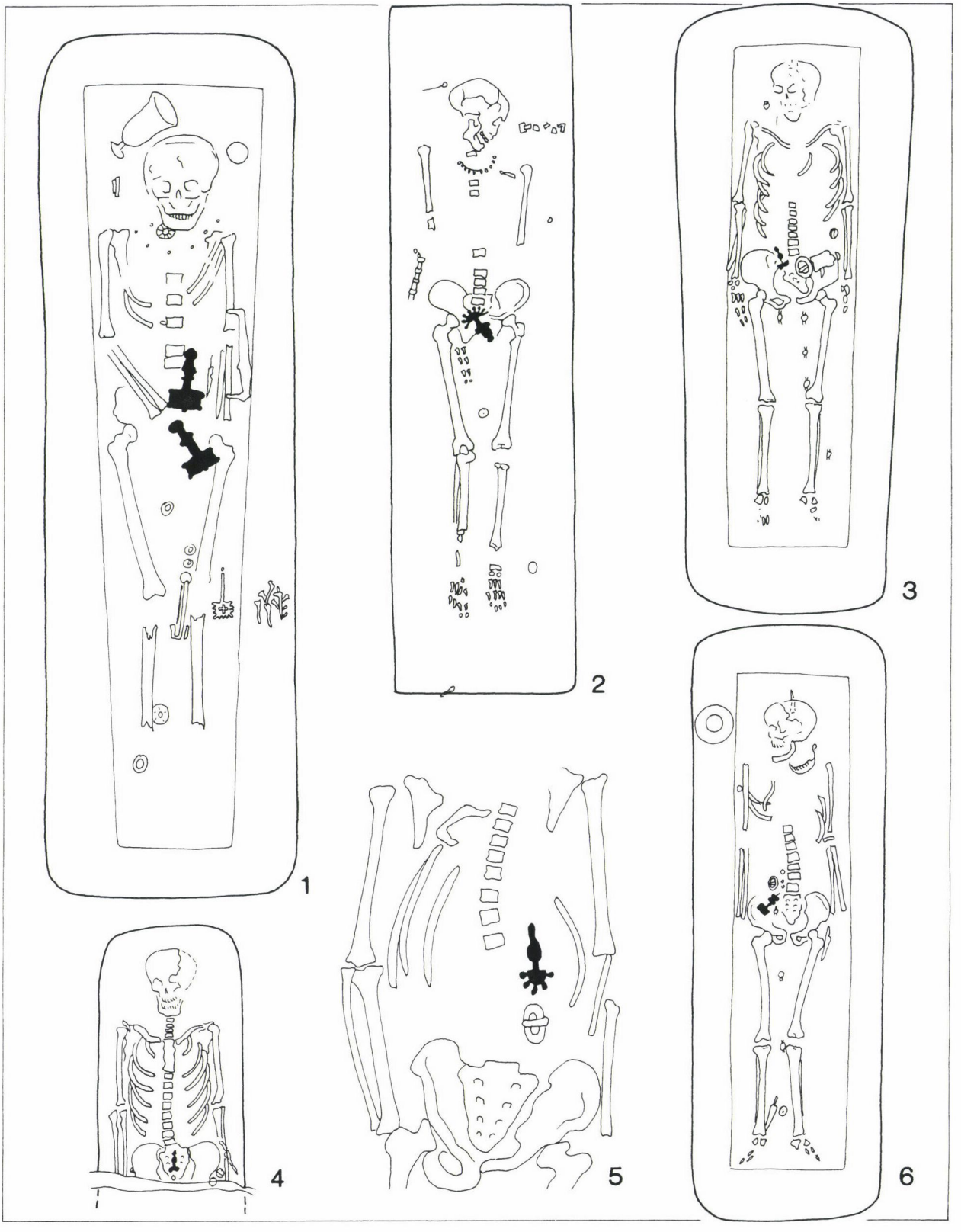

14. kép. Fibulák használata a 6. században

Abb. 14. Fibelgebrauch im 6. Jh.

1. Hegykő 18 (langobardisch); 2. Nocera Umbra 29 (langobard – langobardisch); 3. Szolnok-Szanda 154 (gepida – gepidisch); 4. Szolnok-Szanda 1; 5. Szentes-Nagyhegy 64 (gepida – gepidisch); 6. Szolnok-Szanda 73 (gepida – gepidisch)

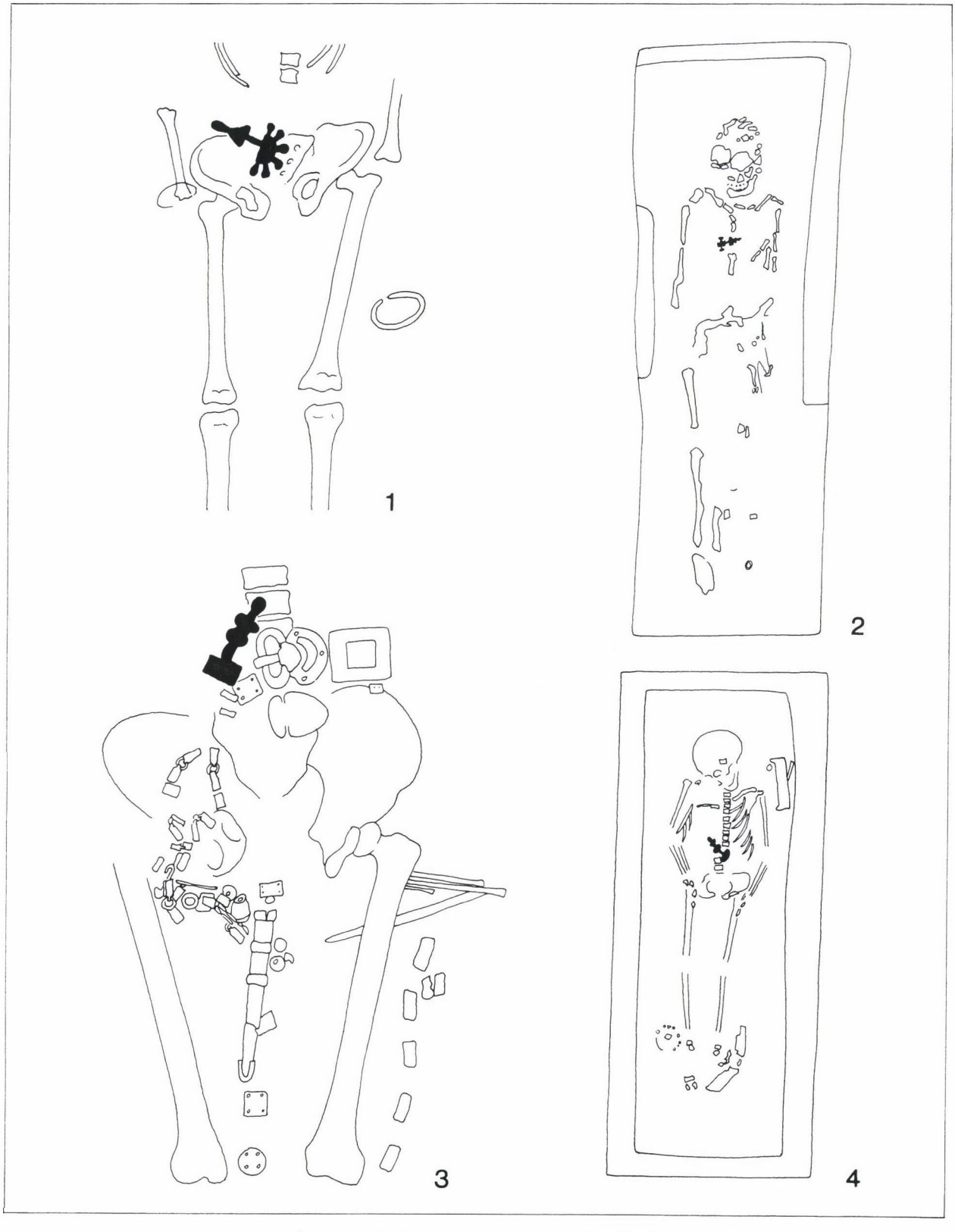

15. kép. Avar kori fibulák használata a 6–7. században
Abb. 15. Fibelgebrauch (awarenzeitlich) im 6–7. Jh.
1. Szigetszentmiklós-Háros 14; 2. Kölked A 388; 3. Kölked B 85; 4. Kölked B 438

közli.[49] A maszkos és ujjas fibulák korai katalógusát J. Werner állította össze,[50] eredményeit átvette Cs. Sós Á. a Szigetszentmiklós-városi ujjas fibula közlésekor.[51] Fenti szerzők az ujjas és maszkos fibulákat szláv etnikum jelzőnek tartják, figyelmen kívül hagyva korábbi más, germán eredetűnek tartott véleményeket és nem véve figyelembe a Kárpát-medencei kengyelfibulák sajátos leletegyütteseit. A Dél-Ukrajnai híres martinovkai leletben számos más ezüst tárgy között megtaláljuk az ujjas fibula egy, a gátéri rácsmintás közepű példány párhuzamát és a Kölked A temető 388. sírja vésett díszű antropomorf fibulájának két párhuzamát.[52] A martinovkai leletet övveretei, a fibulák díszítése és a bizánci ezüstedény kontrollbélyegzői alapján Bálint Cs. legkésőbben a 7. század első felére keltezi, kizártnak tartva, hogy a lelet az antokkal, ill. keleti szlávokkal kapcsolatba lenne hozható. Bálint Cs. szerint az ún. Martinovka stílusnak a Kaukázus vidékén, Itáliában, meroving és avar területen való egyidejű feltűnése mögött minden bizonnyal a közös gyökeret, a bizánci eredetet kell keresni. Természetesen adott esetekben vizsgálandó egyes leletek és a szlávok kapcsolata is.[53] Ugyanő későbbi munkájában még határozottabban fogalmaz, az ujjas fibulák viseletét közép- és kelet-európai divatnak tartja, és a fibula használatát bizánci hatással magyarázza. Erre utal a fibulák területi elterjedése (Kárpát-medence, Al-Duna és a Prut köze, Közép-Dnyeper vidéke, Krím).[54] A Krím késő római, kora középkori temetői kronológiájának vizsgálatakor A. I. Ajbabin foglalkozott az avar sírokban is előforduló maszkos, ujjas és antropomorf fibulák kérdéskörével.[55] A Krím félszigeten fekvő Lucsisztoje lelőhely katakombáinak számos temetkezésénél találtak fibulákat, általában egy darabot, csupán három sírban került elő párosával az ujjas fibula, még a korábbi fibulaviseletnek megfelelően a két vállon.[56] Ajbabin a temetkezéseket a 6. század második felére - 7. század első felére keltezi, az alánokhoz, kutrigurokhoz, szarmata-alán-bolgár népcsoportokhoz köti, azaz megállapítja, hogy ezeket a fibulákat nemcsak a szlávok, hanem a nomádok is viselték.[57] A Közép-Dnyeper vidéki „Martinovka típusú" kincsleleteket vizsgálva O. A. Scseglova a fibulákat a csillagcsüngős fülbevalók, lemezes karperecek és lemezcsüngős ékszercsüngőkkel jellemezhető párban hordott női viselet tartozékainak tartja, és a 7. század második felére keltezi.[58] Kiss A. a Kölked B temető Martinovka típusú fibulája kapcsán a kölkedi népesség 7. századi keleti kapcsolatairól ír.[59] A Duna vidéki Kárpát-medencei ujjas vagy kengyelfibulákról legutóbb Lj. Vagalinski írt összefoglalóan.[60] Részletesen tárgyalja a kezdeti germán, majd szláv-ant, később római-bizánci és az újabb gót-herul eredeztetések kérdését. Megállapítja, hogy a vizsgált térségben a szóban forgó fibulákat nem lehet a szlávokkal kapcsolatba hozni, ugyanis a fibulák olyan leletkörnyezetekben és olyan temetkezési szokások mellett (nem hamvasztásos sírokban) látnak napvilágot, amely a szlávokra egyáltalán nem jellemző. Jellemző viszont a fibulák viselésének módja, amely germán specifikum.[61]

Az avar kori maszkos, ujjas és Martinovka típusú antropomorf fibulák előképei a korábbi keleti germán gót és gepida fibulákban keresendők. A germán fibulák alakja (félkör, háromszög vagy ötszög alakú láblap), ékvéséses spirálvonalas díszítése, a lapok állatfejekkel történő körben rakása, a fejlap emberi vagy állati maszkban történő végződése mind korábbi germán fibula jellegzetesség. Az egyes elemeknek gyakran csak csökevényes, gyatra utánzatát találjuk e fibulatípusok legkésőbbi, 6. század végi, 7. század eleji változatain. A Duna vidéki, Kárpát-medencei fibulák egyúttal a népvándorlás kori fibulaviselet utolsó időszakának tanúi. Vagalinski szerint a Kárpát-medence népei között a kengyelfibulákat germán módon az avar állam keretei közé integrált germánok, türkök, szarmaták (alánok?) viselték.[62] A fibulák viselőinek etnikumára pontos választ nem adhatunk. A kengyelfibulás sírok száma a kora avar kori összes sírszámhoz viszonyítva elenyésző, az ismeretlen lelőhelyűekkel együtt sem éri el a harmincat és ebbe a számba beletartoznak azok a sírok is, amelyekben bizonyosan nem rendeltetésszerűen viselték a fibulákat, hanem amulettként, csüngőként hordták.

[49] KORZUHINA 1996, 352-435; 586-705.
[50] WERNER 1955, 150-173; Taf. 27-43.
[51] Cs. SÓS 1961, 50.
[52] PEKARSKAJA-KIDD 1993, Taf. 3-6.
[53] BÁLINT 1989, 90-91; 356 j.
[54] BÁLINT 1995, 281-282 (korábbi irodalommal).
[55] AJBABIN 1990, 4-72, 1-56. kép.
[56] AJBABIN 1990, 25, 56. kép.
[57] AJBABIN 1990, 26.
[58] SCSEGLOVA 1993, 377, 383.
[59] KISS 1996, 201.
[60] VAGALINSKI 1993, 261-305.
[61] VAGALINSKI 1993, 293.
[62] VAGALINSKI 1993, 294.

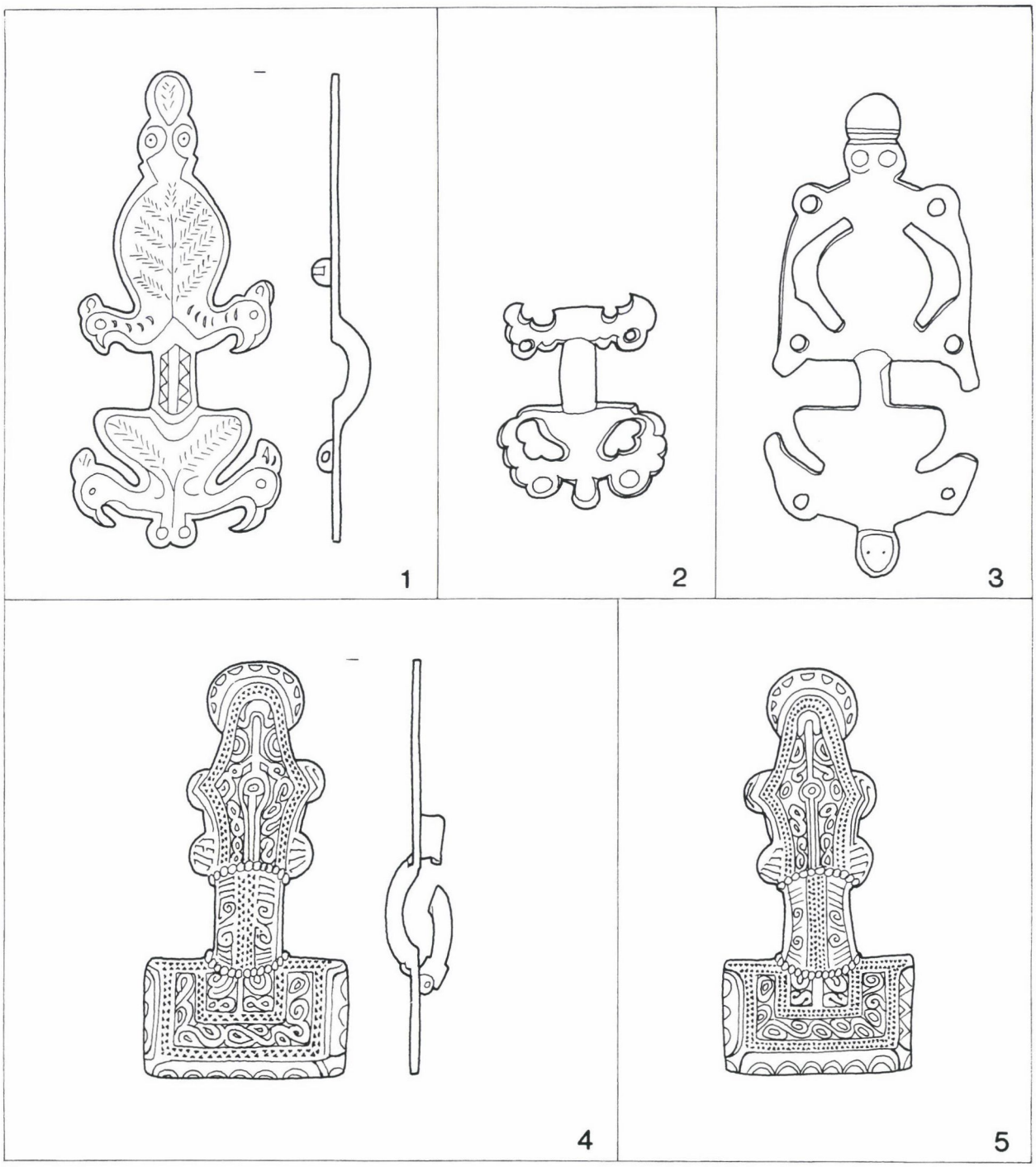

16. kép. 1–3. Martinovka típusú fibulák; 4–5. Cividale típusú fibulák
Abb. 16. 1–3. Fibeln vom Typ Martinovka; 4–5. Fibeln vom Typ Cividale
1. Kölked A 388; 2. Csákberény 172; 3. Verbász/Vrbas; 4. Kölked B 85; 5. Kölked B 438

A leletegyüttesek nagy része tartalmaz germán vagy késő antik eredetű tárgyakat, ezeknél a síroknál a megfigyelhető viselet (cingulus számos csüngővel) germán jellegű. Összefoglalóan megállapítható, hogy a korai avar időszakban, nagy részt a dunántúli területen a germán jellegű viseletet hordó nők elenyésző száma felső ruháját a mellen germán eredetű, de nem a germán területen átalakult fibulatípussal, ujjas vagy Martinovka típusú fibulával tűzte össze, néhányan

pedig a széles övvel összezárt ruházat hosszan lecsüngő övszalagjára tűzték a fibulát, számos más apró tárggyal együtt.

- *Cividale típusú fibulák* (*16. kép* 4–5): formájuk, díszítésük élesen eltér az avar korban használt többi kengyelfibuláétól. Bronzból öntöttek, aranyozottak, hosszuk 10–12 cm. A láblap szabályos téglalap alakú, gombok nélküli, a kengyel rövid és széles, a fejlap viszonylag rövid, ötszögletű, vége lekerekített, amelyet kör alakú keskeny lap vesz körül. Az ötszög éleinek találkozásainál is félkör alakú toldalékok vannak. A lapok több sorban keretezettek, a keretekben nielló, a mezőkben S alakban kanyargó ékvésés. A hátoldalon sima tűszerkezet.

A Cividale típusból eddig két darab ismert avar területen, mindkettő a Kölked B temetőben került elő, a 85. és a 439. női sírban. A 85. sírban a fibula deréktájtól kicsit feljebb, a jobb oldalon, a 439. sírban pedig a gerincoszlop alsó harmadában, jobbra fordulva feküdt. Ugyanebben a sírban bizánci típusú aláhajtott lábú fibula volt a mellkas felső részén. Tálkaveretek, nagy csontfésű, öntött piramiscsüngős fülbevaló, vonókés volt még a 439. sírban. A 85. sír leletei kiemelkedők, egyedi típusú pajzstövises csat, verettel, gazdag övcsüngő készlet, szép gyöngysor. Arany hajtű, arany kosaras fülbevalók. Kiss A. a sírokat a 6. század utolsó harmadára–7. század elejére keltezi.[63] A Cividale típusú fibulákat J. Werner langobard-itáliai fejlődés eredményének tartja.[64] A kölkedi fibulák, amelyek csaknem teljes azonosságuk alapján eredetileg egy párnak tekinthetők, a hegykői 6. századi kiváló minőségű fibulapár utánzatai lehetnek. A hegykői fibulákat Bóna I. alaptípusnak tartja, ugyanis e típusban a hegykőiek az egyetlenek, amelyeknél „igazi rekeszekben igazi ékkövek" ülnek, a többi csak álrekeszes öntvény, utánzat.[65] A hegykői fibulák párban kerültek elő, már az övről lecsüngő szalagra tűzve, de ebben az időben már általánosabb, hogy a fibulákat egyesével, néha a deréktájon viselték.[66]

A kölkedi fibulák közül a 85. sírban levő minden bizonnyal az övről lógó, veretekkel díszített szalagok felső részén volt, vagy a szalagokat erősítette az övhöz. (Az új régészeti kiállításon látható rajzos rekonstrukció, amelyen a fibula egy, a felső ruházatra terített leplet fog össze, elhibázott - ez a változat talán a 439. sír halottjának viseleténé képzelhető el.)

Összefoglalás

Annak ellenére, hogy az avar kor korai szakaszában, a 7. század folyamán a női sírokban az öltözet részeinek rögzítésére, összezárására szolgáló fibulák számos változatát megtaláljuk, bizonyossággal mondható, hogy a fibulával kapcsolatos viselet nemcsak hogy nem vált általánossá az avar birodalom területén, de még jelentős elterjedéséről sem beszélhetünk. A keleti eredetű avarok állattartó, földművelő életmódjától idegen volt az antik, mediterrán, római peplos-viselet, amelynek tartozéka a fibula vagy fibulapár. A legegyszerűbb avar női vagy férfi sírnak is általános melléklete a medencecsonton fekvő vascsat, amely arra mutat, hogy a ruházatot derékban összeszorították, egyúttal az elől nyitott - feltehetően mélyen egymásra hajlított kabát/kaftán szárnyakat összezárták. Az ilyen típusú viselet egyrészt kevésbé akadályozza viselőjét bármely házi és mezei munkában, másrészt - hűvösebb időben - a testet is melegebben tartja.

A fibula mellékletes avar kori női sírok vizsgálatából azonban az kiderült, hogy egyes területeken, ill. egyes közösségekben ismerték a fibulákat. Igaz ezeknek túlnyomó része már használhatatlan, tű nélküli darab volt, de ezeket más, avar kort megelőző tárggyal együtt gyűjtötték és az övükre függesztett tarsolyba helyezve, vagy az övről lecsüngő szalagra erősítve viselték. Feltehetően valamiféle szerepet tulajdonítottak az apró, nagyrészt idegen, ismeretlen rendeltetésű tárgyaknak, talizmánként, amulettként, baj elhárító tárgyként hordták állandóan magukkal. Egyúttal ezek a tárgyak adalékok az avar nők hiedelemvilágához.

A díszcsüngőkkel ellátott női övek kora avar kori feltűnésében a késő antik/római gyökerű korabeli germán viselet hatását mutatta ki Vida T. Avar területen az önálló fejlődés is megfigyelhető, és feltehetően csak a prototípusok viselőiben kell germán etnikumú nőket keresnünk.[67]

Az övvel zárt avar női viseletnél általános a kisebb használati tárgyak (kés, tűtartó, ár) és a pogány hitvilágra utaló amulettek (csontok, fogak, körmök, korongok stb.) övre, ill. nyakba akasztása, germán hatásra ez csak kiegészült a veretekkel díszített díszszalagokkal és a keresztény szimbolikájú amulettekkel, kapszulákkal, keresztekkel.[68] Az avar kori fibuláknak a vaskori, római és szarmata kori darabjai - a korábban

[63] Kiss 2001, 206.
[64] Werner 1961, 70–71.
[65] Bóna 1974, 1976, 51.
[66] Bóna–Cseh–Nagy–Tomka–Tóth 1993, 63.
[67] Vida 1999/2000, 367–377.
[68] Részletesen: Vida 2002, 179–209.

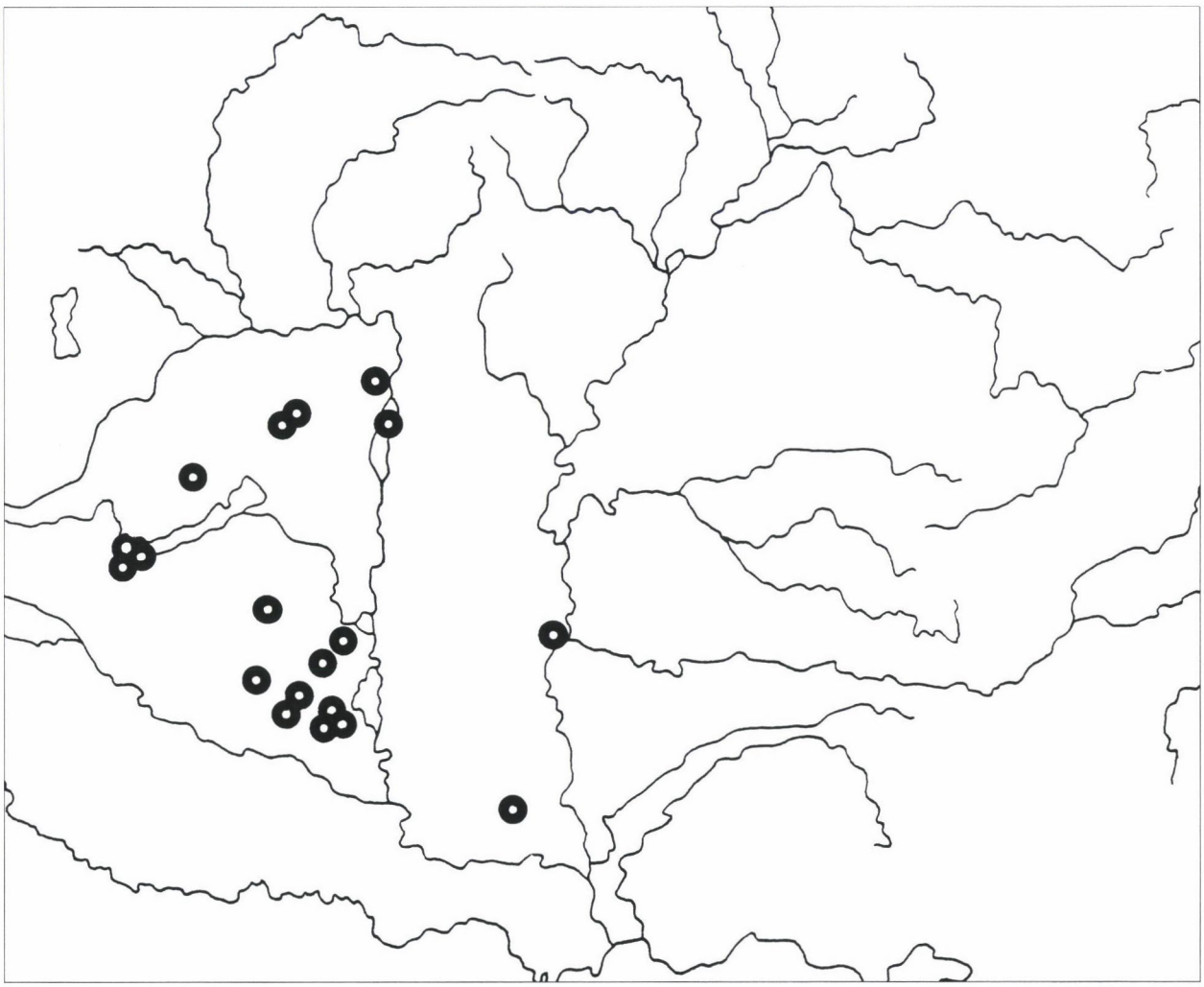

17. kép. A használatban levő avar kori fibulák (bizánci típusú aláhajtott lábú, korongos, állat alakú, maszkos, ujjas, Martinovka és Cividale típus) elterjedése a 7. században

Abb. 17. Die Verbreitung der gebrauchten awarenzeitlichen Fibeln (byzantinischen Typs mit umgeschlagenem Fuß, Scheibenfibeln, Tierfibeln, Bügelfibeln, Fibeln vom Typ Martinovka und Cividale) im 7. Jh.

elemzett késő antik láncokhoz és kulcsokhoz hasonlóan[69] - szinte kivétel nélkül a pogány hitvilág Kárpát-medencében meghonosodott amulettjei közé tartoznak. Egy-két korábbi fibulát nem a csüngőknek, tarsolynak megfelelő helyen, azaz a medence környékén vagy a combcsontok mellett találtak, hanem a mellkason vagy vállon, ezeknél, ha a tűszerkezet ép, feltételezhetjük, hogy használatban voltak, de gondolhatunk nyakba akasztott fibula-amulettre is.

Az avar kori fibulák másik csoportját azok a fibulák alkotják, amelyeknek viselete, használata késő antik és germán hatásra alakult ki. Ebbe a csoportba tartoznak a vállon vagy az áll alatt a ruha nyílását összetűző vagy kitűzőként használt keresztény szimbolikájú fibulák, az öv zárására szolgáló csat és omega fibulák, a mell közepén viselt korongos és állat alakú fibulák, a bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák és a kengyelfibulák, azoknak maszkos, ujjas, antropomorf és ún. Cividale típusai. Számuk lényegesen kevesebb, mint a biztosan használaton kívülieké. Leginkább dunántúli gazdag kora avar kori temetők olyan női sírjaiban találjuk, amelyekben sok a germán ill. a késő antik eredetű tárgy (*17. kép*). Az e sírokban eltemetettek öltözéke megfelel a 6. század második felétől kialakult és a 7. században meroving területen is általánossá vált viseletnek, amelyben a két fibulával vállon zárt öltözetet felváltja az elől zárt ruházat, amelyet egy fibulával zártak a mellen és övvel szorítottak össze. Általános, hogy a fibulák már nem a ruhára, hanem díszítő szereppel az övre kerülnek, en-

[69] GARAM 2002, 153–176.

nek is több példájával találkozunk kora avar kori női sírokban is.

Legjellegzetesebbek a germán fibulák formavilágát tükröző kengyelfibulák, amelyek közül a gepida leletek között is általános maszkos fibulák egy része az Alföldön, míg a keleti gót-alán gyökerű ujjas és Martinovka típusú fibulák túlnyomó része a Dunántúl gazdag kora avar kori temetőiben látott napvilágot. Viselőik - a sírok leletegyütteseinek tanúsága alapján - avar etnikumúak lehettek, kivételt talán a Kölked B 85. sírjában fekvő női halott jelent, akinek számtalan csüngővel ellátott díszövén a csüngős szalagot Cividale típusú fibula erősítette vagy díszítette.

A fibulás, csüngős viselet virágkora a 7. század első fele. A század második felében már egyre ritkábban találkozunk fibulákkal, legtovább a nagy korongos fibulák divatja élt, a 8. század legelején még feltűnnek Pécs környékén a Baranya-csoport képviselői.

A 8. századi avarság egységes színezetű kultúrájában majdnem nyomtalanul eltűnik a társadalmat a kora avar korban ért több irányú hatás. Egyes elemei, mint pl. a díszöves viselet, érdekes módon nem virágzása területén a Dél-Dunántúlon, hanem a Közép-Tisza vidéken élt nagyon egyszerű változatban tovább, a korongos fibula pedig alapjává vált a 8. századi két korongnak, azaz mellboglár párnak. A 8. századra színtelenebbé, kevésbé változatossá válnak az amulettek is. Hogy e változások mögött csak a késő avar kori társadalom politikai és kulturális elzárkózása áll-e, vagy a kora avar kori változatosság és sokszínűség alatt más etnikumú népcsoportokat kell keresnünk, tovább vizsgálandó feladat.

Az avar kori fibulás sírok listája
(kivétel: korongos fibulák: l. GARAM 1993)

1. lista: *római kori egygombos fibulák (1. kép* 1–11)
Alattyán-Tulát 56. sír (KOVRIG 1962, 14, Taf. IV)
Előszállás-Bajcsihegy 246. sír (BÓNA I. ásatása - közöletlen)
Kékesd 43. sír (KISS 1977, 51, Pl. XIII)
Kölked A 283, 384, 539. sír (KISS 1996, 82, 105, 142–43, Taf. 62, 74, 94.
Kölked B 457. sír (KISS 2001, 147, Taf. 84)
Rácalmás 17, 74. sír (BÓNA I. ásatása - közöletlen)
Szentes-Berekhát 8. sír (MADARAS 1999, 329, 3. kép)
Tatabánya-Alsógalla, szórvány (SZATMÁRI S. ásatása - közöletlen)

2. lista: *római kori térdfibulák (1. kép* 12–21)
Cikó 188, 239. sír (KISS–SOMOGYI 1984, 49, 51; 14, 16. t.)
Gátér 86. sír (KADA 1905, 404)
Káptalantóti 23. sír (BAKAY 1973, XXXVII. t. 7)
Keszthely (HAMPEL 1905, II. 179)
Kiskőrös-Városalatt 36. sír (HORVÁTH 1935, 38–39, Taf. XXV. 37)
Nové Zámky 570. sír (ČILINSKA 1966, 99, Taf. LXXV)
Rácalmás 17. sír (BÓNA I. ásatása - közöletlen)
Szekszárd-Bogyiszlói u. 304. sír (ROSNER 1999, 43, Taf. 21)
Tatabánya-Alsógalla, szórvány (SZATMÁRI S. ásatása - közöletlen)
Tiszafüred 241. sír (GARAM 1995, 36, Taf. 77)

3. lista: *római kori hagymagombos vagy hagymafejes fibulák (2. kép)*
Budapest XXI. Csepelsziget-Háros 69. sír (NAGY 1998, Taf. 178, 20)
Cikó 342. sír (KISS–SOMOGYI 1984, 55, 23. t.)
Csákberény 364. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása - közöletlen)
Hird (több sír) (KOVÁTS V. ásatása - közöletlen)
Környe 147. sír (SALAMON–ERDÉLYI 1965, Taf. 25)
Pókaszepetk 73. sír (CS. SÓS–SALAMON 1993, Pl. VIII. 24–26)
Rácalmás 70, 79, 149. sír (BÓNA I. ásatása - közöletlen)
Regöly 101. sír (KISS–SOMOGYI 1984, 134, 74. t.)
Szekszárd-Bogyiszlói út 295, 757. sír (ROSNER 1999, 41, 96, Taf. 19, 50)
Tatabánya-Alsógalla, szórvány (SZATMÁRI S. ásatása - közöletlen)
Tiszafüred-Majoros 309. sír (GARAM 1995, 44, 82)
Vaskút-Homokbánya (BALOGH 2002, 21. kép)
Várpalota-Gimnázium 212. sír (ERDÉLYI–NÉMETH 1969, Taf. XXI. 3)
Várpalota-Únió homokbánya 20. sír (BÓNA 2000, 132, Taf. V, 8)
Závod 24. sír (KISS–SOMOGYI 1984, 165, 87. t.)

4. lista: *római kori omega fibulák (3. kép* 9)
Győr 494. sír (FETTICH 1943, XI. t. 13)
Halimba 165. sír (TÖRÖK 1998, 33, Taf. 63)
Jászapáti 265. sír (MADARAS 1994, 72, Taf. XXXVIII. 10)
Kölked A 425. sír (KISS 1996, 117, Taf. 79)
Szeged-Fehértó A szórvány (MADARAS 1995, Pl. 38.9)
Zamárdi 517–518. sír (BÁRDOS 2000, 118)

5. lista: *szarmata kori, oldalt- vagy aláhajtott lábú fibulák (4. kép)*

Alattyán 81. sír (KOVRIG 1962, 16, Taf. VII)

Gátér 150. sír (KADA 1906, 145–146)

Keszthely-Fenékpuszta déli erőd 12. sír (MÜLLER 1999, 155, 3. kép)

Kölked A 384. sír (KISS 1996, 105, Taf. 74)

Nagyharsány 2. sír (PAPP 1961, 116, II. t.)

Nové Zámky 290. sír (ČILINSKA 1966, 29, Taf. L)

Sala I. 78. sír (TOČIK 1993, 110–111, obr. 27,5)

Szeged-Fehértó A 247. sír (MADARAS 1995, 52, Pl. 37)

Szentes határa 85. sír (CSALLÁNY 1906, 292–302)

Tatabánya-Alsógalla, szórvány (SZATMÁRI S. ásatása – közöletlen)

Tiszafüred 28, 230, 769. sír (GARAM 1995, 11, 36, 9, Taf. 60, 77, 118)

6. lista: *bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák (5. kép)*

Bogojevo/Gombos 7. sír (POGÁNY 1908, 404–415)

Budakalász (PÁSZTOR A.–VIDA T. ásatása – közöletlen)

Budapest III. Pusztadombi u. 12. sír (NAGY 1998, I. 29; II. Taf. 33,21)

Hódmezővásárhely-Kishomok (gepida) 23. sír (BÓNA–NAGY 2002, 120, T. 11)

Keszthely-Fenékpuszta, déli erőd 28. sír (MÜLLER 1999, 158, 4. kép)

Kölked A 492. sír (KISS 1996, 132, Taf. 89)

Kölked B 85, B 438. sír (KISS 2001, I. 29–36, 140; II. Taf. 30,81)

7. lista: *állat alakú fibulák (10. kép)*

Csákberény 67. sír (FETTICH 1965, 108, Abb. 172)

Csákberény 298. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása – közöletlen)

Keszthely-Fenékpuszta horreum 17. sír (BARKÓCZI 1968, 284, Pl. LXVI)

Keszthely-Fenékpuszta Pusztaszentegyházi dűlő 16. sír (STRAUB 2002, 104, 111.4)

Pókaszepetk 73. sír (CS. SÓS–SALAMON 1993, 143, Pl. VII. 26)

Várpalota-Gimnázium 201. sír (ERDÉLYI–NÉMETH 1969, 190, XV. t. 2)

8. lista: *germán eredetű maszkos fibulák (11. kép)*

Budapest III. Pusztadombi-út 12, szórvány (NAGY 1998, I.32; II. Taf. 36,3, 144,5)

Előszállás-Bajcsihegy 81. sír (BÓNA I. ásatása – közöletlen)

Felnac/Fönlac, préselőtő (FETTICH 1926, Taf. IV, 21)

Gimbas/Marosgombás 3. sír (CSALLÁNY 1961, Taf. CCXLIII)

Hird 206. sír (KOVÁTS V. ásatása – közöletlen)

Kiskőrös-Városalatt 2. sír (HORVÁTH 1935, 35, Taf. XXIII/3)

Magyarország – ismeretlen lelőhely (CSALLÁNY 1961, Taf. CCLXXII, 5)

Óföldeák-Lelei út (CSALLÁNY 1961, 138, Taf. CXCI)

Szakály-Öreghegy 12. sír (CSALOG 1944–45, 296, XCIII. t. 14, 23)

Szeged-Fehértó A 33. sír (2 db) (MADARAS 1995, 18, Pl. 5)

Szeged-Fehértó A 375. sír (MADARAS 1995, 52, Pl. 37)

Tiszafüred-Majoros 792. sír (GARAM 1995, 97, Taf. 122)

Tiszafüred-Majoros 1063. sír (GARAM 1995, 125, Taf. 144)

Vác-Kavicsbánya, szórvány (TETTAMANTI 1999, Taf. 30,10)

Vecel (CSALLÁNY 1961, Taf. CCXL, 3)

9. lista: *ujjas fibulák (12–13. kép)*

Budapest XI. Pannonhalmi út 25/b (NAGY 1998, 93, Taf. 82, Taf. 158)

Budapest XXI. Csepelsziget-Háros 14. sír (CS. SÓS 1961, 38–39, 11. kép)

Csákberény 172. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása – közöletlen)

Csákberény 349. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása – közöletlen)

Előszállás-Bajcsihegy 243–246. sír között (BÓNA I. ásatása – közöletlen)

Gátér 238. sír (KADA 1906, 220)

Magyarország – ismeretlen lelőhely (CSALLÁNY 1961, 247, Taf. CCIII. 2)

Magyarország – ismeretlen lelőhely (Mainzer Zeitsch. 27(1932)84, Abb. 4)

Pápa (WERNER 1950, Taf. 38,19)

Várpalota-Gimnázium 212. sír (2 db) (ERDÉLYI – NÉMETH 1969,191,193, XX. t.)

Tiszabura (CSALLÁNY 1961, 215, Taf. CXCVI)

10. lista: *Martinovka típusú fibulák (16. kép 1–3)*

Csákberény 112. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása – közöletlen)

Kölked A 388. sír (KISS 1996, 106–108, Taf. 76)

Vrbas/Verbász-Polet téglagyár (SEOBA NARODA 1962, 63, Sl. 1)

11. lista: *Cividale típusú fibulák (16. kép 4–5)*

Kölked B 85. sír (KISS 2001, 25–36, Taf. 29)

Kölked B 438. sír (KISS 2001, 140, Taf. 81)

IRODALOM

AJBABIN, A. I.
1990 Hronologija mogilnikov Kryma poznerimskogo i ranne-Srenevekovogo vremeni. *Materialy po Arheologii Istorii i Etnografii* 1, 3–86, 175–241.

BAKAY K.
1973 Az avarok időrendjéről (Zur Chronologie der Awarenzeit). *SMK* 1, 1–86.

BALOGH CS.
2002 Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez (Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun). *MFMÉ–StudArch* VIII, 291–339.

BARKÓCZI, L.
1968 A 6th century cemetery from Keszthely-Fenékpuszta. *Acta ArchHung* 20, 275–311.

BÁLINT, CS.
1989 *Die Archäologie der Steppe.* Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert (Hrg.: F. DAIM) Wien–Köln.
1995 *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai.* (Régészeti Tanulmányok) Szeged.

BÁRDOS, E.
2000 La necropoli avara di Zamárdi. In: *L'oro degli Avari* (red. E. ARSLAN e M. BUORA) Milano–Udine.

BIERBRAUER, V.
2001 Fibeln als Zeugnisse persönlichen Christentums südlich und nördlich der Alpen im 5. bis 9. Jahrhundert. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 32, 209–225.

BÓNA I.
1974 *A középkor hajnala. Gepidák és langobardok a Kárpát-medencében.* Budapest.

BÓNA I.–CSEH J.–NAGY M.–TOMKA P.–TÓTH Á.
1993 *Hunok–gepidák–langobardok.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged.

BÓNA, I.–NAGY, M.
2002 *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I.* Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Vol. 1 (red. É. GARAM et T. VIDA) Budapest.

CLAUSS, G.
1987 Die Tragsitte der Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht im frühen Mittelalter. *JRGZM* 34, 491–603.

CSALLÁNY, D.
1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. (454–568 u. Z.) *ArchHung 38.* Budapest.

CSALLÁNY G.
1906 Régibb középkori temető Szentes határában. *ArchÉrt* 26, 292–302.

CSALOG J.
1944–45 A Szakály-Öreghegyi avar sírmező (Das avarische Gräberfeld von Szakály-Öreghegy). *ArchÉrt* N. S. III/5–6, 295–299.

CS. SÓS Á.
1961 Újabb avar kori leletek Csepel szigetről (Neuere awarenzeitliche Funde der Csepel-Insel). *ArchÉrt* 88, 32–51.

CS. SÓS, Á.–SALAMON, Á.
1993 *Cemeteries of the early middle ages (6th–9th c.).* Budapest.

ČILINSKA, Z.
1966 Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. *ArchSlovFontes 7.* Bratislava.

ERDÉLYI I.–NÉMETH P.
1969 A Várpalota-gimnáziumi avar temető (Avaren-Friedhof Várpalota-Gymnasium). *VMMK* 8, 167–198.

FETTICH N.
1926 Az avar kori műipar Magyarországon (Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn). *ArchHung 1.* Budapest.
1943 *Győr története a népvándorláskorban* (Die Geschichte von Győr in der Völkerwanderungszeit.) Győr.
1965 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. *StudArch III.*

FIEDLER, U.
1990 *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau 1-2.* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 11. Bonn.

GARAM, É.
1993 Die awarenzeitlichen Scheibenfibeln. *ComArchHung* 99–134.
1995 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*/Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 3. (red. A. KISS–É. GARAM) Budapest.
2002 Ketten und Schlüssel in frühawarenzeitlichen Frauengräbern. *ComArchHung* 153–176.

GARAM, É.-VADAY, A.
1989 Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk. *ComArchHung* 171–219.
GLASER, F.
2000 Die Bildmotive der Scheibenfibeln aus Keszthely. *ZM* 11, 145–153.
HAMPEL, J.
1905 *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.* I–III. Braunschweig.
HORVÁTH T.
1935 *Az üllői és a kiskőrösi avar temető (Die avarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös).* ArchHung 19. Bp.
KADA E.
1905 Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *ArchÉrt* 25, 401–407.
1906 Gátéri temető a régibb középkorból. *ArchÉrt 26,* 135–255; 207–221.
KISS, A.
1977 *Avar Cemeteries in County Baranya.* Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 1. (red. I KOVRIG) Budapest.
1996 *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2 (Hrg: F. DAIM) Innsbruck.
2001 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B I–II.* MonAvarArch Vol. 6 (red. É. GARAM et T. VIDA) Budapest.
KISS G.-SOMOGYI P.
1984 *Tolna megyei avar temetők. (Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna).* DissPann Ser. III. Vol. 2. Budapest.
KORZUHINA, G. F.
1996 Klady i slucajnie nahodki vescsej kruga "drevnostej antov" v Srednem Podneprovje. *Materialy po Arheologii, Istorii i Etnografii Tarvii* V, 353–705.
KOVRIG, I.
1962 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* ArchHung 40. Budapest.
MADARAS, L.
1994 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti.* Das Awarische Corpus Beihefte II. (red. L. MADARAS) Debrecen–Budapest.
1995 *The Szeged-Fehértó "A" and "B" cemeteries.* Das Awarische Corpus Beihefte III. (red. L. MADARAS) Debrecen–Budapest.
1999 Újabb avar kori temetők Szentes határában (Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung von Szentes). *MFMÉ-StudArch* 5, 317–326.
MARTIN, M.
1991 (1995) Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. *JRGZM* 38, 629–679.
2002 "Mixti Alamannis Suevi"? in: Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Brno, 195–223.
MENGARELLI, R.
1902 La necropoli barbarica di Castel Trosino presso Ascoli Piceno. *MonAl* 12, 146–379.
MENKE, M.
1990 Zu den Fibeln der Awarenzeit aus Keszthely. *VMMK* 15, 187–214.
MRKOBRAD, D.
1980 Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslavii. *Fontes Archaeologiae Iugoslaviae* III. Monografije 6. Beograd.
MÜLLER R.
1999 Sági Károly temetőfeltárása a Keszthely-fenékpusztai erőd déli fala előtt (1963–1967). *ZM* 9, 153–179.
NAGY, M.
1998 *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II.* MonAvarArch Vol. 2 (Red. É. GARAM et T. VIDA) Budapest.
PAPP L.
1961 A nagyharsányi avar kori temető I. (Das awarenzeitliche Gräberfeld von Nagyharsány). *JPMÉ* 113–141.
PEKARSKAJA, LJ. A.-KIDD, D.
1993 *Der Silberschatz von Martynovka.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 1 (Hrg.: F. DAIM) Innsbruck.
POGÁNY J.
1908 Gombosi sírmező (Bács-Bodrog). *ArchÉrt* 28, 404–415.
RIEMER, E.
1999 *Romanische Grabfunde des 5-8. Jahrhunders in Italien.* Internationale Archäologie 57. Stuttgart.
ROSNER, GY.
1999 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Strasse.* MonAvarArch Vol. 3 (Red. É. GARAM et T. VIDA) Budapest.
SALAMON, Á.-ERDÉLYI, I.
1965 *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* StudArch V. Budapest.

SCSEGLOVA O. A.
1993 A Közép-Dnyeper vidéki „ant régiségek" vagy „Martinovka típusú" kincsleletek tanulmányozásának néhány problémája. *MFMÉ-StudArch* I, 375–397.
SEOBA, NARODA
1962 D. DIMITRIJEVIĆ–J. KOVAČEVIĆ–Z. VINSKI, *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslavenskog podunavlja.* Zemun.
STRAUB P.
1999a Újabb adalék a Keszthely-kultúra eredetéhez egy fenékpusztai sír kapcsán. *ZM* 9, 181–193.
1999b A Keszthely-kultúra kronológiai és etnikai hátterének újabb alternatívája. *ZM* 9, 195–224.
2002 Eine frühawarenzeitliche Taubenfibel mit christlichem Symbol von Keszthely-Fenékpuszta. *ZM* 11, 103–111.
TETTAMANTI, S.
1999 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya.* MonAvarArch Vol. 3 (Red. É. GARAM et T. VIDA) Bp.
TOČÍK, A.
1993 Pohrebisko z doby avarskej ríše v Šali I-Veči (Awarenzeitliches Gräberfeld in Šala I-Veča). *StZ* 29, 87–178.
TÓTH E.
1985 Római gyűrűk és fibulák. *Évezredek, évszázadok kincsei* III. Budapest.
TÖRÖK, GY.
1998 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba.* Das awarische Corpus, Beihefte V. (red. L. MADARAS). Debrecen–Budapest.
UENZE, S.
1973 Gegossene Fibeln mit Scheinumwicklung des Bügels in den östlichen Balkanprovinzen. *Werner-Festschrift* 483–494.
1992 *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien).* München 1992.
VAGALINSKI, LJ.
1993 Zur Frage der ethnischen Herkunft der späten Strahlenfibeln (Finger- oder Bügelfibeln) aus der Donau-Karpaten-Becken (6-7. Jh.) *ZfA* 28 (1994) 261–305.
VIDA, T.
1999/2000 Die Ziergehänge der awarenzeitlichen Frauen im Karpaten-Becken. *Acta ArchHung* 51, 357–377.
2002 Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit. *ZM* 11, 179–209.
WERNER, J.
1955 Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: *Reinecke Festschrift* 150–173. Mainz.
1961 *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568.* München.

AWARENZEITLICHE FIBELN

ÉVA GARAM

Die awarenzeitlichen Fibeln bilden ihrer Funktion nach zwei große Gruppen: die von ihrer Herstellungszeit her gesehen *früheren,* also in der Awarenzeit als „Altfunde" zu betrachtenden, die man als Anhänger, Talisman, Amulett oder interessantes Stück bei sich trug, und die mit den awarenzeitlichen Gegenständen zeitgleichen Fibeln, die großenteils Zubehör der Tracht waren. Beide Hauptgruppen sind aufgrund der Form und Herkunft der Fibeln in weitere Untergruppen aufzugliedern.

I. In der Awarenzeit außerhalb des Gebrauchs befindliche sog. „Altfunde"

1. Eisenzeitliche Fibeln
2. Römerzeitliche Fibeln
   - Einknopffibeln
   - Kniefibeln
   - Zwiebelknopffibeln
   - Ringfibeln, Omegafibeln
   - sonstige Typen
3. Sarmatenzeitliche Fibeln mit zur Seite gebogenem und mit umgeschlagenem Fuß

II. In der Awarenzeit gebrauchte Fibeln

1. Fibeln byzantinischen Typs mit umgeschlagenem Fuß
2. Scheibenfibeln
   - germanischer Herkunft
   - spätantiker Herkunft
3. Tierfibeln
4. Bügelfibeln
   - Maskenfibeln
   - Fingerfibeln
   - Fibeln vom Typ Martinovka
   - Fibeln vom Typ Cividale

Ungeachtet dessen, daß sich in der Frühperiode der Awarenzeit, im Laufe des 7. Jahrhunderts, in den Frauengräbern viele Varianten von Fibeln zum Fixieren und Verschließen der Kleiderteile finden, kann mit Sicherheit festgestellt werden, daß die mit der Fibel verbundene Tracht im Awarenreich nicht allgemein wurde, ja nicht einmal von ihrer weiten Verbreitung gesprochen werden kann. Der Viehhalter- und Ackerbauer-Lebens-

weise der aus dem Osten stammenden Awaren war die antike, mediterrane, römische *peplos*-Tracht fremd, zu der die Fibel oder das Fibelpaar gehörte. Die allgemeine Beigabe auch der einfachsten awarischen Frauen- oder Männergräber ist die Eisenschnalle auf dem Beckenknochen, die darauf hinweist, daß man die Kleidung über der Hüfte zusammenhielt und damit zugleich auch die Schöße des vorne offenen und wahrscheinlich weit übereinandergeschlagenen Mantels/Kaftans schloß. Eine Kleidung solchen Typs hindert den Träger einerseits weniger bei jeder Art von Haus- und Feldarbeit und hält andererseits - bei kühlerem Wetter - auch den Körper wärmer.

Bei der Untersuchung der awarenzeitlichen Frauengräber mit Fibelbeigaben wurde allerdings deutlich, daß man in einzelnen Gebieten bzw. Gemeinschaften die Fibeln gekannt hat. Zwar waren diese überwiegend nicht mehr in Gebrauch, also nadellose Stücke, aber man sammelte sie zusammen mit anderen Gegenständen aus vorawarischer Zeit und trug sie in der am Gürtel befestigten Tasche oder an einem Band, das vom Gürtel herabhing. Vermutlich sprach man den kleinen, großenteils fremden Gegenständen unbekannten Zweckes irgendeine Funktion zu und trug sie als Talisman, Amulett, vor Bösem schützenden Gegenstand ständig bei sich. Zugleich stellen diese Gegenstände einen Teil der Glaubenswelt der awarischen Frauen dar.

Im frühawarenzeitlichen Auftauchen der mit Zieranhängern versehenen Frauengürtel hat T. Vida den Einfluß der damaligen germanischen Tracht mit ihren spätantik/römischen Wurzeln nachgewiesen. Im awarischen Gebiet ist auch eine selbständige Entwicklung zu beobachten und vermutlich haben wir nur in den Trägern der Prototypen Frauen germanischer Volkszugehörigkeit zu suchen.

Bei der mit einem Gürtel geschlossenen awarischen Frauentracht war es üblich, die kleineren Gebrauchsgegenstände (Messer, Nadelbehälter, Ahle) und die auf die heidnische Glaubenswelt hinweisenden Amulette (Knochen, Zähne, Hornnägel, Scheiben usw.) an den Gürtel oder um den Hals zu hängen. Auf germanischen Einfluß hin wurde dies nur durch beschlagverzierte Zierbänder sowie Amulette, Kapseln und Kreuze mit christlicher Symbolik ergänzt. Die eisenzeitlichen, römischen und sarmatenzeitlichen Stücke der awarenzeitlichen Fibeln gehören - ähnlich den früher analysierten spätantiken Ketten und Schlüsseln - fast ausnahmslos zu den im Karpatenbecken heimisch gewordenen Amuletten der heidnischen Glaubenswelt. Ein oder zwei frühere Fibeln wurden nicht an der entsprechenden Stelle der Anhänger oder Tasche gefunden, also in der Beckengegend oder neben dem Oberschenkel, sondern auf dem Brustkorb oder der Schulter. Wenn ihre Nadelkonstruktion unbeschädigt ist, kann vorausgesetzt werden, daß sie in Gebrauch waren, aber möglicherweise auch als um den Hals getragenes Fibelamulett dienten.

Die andere Gruppe der awarenzeitlichen Fibeln bilden jene, deren Tragen und Gebrauch auf spätantiken und germanischen Einfluß zurückgeführt werden kann. In diese Gruppe gehören die eine Kleideröffnung auf der Schulter oder unter dem Kinn zusammenhaltenden oder als Anstecker getragenen Fibeln christlicher Symbolik, die dem Schließen des Gürtels dienenden Ring- oder Omegafibeln, die auf der Mitte der Brust getragenen Scheiben- und Tierfibeln, die Fibeln byzantinischen Typs mit umgeschlagenem Fuß und die Bügelfibeln mit ihren Masken-, Finger-, anthropomorphen Varianten und der vom sog. Cividale-Typ. Ihre Zahl ist wesentlich geringer als die mit Sicherheit nicht in Gebrauch befindlichen. Sie finden sich meist in solchen Frauengräbern reicher frühawarenzeitlicher Gräberfelder, in denen es viele Gegenstände germanischer bzw. spätantiker Herkunft gibt. Die Kleidung der in diesen Gräbern Bestatteten entspricht der seit der zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts entstehenden und im 7. Jahrhundert auch im Merowingergebiet allgemein gewordenen Tracht, bei der die mit zwei Fibeln auf den Schultern geschlossene von der vorn geschlossenen Kleidung abgelöst wird, die man mit einer Fibel auf der Brust schloß und mit dem Gürtel zusammenhielt. Ganz allgemein wird, daß die Fibeln nicht mehr auf dem Kleid, sondern mit Zierfunktion am Gürtel sitzen - auch dafür finden sich mehrere Beispiele selbst in frühawarenzeitlichen Frauengräbern.

Am typischsten für die Formenwelt der germanischen Fibeln sind die Bügelfibeln, von deren Unterarten die auch bei den Gepiden allgemeinen Maskenfibeln zum Teil in der Großen Ungarischen Tiefebene vorkommen, während die von den Ostgoten und Alanen stammenden Finger- und Martinovka-Fibeln überwiegend in reichen frühawarenzeitlichen Gräberfeldern Transdanubiens gefunden werden. Ihre Träger mögen - wie die Fundkomplexe der Gräber zeigen - ethnisch zu den Awaren gehört haben, vielleicht mit Ausnahme der weiblichen Toten im Grab 85 von Kölked B, deren Anhängerband am mit zahlreichen Anhängern versehenen Gürtel von einer Fibel Typ Cividale festgehalten wurde oder geziert war.

Die Blütezeit der Tracht mit Fibeln und Anhängern war die erste Hälfte des 7. Jahrhunderts. In der zweiten Jahrhunderthälfte finden sich Fibeln immer seltener, am längsten dauerte die Mode der großen Scheibenfibeln, deren Vertreter von der Baranya-Gruppe in der Umgebung von Pécs noch am Anfang des 8. Jahrhunderts vorkommen.

In der einheitlich gefärbten Kultur der Awaren im 8. Jahrhundert verschwindet der mehrseitige Einfluß, der die Gesellschaft in der Frühawarenzeit betroffen hatte, fast spurlos. Einzelne Elemente, wie z. B. die Tracht mit Ziergürtel, bestanden interessanterweise nicht im Hauptgebiet ihrer Blüte, in Südtransdanubien, weiter, sondern im Gebiet der mittleren Theiß in sehr einfacher Variante, während die Scheibenfibel zur Grundlage der zwei Scheiben im 8. Jahrhundert wurde, also des Brustagraffenpaars. Bis zum 8. Jahrhundert werden auch die Amulette farbloser, weniger variantenreich. Ob diese Veränderungen nur auf der politischen und kulturellen Isolierung der spätawarenzeitlichen Gesellschaft beruhen oder andere ethnische Volksgruppen für den frühawarenzeitlichen Variantenreichtum und die Vielfarbigkeit verantwortlich sind, ist eine Aufgabe weiterer Untersuchungen.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 125–176
© Akadémiai Kiadó, Budapest

KÖZLEMÉNYEK

ÚJABB TERRA SIGILLATA LELETEK AZ AQUINCUM KATONAVÁROSI *CANABAE* TERÜLETÉRŐL

A Lajos utca–Nagyszombat utca sarok és a Bokor utca–Galagonya utca 9-es telek ásatásának terra sigillata anyaga

LEBEGYEV JUDIT*–MÁRTON ANDRÁS**

A cikkben az aquincumi canabae*ban fekvő két lelőhely terra sigillata anyaga kerül közlésre és értékelésre. A cikkel teljessé válik a Vámos Péter által ugyanezen folyóiratban (2002b) közölt lelőhely terra sigillata anyagának bemutatása.*

Jelen cikkünkben két ásatás terra sigillata anyagát tesszük közzé.[1] Az első a Bokor utca 9, 11, 13–15 és 17–19 szám alatti feltárás (továbbiakban Bokor–Galagonya) anyaga *(1. kép)*.[2] A második a Lajos utca–Nagyszombat utca saroktelek anyaga (továbbiakban Lajos–Nagyszombat utca), amely anyag egy részét Vámos Péter már közölte *(2. kép)*.[3]

A két anyag nem csak azért érdemes közlésre, mert újabb adatokat szolgáltatnak az aquincumi *canabae* terra sigillata forgalmáról, hanem azért is, mert Vámos Péter tanulmányával együtt a terület teljes terra sigillata anyaga közlésre kerül.

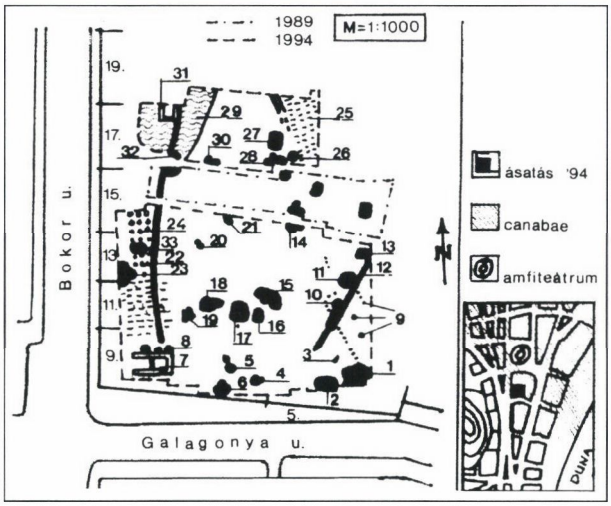

1. kép. A Bokor–Galagonya utcai ásatás helyszínrajza (HABLE Tibor)

Fig. 1. Plan of the excavation, Bokor–Galagonya site (Tibor HABLE)

Lajos utca–Nagyszombat utca sarok[4]

Itáliai sigillatak

1. Conspectus 20, *aljtöredék,* Pó vidéki áru (*3. kép* 1)
Ltsz: -
Lelőhely: 118. objektum.
Agyag: krémszínű. Bevonat: világosvörös, elvékonyodó, foltokban fényes. Fabrikat D.
Forma: GABLER 1989b, N8, 436, Abb. 1. 15, 449; GABLER 1991, N. 1, 135, 191.
Keltezés: Claudius–Vespasianus/Titus.

2. Conspectus 44.1.3, részben illeszthető *perem-* és *oldaltöredékek* (*3. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5438, 5439, 5440.
Lelőhely: I/7, 8 szelvény határán a 42. objektum, ISAA 0–50 cm között.
Agyag: krémszínű. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes. Fabrikat A2. Átmérő: kb. 14 cm.
Díszítés: SCHINDLER–KAUDELKA 1994, Taf. 16. 11, 383.
Keltezés: Flavius–Traianus.

3. Conspectus 39/43, nem illeszthető *aljtöredékek* (*3. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5377, 5457, 5279.
Lelőhely: II/7 és III/1 szelvény, 118. objektum, ISAA 0–20 cm között. XI/6 szelvény.

* Lebegyev Judit, H-1012 Budapest, Attila út 97.
** Márton András, H-1075 Budapest, Károly krt. 3/a

[1] Itt szeretnénk köszönetet mondani Hable Tibornak a leletanyag átengedéséért, valamint azért a baráti figyelemért és segítségéért, amivel munkánkat végigkövette. Gabler Dénesnek a tanácsaiért és segítségéért. Vámos Péternek a baráti együttműködésért és azért, hogy anyagunkat összenézte az általa feldolgozott terület anyagával. A rajzokat Lebegyev Judit és Márton András készítette, a rajzok kihúzását Lebegyev Judit végezte el.

[2] Az ásatásról: HABLE 1995.

[3] Az ásatásról lásd: HABLE 1996; VÁMOS 2002a, VÁMOS 2002b.

[4] A katalógusban alkalmazott rövidítések: ISAA: intakt sárga altalaj alatt; ISAF: intakt sárga altalaj felett.

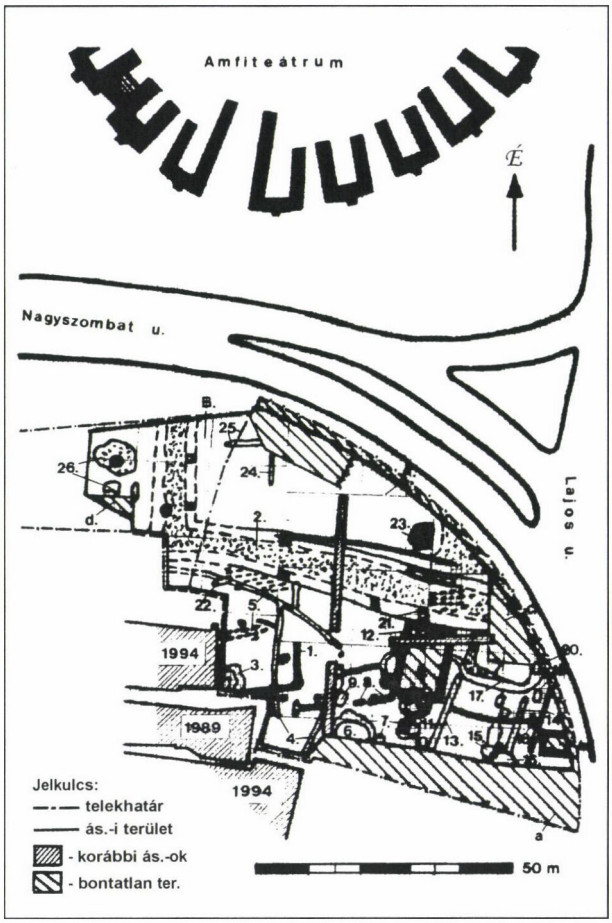

2. kép. A Lajos-Nagyszombat utcai ásatás helyszínrajza (HABLE Tibor)

Fig. 2. Plan of the excavation, Lajos-Nagyszombat site (Tibor HABLE)

Agyag: krémszínű. Bevonat: vörös, közepesen fényes, néhol kopott, pikkelyesen pattogzott. Fabrikat E.
Keltezés: Flavius-Traianus.

4. Conspectus 39, *peremtöredék* (*3. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5422.
Lelőhely: II/7 szelvény, 90. objektum.
Agyag: krémszínű. Bevonat: narancsosvörös, kopott, enyhén fényes. Fabrikat A2. Átmérő: kb. 20 cm.
Díszítés: SCHINDLER-KAUDELKA 1994, Tafel 15.4, 382.
Keltezés: Flavius-Traianus.

5. Conspectus 43.1.1, *peremtöredék* (*3. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5376.
Lelőhely: II/7 és III/1 szelvény, 118. objektum, ISAA 0-20 cm között.
Agyag: sárgás rózsaszín. Bevonat: narancsosvörös, fényes, foltokban kopott. Fabrikat A2. Átmérő: kb. 18 cm.
Díszítés: SCHINDLER-KAUDELKA 1994, Tafel 15. 7.
Keltezés: Flavius-Traianus.

6. Conspectus 39/43, *oldaltöredék* (*3. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5372.
Lelőhely: VII/4 szelvény, 1. objektum alsó kősorának tetejéről.
Agyag: krémszínű. Bevonat: vörös, fényes, jó minőségű. Fabrikat A2. Átmérő: nem mérhető.
Keltezés: Flavius-Traianus.

Dél-galliai reliefes díszű sigillatak

7. Drag 29, *oldaltöredék*, Dél-Gallia (*4. kép* 10)
Ltsz: 95.7.5180.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum, ISAF 5-25 cm, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Keltezés: Flavius kor.

8. Drag 37, részben illeszthető *oldal-* és *peremtöredékek*, La Graufesenque (*4. kép* 1; *16. kép* 1)
Ltsz: 95.7.5342, 5347, 5349, 5290, 5344, 5346, 5316, 5433, 12338.
Lelőhely: VII/4 szelvény, 12. objektum, ISAA 40-0 és 20-40 cm között, barnásszürke, agyagos, tömör rétegből; valamint II/7 és III/1 szelvények, 118. objektum keleti oldal, ISAA 40-50 cm között, és a γ/4-5 szelvény bontásából.
Agyag: barnásvörös, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, nagyon fényes. Átmérő: kb. 23 cm.
Motívumok: Tojássor: KNORR 1919, Textbild 5, 12 (GermaniF, GermaniF.S); KARNITSCH 1959, 88, Tafel 5.4, 89; MEES 1995, 74.1 balra, Tafel 74.6. Delfin: OSWALD 1931, 2399; HERMET 1934, Pl. 22.217; KARNITSCH 1959, Tafel 5.4, MEES 1995, Tafel 74.1 balra, Tafel 74.6. Fáklyás Genius: KNORR 1919, Tafel 34.3; MEES 1995, Tafel 69.5. Delfin: KNORR 1919, Tafel 35.51; OSWALD 1931, 2403; MEES 1995, Tafel 77.1, 3, 5, 80.6, Tafel 81.2, 6. Maszk: OSWALD 1931, 1299A; MEES 1995, Tafel 77.1, 3. Lecsüngő fürtmotívum: HERMET 1934, Pl. 8.30; MEES 1995, Tafel 86.15. Koszorú: KARNITSCH 1959, Tafel 5.4; MEES 1995, Tafel 69.5. Kompozíció: HERMET 1934, Pl. 71.11-12; MEES 1995, Tafel 69.5, 75.1-2. Zárókoszorú: KARNITSCH 1971, 76, Tafel 9.6, 77; MEES 1995, Tafel 79.3. SCHÖNBERGER-SIMON 1983, N. 1, 73, Tafel 12.Cl1. Vízszintes elválasztó motívum: MEES 1995, Tafel 78.5.
Megjegyzés: A formatál készítésekor a mester kialakította a záró gyöngysort és koszorút, majd ezt kitörölte, melynek helye jól látszik, és feljebb újra bepecsételte a motívumot.
Meghatározás: Germanus III stílusa.
Keltezés: 75-100/110 (MEES 1995, 79).

9. Drag 37, *oldaltöredék*, La Graufesenque (*4. kép* 2)
Ltsz: 95.7.128.
Lelőhely: 126. objektum, ISAF 5-25 cm.
Agyag: barnásvörös, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, közepesen fényes.
Motívumok: Amor: OSWALD 1931, 436; Maszk: MEES 1995, Tafel 69.5, 77.3.
Meghatározás: Germanus II-III stílusa.
Keltezés: késő Nero-100/110 (MEES 1995, 78-79).

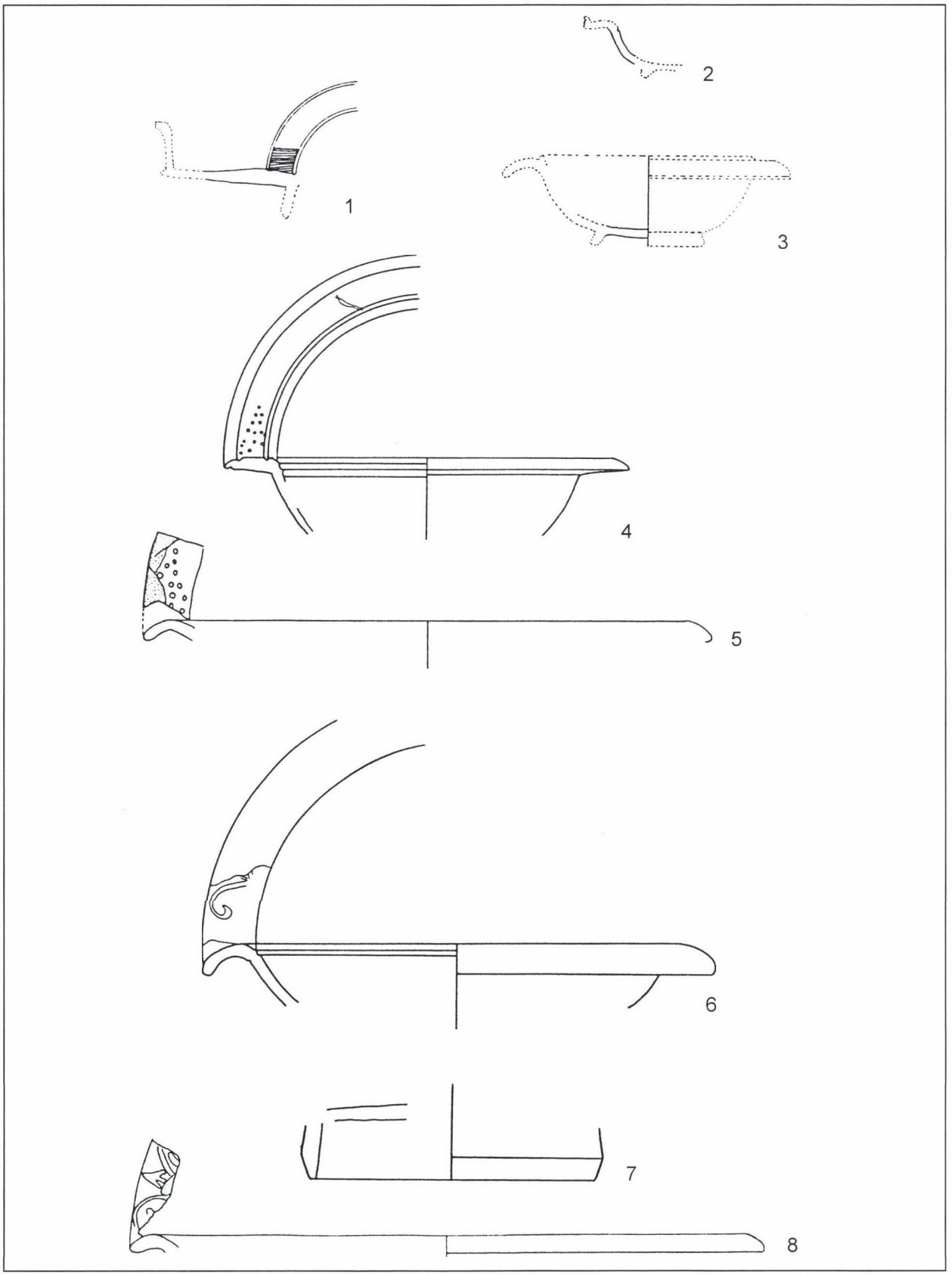

3. kép. Itáliai sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 3. Italian Samian ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

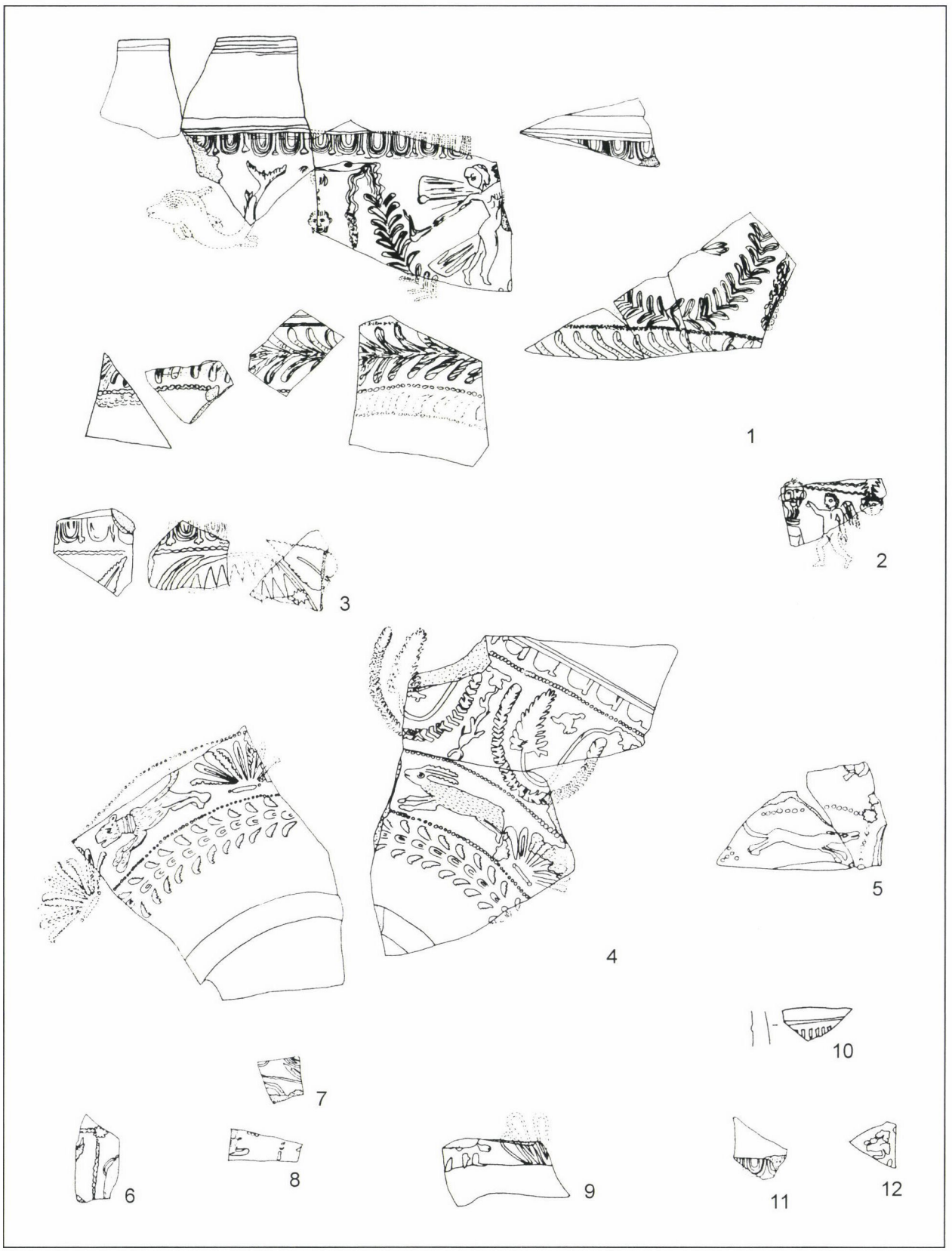

4. kép. Dél-galliai reliefdíszes sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 4. South-Gaulish relief decorated Samian ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

10. Drag 37, *aljtöredék,* La Graufesenque (*4. kép* 4; *16. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5315; 93.12.2106.
Lelőhely: L/5-6 szelvények nyugati fele, ISAF 40-0 cm és β/6 és γ/4,7 bontása ISAF 20-0 cm között.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: barnásvörös, fényes, repedezett. Átmérő: kb. 9 cm.
Motívumok: Balra futó kutya: OSWALD 1994; HERMET 1934, Pl. 26.46; KARNITSCH 1959, 106, Tafel 14.1-2, 107; MEES 1995, Tafel 128.1-2 (Mercator). Szarvas: OSWALD 1794; KNORR 1912, Tafel XIX.1-2, XXVII.1; KNORR 1919, Tafel 67.7; KARNITSCH 1959, Tafel 14.1. Vízimadár: OSWALD 2244; KNORR 1919, Tafel 57.9; KARNITS 1959, Tafel 14.1. Koszorú: KNORR 1919, Textbild 12.7, 25; KARNITSCH 1959, 106, Tafel 14.1-2, 107; MEES 1995, Tafel 128.1, 2 (Mercator), WEBER-HIDEN 1996, 68, Tafel 9 (Mercator stílusa). Flabellum: KNORR 1919, Textbild 12.7; HERMET 1934, Pl. 68.14; KARNITSCH 1959, 106, Tafel 14.1, 107.
Meghatározás: Mercator stílusa.
Keltezés: Titus-Domitianus (MEES 1995, 86).

11. Drag 37, *oldaltöredék,* La Graufesenque (*4. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5348, 5286.
Lelőhely: VII/4 szelvény, 12. objektum, ISAA 0-20 cm között és A/3 szelvény, 9. objektum.
Agyag: barnásvörös, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, nagyon fényes.
Motívumok: Tojássor: KNORR 1919, Tafel 57.19; KARNITSCH 1959, Tafel 14.1, 15.1, 2, 3; MEES 1995, Tafel 129.2. Hullámvonal: mint KNORR 1919, Tafel 57.H. Levél: KNORR 1919, Tafel 62.28; HERMET 1934, Pl. 8.32; KARNITSCH 1959, Tafel 8.2, 94. Motívum: HERMET 1934, Pl. 92.9.
Meghatározás: Mercator köre.
Keltezés: Titus-Domitianus (MEES 1995, 86).

12. Drag 37, *oldaltöredék,* La Graufesenque (*4. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5243, 5246.
Lelőhely: VIII/8 szelvény, 187. objektum és az M/4 szelvény északi fele a 193. objektumtól északra az ISAF 20-10 cm.
Agyag: barnásvörös, fehér szemcsés. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes.
Motívum: Kutya: OSWALD < 1925; KNORR 1919, Tafel 57.6 (Mercator). A kutya az elválasztó motívumokkal: KARNITSCH 1971, 98, Tafel 20.6, 99 (Mercator stílusa); BAATZ 1976, 38, Abb. 23, 40 (Mercator stílusa).
Meghatározás: Mercator stílusa.
Keltezés: Titus-Domitianus (MEES 1995, 86).

13. Drag 37, *oldaltöredék,* La Graufesenque (*4. kép* 9)
Ltsz: 95.7.5394.
Lelőhely: VIII/8 szelvény, 187. objektum, középkori beásás délkeleti negyedéből, ISAA 40-120 cm között, barnás, sötétszürke, agyagos, faszenes betöltésből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: vörös, fényes.
Motívumok: Flabellum: HERMET 1934, Pl. 14.48, 13; MEES 1995, Tafel 45.3 (M. Crestio).
Meghatározás: M. Crestio stílusa.
Keltezés: 80-110 (MEES 1995, 75).

14. Drag 37, *oldaltöredék,* Dél-Gallia (*4. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5437.
Lelőhely: γ/9 és A/3 szelvények, II. objektum.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: vörös, közepesen fényes.
Keltezés: Planck Stilgruppe: 1b/3a/4a-b; késő Nero-kora Hadrianus (PLANCK 1975, 139-145; HEILIGMANN 1990, 147-152).

15. Drag 37, *oldaltöredék,* Dél-Gallia (*4. kép* 7-8)
Ltsz: 95.7.5224, 5228.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: Planck Stilgruppe: 1b/3a/4a-b; Késő Nero-kora Hadrianus (PLANCK 1975, 139-145; HEILIGMANN 1990, 147-152).

16. Drag 37, *oldaltöredék,* Dél-Gallia (*4. kép* 11)
Ltsz: 95.7.5343.
Lelőhely: VII/4 szelvény, 12. objektum, ISAA 20-40 cm között, barnásszürke, agyagos, tömör rétegből.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: vörös, fényes, helyenként repedezett.

17. Drag 37, *oldaltöredék,* Dél-Gallia (*4. kép* 12)
Ltsz: 95.7.5187.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum, ISAF 5-25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: vörös, közepesen fényes.
Motívum: meghatározhatatlan.

18. Drag 37, részben illeszthető *perem-* és *oldaltöredékek,* Banassac (*5. kép* 1; *16. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5304, 5429, 5430, 5435, 5396.
Lelőhely: II/1, II/6 szelvény, IX/17 szelvény és X/7 szelvény ISAF 20-0 cm között és II/4 szelvény keleti negyedének bontása ISAF 120-100 cm közötti újkori feltöltésből és II/7 szelvény teljes felületének bontásából az ISAF 50-25 cm között, valamint γ/9 és A/3 szelvények, II. objektum.
Agyag: narancsos rózsaszín, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes, helyenként repedezett.
Motívumok: Tojássor: KNORR 1910, Tafel 3-4; KNORR 1907, Tafel 25-26, WALKE 1965, Tafel 7.2, 94, Tafel 8.8a-b, 96, Tafel 7.2, 8.8a-b; PLANCK 1975, Abb. 30.1, 144; HOFMANN 1966, E1, 28, 41. Auloszjátékos: OSWALD 609. Diana: OSWALD 104b ?; KNORR 1910, Tafel 4,10; WALKE 1965, Tafel 8.8a-b, 96, Tafel 8.8a-b.
Meghatározás: Natalis.
Keltezés: 110-140 (MEES 1995, 111).

Közép-galliai reliefes díszű sigillatak

19. Drag 37, *oldaltöredék,* Közép-Gallia (*5. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5397.
Lelőhely: A/6 és 9, 9. objektum.
Motívumok: Tojássor: STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 4.2, 75 = ROGERS 1974, B37, 41.

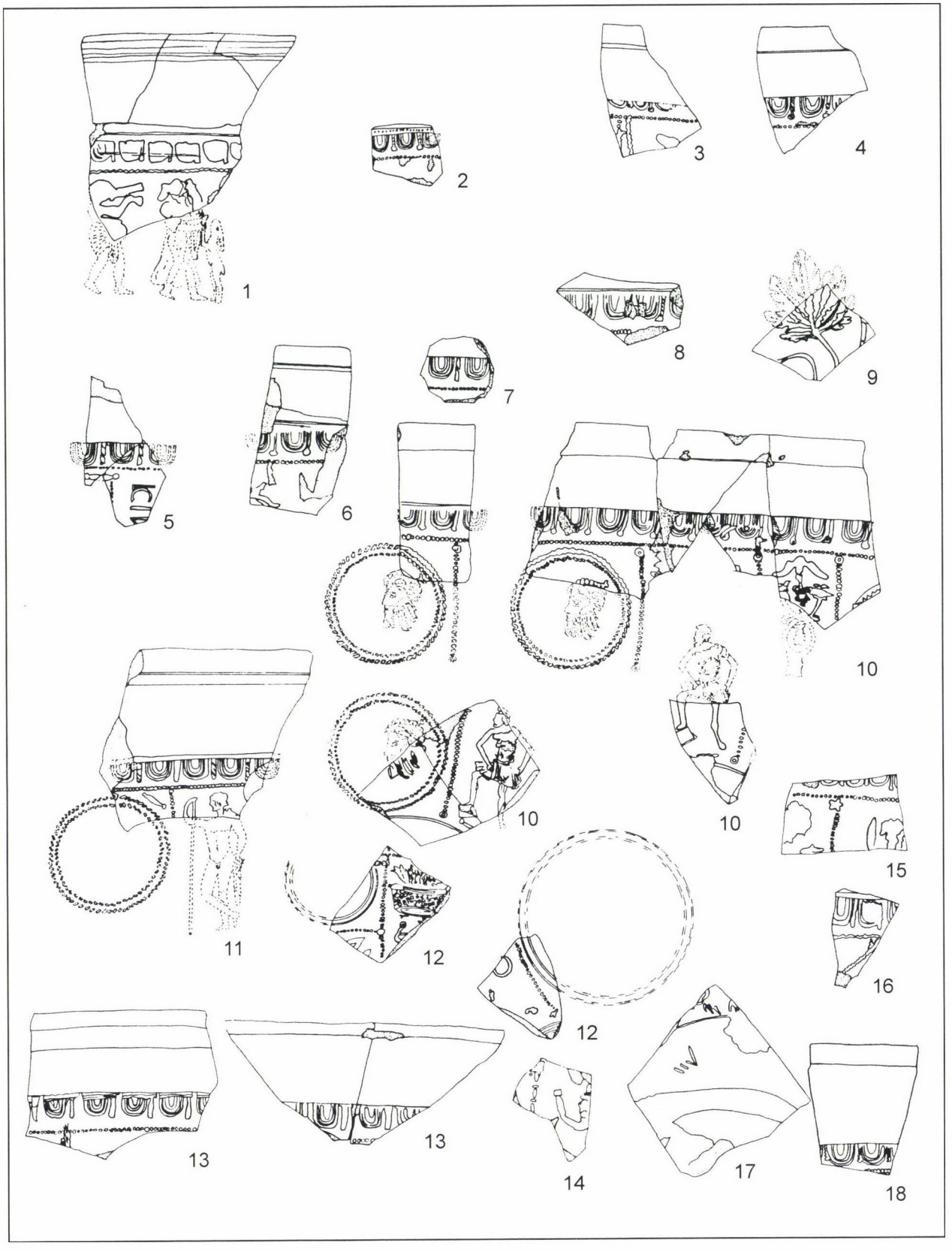

5. kép. 1: Banassaci; 2–18: közép-galliai reliefdíszes sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 5. 1: Ware from Banassac; 2–18: Central-Gaulish Samian ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes, helyenként pattogzó.
Meghatározás: X-3 fazekas = Drusus I.
Keltezés: 100–120.

20. Drag 37, *peremtöredék,* Közép-Gallia (*5. kép* 3; *16. kép* 3)
Ltsz: 95.7. 5231.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Motívumok: Tojássor: STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 4.1, 75 = ROGERS 1974, B28, 41.
Meghatározás: X-2 – X-3 fazekas.
Keltezés: 100–120.

21. Drag 37, részben illeszthető *perem* és *oldaltöredékek,* Lezoux (*6. kép* 1; *17. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5161, 681–685.
Lelőhely: Az A/9-es szelvény teljes felületének mélyítéséből az ISAF 10–5 cm és 126. objektum ISAF 5–25 cm között.
Anyag: narancsosvörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Motívumok: Sisakos alak: OSWALD 163 = STANFIELD–SIMPSON 1990, Pl. 16.195, 130. Sisak nélküli álló alak: OSWALD 157 = STANFIELD–SIMPSON 1990, Pl. 16.195, 130. Pan: OSWALD 719 = STANFIELD–SIMPSON 1990, Pl. 10.125, 124. Párduc: STANFIELD–SIMPSON 1990, Plate 13.159, 127. Oszlop: ROGERS 1974, P87 = STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 4.12, 75. Rozetta: ROGERS 1974, C293, 64. Indamotívum: STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 4.5, 15. Levélmotívum: STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 4.3, 75. Kettős Asztragalosz motívum: STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 4.15, 13; ROGERS 1974, R91, 168. Oltár: STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 4.22, 13; ROGERS 1974, Q75, 160. Kettes végződés: ROGERS 1974, G141, 92. Térelválasztó hét pontos rozetta: STANFIELD–SIMPSON 1995, Fig. 4.6, 75.
Meghatározás: X-3 fazekas = Drusus I.
Keltezés: 100–120.

22. Drag 37, *peremtöredék,* Lezoux (*5. kép* 4; *16. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5300.
Lelőhely: IX/4, 7 szelvény, 159/e objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Motívum: Tojássor: ROGERS 1974, B34, 41.
Meghatározás: X-5 fazekas.
Keltezés: 125–145 (STANFIELD–SIMPSON 1990, 185).

23. Drag 37, illeszthető *perem-* és *oldaltöredékek,* Lezoux (*6. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5171, 672, 673, 686–690, 5152–5154, 5226, 5227.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum, ISAF 5–25 cm között, valamint az A/9-es szelvény teljes felületének mélyítéséből, ISAF 15–5 cm.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Motívumok: Tojássor: 2. típus, STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 27.2, 226. Sas: OSWALD 2183; STANFIELD–SIMPSON 1990, Pl. 99.19, 374. Diana: OSWALD 91b = STANFIELD–SIMPSON 1990, Pl. 90.17, 373. Hátrakötözött kezű alak: OSWALD 1142 = STANFIELD–SIMPSON Pl. 97.7, 372. Ülő alak: OSWALD 547. Hullámvonal: ROGERS 1974, A23, 36. Hármas levélminta: ROGERS 1974, G102, 91. Asztragalosz: ROGERS 1974, R61, 168. Elválasztó motívum: ROGERS 1974, A10, 34. Levélminta: ROGERS 1974, H117, 112. Kör: mint STANFIELD–SIMPSON 1990 Fig. 17.14, 145 (Quintilianus, Ianuarius I és Paterculus). Asztragalosz-szal lezárt félkörív: STANFIELD–SIMPSON 1990 Pl. 99.20.
Meghatározás: mivel az OSWALD 1142 alakot Paternus nem használja, ezért Laxtucissa készítette, STANFIELD–SIMPSON 1990, 227.
Keltezés: 150–170 (STANFIELD–SIMPSON 1990, 229).

24. Drag 37, részben illeszthető *perem-* és *oldaltöredékek,* Lezoux (*5. kép* 10; *16. kép* 7)
Ltsz: 95.7.5292, 5328, 5282, 5283, 123, 5329, 5405, 5461, 5463.
Lelőhely: I/7 szelvény, délkeleti negyedének bontásából, az ISAF 15–0 cm között. II/7 és III/1 szelvények, 118. objektum keleti felének bontásából az ISAF 20–40 cm közül, és II/7 szelvény egész felületének bontásából ISAF 50–25 cm közül. A/6 szelvény, 10. objektum. II/7 szelvény, 90. objektum, II/7 és III/1 szelvények, 118. objektum keleti fele ISAF kb. 20–40 cm között, sötétszürke, agyagos, agyagpettyekkel szórt rétegből. Átmérő: 20 cm.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes, helyenként kopott.
Motívumok: Tojássor: STANFIELD–SIMPSON 1990, Pl. 157.13, 432; WEBER–HIDEN 1996, Tafel 63.8. Gyöngysor: ROGERS 1974, A2, 33–34; STANFIELD–SIMPSON 1990, N.1, 305. Pan fej: OSWALD 1214; STANFIELD–SIMPSON 1990, Pl. 160.35, 435; WEBER–HIDEN 1996, Tafel 184, 67.3. Medallion: ROGERS 1974, E21, 70. Függőleges elválasztó gyöngysor: ROGERS 1974, A2, 33–34. Vulcanus: OSWALD 66 változata bal kezében forceps nélkül, lásd STANFIELD–SIMPSON 1990, 308, Pl. 159.23–25, 434; KARNITSCH 1959, Tafel 66.1, Tafel 76.4 és WALKE 1965, Tafel 14.9, 15.3, 101–102, Tafel 14.9, 15.3. A Vulcanus és medallionba pecsételt Pan fejes kompozícióhoz lásd: MENKE 1974, 148, Abb. 10.10, 147; GARBSCH 1982, Nr. 4, 50. Díszítőmotívum: KARNITSCH 1959, Tafel 69.2; ROGERS 1974, Q43, 159. Asztragalosz: WEBER–HIDEN 1996, 164, Tafel 57.5.
Meghatározás: Cinnamus.
Keltezés: 135–170 (STANFIELD–SIMPSON 1990, 310).

25. Drag 37, *oldaltöredék,* Lezoux (*5. kép* 5; *19. kép* 10)
Ltsz: 95.7.5431, 5436.
Lelőhely: γ/9 és A/3 szelvények, II. objektum.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat, vörös fényes.
Motívumok: Tojássor: STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 47.3, 306 = ROGERS 1974, B143, 45. Asztragalosz: STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 47.41, 306 = ROGERS 1974, R70, 168. Elválasztó gyöngysorok: STANFIELD–SIMPSON 1990, N. 1–2, 305.
Névbélyeg: CIN[NAMI], a közepes retrográd bélyegtípus, mely a képmezőben található, STANFIELD–SIMPSON 1990, N. 3, 303, Pl. 159.24, 29, 28, 434. További bélyegtípusaihoz lásd: WALKE 1965, Tafel 39.11–13, 124, Tafel

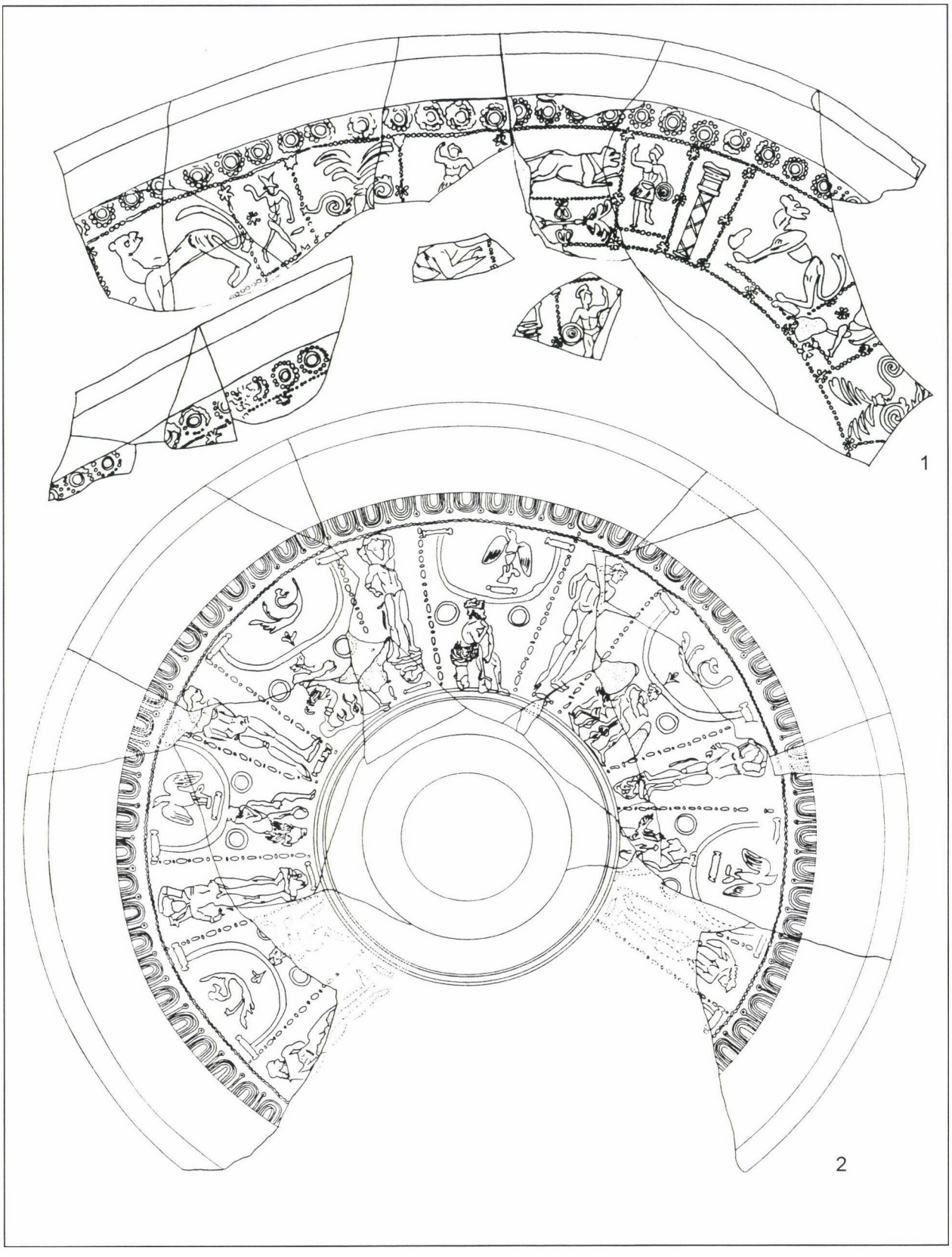

6. kép. Közép-galliai reliefdíszes sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 6. Central-Gaulish ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

39.11-13; STANFIELD-SIMPSON 1990, 303, Pl. 169, 324, 444.
Keltezés: 150-170 (HARTLEY 1972, 49).

26. Drag 37, illeszthető *perem-* és *oldaltöredék,* Lezoux (*5. kép* 6; *16. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5456, 5458.
Lelőhely: XI/2 szelvény északi felének bontásából az ISAF 40-20 cm között.
Agyag: sötétvörös, fehér szemcsés. Bevonat: barnásvörös, fényes, helyenként kopott. Átmérő: kb. 16 cm.
Motívum: Tojássor: STANFIELD-SIMPSON 1990, Pl. 157.13, 432.
Meghatározás: Cinnamus műhelye.
Keltezés: 135-170 (STANFIELD-SIMPSON 1990, 310).

27. Drag 37, nem illeszthető *oldaltöredékek,* Lezoux (*5. kép* 12)
Ltsz: 95.7.5206, 5295.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum északi szélén, az ISAF 20 és ISAA 40 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos betöltésből és IV/3 szelvény, 159/a objektum.
Agyag: téglaszín. Bevonat: vörös, fényes.
Motívum: Nagy maszk és kosármotívum, mint STANFIELD-SIMPSON 1990, 79 (lásd a kelet-galliai előforduláshoz), 201, 307 = ROGERS 1974, D683, D1069a, D1157: X-4 fazekas = Igocatus (STANFIELD-SIMPSON 1990, Pl. 17.222, 131, Acanuissa (STANFIELD-SIMPSON 1990, Pl. 80.16, 355), Mammius (STANFIELD-SIMPSON 1990, Pl.103.3, 378) és Cinnamus (STANFIELD-SIMPSON 1990, Pl. 158.20, 433) használta. Kettős Asztragalosz: STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 47.40, 306. Kis kör: STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 47. 11, 306. Levélmotívumok: STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 47.3, 33. Kis csavart díszítőmotívum: STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 47.35, 306.
Meghatározás: Cinnamus.
Keltezés: 135-170, STANFIELD-SIMPSON 1990, 310.

28. Drag 37, *oldaltöredék,* Lezoux (*5. kép* 7)
Ltsz: 95.7.126.
Lelőhely: A/3 szelvény, 11. objektum, ISAA 40-60 cm.
Motívum: Tojássor: STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 47.3, 306.
Agyag: barnásvörös, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Meghatározás: Cinnamus műhelye.
Keltezés: 150-170 (HARTLEY 1972, 49).

29. Drag 37, *oldaltöredék,* Lezoux (*5. kép* 11; *17. kép* 1)
Ltsz: 95.7.5267.
Lelőhely: A/J szelvény, 10. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes, helyenként kopott.
Motívum: Tojássor: ROGERS 1974, B182, 46 (Cinnamus, Sennius); STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 47.3, 300 (Cinnamus, Annus II, Aventinus II, Borillus, Cintusmus, Paullus, Pugnus, Tetturo stílusa). Asztragalosz: STANFIELD-SIMPSON Fig. 47.40, 267 (Cinnamus). Álló alak: OSWALD 580; STANFIELD-SIMPSON 1990, Plate 159. 32.
Meghatározás. Cinnamus.
Keltezés: 150-170 (HARTLEY 1972, 49).

30. Drag 37, *oldaltöredék,* Lezoux (*5. kép* 8)
Ltsz: 95.7.5303.
Lelőhely: IV/4 északkeleti negyede, ISAF 30-0 cm.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes.
Motívum: Tojássor: STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 47.4, 306 = ROGERS 1974, B145, 45. Gyöngysor: ROGERS 1974, A2, 33-34.
Meghatározás: Cinnamus vagy Carantinus.
Keltezés: 155-175 (HARTLEY 1972, 49, STANFIELD-SIMPSON 1990, 55, 270, 310).

31. Drag 37, *oldaltöredék,* Lezoux (*5. kép* 9)
Ltsz: 95.7.5378.
Lelőhely: 118. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes.
Motívum: Szőlőlevél: STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 47.38, 267.
Meghatározás: Cinnamus.
Keltezés: 150-170 (VÁMOS 2002b).

32. Drag 37, nem illeszthető *peremtöredékek,* Lezoux (*5. kép* 13; *17. kép* 2)
Ltsz: 95.7.691, 5156.
Lelőhely: A/9 teljes felületének bontásából, az ISAF 10-5 cm között és A/9 szelvény, 126. objektum, ISAF 5-25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: barnásvörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: 20 cm.
Motívum: Tojássor: STANFIELD-SIMPSON 1990, 288, Fig. 43.3, 289 = ROGERS 1974, B180, 46. Gyöngysor: STANFIELD-SIMPSON 1990, Fig. 43.3, 289 = ROGERS 1974, A2, 33-34.
Meghatározás: Mercator II.
Keltezés: 170-195 (STANFIELD-SIMPSON 1990, 290).

33. Drag 37, *oldaltöredék,* Lezoux (*5. kép* 14)
Ltsz: 95.7.5222.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Motívum: Elválasztó sor: ROGERS 1974, A10, 34.
Keltezés: 2. század második fele.

34. Drag 37, *oldaltöredék,* Lezoux (*5. kép* 15)
Ltsz: 95.7.5284.
Lelőhely: Γ/9 és A/3 szelvények, 11. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes, helyenként kopott.
Motívum: Tojássor: ROGERS 1974, B105, 44.
Meghatározás: Egy Antoninus kori fazekascsoport.
Keltezés: 150-190.

35. Drag 37, *oldaltöredék,* Lezoux (*5. kép* 16)
Ltsz: 95.7.5398.
Lelőhely: γ/8 szelvény, ISAF 80–10 cm között.
Agyag: vöröses rózsaszín. Bevonat: vörös, fényes.
Motívumok: Tojássor: STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 43.3, 289. Gyöngysor: STANFIELD–SIMPSON 1990, Fig. 43 második tojássor alatt.
Meghatározás: Mercator II és Mascellio.
Keltezés: 140–180 (STANFIELD–SIMPSON 1990, 289).

36. Drag 37, *peremtöredék,* Lezoux (*17. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5223.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes.
Meghatározhatatlan.
Keltezés: II. század.

37. Drag 37, *aljtöredék,* Lezoux (*17. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5447.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes bontásából az ISAF 40–25 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos rétegből. Átmérő: kb. 9 cm.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes.
Forma: STANFIELD–SIMPSON 1990, Pl. 168.17, 443.
Keltezés: 2. század második fele.

38. Drag 37, *aljtöredék,* Lezoux (*17. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5403.
Lelőhely: VIII/7 szelvény teljes felületének bontásából.
Forma: STANFIELD–SIMPSON 1990, Pl. 167.10, 442.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: kb. 8,2 cm.
Keltezés: 2. század második negyede.

39. Drag 37, *aljtöredék,* Lezoux
Ltsz: 95.7.5432.
Lelőhely: Γ/9 és A/3 szelvények, II. objektum.
Agyag: sötétvörös, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes. Átmérő: nem kiszerkeszthető.
Keltezés: 2. század második fele.

40. Drag 37, *oldaltöredék* (a *perem-* és a reliefes mező között), Lezoux
Ltsz: 95.7.5395.
Lelőhely: II/1 szelvény.
Agyag: barnásvörös, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, közepesen fényes.

41. Drag 37, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5247.
Lelőhely: VIII/8 szelvény, 187. objektum.
Meghatározhatatlan.

Rheinzaberni reliefes díszű sigillatak

42. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5268.
Lelőhely: XI/9 szelvény bontásából.
Agyag: narancsosvörös, fehér szemcsés. Bevonat: barnásvörös, fényes.
Motívum: Tojássor: RICKEN–FISCHER 1963, E39, 305. Váza: RICKEN–FISCHER 1963, O21, O21a, 220. Félkör alakú elválasztó motívum: RICKEN–FISCHER 1963, KB115, 281. Kompozíció: WEBER–HIDEN 1996, Tafel 90.1, 230.
Meghatározás: Cerialis II.
Keltezés: Rheinzabern IB csoport, Antoninus Pius–Septimius Severus (BERNHARD 1981, 84, 87, Beilage 5). A. W. Mees szerint 180 előtt (MEES 2002, 331).

43. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5399.
Lelőhely: VIII/9 szelvény bontásából.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes, helyenként kopott.
Motívum: Tojássor: RICKEN–FISCHER 1963, E26, 303. Kör: RICKEN–FISCHER 1963, K19, 265. Levélmotívum: RICKEN–FISCHER 1963, P61, 196.
Meghatározás: Ware mit E 26.
Keltezés: Bernhard Gruppe IIa, 160–190. (BERNHARD 1981, 84–87, Beilage 5); csak 170 után (MEES 2002, 330).

44. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 4)
Ltsz: Leltározatlan.
Agyag: narancssárga, kemény. Bevonat: barnásvörös, fényes.
Lelőhely: Szórvány.
Motívum: Hippocampos: RICKEN–FISCHER 1963, T188, 165. Bőségszaru motívum: RICKEN–FISCHER 1963, O160, 241. Kör: RICKEN–FISCHER 1963, K19a, 266.
Meghatározás: B. F. Attoni, Attillus.
Keltezés: Bernhard Gruppe IIa, Commodus–Septimius Severus (BERNHARD 1981, 84–87, Beilage 5).

45. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 1)
Ltsz: 95.7.5366.
Lelőhely: Γ/7 szelvény, 198. objektum.
Agyag: barnásvörös, fehér szemcsés. Bevonat: barnásvörös, fényes.
Motívum: Ugró szarvas kettős koncentrikus körben: RICKEN–FISCHER 1963, T98, 139 (Cobnertus III, Comitialis V, Victorinus II, Respectinus I); WEBER–HIDEN 1996, Tafel 118.1 (Belsus III), 286. Gyöngykoszorú: RICKEN–FISCHER 1963, O148, 239 (Firmus II, Iulius I, Victorinus I és Reginus II, Iulius I, Lupushoz kapcsolódó).
Meghatározás: Cobnertus III, Comitialis V, Victorinus II, Respectinus I.
Keltezés: Bernhard Gruppe IIa, 160–190 (BERNHARD 1981, 84–87, Beilage 5). Respectinus I működése A. W. Mees szerint akár még a III. században is elképzelhető (MEES 2002, 355).

46. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5276.
Lelőhely: XI/2, 5 szelvény, 194. objektum.
Agyag: narancssárga. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes, helyenként kopott.

Motívum: Kettős kör: RICKEN-FISCHER 1963, KB 141. Kompozíció: KUHNEN 1976, N. 9, 127 (Firmus I) Abb. 2.9, 128.
Meghatározás: Firmus I.
Keltezés: Bernhard Gruppe Ia (BERNHARD 1981, 84–87, Beilage 5); 180–230 (!) (MEES 2002, 330).

47. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5402.
Lelőhely: M/4. szelvény, ISAF 140-20 cm.
Agyag: rózsaszínes narancssárga, enyhén málló. Bevonat: barnásvörös, fényes, néhol repedezett, egy-két helyen kopott.
Motívumok: Bokszoló alak: RICKEN-FISCHER 1963, M 195, 85. Kör: RICKEN-FISCHER 1963, K 48, 270.
Meghatározás: Januarius, Cerialis I, Cerialis köre, Comitialis III.
Keltezés: Bernhard Gruppe Ia-b (BERNHARD 1981, 84–87, Beilage 5), 150–242, a MEES 2002 féle kronológia szerint 150–220 (MEES 2002, 323, 331–335).

48. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 7)
Ltsz: 95.7.5391.
Lelőhely: VIII/γ, 187. objektum.
Agyag: narancssárga. Bevonat: barnásvörös, fényes.
Motívumok: Hármas levélke: RICKEN-FISCHER 1963, P 35, 191. Levél: RICKEN-FISCHER 1963, P 132, 210.
Meghatározás: Reginus I.
Keltezés: Bernhard Gruppe Ia (BERNHARD 1981, 84–87, Beilage 5), 150–170/178. Csak 180-ig (MEES 2002, 325).

49. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 8)
Ltsz: 95.7.5410.
Lelőhely: J/1-4 szelvény bontásából.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: barnásvörös.
Motívumok: Tojássor gyöngysorral: RICKEN-FISCHER 1963, E15a, 299.
Meghatározás: Verecundus I.
Keltezés: Bernhard Gruppe IIc (BERNHARD 1981, 84–87, Beilage 5), Commodus-Severus kor; középső produkciósorozat (MEES 2002, 336)

50. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 9)
Ltsz: 95.7.5352.
Lelőhely: i/1.4 szelvény, 197. objektum, ISAF 4 cm.
Agyag: narancssárga. Bevonat: barnásvörös.
Motívum: Tojássor: meghatározhatatlan.

Westerndorfi reliefes sigillatak

51. Drag 37, *peremtöredék,* Westerndorf (*7. kép* 13, *18. kép*)
Ltsz: 95.7.5393.
Lelőhely: VIII/8 szelvény, 187. objektum, középkori beásás délkeleti negyedéből, ISAA 40–120 cm között, barnás, sötétszürke, agyagos, faszenes betöltésből.
Agyag: narancssárga. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes, helyenként kopott. Átmérő: kb. 24 cm.
Motívumok: Tojássor: KELLNER 1961, Abb. 3B, 173 = KELLNER 1981, E2, 127. Kutya: KISS 1946–48, IV. tábla 36, 149 = KELLNER 1961, Abb. 9.1, 187 = KELLNER 1981, N. 38, 144. Priaposz figura: KELLNER 1981, N. 10, 130–132. Levéldísz: KISS 1946–48, IV. tábla 46, 149 = KELLNER 1981, N. 57, 148. Kettős koncentrikus félkör: KISS 1946–48, IV. tábla 50, 149 = KELLNER 1981, N. 50, 152. Elválasztó tag: KELLNER 1981, N. 69, 156–157 = KISS 1946–48, IV. tábla 61, 149.
Meghatározás: Comitialis B csoport.
Keltezés: 180–233 k.

52. Drag 37, *oldaltöredék,* Westerndorf (*7. kép* 14)
Ltsz: 95.7.5309.
Lelőhely: L/9 szelvény, 189–190. objektum.
Agyag: narancssárga. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes, helyenként kopott.
Motívumok: Tojássor: KELLNER 1981, 121, 127. Levél: KELLNER 1981, N. 47, 148. Kompozíció: KELLNER 1981, TextTafel 1.1, 3.11, 159, 161.
Meghatározás: Comitialis.
Keltezés: 180–233 k.

53. Drag 37, *oldaltöredék,* Westerndorf (*7. kép* 16)
Ltsz: 95.7.5254.
Lelőhely: XI/9 szelvény keleti fele.
Agyag: narancssárga, málló. Bevonat: narancsosvörös, vékony, nagyon kopott.
Motívumok: Minerva: KELLNER 1981, N. 1, 127–128.
Meghatározás: Comitialis csoportja.
Keltezés: 180–233 k.

54. Drag 37, *oldaltöredék,* Westerndorf (*7. kép* 12)
Ltsz: 95.7.5244.
Lelőhely: VIII/8 szelvény, 187. objektum.
Agyag: narancssárga. Bevonat: narancsos világosvörös, közepesen fényes, helyenként kopott.
Motívumok: Tojássor: KELLNER 1961, Abb. 3A, 173; KELLNER 1981, E2, 123, 127.
Meghatározás: Comitialis B csoport.
Keltezés: 180–233 k.

55. Drag 37, *oldaltöredék,* Westerndorf (*7. kép* 15)
Ltsz: 95.7.5336.
Lelőhely: M/4 szelvény északi fele, a 193. objektumtól északra, ISAF 20–10 cm között, barnásszürke, agyagos, tömör rétegből.
Agyag: narancssárga. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes, helyenként kopott.
Motívumok: Tojássor: Abb. 3.6, 173 = KELLNER 1981, E2, 127. Díszítőmotívum: KELLNER 1981, N. 46, 147–148 = KISS 1946–48, IV. tábla 61, 149. Asztragalosz: KELLNER 1981, N. 50, 148–149 = KISS 1946–48, IV. tábla 48, 149. Kettős koncentrikus kör: KELLNER 1981, N. 66, 155–156 = KISS 1946–48, IV. tábla 56, 245. Kompozíció: KISS 1946–48, VII. tábla 1, 248.
Meghatározás: Comitialis B csoport.
Keltezés: 180–233 k.

56. Drag 37, *oldaltöredék,* Westerndorf (*7. kép* 17)
Ltsz: 95.7.5319, 5321.
Lelőhely: 45.10; 45.15; 40.10; 40.15 koordináták közötti sárga felületről.

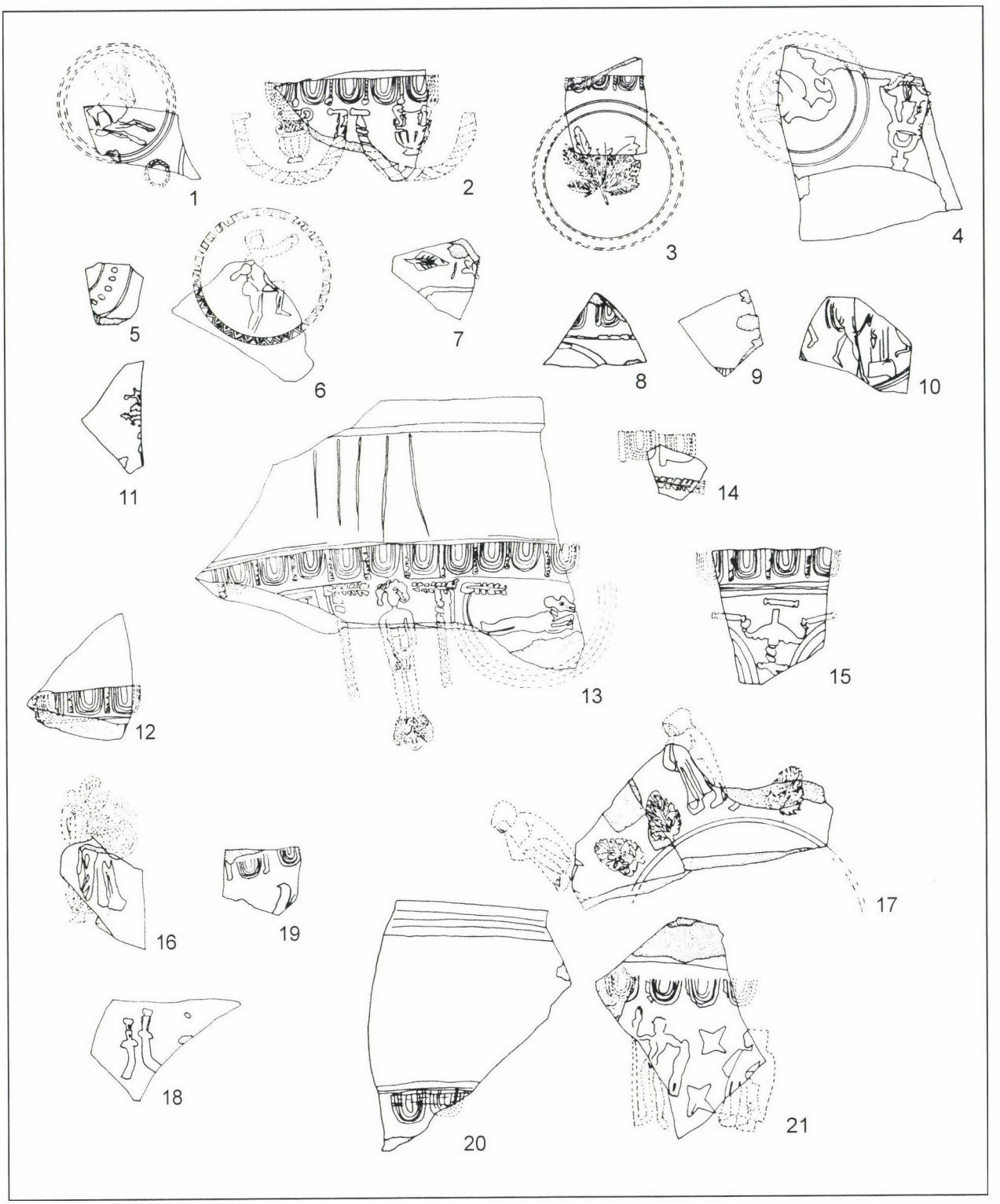

7. kép. 1–10: Rheinzaberni; 11: meghatározhatatlan; 12–19: westerndorfi; 20–21: pfaffenhofeni reliefdíszes sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2

Fig. 7. 1–10: Ware from Rheinzabern; 11: undeterminable; 12–19: ware from Westerndorf; 20–21: ware from Pfaffenhofen, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

Agyag: vöröses narancssárga. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes, helyenként kopott.
Motívum: Levél: KISS 1946–48, VI. tábla 56, 247, 226. Köpenyes férfialak (Cucullatus): Rheinzabernben: RICKEN–FISCHER 1963, M250, 107, Westerndorf: KISS 1946–48, V. tábla 14, 246, 224; GABLER–KELLNER 1993, 117; WEBER–HIDEN 1996, Tafel 154.1
Meghatározás: Helenius.
Keltezés: 210 k.–233 k.

57. Drag 37, *oldaltöredék,* Westerndorf (*7. kép* 18)
Ltsz: 95.7.5270.
Lelőhely: XI/9 szelvény.
Agyag: narancssárga, málló. Bevonat: narancsosvörös, vékony, nagyon kopott.
Motívum: Kapudekoráció: GABLER–KELLNER 1993, N. 152, 212–214.
Meghatározás: Helenius.
Keltezés: 210–233 k.

58. Drag 37, *oldaltöredék,* Westerndorf (*7. kép* 19)
Ltsz: 95.7.5313.
Lelőhely: L/8 szelvény bontásából.
Agyag: narancssárga. Bevonat: narancsosvörös, matt.
Motívum: Tojássor: GABLER–KELLNER 1993, E10, 191.
Meghatározás: Helenius.
Keltezés: 210 k.–260.

59. Drag 37, *oldaltöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5255.
Lelőhely: XI/9 szelvény keleti fele.
Agyag: narancssárga, málló. Bevonat: narancsosvörös, vékony, nagyon kopott.
Keltezés: 180–233 k.

60. Drag 37, *oldaltöredék,* a perem és a reliefes mező között, Westerndorf
Ltsz: 95.7.5258.
Lelőhely: XI/9 szelvény keleti fele.
Agyag: narancssárga, málló. Bevonat: narancsos világosvörös, vékony, nagyon kopott.
Keltezés: 180–233 k.

61. Drag 37 ?, *oldaltöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5298.
Agyag: narancssárga. Bevonat: barnásvörös, nagyon kopott.
Keltezés: 180–233 k.

Pfaffenhofeni reliefdíszes sigillatak

62. Drag 37, *peremtöredék,* Pfaffenhofen (*7. kép* 20)
Ltsz: 95.7.5317.
Agyag: narancssárga. Bevonat: narancsosvörös, helyenként kopott.
Motívumok: Tojássor: KISS 1946–48, V. tábla 7, 150; KELLNER 1961, 84, Abb. 3.1, 88.
Meghatározás: KELLNER Gruppe 1.
Keltezés: 210–240.

63. Drag 37, *oldaltöredék,* Pfaffenhofen (*7. kép* 21)
Ltsz: 95.7.5359.
Lelőhely: J/1.4 szelvény, 198. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: vörös, enyhén fényes, helyenként kopott.
Motívumok: Tojássor: GABLER–KELLNER 1993, E9a, 190–191 = KELLNER 1964, Abb. 4.27, 89. Csillag: GABLER–KELLNER 1993, N. 149, 210–212. Cucullatus: GABLER–KELLNER 1993, N. 117, 198. Hérosz: KELLNER 1964, Abb. 3.3, 88 (ugyanez az alak Westerndorfból is ismert: GABLER 1989a, N. 67, 245, Fig. 93.67, 240).
Minőségjegyei eltérnek Helenius westerndorfi árujától.
Meghatározás: Helenius.
Keltezés: 180–233 k.

Díszítetlen sigillatak

Dél-Gallia

64. Drag 27, *peremtöredék,* Dél-Gallia (*8. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5380.
Lelőhely: 118. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.
Forma: WALKE 1965, Tafel 34.3, 115; RUPRECHTSBERGER 1980, G2.12, 88–89.
Keltezés: Flavius kor–2. század eleje.

65. Drag 27, nem illeszthető *oldaltöredékek,* Dél-Gallia
Ltsz: 95.7.5371, 5413.
Lelőhely: IX/8 szelvény, ISAF 20–5 cm között.
Agyag: sárgás rózsaszín, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, közepesen fényes.

66. Drag 36, *aljtöredék,* Dél-Gallia (8. kép 3)
Ltsz: 95.7.5375.
Lelőhely: II/7 szelvény és III/1 szelvény, 118. objektum, ISAA 0–20 cm között.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: kb. 7,2 cm.
Forma: WALKE 1965, Tafel 37.8, 122; RAUCHENWALD 1996, N. 262, 152, Tafel 26. 262, 153.
Keltezés: 1. század vége–2. század eleje.

67. Drag 36, *alj* és részben illeszthető *oldaltöredékek,* Dél-Gallia (*8. kép* 5)
Ltsz: 95.7. 5215, 5216, 5239, 5271, 5232.
Lelőhely: V/3 szelvény, II/7 és A/9 szelvény, 126. objektum északi szélén, ISAF 20 cm és ISAA kb. 40 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos betöltésből.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: kb. 9,6 cm.
Forma: HEILIGMANN 1996, Abb. 9, Grab 5.5, 429, 443; RAUCHENWALD 1996, N. 261, 152, Tafel 25. 261, 151.
Keltezés: Flavius kor.

68. Drag 15/17, *perem,* Dél-Gallia (*8. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5305.
Lelőhely: 75. objektum.
Agyag: téglavörös fehér mészszemcsékkel. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes. Átmérő: kb. 25 cm.

Forma: OSWALD-PRYCE, 173–175.
Keltezés: Domitianus.

69. Drag 18, *perem,* Dél-Gallia (*8. kép* 7)
Ltsz: 95.7.5296.
Lelőhely: IV/4–IV/5 szelvény, 159/A objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: kb. 21.8 cm.
Forma: WALKE 1965, Tafel 36.4, 119; RUPRECHTSBERGER 1980, G8.3, 98–99; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, N. 6, 146, Tafel 17.6, 147.
Keltezés: 2. század első fele.

70. Drag 18. *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Ltsz: 95.7.5174.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum, ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszín, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: 2. század első fele.

71. Drag 18, nem illeszthető *oldaltöredékek,* Dél-Gallia
Ltsz: 95.7.5475, 5476.
Lelőhely: A/6 szelvény, 10. objektum déli felén ISAA 0–480 cm között.
Agyag: rózsaszín, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: 2 század első fele.

72. Drag 18, *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Ltsz: 95.7.5179.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum, ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: vörös, fényes.

73. Drag 18, *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Ltsz: 95.7.5330.
Lelőhely: II/4 szelvény keleti negyede, ISAF 120–100 cm között, sárgásbarna, újkori feltöltésből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: vörös, fényes.

74. Meghatározhatatlan, Dél-Gallia
Ltsz: 95.7.5278.
Lelőhely: XI/6 szelvény.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: vörös, fényes.

Dél-galliai sigillata?

75. Drag 18, *aljtöredék,* Dél-Gallia? (*8. kép* 8)
Ltsz: 95.7.5416.
Lelőhely: II/3 szelvény bontásából.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: vörös, közepesen fényes. Átmérő: kb. 11,5 cm.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 7.9, 126–127?.
Keltezés: 2. század első fele.

76. Drag 42, *fül,* Dél-Gallia? (*8. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5322.
Lelőhely: I/4 szelvény, ISAF 130–70 cm között.
Agyag: rózsaszínes krém. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes.

Dél- vagy közép-galliai sigillatak

77. Drag 33, *perem* és nem illeszthető *oldaltöredék,* Dél-Gallia vagy Közép-Gallia (*8. kép* 10)
Ltsz: 95.7.5262, 5379.
Lelőhely: A/9 szelvény, 11.17 objektum. 118. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: sötétvörös, fényes. Átmérő: kb. 11.8 cm.
Forma: RAUCHENWALD 1996, N. 237, 146, Tafel 23. 237, 147; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 11.11, 134–135.
Keltezés: 2. század első fele.

Közép-galliai sigillatak

78. Drag 27, profil, Les Martres-de-Veyre? (*8. kép* 1; 19. kép 1)
Ltsz: 95.7.127.
Lelőhely: VII/4 szelvény, 11. objektum, ISAA 40–60 cm között.
Agyag: krémszínű, fehér szemcsés. Bevonat: fényes vörös. (ROMEUF 1986, 148.) Átmérő: kb. 8,8 cm.
Bélyeg: [--]G vagy US F(ecit)
Forma: WALKE 1965, Tafel 34.1, 115; RUPRECHTSBERGER 1980, G2.12, 88–89; RABOLD 1984, N. 23, 419, Abb. 15.1, 421; CARNUNTUM 86–87, N. 65, 210, Tafel 4. 65, 232; LEBLANC 1994, Fig. 13.17, 152 (Horizon 5), 145–146.
Keltezés: Flavius–Traianus kor.

79. Drag 27 (Bet–Delor 028), illeszthető *perem,* Közép-Gallia (*8. kép* 9)
Ltsz: 95.7.700, 5233.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF 10–5 cm között és A/9 szelvény, 126. objektum, ISAA 40–20 cm között, barnás, szürkés, agyagos, tömör rétegből.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes. Átmérő: kb. 14,4 cm.
Forma: WALKE 1965, Tafel 35.7; RAUCHENWALD 1996, N. 2,7, 138, Tafel 18. 207, 137; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 19.2, 150–151.
Keltezés: 100–175 k.

80. Drag 27, *aljtöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5209.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum északi szélén, ISAF 20 cm és ISAA kb. 40 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos betöltésből.
Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

81. Drag 33 (Bet–Delor 036), részben illeszthető *perem* és *oldaltöredékek,* Lezoux (*8. kép* 12; *19. kép* 3)
Ltsz: 95.7.697, 5160, 3263, 699, 5157, 5382, 5200.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF 10–5 cm között és 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnás-

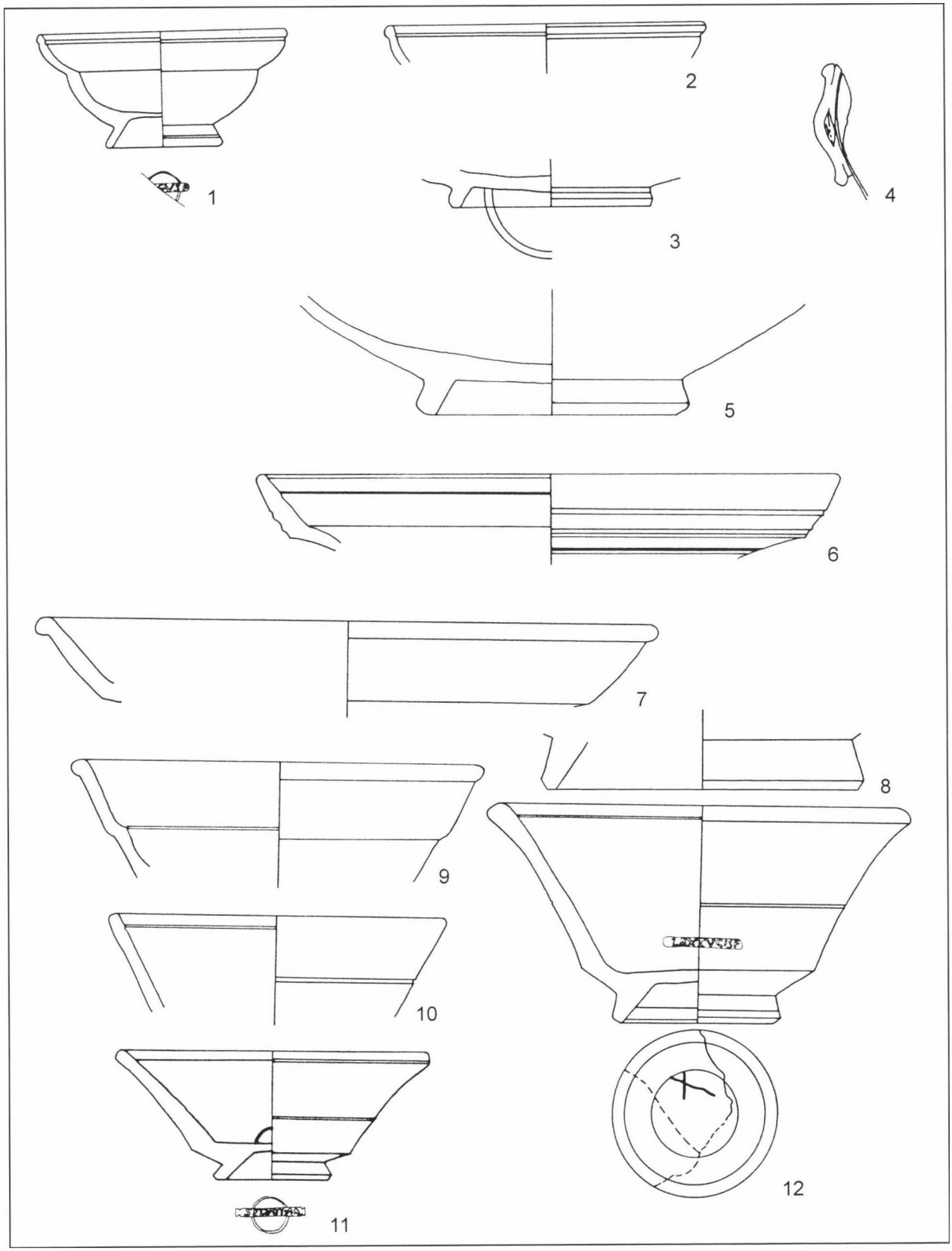

8. kép. 1: Közép-galliai; 2–3, 5–8: közép-galliai; 4: dél-galliai ?; 9–12: közép-galliai sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2

Fig. 8. 1-3, 5-12: Central-Gaulish; 4: South-Gaulish (?) Samian ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

szürke, sötét, agyagos rétegből és A/9 szelvény, 76. objektumból.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes. (BET-VERTET 1986, 139) Átmérő: kb. 15 cm.
Forma: WALKE 1965, Tafel 34.16, 119.
Névbélyeg: LAXTUCIS(sa) F(ecit), azonos bélyegző: MITARD 1960, 172-173, Fig. 14.4, 173. További bélyegtípusaihoz: FINÁLY 1906, N. 70-71, 98; OSWALD 1931, 160; GABLER 1964, 101; WALKE 1965, Tafel 39.36, 124, Tafel 39.36 (retrográd); LOMBARD 1972, N. 85-86 (körpecsétlő is!), 152-153; GABLER 1989b, N. 56, 470.
Instrumenta domestica: alján bekarcolt X.
Keltezés: 150-170, STANFIELD-SIMPSON 1990, 199, 310.

82. Drag 33 (BET-DELOR 036), *profil,* Lezoux (*8. kép* 11; *19. kép* 4)
Ltsz: 95.7.680, 5178, 5163, 5173, 5189.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF 10-5 cm között és 126. objektum ISAF 5-25 cm között.
Agyag: téglavörös. Bevonat: narancsvörös, fényes, BET-VERTET 1986, II. századi produkció, 139. Átmérő: kb. 11 cm.
Névbélyeg: SEDATI M(anu), azonos bélyeg: WALKE 1965, 129, Tafel 44.342. BÉMONT-BOURGEOIS 1986, 285, OSWALD-PRYCE 1920, 123. Ugyanő készített reliefes árut is, STANFIELD-SIMPSON 1958, 294. További bélyegtípusaihoz: FINÁLY 1906, N. 138-139, 99-100; JUHÁSZ 1935, N. 287-288, 152, Tafel XLVIII. 287, 288; GABLER 1964, 101; WALKE 1965, 33, j. 73, 129, Tafel 44.341; GABLER 1967a, N. 70, 43, 49; LOMBARD 1972, N. 141-142, 155-156; GABLER 1973, N. 6, 151, Abb. 11.6, 152; ZALALÖVŐ 1978, N. 107, Abb. 66., 402; OSWALD 1983, 290; RAUCHENWALD 1997, Nr. 335, 170, Tafel 33. 335; VÁMOS 2002b, 46. kép 17.
Forma: WALKE 1965, 117, Tafel 34.18; ZALALÖVŐ 1978, N. 107, Abb. 66, 402.
Keltezés: Hadrianus-Antoninus.

83. Drag 33 (Bet-Delor 036), illeszthető *perem, profil, oldaltöredék,* Közép-Gallia (*9. kép* 1; *19. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5172, 667, 5158, 694, 698, 5175, 695, 693, 668.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF 10-5 cm között és 5-25 cm között. A/9 szelvény, 126. objektum, ISAF 5-25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat narancsos vörös, fényes. Átmérő: kb. 13,4 cm.
Forma: WALKE 1965, Tafel 34.20, 119.
Névbélyeg: REGINI M(anu). Azonos bélyeg: WALKE 1965, N. 307, 128, Tafel 43. 307. További bélyegtípusaihoz lásd: FINÁLY 1906, N. 121, 99; OSWALD 1931, 415; GABLER 1967, N. 83, 42, 49; LOMBARD 1972, N. 134-136, 155-156.
Forma: OSWALD-PRYCE 1920, Plate LI.12; GABLER 1976, N. 50-52, 40, Abb. 16.5, 69.
Keltezés: Hadrianus-Antoninus Pius.

84. Drag 33 (Bet-Delor 036), nem illeszthető *alj* és *perem,* Lezoux (*9. kép* 2; *18. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5176.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5-25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: narancsos vörös, fényes, BET-VERTET 1986, 139.
Forma: WALKE 1965, Tafel 34.20, 119.
Névbélyeg: MAMMI.
Instrumenta Domestica: az edényalj külső felületén bekarcolt X.
Megjegyzés: Modellálófa nyomai az alj belső felületén, CZYSZ 1982, Abb. 24, C 1, 312. Modellálófával bekarcolt vízszintes vonal az edény külső felületén, CZYSZ 1982, Abb. 24, D 3, 312.
Keltezés: 150-180 k. (STANFIELD-SIMPSON 1990, 233, 235).

85. Drag 33 (Bet-Delor 036), *perem* és *oldaltöredékek,* Közép-Gallia (*9. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5265, 5266, 5452, 5162, 5166, 5449.
Lelőhely: A/6 szelvény, 10. objektum és A/9 szelvény teljes felületének bontásából ISAF 40-25 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos rétegből, 126. objektum ISAF 5-25 cm között.
Agyag: rózsaszín. Bevonat: narancsosvörös, fényes felületű, sűrű korongolás nyomokkal. Átmérő: kb. 15,3 cm.
Forma: OSWALD-PRYCE, 1920, Plate LI.11; WALKE 1965, Tafel 34.17, 115; RUPRECHTSBERGER 1980, G4.4, 90-91; RAUCHENWALD 1996, N. 239, 146, Tafel 23. 239, 147.
Keltezés: 2. század első-második harmada.

86. Drag 33 (Bet-Delor 036), *perem* és nem illeszthető *oldaltöredékek,* Közép-Gallia (*9. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5192, 5196.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5-25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: téglavörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes felületű, sűrű korongolás nyomokkal. Átmérő: kb. 13 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G4.6, 92-93; RAUCHENWALD 1996, N. 237, 146, Tafel 22. 237, 147; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 19.12, 150-151.
Keltezés: Hadrianus vagy későbbi.

87. Drag 33 (Bet-Delor 036), részben illeszkedő *perem* és *oldaltöredékek,* Közép-Gallia (*9. kép* 5)
Ltsz: 95.7.669, 670, 5450, 5387, 5168, 5190.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF 10-5 cm között és 126. objektum ISAF 5-25 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos rétegből, valamint A/6 és II/4 szelvény ISAF 50-30 cm között.
Agyag: téglavörös. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes. Átmérő: kb. 16,6 cm.
Forma: OSWALD-PRYCE 1920, Plate LI.11; GABLER 1976, N. 49, 40, Abb. 16.4, 69; RUPRECHTSBERGER 1980, G4.4, 90-91; RAUCHENWALD 1996, N. 238, 146, Tafel 23. 238, 147; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 19.10, 150-151.
Keltezés: Domitianus/Traianus-2. század első fele.

88. Drag 33 (Bet-Delor 036), nem illeszthető *peremtöredékek,* Közép-Gallia (*9. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5264, 5381.
Lelőhely: 11/B szelvény és A/9 szelvény, 76. objektum.

Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 11 cm.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 19.9, 150–151.
Keltezés: 2. század.

89. Drag 33, *peremtöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5335.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

90. Drag 33 (Bet-Delor 036), *perem,* Közép-Gallia (*9. kép* 7)
Ltsz: 95.7.5183.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes, helyenként vékony, kopott. Átmérő: kb. 13,1 cm.
Forma: GABLER 1976, N. 50–52, 40, Abb. 16.5, 69.
Keltezés: 2. század közepe.

91. Drag 33 (Bet-Delor 036), *perem,* Közép-Gallia (*9. kép* 8)
Ltsz: 95.7.5182.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: sárgás. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Megjegyzés: Másodlagosan feketére szineződött.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G4.3, 92–93; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 19.12, 150–151.
Keltezés: Hadrianus vagy későbbi.

92. Drag 33 (Bet-Delor 036), *perem,* Közép-Gallia (*9. kép* 12)
Ltsz: 95.7.5252.
Lelőhely: XI/9 szelvény keleti fele.
Agyag: rózsaszínes. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

93. Drag 33 (Bet-Delor 036), *perem,* Közép-Gallia (*9. kép* 9)
Ltsz: 95.7.5204, 5197.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Forma: RAUCHENWALD 1996, N. 233, 146, Tafel 22. 233, 145.
Keltezés: 2. század.

94. Drag 33 (Bet-Delor 036), *perem,* Közép-Gallia (*9. kép* 11)
Ltsz: 95.7.5202.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: vörös, közepesen fényes.
Forma: GABLER 1976, N. 49, 40, Abb. 16.4, 69; RAUCHENWALD 1996, N. 238, 146, Tafel 23. 238, 147.
Keltezés: 2. század közepe.

95. Drag 33 (Bet-Delor 036), *perem,* Közép-Gallia (*9. kép* 10)
Ltsz: 95.7.5388.
Lelőhely: K/1 és 4 szelvény, 194. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes. Átmérő: kb. 10,8 cm.
Forma: WALKE 1965, Tafel 34.20, 122; RUPRECHTSBERGER 1980, G4.2, 90–91; RAUCHENWALD 1996, N. 236, 146, Tafel 23. 236, 147; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 19.5, 150–151.
Keltezés: Hadrianus vagy későbbi.

96. Drag 33 (Bet-Delor 036), *peremtöredék,* Közép-Gallia (*10. kép* 1)
Ltsz: 95.7.5193.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 11.
Keltezés: 2. század.

97. Drag 33 (Bet-Delor 036), *peremtöredék,* Közép-Gallia (*10. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5411.
Lelőhely: J/1–4 szelvény bontásából.
Agyag: téglaszín, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: kb. 14,1.
Forma: RAUCHENWALD 1996, N. 233, 146, Tafel 22. 233, 145.
Keltezés: 2. század első fele.

98. Drag 33 (Bet-Delor 036), *peremtöredék,* Közép-Gallia (*10. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5373.
Lelőhely: A/6 és II/7 szelvény, „A" felület bontásából ISAF 25–10 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos rétegből.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 13 cm.
Forma: RAUCHENWALD 1996, N. 233, 146, Tafel 22. 233, 145.
Keltezés: 2. század.

99. Drag 33 (Bet-Delor 036), *peremtöredék,* Közép-Gallia (*10. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5367.
Lelőhely: γ/7 szelvény, 198. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 12,8 cm.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 19.12?, 150–151.
Keltezés: 2. század.

100. Drag 33 (Bet-Delor 036), *perem* és nem illeszthető *oldaltöredékek,* Közép-Gallia (*10. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5188, 5446, 5169.
Lelőhely: A/6 szelvény keleti feléből, ISAF 70–50 cm között. A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: téglavörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes felületű, sűrű korongolás nyomokkal. Átmérő: kb. 13 cm.
Forma: WALKE 1965, Tafel 34.17, 116.
Keltezés: 2. század

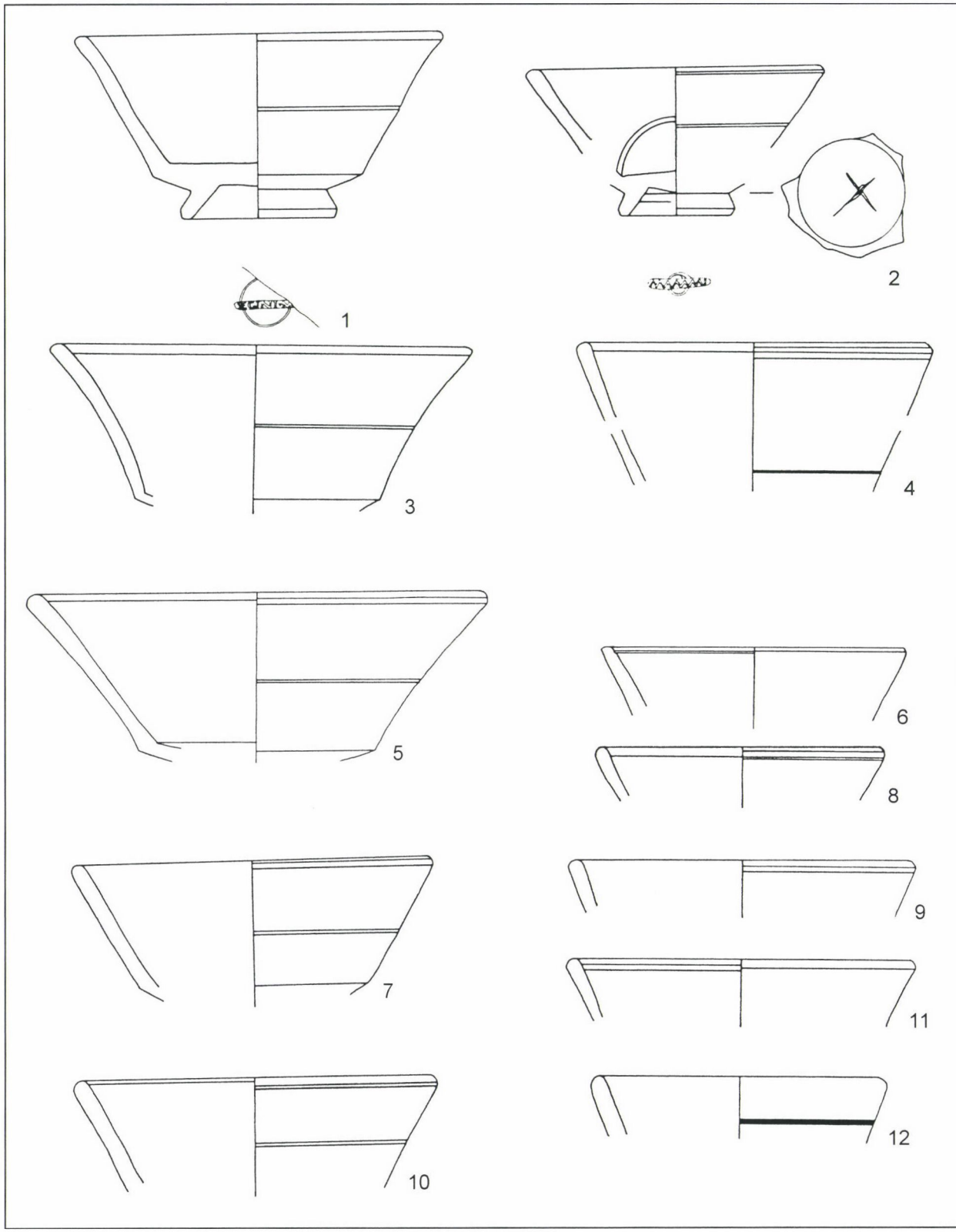

9. kép. 1–12: Közép-galliai sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 9. 1–12: Central-Gaulish Samian ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

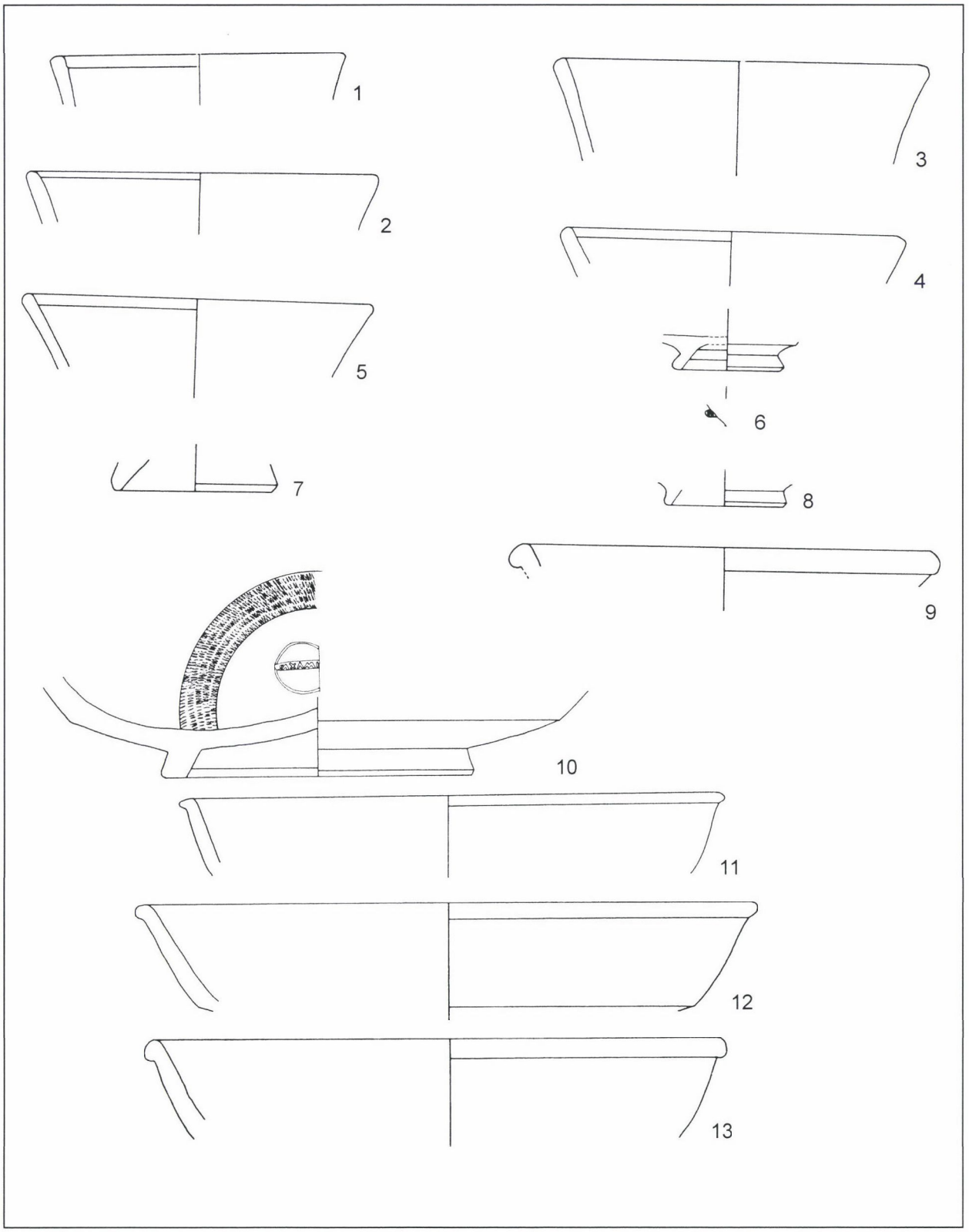

10. kép. 1–13: Közép-galliai sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 10. 1–13: Central-Gaulish Samian ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

101. Drag 33 (Bet-Delor 036), *aljtöredék,* Közép-Gallia (*10. kép 6; 19. kép 2*)
Ltsz: 95.7.5181.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 4,2 cm.
Névbélyeg: [--]I?
Forma: WALKE 1965, N. 38.17.
Keltezés: 2. század.

102. Drag 33 (Bet-Delor 35–36), *aljtöredék,* Közép-Gallia (*10. kép 7*)
Ltsz: 95.7.5383.
Lelőhely: A/3 szelvény, 9. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

103. Drag 33 (Bet-Delor 036), *aljtöredék,* Közép-Gallia (*10. kép 8*)
Ltsz: 95.7.675.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF +10–5 cm között.
Agyag: barnásvörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 4,2 cm.
Keltezés: 2. század.

104. Drag 33, vékonyfalú *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.679.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF +10–5 cm között.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

105. Drag 33 (Bet-Delor 036), *oldaltöredékek,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5162, 5449.
Agyag: rózsaszín. Bevonat: narancsosvörös, fényes felületű, sűrű korongolás nyomokkal.
Keltezés: 2. század.

106. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5229.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, közepesen fényes.
Keltezés: 2. század.

107. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5259.
Lelőhely: A/9 és A/3 szelvények, 11. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

108. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5211.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum északi szélén ISAF 20 cm és ISAA kb. 40 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos betöltésből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

109. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5441.
Lelőhely: A/3 és I/7 szelvények nyugati határán ISAF 10–0 cm között, a 11. objektum belső rétege sötétszürkés, barna, tömör, agyagos betöltéséből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

110. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5191.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

111. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5201.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

112. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5191.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: barnásvörös, fényes.

113. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.692.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF 10–5 cm között.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

114. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5203.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

115. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.674.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF 10–5 cm között.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

116. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5198.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

117. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5205.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

118. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5229.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, közepesen fényes.
Keltezés: 2. század.

119. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5185.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5-25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

120. Curle 23? *peremtöredék,* Közép-Gallia (*10. kép* 9)
Ltsz: 95.7.5363.
Lelőhely: VIII/6-7 szelvény ISAF 20-0 cm között.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 16 cm.

121. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *oldaltöredék* Lezoux? (*10. kép* 10; *19. kép* 7)
Ltsz: 95.7.5477.
Lelőhely: A/6 szelvény, 10. objektum déli felén ISAA 0-480 cm között.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Névbélyeg: SAXAMI [M(anu)]; További bélyegtípusaihoz lásd: FINÁLY 1906, N. 135a-b, 99; OSWALD 1931, 283; OSWALD 1933, 283-284; JUHÁSZ 1935, N. 278, 152, Tafel XLVIII. 278 (Drag 33-on); BULAT 1958, Nr. 63, 82, Sl. 4. 63; WALKE 1965, N. 338, 129, Tafel 44.338; BRUCKNER 1981, T. 14.6=T 2.74; VÁMOS 2002b, 46. kép. 15, 25. Feltehetően ugyanez a mesterbélyeg szerepel a Matrica, Déli temető 87. sírjában előkerült Drag 18/31-es edényen is (TOPÁL 1981, Grave 87.4, 37, 84-85, Pl. XXX. 87.4; INSTRUMENTA, N. 212, 138-139, Kat. Nr. 212A, 139, ott a rosszul benyomott bélyegen világosan látszik a jellegzetes „am", mely minden pecsétlőjén megtalálható valamint az, hogy a bélyeg kezdetének a lezárása eltér a bélyeg végének lezárásától, és valószínűleg egy betű lemaradt, világosan kivehető az [S]axami bélyegen az „a" betűhöz közel álló „s" betű felső széle, így a korábban leírt, egyébként hapax legomenonnak számító, Axami ? m(anu) bélyeget Saxami ? m(anu)-ra kell javítanunk. Az összes bélyeg egyet kivéve Drag 18/31-es formán.
Keltezés: Antoninus kor.

122. Drag 18 (Bet-Delor 058), *perem,* Közép-Gallia (*10. kép* 11)
Ltsz: 95.7.5472.
Lelőhely: A/6 szelvény, 10. objektum déli felén ISAA 0-480 cm között.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G10.8, 102-103.
Keltezés: 2. század.

123. Drag 18 (Bet-Delor 058), *perem,* Közép-Gallia (*10. kép* 12)
Ltsz: 95.7.5454.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületének bontásából ISAF 40-25 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos rétegből.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: kb. 23 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G8.2, 98-99; CARNUNTUM 86-87, N. 78, 212, Tafel 5.78, 233; RAUCHENWALD 1996, N. 174, 130, Tafel 15. 174, 131; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, N. 8, 146, Tafel 17.8, 147.
Keltezés: 2. század.

124. Drag 18 (Bet-Delor 058), *peremtöredék,* Közép-Gallia (*11. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5474.
Lelőhely: A/6 szelvény, 10. objektum déli felén, ISAA 0-480 cm között.
Agyag: sötétvörös, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 17,4 cm.
Forma: RAUCHENWALD 1996, N. 171, 128, Tafel 14. 171, 129.
Keltezés: 2. század.

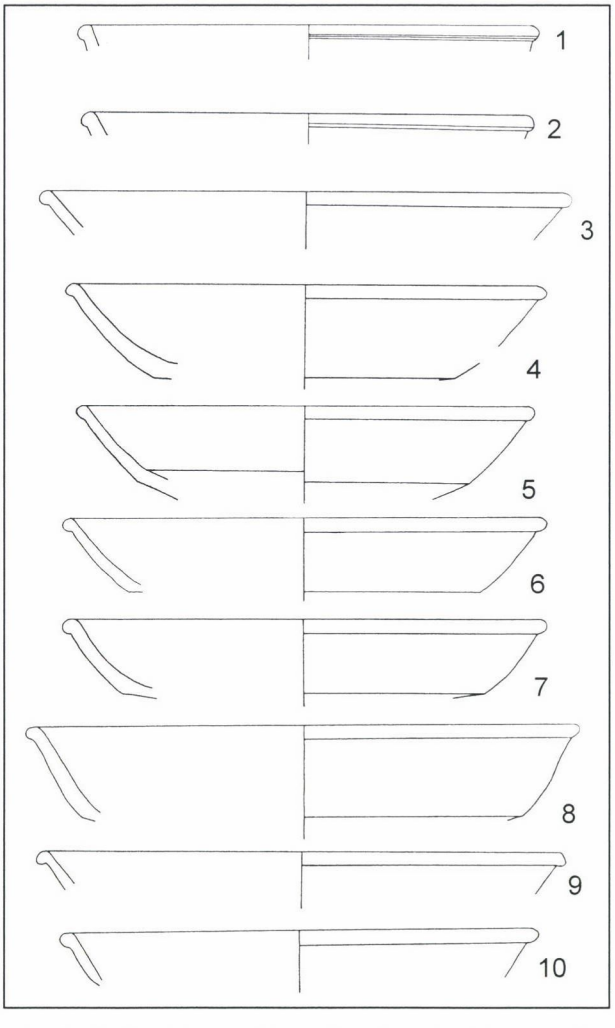

11. kép. 1-10: Közép-galliai sigillatak, Lajos-Nagyszombat utca. M: 1 : 4

Fig. 11. 1-10: Central-Gaulish Samian ware, Lajos-Nagyszombat site. M: 1 : 4

125. Drag 18 ?, *peremtöredék,* Közép-Gallia (*11. kép* 1)
Ltsz: 95.7.5261.
Lelőhely: A/6 és 9 szelvény bontásából.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: vörös, fényes.
Forma: RAUCHENWALD 1996, N. 170, 128, Tafel 14. 170, 129.
Keltezés: 2. század.

126. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *perem* és nem illeszthető *oldaltöredékek,* Közép-Gallia (*11. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5155, 5186, 676, 5236, 5240, 5177.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF 15-5 cm között és A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5-25 cm között és ISAA 40-20 cm között, barnás, szürkés, agyagos, tömör rétegből.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes, BET-VERTET 1986, 2. századi produkció, 139. Átmérő: kb. 27 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G7.1, 97-98; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 18.1, 148-149.
Keltezés: 2. század első fele.

127. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *perem,* Közép-Gallia (*11. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5301.
Lelőhely: IX/4, 7 szelvény, 159/A objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös. Átmérő: kb. 20 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G8.5, 98-99; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 17.7, 146-147.
Keltezés: 2. század.

128. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *perem,* Közép-Gallia (*11. kép* 7)
Ltsz: 95.7.5288.
Lelőhely: 118. objektum.
Agyag: vörös, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: kb. 20,2 cm.
Forma: GABLER 1976, N. 54, 40, Abb. 16.7, 69; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 17.3, 146-147.
Keltezés: Antoninus kor.

129. Drag 18/31 (Bet-Delor 054), *perem,* Közép-Gallia (*11. kép* 8)
Ltsz: 95.7.5150, 5327.
Lelőhely: A/9 szelvény nyugati felének bontásából, ISAF 15-5 cm között, köves, barnásszürke, agyagos, tömött rétegből. II/7 szelvény teljes felület bontása után ISAF kb. 50-25 cm között barnásszürke, szemcsés, kevert rétegből.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: kb. 20 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G8.7, 98-99; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 17.3, 146-147.
Keltezés: 2. század.

130. Drag 18/31 (Bet-Delor 058/058P), *perem,* Közép-Gallia (*11. kép* 9)
Ltsz: 95.7.5345.
Lelőhely: VII/4 szelvény, 12. objektum ISAA 20-40 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos betöltésből.
Agyag: vörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 22 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G9.8, 100-101.
Keltezés: 2. század.

131. Drag 18/31 (Bet-Delor 56-58), *perem,* Közép-Gallia (*11. kép* 10)
Ltsz: 95.7.5159.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5-25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: sárgásvörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 19,8 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G10.2, 102-103; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, N. 5, 146, Tafel 17.5, 147.
Keltezés: 2. század.

132. Drag 18/31, *perem,* Közép-Gallia (*12. kép* 9)
Ltsz: 95.7.5249.
Lelőhely: XI/9 szelvény keleti fele.
Agyag: téglaszínű fehér szemcsés. Bevonat: barnásvörös, fényes. Átmérő: kb. 18,8 cm.
Keltezés: 2. század.

133. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *peremtöredék.* Közép-Gallia (*11. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5238.
Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAA 40-20 cm között, barnás, szürkés, agyagos, tömör rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 21,1 cm.
Keltezés: 2. század.

134. Drag 18/31 (Bet-Delor 054), részben illeszthető *perem-* és *oldaltöredékek,* Közép-Gallia (*11. kép* 4)
Ltsz: 95.7. 5165, 5374, 5448, 5451, 5199, 665.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről ISAF 10-5 cm és 40-25 cm között, 126. objektum ISAF 5-25 cm között, és A/6 és II/7 szelvény „A" felület bontásából ISAF 25-10 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos rétegből.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 20 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G8.8, 100-101; RAUCHENWALD 1996, N. 177, 130, Tafel 15. 177, 131; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 17.3, 146-147.
Keltezés: 2. század.

135. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), részben illeszthető *perem-* és *oldaltöredékek.* Közép-Gallia (*12. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5227, 5214, 5218, 5213, 5217, 5237, 5234, 5219, 5170, 5212, 5230, 666.
Lelőhely: II/7 szelvény és A/9 szelvény 126. objektum ISAF 5-25 cm között és ISAA kb. 40 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos betöltésből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 17,4 cm.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 17.1, 146-147.
Keltezés: 2. század.

136. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *peremtöredék,* Közép-Gallia (*12. kép* 7)

Ltsz: 95.7.5400.
Lelőhely: VIII/9 szelvény bontásából.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: vörös, fényes.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 17.7 ?, 146–147.
Keltezés: 2. század.

137. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *peremtöredék*, Közép-Gallia (*12. kép* 8)
Ltsz: 97.5.5412.
Lelőhely: X/3 szelvény, ISAF 40–0 cm között.
Agyag: rózsaszínes, csillámos szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.
Forma: RAUCHENWALD 1996, N. 173, 130, Tafel 14, 173; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 18.1, 148–149.
Megjegyzés: Nem illeszthető, de hozzátartozik a VÁMOS 2002b, N. 181-hez (Priscus).
Keltezés: 170–200 (GABLER–KOCZTUR 1976, 71).

138. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *alj*, Közép-Gallia (*12. kép* 10)
Ltsz: 95.7.5445.
Lelőhely: A/6 szelvény keleti feléből, ISAF 70–50 cm között.
Agyag: barnásvörös, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: kb. 9 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G12.6, 106–107; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 18.5, 148–149.
Keltezés: 2. század.

139. Drag 18 (Bet-Delor 054), profil, Közép-Gallia (*13. kép* 1)
Ltsz: 95.7.5291, 5293, 5470, 5471.
Lelőhely: A/6 szelvény, 10. objektum déli felén ISAA 0–480 cm között, valamint II/7 és III/1 szelvények, 118. objektum keleti fele ISAF kb. 20–40 cm között, sötétszürke, agyagos, agyagpettyekkel szórt rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 18,2 cm.
Instrumenta domestica: az edényalj külső felületén: VIVI.
Forma: OSWALD–PRYCE 1920, Plate XLVI.2; WALKE 1965, Tafel 36.2, 119; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 17.8, 146–147.
Keltezés: 2. század első fele.

140. Drag 31 (Bet-Delor 054), *perem*, Közép-Gallia (*10. kép* 13)
Ltsz: 95.7.5221.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes felületű.
Forma: GABLER 1976, N.10–12, 39, Abb. 15.10, 68.
Keltezés: 2. század második fele.

141. Drag 31 (Bet-Delor 054), *perem* és nem illeszthető *oldaltöredék*, Közép-Gallia (*13. kép* 2)
Ltsz: 95.7.678, 5420.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF +10–5 cm között és Γ/5 szelvény, 29. objektum valamint A/3 szelvény, 9. objektum.
Agyag: tégla. Bevonat: narancsosvörös, fényes felületű.

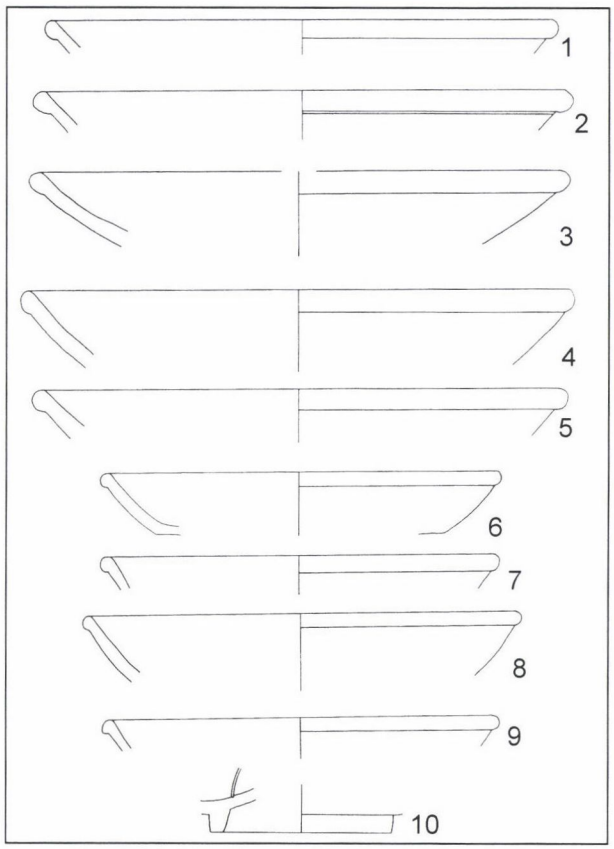

12. kép. 1–10: Közép-galliai sigillatak, Lajos-Nagyszombat utca. M: 1 : 4
Fig. 12. 1–10: Central-Gaulish Samian ware, Lajos-Nagyszombat site. M: 1 : 4

Forma: OSWALD–PRYCE 1920, Plate XLVI. 4; CARNUNTUM 86–87, N. 76, 212, Tafel 5.76, 233.
Keltezés: 2. század.

142. Drag 31 (Bet-Delor 054), nem illeszthető *perem* és *alj*, Közép-Gallia (*13. kép* 3)
Ltsz: 95.7.671, 5184.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületéről, ISAF 10–5 cm között. A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Forma: OSWALD–PRYCE 1920, Plate XLVI. 4; RUPRECHTSBERGER 1980, G6.6, 96–97; CARNUNTUM 86–87, N. 80, 212, Tafel 5.80, 233; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 17.7, 146–147.
Keltezés: 2. század közepe.

143. Drag 31 (Bet-Delor 054/056), két illeszthető *perem* és egy nem illeszthető *oldaltöredék*, Közép-Gallia (*13. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5207, 5208, 5164.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum északi szélén ISAF 20 cm és ISAA kb. 40 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos betöltésből. Lelőhely: A/9 szelvény, 126. objektum ISAF 5–25 cm között, barnásszürke, sötét, agyagos rétegből.

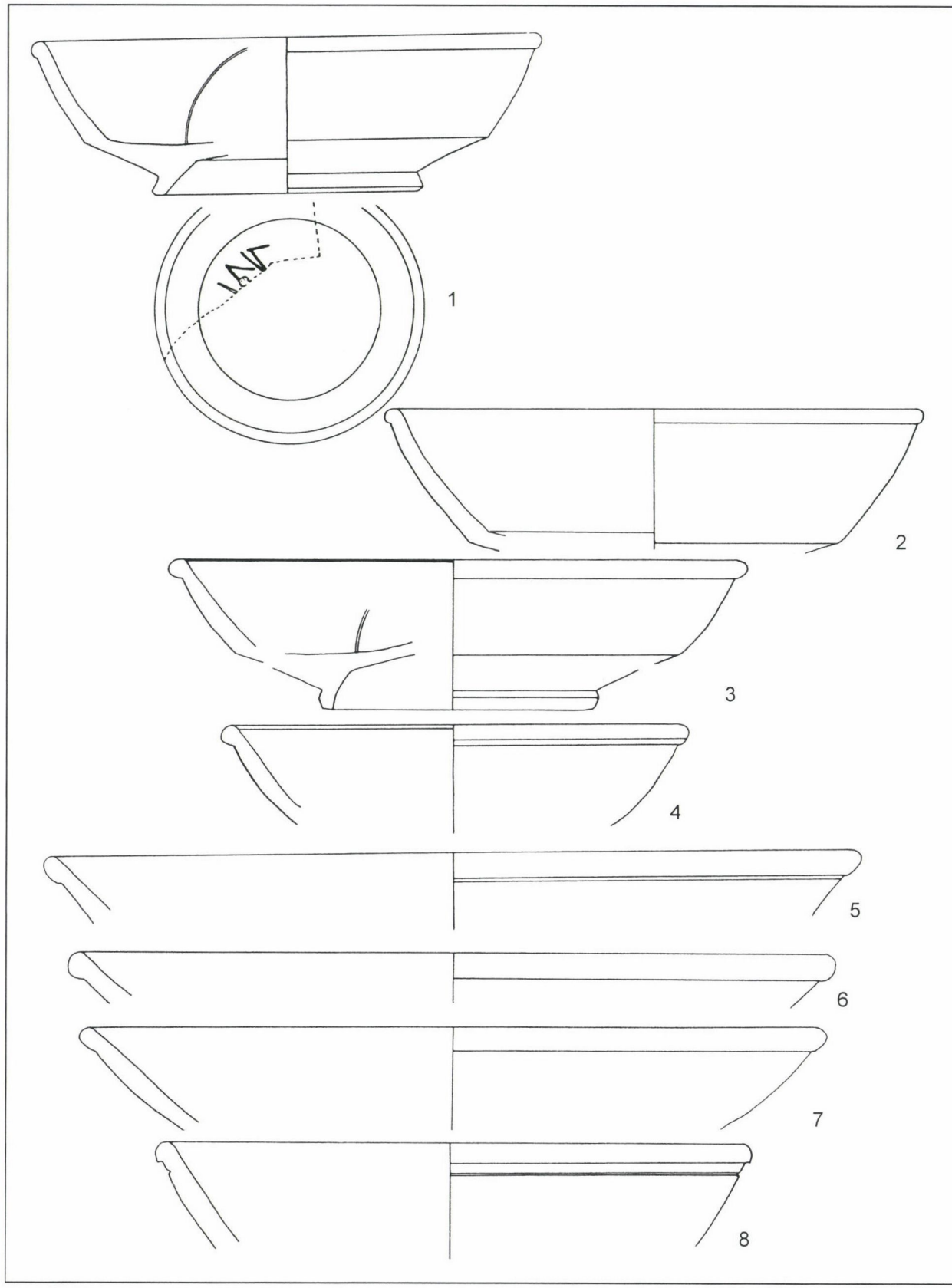

13. kép. 1–4: Közép-galliai; 5–8: rheinzaberni sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 13. 1–4: Central-Gaulish Samian ware; 5–8: ware from Rheinzabern, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: kb. 16,6 cm.
Forma: OSWALD-PRYCE 1920, Plate XLVII. 6
Keltezés: 2. század.

144. Drag 18/31 (Bet-Delor 056?), *oldaltöredék,* Közép-Gallia (*14. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5434.
Lelőhely: Γ/9 és A/3 szelvények, II. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Grafitto: VI[--].
Keltezés: 2. század.

145. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 97.5.5297.
Agyag: barnásvörös, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.

146. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 97.5.5464.
Lelőhely: A/6 és II/7 szelvény.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: vörös, fényes.

147. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 97.5.5260.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: vörös, fényes.

148. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5455.
Lelőhely: A/9 szelvény teljes felületének bontásából ISAF 40–25 cm között, barnásszürke, tömör, agyagos rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

149. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7. 5151.
Lelőhely: A/9 szelvény nyugati felének bontásából, ISAF 15–5 cm között, köves, barnásszürke, agyagos, tömött rétegből.
Agyag: sárgásbarna. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

150. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5287.
Lelőhely: A/3 szelvény, 9. objektum.
Agyag: vörös. Bevonat: vörös, közepesen fényes.
Keltezés: 2. század.

151. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5356.
Lelőhely: i/1.4 szelvény, 197. objektum ISAF 4 cm.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

152. Drag 18/31, nem illeszthető *oldaltöredékek,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5473, 5441, 5442.
Lelőhely: A/3 és I/7 szelvények nyugati határán ISAF 10–0 cm között, a 11. objektum belső rétege sötétszürkés, barna, tömör, agyagos betöltéséből, valamint A/6 szelvény, 10. objektum déli felén ISAA 0–480 cm között.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

153. Drag 18/31, nem illeszthető *oldaltöredékek,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5441, 5473, 5442.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes.

154. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Ltsz: 95.7.5230.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

Rheinzaberni sigillaták

155. Drag 33, *oldaltöredék,* Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5272.
Lelőhely: V/3 szelvény.
Agyag: narancssárga. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes.

156. Drag 18/31 (Lud. Sb), *perem,* Rheinzabern (*12. kép* 1)
Ltsz: -
Lelőhely: i/1.4 szelvény, 197. objektum ISAF 4 cm.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként repedezett. Átmérő: kb. 25,6 cm.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 26.10, 164–165.
Keltezés: 2. század második fele.

157. Drag 18/31 (Lud. Sb), *perem,* Rheinzabern (*12. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5312.
Lelőhely: XI/3 szelvény keleti fele ISAF 30–0 cm között, B-52 szelvény.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként repedezett, vékony. Átmérő: kb. 27 cm.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 26.10, 164–165.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

158. Drag 18/31 (Lud. Sb), *perem,* Rheinzabern (*12. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5354.
Agyag: sárgás. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott. Átmérő: kb. 30 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G11.3, 104–105; RAUCHENWALD 1996, N. 180, 130; Tafel 16. 180, 133.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

159. Drag 18/31 (Lud. Sb), *perem,* Rheinzabern (*12. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5277.
Lelőhely: XI/6 szelvény.

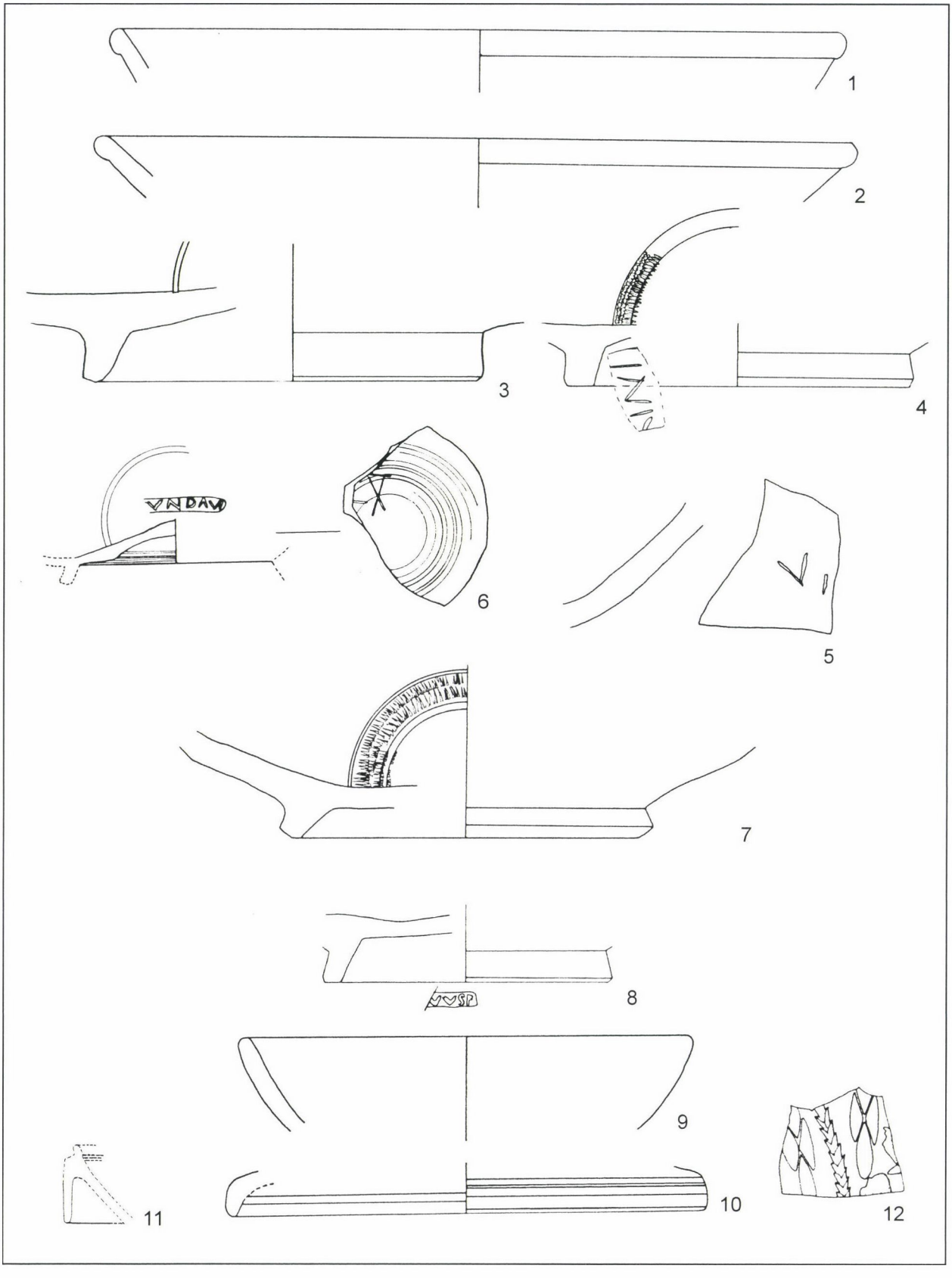

14. kép. 1–12: Rheinzaberni sigillatak, Lajos-Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 14. 1–12: Ware from Rheinzabern, Lajos-Nagyszombat site. M: 1 : 2

Agyag: sárgás. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott. Átmérő: kb. 27,6 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G11.3, 104–105; RAUCHENWALD 1996, N. 180, 130; Tafel 16, 180, 133; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 24.5, 160–161.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

160. Drag 18/31 (Lud. Sb), *perem,* Rheinzabern (*12. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5425.
Lelőhely: L/8 és XI/2 szelvény, 193. objektum.
Agyag: sárgás. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott. Átmérő: kb. 26,8 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G11.3, 104–105; RAUCHENWALD 1996, N. 180, 130; Tafel 16, 180, 133; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 24.4, 160–161.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

161. Drag 18/31 (Lud. Sb), *perem,* Rheinzabern (*13. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5351.
Lelőhely: i/1.4 szelvény, 197. objektum ISAF 4 cm.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes. Átmérő: kb. 28,8 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G11.3, 104–105; RAUCHENWALD 1996, N. 180, 130; Tafel 16, 180, 133; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 24.1, 160–161.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

162. Drag 18/31 (Lud. Sb) *perem,* Rheinzabern (*13. kép* 6)
Ltsz: 95.7.5421.
Lelőhely: 136. objektum.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes, helyenként repedezett. Átmérő: 27,4 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G11.3, 104–105; RAUCHENWALD 1996, N. 180, 130; Tafel 16, 180, 133; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 24.4, 160–161.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

163. Drag 31 (Lud. Sb) *perem,* Rheinzabern (*13. kép* 7)
Ltsz: 95.7.5390.
Lelőhely: XI/3 szelvény keleti fele, ISAF 30–0 cm között.
Agyag: sárgás. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott. Átmérő: 26,8 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G11.3, 104–105; RAUCHENWALD 1996, N. 180, 130; Tafel 16, 180, 133; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 24.2, 160–161.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

164. Drag 31 (Lud. Sb), *perem* és nem összeilleszthető *oldaltöredék,* Rheinzabern (13. kép 8)
Ltsz: 95.7.5389, 5337.
Lelőhely: K/1 és 4 szelvény, 194. objektum, valamint M/4 szelvény északi fele, a 193. objektumtól északra, ISAF 20–10 cm közötti barnásszürke, agyagos, tömör rétegből.
Agyag: Barnás rózsaszín. Bevonat: barnásvöröses, helyenként lekopva, közepesen fényes. Átmérő: kb. 24,4 cm.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G10.1, 102–103; HEILIGMANN–BATSCH 1997, Tafel 27.3, 133, Tafel 27.3.
Keltezés: 2. század–3. század első fele.
Megjegyzés: A *perem* élesen vágott és a formázófa hibájából a *perem* alatt árok fut végig az edény külső felületén.

165. Drag 31, *perem,* Rheinzabern (*14. kép* 1)
Ltsz: 95.7.5314.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként repedezett.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 24.5, 160–161.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

166. Drag 31 (Lud. Sb), *perem,* Rheinzabern (*14. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5459.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként repedezett. Átmérő: kb. 26,7 cm.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 24.2, 160–161.

167. Drag 18/31, *alj,* Rheinzabern (*14. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5225.
Lelőhely: II/7 szelvény, 126. objektum.
Agyag: narancsos, puha. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott. Átmérő: kb. 14 cm.
Keltezés: 2. század második fele–3. század.

168. Drag 18/31R, *alj,* Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5302.
Lelőhely: IV/3 szelvény, 159/a objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott. Átmérő: nem kiszerkeszthető.

169. Drag 18/31R, nem illeszthető *aljtöredékek,* Rheinzabern (*14. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5460, 5415.
Lelőhely: XI/3.6 szelvény, 194. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes. Átmérő: kb. 12 cm.
Instrumenta domestica: INIV?[--]

170. Drag 31 (Lud. Sb), *aljtöredék,* Rheinzabern (*14. kép* 6; *19. kép* 8)
Ltsz: 95.7.5394.
Lelőhely: VII/2(3) szelvény ISAF 30–15 cm között, újkori kevert rétegből.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Névbélyeg: [–]VNDAVI; [S]ecundavi, VISY 1988, Abb. 5.19, 130. További bélyegtípusaihoz: DE SCHOETRON 1956, 25; HOFMANN, Pl. XVI. 249, 29; OSWALD 1983, 287; LUIK 1996, N. 515–516, 278, Tafel 151, 515–516.
Instrumenta domestica: az edényalj külső felületén: - X.
Forma: OSWALD–PRYCE 1920, Plate XLVI.2 (?).
Megjegyzés: Esztergasablon (Drehschablon) használatának nyomai (CZYSZ 1982, Abb. 22–23, 311).
Keltezés: 150–190 (OSWALD 1983, 287) illetve 170/180–210 (LUIK 1996, 278).

171. Drag 31R (Lud. Sb) *alj,* Rheinzabern (*14. kép* 7)
Ltsz: 95.7.5299.
Lelőhely: IV/3 és F/1 szelvények, 159/g objektum.

Agyag: narancsosvörös. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes, helyenként repedezett. Átmérő: 13 cm.
Forma: LUIK 1996, Tafel 182.5.
Keltezés: 2. század második fele-3. század első fele.

172. Drag 18/31 *aljtöredék*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5406.
Agyag: rózsaszínes narancssárga. Bevonat: barnásvörös. Átmérő: nem kiszerkeszthető.

173. Drag 18/31, *oldaltöredék*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5311.
Lelőhely: L/6 szelvény bontásából.
Agyag: narancsos, puha. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott.

174. Drag 18/31, *oldaltöredék*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5250.
Lelőhely: XI/9 szelvény keleti fele.
Agyag: narancsos, puha. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott.

175. Drag 18/31, *oldaltöredék*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5273.
Lelőhely: M/4 szelvény.
Agyag: narancsos, puha. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott.

176. Drag 18/31, *oldaltöredék*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5338, 5339.
Lelőhely: I/2 szelvény bontásából.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként repedezett.

177. Drag 18/31, *oldaltöredék*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5314.
Agyag: rózsaszínes, fehér (meszes) szemcsés. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes. Átmérő: kb. 25,8 cm.
Keltezés: 2. század második fele-233.

178. Drag 18/31, *oldaltöredék*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5280.
Lelőhely: L/8 szelvény.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott.

179. Drag 18/31 *oldaltöredék*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5364.
Lelőhely: γ/7 szelvény, 198. objektum.
Agyag: narancsos rózsaszín. Bevonat: barnásvörös.

180. Drag 18/31 *oldaltöredék*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5332.
Lelőhely: IX/17 szelvényből.
Agyag: narancsos rózsaszín. Bevonat: barnásvörös.

181. Drag 18/31 ?, nem illeszthető *oldaltöredékek*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5281, 5427.
Lelőhely: L/8 és XI/2 szelvény, 193. objektum.
Agyag: rózsaszínes narancssárga. Bevonat: barnásvörös, fényes.

182. Niederbieber 1c, nem illeszthető *oldaltöredékek*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5424, 5241.
Lelőhely: XI/3 szelvény keleti fele, ISAF 30-0 cm között valamint VIII/8 szelvény, 187. objektum.
Agyag: sárgás. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes.

183. Drag 32, *alj*, Rheinzabern (*14. kép* 8; *19. kép* 9)
Ltsz: 95.1.5242.
Lelőhely: VIII/8 szelvény, 187. objektum.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: narancsosvörös, fényes. Átmérő: 10,2 cm.
Névbélyeg: [Regi]NUS F(ecit), azonos bélyeg LUIK 1996, N. 453, 275, Tafel 150.453. További bélyegtípusaihoz: HOFMANN, N. 234.1-22, 35, Pl. 234.1-22, 29; WALKE 1965, N. 311, 313-314, 128, Tafel 311, 313, 314; LUIK 1996, N. 449-471, 275-276.
Keltezés: 140/150-170/180.

184. Drag 32 (Lud. Tp), *peremtöredék*, Rheinzabern (*14. kép* 9)
Ltsz: 95.7.5365.
Lelőhely: γ/7 szelvény, 198. objektum.
Agyag: narancsos. Bevonat: barnásvörös, helyenként kopott.
Forma: GAUBATZ-SATTLER 1999, Tafel 23.3, 452, Tafel 23.3.

185. Drag 32, nem illeszthető *oldaltöredékek*, Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5360,5361.
Lelőhely: J/1.4 szelvény, 198. objektum.
Agyag: narancs. Bevonat: barnásvörös.
Keltezés: 2. század második fele.

186. Drag 38, *gallértöredék*, Rheinzabern (*14. kép* 10)
Ltsz: 95.7. 5355.
Lelőhely: i/1.4 szelvény, 197. objektum ISAF 4 cm.
Agyag: rózsaszínes narancssárga. Bevonat: barnásvörös, fényes. Átmérő: kb. 17 cm.

187. Drag 45, *gallértöredék*, Rheinzabern (*14. kép* 11)
Ltsz: 95.7.5409.
Lelőhely: 198. objektum.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes, helyenként repedezett.

188. Drag 54 (Lud. VSd), *oldaltöredék*, Rheinzabern (*14. kép* 12)
Ltsz: 95.7.5318.
Lelőhely: 45.10; 45.15; 40.10; 40.15 koordináták között, sárga felületből.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat: barnásvörös, fényes.

189. Drag 54, *oldaltöredék*, Rheinzabern?
Ltsz: 95.7.5392.
Lelőhely: VIII/8 szelvény, 187. objektum.
Agyag: narancssárga. Bevonat: barnásvörös, helyenként elvékonyodó, közepesen fényes.

190. Drag 38, *oldaltöredék,* Rheinzabern
Ltsz: 95.7.5251.
Lelőhely: XI/9 szelvény keleti fele.
Agyag: narancssárga. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, helyenként kopott.

191. Drag 52, *perem,* Rheinzabern (*15. kép* 5)
Ltsz: 95.7.5469.
Lelőhely: XV/5 , 159/m szelvény.
Agyag: narancsos sárga, puha. Bevonat: barnásvörös, vékony, helyenként kopott, közepesen fényes. Átmérő: kb. 14 cm.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

Rheinzabern/Westerndorfi sigillaták

192. Drag 33 (Lud. Ba), *perem,* Rheinzabern–Westerndorf (*15. kép* 1)
Ltsz: 95.7.5248.
Lelőhely: VIII/8 szelvény, 187. objektum (középkori beásás) északnyugati negyedén ISAA 70–110 cm között, faszenes, paticsos, szürke, agyagos rétegből.
Agyag: narancsos sárga, puha. Bevonat: narancsosvörös, vékony, helyenként kopott, közepesen fényes. Átmérő: kb. 13,2 cm.
Forma: GABLER 1976, N. 65, 40; Abb. 16.9, 69; RUPRECHTSBERGER 1980, G5.5, 92–93; RAUCHENWALD 1996, N. 242, 148, Tafel 23, 242, 147; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 25.8, 162–163.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

193. Drag 33 (Lud. Ba), *aljtöredék,* Rheinzabern/Westerndorf (*15. kép* 2)
Ltsz: 95.7.5325.
Lelőhely: L/9 és M/7 szelvények, 189. objektum.
Agyag: narancssárga puha. Bevonat: barnásvörös, enyhén fényes, több helyütt lekopott. Átmérő: kb. 3,6 cm.
Forma: GABLER 1976, N. 68, 40, Abb. 16.11, 69; RAUCHENWALD 1996, N. 251, 150, Tafel 24. 251, 149; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 19.9, 150–151.
Keltezés: 2. század első fele.

194. Drag 18/31 (Lud. Sb), *perem,* Rheinzabern/Westerndorf (15. kép 6)
Ltsz: 95.7.5419.
Lelőhely: L/9 szelvény, 189–190. objektum.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: barnásvörös–vörös, helyenként kopott, közepesen fényes. Átmérő: kb. 26 cm.
Forma: KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 24.5, 160–161.
Keltezés: 2. század második fele–3. század első fele.

195. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Rheinzabern/Westerndorf
Ltsz: –
Lelőhely: I/3-as felület
Agyag: narancssárga. Bevonat: barnásvörös.

196. Drag 32?, *oldaltöredék,* Rheinzabern/Westerndorf
Ltsz: 95.7.5418.
Lelőhely: XI/9 szelvény bontásából.
Agyag: narancssárga. Bevonat: másodlagosan feketére színeződött.

197. Drag 32?, *oldaltöredék,* Rheinzabern/Westerndorf
Ltsz: 95.7.5306.
Lelőhely: 45.20, 40.25, 40.20, 40.25 koordináták között.
Agyag: narancsárga. Bevonat: barnásvörös, fényes.

198. Drag 38, *gallértöredék,* Rheinzabern/Westerndorf
Ltsz: 96.1.5426.
Lelőhely: L/8 és XI/2 szelvény, 193. objektum.
Agyag: narancssárga. Bevonat: barnásvörös, helyenként kopott.

199. Drag 40 (Lud. Sa), *peremtöredék,* Rheinzabern/Westerndorf (*15. kép* 3)
Ltsz: 95.7.5245.
Lelőhely: VIII/8 szelvény, 187. objektum.
Agyag: narancsos rózsaszín. Bevonat: barnásvörös, helyenként kopott.
Forma: WALKE 1965, Tafel 35.15; GAUBATZ-SATTLER 1999, Tafel 24.19, 453, Tafel 24.19.

Westerndorfi sigillaták

200. Drag 33 (Lud. Ba), *perem,* Westerndorf (*15. kép* 4)
Ltsz: 95.7.5384.
Agyag: narancsos sárga, puha. Bevonat: narancsosvörös, vékony, kopott, enyhén fényes. Átmérő: kb. 10,3 cm.
Forma: GABLER 1976, N. 67, Abb. 16.10, 69; RUPRECHTSBERGER 1980, G4.3, 92–93; RAUCHENWALD 1996, N. 249, 150, Tafel 24. 249, 149.
Keltezés: Severus kor.

201. Drag 33 (Lud. Ba), *peremtöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5275.
Lelőhely: XI/2, 5 szelvény, 194. objektum.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: narancsosvörös, fényes, helyenként kopott. Átmérő: kb. 10 cm.
Forma: CARNUNTUM 86–87, N. 69, 211, Tafel 4. 69; RAUCHENWALD 1996, N. 247, 148, Tafel 24. 247, 149.
Keltezés: 200–233.

202. Drag 33 (Lud. Ba), *peremtöredék,* Westerndorf (*15. kép* 7)
Ltsz: –
Lelőhely: I/3-as felület.
Agyag: narancssárga. Bevonat: narancsosvörös, néhol kopott. Átmérő: kb. 12 cm.
Keltezés: 2. század második fele–233.

203. Drag 33?, *peremtöredékek,* Westerndorf (*15. kép* 8)
Ltsz: 95.7.5323, 5417.
Lelőhely: XI/9 szelvény bontásából.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: vörös, fényes, helyenként lepattogzott. Átmérő: nem kiszerkeszthető.
Forma: RUPRECHTSBERGER 1980, G5.5, 92–93; RAUCHENWALD 1996, N. 248, 150, Tafel 24.248, 149, KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Tafel 25.9, 162–163.
Keltezés: 2. század második fele–233.

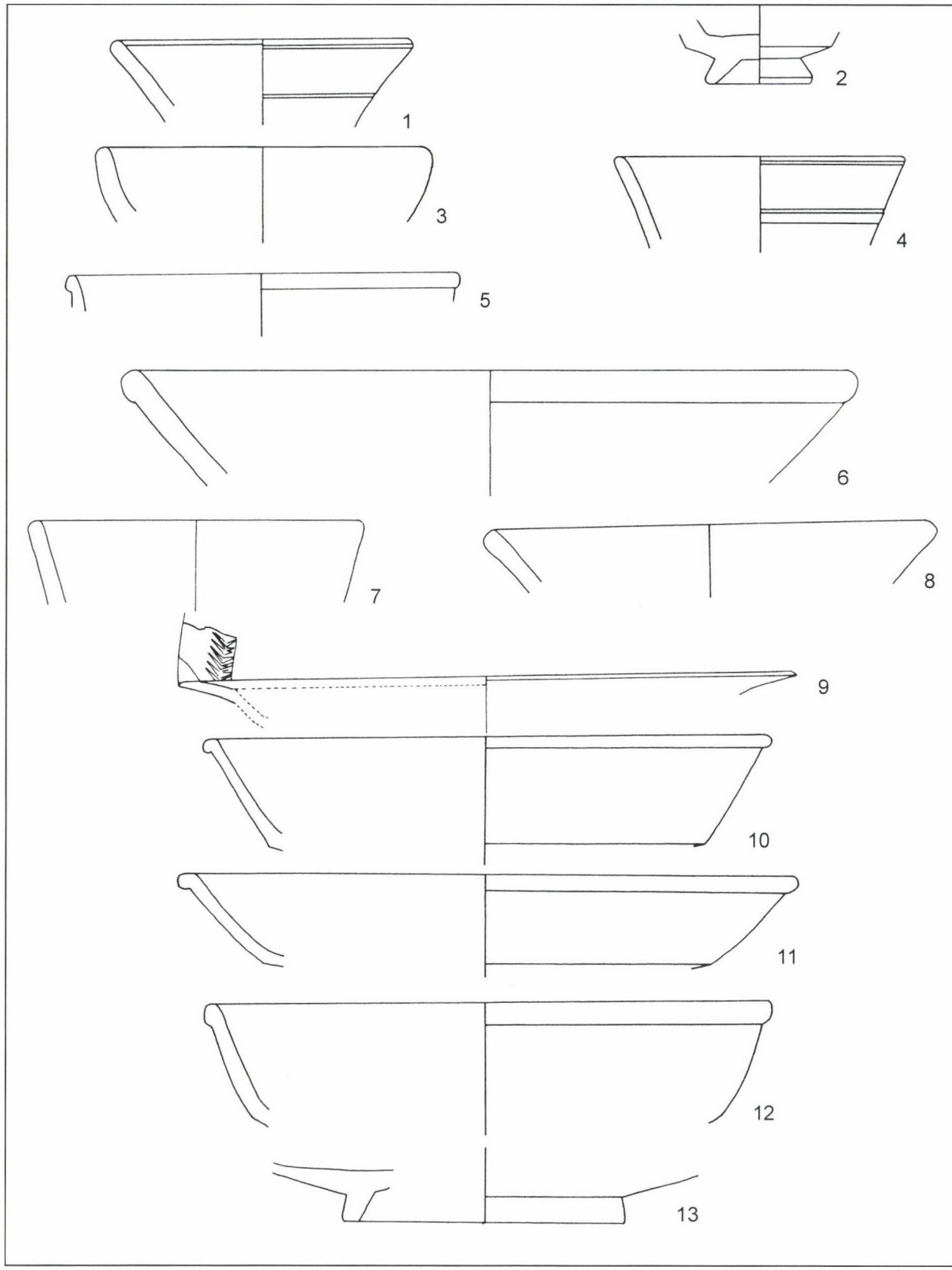

15. kép. 1–4: Rheinzabern- / westerndorfi; 5: rheinzaberni; 6–8: westerndorfi; 9: észak-afrikai; 10–13: közép-galliai sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 2

Fig. 15. 1–4: Ware from Rheinzabern- / Westerndorf; 5: ware from Rheinzabern; 6–8: ware from Westerndorf; 9: North-African red slipped ware; 10–13: Central-Gaulish Samian ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 2

204. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5253.
Lelőhely: XI/9 szelvény keleti fele.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: barnásvörös-vörös, helyenként kopott, közepesen fényes.

205. Drag 31?, *oldaltöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5353.
Lelőhely: i/1.4 szelvény, 197. objektum ISAF 4 cm.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: barnásvörös-vörös, helyenként kopott, közepesen fényes.

206. Drag 18/31, *talpgyűrűtöredék* és nem illeszthető *oldaltöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5326, 5310.
Lelőhely: M/3 szelvény bontásából.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: vörös, fényes. Átmérő: nem kiszerkeszthető.

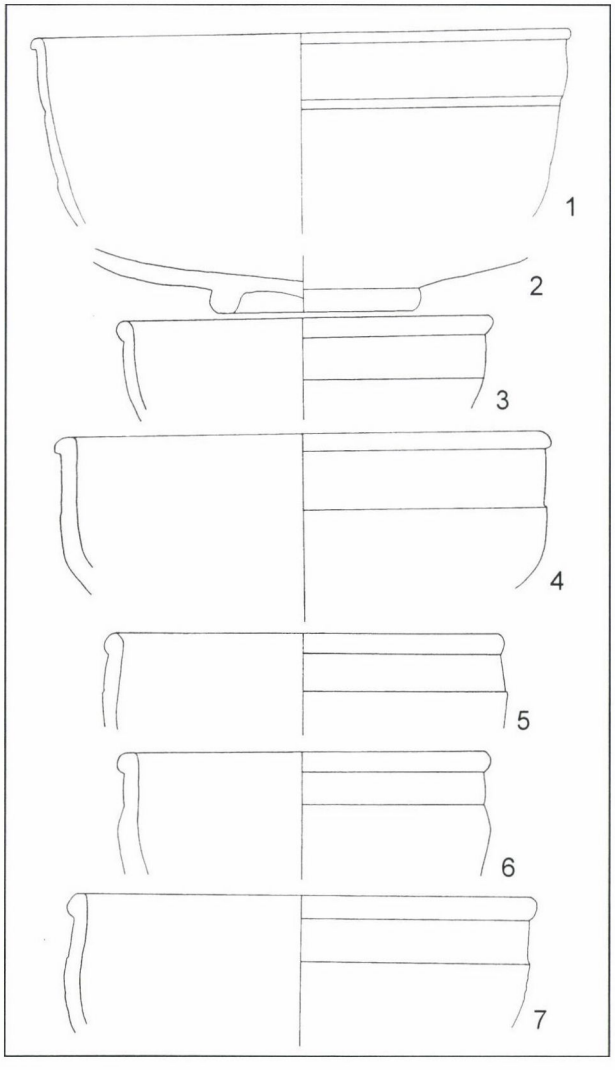

16. kép. 1–4: Dél-galliai; 5–7: közép-galliai sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 4

Fig. 16. 1–4: South-Gaulish; 5–7: Central-Gaulish Samian ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 4

207. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5269.
Lelőhely: XI/9 szelvény.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: vörös, fényes, helyenként lepattogzott.

208. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5428.
Lelőhely: X/7 szelvény, ISAF 20–0 cm között.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: vörös, fényes, helyenként lepattogzott.

209. Drag 54, *aljtöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5453.
Lelőhely: i/1.4 szelvény, 197. objektum ISAF 4 cm.
Agyag: narancssárga. Bevonat: narancsosvörös, közepesen fényes. Átmérő: nem kiszerkeszthető.

210. Drag 54, *oldaltöredék,* Westerndorf
Ltsz: 95.7.5289.
Lelőhely: 118. objektum.
Agyag: narancssárga, puha. Bevonat: narancsosvörös, vékony, kopott, enyhén fényes.

Terra sigillata chiara

211. Terra sigillata chiara C2, Hayes 45a (Lamboglia C-42), *peremtöredék* (*15. kép* 9)
Ltsz: 95.7.5308.
Lelőhely: IV/3, F/1 és 2 szelvényekből, ISAF 5–0 cm között.
Agyag: barnásvörös. Bevonat: sötétvörös, fényes, erősen lekopott. Átmérő: kb. 22 cm.
Forma: ROBINSON 1959, K3, 60, Pl. 12, 64; GABLER 1989b, 14–16, Abb. 1.1, 11. Általában: LAMBOGLIA 1963, 152–153; HAYES 1972, 62–65; HAYES 1980, 494; GABLER 1989b, 14–16.
Keltezés: 230/240–320.

Az alábbi darabok a kézirat lezárása után a fel nem dolgozott leletanyag rendezésekor kerültek elő.[5]

212. Conspectus 20, *aljtöredék,* Pó vidéki áru (*3. kép* 7)
Ltsz: 95.7.12335.
Lelőhely: 118. objektum.
Agyag: krémszínű. Bevonat: világosvörös, elvékonyodó, foltokban fényes. Fabrikat D.
Forma: GABLER 1989a, N8, 436, Abb. 1. 15, 449; GABLER 1991, N. 1, 135, 191.
Keltezés: Claudius–Vespasianus/Titus.

[5] Köszönettel tartozunk Vámos Péternek aki a leletanyag feldolgozatlan részének rendezése közben a darabokra felhívta a figyelmünket.

213. Conspectus 39, *peremtöredék* (*3. kép* 8)
Ltsz: 95.7.12340.
Lelőhely: -
Agyag: krémszínű. Bevonat: narancsosvörös, kopott, enyhén fényes. Fabrikat A2. Átmérő: kb. 20 cm.
Díszítés: SCHINDLER-KAUDELKA 1994, Tafel 15.4, 382.
Keltezés: Flavius-Traianus.

214. Drag 37, *talpgyűrű* töredéke, Dél-Gallia (*17. kép* 8)
Ltsz: 95.7.12336.
Agyag: narancsos rózsaszín, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: 1. század vége–2. század eleje.

215. Drag 37, *peremtöredék*, Lezoux (*5. kép* 18; *17. kép* 7)
Ltsz: -
Lelőhely: β/6, 9 és γ/4, 7 bontása ISAF 20-O.
Motívumok: Tojássor: ROGERS 1974, B 179.
Meghatározás: Sacer.
Keltezés: 120–150.

216. Drag 37, *peremtöredék*, Lezoux ?
Ltsz: -
Lelőhely: F/1 és 4 gép utáni bontás, 50–70 cm között.
Nem kiszerkeszthető.
Keltezés: 2. század.

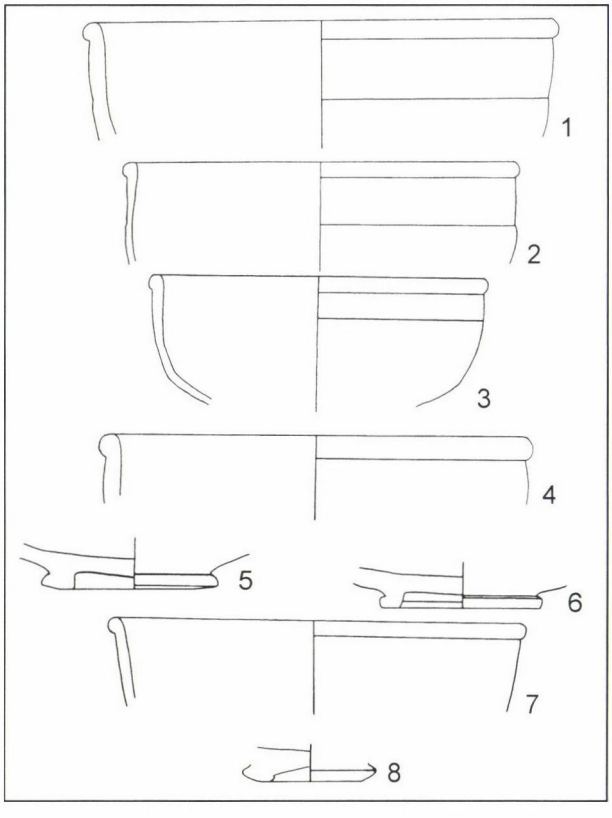

17. kép. 1–8: Közép-galliai sigillatak, Lajos–Nagyszombat utca. M: 1 : 4
Fig. 17. 1–8: Central-Gaulish Samian ware, Lajos–Nagyszombat site. M: 1 : 4

217. Drag 37, *aljtöredék*, Lezoux ? (*5. kép* 17; *19. kép* 11)
Ltsz: 95.7.12337.
Lelőhely: 118. objektum.
Agyag: barnásvörös. Bevonat: narancsosvörös, másodlagosan helyenként feketére színeződött.
Instrumenta inscripta: a formatálba írt cursiv felirat részlete: VII[--] retrográd felirat. A készítőt talán Vegetiussal azonosíthatjuk (BET-DELAGE 1991, N. 315, 218, Fig. 21. 315, 213).
Meghatározás: Avitus-Vegetius?.
Keltezés: 120–140.

218. Drag 27, *oldaltöredék*, Dél-Gallia
Ltsz: 95.7.12341.
Agyag: sárgás rózsaszín, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, közepesen fényes.

219. Drag 27 ??, *oldaltöredék*, Dél-Gallia
Ltsz: 95.7.12342.

220. Drag 36, *oldaltöredék*, Dél-Gallia
Ltsz: -
Lelőhely: F/1 és 4 gép utáni bontás, 50–70 cm között.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.

221. Drag 33 (Bet-Delor 036), *peremtöredék*, Közép-Gallia
Ltsz: -
Lelőhely: L/4 és XI/1 határán, ISAF 20–10.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat: barnásvörös, fényes.
Nem kiszerkeszthető.
Keltezés: 2. század.

222. Drag 31 (Bet-Delor 056), *peremtöredék*, Közép-Gallia (*15. kép* 10)
Ltsz: -
Lelőhely: 233. objektum.
Agyag: vörös. Bevonat: narancsosvörös.
Keltezés: 2. század.

223. Drag 31 (Bet-Delor 056), *peremtöredék*, Közép-Gallia (*15. kép* 12)
Ltsz: -
Lelőhely: F/1, 50–70 cm között.
Agyag: vörös, fehér szemcsékkel. Bevonat: narancsosvörös.
Keltezés: 2. század.

224. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *peremtöredék*, Közép-Gallia (*15. kép* 11)
Ltsz: 95.7.12339.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

225. Drag 31 (Bet-Delor 056), *aljtöredék*, Közép-Gallia (*15. kép* 13)
Ltsz: -
Lelőhely: 233. objektum.
Agyag: vörös, fehér szemcsékkel. Bevonat: narancsosvörös.
Keltezés: 2. század.

226. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 10)
Ltsz: -
Lelőhely: F/1 és 4 gép utáni tisztítása, 50-70 cm között.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: Fényes, narancsos-vörös.
Motívum: Táncosnő posztamenssel: RICKEN-FISCHER 1963, M 60.a, 43 (B F Attoni, Cerialis VI).
Keltezés: Bernhard IIa (BERNHARD 1981, 84-87, Beilage 5), Commodus-Septimius Severus.

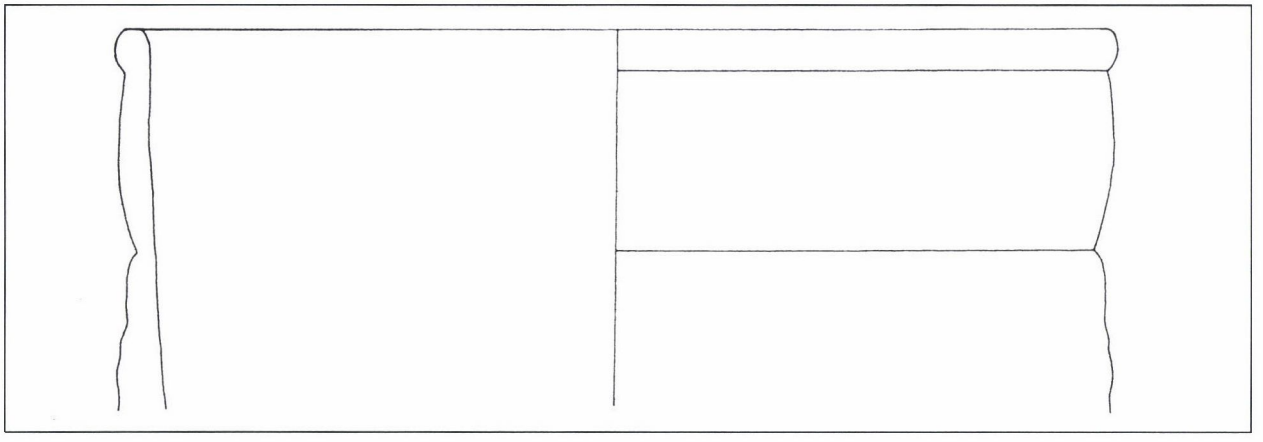

18. kép. Westerndorfi sigillata, Lajos-Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 18. Ware from Westerndorf, Lajos-Nagyszombat site. M: 1 : 2

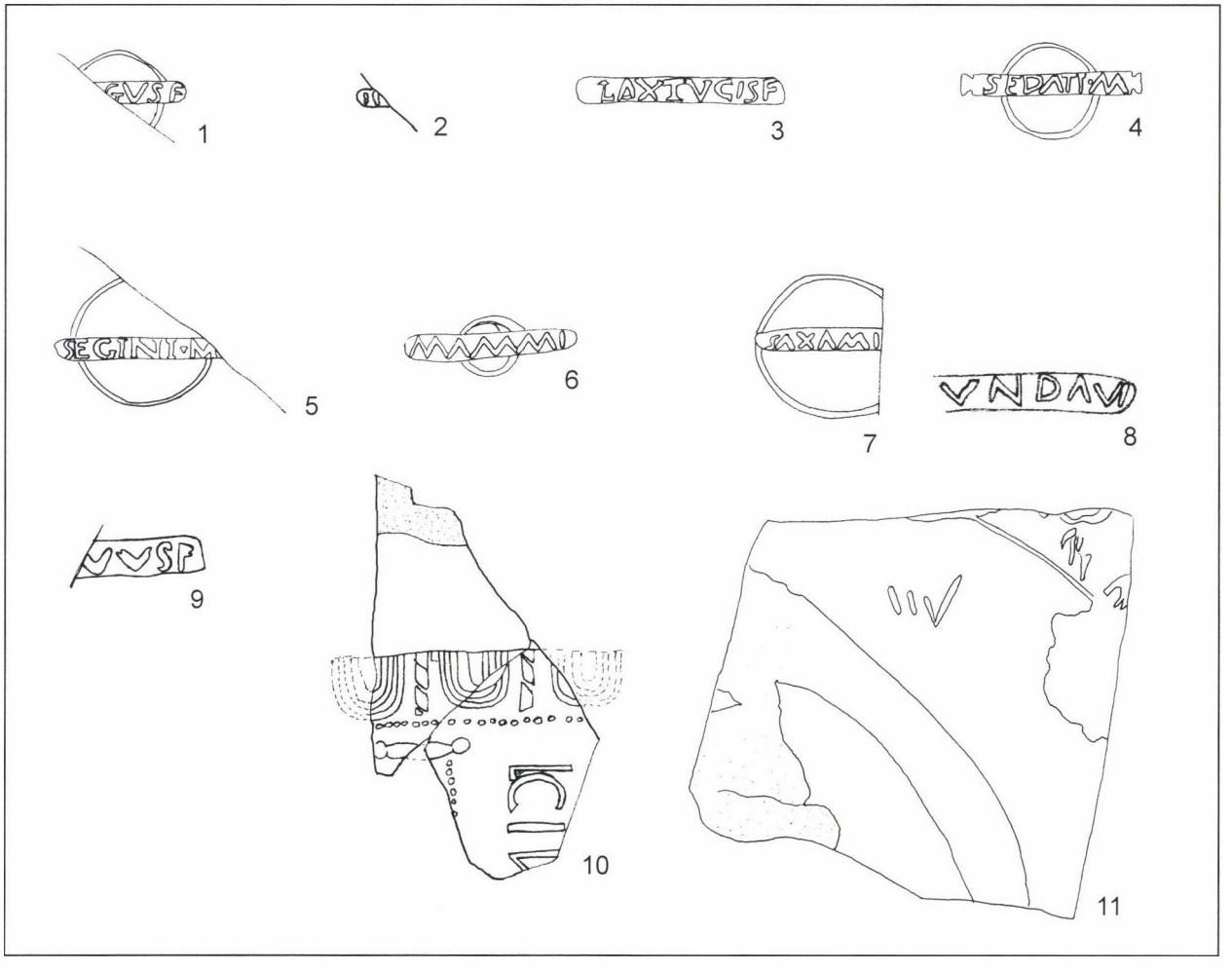

19. kép. 1-11: Terra sigillata bélyegek, Lajos-Nagyszombat utca. M: 1 : 2
Fig. 19. 1-11: Potter's stamps, Lajos-Nagyszombat site. M: 1 : 2

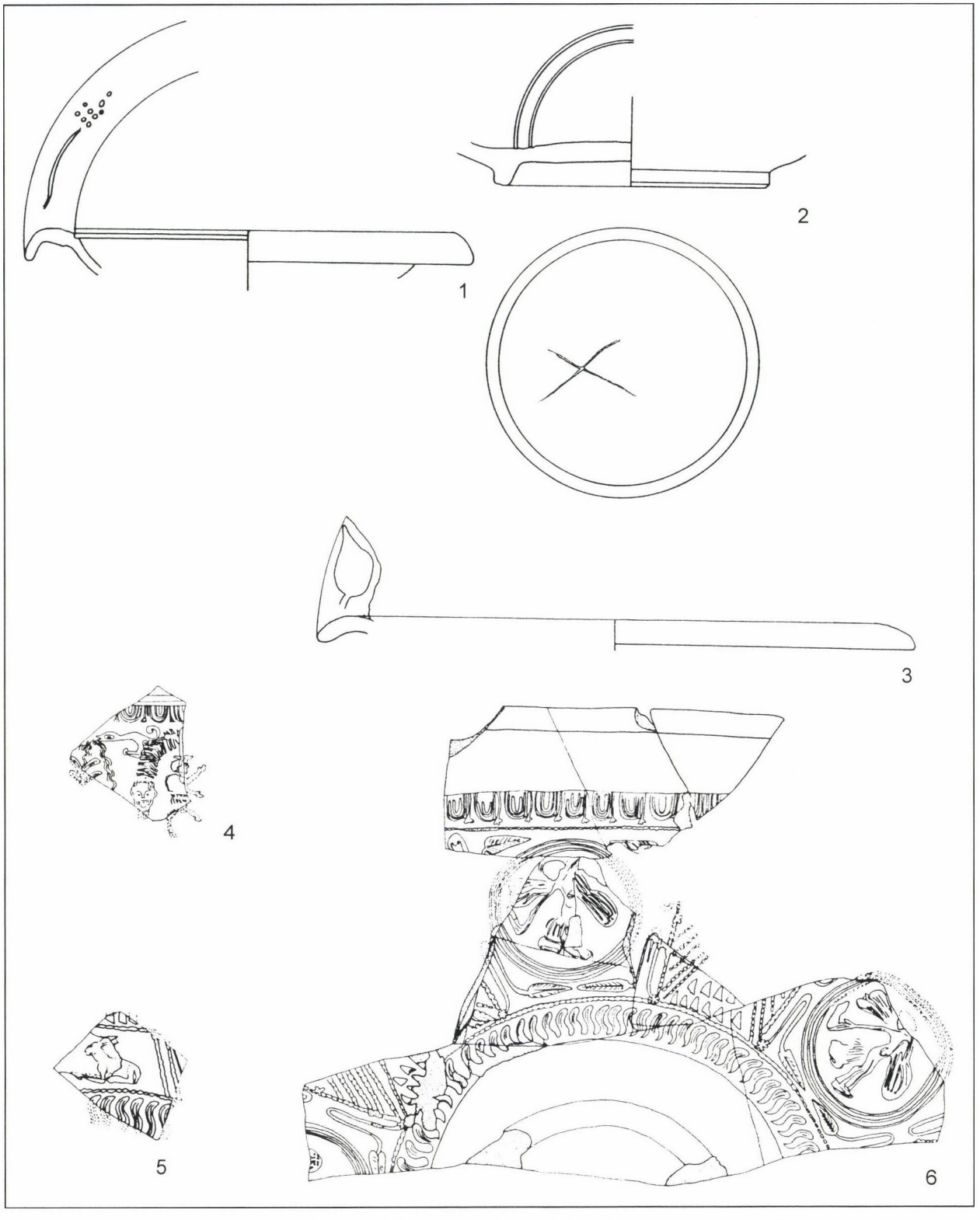

20. kép. 1–2: Itáliai; 3–6: dél-galliai sigillatak, Bokor–Galagonya utca. M: 1 : 2
Fig. 20. 1–2: Italian sigillata; 3–6: South-Gaulish Samian ware, Bokor–Galagonya site. M: 1 : 2

227. Drag 37, *oldaltöredék,* Rheinzabern (*7. kép* 11)
Ltsz: -
Lelőhely: L/4 és IX/1 határa, ISAF 20-10.
Agyag: narancsos. Bevonat: vörösesbarna, közepesen fényes.
Motívum: meghatározhatatlan.

Meghatározhatatlan

228. Drag ?, vékonyfalú *oldaltöredék.*
Ltsz: -
Lelőhely: L/4 és XI/1 határán, ISAF 20-10 cm.
Agyag: narancsosvörös. Bevonat: enyhén fényes, vörösesbarna.

Bokor utca-Galagonya utca 9-es telek sigillata anyaga

Tardo-padaniai sigillata

1. Conspectus 20, *aljtöredék,* Pó vidéki áru
Lelőhely: 217. objektum.
Agyag: krémszínű. Bevonat: világosvörös, elvékonyodó, foltokban fényes. Fabrikat D.
Keltezés: Claudius-Vespasianus/Titus.

2. Conspectus 41, *alj* (*20. kép* 2)
Lelőhely: V/4 szelvény, 111. objektum.
Agyag: krémszínű. Fabrikat A2. Bevonat: barnásvörös, helyenként kopott, közepesen fényes. Átmérő: 9 cm.
Grafitto: az edény alján bekarcolt „X".
Keltezés: Flavius-Traianus.

3. Conspectus 43.1.1, *peremtöredék* (*20. kép* 1)
Lelőhely: 125. objektum.
Agyag: krémszínű. Fabrikat A2. Bevonat: barnásvörös, helyenként kopott, közepesen fényes.
Keltezés: Flavius-Traianus kor.

4. Conspectus 39/43 *oldaltöredék*
Lelőhely: 217 objektum.
Agyag: krémszínű. Fabrikat A2. Bevonat: barnásvörös, helyenként kopott, közepesen fényes.
Keltezés: Flavius-Traianus kor.

Dél-galliai reliefes sigillatak

5. Drag 37, *aljtöredék,* La Graufesenque (*21. kép* 6, 11)
Lelőhely: V/1 szelvény, 63. objektum = 111. objektum és egy töredék a 233-as objektumból.
Agyag: barnásvörös. Bevonat: korallvörös, fényes.
Motívumok: Nyúl: KNORR 1919 (Of Vitalis), Tafel 83.6; KARNITSCH 1971, Tafel 19.4, 96-97. Kis bokor: KNORR 1919, Tafel 83.11a. Flabellum: KNORR 1919, Tafel 83.8 hármas pecsétlőből összeállítva; Levélmotívum: KNORR 1919, Tafel 83.12. Indadísz: KNORR 1919, Tafel 83.17. Kompozíció: Tafel 83e. Gladiátor: OSWALD 1936, 1020; MEES 1995, Tafel 198.1.
Meghatározás: Vitalis stílusa.
Keltezés: Titus-Domitianus 75-95 (MEES 1995, 99).

6. Drag 37, nem illeszthető *perem* és *oldaltöredék,* La Graufesenque (*21. kép* 1, 13)
Lelőhely: IV/7 szelvény, 144. objektum; L/5 felület.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: korallvörös, fényes.
Motívum: Tojássor: KNORR 1919, Tafel 57.19 (Mercato). Vízimadár: OSWALD 1936, 2286 = KNORR 1919, Tafel 57.9. Kompozíció: WEBER-HIDEN 1996, Tafel 11.1, 72-73.
Meghatározás: Mercator.
Keltezés: Titus-Domitianus (MEES 1995, 86).

7. Drag 37, *peremtöredék,* La Graufesenque (*21. kép* 4; *22. kép* 1)
Lelőhely: II/6 szelvény, 133. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: korallvörös, fényes.
Motívum: Tojássor: KNORR 1919, Tafel 53.17 (Of Masculi); HÜSSEN 2000, 304, Tafel 91.21. Futó szarvas: OSWALD 1936, 1738; KARNITSCH 1959, 116, Tafel 19.4, 117.
Meghatározás: Masculus stílusa.
Keltezés: Domitianus-Traianus, 80-120 (MEES 1995, 85).

8. Drag 37, *oldaltöredék,* La Graufesenque (*21. kép* 3)
Lelőhely: III/3 és 6 és IV/ 1,2,4 szelvények, 8. objektum, ISAA 0-10 cm között.
Agyag: rózsaszínes narancs. Bevonat: korallvörös, fényes.
Motívum: Tojássor: KARNITSCH 1959, 120, Tafel 21.5, 121.
Meghatározás: Masculus.
Keltezés: Domitianus-Traianus, 80-120 (MEES 1995, 85).

9. Drag 37, profil, La Graufesenque (*20. kép* 6; *22. kép* 12)
Lelőhely: II/6 szelvény, 133. és 111. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: korallvörös, fényes. Átmérő: kb. 21,6 cm.
Motívumok: Tojássor: KNORR 1919, Textbild 5 (M. Crestio, Crucuro). Fáklyás Genius: KNORR 1919, Tafel 34.3. Térfelosztó motívum: KNORR 1919, Tafel 28.c. S formájú díszítőtag: KNORR 1919, Tafel 28.8. Levélke: KNORR 1919, Textbild 7.4, 15.
Meghatározás: M. Crestio stílusa.
Keltezés: Domitianus-Traianus 80-110 (MEES 1995, 75).

10. Drag 37, *oldaltöredék,* La Graufesenque (*20. kép* 5)
Lelőhely: II/6 szelvény, 133. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: korallvörös, fényes.
Motívum: Ülő nyúl: OSWALD 1936, 2105; HERMET 1934, Pl. 26.66; KNORR 1919, Tafel 54.9 (ME⊕ILLUS); KARNITSCH 1959, 102, Tafel 12.2 (Art des M. Crestio). S formájú díszítőtag: KNORR 1919, Tafel 28.8 (M. Crestio); KARNITSCH 1959, 102, Tafel 12.3, 5, 7.
Meghatározás: M. Crestio stílusa.
Keltezés: Domitianus-Traianus 80-110 (MEES 1995, 85).

11. Drag 37, *oldaltöredék,* La Graufesenque (*20. kép* 4)
Lelőhely: V/4 szelvény, 111. objektum.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: korallvörös, fényes.
Motívumok: Tojássor: KNORR 1919, Tafel 35.80. Koszorú: KNORR 1919, Tafel 35.67. Delfin: KNORR 1919, Tafel 35.51. Levélke: KNORR 1919, Tafel 35.60. Pan: HERMET 1934, Pl. 19.94; Pl. 99.31, 102.52, 55. Kompozíció:

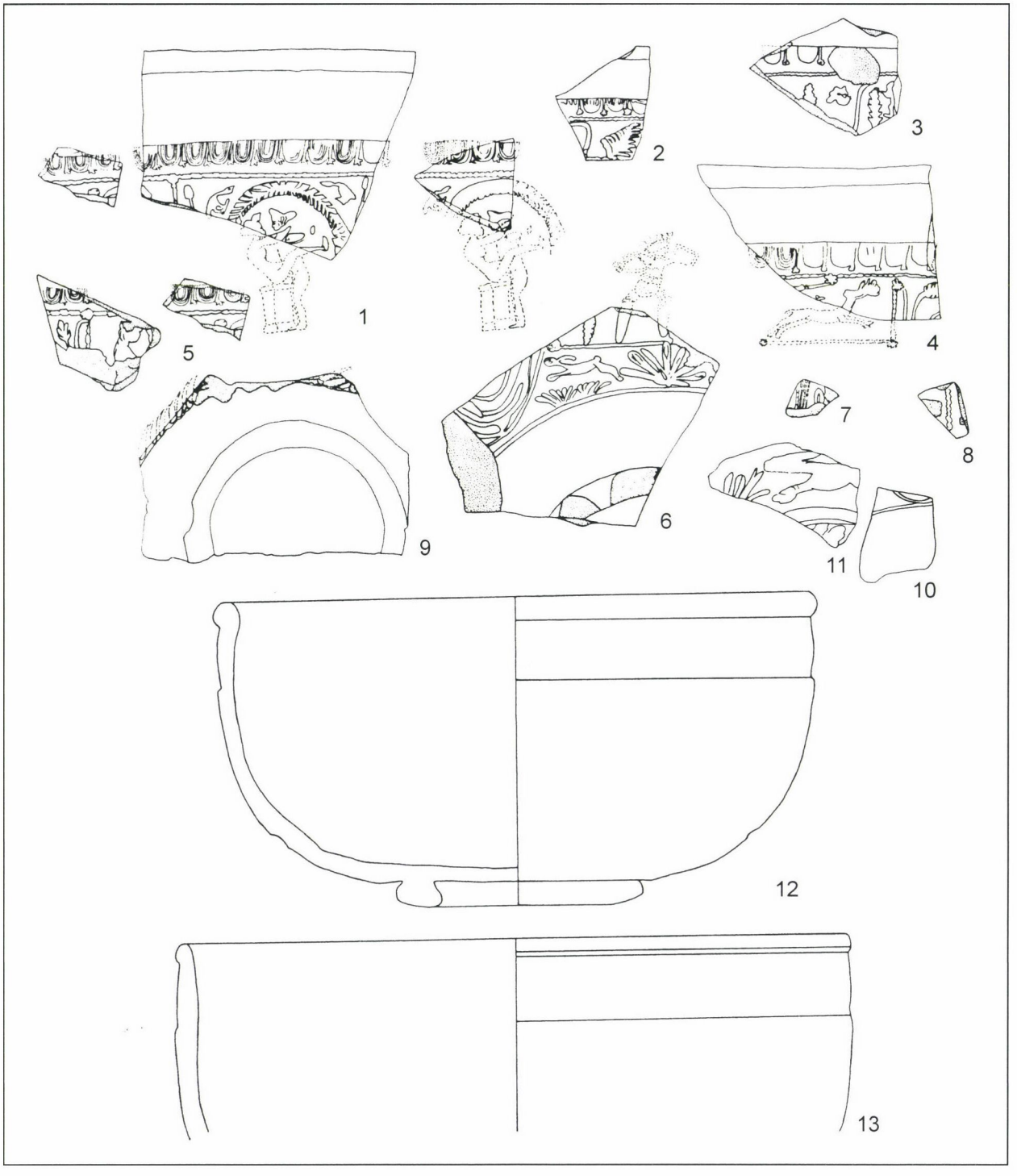

21. kép. 1–13: Dél-galliai sigillatak, Bokor–Galagonya utca. M: 1 : 2
Fig. 21. 1–13: South-Gaulish Samian ware, Bokor–Galagonya site. M: 1 : 2

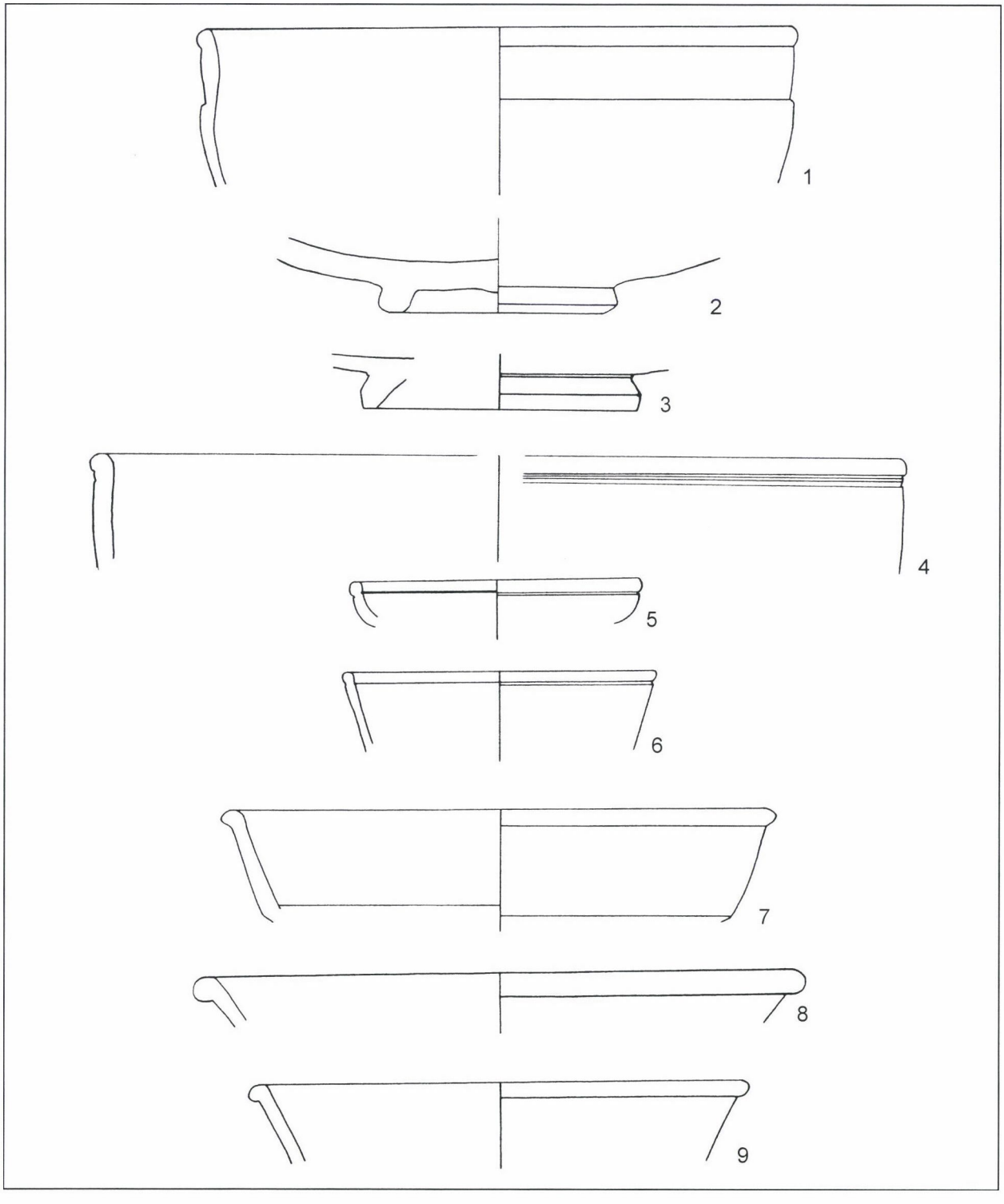

22. kép. 1–6, 8–9: Dél-galliai; 7: közép-galliai sigillatak, Bokor–Galagonya utca. M: 1 : 2
Fig. 22. 1–6, 8–9: South-Gaulish; 7: Central-Gaulish, Bokor–Galagonya site. M: 1 : 2

HERMET 1934, Pl. 102.54. Maszk, kis delfin, felső koszorú: MEES 1995, Tafel 77.1
Meghatározás: Germanus III–IV.
Keltezés: Domitianus–Traianus 75–120 (MEES 1995, 79–80).

12. Drag 37, *peremtöredék,* La Graufesenque (*21. kép* 2)
Lelőhely: V/4 szelvény, 111. objektum.
Agyag: rózsaszínes vörös fehér szemcsés. Bevonat: korallvörös, fényes.
Motívumok: Tojássor: KARNITSCH 1959, Tafel 14.5, 106–107; Levél: KARNITSCH 1959, Tafel 14.1, 106–107.
Meghatározás: Mercator stílusa.
Keltezés: Domitianus–Traianus 80–100 (MEES 1995, 86).

13. Drag 37, *oldaltöredék,* La Graufesenque (*21. kép* 5)
Lelőhely: V/1 szelvény, ISAF 30–20 cm.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: korallvörös, közepesen fényes.
Motívumok: Tojássor: KNORR 1919, Tafel 16.16 (Biragil); PLANCK 1975, 142; HEILIGMANN–BATSCH 1997, Tafel 16.6, 127. Diana:
Meghatározás: Biragillus vagy Masculus stílusa.
Keltezés: Domitianus–Traianus 80–120 (MEES 1995, 70, 85).

14. Drag 37, *oldaltöredék,* La Graufesenque (*21. kép* 10)
Lelőhely: D/1, 252. objektum.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: piros, fényes.
Meghatározhatatlan.

15. Drag 37, *oldaltöredék,* La Graufesenque (*21. kép* 8)
Lelőhely: 57. objektum.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: piros, fényes.
Meghatározhatatlan.

16. Drag 37, *aljtöredék,* La Graufesenque (*21. kép* 9; *22. kép* 2)
Lelőhely: II/6 szelvény, 133. objektum.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: korallvörös, közepesen fényes.

17. Drag 37?, *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Lelőhely: IV/7 szelvény, 144. objektum.
Agyag: sárgás rózsaszín. Bevonat: vörös, fényes.

18. Drag 37, nem reliefes *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Lelőhely: 180. objektum.
Agyag: sárgás rózsaszín. Bevonat: vörös, fényes.

19. Drag 37, nem reliefes *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Lelőhely: 180. objektum.
Agyag: sárgás rózsaszín. Bevonat: vörös, fényes.

20. Drag 30, nem illeszthető *perem* és *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Lelőhely: IV/7 szelvény, 144. objektum; II/3 és V/1 szelvények, 111. objektum.
Agyag: rózsaszínes vörös, fehér szemcsés. Bevonat: korallvörös, közepesen fényes. Átmérő: nem kiszerkeszthető.
Megjegyzés: az egyik töredék másodlagosan feketére színeződött.

Dél-galliai díszítetlen sigillatak

21. Drag 27, *peremtöredék,* Dél-Gallia (*22. kép* 5)
Lelőhely: B/9-es szelvény ISAF 70–50.
Agyag: téglaszín. Bevonat: fényes, vörös. Átmérő: kb. 9,6 cm.
Keltezés: Flavius kor.

22. Drag 27, *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Lelőhely: IV/7 szelvény, 144. objektum.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: I. század második fele.

23. Drag 33, *peremtöredék,* Dél-Gallia (*22. kép* 6)
Lelőhely: IV/7 szelvény, 144. objektum.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: korallvörös, fényes. Átmérő: kb. 10,4 cm.
Keltezés: 1. század második fele.

24. Drag 33, *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Lelőhely: E/4 szórvány.
Agyag: barnásvörös. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: 1. század vége–2. század eleje.

25. Drag 36, *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Ltsz: -
Lelőhely: γ/7 és D/1, 4, 253.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.

26. Drag 15, *oldaltöredék,* Dél-Gallia
Lelőhely: IV/4, 7.
Agyag: téglaszín. Bevonat: barnásvörös, közepesen fényes.
Keltezés: Flavius kor.

27. Drag 18, *peremtöredék,* Dél-Gallia (*22. kép* 9)
Lelőhely: F4, 180. objektum.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.

28. Drag 18, *peremtöredék,* Dél-Gallia (*22. kép* 8)
Lelőhely: D1, 12. objektum.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.

29. Drag 18, *aljtöredék,* Dél-Gallia (*22. kép* 3)
Lelőhely: IV/7 szelvény, 144. objektum.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.

Dél- vagy közép-galliai sigillatak

30. Drag 36, *peremtöredék* (*22. kép* 4)
Lelőhely: V/9-es szelvény.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: vörös, fényes.

Közép-galliai díszítetlen sigillatak

31. Drag 33, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Lelőhely: II/4 szelvény, 134. objektum.
Agyag: téglaszínű, fehér szemcsés. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

32. Drag 18 (Bet-Delor 058), *perem,* Közép-Gallia (*22. kép* 7)
Lelőhely: IV/3-6 szelvény, 233. objektum.
Átmérő: 18,2 cm.
Keltezés: 2. század első fele.

33. Drag 18/31, *oldaltöredék,* Közép-Gallia
Lelőhely: IV/2 szelvény, ISAF +50-20 cm.
Agyag: téglaszínű. Bevonat: narancsosvörös, fényes.
Keltezés: 2. század.

34. Drag 27, *oldaltöredék,* Közép-Gallia ?
Lelőhely: VIII/7-es szelvény.
Agyag: rózsaszínes vörös. Bevonat: vörös, fényes.
Keltezés: 2. század első fele?

Instrumenta inscripta

Terra sigillata bélyegek

Bélyegzett terra sigillata töredék csak a Lajos-Nagyszombat utca anyagában fordul elő (7 db). Ezek két nagy csoportra oszthatóak, az elsőn az edényt készítő mester jelzése látható (5 db), a második csoport egyik darabján a műhelyvezető (officinator), másikon pedig a formatál-készítő jelzése.

Az alábbi edényeken a bélyegző a készítő fazekast jelöli, mint azt jól mutatja a genitivus végződés, a *manu* vagy a *fecit* kitételek is:

78. Drag 27, profil, Les Martres-de-Veyre?, Traianus kor (*8. kép* 1; *19. kép* 1)
Ltsz: 95.7.127.
Bélyeg: [--]G?US F(ecit)
Feloldás: A bélyeg értelmezése problémás, *Draucus* Les Martres-de-Veyre-ben Traianus-Hadrianus alatt dolgozó fazekas bélyegzőjének C betűjének alsó szára feletti kis vonás megegyezik az anyagunkban előforduló bélyegző alakjával, ő szintén *Draucus f(ecit)* pecsétlőt használ.[6]

101. Drag 33 (Bet-Delor 036), *aljtöredék,* Közép-Gallia, II. század (*9. kép* 2; *19. kép* 6)
Bélyeg: [--]I?
A bélyeg nagy része letörött, feloldása nem lehetséges, vagy egy genitivusban álló személynév, -i végződése vagy analphabetikus bélyegző végződése.

81. Drag 33 (Bet-Delor 036), részben illeszthető *perem-* és *oldaltöredékek,* Lezoux, Traianus-Hadrianus (*8. kép* 12; *19. kép* 3)
Bélyeg: LAXTUCIS(sa) F(ecit). Feloldás: Laxtucissa Lezoux-ban dolgozó fazekas, készít reliefes díszű edényeket is. Többféle pecsétlő típust használ, akad közöttük körpecsétlő és retrográd bélyegző is.[7] Darabunkkal megegyező pecsétlőt használt Drag 37-es formájú reliefes sigillata bélyegzésére is.[8]

82. Drag 33 (Bet-Delor 036), profil, Lezoux, Hadrianus-Antoninus (*8. kép* 11; *19. kép* 4)
Névbélyeg: SEDATI ° M(anu)[9] azonos bélyeg: OSWALD-PRYCE 123.
Feloldás: *Sedatus,* lezoux-i fazekas, ugyanő készített reliefes árut is. Az itt előforduló pecsétlő egy viszonylag ritkábban használt tabula ansatas keretelésű típus.[10]

83. Drag 33 (Bet-Delor 036), illeszthető *perem, profil, oldaltöredék,* Lezoux, Hadrianus-Antoninus (*9. kép* 1; *19. kép* 5)
Névbélyeg: REGINI M(anu).[11]
Feloldás: Bélyegünkön *Reginus* lezoux-i fazekas szerepel. Bélyegeire jellemző az „E" betűhöz közel álló fordított „R" betű.[12]

84. Drag 33 (Bet-Delor 036), nem illeszthető alj és *perem,* Lezoux, 150/180-Antoninus kor (*9. kép* 2; *19. kép* 6)

[6] CUNLIFFE 1971, N. 39, 306. Elvben más -gus f(ecit) végződésű névbélyeg is szóba jöhet: *Don[gus]* vagy *[Lon]gus* (DE SC. HOETREN 1956, 48). Szóba jöhet: *Pugnus* (La Graufesenque-1. század), de neki csak *Pugn* és *Pug* ma szignatúrája ismert (OSWALD 1931, 254) valamint *Dagus,* kelet-galliai mester, de ő nem készített Drag 27 formájú edényt és nincs *f(ecit)*-re végződő bélyege (OSWALD 1931, 102).

[7] FINÁLY 1906, N. 70-71, 98; OSWALD 1931, 160; GABLER 1964, 101; WALKE 1965, Tafel 39.36, 124, Tafel 39.36 (retrográd); LOMBARD 1972, N. 85-86 (körpecsétlő is!), 152-153.

[8] MITARD 1960, 172-173, Fig. 14.4, 173; További Drag 37-es pecsétlőihez: BET-DELAGE 1991, N. 124, 205, 215.

[9] WALKE 1965, 129, Tafel 44.342. BÉMONT-BOURGEOIS 1986, 285.

[10] FINÁLY 1906, N. 138-139, 99-100; JUHÁSZ 1935, N. 287-288, 152, Tafel XLVIII. 287, 288; GABLER 1964, 101; WALKE 1965, 33, J. 73, 129, Tafel 44. 341; GABLER 1967, N. 70, 43, 49; LOMBARD 1972, N. 141-142, 155-156; GABLER 1973, N. 6, 151, Abb. 11.6, 152; ZALALÖVŐ 1978, N. 107, Abb. 66, 402; OSWALD 1983, 290; VÁMOS 2002b, 46. kép, 17-18.

[11] Azonos bélyeg: WALKE 1965, N. 307, 128, Tafel 43, 307.

[12] További bélyegtípusaihoz lásd: FINÁLY 1906, N. 121, 99; OSWALD 1931, 415; WALKE 1965, N. 307, 128, Tafel 43, 307; GABLER 1967, N. 83, 42, 49; LOMBARD 1972, N. 134-136, 155-156.

Névbélyeg: MAMMI.[13]

Feloldás: *Mammius*, lezoux-i fazekas,[14] reliefes árui Drag 37 formák, STANFIELD-SIMPSON 1990, 193. Szorosan kapcsolódik *Censorinus*-hoz, STANFIELD-SIMPSON 1990, 193. Bélyegtípusai jellegzetes betűformájúak, sok ligatúrát tartalmaznak „AM", „AMM" és „MM",[15] lezoux-i bélyegei jól elkülöníthetőek a Les Martres-de-Veyreben használt bélyegtípusoktól, melyeken hasonló betűtípust és ligatúrákat találunk, de mindig retrográd formában.[16]

121. Drag 18/31 (Bet-Delor 056), *oldaltöredék* Lezoux (?), Antoninus kor (*10. kép* 10; *19. kép* 7)

Névbélyeg: SAXAMI [M(anu)]

Feloldás: *Saxamus* díszítetlen edények, Drag 18/31-es tányérok, készítésére specializálódott fazekas. Minden bélyege, egy Drag 33-ason előforduló kivételével, ilyen formájú edényről került elő. Működését nagyon hipotetikusan Lezoux-ra lokalizálhatjuk. Bélyegtípusai jellegzetesek, mind az „x" betű vonalvezetése, mind az egymás mellett álló „am" megformálásában.[17] Feltehetően ugyanez a mesterbélyeg szerepel a Matrica, Déli temető 87. sírjában előkerült Drag 18/31-es edényen is.[18] Ott a rosszul benyomott bélyegen világosan látszik a jellegzetes „am", amely minden pecsétlőjén megtalálható, valamint az, hogy a bélyeg kezdetének a lezárása eltér a bélyeg végének lezárásától. Valószínűleg egy betű lemaradt: világosan kivehető, azonban a [S]axami bélyegen az „a" betűhöz közel álló „s" betű felső széle, így a korábban leírt Axami ° m(anu) bélyeget Saxami ° m(anu)-ra kell javítanunk.[19]

Keltezés: Antoninus kor.

170. Drag 31 (Lud. Sb), *alj töredék,* Rheinzabern (*14. kép* 6; *19. kép* 8)

Névbélyeg: [–]UNDAVI.

Feloldás: *[Se]cundavi, Secundus Avitus* rheinzaberni fazekas.[20]

Keltezés: 170/180-210 (LUIK 1996, 278).

183. Drag 32, *aljtöredék,* Rheinzabern (*14. kép* 8; *19. kép* 9)

Névbélyeg: [–]V vagy N US F.

Keltezés: Antoninus kor?

25. Drag 37, *oldaltöredék,* Lezoux, 150-170 (*5. kép* 5; *19. kép* 10)

Névbélyeg: CIN[NAMI].

Feloldás: Az edényen *Cinnamus* közepes retrográd bélyegtípusa szerepel, mely a képmezőben található.[21] A képmezőben elhelyezett retrográd bélyegzők nem a terméket reklámozták, hanem a produkció más fázisával voltak összefüggésben.[22]

217. Drag 37, *aljtöredék,* Lezoux, 120-140 (*5. kép* 17; *9. kép* 11)

In forma retrográd grafitto: VII[--]

Feloldás: Az eddig ismert ilyen jellegű feliratok közül csak Vegetus neve jön számításba.[23] Ezek a feliratok a formatál készítésével hozhatóak összefüggésbe.[24]

Karcolt feliratok (grafitto)

Az edény felületére az égetés után karcolt feliratok nemcsak az írástudás, az egyes ABC típusok és az onomastika fontos forrásai, hanem betekintést nyújtanak a mindennapi élet viszonyaiba, az edények árszabására, elnevezésére, a tulajdonosra és a tartalomra vonatkozóan is nyújtanak fontos ismereteket.[25]

[13] Azonos bélyegző: JUHÁSZ 1935, N. 170, 145, Tafel XLVI, 170; WALKE 1965, N. 223, 121; GABLER 1967, N. 37, 48; GABLER 1976, N. 209, 48, Abb. 21, 209.

[14] Mammius nevű fazekas Lezoux-n kívül dolgozott La Graufesenque-ban és Les Martres-de-Veyre-n is, BÉMONT-BOURGEOIS 1986, 283.

[15] FINÁLY 1906, N. 77, 98; CURLE 1911, N. 57, 237; WINKELMANN 1914, Tafel VIII. 81; JUHÁSZ 1935, N. 170, 145, Tafel XLVI. 170; JUHÁSZ 1938, N. 35, 34, 28. kép 5; WALKE 1965, N. 222-224; BULAT 1968, N. 83, 84; GABLER-KOCZTUR 1976, N. 3, 69; OSWALD 1983, 181-182; Drag 37-es edényen használt típusaihoz: BET-DELAGE 1991, 197, N. 140-141, 216.

[16] HOFFMANN é. n., Pl. III, 44.1-2, 12.

[17] Bélyegtípusaihoz lásd: FINÁLY 1906, N. 135 a-b, 99; OSWALD 1931, 283; OSWALD 1933, 283-284; JUHÁSZ 1935, N. 278, 152, Tafel XLVIII. 278 (Drag 33-on); WALKE 1965, N. 338, 129, Tafel 44, 338; BRUCKNER 1981, T. 14.6 = T. 2.74; VÁMOS 2002b, 46. kép. 15, 25.

[18] TOPÁL 1981, Grave 87.4, 37, 84-85, Pl. XXX. 87.4; INSTRUMENTA, N. 212, 138-139, Kat.-Nr. 212A, 139.

[19] Saxamus jellegzetes betűtípusait mutató bélyeget ismerünk Gomadingenből, ott is rosszul benyomva Axami ° m(anu) formában, HEILIGMANN 1990, Abb. 28.1, 77, Liste 6.1, 210.

[20] Azonos bélyegző: VISY 1988, Abb. 5.19, 130. További bélyegtípusaihoz: DE SCHOETREN 1956, 25; HOFMANN é. n., Pl. XVI. 249, 29; OSWALD 1933, 287; LUIK 1996, N. 515-516, 278, Tafel 151. 515-516.

[21] STANFIELD-SIMPSON 1990, N. 3, 303, Pl. 159.24, 29, 28, 434, Pl. 169, 324, 444; További bélyegtípusaihoz lásd: WALKE 1965, Tafel 39.11-13, 124, Tafel 39.11-13; BET-DELAGE 1991, N. 83-88, 204, 215.

[22] BET-DELAGE 1991,198-199.

[23] Az ismert feliratokat lásd: STANFIELD-SIMPSON 1990; BET-DELAGE 1991.

[24] BET-DELAGE 1991, 195.

[25] EVANS 1987; a pannoniai anyaghoz: GABLER 1967a (korábbi bibliográfiával); HARMATTA 1967; BILKEI 1985; ARTNER 1988-89; BILKEI 1991, 50; VISY 1991a, 40; BORHY-SZÁMADÓ 1999; KOVÁCS-FEHÉR 2001.

A tulajdont jelölő jegyek lehetnek egyszerű karcolt jelek, gyakran egy karcolt „X" jel, illetve szerepelhet a tulajdonos neve nominativusban vagy genitivusban, illetve az ajándékozó dativusban.[26]

A leletanyagban az alábbi karcolt feliratok fordulnak elő:

Lajos utca–Nagyszombat utca sarok

1. Drag 33-as alján, bekarcolt X (*8. kép* 12)
   Értelmezés: Legvalószínűbben tulajdonjelölő.
2. Drag 33-as alján, bekarcolt X (*9. kép* 2)
   Értelmezés: Legvalószínűbben tulajdonjelölő.
3. Drag 31-es edény alján, bekarcolt X (*14. kép* 6)
   Értelmezés: A karcolat értelmezhető tulajdonjegyként is, de a felső áthúzás megengedi, hogy esetleg számként értelmezzük, így felkerülhetett rá, mint ármegjelölés, esetleg a kereskedelmi forgalomban, mint annak jelölése, hogy egy adott tételben hányadik az edény.
4. Drag 18/31-es alján, Vivi (*13. kép* 1)
   Értelmezés: *Vivus* név *singularis genitivusa,* mint tulajdonjelölő.[27] A *Vivus nomen* előfordul Italiaban (1), Hispaniaban (3), Gallia Narbonensisben (1), Dalmatiaban (14), Daciaban (1), Britanniaban (1) és Moesia Superiorban (2 előfordulással).[28] Ez idáig Pannoniából nem adatolt.
5. Drag 18/31-es *oldaltöredéken,* Vi[vi?] (*14. kép* 5)
   Értelmezés: Tulajdonjelölő szignatúra.
6. Drag 18/31-es *alján,* [--]vini (*14. kép* 4)
   Értelmezés: A legvalószínűbben singularis genitivusban álló név, mint a tulajdonos megnevezése.
7. Drag 37-es *oldalán,* a *perem* alatt, IIII (*7. kép* 13)
   Értelmezés: Valamiféle számmértéket jelölhetett.

Bokor utca–Galagonya utca 9-es telek

A lelőhelyről mindössze egy darab karcolt feliratos sigillata került elő.

1. Conspectus, aljtöredéken, X (*20. kép* 2)
   Értelmezés: Legvalószínűbben tulajdonjelölő signatura.

Az instrumenta domestica anyag kizárólag poharakon és tányérokon fordul elő, melyeket valószínűleg kizárólag egy-egy tulajdonos használt és ezért megjelölte őket.[29] Ez megfelel a Britanniaban megfigyelt trendnek, ahol szintén elsősorban asztali finomkerámiákon találhatóak a karcolt feliratok.[30] Feltűnő a *„Vivi"* signatúrával ellátott darabok nagy száma (2-3 db), ez esetben feltételezhető, hogy egy készlet kerülhetett kidobásra.

Az anyagban a reliefdíszes és díszítetlen darabok aránya, az itáliai darabokat leszámítva a Lajos–Nagyszombat saroktelek anyagában 1 : 2.6-hoz, a Bokor–Galagonya anyagban 1 : 1.2, amely összehasonlítva más lelőhelyekkel a romanizáció, és a római stílusú kerámiahasználat magas fokát és római jellegét jelzi.

A két lelőhely anyaga közül a Bokor–Galagonya utca anyaga olyan kevés, hogy fontosabb következtetések levonására nem alkalmas.

Az anyag 11,76%-a itáliai sigillata, amelyek között a Conspectus 20-as töredék[31] mellett a szokásos barbotine díszes csészék fordulnak elő. A leletanyag 73,5%-a készült dél-galliai műhelyekben (a reliefdíszes árú a teljes anyag 44,1%-a). A terra sigillata forgalom megindulása a flavius kori táborépítéssel áll kapcsolatban,[32] amelyet világosan mutat, hogy a legkorábbi pontosan keltezhető darabok, Vitalis és Mercator stílusában erre az időszakra keltezhetőek. A reliefdíszes közép-galliai sigillatak hiánya arra mutat, hogy a közép-galliai díszítetlen sigillatak (11,7%) a 2. század elején érkeznek a területre. A terra sigillata forgalom végét a késői La Graufesenque-i produkcióval Germanus III–IV, Biragillus–Mascuus) 120-ra tehetjük.

A díszítetlen sigillatak forma és műhely szerinti megoszlása:

	Drag 27	Drag 33	Drag 36	Drag 15	Drag 18	Drag 18/31
Dél-Gallia	2	2	1	1	3	
Közép-Gallia	1	1			1	1

A Lajos–Nagyszombat utca anyagának elemzése

Itáliai sigillatak

A Lajos–Nagyszombat utcai anyagban az itáliai sigillatak aránya: 2,8%. Anyagunk legkorábbi

[26] GABLER 1967a, 60; EVANS 1987, 201; VISY 1991b, 42.

[27] Az értelmezést megerősíti, hogy a leletanyagban található egy amphora formájú edényen egy „VIVI" felirat. Publikálatlan. Hable Tibornak ez úton is köszönöm, hogy személyesen is megnézhettem a fentebb említett darabot és hivatkozhatom rá.

[28] OPEL IV.

[29] HERZOG 1992, 1.

[30] EVANS 1987, 201–202.

[31] Lásd alább.

[32] Lásd alább.

Gyártóhely	Forma	Attribúció	Stíluscsoport (PLANCK 1975)	Keltezés MEES/ PLANCK 1975
Dél-Gallia	Drag 29	-	-	Flavius kori
La Graufesenque	Drag 37	Germanus III stílusa		75-100/110
La Graufesenque	Drag 37	Germanus II-III stílusa		késő Nero-100/110
La Graufesenque	Drag 37	M. Crestio stílusa	Gruppe 4a-4b	// késő Nero-kora Hadrianus
La Graufesenque	Drag 37	Mercator stílusa	Gruppe 1a	85-100 // késő Nero-késő Domitianus
La Graufesenque	Drag 37	Mercator köre	Gruppe 1b	85-100 // késő Nero-kora Traianus
La Graufesenque	Drag 37	Mercator stílusa	Gruppe 4a	85-100 // késő Nero-késő Domitianus
La Graufesenque	Drag 37	Mercator stílusa	Gruppe 4b	85-100 // Vespasianus-kora Hadrianus
Banassac	Drag 37	Natalis	Gruppe 4b	85-100 // Vespasianus-kora Hadrianus
Dél-Gallia	Drag 37	4 darab	Gruppe 3a/4a/4b	késő Nero ?- kora Hadrianus

darabja a Conspectus 20 típusú tányér aljtöredéke. A forma az Augustus korban alakul ki a Conspectus 18-as formából és változásokkal az 1. század végéig továbbél.[33] A darabunkhoz közel álló példányok, melyeknél a talpgyűrű felé az edény alja fokozatosan vastagodik az 1. század harmadik negyedére keltezhetőek.[34] Ezt a formát a 80-as évek közepe után már nem szállítják Pannoniába.[35] Darabunk egy eddig lokalizálatlan észak-itáliai műhelyben készült. A forma gyakori Pannoniában és Aquincumból is több helyről ismert, a vízivárosi *ala* tábor vicusából és a *tribunus laticlavius* ház anyagából.[36]

Az anyag nagyobb részét a kihajló peremű, barbotindíszes csészék adják. Ezek a csészék a Flavius korra a legjellemzőbbek, habár Itáliában a 2. század közepéig használják őket. Dunavidéki behozataluk az *emona*i temető, valamint a *dacia*i Gilau tábor anyaga alapján *Traianus* koráig tartott, de 80/85 után egyre ritkábban fordulnak elő.[37]

Dél-galliai sigillatak[38]

A dél-galliai sigillatak *Pannonia*ban *Claudius* uralkodása alatt jelennek meg, de csak az ő uralkodását követő időszakban lesznek az itáliai sigillatak komolyabb konkurensei, a reliefes díszítésű darabok tömeges beáramlása a 80-as évek második felétől mutatható ki.[39] Leggyakoribbak a *Domitianus-Traianus* korban, ekkor két irányból érkeznek tartományunkba, egyik a Borostyánkő út, a másik a Duna vízi útvonala, ezzel az olcsóbb, alternatív szállítási útvonallal magyarázható a Duna menti településeken a nagyobb számú előfordulásuk.[40] Importjuk belenyúlik Hadrianus korába.[41]

A fenti táblázat a Lajos-Nagyszombat utca sarok lelőhelyen előkerült dél-galliai reliefdíszes sigillatak megoszlását tartalmazza.

A Drag 29-es formájú reliefes díszű áru, a dél-galliai sigillatak korai csoportjába sorolható, egy töredékkel van képviselve anyagunkban, a dél-galliai sigillatak mindössze 5% adja.[42] Darabunkat töredékessége miatt nem tudjuk keltezni, de valószínűleg a Flavius korra tehető. Mint a pannoniai anyag nagy része, ezek a darabok is a Borostyánkő út mentén és néhány Duna menti tábor (*Vindobona*,[43] *Carnuntum*,[44] *Arrabona, Solva, Aquincum, Albertfalva*,[45] *Vetus Salina, Annamantia*, Klosterneuburg (?))[46] és a Tök-Kövesek (Pest megye),[47] Baláca (Veszprém megye)[48] villák anyagában találhatóak meg.[49] A Drag 29/Drag 37-es formaváltás befejeződését *Domitianus* ural-

[33] CONSPECTUS, 86.
[34] GABLER 1991, 138.
[35] GABLER-FEKETE 1997, 76.
[36] GABLER 1991, 138.
[37] CONSPECTUS, 120-130; GABLER 1991, 139; GABLER-FEKETE 1997, 76.
[38] A dél-galliai sigillatak pannoniai forgalmához: GABLER 1977, 145-150; GABLER 1982a, GABLER 1989a, 453-454.
[39] GABLER 1977, 147; GABLER 1982a, 49.
[40] GABLER 1982a, 51-52, Abb. 3, 60, GABLER 1989a, 453.
[41] GABLER 1989a, 453.
[42] GABLER 1982a, 49-50, Abb. 1, 58; GABLER 1989b, 462.
[43] GABLER 1992, n. 5, 308.
[44] GRÜNEWALD et al. 1983, Nr. 56, Tafel 11.5-6.
[45] NAGY 1964, N. 2, 23. Ugyanez a darab hibásan Aquincum-Polgárváros lelőhellyel: MEES 1993a, 63, Tafel 4.1, 77.
[46] Egy bizonytalan töredéken: GRÜNEWALD et al. 1983, N. 2, 169, Abb. 1.2, 170.
[47] MRT 7, 35/4, 337.
[48] GABLER 1992, Nr. 4, 293, 1. ábra 4, 311.
[49] GABLER 1982a, 49; GRÜNEWALD et al. 1983, 17; GABLER 1992, 302.

kodásának elejére keltezhetjük.[50] Aquincumból eddig az alábbi lelőhelyekről ismert Drag 29-es forma:[51] Király fürdő,[52] Fő utca,[53] Gázgyár (Polgárváros),[54] Papföld (Polgárváros),[55] Majláth utca (legiotábor környéke),[56] Lajos–Nagyszombat utca sarok - ugyanez a lelőhely –[57] és ismeretlen lelőhely.[58] A forma *aquincumi* előfordulását az i. sz. 73-ban alapított *ala* táborral hozhatjuk összefüggésbe.

A *Natalis*nak attribuálható töredékünk Banassacból származik. A műhely i. sz. 110 k.-től fokozatosan átveszi La Graufesenque szerepét és folyamatosan működik *Hadrianus* uralkodásának elejéig és szállít *Pannonia*ba.[59] A csoport igen elterjedt *Germania Superior*ban és a dunamenti provinciákban.[60]

Anyagunk vizsgálata is megerősíti azt a megfigyelést, hogy a dél-galliai terra sigillatak nagyobb mértékű behozatala i. sz. 90 k. indul meg *Aquincum*ban.[61] Tehát a legkorábbi *ala* tábor (i. sz. 73/74) alapítása és a dél-galliai sigillatak importjának megindulása között kronológiai eltérés állapítható meg.[62] A rendszeres forgalom, csak a legio odavezénylésével indul meg.[63]

Közép-galliai sigillatak

A legkorábbi közép-galliai sigillatak a *Traianus* korra datálhatóak. Forgalmuk a banassacci áruval párhuzamosan indul meg, a legkorábbi periódusban Les Matres-des-Veyre termékeivel találkozunk.[64] A műhely produkciója adatolt Aquincumból, Gorsiumból, Balácából és Pátyról.[65] A Lajos-Nagyszombat utcai anyagban két edény képviseli a műhelyt, *Draucus* Drag 27-es formájú *acetabulum*a és *Drusus* I Drag 37-es *patera*ja. *Drusus* I = X-3 fazekas működését i. sz. 100 és 120 közé keltezhetjük.[66] A *Medetus-Ranto* csoporthoz közel álló X-5 fazekas egy kicsit később, i. sz. 125–145 között dolgozott.[67] Az ő működése már belelóg *Cinnamus* produkciójába, akinek a termékei és a hozzá kapcsolódó mesterek adják a közép-galliai reliefdíszes edények legnagyobb részét.

Rheinzaberni sigillatak[68]

A darabok Bernhard csoport szerinti felosztását a következő táblázat mutatja.[69]

Ia	3 db
Ia/b	1 db
Ib	1 db
Ia–Iia	1 db
Iia	2 db
Iib	1 db
Iic	1 db
Meghatározhatatlan	1 db

A Bernhard Ia csoport Salzburgot kivéve elég kis mértékben terjedt el *Noricum*ban és *Pannonia*ban, ennek oka az lehet, hogy a feltörekvő műhellyel szemben Lezoux és a kelet-galliai műhelyek még uralták a piacot.[70] A Bernhard Ib csoportot az újabb kutatás markomann háborúk utáni időszakra keltezi, ezt a *pannonia*i anyag vizsgálata is megerősíti. Összeállításunkból látható, hogy itt is megfigyelhető a IIa–c csoport túlsúlya, mint más pannoniai lelőhelyeken is, tehát a rheinzaberni import legnagyobb része a késő *Antoninus–Severus* korban érkezett,[71] a késői rheinzaberni szériák hiányoznak a leletanyagból.

[50] MARY 1967, 47; PLANCK 1975, 141; 85 után nem sokkal MEES 1995, 56.

[51] Alapvetően lásd: GABLER 1992, n. 4, 308, itt további kiegészítésekkel.

[52] KABA 1963, N. 120, 278.

[53] GABLER 1977, 149.

[54] MEES 1993a, 62, Tafel 1.1, 74.

[55] NAGY 1928, 98–100.

[56] NAGY 1937, 266; NAGY 1964, n. 28, 22.

[57] VÁMOS 2002b, 20, n. 71, 35, 17. kép. 6, 34.

[58] MEES 1993a, 62, Tafel 1.2, 74.

[59] FRERE 1971, 23 (a Natalis csoport keltezésére 100–135-öt javasol); GABLER 1989a, 463; MEES 1993a, 61. Ő a produkció végét i. sz. 150 k.-re keltezi.

[60] FRERE 1971, 23.

[61] MEES 1993a, 61; MEES 1995, 56 és j. 295.

[62] MEES 1993a, 61–62.

[63] MEES 1993a, 62.

[64] FRERE 1971, 23–24.

[65] Pannoniai elterjedésükhöz: GABLER–K. PALÁGYI 1989, 111, n. 18, 132.

[66] STANFIELD–SIMPSON 1990, 78.

[67] STANFIELD–SIMPSON 1990, 185.

[68] A rheinzaberni sigillatak Pannoniai elterjedéséhez: CURK 1969–70; PÓCZY 1969–70; GABLER 1987 és a helyi fazekasságra gyakorolt hatására lásd: PÓCZY 1969–70.

[69] A kézirat lezárása után jelent meg A. Mees új monográfiája (MEES 2002). A rheinzaberni kronológia bizonytalanságai ellenére, mint egy eddig általánosan használt rendszert, itt a Bernhard féle felosztást követem, néhány elengedhetetlen abszolút kronológiai módosítással. A kronológiához lásd még: MEES 1993a; GABLER 2002, 231–232; MEES 2002.

[70] ZANIER 1993, 62.

[71] GABLER 1991, 139; a katalógus rész abszolút kronológiájának alapja GABLER 2002, 231–232 és a fontos helyeken kiegészítésekkel MEES 2002.

Westerndorfi sigillatak[72]

A westerndorfi gyártmányú sigillatak *Pannonia*ban leginkább a limes térségében terjedtek el.[73] Viszonylag nagy számuk szoros összefüggésben van a tartomány *Severus* kori prosperitásával.[74] Előtérbe kerülésük a 2–3. század fordulóján és a 3. század elején a rheinzaberni sigillatak exportjának visszaszorulásával van összefüggésben.[75]

Anyagunkban megtalálható a műhelyalapító *Comitialis* áruja. Működésének kezdetét i. sz. 180 körülre keltezhetjük.[76] A másik mester, aki anyagunkban előfordul *Helenius*. Ő először *Comitialis* műhelyében dolgozik, mint korongoló, majd i. sz. 200–220 között kezd el önálló mesterként működni,[77] legvalószínűbben i. sz. 210 körül.[78] A westerndorfi *officina* az i. sz. 233-as alemann betöréskor elpusztul, tehát ennél későbbi időpontban exportjával nem számolhatunk.

Pfaffenhofeni sigillatak[79]

A műhely i. sz. 210 körül kezd el dolgozni és egészen i. sz. 260 körülig folyamatosan gyártott sigillatakat.[80] Tartományunkba főleg reliefdíszes áruja jut el, de megtalálhatóak a díszítetlen formák is.[81] Elterjedése megfelel a felvevő piac viszonyainak, megtaláljuk a belső *pannonia*i központokban és a limes menti táborokban és környezetükben is. *Aquincum*ban szintén a katonaság a legnagyobb fogyasztója az árunak.[82]

Anyagunkban két töredéket sorolhatunk ide. Ez az anyag 0,9%-át teszi ki, a reliefdíszes anyagra vetítve az arány 3,2%, az összes darab *Helenius* árujához sorolható.

Észak-afrikai sigillatak[83]

Anyagunkban egy töredék képviseli ezt a kerámiatípust. A *Pannonia*ba eljutó darabok valószínűleg közép-tunéziai műhelyekből származnak és az itáliai kereskedelemmel jutnak el a tartományunkba.[84] Korai feltűnése a Duna-vidéki műhelyek i. sz. 233-as pusztulásával illetve hanyatlásával magyarázható, mely időpont után csak Pfaffenhofen szállított árut a tartományunkba, mely minőségben nem lehetett az észak-afrikai áru konkurenciája.[85] Ezért megérte vállalni a távolsági szállítás kockázatát. Ez a kapcsolat a Mediterráneummal a 4/5. század fordulójáig adatolható.[86]

A Hayes 45a egy korai formának tekinthető, Pannoniában több lelőhelyen megtalálható, így feltűnik: *Carnuntum, Poetovio, Aquincum, Intercisa, Gorsium* és *Savaria* anyagában.[87]

Díszítetlen sigillatak

Az alábbi táblázatban látható a díszítetlen sigillatak, forma és gyártóhely szerinti megoszlása.

	Dél-Gallia	Közép-Gallia	Rheinzabern	Rheinzabern/ Westerndorf	Westerndorf
Drag 27	4	3			
Drag 33		40	1	2	4
Drag 36	2	1			
Drag 15/17	1				
Drag 18-18/ 31-31	1	37	25	3	5
Drag 32			3	2	
Curle 23		1?			
Drag 38			2	1	
Drag 45			1		
Drag 46				1	
Drag 52				1	
Drag 54			2		
Drag 42					

A Drag 27-es forma a díszítetlen sigillatakon belül 3,6%-al képviselteti magát anyagunkban. Ez az edényforma a késő Augustus korban alakul ki és a *Claudius* kortól a 2. század közepéig fontos csészeforma marad, habár a 2. században ritkábbá válik.[88] A legtöbb darab a dél-galliai

[72] Pannoniai forgalmához lásd: GABLER 1966; GABLER 1983.
[73] Lásd GABLER 1983, Abb. 1, 350. A limes menti lelőhelyekhez és a belső Pannoniai lelőhelyekhez: GABLER 1966, 126.
[74] GABLER 1966, 126–127.
[75] GABLER 1966, 127.
[76] PONS AENI 1976, 78; GABLER 1989a, 460; GABLER 1991, 140.
[77] GABLER 1989a, 460; GABLER 1991, 140.
[78] GABLER 1989a, 460.
[79] Pannoniai forgalmukhoz: GABLER 1966, 128; GABLER 1989a.
[80] GABLER 1989a, 129–133.
[81] GABLER 1978, 124–125.
[82] GABLER 1978, 144–145.
[83] Pannoniai forgalmukhoz: GABLER 1982b; GABLER 1983; GABLER 1983b; GABLER 1989b, 465; GABLER 1989b.
[84] GABLER 1989b, 14. A műhelyekről legújabban: MACKENSEN–SCHNEIDER 2002.
[85] GABLER 1982b, 323–326; GABLER 1989b, 30.
[86] GABLER 1989b, 32.
[87] GABLER 1982b, 316, Abb. 1.2-3, 315, Abb. 2.1,3, 317; GABLER 1989b, 14.
[88] PLANCK 1975, 153; KLEE 1986, 82; HEILIGMANN–BATSCH 1997, 77; BET–DELOR 2000, 464–465, gyártásával csak 160-ig számolhatunk.

központokban készül.[89] A legkésőbbi darabok falvastagsága és átmérője olyan nagy, hogy valószínűleg már nem ivócsészeként funkcionáltak.[90] Gyártása a Bet-Delor 7. fázison belül, a 2. század közepén, harmadik negyedében szűnik meg.[91] Anyagunkban megtalálhatóak a jellegzetes alacsony peremrésszel rendelkező *Flavius* kori formák és a jobban szétálló, magasabb peremmel rendelkező 2. századi típus is.

A lelőhelyen képviselt tányérformák a következők: Drag 15/17, Drag 18/31, Drag 31 (Bet-Delor 054-058P) és Drag 32.

A Drag 15/17-es formájú, dél-galliai *catillus*, ferdén kihajló *oldalfalával* jellegzetes *Domitianus* kori forma.[92] Habár a dél-galliai gyártmányú, Drag 15/17-es formájú *catillus*ok ritkák, *Aquincum* környékéről, a Bem téri tábor zónájából is ismertek.[93] Anyagunkban ennek a formának az aránya mindössze 0,73%.

A Drag 18-ból, a *Traianus-Hadrianus* korban alakult ki a Drag 18/31-es forma.[94] A majdnem csészeformájú tányérforma, a Drag 31-es a 2-3. század vezető tányérformája.[95] Ezek a típusok adják a díszítetlen anyag 49%-át.

A közép-galliai darabok tipológiájában teljes konfúzió uralkodik. A legújabb klasszifikáció szerint a Bet-Delor 054-057-es formák megfelelnek a Drag 18/31 és a Drag 31-es formáknak és a lezoux-i gyártmányok esetében szerencsésebb megfeleltetni őket a Drag 31-es formának.[96] Mindhárom típust az 5-7. fázisig gyártották, azaz a 2. század elejétől a 3. század első harmadáig.[97] A Bet-Delor 058A és P megfelel a Drag 18-as formának, gyártásuk a Bet-Delor 2-5. fázisig tartott, azaz a 2. század első feléig.[98]

A Drag 32-es tányérforma gyártásának kezdete sokat vitatott a szakirodalomban, nem sokkal a 2. század közepe elé keltezhetjük, lévén, hogy a 155-ben feladott Hesselbach-i táborban nincs meg ez a forma, ugyanakkor a canstatt-i temető elemzése alapján 160-ra már gyártották.[99] A 2. század végén és a 3. század elején kezdte kiszorítani a Drag 31-es formát, amelyet azonban tovább gyártanak.[100] A formát egészen a 3. század második feléig készítették.[101] A korai darabok bélyegzettek, azonban a többség nem.[102] Bélyeges darabunk minősége is korábbi időpontra utal. A forma aránya mindössze 3,6%.

Még néhány forma képviselteti magát az anyagban, de ezek százalékos részvétele igen csekély.

Végkövetkeztetések

A lelőhelyek teljes anyagának és a végső publikáció hiányában csak néhány megállapítás megtételére szorítkozhatunk.

A Lajos-Nagyszombat utcai ásatás anyagában az egyes individuumokhoz tartozó darabok igen nagy szóródást mutatnak. Sokszor nagy távolságban kerültek elő, rétegből szórványként, és objektumhoz köthetően ugyanannak az edénynek a darabjai, így feltételezhető, hogy ezek egy részét nem helyben használták fel, hanem másodlagosan deponálás, planírozás formájában kerültek a területre.[103] Sedatus és Saxamus nagy mennyiségű áruja alapján arra gondolhatunk, hogy egész készletek kerültek kidobásra. Ennek a jelenségnek a pontos tisztázása az eljövendő publikáció feladata lesz.

A sigillata-forgalom korai megindulása, mindkét lelőhelyen, a korai dél-galliai forma a Drag 29-es, *Germanus* II? és III alapján illetve a nagyobb mennyiségű észak-itáliai áru alapján, összefüggésben van az *ala I Tungrorum Frontoniana* 73-as és a *legio II Adiutrix* 89-es táborépítésével.[104] A Bokor utca-Galagonya utcai részen a terra sigillata forgalom a 2. század elején véget ér, ennek pontos oka a publikáltság jelenlegi szintjén még nem állapítható meg.

[89] Hüssen 2000, 103.
[90] Bet-Delor 2000, 465.
[91] Bet-Delor 2000, 465; Hüssen 2000, 103.
[92] Mary 1967, 18; Gabler 1977, 149.
[93] Gabler 1977, 149.
[94] Planck 1975, 155; Klee 1986, 83; Heiligmann-Batsch 1997, 77.
[95] Planck 1975, 155; Heiligmann-Batsch 1997, 77.
[96] Bet-Delor 2000, 470.
[97] Uo.
[98] Uo.
[99] Heiligmann-Batsch 1997, 77.
[100] Zanier 1993, 67-68.
[101] Hüssen 2000, 105.
[102] Planck 1975, 155.
[103] Hasonló következtetésre jut a lelőhely egy más részének elemzésekor, Vámos 2002b, 22.
[104] A hadtörténethez lásd: Lőrincz 1978, 309-310; Németh 1995, 140-141, Fig. 1-2, 142-143; Gabler 1999; Visy 2000, 55-56, 127; Lőrincz 2001, 61-71, N. 209, 222 (további irodalommal).

IRODALOM

ARTNER, W.
1988–89 Die provincialrömischen Gräber von Gleisdorf in der Oststeiermark. *MAG* 38–39.

BAATZ, D.
1976 Das Kastell Munningen in Nördlingen Ries. *SJ* 33, 11–62.

BÉMONT, C.–BOURGEOIS, A.
1986 Les noms des potiers. In: BÉMONT, C.–JACOB, J.-P. (eds), La terre sigillée gallo-romaine. Documents d'Archéologie Française 6. Paris, 277–286.

BÉMONT, C.–JACOB, J.-P.
1986 La terre sigillée gallo-romaine. Lieux de production du Haut-Empire: implantations, produits, relations. Documents d'Archéologie Française 6. Paris.

BERNHARD, H.
1981 Zur Diskussion um die Chronologie Rheinzaberner Relieftöpfer. *Germania* 59, 79–93.

BET, PH.–DELAGE, R.
1991 Introduction à l'étude des marques sur sigillée moulée de Lezoux. *SFECAG*. Cognac. 193–227.

BET, PH.–DELOR, A.
2000 La typologie de la sigillée lisse de Lezoux et de la Gaule centrale du Haut-Empire. *SFECAG, Actes du Congrés de Libourne*. 461–485.

BET, PH.–VERTET, H.
1986 Centre de production de Lezoux. In: BÉMONT, C.–JACOB, J.-P. (eds) La terre sigillée gallo-romaine. *Documents d'Archéologie Francaise* 6. Paris. 138–144.

BILKEI I.
1977 A pannoniai ABC-feliratok értelmezéséhez. *ArchÉrt* 89–93.
1985 Római edényfeliratok a nagykanizsai Thury György Múzeumban. *ZGy* 21, 5–21.
1991 Die Instrumenta-Inschriften als Indiz für die Sprachkenntnis und den Sprachunterricht. In: *Instrumenta Inscripta Latina, Ausstellungkatalog*. Pécs, 50–51.

BORHY, L.–SZÁMADÓ, E.
1999 Instrumenta Inscripta Latina aus Brigetio. *Antaeus* 24, 93–115.

BRUCKNER, O.
1981 *Rimska keramika u Jugoslovenskom delu provincije donje Pannonie*. Beograd.

BULAT, M.
1958 BULAT, M., Terra sigillata spečatina a Muzeja Slavonije. Estampilles sur les potiers sigillées à Mursa. *OZ* 6, 73–88.

CARNUNTUM 86–87
1988 GABLER, D.–KNIBBE, K.–RAUCHENWALD, A., Terra Sigillata. In: JOBST, W.–RUDOLF, E.–KNIBBE, K., Carnuntum-Zivilstadt 1986–1987, *CJ* 1987, 151–240.

CONSPECTUS
1990 ETTLINGER, E.–HEDINGER, B.–HOFFMANN, B. et al. *Conspectus Formarum terrae sigillatae italico modo confectae*. Materialen zur römisch-germanischen Keramik 10, Bonn.

CUNLIFFE, B.
1971 Excavations at Fishbourne 1961–1969 Vol. II: The Finds. London.

CURK, I.
1969–70 Charakteristiken des Terra Sigillata-Imports aus Rheinzabern in den Südwestlichen Pannonischen Raum. *RCRFA* XI/XII, 5–7.

CURLE, J.
1911 *A Roman Frontier Post and its People*. Glasgow.

CZYSZ, W.
1982 Der Sigillata-Geschiorfund von Cambodumum-Kenipten. Ein Beitrag zur Technologie und Handelskunde mittelkaiserzeitlicher Keramik. *BROK* 63, 281–346.

DE SCHOETREN, C. PH.
1956 *Index des terminaisons des marques de potiers gallo-romains sur terra sigillata*. Collection Latomus XXIV. Bruxelles.

EVANS, J.
1987 Graffiti and the Evidence of Literacy and Pottery Use in Roman Britain. *Arch. J.* 144, 191–204.

FINÁLY G.
1906 Az Aquincumi Múzeum terra sigillata darabjai. *BudRég* 9, 73–102.

FRERE, S. S.
1971 The Forum and Baths at Caistor by Norwich. *Britannia* 2, 1–26.

GABLER D.
1964 Az importált reliefdíszű terra sigillaták forgalma Pannóniában. *ArchÉrt* 91, 94–110.

1966 Westerndorfer und späterrömischer Sigillata in Nordpannonien. *BVBl* 31, 123–133.
1967a Pannoniai terra sigillata-feliratok. *AT* 14, 59–66.
1967b Die gestempelten Sigillaten von Tác (Gorsium). *RCRFA* Tongres. 29–49.
1968 Westerndorfer Sigillata im Barbaricum ostwärts von Pannonien. *BVBl* 33, 100–110.
1973 Die römische Gusthof von Fertőrákos. *Acta ArchHung* 25, 139–176.
1976 Die Sigillaten vom Gebiete der Hercules-Villa in Aquincum. *Acta ArchHung* 28, 3–77.
1977 A dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése. *ArchÉrt* 145–175.
1978 Der Sigillaten von Pfaffenhofen. *Acta ArchHung* 30, 77–147.
1982a Die südgallischen Sigillaten in Pannonien – einige Besonderheiten ihrer Verbreitung. *RCRFA* 21–22, 49–61.
1982b „Nordafrikanische Sigillaten" in Pannonien. *Savaria* 16, 313–332.
1983 Die Westerndorfer Sigillata in Pannonien einige Besonderheit ihren Verbreitung. *JRGZM* 30, 349–358.
1987 Einige Besonderheiten der Verbreitung der Rheinzaberner Sigillaten in Pannonien. *BVBl* 57, 75–104.
1989a The Roman Fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian Limes. *BAR-IS* Oxford.
1989b Die Sigillaten von Salla (Zalalövő) (Grabungen 1982–1983). *Acta ArchHung* 41, 435–475.
1991 A tribunus laticlaviusok háza az aquincumi 2–3. sz.-i legiotáborban. *BudRég* 28, 135–140.
1992 A balácai terra sigillaták 2. Terra Sigillaten aus Baláca 2. *Balácai Közlemények* II, 293–316.
1999 The Flavian limes in the Danube-Bend. *ComArchHung* 75–86.
2002 Terra sigillatak az aquincumi canabaeból. Terra Sigillaten aus den Canabae Legionis von Aquincum. *BudRég* 35, 227–265.

GABLER, D.–FEKETE, O.
1997 Italische Sigillaten aus Gorsium. *Festschrift f. J. Fitz*, 71–80.

GABLER, D.–KELLNER, H.-J.
1993 Die Bildstempel von Westerndorf II. Helenius und Onniorix. *BVbl* 58, 185–270.

GABLER, D.–KOCZTUR, É.
1976 Terra Sigillata Depotfund von Gorsium. *AR* 15, 65–88.

GABLER, D.–K. PALÁGYI, SZ.
1989 A balácai terra sigilláták I. Terra Sigillaten aus Baláca I. *Balácai Közlemények* 1, 109–134.

GARBSCH, J.
1982 Terra Sigillata. Ein Weltreich im Spiegel seines Luxusgeschirrs. Katalog der Austellung. Prähistorische Staatssammlung München, München.

GAUBATZ-SATTLER, A.
1999 *Sumalocenna*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 71, Stuttgart.

GRÜNEWALD, M.
1983 Die Funde aus dem Schutthügel des Legionslagers von Carnuntum. (Die Baugrube Pingitzer). *RLÖ* XXXII. Wien.

GRÜNEWALD, M. et al.
1983 Die antiken, urgeschichtlichen und mittelalterlichen Funde der Grabungen auf dem Stiftsplatz zu Klosterneuburg 1953–1954 (Capella Speciosa). *Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg. Neue Folge 12*, Wien–Köln–Graz.

HABLE, T.
1995 Research in Budaújlak at the Southern Edge of the Aquincum Military Town Óbuda-Újlak. *Aquincumi füzetek* 1, 23–31.
1996 Recent Excavations in the Proximity of the Aquincum Military Amphitheater. *Aquincumi füzetek* 2, 29–39.

HARMATTA J.
1967 Pannoniai edény-feliratok. *AT* 14, 67–101.

HARTLEY, B. R.
1972 The Roman Occupations of Scotland: The Evidence of Samian Ware. *Britannia* 3, 1–55.

HATT, J.-J.
1961 Fouilles et découvertes nouvelles à Heiligenberg. *Cahiers Alsaciens d'Archèologie d'Art et d'Histoire* 5, 71–81.

HAYES, J. W.
1972 *Late Roman Pottery*. London.
1980 *Supplement to Late Roman Pottery*. London.

HEILIGMANN, J.
1990 *Der „Alb-Limes"*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 35. Stuttgart.
1996 Das römischen Gräberfeld von Schallstadt, Lkr. Preisgau-Hochschwarzwald. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 21, 413–461.

HEILIGMANN, J.-BATSCH, K.
1997 Der römische Gutshof bei Büßlengen, Kr. Konstanz Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 65. Stuttgart.
HERZOG, E.
1992 *Graffiti auf Keramik aus dem römischen Donaukastell Schlögen in Oberösterreich. Eine Ergänzung zur Sonderausstellung „Vor 2000 Jahren notiert – Instrumenta Inscripta Latina" im Römermuseum „Kastell Boiotro" zu Passau.* Passau.
HERMET, F.
1934 *La Graufesenque.* Paris.
HOFMANN, B.
é. n. *Catalogue des estampilles sur vaisselle sigillée.* Groupe d'archèologie antique du touring club de France, Notice technique 22.
HOFMANN, B.
1966 Oves et marques de potiers de Banassac (Fouilles 1961–1964). *RCRFA* VIII, 23–44.
INSTRUMENTA
1991 Instrumenta Inscripta Latina, Austellungkatalog. Pécs.
JUHÁSZ, GY.
1935 Die Sigillaten von Brigetio. *DissPann* II.3. Budapest.
KABA M.
1963 Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. *BudRég* 20, 259–298.
KANDLER-ZÖCHMANN, CH.
1997 Terra Sigillata der Grabungskampagne 1993. In: KANDLER, M. (hrg.) *Das Auxiliarkastell Carnuntum 2.* Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften Band 30, Wien 1997, 101–171.
KARNITSCH, P.
1959 *Die Reliefsigillata von Ovilava.* Linz.
1971 *Sigillata von Iuvavum (Salzburg).* Salzburg.
KELLNER, H.-J.
1964 Die Sigillata-Töpferei in Pfaffenhofen am Inn und ihr Formenschatz. *Germania* 42, 80–91.
1981 Die Bildstempel von Westerndorf. Comitialis und Iassus. *BVBl* 46, 121–189.
KISS K.
1946–48 A westerndorfi terra-sigillata gyár. *ArchÉrt* 7–9, 216–274.
KLEE, M.
1986 Arae Flaviae III. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Würtemberg-Stuttgart.
KNORR, R.
1907 *Die Verzierten Terra-sigillata-gefässe von Rottweil.* Stuttgart.
1910 *Verzierter Terra-sigillata-geffässe von Rotenburg-Sumelocenna.* Stuttgart.
1912 Südgallische Terra-Sigillata-Gefäße von Rottweil. Stuttgart.
1919 *Töpfer und Fabriken verzierter Terra-Sigillata des ersten Jahrhunderts.* Stuttgart.
KOVÁCS P.-FEHÉR B.
2001 Feliratos tégla- és edénytöredékek a balácai római kori villából I. *Balácai Közlemények* 6, 159–181.
KUHNEN, H.-P.
1976 Funde aus Lagerdorf von QUINTNIS – Künzing. *BVBl* 41, 125–132.
LAMBOGLIA, N.
1963 Nuove osservazioni sulla „terra sigillata chiara". *RivStudLig* 29, 145–212.
LOMBARD, R.
1972 Inventaire des estampilles de poitiers (suite). *Revue Archéologique du Centre* 41–42, 148–171.
LŐRINCZ, B.
2001 *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: Die Inschriften.* Wien.
LUIK, M.
1996 *Köngen–Grinario I.* Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 62. Stuttgart.
MACKENSEN, M.-SCHNEIDER, G.
2002 Production Centres of African Red Slip Ware (3rd–7th c.) in Northen and Central Tunisia: Archaeological Provenance and Reference Groups Based on Chemical Analysis. *JRA* 15, 121–158.
MEES, A. W.
1993a Probleme um die Anfangsdatierung von Aquincum. *BudRég* 30, 61–77.
1993b Zur Gruppenbildung Rheinzaberner Modellhersteller und Ausformer. *Jahresbericht Augst/Kaiser Augst,* 227–237.

1995 *Modelsignierte Dekorationen auf südgallischer Terra Sigillata.* Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 54. Stuttgart.
2002 Organisationsformen römischer Töpfer-Manufakturen am Beispiel von Arezzo und Rheinzabern. *JRGZM Monographien* 52, 1-2, Mainz, 2002.

MENKE, H.
1974 Reliefverzierte Sigillata aus Karlstein - Langackertal, Lkr. Berchtesgaden. *BVBl* 39, 127-160.

MITARD, P.-H.
1960 La villa de Guiry-Gadancourt. *Gallia* 13, 163-179.

MRT 7.
1986 TORMA I., szerk., Pest megye. *Magyarország régészeti topográfiája 7.* Budapest.

MÜLLER, G.
1968 *Das Lagerdorf des Kastells Butzbach. Die reliefverzierte Terra Sigillata.* Limesforschungen 5. Berlin.

NAGY L.
1928 Egy pannoniai terra sigillata-gyár. *ArchÉrt* 42, 96-113.
1937 Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923-1925 években. *BudRég* XII, 261-296.

NAGY T.
1964 Perióduskutatások az aquincumi polgárváros területén. Erforschung der Perioden im zentral-gebiete der Zivilstadt von Aquincum. *BudRég* 21, 9-54.

NÉMETH, M.
1995 Roman Military Camps in Aquincum. In: HAJNÓCZI G. (ed.) *La Pannonia e l'Imperio Romano.* Milano.

OSWALD, F.
1931 *Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata „Samian Ware".* Margidunum-East Bridgford Notts.
1933 Index des estampilles sur sigillè, *Revue Archeologiques Sites.* Avignon.

OSWALD, F.-PRYCE, T. D.
1920 An Introduction to the Study of Terra Sigillata. London.

OPEL IV
2002 LÖRINCZ, B., comp., *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum IV.* Wien.

PLANCK, D.
1975 *Arae Flaviae I. Neue Untersuchungen zur Geschichte des römischen Rottweil.* Vorschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 6. Stuttgart.

POCZY, K.
1969-70 Rheinzabern und die pannonischen Töpferein. *RCRFA* XI/XII, 1969-1970, 90-97.

PONS AENI
1976 CHRISTEIN, R.-CZYSZ, W.-GARBSCH, J.-KELLNER, H.-J.-CHRÖTER, P. Die Ausgrabungen 1960-1974 in Ponst Aeni. *BVbl* 41, 1-106.

RABOLD, B.
1984 *Vicusfunde aus Waldmösingen.* Fundberichte aus Baden-Württemberg 9, 385-434.

RAUCHENWALD, A.
1996 Die Funde des Ausgrabungen 1986-1990 in der Zivilstadt Carnuntum-Insula VI. *CJ* [1997] 61-226.
1997 Die Funde der Ausgrabungen in der Zivilstadt Carnuntum - Insula VI. *CJ* 1996 [1997] 61-226.

RICKEN, H.-FISCHER, CH.
1963 Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer in Rheinzabern. Mat. röm-germ. Keramik. 7. Bonn.

ROBINSON, H. S.
1959 *Pottery of the Roman Period.* The Athenian Agora V. Princeton-New Jersey.

ROGERS, G. B.
1974 Poteries sigillèes de la gaule centrale I. Les motifs non figurés Gallia suppl. XXVIII. Paris.

ROMEUF, A.-M.
1986 Les Martres-de-Veyre. *La terre sigillée gallo-romaine.* In: BÉMONT, C.-JACOB, J.-P. (eds) La terre sigillée gallo-romaine. *Documents d'Archéologie Française* 6. Paris. 145-152.

RUPRECHTSBERGER, E. M.
1980 *Ein Beitrag zu den römischen Kastellen von Lentia: Die Terra Sigillata.* Linzer Archäologischer Forschungen Band 10, Linz.

SCHINDLER-KAUDELKA, E.
1994 Italische Terra sigillata aus Flavia solva. Ein Überblick am Beispiel der Funde aus der insula XLI. *FÖ* 33, 357-383.

SCHÖNBERGER, H.
1978 *Kastell Oberstimm. Die Ausgrabungen von 1968 bis 1971.* Limesforschungen 18. Berlin.

SCHÖNBERGER, H.-SIMON, H.-G.
1983 *Die Kastelle in Altenstadt.* Limesforschungen 22. Berlin.

STANFIELD, J.-SIMPSON G.
1990 Les Potiers de la Gaule Centrale. Revue Archéologique Sites. Paris.

TOPÁL, J.
1981 *The Southern Cemetery of Matrica (Százhalombatta-Dunafüred).* Budapest.
ULBERT, G.
1959 *Die römische Donau-Kastelle Aislingen und Burghöfe.* Limesforschungen 1. Berlin.
VÁMOS P.
2002a *Fazekasműhely az aquincumi canabae déli részén.* Szakdolgozat, ELTE-Régészettudományi Intézet.
2002b Fazekasműhely az aquincumi canabae déli részén. Töpferwerkstatt im südlichen Teil der Canabae von Aquincum. *ArchÉrt* 127, 5-87.
VISY, ZS.
1988 Zur Baugeschichte der großen Thermen von Weißenberug. *BVBl* 53, 117-135.
1991a Grafitti auf Keramik. In: *Instrumenta Inscripta Latina, Ausstellungkatalog*, Pécs, 40.
1991b Inschriften und Zeihen als Eigentumsmarken. In: *Instrumenta Inscripta Latina, Ausstellungkatalog*, Pécs, 41-42.
2000 *A Ripa Pannonica Magyarországon.* Budapest.
WALKE, N.
1965 *Das römische Donaukastell Straubing-Sorviodurum.* Limesforschungen 3. Berlin.
WEBER-HIDEN, I.
1996 *Die reliefverzierte Terra Sigillata aus Vindobona I.* Wien.
WINKELMANN, F.
1914 Das Kastell Pfünz. in Der Obergermanisch-WWtische Limes des Roemerreiches VII. Heidelberg.
ZALALÖVŐ
1978 REDŐ, F.-LÁNYI, V.-GABLER, D.-SZABÓ, K.-FÜLÖP, GY.-MARÓTI, É.-NAGY, Á. M., Römische Forschungen in Zalalövő 1976. *Acta ArchHung* 30, 349-430.
ZANIER, W.
1993 Handelsfragen der Rheinzaberner Sigillata. *Münsterische Beiträge zur antiken Handelsgeschichte*, XIII, 60-69.

NEW SAMIAN WARE FINDS FROM THE *CANABAE* LEGIONIS OF AQUINCUM
SAMIAN WARE FROM THE CORNER OF LAJOS STREET-NAGYSZOMBAT STREET AND FROM 9 GALAGONYA STREET-BOKOR STREET EXCAVATION

JUDIT LEBEGYEV-ANDRÁS MÁRTON

In this article we publish the Samian ware found during two excavations: the first was carried out at 9, 11, 13-15 and 17-19 Bokor street (referred to, in the followings, as Bokor-Galagonya) (Fig. 1), the second one is the excavation at the corner of Lajos street-Nagyszombat street (Lajos-Nagyszombat). A part of the latter has already been published by Mr Péter Vámos (Fig. 2).

Instrumenta inscripta

Stamps on Samian ware

Stamped Samian ware occurred only in the Lajos-Nagyszombat material. The stamps can be divided in two main categories, in the first category we find the stamps of those potters who made the vessels (5 pieces), in the other who lead the workshop (officinator) and on another one, the person who had made the moule of the relief decorated pottery. The following stamps were found: [Drau]cus f(ecit), used in Les Martres-de-Veyre (N. 78), [--]I (N. 101), LAXTUCIS(sa) F(ecit) (N. 81), SEDATI ° M(anu) (N. 82), REGINI M(anu) (N. 83), MAMMI, SAXAMI [M(anu)] (N. 121), used in Lezoux and [-]UNDAVI - *[Se]cundavi, Secundus Avitus* - (N. 170), [-]V or N US F (N. 183), used in Rheinzabern. On the relief decorated bowls the following stamps were found: CIN[NAMI] (N. 25) and VII[--] Vegetus retrograd in forma grafitto (N. 217).

Incised inscriptions (Grafitto[25-26]*)*

In the material we find the following grafitti: "X" (Fig. 8. 12; 9. 2; 14. 6; 20. 2), as a symbol of the owner and names in genitive: Vivi (Fig. 13. 1), Vi[vi] (Fig. 14. 5) and [--]vini (Fig. 14. 4). The *Vivus nomen* occurs in Italia (1), Hispania (3), Gallia Narbonensis (1), Dalmatia (14), Dacia (1), Britannia (1) and Moesia Superior (2). At this very moment of time such pieces have not occurred in Pannonia yet,[28] at least one piece which might symbolise a number: IIII (Fig. 8. 13).

All of the instrumenta domestica were found on cups and plates, which were used by only one person. This corresponds well to the trend in Britannia.[29-30]

The ratios of the relief decorated forms compared to the plain ones (excluding the Italian wares) are 1 : 2.6 in the Lajos-Nagyszombat and 1 : 1.2 in the Bokor-Galagonya material, which shows a highly Romanised mode of consuming and usage of ceramics.

The site of Bokor-Galagonya has yielded only a few fragments that we cannot build many conclusions on.

11.76% of the material was Italian, beside one fragment of Conspectus 20 form there are the fragments of barbotine decorated cups. The frequency of the South-Gaulish workshops is 73.5% (the relief decorated ware is 44.1% of the total). The beginning of the circulation of the Samian ware starts with the construction of the Flavian fort, which is shown clearly by the fact that the first fragments made in the style of *Vitalis* and *Mercator* can be dated to this period. The absence of the relief decorated ware from Central-Gaulish workshops argues that the plain sigillata (11.8%) were transported here at the beginning of the IInd c. A.D. at the same time of the latest South-Gaulish relief decorated bowls in the style of Germanus III-IV, Biragillus–Mascuus. These fragments also date the end of the circulation of the sigillata at this site. The end of the circulation can be dated cca to 120 A.D.

The material of Lajos–Nagyszombat site

Italian sigillata

The quantity of the Italian sigillata in the material is 2.8%. The fragment of a Conspectus 20 form plate can be dated, after the parallels to the last quarter of the Ist c. A.D.[33-34] This form was not transported to Pannonia after the middle of the 80s.[35] Otherwise this is not a rare form in Pannonia, and can be found also in Aquincum at several sites: in the vicus of the *ala* fort and in the house of the *tribuni laticlavii*.[36] Most of the fragments can be attributed to barbotine decorated cups, which were in circulation until Traian, but after 80/85 A.D. in a lower quantity.[37]

South-Gaulish ware[38-41]

The fragment of a Drag. 29 relief decorated bowl is in the group of early materials. Due to its fragmentary condition we cannot date it more precisely, but it belongs surely to the Flavian period. This form occurs along the Amber Road, in a few fort of the Ripa Pannonica as well as in the material of Roman villas (*Vindobona, Carnuntum, Arrabona, Solva, Aquincum, Albertfalva, Vetus Salina, Annamantia,* Klosterneuburg (?) and Tök-Kövesek (Pest county), Baláca (Veszprém county) villas.[43-49] In Aquincum this form was found on the following sites: Király bath, Fő street, Gázgyár (Civil Town), Papföld (Civil Town), Majláth street (in the vicinity of the legionary fort), Lajos–Nagyszombat street and unknown provenance.[51-58] The occurrence of this form is connected to the building of the Flavian *ala* fort, constructed in 73 A.D.

The relief decorated bowls of *Natalis* were produced at Banassac. The workshop took over the position of La Graufesenque v. 110 A.D. and exported to Pannonia until the first years of Hadrian.[59-60]

The examination of the material supported the observation that the import of the South-Gaulish ware in greater quantity was started just after the construction of the legionary fort and there is a chronological gap between the construction of the *ala* fort (73/74 A.D.) and the beginning of the circulation of the South-Gaulish ware cca 90 A.D.[61-63]

Central-Gaulish wares

The first fragments of this group can be dated to the Traianic period. Contemporary to the late Banassac ware we find the early production of Les Martres-de-Veyre.[64] The production of this workshop also occurs in Aquincum, Gorsium, Baláca and Páty.[65] In our material two fragments represent the production: the relief decorated *panna* (bowl) of *Drusus* I = Potter X-3 and the *acetabulum* signed by *Draucus,* Drusus I is dated between 100–120 A.D.[66] The Potter X-5 near the *Medetus-Ranto* group produced relief decorated bowls a little bit later (125–145 A.D.),[67] whose production leads us to Cinnamus. The production of Cinnamus gave the major part of the relief decorated ware.

Rheinzabern ware[68]

After closing the manuscript, a new monograph of Mr Allard Mees has been published, a few essential corrections and citations have been made referring to that. In this paper, production was grouped after Bernhard.[69] Bernhard's Group Ia, was not widely distributed in Noricum and Pannonia,[70] with the exception of Salzburg. Group Ib is dated generally after the Marcomannic War and it was verified by the examination of the Pannonian material as well. On the table we can see that the majority of the Rheinzabern ware belongs to Group IIa–c, similarly to other Pannonian sites, were in circulation in the Late Antonine–Severian period.[71] The late series are missing from our material.

Westerndorf ware[72]

In the material we find the production of *Comitialis,* the founder of the workshop. The beginning of his production is dated to cca 180 A.D.[76] The other potter represented in the material is *Helenius.* He had worked as finisher in the workshop of *Comitialis,* after he started his own business between 200–220 A.D., most likely v. 210 A.D.[77-78] After the destruction of the workshop (233 A.D.) it stopped its production.

Pfaffenhofen ware[79]

Only two fragments can be assigned to this production, which is 3.2% of the relief decorated material. Both of them were produced by *Helenius.*[80-82]

North-African red slipped ware[83]

In the material this production is represented only by one fragment of a Hayes 45a form plate. This form can be

considered as a relatively early form and is widely distributed in Pannonia, it occurs in the material of *Carnuntum, Poetovio, Aquincum, Intercisa, Gorsium* and *Savaria.*[84-87]

Plain forms

The quantity of the 27 form is 3.6% in our material. We find the forms of the Flavian period, with narrow lip and the broader, and higher type of the II. c. A.D.[88-91]

The Drag 15/17 form *catillus* produced in a South-Gaulish workshop with its out-turned wall is a characteristic form of the Domitian period. Also the South-Gaulish Drag 15/17 form catilli are not rare, we find them also in the vicinity of the Bem square fort as well.[92-93]

The Drag 18 and 31 forms are represented in great numbers (49%).[94-95] In the typology of Central-Gaulish production the confusion is total. After the recent classification the Bet-Delor 054-057 forms correspond to the Drag 18/31 and Drag 31, in the production of Lezoux these should be equalled to the Drag 31 form.[96-98]

The Drag 32 form occurs in small quantity (3.6%).[99-102] A few other forms are also represented in the material in a very small quantity.

Conclusions

Before the final publications of the two sites we can draw only a few conclusions. In the material of the Lajos–Nagyszombat site different fragments of one vessel were found in a wide distribution. It can be supposed that the fragments and the vessels were deposited as a litter on a large surface.[103] This phenomenon must be examined in the final publication.

The circulation of the Samian ware started, on both sites, after the South Gaulish Drag 29 form and the relief decorated bowls of *Germanus* II? and III as well as the high number of the Conspectus 20 form and the Italian sigillata at the time of the construction of the Flavian fort of the *ala I Tungrorum Frontoniana* (73/74 A.D.) and rapidly developed after the construction of the fort of the *legio II Adiutrix* (89 A.D.).[104] At the Bokor–Galagonya site the circulation of the Samian ware ended in the early IInd c. A.D. The reason for this cannot be established yet.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 177–209
© Akadémiai Kiadó, Budapest

MÉCSESEK A KÖLKED-FEKETEKAPUI AVAR TELEPRŐL

HAJNAL ZSUZSANNA*

A cikk rövid anyagközlés a Kölked-Feketekapun feltárt avar kori telepről, mely mind nagyságában mind a leletanyag minőségében és mennyiségében egyedülálló az ismert avar telepek között. Az öt mécses bizánci importáru (késő római „régiség"), illetve avar készítmény. A velük együtt előkerült kora avar kori kerámiatöredékek a jellegzetes kézzel formált edények mellett nagy számban gyorskorongolt asztali- és főzőedényekből származnak, kevés eredeti bizánci áru is előfordul köztük.

A lelőhely

Kölked-Feketekapun a disznóhizlalda bővítésekor avar kori sírokat bolygattak meg. 1970 és 1971-ben Kiss Attila végzett itt leletmentést. A teljes temetőt a már álló épületek miatt nem lehetett feltárni, a napvilágra került 688 sír az ásató véleménye szerint az összes temetkezés 70–75%-a.[1] A következő évben ettől a temetőtől 200 méterre a felszínen talált kerámiatöredékek alapján megkezdődött a feltárt temetőhöz tartozó település ásatása. Az avar lelőhelyen késő bronzkori és kelta objektumok is előkerültek. A telep kiterjedését meghatározandó, Kiss Attila először egy, a Duna holtágával párhuzamos 1 méter széles kutatóárkot húzott. Majd 40 méterenként erre merőleges, ill. párhuzamos további árkokkal készítette elő a nagyobb felületű ásatást. 1974-től 1998-ig csaknem 5 hektárnyi területet tárt fel. Már az első két év kutatóárkaiban is napvilágra kerültek bronzkori és avar kori sírok. Összesen 99 bronzkori és 564 avar kori sírt találtak.[2] Kiss Attila a két temető anyagát feldolgozta, közölte.[3] A telep feldolgozására, hirtelen halála miatt azonban már nem kerülhetett sor.

1974 és 1998 között Kiss Attila 166 avar kori és 21 őskori házat tárt fel, továbbá 160 avar kori és 120 őskori gödröt, 131 szabadon álló avar kori kemencét, egy kelta edényégető kemencét, 5 avar kori kutat, számos cölöplyukat és árkot, melyek többségükben népvándorlás koriak. A második temető késői sírjait a telep objektumaira ásták rá, illetve a kora avar kori temetőkre később ráhúzódott a település. Az így kialakult számos szuperpozíció nagyban elősegíti a telep keltezését.

A kölkedi temetők nagyszámú nyugati és bizánci hatású tárgyat tartalmaznak az eredeti importáruk mellett. Ez a jelenség a hozzájuk tartozó telep anyagában is megfigyelhető. A telep leletanyagának anyagcsoportonkénti különválogatása után elmondható, hogy az eddig közölt avar telepanyagokhoz képest nagyszámú kora avar kori szürke gyorskorongolt kerámia mellett jelentős mennyiségű bepecsételt díszű töredék is található. A kora avar kori gödrök, házak betöltésében több-kevesebb jellegzetes kézzel formált kerámia van jelen. Ezek mellett a főzőedények nagy százalékban gyorskorongoltak: jobb-rosszabb minőségű, szürkére égetett fedőhornyos fazekak, bögrék fordultak elő a fekete és a szürke asztali kerámia mellett. Kevés provinciális bizánci import is előfordul. A későbbi gödröknél fokozatosan nő a kézzel formált kerámia aránya, és ezekkel egy időben a kézikorongolt edények is megszaporodnak. Míg a gyorskorongolt kora avar kori típusok teljesen eltűnnek, egy-két késő avar kori sárga kerámia képviseli már csak az asztali edényeket. A kerámia mellett szép számmal kerültek elő, főleg a kora avar korra keltezhető kisleletek: fésűk, hajtűk, csatok, szögek, egy germán típusú lószerszámveret, egy lemez szíjvég, egy pénzváltó mérleg, orsógombok, fenőkövek, malomkövek, szövőszéknehezékek.

* Hajnal Zsuzsanna, Magyar Nemzeti Múzeum, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.

1 KISS 1996, 18–20.

2 KISS 2001, 16–19.

3 KISS 1996; KISS 2001.

A telepobjektumok és leletanyaguk

Kölked-Feketekapun négy objektumból került elő mécses, három házból, és egy gödörből. Az objektumok leírásánál a már közölt B lelőhely temetőjének sírleírási rendszeréhez kívánok igazodni, a kerámia-leírásnál Vida Tivadar sírkerámiára kidolgozott csoportjait használom.[4]

120. ház +C -20

H: 4,375 m; Sz: 4,25 m; M: -1,5 m (*1. kép* 1)

Lekerekített sarkú, csaknem négyzet alakú, földbe süllyesztett padlójú ház függőleges falakkal, vízszintes padlóval. A két rövidebb oldal (Ny-i és K-i oldal) közepén egy-egy ágasfa oszlophelyével, melyek a ház középtengelyében a mestergerendát tartották (a padlószinttől M: -35 cm). Ny-i és D-i oldalán 25 cm széles padka húzódik a padlótól 20 cm magasságban. A ház padlóján vékony betaposott, ráhordott földréteget figyeltek meg, tüzelőberendezésnek nem találták nyomát. Biztosan bejáratra utaló jel nem volt, a D-i oldal közepén megfigyelt íves kikerekedés, és a padka hiánya esetleg erre utal.[5]

Leletanyag: kézzel formált mécses; kerámia edények töredékei (összesen 400 db avar kori töredék): bepecsételt kerámia (I A: 2 db), szemcsés, gyorskorongolt szürke (I B_1: 15 db), szürke gyorskorongolt (I B_2: 5 db), bizánci importkerámia (I F: 59 db), bizánci-germán hatású szürke kerámia (I G_1: 7 db; I G_2: 100 db; I G_3: 18 db), kézzel formált kerámia (III D: 162 db; III E: 32 db), 5. századi edények töredékei (23 db); fenőkő; orsógomb (4 db); orsókarika (2 db); malomkő töredéke; bogozó; kanalas fejű vastű (5 db); kígyófejes karperec; 3 vaskés töredéke; salak; szövőszéknehezék.

1. Mécses (*2. kép* 1; *9. kép* 2)

Finoman iszapolt, tiszta, kevés csillámos homokkal és samottliszttel kevert agyagból; kézzel formált; vékony agyagmázas; barnássárgára égetett, belül erősen kormos töredék. Csaknem hengeres testű mécses nagyméretű, ovális, legömbölyített peremű beöntőlyukkal, és hátsó részéhez ragasztott vízszintes hurkafüllel.

2. Edényoldal (I A=I B_2; 1 db; *2. kép* 2)

Tiszta, jól iszapolt agyagból, kevés finomszemcsés csillámos homokkal soványított; gyorskorongolt, jó minőségű, jól elsimított; szürke; enyhén ívelt edényváll töredéke; mélyen bekarcolt, sűrű, vízszintes vonalkötegek közt egy soron háromszög alakú pecsétlővel díszített.

3. Bögreoldal (I A=I B_2; 1 db; *2. kép* 3)

Finoman iszapolt, tiszta agyagból gyorskorongolt; polírozott felületű, jó kidolgozású; keményre égetett, szürke; enyhén ívelt edényoldal töredéke; bekarcolt vízszintes vonalköteg felett bepecsételt díszítéssel.

4. Fazék (I B_1; 8 db; *3. kép* 1)

Csillámmal, samottliszttel, kevés apró kaviccsal enyhén soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, jól elsimított; keményre égetett, galambszürke; zömök, tojástestű, széles, kúpos, enyhén összeszűkülő nyakú edény töredékei; vállán az elsimítás vízszintes nyomai.

5. Füles edény (I B_1; 5 db; *3. kép* 2)

Csillámmal, tört kaviccsal, samottliszttel soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, kívül-belül enyhe korongolási bordákkal; keményre égetett, szürke; függőleges, tagolt, legömbölyített perem, körte alakú test, az edény hasától induló szalagfüllel; díszítetlen; alsó részén, az oldalán durva elsimítás-nyomok, az alj enyhén domború, a korongról levágás után elsimított.

6. Edényalj (I B_2; 1 db; *3. kép* 3)

Kevés samottliszttel soványított tiszta agyagból; gyorskorongolt, jó kidolgozású, jól elsimított; keményre égetett, csengő hangú, szürke; közepesen összeszűkülő alj töredéke; díszítetlen; az alj kissé homorú, a korongról levágás után széleit elsimították, belül étel okozta barna foltok.

7. Tárolóedény (I F; 23 db; *3. kép* 6)

Csillámos homokkal, tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, kívül jól elsimított, belül enyhe korongolási bordák; jól, keményre égetett, téglavörös; vízszintesen kihajló, duzzadt, legömbölyített, vízszintesen elsimított perem, kiülő, kónikus váll, gömbös alsó rész; alj homorú; egyik töredéken égetéskor rákenődött máz nyomával, díszítetlen.

8. Füles fazék (I F; 12 db; *3. kép* 5; *12. kép* 1–7)

Tört kaviccsal, samottliszttel közepesen soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, kívül jól elsimított, belül sűrű, enyhe korongolási bordákkal; téglaszín, kívül világos téglaszín engóbbal, amin másodlagos égés miatt barnás foltok láthatók; szélesen, ívesen kihajló száj, rövid, ívelt nyak, erősen kiülő, gömbölyű váll, erősen összeszűkülő alj; a peremtől a hasig tartó szalagfüllel; a vállon sűrűn bekarcolt, vízszintes vonalkötegek; a vállon és az aljon kívül ráégett étel és korom; az alj kissé homorú.

9. Edényoldal (I F; 1 db; *3. kép* 7)

Csillámos, durva homokkal, meszes, tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, kívül jól elsimított, belül lapos, éles korongolási bordákkal; kívül ugyanab-

[4] Kiss 2001, 21–190; Vida 1999, 33–174; Az objektum megnevezése mellett szerepel az adott objektum helye az ásatás koordináta-rendszerében (*2. kép*), alatta az objektum főbb méretei (H – hosszúság; Sz – szélesség; M – mélység; a mélységadatok a mai felszíntől való távolságot jelentik), majd az objektum rövid leírása, és a leletanyaga összesítése következik. A leletanyag leírásánál nem közlök méreteket, az a mellékelt ábrán leolvasható. A kerámiánál edényenkénti egységben, anyagtípusok szerint sorba rendezve közlöm az egyes darabok leírását. A megnevezés melletti kód Vida Tivadar anyagcsoport-meghatározásai, ill. annak kiegészítése (I G csoport). A kódszám utáni szám az adott edényhez tartozó töredékek száma. A jellegtelen, biztonsággal ki nem szerkeszthető töredékeket nem írtam le, csak az összesítésnél számoltam hozzá a többi cseréphez, hogy a későbbiekben a leletanyag statisztikájához felhasználhassam az adataikat. Továbbá azért, hogy a kerámia összetételéről, mennyiségéről reális képet adhassak.

[5] Kiss Attila ásatási naplóban rögzített, bontás közbeni megfigyelése alapján a padkának e hiánya nem tartható beomlásnak.

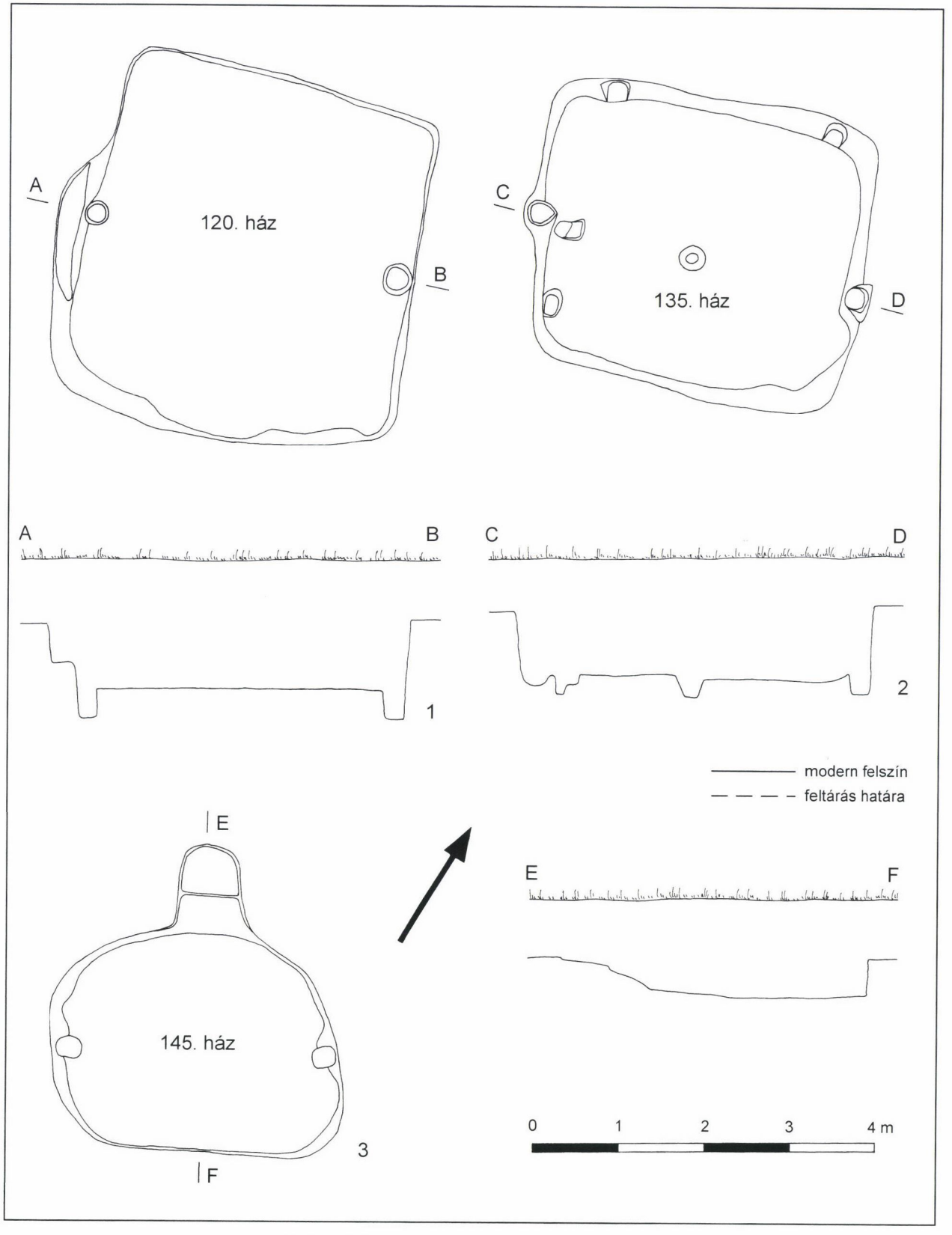

1. kép. Kölked-Feketekapu B. 1: 120. ház; 2: 135. ház; 3: 145. ház
Abb. 1. Kölked-Feketekapu B. 1: Haus 120; 2: Haus 135; 3: Haus 145

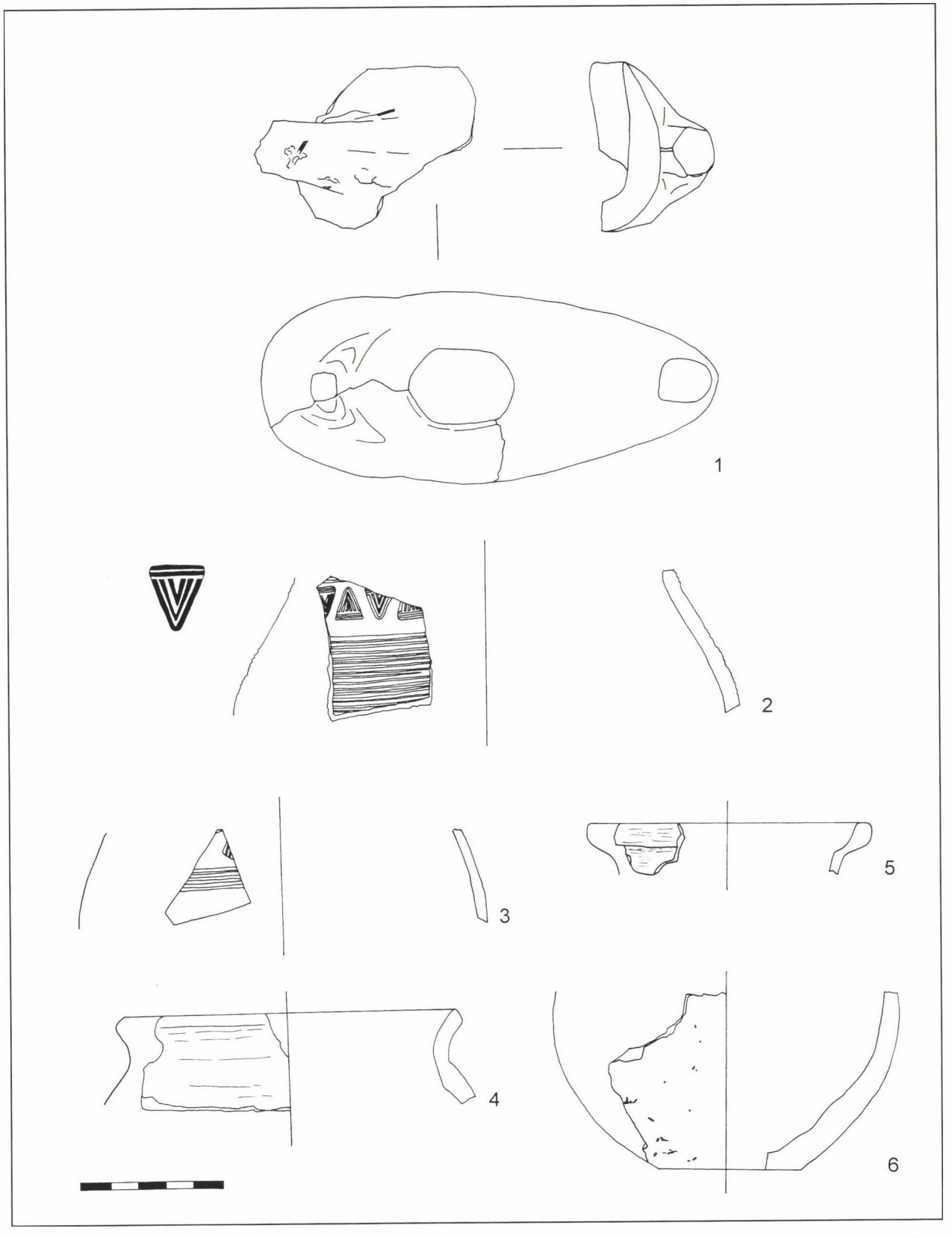

2. kép. Kölked-Feketekapu B, 120. ház. 1: kézzel formált mécses; 2–3: bepecsételt kerámia (I A=I B_2); 4–6: szürke, gyorskorongolt, késő antik-germán hatású kerámia (I G_1)

Abb. 2. Kölked-Feketekapu B, Haus 120. 1: handgeformte Tonlampe; 2–3: gestempelte Keramik (I A=I B_2); 4–6: schnellgedrehte graue Keramik spätantik-germanischer Prägung (I G_1)

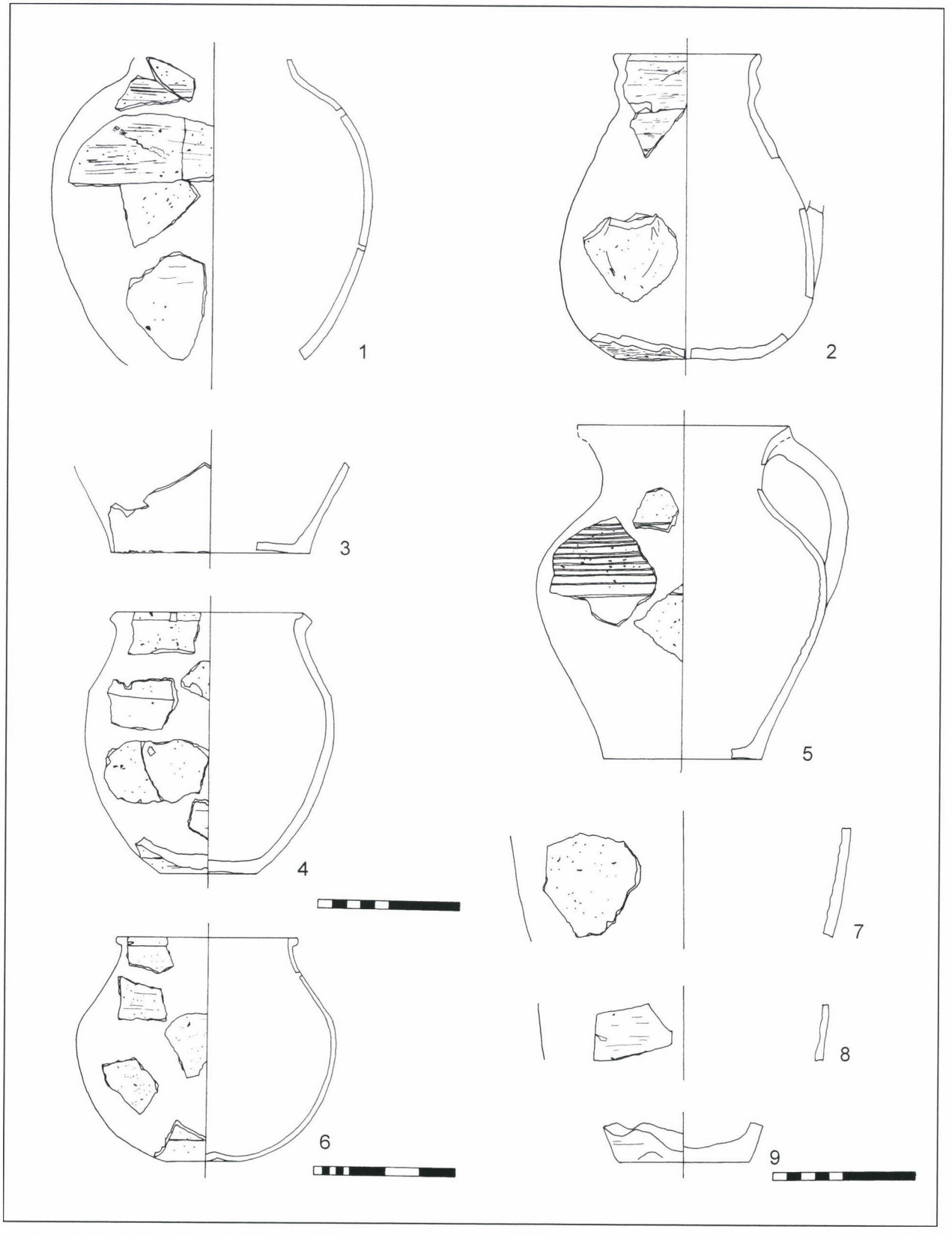

3. kép. Kölked-Feketekapu B, 120. ház. 1–3: szürke, gyorskorongolt kerámia (I B_{1-2}); 4–9: késő antik jellegű kerámia (I F)
Abb. 3. Kölked-Feketekapu B, Haus 120. 1–3: schnellgedrehte graue Keramik (I B_{1-2}); 4–9: spätantik geprägte Keramik (I F)

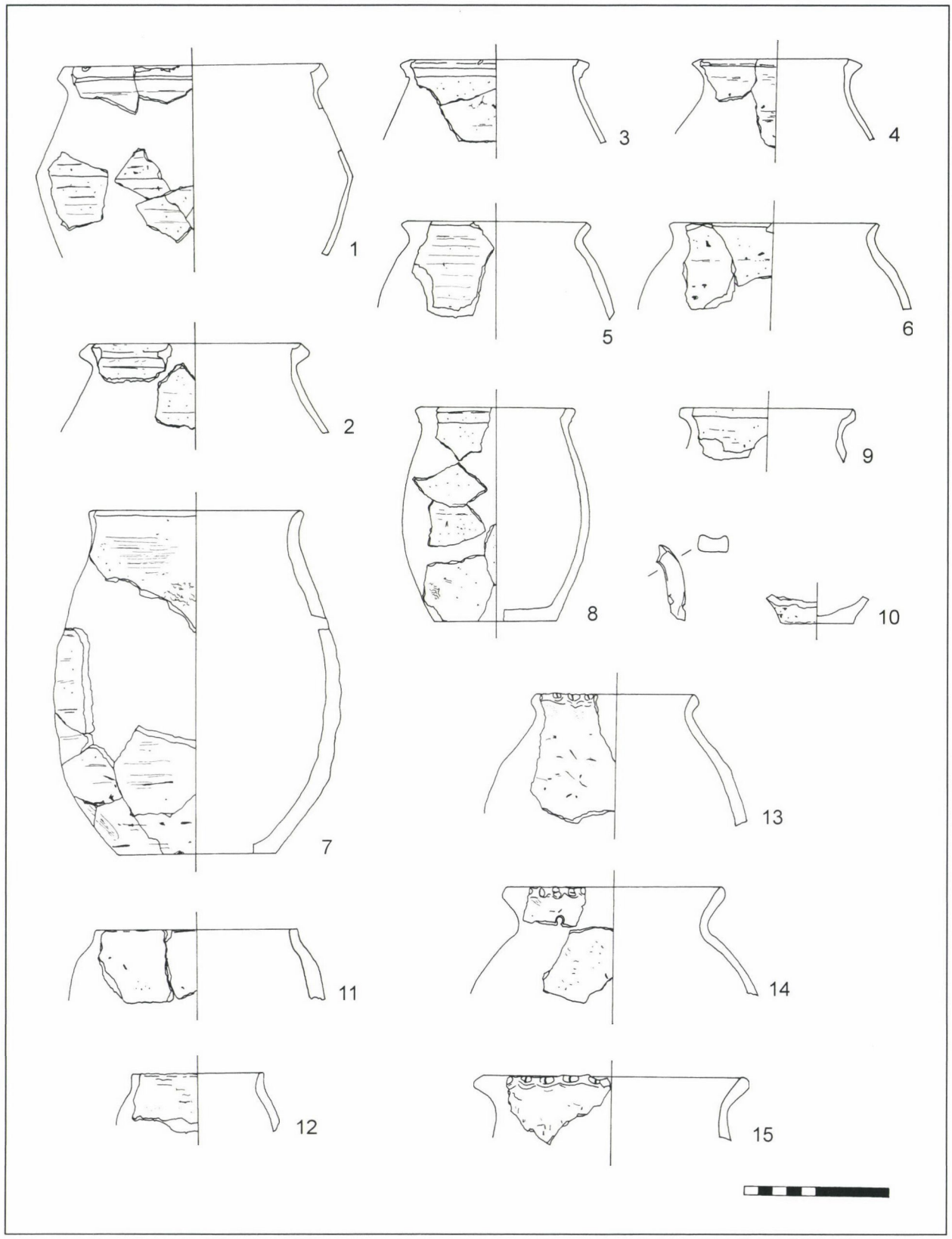

4. kép. Kölked-Feketekapu B, 120. ház. 1–10: késő antik-germán hatású, szürke, gyorskorongolt kerámia (I G_2); 11–12: prágai típusú kerámia (III E); 13–15: kézzel formált kerámia (III D)

Abb. 4. Kölked-Feketekapu B, Haus 120. 1–10: schnellgedrehte graue Keramik spätantik-germanischer Prägung (I G_2); 11–12: handgeformte Keramik vom Typ Prager Prägung (III E); 13–15: handgeformte Keramik (III D)

ból az agyagból készült engóbbal; barnásvörösre, barnás téglaszínre égetett; díszítetlen.
10. Bögrealj (I F; 1 db; *3. kép* 9)
Csillámos homokkal, kevés tört kaviccsal soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású; kívül-belül élénk téglaszín, törésében középen szürke; kívül-belül erősen lekopott, világos téglaszín engóbbal; enyhén összeszűkülő aljú edény töredéke; az aljon a korongról való levágás hurokszerű koncentrikus nyomai.
11. Bögre (I F; 15 db; *3. kép* 4; *12. kép* 8–15)
Csillámmal, tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, jól elsimított; kívül-belül vörös bevonattal, mely helyenként sötétbarnára, sötétszürkére égett másodlagosan; téglaszín; közepesen kihajló, duzzadt, ferdén elsimított, fedőhornyos perem, rövid nyak, kónikus, élesen megtörő váll, tojás alakú test; alj kissé homorú, a korongról való levágás koncentrikus, hurkos nyomaival.
12. Edényoldal (I F; 1 db; *3. kép* 8)
Tiszta, kevés homokot tartalmazó agyagból gyorskorongolt; jó kidolgozású, kívül jól elsimított, belül lapos korongolási bordákkal; csengő hangú, jól égetett, élénk téglaszín; díszítetlen.
13. Bögreperem (I G_1; 1 db; *2. kép* 4; *13. kép* 11)
Csillámos homokkal, kevés samottliszttel soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, belül enyhe korongolási bordákkal, kívül jól elsimított; keményre égetett, kívül-belül sötétszürke, törésében világosszürke; rövid, enyhén kihajló, tölcséres, legömbölyített perem, rövid nyak, enyhén összeszűkülő száj, ívelt váll.
14. Bögreperem (I G_1; 1 db; *2. kép* 5)
Csillámos homokkal, samottliszttel enyhén soványított; gyorskorongolt, jó minőségű, jó kidolgozású, jól elsimított; keményre, szürkére égetett; enyhén duzzadt, gömbölyű, fedőhornyos perem.
15. Bögre (I G_1; 1 db; *2. kép* 6; *13. kép* 12)
Jó minőségű, tiszta agyagból, csillámos homokkal, samottliszttel soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású; keményre égetett, fekete, sötétszürke; gömbös testű bögre töredéke; díszítetlen; belül ráégett ételmaradvány.
16. Fazék (I G_2; 8 db; *4. kép* 1)
Kevés csillámmal, tört kaviccsal soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, kívül-belül enyhe korongolási bordákkal; keményre égetett, csengő hangú, szürke; közepesen kihajló, duzzadt, ferdén elsimított, fedőhornyos perem, bikónikus test, széles száj; díszítetlen; peremen ételmaradvány barna foltja.
17. Fazék (I G_2; 2 db; *4. kép* 2)
Tört kaviccsal, samottliszttel közepesen soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású; keményre égetett, szürke, sötétszürke; erősen kihajló, duzzadt, ferdén elsimított, fedőhornyos perem, rövid nyak, kónikus váll; díszítetlen; kívül-belül ráégett ételmaradvánnyal.
18. Kisfazék (I G_2; 3 db; *4. kép* 3)
Kevés csillámmal, tört kaviccsal, samottliszttel közepesen soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, kívül-belül enyhe korongolási bordákkal; szürkésbarna, szürke; közepesen kihajló, erősen profilált, duzzadt, fedőhornyos perem, kónikus váll, rövid nyak; díszítetlen; kívül-belül foltokban ráégett ételmaradvánnyal.
19. Bögre (I G_2; 8 db; *4. kép* 8; *13. kép* 7–10)
Csillámos homokkal, tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, jó minőségű, jó kidolgozású, kívül-belül jól elsimított; szürke, sötétszürke; közepesen kihajló, megvastagodó, profilált, fedőhornyos peremmel, széles szájú, tojástestű, díszítetlen bögre; az alj kissé domború, a korongról levágás után elsimított, belül ételmaradvány fekete foltjaival.
20. Bögre (I G_2; 2 db; *4. kép* 4; *13. kép* 1)
Csillámos homokkal, kevés samottliszttel, tört kaviccsal soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, belül enyhe korongolási bordák, kívül jól elsimított; keményre égetett, fekete, sötét barnásszürke; erősen kihajló, duzzadt, ferdén elsimított, fedőhornyos perem, összeszűkülő nyak, enyhén ívelt váll; díszítetlen; peremen belül ráégett ételmaradvány.
21. Kisfazék (I G_2; 1 db; *4. kép* 5; *13. kép* 3)
Kevés csillámos homokkal, samottliszttel, tört kaviccsal soványított; gyorskorongolt, közepes kidolgozású, kívül-belül enyhe korongolási bordákkal; keményre égetett, belül barna, törésében szürke, kívül sötétszürke; rövid, közepesen kihajló, ferdén elsimított, tölcséres perem, rövid nyak, összeszűkülő száj, enyhén ívelt váll; kívül-belül ráégett étel foltja.
22. Kisfazék (I G_2; 2 db; *4. kép* 6; *13. kép* 2)
Csillámos homokkal, tört samottal, tört kaviccsal közepesen soványított; korongolt, durvább kidolgozású; keményre égetett, kívül szürke, törésében barna, belül barnásszürke; közepesen kihajló, ferdén vágott, rövid perem, összeszűkülő száj, enyhén ívelt váll; díszítetlen.
23. Bögre (I G_2; 1 db; *4. kép* 9)
Csillámos homokkal, samottliszttel gyengén soványított; gyorskorongolt, kívül jól elsimított, belül korongolási bordákkal; keményre égetett, szürke, sötét barnásszürke; erősen kihajló, rövid, fedőhornyos perem, széles száj, ívelt, csapott váll; díszítetlen.
24. Füles bögre (I G_2; 2 db; *4. kép* 10)
Tört kaviccsal, samottliszttel közepesen soványított; gyorskorongolt, jó kidolgozású, jól elsimított; keményre égetett, szürke; egy edényhez tartozó kis profilált szalagfül és egy edényalj; az alj egyenes, a korongról levágás koncentrikus hurkaival.
25. Fazék (I G_2; 15 db; *4. kép* 7; *13. kép* 4–6)
Tört kaviccsal, apróra tört samottal közepesen soványított; gyorskorongolt, közepes kidolgozású, kívül-belül korongolási bordákkal; keményre égetett, világosszürke, szürke, barna, sötétbarna foltokkal; enyhén kihajló, rövid, legömbölyített perem, enyhén összeszűkülő száj, ovális test; az aljon a korongról levágás durva, párhuzamos nyomai; kívül a peremen és az edény felső részén ráégett ételmaradvány; díszítetlen.
26. Fazékperem (III D; 1 db; *4. kép* 13)
Csillámos homokkal, tört samottal közepesen soványított; kézzel formált, durva; kívül agyagmázas; rosszul, gyengén égetett, sötétbarna, barna foltos, törésében fekete; közepesen kihajló, rövid, gömbölyű, ujjbenyomkodással díszített perem, egészen rövid nyak, ívesen kiülő váll, összeszűkülő száj, ovális test; belül ráégett ételmaradvánnyal.

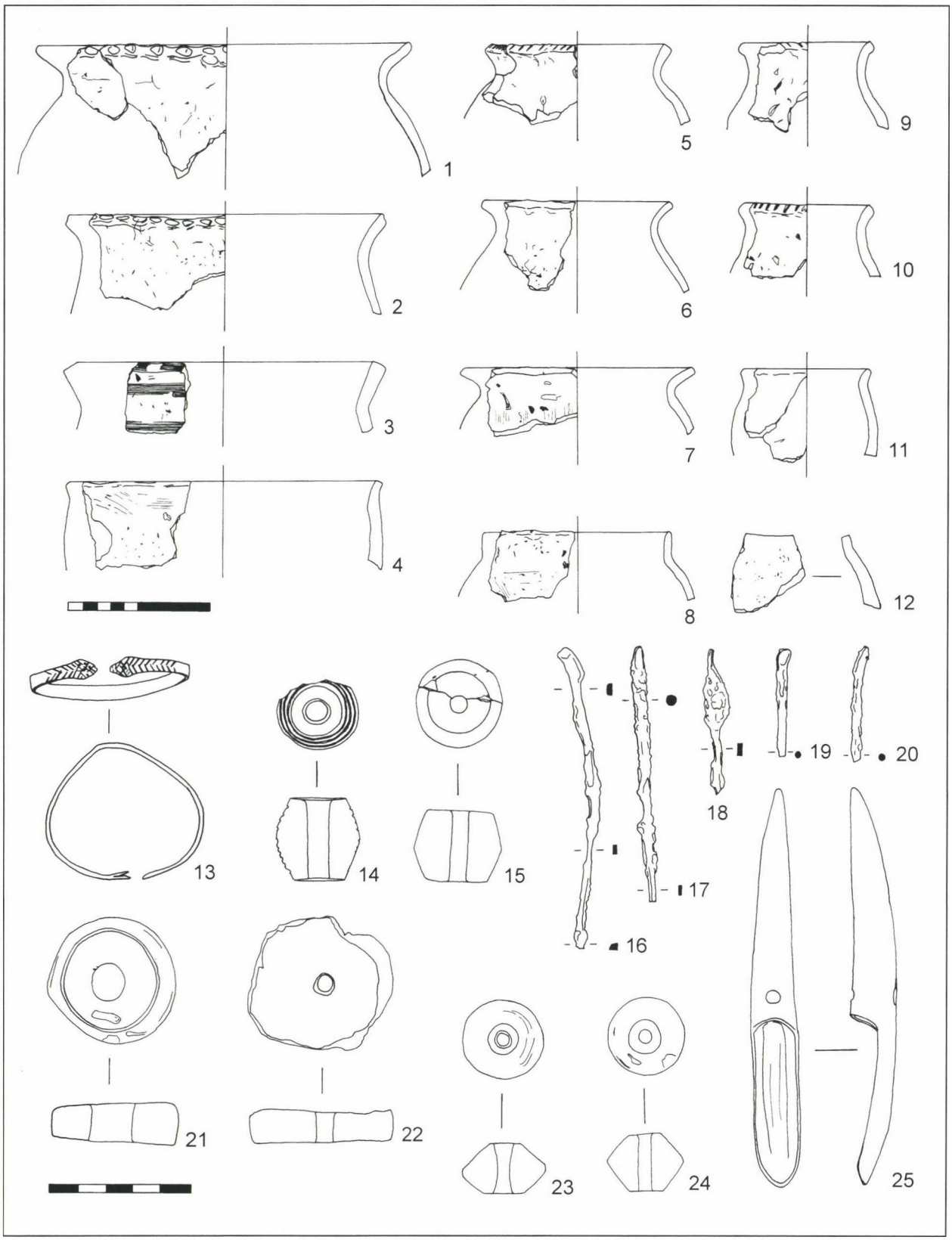

5. kép. Kölked-Feketekapu B, 120. ház. 1–12: kézzel formált kerámia (III D); 13: bronz karperec; 14–15, 21–24: agyag orsógombok, orsókarikák; 16–20: kanalas fejű vastűk; 25: agancs bogozó

Abb. 5. Kölked-Feketekapu B, Haus 120. 1–12: handgeformte Keramik (III D); 13: bronzener Armring; 14–15, 21–24: tönerne Spinnwirteln; 16–20: eiserne Nadeln mit löffelförmigen Enden; 25: Knotenlöser aus Geweih

27. Fazék (III D; 9 db; *4. kép* 14)
Apróra tört samottal, növényi anyaggal közepesen soványított; kézzel formált, durva; rosszul, gyengén égetett, kívül-belül téglaszín, sötétbarna, barna, középen fekete; közepesen kihajló, tölcséres, legömbölyített, ujjbenyomkodással díszített perem; összeszűkülő száj, kiülő, gömbölyű váll; égetés után fúrt lyukkal (javítás nyoma), a soványító anyag átüt mindkét felszínre.
28. Fazékperem (III D; 1 db; *4. kép* 15)
Tört samottal, kevés növényi anyaggal közepesen soványított; kézzel formált, durva, belül repedezett; gyengén, rosszul égetett, kívül sötétbarna, belül téglaszín, szürkésbarna, középen feketésszürke; közepesen kihajló, legömbölyített, tölcséres, ujjbenyomkodással díszített perem, széles száj, csapott váll.
29. Fazékperem (III D; 2 db; *5. kép* 1)
Tört samottal és növényi anyaggal közepesen soványított; kézzel formált, durva; rosszul, gyengén égetett, kívül barna, sötétbarna, belül barna, szürkés téglaszín, sötétbarna, törésében feketésszürke; enyhén kihajló, tölcséres, ujjbenyomkodással díszített perem, széles száj, csapott váll; kiégett növényi anyag lenyomatával.
30. Fazékperem (III D; 2 db; *5. kép* 2)
Kevés tört samottal, növényi anyaggal soványított; kézzel formált, durva; rosszul, gyengén égetett, kívül-belül téglaszín, szürkés téglaszín, barna foltos, törésében feketésszürke; kiégett növényi anyag lenyomatával; közepesen kihajló, tölcséres, legömbölyített, ujjbenyomkodással díszített perem; összeszűkülő száj, ívesen kiülő váll.
31. Fazékperem (III D; 5 db; *5. kép* 5)
Kevés tört samottal, növényi anyaggal közepesen soványított; kézzel formált, agyagmázas; kívül-belül barna, sötétbarna, középen fekete; közepesen kihajló, tölcséres, ferdén elsimított, bevagdalt perem, összeszűkülő száj, ívesen kiülő váll.
32. Bögreperem (III D; 1 db; *5. kép* 9)
Nagyobb szemcsés samottal enyhén soványított; kézzel formált, durva; agyagmázas; rosszul, gyengén égetett, kívül barna, szürkésbarna, barnásszürke, sötétbarna, belül sötétszürke, fekete, törésében fekete; enyhén, ívelten kihajló, gömbölyű, sekélyen bevagdalt perem, enyhén összeszűkülő száj, ívelt váll.
33. Bögreperem (III D; 2 db; *5. kép* 10)
Nagyobb szemcsés samottal közepesen soványított; kézzel formált, durva; gyengén, rosszul égetett, kívül barna, szürkésbarna, belül-törésében fekete; a nagyobb soványítóanyag-darabok átütnek a felszínre; enyhén, ívelten kihajló, legömbölyített, bevagdalt perem, enyhén összeszűkülő száj, viszonylag hosszú nyak.
34. Fazékperem (III D; 1 db; *5. kép* 6)
Csillámos homokkal, tört samottal, kevés növényi anyaggal soványított; kézzel formált, durva; rosszul, gyengén égetett, kívül barnásszürke, belül sötétbarna, barna, téglaszín, középen fekete; közepesen kihajló, tölcséres perem, összeszűkülő száj, enyhén, ívelten kiülő váll; díszítetlen.
35. Fazékperem (III D; 1 db; *5. kép* 7)
Nagyobb szemcséjű tört samottal közepesen soványított; kézzel formált, durva; kívül-belül téglaszín, sötétbarna foltos, törésében feketésszürke; a soványító anyag átüt a felszínre; erősen kihajló, tölcséres, ferdén elsimított perem, összeszűkölő száj, rövid nyak, ívelt váll; díszítetlen.
36. Edényperem (III D; 1 db; *5. kép* 3)
Kevés samottal, növényi anyaggal soványított; kézzel formált, durva; rosszul, gyengén égetett, kívül-belül okkerbarna, középen fekete; felületén kiégett növényi lenyomatok; enyhén kihajló, tölcséres, ferdén elsimított perem, enyhén összeszűkülő száj; a peremen bekarcolt vízszintes vonalkötegekkel díszítve.
37. Bögreperem (III D; 2 db; *5. kép* 11)
Tört kaviccsal, tört samottal közepesen soványított; kézzel formált, durva; agyagmázas; gyengén égetett; kívül barna, sötétbarna, belül-törésében fekete; rövid, enyhén kihajló, legömbölyített perem, széles száj, ovális test; belül és kívül, a hasán ráégett ételmaradvánnyal; díszítetlen.
38. Edényperem (III D; 1 db; *5. kép* 8)
Apróra tört samottal, növényi anyaggal soványított; kézzel formált, durva; rosszul, gyengén égetett, kívül-belül barna, narancssárgás barna, törésében sötétszürke; kiégett növényi anyagok lenyomatával; rövid, függőleges, legömbölyített perem, széles száj, ívelten kiülő váll; díszítetlen.
39. Edényperem (III D; 1 db; *5. kép* 4)
Csillámmal, tört kaviccsal, tört samottal soványított; kézzel formált, durva; agyagmázas; gyengén égetett, kívül-belül sötétbarna, világosbarna foltos, törésében barnásszürke, fekete; enyhén kihajló, ferdén elsimított, rövid perem, széles száj, ovális test; díszítetlen.
40. Edényperem (III D; 1 db; *5. kép* 12)
Tört kaviccsal, samottal közepesen soványított; kézzel formált, durva, deformált; gyengén égetett, sárga, sárgásszürke; enyhén befelé hajló, rövid, vízszintesen elsimított perem, enyhén, íveltelten kiülő váll; díszítetlen.
41. Fazékperem (III E; 4 db; *4. kép* 11)
Apró kaviccsal, kevés samottal erősen soványított; kézzel formált; gyengén égetett, mállékony, kívül-belül barna, sötétbarna, fekete, törésében sötétszürke, fekete; enyhén befelé hajló, rövid, vízszintesen elsimított perem, ívelten, enyhén kiülő váll; peremén kívül ráégett ételmaradvánnyal.
42. Bögreperem (III E; 1 db; *4. kép* 12)
Tört kaviccsal erősen soványított; kézzel formált, vékony agyagmázas; gyengén égetett, mállékony, feketésszürke; rövid, függőleges, legömbölyített perem, enyhén kiülő, ívelt váll; díszítetlen; belül sok ráégett ételmaradvány.
43. Bronz karperec (*5. kép* 13)
Nyitott bronz pántkarperec, enyhén kiszélesedő, kígyófejet utánzó végekkel; a végeken rovátkolt, vésett díszítés és poncolás; egyik vége repedt.
44. Orsógomb (*5. kép* 14)
Tiszta, finom agyagból, jó kidolgozású, világos barnássárgára égetett; bikónikus, sűrű vízszintes bekarcolt vonalakkal díszített; törött.
45. Orsógomb (*5. kép* 15)
Kevés samottliszttel soványított, finom, tiszta agyagból formázott; barnásszürkére égett, közepes kidolgozású; legömbölyített élű, bikónikus orsógomb.
46. Orsógomb (*5. kép* 23)
Tiszta, finom agyagból formázott, polírozott felületű, kívül barnásszürkére, sötétszürkére, törésében fehéres szürkére égetett; lapított, bikónikus testű; erősen használt, kopott.

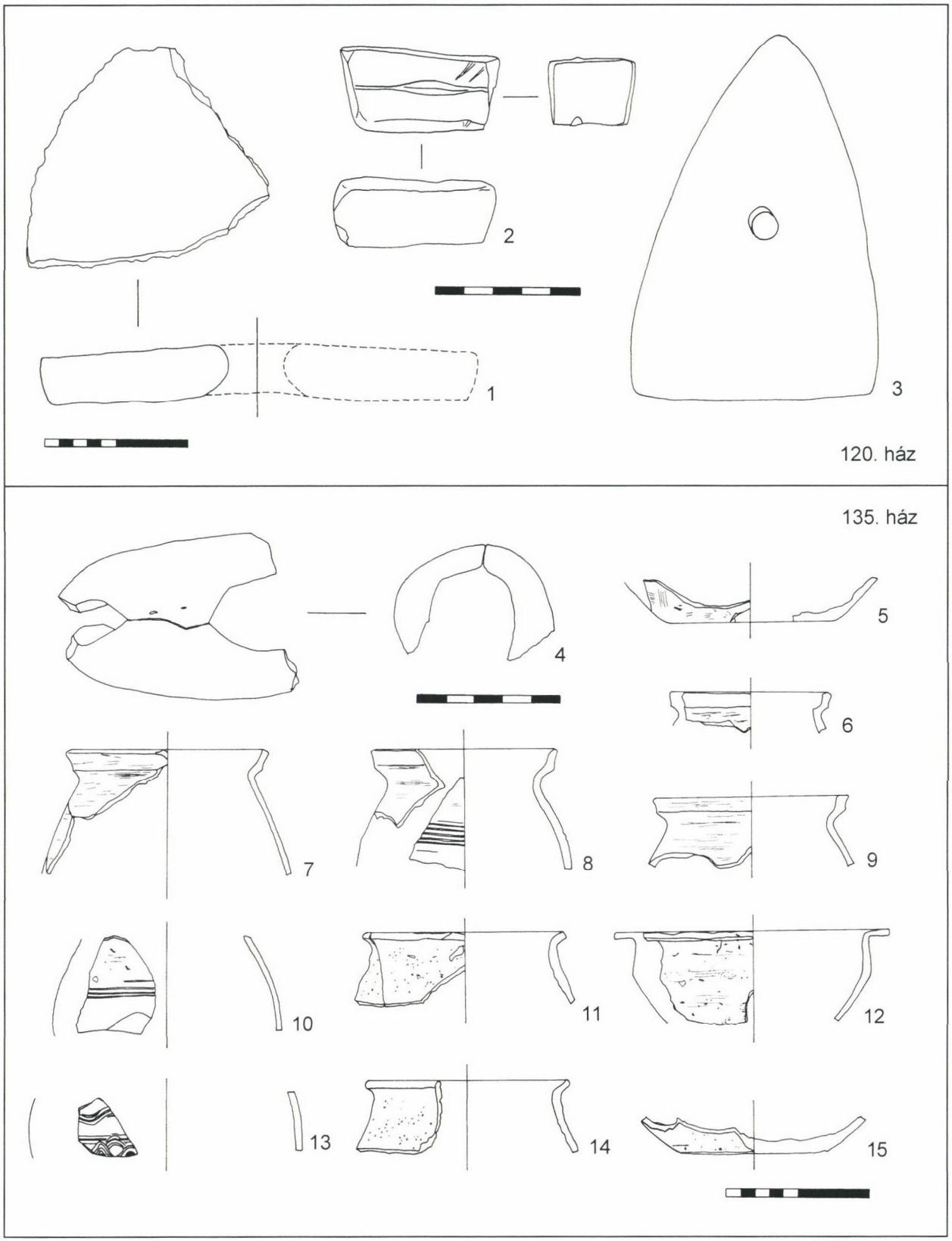

6. kép. Kölked-Feketekapu B, 120. ház. 1: malomkő; 2: fenőkő; 3: szövőszéknehezék; 135. ház, 4: kézzel formált agyagmécses; 5: gyorskorongolt szürke kerámia (I B_2); 6–7: fekete kerámia (I C_1); 8–15: késő antik-germán hatású, szürke kerámia (I G_{1-2})

Abb. 6. Kölked-Feketekapu B, Haus 120. 1: Mühlstein; 2: Wetzstein; 3: Webgewicht; Haus 135, 4: handgeformte Tonlampe; 5: feine graue schnellgedrehte Keramik (I B_2); 6–7: schwarze Keramik (I C_1); 8–15 schnellgedrehte graue Keramik spätantik-germanischer Prägung (I G_{1-2})

47. Orsógomb (*5. kép* 24)
Tiszta, finom agyagból formázott, helyenként polírozott, sötétszürkére égetett; bikónikus, díszítetlen.
48. Orsókarika (*5. kép* 21)
Csillámos homokkal, samottliszttel soványított; korongolt; vastag falú, világosszürke edényoldalból kivágott kissé szabálytalan alakú karika; homorú oldalán bekarcolt koncentrikus körrel.
49. Orsókarika (*5. kép* 22)
Samottal soványított, kézzel formált; barna, sötétbarna, törésében sötétszürke edény aljából kivágott szabálytalan karika.
50. Bogozó (*5. kép* 25)
Agancsból készített, enyhén ívelt, átfúrt, kopott, fényes felületű, díszítetlen bogozó.
51. Fenőkő (*6. kép* 2)
Kis, hasáb alakú fenőkő, egyik oldalának közepén kis csatornaszerű mélyedéssel.
52. Tűk (*6. kép* 16–20)
Vasból készült, erősen korrodált 5 db kanalas fejű vastű töredékei.
53. Vaskések
3 db egyenes hátú, egyélű vaskés töredéke.
54. Malom kövének töredéke (*6. kép* 1)
Sötétszürke, lukacsos tufából vágott, kerek malomkő töredéke, közepén ovális lyukkal. Kézimalom alsó kövének töredéke, enyhén domború, kopott, megégett őrlőfelülettel.
55. Szövőszéknehezék (*6. kép* 3)
Agyagból formázott, gyengén égetett, kúp alakú, vízszintesen fúrt lyukkal; a bontáskor még megfigyelhető volt, szétmállott.

135. ház +E +165
H: 4,125 m; Sz: 3,45 m; M: -1,375 m (*1. kép* 2)
Lekerekített sarkú téglalap alakú, földbe süllyesztett padlójú gödörház függőleges falakkal. A két rövidebb oldal közepén, és tengelyük felezőpontjánál egy-egy ágasfa oszlophelye, melyek 12,5, 27,5 ill. 27,5 cm-re nyúlnak a ház padlója alá. A Ny-ÉNy-i falnál levő oszlophely előtt egy további oszlophely (-22,5 cm) a ház tetőszerkezetének megújításáról tanúskodik. Az ÉNy-É-i oldal két sarkához közel egy-egy kisebb, sekélyebb (-10 cm) oszlophely található, illetve egy a D-DK-i oldal Ny-ÉNy-i sarkában. (Ezek vagy az esetleges felmenő fal szerkezetéhez tartoztak, koszorúfákat tarthattak, vagy egyszerűen csak a szarufák egyikét-másikát támasztották alá velük. Előbbinél a negyedik sarokban a kisebb oszlophely hiánya esetleg a bejárattal lehet összefüggésben.) A ház rövidebb oldalának (Ny-ÉNy–K-DK-i irányú) középtengelyében álló ágasok tarthatták a szelemengerendát. Tüzelőberendezésnek semmilyen nyomát nem találták. A padlón egy 10–15 cm vastag, a padlóra rárakódott, keményre letaposott földréteget figyeltek meg. Bejáratnak nem találták nyomát.

Leletanyag: kézzel formált mécses, kerámia edények töredékei (összesen 76 db): szürke gyorskorongolt kerámia (I B_2: 1 db), fekete kerámia (I C_1: 4 db), gyorskorongolt germán-bizánci provinciális hatású kerámia (I G_{1-3}; 24 db, I G_2: 12 db, I G_3: 16 db, egyéb: 7 db), kézzel formált kerámia (III D: 12 db), állatcsont.

1. Mécses (*6. kép* 4; *9. kép* 1a–b)
Samottliszttel soványított agyagból; kézzel formált; vöröses barna, téglaszín; durva kidolgozású, hengeres testű, egy kisebb és egy nagyobb lekerekített peremű lyukkal, nagyobb nyílásánál kívül-belül kormos.
2. Edényalj (I B_2; 1 db; *6. kép* 5)
Tiszta, jól iszapolt agyagból, kevés samottliszttel soványított; gyorskorongolt, kívül polírozott; középen-belül világosszürke, kívül szürke; erősen összeszűkülő edényalj töredéke; aljon korongról levágás párhuzamos csíkjai, alj széle utólag elsimított.
3. Kisfazék pereme, oldala (I C_1; 3 db; *6. kép* 7; *14. kép* 1)
Csillámos homokkal, tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, kívül jól elsimított, belül érdes, mély korongolási bordákkal; feketésszürke, fekete, keményre égetett; közepesen kihajló, profilált peremű, tojástestű edény töredékei, enyhe fedőhoronnyal.
4. Bögreperem (I C_1; 1 db; *6. kép* 6; *14. kép* 2)
Apróra tört kaviccsal soványított; gyorskorongolt, jó minőségű, jó kidolgozású; szürkésfekete, rövid, függőleges, profilált, fedőhornyos perem.
5. Fazék pereme és oldala (I G; 5 db; *7. kép* 5)
Apróra tört kaviccsal közepesen-erősen soványított; gyorskorongolt, belül sűrű korongolási bordákkal, kívül a felső harmadán szintén bordázott; kívül-belül feketésbarna, sötét szürkésbarna, középen barna, vöröses barna; közepesen kihajló peremű, gömbös testű edény töredéke; peremén ráégett ételmaradvány.
6. Kisfazék (I G; 6 db; *7. kép* 4)
Csillámos homokkal, samottliszttel soványított; gyorskorongolt, jó minőségű, egészen vékonyfalú; belül barna, kívül sötétbarna, feketésbarna; az edényalj a korongról levétel után elsimított; rövid, függőleges peremű, fedőhornyos, erősen hasasodó, gömbös testű, erősen összeszűkülő nyakkal és aljjal.
7. Bögreperem (I G_1; 1 db; *6. kép* 9; *14. kép* 5)
Csillámos homokkal, kevés apróra tört kaviccsal soványított; gyorskorongolt, jó minőségű, jó kidolgozású; kívül-belül sötétszürke, középen szürke; függőleges, profilált, fedőhornyos peremmel, ovális testű edény töredéke; peremén ráégett ételmaradvány.
8. Bögre pereme és oldala (I G_1; 2 db; *6. kép* 8; *14. kép* 3)
Apróra tört kaviccsal, csillámos homokkal soványított; gyorskorongolt; jól égetett, szürke, sötétszürke; rövid, függőleges, profilált, fedőhornyos perem, ovális alakú test; vállán bekarcolt vízszintes vonalköteg; peremén felszíne lepusztult, másodlagos égés nyomaival.
9. Fazék pereme és oldala (I G; 4 db; *7. kép* 8; *14. kép* 7, 9)
Apróra tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, a soványító anyagtól érdes felületű; sötétszürke, szürke; közepesen kihajló, ferdén vágott perem enyhe fedőhoronnyal, erősen hasasodó, gömbölyű váll; nyakán

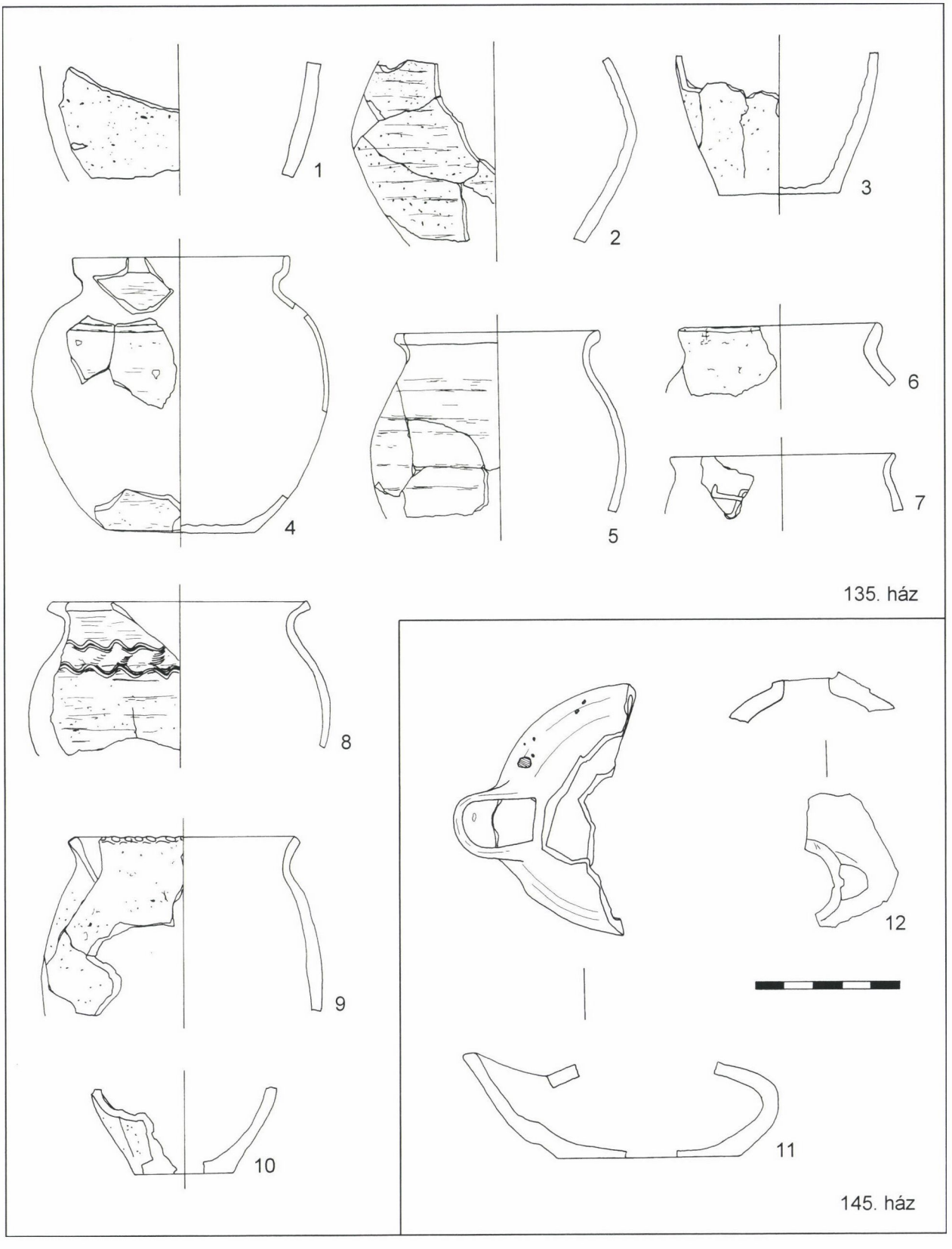

7. kép. Kölked-Feketekapu B, 135. ház. 1–5, 8: szürke, késő antik-germán hatású kerámia (I G); 6–7, 9–10: kézzel formált kerámia (III D); 145. ház, 11–12: korongolt agyagmécsesek

Abb. 7. Kölked-Feketekapu B, Haus 135. 1–5, 8: schnellgedrehte graue spätantik-germanisch geprägte Keramik (I G); 6–7, 9–10: handgeformte Keramik (III D); Haus 145, 11–12: gedrehte Tonlampen

2 soron bekarcolt hullámvonalköteggel, belül a hasán, kívül a vállán-peremén ráégett ételmaradvány.
10. Kisfazék oldala (I G_1; 1 db; *6. kép* 10)
Apróra tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, kívül-belül jól elsimított; kívül feketésszürke, sötétszürke, belül szürke; ovális testű edény töredéke; bekarcolt vízszintes vonalköteggel.
11. Fazékoldal (I G_1; 1 db; *6. kép* 13)
Csillámos homokkal, apróra tört kaviccsal soványított; gyorskorongolt; kívül-belül sötétszürke, középen szürke, szürkésvörös csíkkal; enyhén ívelt edényoldal töredéke, két bekarcolt hullámvonalköteg közt vízszintes vonalköteggel díszítve.
12. Bögreperem (I G_2; 2 db; *6. kép* 11; *14. kép* 8)
Tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, belül éles, kívül enyhe korongolási bordákkal; a soványító anyagtól érdes felületű, jól égetett, kemény anyagú, szürke, sötétszürke; közepesen kihajló, ferdén vágott, rövid perem, kónikus váll.
13. Bögreperem (I G_2; 2 db; *6. kép* 14; *14. kép* 6)
Tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, a felület érdes a soványító anyagtól, belül éles, kívül enyhe korongolási bordák; kívül-belül szürke, középen világosszürke; közepesen kihajló, ferdén vágott rövid perem, kónikus váll; peremén kevés ráégett ételmaradvány.
14. Tál (I G_2; 1 db; *6. kép* 12; *14. kép* 4)
Tört kaviccsal közepesen (erősen) soványított; gyorskorongolt, a soványító anyagtól érdes felületű, a perem deformálódott; sötétszürke, feketésszürke; vízszintesen kihajló, függőlegesen vágott peremű, rövid, hengeres vállú, ívelt aljú tál töredéke.
15. Fazékoldal (I G_2; 1 db; *7. kép* 1)
Tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt, kívül jól elsimított, belül enyhe korongolási bordák, a soványító anyag miatt érdes felület; barnássárga, sárgás téglaszín; ovális testű edény oldaltöredéke.
16. Edényalj (I G_2; 1 db; *6. kép* 15)
Tört kaviccsal közepesen soványított; gyorskorongolt; szürke; alja a korongról levágás után elsimítva, enyhén domború fenék; oldala másodlagosan megégett.
17. Fazékoldal (I G_3; 6 db; *7. kép* 2)
Durvára tört kaviccsal, samottliszttel erősen soványított; gyorskorongolt, kívül enyhe, belül éles, erős korongolási bordákkal, a soványító anyag miatt érdes felület; kívül-belül sötétszürke, sötét barnásszürke, középen két rozsdabarna csík között sötétszürke; bikónikus testű fazék töredékei.
18. Kisfazék alja (I G_3; 2 db; *7. kép* 3)
Durvára tört kaviccsal, kevés tört samottal erősen soványított; gyorskorongolt, a soványító anyag miatt érdes felületű, kívül jól elsimított, belül sűrű korongolási bordákkal; kívül sötétbarna, belül barna, középen fekete, viszonylag gyengén égetett; alját a korongról levágás után elsimították.
19. Fazék pereme és oldala (III D; 4 db; *7. kép* 9)
Tört kaviccsal, tört samottal, csillámos homokkal közepesen soványított; kézzel formált, hurkatechnika nyomaival; gyengén, egyenetlenül égetett, kívül sötétbarna, vöröses barna, barna, sötét szürkésbarna, belül téglaszín, sötétbarna, középen feketésszürke; enyhén kihajló, ferdén elsimított, ujjbenyomkodással díszített perem, széles száj, csapott váll, ovális test.
20. Kisfazék pereme (III D; 1 db; *7. kép* 6)
Tört samottal közepesen soványított; kézzel formált, durva kidolgozású; belül repedezett, kívül agyagmázas; rosszul égetett, középen fekete, kívül-belül feketésbarna, sárgásbarna, barna; közepesen kihajló, ferdén elsimított tölcséres perem, összeszűkülő nyak.
21. Kisfazék pereme (III D; 1 db; *7. kép* 7)
Csillámos homokkal, tört kaviccsal soványított; kézzel formált; kívül-középen fekete, belül világosbarna; enyhén kihajló, legömbölyített perem, széles száj, csapott váll; vállán bekarcolt szvasztikával.
22. *Bögrealj* (III D; 1 db; *7. kép* 10)
Tört kaviccsal, kevés növényi anyaggal soványított; kézzel formált, kívül agyagmázas; kívül szürke, középen fekete, belül barna, sötétbarna; erősen összeszűkülő aljú edény töredéke.

145. ház +I +17

H: 3,375; Sz: 2,55; M: –1,125; bejárat: H: 1,05; Sz: 0,45 (*1. kép* 3)

Lekerekített négyzet alakú, földbe süllyesztett padlójú gödörház függőleges falakkal. DNy-i és ÉK-i oldalának közepén egy-egy oszlophellyel. Ez a két ágas tarthatta a tető szelemengerendáját. Az ÉNy-i oldal közepén volt egy keskeny, a ház négyszögéből kiugró, lepusztult lépcsős bejárat maradványa két lépcsőfokkal. Tüzelőberendezésnek semmilyen nyomát nem találták. A padlón behordott, keményre taposott földréteg volt.

Leletanyag: mécses, lándzsahegy, ár/poncoló, vaspenge töredékei, kerámia edények töredékei (összesen 11 db avar kori): fekete kerámia (I C_1: 1 db) bizánci provinciális import (I F: 4 db), szürke, germán-bizánci provinciális hatású (I G_3: 4 db), kézzel formált (III D: 2 db), állatcsont.

1. Mécses töredéke (*7. kép* 11; *11. kép* 1a–b)
Kevés csillámos homokot tartalmazó, tiszta agyagból, gyorskorongolt; kerek olajtartóhoz utólag kivágott, hozzáragasztott, kissé felemelkedő orrú, viszonylag nagyméretű kanóctartó; jól égetett, barna, barnás téglaszín, az edény oldalán sárgás mázcseppekkel.
2. Mécses töredéke (*7. kép* 12; *11. kép* 2)
Kevés csillámos homokot tartalmazó, tiszta agyagból, gyorskorongolt; enyhén polírozott külső felülettel, jó minőségű; kívül-belül barna, szürkésbarna, középen szürke; viszonylag nagyméretű olajlyuk töredéke, kicsi karimával, az olajlyuk pereménél kis, felálló hurkafül indításával.
3. Fazékoldal (I C_1; 1 db; *8. kép* 1)
Apróra tört kaviccsal, csillámos homokkal közepesen soványított; gyorskorongolt; kívül-belül fekete, középen szürke, keményre égetett, jó minőségű; széles szájú, enyhén ívelt vállú, gömbös testű edény töredéke; 3 soron sekélyen bekarcolt vízszintes vonalkötegekkel díszítve.

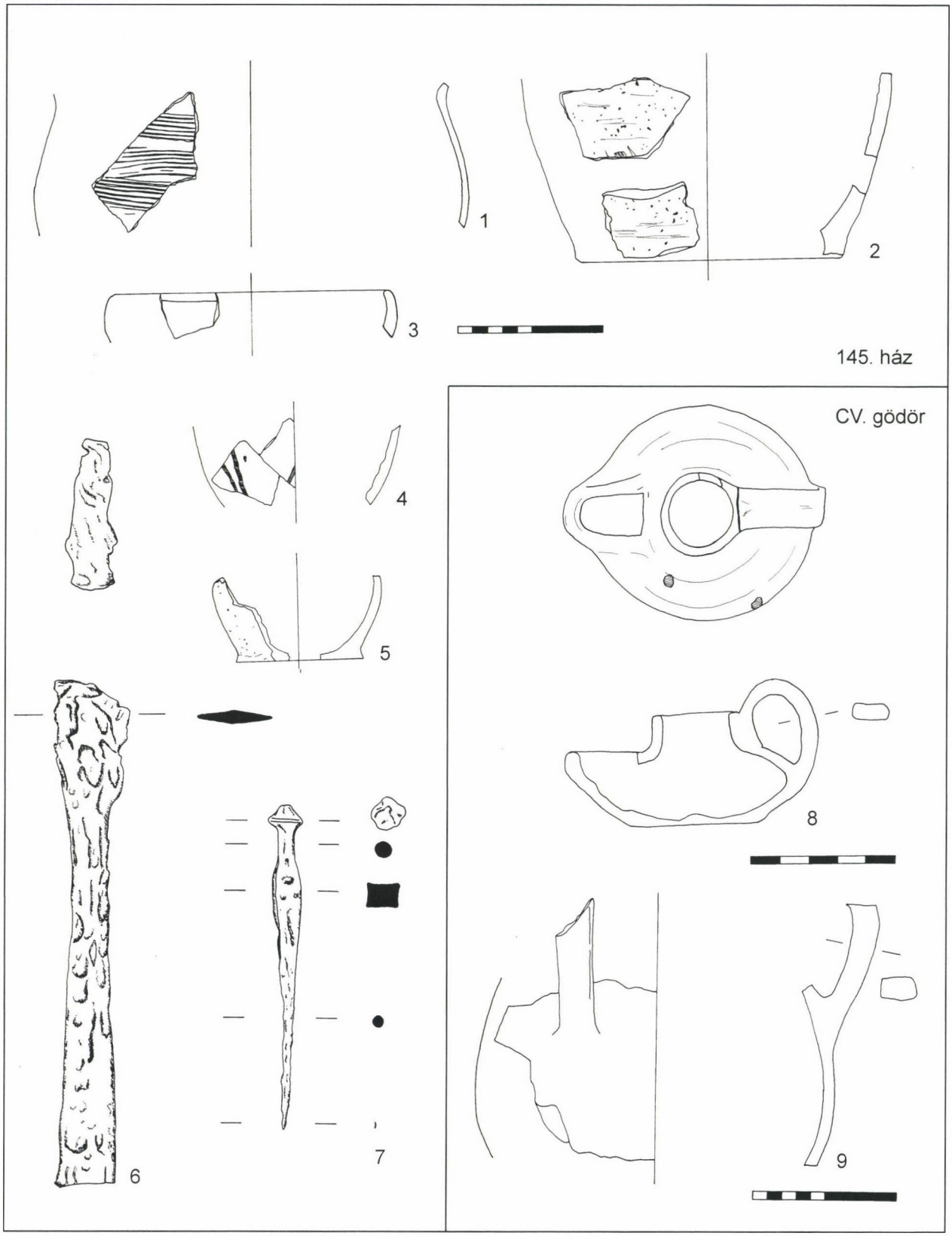

8. kép. Kölked-Feketekapu B, 145. ház. 1: fekete kerámia (I C_1); 2: szürke, késő antik-germán hatású kerámia (I G_3); 3–4: késő antik importkerámia (I F); 5. kézzel formált kerámia (III D); 6: vas lándzsa; 7: vas ár/poncoló; CV. gödör, 8: korongolt agyagmécses; 9: szürke gyorskorongolt kerámia (I B_2)

Abb. 8. Kölked-Feketekapu B, Haus 145. 1: schwarze Keramik (I C_1); 2: graue Keramik spätantik-germanischer Prägung (I G_3); 3–4: spätantike Importware (I F); 5: handgeformte Keramik (III D); 6: eiserne Lanzespitze; 7: eiserne Ahle/Punzer; Grube CV, 8: scheibengedrehte Tonlampe; 9: graue scheibengedrehte Keramik (I B_2)

4. Tálperem (I F; 1 db; *8. kép* 3; *11. kép* 4)
Kevés csillámos homokot, samottlisztet tartalmazó, tiszta agyagból; gyorskorongolt, jó minőségű; jól égetett, élénk téglaszín; matt vörös festéssel díszített kívül-belül, e fölött belül és a perem szélén fehér engóbbal; behúzott peremű tálka töredéke.
5. Csésze/bögre oldaltöredékei (I F; 3 db; *8. kép* 4; *11. kép* 3)
Kevés csillámos homokot, samottlisztet tartalmazó, tiszta agyagból; gyorskorongolt, kívül jól elsimított, belül éles korongolási bordákkal; jó minőségű, jól égetett, élénk téglaszín, kívül matt vörös festésen lecsorgó sárgás mázzal.
6. Fazék alja és oldala (I G_3; 4 db; *8. kép* 2)
Tört kaviccsal erősen soványított; gyorskorongolt, a soványító anyagtól felülete érdes, kívül jól elsimított, belül sűrű korongolási bordákkal; kívül sötétbarna, barna, középen szürkésbarna, belül fekete; ovális testű edény töredékei.
7. Bögrealj (III D; 1 db; *8. kép* 5)
Csillámos homokkal, tört samottal soványított; kézzel formált; kívül-belül barna, sötétbarna foltos, középen sötétszürke; gömbös testű bögre töredéke.
8. Vas lándzsa (*8. kép* 6)
Enyhén kúpos köpűjű vaslándzsa töredéke; keskeny, nádlevél alakú penge indításával, a köpű alján két oldalt egy-egy rögzítésre szolgáló szöglyuk.
9. Vas ár/poncoló (*8. kép* 7)
Négyzetes hasáb alakú testtel, erősen keskenyedő, tűszerű hegyű; a heggyel átellenben egy lapított gömb alakú fej, melyen kalapácsütések nyomai láthatók.

CV. gödör +D +54
H: 1,1; Sz: 1; M: -0,95
Ovális alakú gödör.[6]
Leletanyag: mécses, korsó (I B_2; 1 db), kézzel formált kerámia (III D; 3 db).

1. Mécses (*8. kép* 8; *10. kép*)
Kevés csillámos homokot tartalmazó, tiszta agyagból, gyorskorongolt; jól égetett, vörös, téglaszín; a kerek olajtartóból hengeresen kiemelkedő, viszonylag nagyméretű olajlyuk peremétől a test oldalához ragasztott kis, felálló szalagfüllel utólag kivágott, hozzáragasztott, vízszintes orrú kanóclyukkal; fekete égésnyomokkal a kanóclyuknál körben, az olajtartón kis sárgás mázpöttyökkel.
2. Korsó/nagyobb fazék oldala és füle (I B_2; 1 db; *8. kép* 9)
Homokkal, samottliszttel közepesen soványított; gyorskorongolt, kívül jól elsimított, belül enyhe korongolási bordákkal; világosszürke; belső felülete lemezesen lepusztult nagyobb felületen; nagyobb méretű, tojástestű, szalagfüles korsó vagy nagyobb fazék töredéke, díszítetlen.

[6] Rajza csak az összesítő térképen szerepel, az ásató őskorinak, vagy császárkorinak vélte. A szűkszavú naplóban nem találtam több információt az objektumról. A gödör leletei alapján azonban avar korinak határozható meg.

Értékelés

1. Házak[7] *(1. kép)*

A mécsesek három házból és egy gödörből kerültek elő. A kölkedi telepen a különböző formájú gödrök, szabadon álló kemencék mellett földbe süllyesztett padlójú házak álltak. A négy, fent leírt objektum sem méretben, sem formában nem különbözik a többi Kölkeden feltárt jelenségtől. A házak egy részében semmiféle tüzelőberendezés nem volt megfigyelhető. A két ágasfás típus az avar kor településeinek jellegzetes háztípusa. Ritkábban a koszorúgerendás változat is megfigyelhető.[8] Ilyen szerkezetre utalnak a 135. ház gödrének szélén talált kisebb cölöplyukak. De ezek lehetnek egy esetleges tető-megerősítés nyomai is. Ebben az utóbbi esetben mindhárom ház az avar kor leggyakoribb háztípusába tartozna. Lépcsős lejárat nyomai is több helyen kerültek elő avar telepekről. A tüzelőberendezés hiánya azonban leginkább a germán háztípusok sajátjának tekinthető.[9]

2. Mécsesek

A három gyorskorongolt mécsest külön kell választani a szabad kézzel formált daraboktól (*2. kép* 1; *6. kép* 4; *9. kép*). Az utóbbiak értékelése egyértelmű: házi, helyi készítménynek tartható, kora avar korinak határozható meg. Pontos párhuzamukat a dunaújvárosi telepről, a 28. házból ismerem, ahol kézzel formált kerámiával együtt került elő.[10] Bóna István a bizánci mécsesek utánzatának tartja. Párhuzamaként a más formai típusba tartozó, kishegyesi/Mali Idoš avar temető 75. sírjából származó korongolt, mázas lámpást ismerteti.[11] A Kishegyesen előkerült töredék[12] inkább a kölkedi korongolt mécsesekhez áll közelebb, de késő római antiquaria volta sem zárható ki. További avar kori kézzel formált mécses ismert Baráthely II. lelőhelyről[13] Erdélyből, Tîrgşorról és Soldat Ghivanról,[14] a Kárpátok és az Al-Duna közti területről. Ezek mind formá-

[7] A telep háztípusait egy későbbi tanulmányban kívánom feldolgozni.
[8] Madaras 1989, 27.
[9] Madaras 1989, 24, 27.
[10] Bóna 1973, 31, 2. t. 10-11.
[11] Bóna 1973, 79.
[12] Gubitza 1907, 362-3.
[13] Vékony 1974, 226; Zaharia 1971, 283, fig. 6/3.
[14] Vékony 1974, 226; Zaharia 1971, 283, 23. j.; Theodorescu 1964, 492.

ban, mind anyagukban, kidolgozásukban megegyeznek a dunántúli darabokkal. Mindenképpen a korabeli bizánci mécsesek utánzatának kell tartanunk az avar szállásterületen előkerült, kézzel formált hengeres lámpásokat. A birodalmon belül a 6–7. században is készültek a nagy műhelyeken kívül ilyen teljesen leegyszerűsödött formájú mécsesek: a Balkán mellett Egyiptomból, a Közel-Keletről, Kis-Ázsiából is ismerünk durva, csaknem hengeres mécseseket.[15] Több különböző mécsesformából is levezethető a kölkedi hurkaszerű alakja: a kora bizánci periódusban elterjedt észak-afrikai mécsesformák leegyszerűsödött, helyi utánzatain már csak elmosódó díszítés (kis szemölcsszerű dudorok, sugaras díszítés) van, az olajtartó alig szélesebb a kanóctartó résznél, és ezek nem különülnek el élesen.[16] De az ún. béka alakú mécsesek között is találunk a biztosan avar, helyi készítésű lámpáshoz hasonló darabokat.[17] A mécses hátsó részén vízszintesen elhelyezkedő hurkafül a bizánci bronzmécsesek utánzatain fordul elő ebben a korszakban. Az avar uralom alatti területen előkerült mécsesek azt bizonyítják, hogy az avar birodalom lakosságának egy része ismerte az olajjal működő lámpásokkal való világítás késő antik technikáját, feltehetően a kora avar kori intenzív bizánci kapcsolataiknak köszönhetően. Mivel sötét gödörházaikban valami fényt ők is igényeltek, átvették ennek a világítóeszköznek a használatát. A feltárt, közölt avar településeken nagyon ritka leletnek számít. Ennek egyik oka nyilván az, hogy csak teleptöredékek ismertek, kevés a nagyobb felületű feltárás. Továbbá a többi bizánci leletanyag elterjedését figyelembe véve csak a Kelet-Dunántúlon számolhatunk igazán jelentős késő antik hatással. Ugyanakkor mindhárom régióval kapcsolatban felmerült, hogy ott, az avar uralom alatt egyes germán népcsoportok éltek.[18]

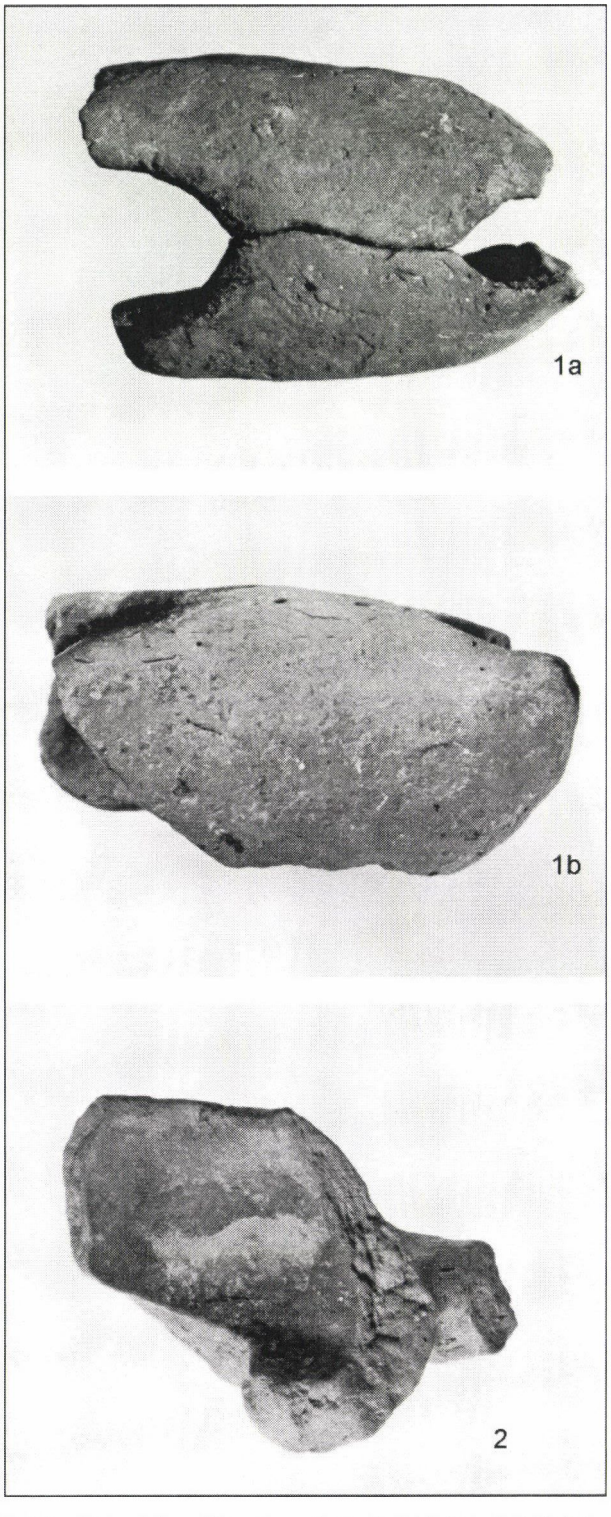

9. kép. Kézzel formált mécsesek. 1a–b: 135. ház; 2: 120. ház
Abb. 9. Handgeformte Tonlampen. 1a–b: Haus 135; 2: Haus 120

A másik három mécses (*7. kép* 11–12; *8. kép* 8; *10. kép; 11. kép* 1–2) már finoman iszapolt agyagból készült, gyorskorongolt, jó kidolgozású. Kettőn a mázcseppek arra utalnak, hogy mázas kerámiával együtt égették ki őket, így semmiképpen sem tarthatók helyi készítménynek. (A kölkedi telepen feltárt gyorskorongolt kerámia minősége alapján az avar fazekasok is képesek lettek volna ilyen lámpásokat gyártani.) Közös jellemzőjük a viszonylag nagy, kerek, felmagasodó, bikónikus testű olajtartó, nagyméretű beöntőlyukkal. A két épebb darabnál megegyezik még a kanóclyuk kiképzése is: közvetlenül az olajtartóhoz erősített csőrszerű, előreugró kanóctartó,

[15] Menzel 1954, 88, Abb. 75/10, 12.
[16] Menzel 1954, 88, Abb. 75/10; Gomolka 1966, Taf. I/8, Taf. II/9, Taf. VI/42, 43a; Gomolka-Fuchs 1982, Taf. 71/583.
[17] Menzel 1954, 88, Abb. 75/12.
[18] Vékony 1974, 226; Kiss 1992, 63–64.

nagyméretű, D-alakú lyukkal. Szintén két töredéken egy, a beöntőlyuktól az edény testéig lefutó, felálló szalagfül van, ill. volt. Mindhárom darab díszítetlen.

A késő római mécsesek szinte kivétel nélkül formába nyomottak. Kr. u. 1. századig készítettek tömegesen korongon felhúzott testű lámpásokat. A 4. században azonban újra megjelennek a gyorskorongolt darabok, és a kora középkorban (5–7. században) végig megtalálhatók a formába préseltek mellett. Az olajlyuk és a kanóclyuk megnagyobbodását is a 4. századtól keltezik. A kora középkori példányokon szintén általános marad. A fülkiképzésben is fordulópont a 4. század: a merőlegesen, magasan felálló bütyökfüleket erre a késői periódusra teszik. Ezek mellett már ekkor megjelennek kis számban a bizánci mécsesekre jellemzőnek tartott, az olajlyuk peremétől, a test oldaláig tartó szalagfülek. A beöntő nyílást keretező *discus*/tükör hiánya, a bikónikus test is erre a késői időszakra (4–7. század) tehető.[19]

A hengeresen felmagasodó beöntő nyílással rendelkező ép darab pontos párhuzamát a kranji, 5–7. századi temető 230. sírjában tárták fel.[20] Karinthiából, Duelből, a késő antik hegyi erődített telep 6. századi leletanyagából ismert a kölkedi CV. gödörből előkerülttel szinte azonos mécses.[21]

A korongolt, díszítetlen, nagyméretű, kerek olajtartójú mécsesek gyakoriak a bizánci provinciális, 4–6. századra datált leletanyagban. Sadovecből mélyített *discus*ú, függőlegesen felálló bütyökfülű darabok ismertek a 6. századból.[22] Iatrus-Krivináról a 4. századtól az 5. század közepéig keltezett rétegekben igen szép számmal fordultak elő lapos, illetve homorú *discus*ú, felálló bütyökfüles mécsesek.[23] A mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum gyűjteményében is vannak Kis-Ázsiából, a Balkánról származó, lapos, illetve mélyített *discus*ú, átfúrt bütyökfüles, illetve szalagfüles, korongolt lámpások a kora keresztény, késő antik periódusra keltezve.[24] Az ugyanitt található 6–7. századi, bikónikus testű, lapos, illetve felmagasodó peremű, *discus* nélküli, nagy olajlyukú, kis, csőrös kanóclyukú, szalagfüles arab mécsesek követik a bizánci lámpások fejlődési irányát.[25] Lapos és homorú *discus*ú bütyökfüles darabok Serdika, a mai Szófia környékéről is ismertek a vállra ragasztott kis szalagfüles variációk mellett a 4–6. századból.[26] Arčarról egy *discus* nélküli, felmagasodó olajlyukú mécses került elő.[27] A lengyel gyűjtemények anyagát feldolgozva M. Bernhard közöl a kölkediekhez leginkább hasonló, szalagfüles mécseseket az 5–7. századra keltezve Kis-Ázsiából, Egyiptomból.[28] Caričin Gradból, a 6–7. századi rétegekből előkerült mécsesek közül a bikónikus, a kölkedieknél kissé nyújtottabb testű, nagy olajlyukú, sima, vagy felmagasodó peremű, a pe-

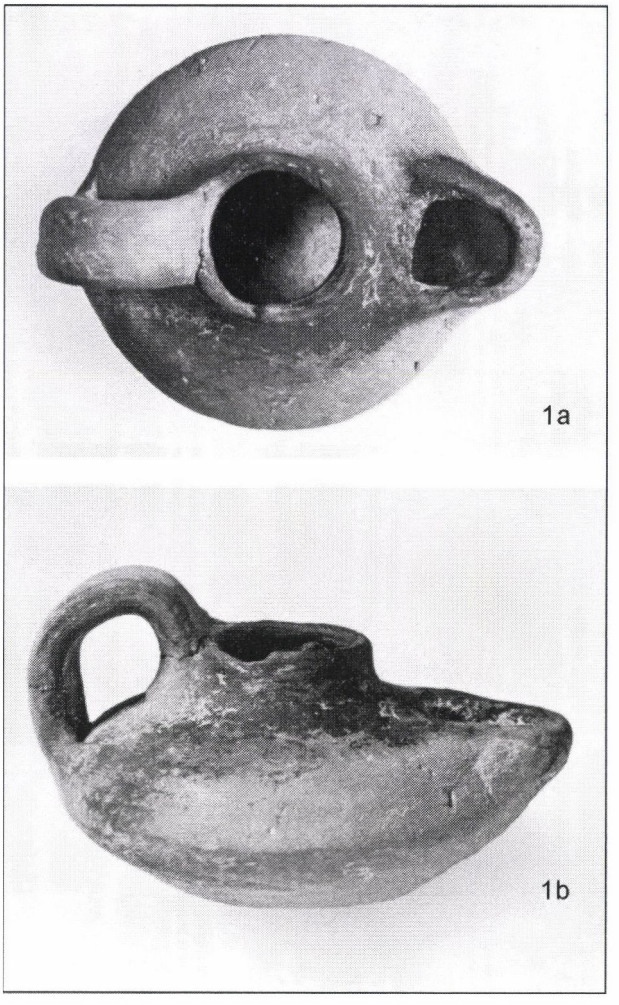

10. kép. Korongolt agyagmécses, CV. gödör
Abb. 10. Gedrehte Tonlampe aus der Grube CV

[19] Iványi 1935, XXII. típus, 21; Szentléleky 1969, 131–2; Gomolka 1968, 186; Gomolka-Fuchs 1982, 166; Kuzmanov 1992b, 227.

[20] Stare 1980, 67, T. 72; Od Rimljanov do Slovanov, 63, Nr. 190.

[21] Steinklauber 2001, 120, Abb. 35.

[22] Velkov 1935, Taf. 20/2: 3, 8.

[23] Gomolka 1966, Taf. II/16, Taf. III/17, Taf. V/31, 37, Taf. VI/38–40, Taf. VII/46–9, Taf. VIII/52, 56–7; Gomolka-Fuchs 1982, 192–5, Kat. Nr. 527–565, Taf. 67–68.

[24] Menzel 1954, 85, Abb. 72/5–6, 10.

[25] Menzel 1954, 102, Abb. 83, 84.

[26] Stančeva-Grigorova 1989, 66–67, Obr. 2–3; Kuzmanov 1981, 13–14, Obr. 4.

[27] Kuzmanov 1992c, 49–50, Nr. 405, fig. 85/11.

[28] Bernhard 1955, 341, 348–9, Tabl. CXXIV. Nr. 394, Tabl. CXXV. Nr. 395, 397, Tabl. CXXIII. Nr. 393, Tabl. CXII. Nr. 370.

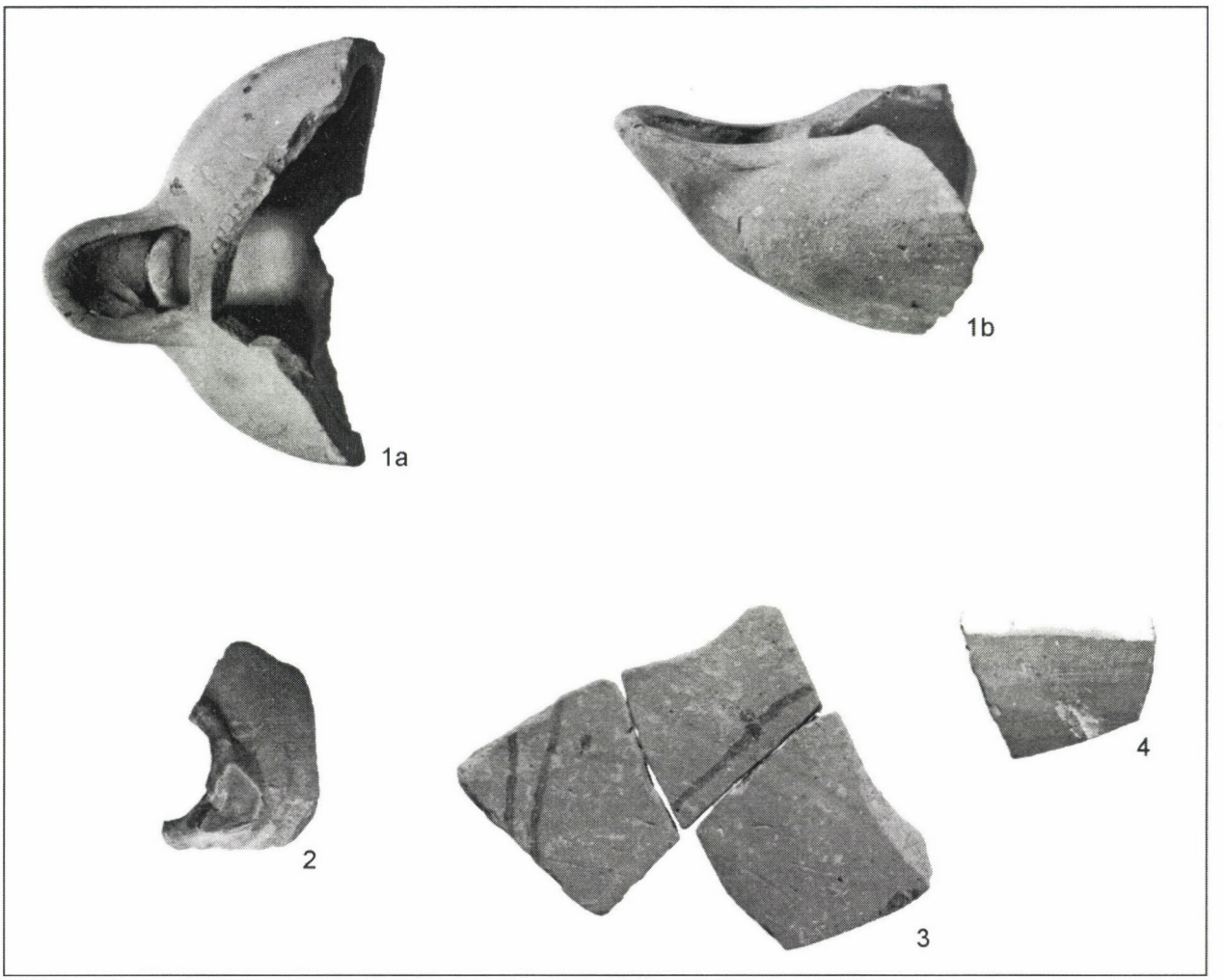

11. kép. Kölked-Feketekapu B, 145. ház. 1–2: korongolt agyagmécsesek; 3–4: késő antik importkerámia
Abb. 11. Kölked-Feketekapu B, Haus 145. 1–2: gedrehte Tonlampen; 3–4: spätantike Importware

remtől a hasig tartó szalagfüles lámpásokat Lj. Bjelajac a bizánci bronzmécsesek utánzatainak tartja. Mind korongolt, helyi, provinciális készítmény.[29] A zágrábi és a belgrádi Nemzeti Múzeum gyűjteményében is találhatók discus nélküli, bikónikus testű, nagyméretű, felmagasodó olajlyukú, többnyire mázas, bütyök- és szalagfüles, korongolt mécsesek a 4–6. századból Sirmiumból, Vinkovacról, Radovanciról, Osijek/Eszékről.[30] Stobiból bikónikus testű, nagyméretű olajlyukú, felső szalagfüles, előreugró kanóctartójú, korongolt, mázatlan 6. századi lámpás került elő, amelyet Glumac a bizánci fémmécsesek utánzatának tart (XII. típus).[31]

[29] Bjelajac 1990, 187, Pl. XXII 6–7.
[30] Vikić-Belančić 1975, 61, Kat. 999–1076, Tabla XLVII/ 1, 3, 6, 8, XLIX/7, 10, XLIII/4, 5; Glumac 2001, IX. típus, 220, szl. 9–11, 21–23.
[31] Glumac 2001, 223, szl. 15, 25.

A kölkedi mécsesek párhuzamai a 4–6. századra keltezhetők. Ezeket az egyszerű, helyi készítésű lámpásokat szinte változatlan formában hosszú ideig használták. Az avar szállásterületen levő telepen talált daraboknál nem zárható ki tehát egyértelműen, hogy késő római mécsesek lennének, és mint „antik" tárgyak kerültek volna az avar kori faluba. A lámpások néhány jellegzetessége, illetve a telep és a temetők egyes vonásai azonban arra mutatnak, hogy mégis inkább korabeli bizánci importárunak kell tartanunk ezeket. A mécsesek felső szalagfüle, a bikónikus test, a *discus* hiánya, a sima vagy felmagasodó peremük inkább a 6–7. századra keltezi őket.

A telep kerámiaanyagában az eddig közölt és feltárt avar telepektől eltérően, a sírkerámiából már jól ismert bizánci importkerámia is előfordul. Az egyébként jelentős számú töredék azonban – érthető módon –, az egész kerámiamennyiségnek csak kis százalékát adja.

A telep teljes anyagában mindössze egyetlen *terra sigillata*-töredék és 4–5 mázas, római cserép fordult elő. A pár római bronzpénzen, egy római fibulán, néhány bronz- és üvegtöredéken kívül más római tárgy nem fordult elő. Tehát az avarok a kemencéikhez a településükre szállított római tetőcserépen kívül nemigen hoznak el mást a megbolygatott római lelőhelyről. Amit elhoznak, annak döntő részét hasznosítják: üveggyöngyöket készítenek belőlük, a fémeket beolvasztják.

Az avar birodalom népességének egy része ismerte a mécsesek használatát, amint az avar területről előkerült 6–7. századi bronzmécses mellett az általuk agyagból készített világítóeszköz is bizonyítja. Ezt a szokást leginkább a bizánci, késő antik népességtől vehették át. Viszont azokon a területekről ismertek ilyen agyagmécsesek, ahol feltehetően germán népességgel is számolnunk kell a kora avar korban.

A két temetőben számos bizánci, illetve bizánci hatású ékszer fordul elő. Ezek mellett elenyésző számban kerültek elő a sírokból római kori „antik" tárgyak. A két temető 41 sírjában volt római kori tárgy,[32] ez a feltárt sírok 3,3%-a. 23 sírban római bronzpénz, 8 sírban fibula, vagy annak töredéke, 8 sírban üvegdarabok. Egyedül a B 127-es sírban volt egy teljesen ép üvegtál és egy üvegkorsó. Ez utóbbi utal csak arra, hogy ez az avar népesség átalakítás nélkül felhasznált épen talált római kori tárgyakat saját szükségleteire.

3. *Ékszerek*

Kígyófejes karperec (*5. kép* 13)
A kígyófejes pántkarperecek a Keszthely-kultúra temetőinek jellegzetes leletanyaga. Az ilyen típusú karperecek többsége erősebben tagolt, nagyobb méretű, dúsabban díszített. A kölkedi karperecekhez hasonló, egyszerűbb kivitelű példányok kora avar kori sírokból ismertek. Keszthely-Dobogón kiskosárkás fülbevalóval, kanalas fejű hajtűvel, korongfibulával együtt került elő.[33] Fenékpusztán korongos fibulával, borostyán gyöngyökkel, arany fülbevalóval, kanalas fejű hajtűkkel volt egy sírban.[34] Csepel-Háros 14. sírjában nagygömbcsüngős fülbevalókkal, vas- és bronzláncokkal, szemesgyöngyökkel, ujjasfibula-párral együtt került elő.[35] A 120. házban talált ékszer egyszerűbb kiképzése a 6–7. századi keltezés mellett szól.

Kanalas fejű tű (*6. kép* 16–20)
A kora avar kori női viseletben mind hajtűk, mind ruhatűk előfordulnak. A 120. házból származó kanalas fejű tűk általában a fej két oldalán kerülnek elő sírokból. Kiss Attila a kora avar kori leletanyag germán jellegzetességei közé sorolta ezeket a hajtűket, a gepida népesség továbbélésének bizonyítékát látta bennük. Vida Tivadar azonban a nyugat-európai meroving kultúrkörben, széles körben elterjedt viselet hatásának tartja. A kora avar korban Kelet-Pannóniában, és Erdélyben fordulnak elő kanalas fejű tűk azokban a temetőkben, melyekben más nyugati germán viseleti hatások is megfigyelhetők.[36]

4. *Használati tárgyak*

Vas ár/poncoló (*8. kép* 7)
A 145. házból került elő egy kis, finoman kidolgozott vasszerszám. Gomb alakú fején kalapácstól származó ütések nyomai látszanak. A fej alatt vékony nyak található, mely egy négyszög átmetszetű fogórészben folytatódik. A szerszám egy hosszú, hengeres tűben végződik. Hasonló tárgyat Iatrus késő antik erődjének 5–6. századi anyagában közöltek: egy bunkós fejű csont árat, négyzetes fogórésszel.[37] A normandiai Sannerville 12. sírjából származó, 6. századra keltezett kisebb fejű, keskenyebb fogójú poncoló rokonítható még a kölkedi szerszámmal.[38] Az Urach melletti Runde Bergről származó kora középkori leletanyagban is szép számmal előfordulnak megvastagodó, négyzetes hasáb alakú fogórészű árak. A feldolgozójuk szerint leginkább bőrmegmunkáláshoz használhatták ezeket.[39]

Bogozó (*5. kép* 25)
Az enyhén ívelt, agancsból készített, sokszor fényesre kopott hegyű bogozók az avar kor egészén, a teljes szállásterületen elterjedt használati tárgyak voltak.[40]

[32] Kiss 1996, 193, 198, 259, 264, 268; Kiss 2001, 26, 44, 63, 83, 87, 104, 129, 143, 145, 147.; „A" temető 5, 12, 106, 127, 156, 253, 259, 261, 266, 279, 280, 283, 316, 354, 359, 369, 377, 384, 385, 386, 395, 425, 469, 481, 491, 500, 523, 530, 533, 539, 576 sírok, „B" temető 80, 111, 127, 189, 199, 250, 411, 444, 450, 457 sírok.
[33] Lipp 1884, 42, 351–4, 358. sz. rajzok.
[34] Lipp 1885, 11, I. tábla 2, IV. tábla 7, 11, 13.
[35] Nagy 1998, 150, Taf. 102.
[36] Kiss 1996, 189–190, Liste 2B, Typ A; Vida 1997–1998, 563–9.
[37] Gomolka-Fuchs 1982, 191, Kat. Nr. 506, Taf. 66.
[38] Halbout-Pilet-Vaudour 1987, 132.
[39] Koch 1984, 140–1, Taf. 38/2–16.
[40] Kovrig 1963, 137, 159.

Orsógomb, orsókarika (*5. kép* 14–15, 21–24)
Az edényoldalból vagy -aljból faragott orsókarikák mellett négy bikónikus orsógomb is előkerült a 120. házból. A korábbi kutatás a lapos orsókarikákat a kora avar kor jellegzetességének tartotta, míg a bikónikus orsógombokat a közép és késő avar korban általánosan használt tárgytípusnak határozták meg.[41] A kölkedi temetőkben a kora avar kori sírokban a lapos orsókorongok mellett szép számban kerültek elő kisméretű, bikónikus orsógombok is. Kiss Attila ezeket a gepida temetők, telepek hasonló orsónehezékeivel rokonította, avar kori használatukból a germán lakosság továbbélésére következtetett.[42] Ugyanakkor más avar kori leletanyag vizsgálata kapcsán is felmerült a bikónikus orsógombok korábbi használatának lehetősége, illetve ezen használati tárgy funkcionális, egyszerű volta miatt az, hogy nincs keltező értéke a különböző típusú orsónehezékeknek.[43]

Szövőszéknehezék (*6. kép* 3)
Agyagból formált, gyengén égetett, kúp alakú nehezékek a függőleges szövőszékek láncfonalait feszítették ki. A nyugati és északi germán államoktól a bizánci provinciákig széles körben használták a vertikális szövőszékekhez ezt az egyszerű nehezéktípust. Az avar kort megelőzően a Kárpát-medencei gepida anyagban is megtalálhatók, de avar telepekről is előkerültek ilyen darabok.[44]

Malomkő (*6. kép* 1)
A lapos korong alakú, egy alsó domború, és egy felső homorú őrlőfelületű kőből álló kézimalom a kora középkorban általánosan használt gabonaőrlő eszköz volt. Az alsó és a felső kő közepén egy-egy kerek, ovális, vagy szögletes lyuk található. Az alsó kövön levő lyuk a malom keretbe, tönkbe csapolását, rögzítését könnyítette meg, de ez a tengely magasságának az állíthatóságát is szolgálta, lehetővé téve különböző finomságú őrlemények előállítását. A felső kövön levő középső nyíláson pedig a gabonát szórták be a két kő közé. Hasonló malomkő-töredékeket találunk a korabeli nyugati, germán telepek, a bizánci határerődök anyagában. Az avar kort megelőző gepida településeken is szép számban előfordulnak, de az Árpád-kori magyar falvakban szintén ugyanilyen malmokat használtak, csakúgy, mint a tőlünk keletre eső európai területeken a kora középkorban.[45] Avar kori telepekről egyelőre nem közöltek ilyen örlőkövet.

5. Fegyver

Vas lándzsa (*8. kép* 6)
A 145. házban talált keskeny, nádlevél alakú pengéjű, köpűs lándzsahegy a kora avar kor jellegzetes fegyvere. A beköltöző avarság egyik legkorábbra keltezhető tárgytípusa.[46] A pengetöredék valószínűleg szintén a lándzsához tartozott.

6. Kerámia

A telep kerámiaanyagának anyagcsoportonkénti teljes tipológiája egyelőre nem készíthető el. Jelen tanulmányban csak a vizsgált objektumokból előkerült leletekkel foglalkozom. A feldolgozáshoz a kora avar kori sírkerámia monográfiájának rendszerét használtam.[47] A teljes anyag átválogatása során nyilvánvalóvá vált, hogy alapvető eltérés nincs a telep korai leletanyaga, és a már feldolgozott 6–7. századi sírkerámia között. Egy-két új formai típus figyelhető csak meg. Egyetlen új anyagcsoportot alakítottam ki, mely a sírkerámiában is előfordult ugyan (I Fh típus), de számaránya és tipológiai változatossága, anyagának összetétele miatt külön kellett választani, önálló csoporttá kellett alakítani.

Bepecsételt kerámia (I A; *2. kép* 2–3)
A 120. házból került elő két bepecsételt bögréhez tartozó töredék. Mindkettő gyorskorongolt, szürke anyagú, finom kidolgozású (I B_2 csoport). Vida Tivadar I A c_2, illetve I A b típusába tartozó edények töredékei lehetnek.[48] Az avar területen Kelet-Pannónia és Erdély temetőiből ismertek ilyen díszítésű bögrék, fazekak, tálak. A 6. század végétől a 7. század közepéig datálható ékszerekkel együtt kerültek elő. Mind a korabeli Itáliában, és a nyugati germán területeken, mind az avar uralmat megelőző germán leletanyagban egyaránt előfordulnak pecsételt díszű edények. Avar kori előfordulásuk a nyugati hatás mellett a germán népesség egy részének továbbélésével magyarázható.[49]

[41] Kovrig 1963, 118, 160.
[42] Kiss 1996, 262–3.
[43] Madaras 1991, 275; Tomka 1971, 85.
[44] Horedt 1979, 115; Cseh 1991, 191–192; Madaras 1991, 275; Wendel 1982, 159.
[45] Selmeczi-Kovács 1981, 211–217; Horedt 1979, 150–1; Cseh 1991, 194; Gomolka-Fuchs 1982, Taf. 73–74.
[46] Kovrig 1955, 30, 40–44.
[47] Vida 1999.
[48] Vida 1999, 35.
[49] Vida 1999, 37–42.

A 120. házból előkerült töredék (*2. kép* 2) díszítéséhez használt háromszög alakú pecsétlő lenyomatát nem találtam meg más avar kori edényen. A kölkedi két temetőben és a telepen feltárt, jelentős mennyiségű, háromszög alakú pecsétlővel díszített edényekhez más mintázatú díszítőszerszámokat használtak. A háromszög alakú pecsétlővel díszített edények csak a Kárpát-medencei avar anyagban fordulnak elő (Csákberény, Budakalász, Szekszárd, Kölked). Szintén csak az avar kori fazekas-művességre jellemző, hogy a pecsételt motívumokat bekarcolt vonalkötegekkel kombinálják.[50]

Szürke, szemcsés, gyorskorongolt kerámia (I B_1; *3. kép* 1-2)
A 120. ház leletanyagában volt két, gyorskorongolt, szemcsés soványítású, durvább kivitelű, szürke edény. A gömbös testű fazék (*3. kép* 1) Vida T. I B_1 c_2 formai típusába sorolható be.[51] A tagolt peremű, füles edénynek (*3. kép* 2) nem találtam párhuzamát az avar anyagban. A Környéről, a 120. sírból ismert, bordázott peremű, kézikorongolt (II A/a típus), körte alakú fazék hasonlít leginkább a most vizsgált darabhoz. Az ún. Csákberény-csoport gyorskorongolt kerámiatípusai között is felbukkan hasonló kiképzésű, körte alakú testű, tagolt peremű bögre (I D/a_2 típus).[52] Az avar uralom előtti, Kárpát-medencei gepida leletanyagban pontos előképeik figyelhetők meg ezeknek a fazekaknak, bögréknek.[53] A kölkedihez leginkább közel álló füles fazék a Szentes-kökényzugi temető 43. sírjából került elő.[54] A környei edényhez hasonló, körte alakú, tagolt peremű fazék ugyanonnan, a 11. sírból ismert.[55]

A szürke kerámia szemcsés, kevésbé jó kidolgozású változatát az edényekkel együtt előkerült, sírba tett ékszerek datálják a 6. század utolsó harmadára, a 7. század első felére. Ezen a perióduson belül a többségük a korai időszakra datálható, a 7. században már csak szórványosan fordulnak elő. A kelet-dunántúli avar temetők jellegzetes leletanyaga. Első sorban azokról a lelőhelyekről ismert, ahol más, germán eredetű tárgyak is szép számmal megtalálhatók.[56]

Szürke, gyorskorongolt kerámia (I B_2; *3. kép* 3; *6. kép* 5; *8. kép* 9)
A közölt kerámiatöredékek közül három tartozik ebbe az anyagcsoportba. Egy finoman iszapolt agyagból készült, gyorskorongolt edény (*6. kép* 5). Külső felülete polírozott, belül krétaszerű tapintású. Kívül szürke, középen-belül világosszürke. Az edény formáját ebből az aljtöredékből nem lehet meghatározni. Valami nagyobb, erősen öblösödő edényhez tartozhatott. A második töredékből (*3. kép* 3) szintén nem határozható meg az edény formája. Jó kidolgozású, közepesen nagy fazékhoz tartozhatott. Az alj és az oldala éles szögben megtörik, a fenék enyhén homorú, mely a szürke kerámiánál általánosan ismert aljkiképzéstől erősen eltér. A harmadik töredék (*8. kép* 9) vagy egy nagyobb, öblösebb fazék (I B_2 l_2), vagy a szürke kerámiából készült edények közül eddig hiányzó edénytípusba tartozik, és korsónak határozhatjuk meg.[57] Ilyen szalagfüles, ovális testű korsók mind a korabeli késő antik kerámiában, mind az avar kort megelőző germán anyagban megtalálhatók.[58] A kora avar kori szürke kerámiának mind a két anyagcsoport felé megvannak a kapcsolatai, így egy korsótípus felbukkanása a szürke kerámiában nem tekinthető meglepőnek.[59] Az első sorban a Kelet-Dunántúlon, Szeged környékén, a Duna-Tisza közének középső részén elterjedt I B_2 csoport megjelenését a 7. század elejére datálják. Használatának végét a késő avar kori sárga kerámia megjelenéséhez kötik. Rövid ideig egyes típusait még a 8. század elején is gyártották a korábbi fazekas-központok.[60]

Fekete kerámia (I C_1; *6. kép* 6-7; *8. kép* 1; *14. kép* 1-2)
Mindhárom edény a sírkerámiában ismeretlen formai típushoz tartozik. Az anyaguk jó minőségű, homokkal és apró (tört) kaviccsal közepesenenyhén soványított, gyorskorongolt. A külső felület jól elsimított, belül lapos korongolási bordák láthatók. Keményre, feketére égetettek. Az egyik töredék (*8. kép* 1) egy nagyméretű, széles szájú, enyhén ívelt vállú, gömbös testű edényhez tartozott. A fekete kerámia finomabb anyagú altípusára a nagyobb méretű edények a jellemzők,

[50] Kiss 1992, 54-56, 93, Tab. 2, Liste 17, Karte 30; Kiss 1996, 251-256.
[51] Vida 1999, 46-47.
[52] Vida 1999, 75, Abb. 17.
[53] Vida 1999, 75-76, 108-109.
[54] Csallány 1961, Taf. XX/2.
[55] Csallány 1961, Taf. XX/12.
[56] Vida 1999, 56-57.
[57] Vida 1999, 45-57.
[58] Böttger 1982, 125-7, Taf. 29-31; Horedt 1979, 125, 128; Kuzmanov 1985, Tablo 21-22; Janković 1981, 136-140; Scorpan 1976, Pl. XXII-XXIV.
[59] Vida 1999, 59-63.
[60] Vida 1999, 45-57.

de ez a forma eddig nem fordult elő. Az ismert edénytípusokat a germán terra nigrából és a provinciális bizánci kerámiából eredezteti Vida Tivadar. Nagyméretű, széles szájú, gömbölyű vállú edények a kora avar kori szürke kerámiában is előfordulnak (I B_2 g típusba sorolható fazekak), de szűkebb szájjal, erősebben kiülő vállal.[61] Ezek mellett a késő antik erődök anyagában szép számmal találunk széles szájú, alig kiülő, ívelt vállú edényeket. Iatrusról (II. típusú fazekak),[62] Sadovecen (fazekak 4. típusának 1. variánsai),[63] Tropaeum Traianiból,[64] Akvisáról,[65] Sucidaváról,[66] Rasból[67] az 5. század közepétől a 7. század elejéig datált rétegekből ismertek ilyen fazekakhoz tartozó töredékek. Formailag leginkább közel álló korabeli típusokat azonban a mai szlovén területről, az ottani hegyi erődök késő antik, jobbára kézikorongolt házi kerámiájában találtam.[68] A későbbi időszakban, a 7-8. században a kézikorongolt avar kerámiában tovább él, és széles körben elterjed ez a forma.[69]

A másik két edényhez tartozó töredékek (*6. kép* 6-7; *14. kép* 1-2) egy fedőhornyos kis fazék és egy bögre peremei, oldalai. A bögre kiképzésében, formájában hasonlít a fekete kerámia durvább anyagú változatának bögretípusaihoz, de anyagában mégsem tartozik hozzájuk. A sírból előkerült, jól datálható együttesekből származó edények alapján a két anyagtípus időben váltja egymást. A kis bögrének a kettő közti átmeneti típusa feltehetően leginkább a váltás időszakára helyezhető, a 7. század közepére.[70] A kisméretű fazék pedig az alább tárgyalandó I G csoport típusaival mutat hasonlóságot. A teljes leletanyag feldolgozása után a fekete kerámiának további új formáit ismerhetjük meg, ezek datálása is csak az egész anyag vizsgálatával lesz megvalósítható.

Provinciális bizánci import kerámia (I F; *3. kép* 4-9; *8. kép* 3-4; *11. kép* 3-4; *12. kép*)

A 120. házból 8, késő antik importból származó edényhez tartozó töredékek kerültek elő. Egy nagyobb, gömbös testű tárolóedény, egy füles fazék és egy ovális testű, megtörő ívű vállú bögre, két ovális testű fazék és egy további bögre töredékei. Mind gyorskorongolt, viszonylag tiszta agyagból készültek. Egészen finom, enyhe soványítású töredékek mellett a tört kaviccsal közepesen soványított anyagúak egyaránt előfordultak köztük.

A 135. ház anyagából egy behúzott peremű tál és egy kis bögre sorolható ebbe a csoportba. Avar környezetben eddig ismeretlen formai típusú importkerámia mindkét edényke. A késő antik erődök anyagában fordulnak elő ilyen gyorskorongolt, keményre, élénk téglaszínre égetett, tiszta anyagú edények. A sötétvörös bevonat (Rotlacküberzug) szintén a késő antik, kora bizánci edényművesség jellegzetessége. A fehér, sárgásfehér engób gyakran előfordul amforákon, korsókon, csészéken (bár ilyen az általam átnézett anyagban tálkán nem fordult elő).[71]

A behúzott peremű, öblös tálka (*8. kép* 3; *11. kép* 4) B. Böttger II. típusába sorolható be, a késő római terra sigillaták Çandarli típusának 4. formájából eredezteti. Iatruson az 5. század második felére datált rétegből kerültek elő nagyobb számban.[72] Rason a 4-6. századra keltezett objektumokból ismerünk ilyen tálakat (I.6. típus).[73] Kuzmanov a bizánci Thrákia és Dákia provinciák területéről közöl 6. századi darabokat (tálak IV. típus).[74] Sadovecen a helyi, szürke-vöröses barna, polírozott felületű áruban fordulnak csak elő ilyen tálak (I. típus).[75] A Kelet-Alpok vidékének és Észak-Itáliának az 5-6. századi kézikorongolt házi kerámiájában szintén előfordulnak öblös, behúzott peremű tálak: Invillino (Ia típus),[76] Korinjski hrib, Gradec nad Prapretno, Tinje,[77] Rifnik pri Šentjurju[78] lelőhelyekről.

A gömbös testű edények mellett az ovális testű fazekak és bögrék (*3. kép* 4, 7-9; *8. kép* 4) a késő antik kerámia alapformáját alkotják. Az ovális testű bögréket Böttger II. típusú bögréi, illetve I. típusú csészéi közé sorolhatjuk be. Mindkét típusnál előfordul matt vörös bevonat, az 5. század első felétől a 6. század végéig széles körben elterjedtek ezek a formák.[79] Kuzmanov a Thrákia és Dákia provinciák területéről származó kerámiaanyagot összefoglaló tanulmányában a kölkedi töredékekhez leginkább hasonló edényeket,

[61] Vida 1999, 47-50.
[62] Böttger 1982, Taf. 45/ 475-478, Taf. 46/ 472.
[63] Kuzmanov 1992a, 214-5, Taf. 93.
[64] Barnea et alii 1979, 188, 191, Fig. 162/ 5.6, 5.10, Fig. 172/ 5.2.
[65] Janković 1981, 141-4, szl. 55-56.
[66] Scorpan 1976, Pl. XXVIII. 1-2.
[67] Popović 1999, sl. 55/ 1.
[68] Ciglenečki 1984, Abb 4-6; Knific 1994 Pl. 5/ 3.
[69] Szőke 1992, 136-9.
[70] Vida 1999, 64-70.
[71] Böttger 1982, 33-63; Kuzmanov 1992a, 202-3.
[72] Böttger 1982, 63, Taf. 39/ 432, 433.
[73] Popović 1999, 83, 87, sl. 33/1, sl. 37/3.
[74] Kuzmanov 1985, Tablo 24/ P30, Tablo 36.
[75] Kuzmanov 1992a, 205-6, Taf. 57/2.
[76] Bierbrauer 1987, 190-2, Taf. 11/2, Taf. 129/9, Taf. 130/3, Taf. 132/6.
[77] Ciglenečki 1984, Abb. 1/ 6, Abb. 6/ 68, Abb. 9/ 99.
[78] Bolta 1981, T. 24/ 71-73, T. 22/ 58.
[79] Böttger 1982, 57-8, Taf. 34/ 411, 412, Taf. 33/ 405-8.

12. kép. Kölked-Feketekapu B, 120. ház. késő antik jellegű kerámia, 1–7: füles fazék; 8–15: bögre
Abb. 12. Kölked-Feketekapu B, Haus 120. Spätantik geprägte Keramik, 1–7: Henkeltopf; 8–15: Napf

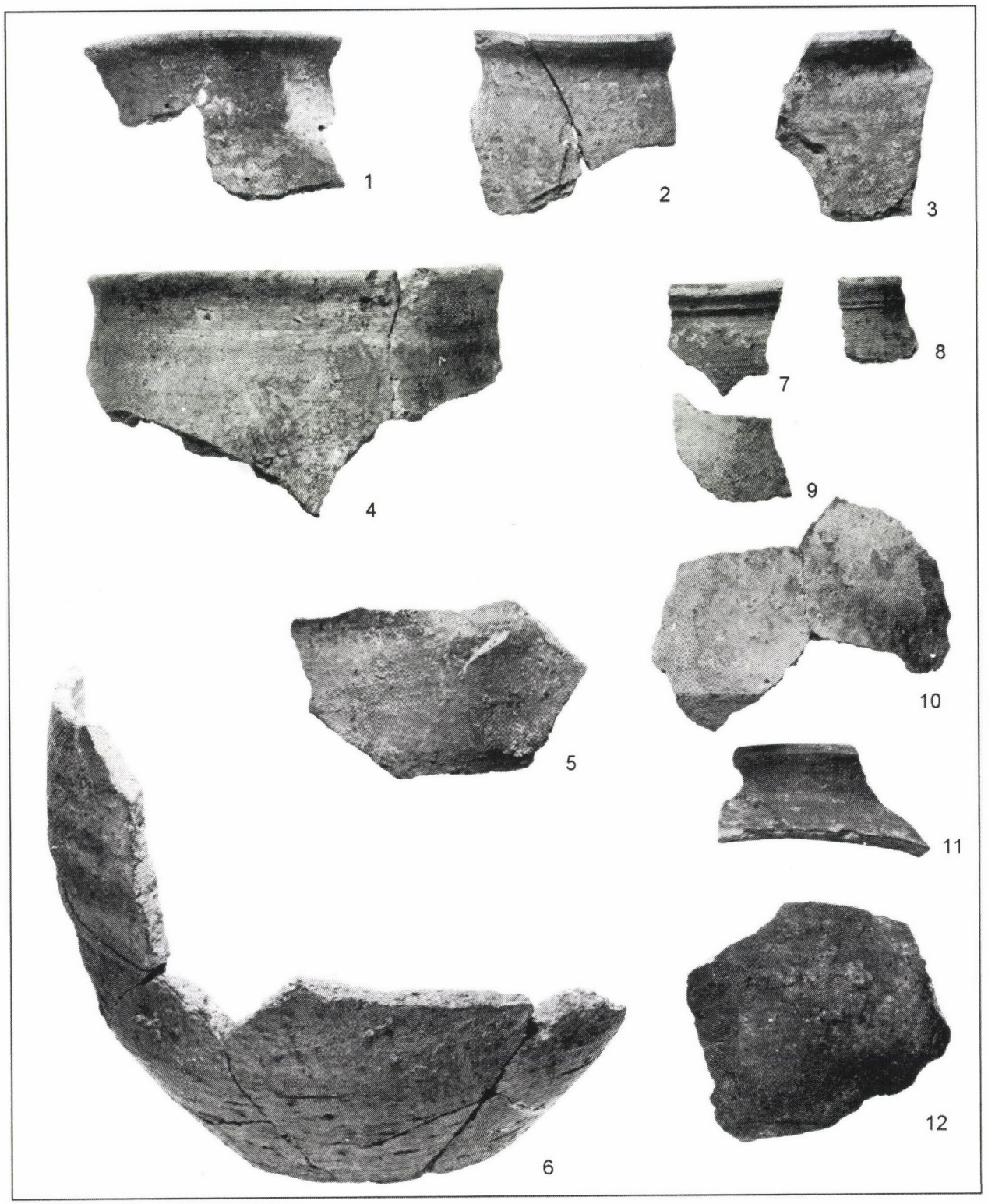

13. kép. Kölked-Feketekapu B, 120. ház. Szürke, gyorskorongolt késő antik-germán hatású kerámia (I G_{1-2})
Abb. 13. Kölked-Feketekapu B, Haus 120. schnellgedrehte graue, spätantik-germanisch geprägte Keramik (I G_{1-2})

a IV–V. típusú csészéket az 5. század második felétől a 7. század elejéig keltezi.[80] A 120. házban talált kisméretű, csapott vállú, ovális bögre inkább a késő antik ovális testű fazekak utánzatának tűnik. Böttger II. típusú fazekai állnak formailag a legközelebb ehhez a kölkedi bögréhez.[81] Az avar szállásterülethez közelebb eső területről, Viminaciumból ismertek még párhuzamai.[82]

Egy összeszűkülő nyakú, erősen kiülő vállú, erősen összeszűkülő aljú füles fazék (*3. kép* 5; *12. kép* 1–7) rekonstruálható, vállán bekarcolt vonalköteggel. A késő antik kerámiaanyagban gyakoriak a füles fazekak. Mind az al-dunai erődökben (Sadovec, I. típusú fazekak[83]; Sucidava[84]; Caričin Grad I/2. típus[85]), mind a közelebbi Viminaciumban[86] megtalálhatók párhuzamai.

A bizánci provinciális kerámiában előforduló tárolóedények, doliumok (*3. kép* 6) egyik gyakori peremtípusa az olyan vízszintesen kihajló, vízszintesen elsimított, enyhén duzzadt perem, mint a kölkedi avar telepen előkerült töredéké. Nagyobb, gömbös testű fazekakon szintén előfordul hasonló peremkiképzés.[87] A 120. házban talált edényhez hasonló, gömbös testű, kónikus vállú fazekak, tárolóedények, melyek legnagyobb szélessége az alsó felükre esik, szintén nem ritkák a provinciális kerámiában (Viminacium[88]; Iatrus V. és VII. típusú fazekak[89]; Sadovec 1. és 6. típusú fazekak, 2. típusú doliumok[90]; Caričin Grad VI/5. típus[91]; Scorpan B típusa[92]; Kuzmanov thrákiai és dákiai kerámia-tipológiájában az V. és a VII. típus[93]).

Gyorskorongolt, késő antik-germán jellegű szürke kerámia (I G)

A kora avar sírkerámiában csak szórványosan fordult elő a most tárgyalandó anyagtípus. Vida Tivadar az I F h csoportjába sorolta ezeket.[94] Azonban a kölkedi telepen nagy mennyiségben fordulnak elő ilyen fazekak. Ugyanebből az anyagból ezek mellett számos bögre, korsó is készült. Nemcsak anyagukban, hanem formakincsében is különálló csoportot alkot a telep kerámiájában. A feldolgozás jelen állásában az egységesnek látszó tipológiai csoport három minőségi kategóriába osztható. Formakincse mind a megelőző korszak germán anyagával, mind a korabeli késő antik kerámiával rokonságot mutat. Anyagát tekintve az avar kort megelőző időszak germán keramikájához állnak közel. A 6–7. században az Erdélyi-medence avar kori telepein fordul elő hasonló jellegű szürke keramika, illetve a Kárpátokon kívüli területeken elterjedt Ipoteşti-Cîndeşti kultúra telepein.[95]

I G_1 alcsoport

Az első csoport (I G_1; *2. kép* 4–6; *6. kép* 8–10; *13. kép* 11–12; *14. kép* 3, 5) finoman iszapolt, homokkal, csillámos homokkal, durva homokkal enyhén-közepesen soványított. Minden esetben gyorskorongolt, jó kidolgozású, külső felületén jól elsimított, belül enyhe, lapos korongolási bordákkal. Keményre égetett, szürke, sötétszürke színű. Általában fedőhornyosak, élesen profilált peremmel. Legtöbbször díszítetlenek, a vállukon enyhe hornyolásokkal. Ritkán az edények vállára vízszintes- és hullámvonalkötegeket karcoltak.

Kölked-Feketekapu „A" temetőben a 184., 289., 298., 303., 644. sírokban[96] fordult elő, Környén a 15., 40., 44., 88. sírokban.[97] A környei 44. sírban egy kétélű egyenes karddal, a 88. sírban egy germán II. állatstílusba tartozó díszű hajtűvel, egy ovális csattal, egy orsógombbal és egy tekercselt díszű fülbevalóval együtt került elő.[98] Kölkeden a 289. sírban egy széles, levél alakú, köpűs lándzsaheggyel, egy széles, levél alakú tüskés nyílheggyel, koporsókapcsokkal volt egy sírban.[99] A mellékletek a 7. század elejére, első felére keltezik a sírokat.[100]

A vizsgált objektumokban ovális testű, viszonylag karcsú kisfazekak és bögrék fordultak elő; függőleges, vagy enyhén kihajló, fedőhornyos, külső oldalukon is profilált peremekkel (*6. kép* 8–10, 13; *14. kép* 3, 5, 10). Nagyobb részt díszí-

[80] Kuzmanov 1985, Tablo 26/ Cs 10, Cs 12, Tablo 27/ Cs 11, Cs 13–15, Tablo 37.
[81] Böttger 1982, Taf. 45–46.
[82] Popović 1987, Szl 16/8–9.
[83] Kuzmanov 1992a, Taf. 74, 76–77.
[84] Scorpan 1976, Pl. XXVIII.
[85] Bjelajac 1990, Pl. XIII/6–9.
[86] Popović 1987, 20, Szl 16/7.
[87] Lásd alább 77–82. sz. j.
[88] Popović 1987, 20, Szl 16/1, 4–5.
[89] Böttger 1982, Taf. 47/497–8, Taf. 48/592–3, 595–60, Taf. 51/528, 143–4.
[90] Kuzmanov 1992a, 205, 213, Taf. 55–56, Taf. 78–79, Taf. 100, Taf. 106, Taf. 119/13–14.
[91] Bjelajac 1990, Pl. XIX/5, XIV/20.
[92] Scorpan 1976, Tablo 31–32.
[93] Kuzmanov 1981, Tablo 31/Gvnyeta 51.
[94] Vida 1999, 101–103.
[95] Vékony 1974, 212; Theodorescu 1964, 492–3; Zaharia 1971, 277–278; Horedt 1979, 122–123.
[96] Kiss 1996, 60, 84, 86, 87, 165, Taf. 45, 63, 65, 66, 101.
[97] Salamon–Erdélyi 1971, 15, 17, 18, 22, Taf. 31/4, 6, 8–9, Taf. XXIV/4, Taf. XXV/1.
[98] Salamon–Erdélyi 1971, Taf. 14, Taf. 31/9, 22.
[99] Kiss 1996, 84, Taf. 63.
[100] Kiss 1996, 195, 222.

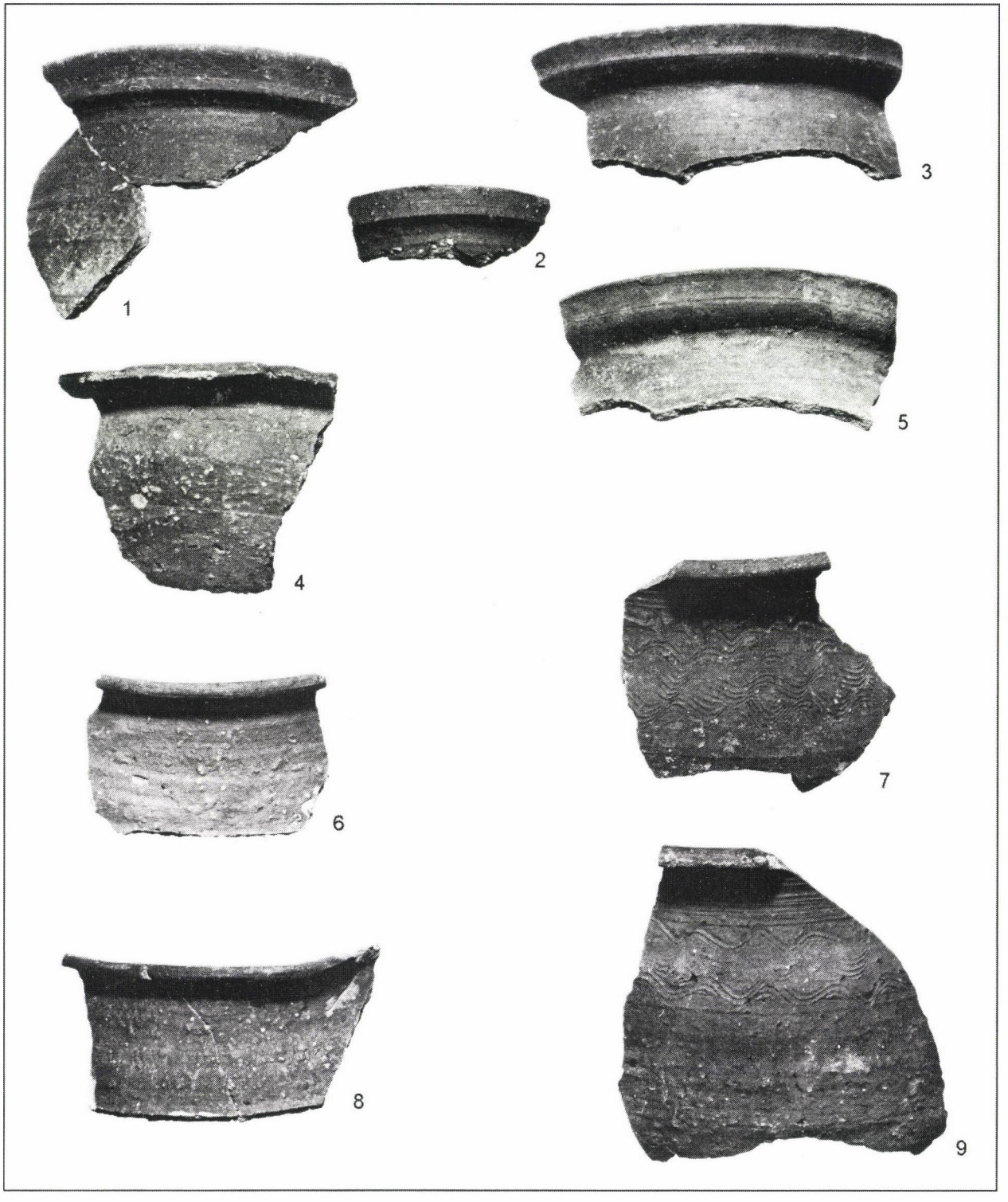

14. kép. Kölked-Feketekapu B, 135. ház. 1–2 fekete kerámia (I C1); 3–9: késő antik-germán hatású Szürke kerámia (I G)
Abb. 14. Kölked-Feketekapu B, Haus 135. 1–2: schwarze Keramik (I C1); 3–9: schnellgedrehte graue, spätantik-germanisch geprägte Keramik (I G)

tetlenek, pár töredéken bekarcolt vízszintes és hullámvonalkötegek vannak. A balkáni késő antik kerámiaművességben fordulnak elő kis számban ezekhez hasonló bögrék. Iatrusról az I. típusba tartozó füles csészék között vannak hasonló darabok. Ezek a miénkhez hasonló finomszemcsés anyagból készültek, szürkére, vörösesbarnára égetettek, a 6. századra keltezhetők.[101] Tropaeum Traianiból szintén a 6. századra keltezhető rétegekből karcsú és erősebben öblösödő bögréken fordulnak elő ilyen profilált peremek.[102] Észak-Itáliában, az 5. század második felétől a 7. századig keltezett objektumokban, romanizált lakosság kézikorongolt házi kerámiájában fordulnak elő tömegesen ilyen bögrék, fazekak (III f 4 típus).[103] Mindezek mellett az avar anyagban a 7. század második felére keltezett durva fekete kerámia peremkiképzései és bögretípusai rokoníthatók a most vizsgált kerámiával.[104]

Gömbös testű bögrék (*2. kép* 6; *13. kép* 2) mind az avar kort megelőző germán kerámiában, mind a késő antik fazekasművességben egyaránt jellegzetes csoportot alkotnak.[105] Számos Kárpát-medencei gepida temetőből ismertek ilyen bögrék.[106]

Rövid, közepesen kihajló, legömbölyített peremű, ívelt vállú bögrék (*2. kép* 4; *13. kép* 11) párhuzamait is az avar kort megelőző gepida anyagban találhatjuk meg, ezek a bögrék sok esetben gömbös testűek.[107] A szomszédos alpi területek és a Délvidék késő antik lakossága szintén használ ilyen típusú edényeket: Invillino,[108] Ajdna, Prapretno, Sabiona[109] hegyi erődjeiből ismertek hasonló bögrék.

I G_2 alcsoport

A második csoport (I G_2; *4. kép* 1–10; *6. kép* 11–12, 14–15; *7. kép* 1; *13. kép* 1–10; *14. kép* 4, 6, 8) szintén csaknem minden esetben gyorskorongolt, de soványítása az előzőnél durvább: durva homokot, tört kavicsot kevernek a viszonylag tiszta agyaghoz. A soványító anyag gyakran enyhén rücskössé teszi az edény felszínét. Jól kidolgozott edények, belső oldalukon enyhe vagy közepes méretű korongolási bordákkal. Színük a világosszürkétől a sötétszürkéig terjed, ritkán barnás, sárgás árnyalattal. Az edénytestek alapformái az előző csoportéval egyezőek, ahhoz a csoporthoz képest jóval nagyobb számban fordulnak elő, változatosabb formákban. A peremkiképzésük kevésbé profilált, és csaknem mindig fedőhornyos. Az edény fala és a feneke által bezárt szög legtöbbször igen lapos tompaszög mindhárom anyagváltozatnál. Az aljak a korongról levágás után elsimítottak, kissé domborúak. Általában díszítetlenek, gyakori a felső harmadon/félen az enyhe hornyolás, bár durvább kivitelben, mint a fent leírt csoportnál. Bekarcolt vonaldísz csak elvétve fordul elő rajtuk.

A telephez tartozó „A" temetőből, sírból is előkerült ilyen kerámia: a 388. és a 273. sírokból.[110] Fedőhornyos, gömbös testű kis bögrék, az egyik felülete polírozott, zsíros tapintású. A 388. sírban lemezgömbcsüngős fülbevalópár, kásagyöngyökből és szemesgyöngyökből álló nyaklánc, egy zoomorf kengyelfibula, bronzlánc, II. germán állatstílussal díszített nagyszíjvég, gyűszű, vaskarika, kulcsok, láncpáncél töredékei kerültek elő.[111] A „B" temető 127. sírjában talált bordázott, hengeres szájú, rövid, enyhén összeszűkülő nyakú, erősen kiülő vállú, füles korsó is ugyanebből az anyagból készült. Mellette szemesgyöngysor, lemezes Kolbenarmring, csontfésű, egy üvegkorsó és egy üvegtál, egy bepecsételt díszű edény, egy szürke, szemcsés anyagú füles fazék volt.[112] A síregyüttesek a 7. század elejére, első felére keltezhetők.[113]

A bordázott, hengeres peremkiképzésű korsó általánosan elterjedt késő antik, az 5. század második felére, a 6. századra datált típus helybeli utánzata.[114] A vizsgált telepanyagban a 120. házból egy ovális testű fazék, két bikónikus mély tál (vagy széles szájú fazék), két kónikus vállú bögre, egy csapott vállú, egy erősen kiülő vállú bögre, és egy ovális testű bögre határozható meg. A 135. házból egy tál és egy bögretípus különíthető el. A többi töredék egy karcsú, ovális testű fazékból, valamint egy erősen összeszűkülő aljú, feltehetően gömbös testű edényből származik.

A vízszintesen kihajló peremű, rövid hengeres felső részhez csatlakozó, ívelt aljú tál (*6. kép* 12;

[101] Böttger 1982, Taf. 34/ 412.
[102] Barnea et alii 1979, Fig. 162/ 5.7, Fig. 168/5.9.
[103] Bierbrauer 1987, 199–200, Taf. 76/ 9, 10, Taf. 121/ 16, Taf. 122/ 10, 18.
[104] Vida 1999, 68–71, Abb. 14, 16.
[105] Popović 1999, Sl. 54/2–5.
[106] Csallány 1961, Taf. CI/19, CIII/7, CLVI/3–4, 5–6, CCXCIV/4–6, CCXXII/13, CCXLVII/1–2, CCLXXIII/3, CCLXXI/1–2.
[107] Csallány 1961, Taf. CLVI/1, 5, CCXXII/13, CCLVIII/2, 6, CCXLV/5, CCLXXI/2.
[108] Bierbrauer 1987, $IIIa_{2-3}$ csoportja, 195–6, Taf. 73/9, 11.
[109] Bierbrauer 1987, Abb. 31/1, 4, Abb. 32/6, 2, Abb. 33/1–2, Abb. 34/2–3, 6–8.
[110] Kiss 1996, 79, 106–108, Taf. 60, Taf. 76, 162, 164.
[111] Kiss 1996, 106–108, Taf. 76, 164.
[112] Kiss 2001, 62–65, Taf. 40, Taf. 154.
[113] Kiss 1996, 197, 200–201, 222; Kiss 2001, 335, 345.
[114] Böttger 1982, I.1. típus, Taf. 29; Kuzmanov 1985, IX. típus, 37, Tablo 35.

14. kép 4) mind a mai szlovén területek, mind a Balkán késő antik anyagában megtalálható. Ajdovski Gradec nad Vranjem,[115] Tinje[116] kézikorongolt házi kerámiájában fordulnak elő hasonló darabok. A Balkánról Rasból,[117] Iatrusról (IV. típus),[118] Sadovecről (helyi, bevonat nélküli kerámia, 3. típus),[119] Tropaeum Traianiból,[120] Mokranjska Stenáról, Akvisáról,[121] Sucidaváról[122] ismertek 5-6. századi vízszintes peremű, megtörő ívű, öblös tálak.

A bikónikus, mély tálhoz (*4. kép* 1-2) mind formailag, mind peremkiképzésben leginkább közel álló edény Kranjból, a Kieselstein kastélyból ismert.[123] Első sorban a germán bikónikus, megtörő oldalfalú edényekkel rokonítható, melyek egészen a 6. századig használatban maradtak.[124] Ugyanakkor kis számban a késő antik kerámiában is megtalálhatók hasonló edények: Sadovecen Kuzmanov 4. típusú fazekai között fordultak elő duzzadt, fedőhornyos peremű darabok gömbös vagy bikónikus testtel.[125]

Enyhén kihajló peremű, széles szájú, ovális testű fazekak (*4. kép* 5-7; *13. kép* 4-6) legközelebbi analógiáit a gepida kerámiaművességben találtam meg. Mind a sírba tett kisebb-nagyobb bögréknél, mind a telepeken talált fazekak közt előfordultak hasonló edények.[126]

Egyenes, meredek vállú, rövid, közepesen kihajló peremű bögrék, fazekak (*4. kép* 3-4; *6. kép* 11, 14; *14. kép* 6, 8) párhuzamai egyaránt előfordulnak a balkáni késő antik anyagban és az avar kort megelőző, Kárpát-medencei germán kerámiaművességben.[127] Sadovecen (szemcsés, helyi, bevonat nélküli kerámia 1. típus),[128] Tropaeum Traianin,[129] Akvisán,[130] Rason,[131] Viminiacumban,[132] 5-6. századra datált rétegekből kerültek elő. Erősen profilált, fedőhornyos peremmel készült változatuk párhuzama Mauternből ismert.[133] Ferdén elsimított, háromszög átmetszetű peremek a sadoveci 4. típusú fazekakon fordultak elő, gömbös, vagy bikónikus testű edényeken.[134]

Ovális testű, csapott vállú bögrék (*4. kép* 8-9; *13. kép* 7-10), az IF csoportban fent elmondottak alapján provinciális bizánci előképekkel rendelkeznek.[135] Az erősen kiülő, gömbölyű vállú bögrékről a csoport finomabb anyagú változatánál már esett szó.

I G_3 alcsoport

A harmadik változat (I G_3; *7. kép* 2-3; *8. kép* 2) edényei is általában gyorskorongoltak, azonban egy-két kézikorongon formázott darab is előfordul. Sok tört kavicsot, csillámos, durva homokot tartalmazó agyagból készülnek. Kívül viszonylag jól elsimítottak, belül éles korongolási bordák figyelhetők meg. A soványító anyag átüt az edények mindkét felszínére, rücskössé, szemcsézetté teszi azt. A világosszürkétől a feketés szürkéig sok árnyalatban előfordulnak. Gyakoriak az égetési hibák: a törésfelület vörös, vörösesbarna, vagy az egész edény barna, barnásszürke színű. Az edények alapformái megegyeznek az előző csoportokban előforduló típusokkal, de kevésbé jól kidolgozottak, a peremek egészen leegyszerűsödnek. Szinte kizárólag díszítetlenek.

Bikónikus és karcsú, ovális testű fazekak, bögrék a Kárpát-medencei germán leletanyagban fordulnak elő együtt.[136] A most vizsgált anyagról részletesebb értékelés csak teljesebb edényprofilok ismeretében adható.

A kölkedi telep leleteinek anyagcsoportonkénti különválogatása után megalkotott új csoport hármas beosztásába három edény nem illeszthető be (*7. kép* 4-5, 8; *14. kép* 7, 9) a most vizsgált együttesből. Ezek az első és a második alcsoport között képeznek átmenetet, illetve égetésben, finomságban eltérnek az első csoporttól. Ezek egy gömbös testű, összeszűkülő, rövid nyakú (*7. kép* 4, 8), és egy ovális testű, enyhén összeszűkülő nyakú (*7. kép* 5) típusba sorolhatók be. Hasonló fazekak ugyanilyen anyagból az észak-itáliai késő antik telepeken találhatók (III c_2, III a_2 és III f_1 típusok).[137] Függőlegesen felálló, fedőhornyos

[115] KNIFIC 1994, Pl. 5/4.
[116] CIGLENEČKI 1984, Abb. 6/70, 74.
[117] POPOVIĆ 1999, 83, 104, sl. 33/2, sl. 52/3.
[118] BÖTTGER 1982, Taf. 43/ 467.
[119] KUZMANOV 1992a, Taf. 64/ 7, Taf. 65/8.
[120] BARNEA et alii 1979, Fig 158/ 2.7.
[121] JANKOVIĆ 1981, 137, szl. 52/A, T. IV/ 13.
[122] SCORPAN 1976, Pl. XXVIII/12.
[123] KNIFIC 1994, Pl. 4/3.
[124] FRIESINGER-KECHLER 1981, 261-3, Abb. 33-41, Abb. 57.
[125] KUZMANOV 1992a, 214-5, Taf. 94-5.
[126] CSALLÁNY 1961, Taf. CII/9, CLX/10, CCLXXXVI/1, CCLXXII/9, CCLXXI/8; HOREDT 1979, Abb. 60/12; BÓNA 2002, Taf. 61.
[127] HOREDT 1979, 123, 125, Abb. 59. B típusú perem; CSEH 1991, I. tábla 5-4.
[128] KUZMANOV 1992a, Taf. 74-77.
[129] BARNEA et alii 1979, Fig. 162/ 5.10, 5.13, Fig. 163/8.1.
[130] JANKOVIĆ 1981, 134, szl. 49/ V.
[131] POPOVIĆ 1999, Sl. 33/7.
[132] POPOVIĆ 1987, 20, Szl 16/ 8-9.
[133] BIERBRAUER 1987, Abb. 35/10.
[134] KUZMANOV 1992a, 214-5, Taf. 92-3.
[135] Lásd fent I F csoportnál, 68-71. sz. j.
[136] HOREDT 1979, 123, 125 Abb. 59 II. és III. típusú fazekak; CSEH 1992, XII. tábla 5.
[137] BIERBRAUER 1987, 188, 195-7, Taf. 73/5, 6, Taf. 74/8, 10, Taf. 77/1, Taf. 119/9.

peremű, gömbös testű edények (*7. kép* 4) Iatrusról,[138] Tropaeum Trainiról,[139] Rasról,[140] Viminaciumról[141] ismertek 6–7. századi anyagból. Ferdén kihajló, tölcséres peremű, erősen kiülő, ívelt vállú fazekakat Tinjéről[142] és Rasról[143] közöltek.

Kézzel formált bögrék, fazekak (III D; *4. kép* 13–15; *5. kép* 1–12; *6. kép* 6–7, 9–10; *8. kép* 5)
A kézzel formált edények csak kis százalékát alkotják a most bemutatott kora avar kori leletegyüttesnek. A korongolt kerámia mellett talált kézzel formált töredékek széles körben elterjedt 6–7. századi típusok.[144] A többi avar telephez képest a kézzel formált kerámia viszonylag kis százalékban van jelen: a kölkedi népesség jelentős germán és késő antik hagyományait bizonyítja az edények hasonló összetételi aránya.

Prágai típusú kerámia (III E; *4. kép* 11–12)
Tört kaviccsal erősen soványított, nehéz, durva kidolgozású, rosszul égetett, rövid, függőleges peremű, erősen vállasodó kisfazekak és bögrék töredékei kerültek elő a 120. házból. Ezek az edények a klasszikus prágai típusú kerámia utánzataiként határozhatók meg, melyeket már nem urnaként használnak, hanem a csontvázas sírok mellé adott ételt-italt teszik beléjük. A Kárpát-medence északi és keleti peremvidékén megjelenő szláv hamvasztásos temetők urnái mellett szórványosan előfordulnak a Nyugat-Dunántúlon is. A legkorábbi avar anyaggal együtt kerülnek elő díszítetlen változataik. Legkésőbb a 7. század közepéig keltezhető ékszermellékletekkel fordulnak elő együtt. A szláv hatású keramika ugyanakkor a jelentős germán vonásokkal rendelkező népesség temetőiben, mint Budakalász és Kölked, a kora avar kori sírkerámia jelentős részét alkotja.[145] Ez utóbbi jelenség alapján elgondozkoztató Bóna István korábban megfogalmazott véleménye a szláv, langobard és avar házi kerámiában előforduló, nagyon hasonló, rövid, enyhén kihajló, vagy függőleges peremű bögrékről.[146] A jelenleg közöletlen hazai langobard temetők, langobard (és gepida) teleprészletek ismeretében talán tisztázható lesz a más leletanyag alapján nyilvánvalóbb, esetleges germán hatás ezeknél az edényeknél.

Összegzés

A kölkedi avar telepen előkerült avar mécsesek közül a három gyorskorongolt (egy egész és két töredék) példány a 4–6. századra keltezhető. Formájuk alapján hasonlóságot mutatnak az északbalkáni és Alpok-vidéki 4–6. századra keltezett lámpásokkal, azonban néhány részletük miatt mégis inkább a 6. századra, a 7. század elejére tehetők. Importtárgyak, provinciális bizánci gyártmányok. Szintén ott készülhetett a vörös matt bevonatos, narancssárga, gyorskorongolt tál a többi, I F csoportba sorolt bögre és fazék mellett. Kereskedelmi áruként kerülhettek a mécsesek és az edények az avar szállásterületre. A bizánci birodalomból áttelepített kézművesek helyi termékének sem tarthatók: a mázas, mázfoltos, vörös bevonatos cserépedény nagyon ritka az avar szállásterületen, egyetlen lelőhelyen sem került elő belőlük jelentős számú töredék, mely a műhelyt jelezné.

A mécseseket is tartalmazó objektumok anyagában már ismert, a 6–7. század fordulójára, a 7. század első felére keltezhető kerámiatípusok fordultak elő. A kora avar kori jellegzetes kézzel formált kerámia és a gyorskorongolt szürke kerámia mellett a fekete kerámiának új formai változatai kerültek elő. A telep kora- és közép avar kori leletanyagában nagy százalékban találhatók meg a sírkerámiában eddig csak kis számban meglevő szürke, gyorskorongolt, bizánci-germán hatású edények: bögrék, fazekak, tálak. Ennek az erős bizánci, itáliai kapcsolatnak a nyomai a telep kerámiaanyagában is, a temetők leleteiben is megfigyelhetők. A kevés eredeti, a vásárolt, rabolt, ajándékba kapott ékszerek, agyagáru a helyi kézművességre is jelentős hatással volt. A Kelet-Dunántúl lakossága a temetők tanúsága szerint a többi avar területhez képest sok germán, bizánci eredetű tárgyat használt, sőt egyes germán viseleti szokások is csak itt jelentkeznek a 6–7. században. A mai Kölked ennek a régiónak a déli részén fekszik. A különösen erős késő antik kapcsolatok részben a Bizánci Birodalom balkáni provinciáinak, és Itáliának a közelségével magyarázhatók.

[138] WENDEL 1986, Taf. 19/22, 30.
[139] BARNEA et alii 1979, Fig. 162/ 5.11.
[140] POPOVIĆ 1999, 105, Sl. 53/4.
[141] POPOVIĆ 1987, Szl. 16/3–5.
[142] CIGLENEČKI 1984, Abb. 5/49, 50, Abb. 5/59–62.
[143] POPOVIĆ 1999, 83, Sl. 32/1–2, Sl. 33/4.
[144] VIDA 1999, 137–147; BÓNA 1973, 76–78.
[145] VIDA 1999, 151.
[146] BÓNA 1968, 33–44.

IRODALOM

BARNEA, A. et alii
1979 *Tropaeum Traiani I. Cetatea.* BiArch XXXV. Bucureşti.

BERNHARD, M.
1955 *Lampki starożytne.* Warszawa.

BIERBRAUER, V.
1987 *Invillino-Ibligo in Friaul. I. Die römische Siedlung und das spätantiken-frühmittelalterliche Castrum.* Mit Beträgen VON BOSIO, L., VON DEN DRIESCH, A., MACKENSEN, M. und STORK, M. MBV 33. München.

BJELAJAC, LJ.
1990 La céramique et les lampes. In: *Caričin Grad II. Le quartier Sud-ouest de le ville haute.* Éd. BAVANT, B.-KONDIĆ, V.-SPIESER, M. Collection de l'École Française de Rome 75. Belgrade-Rome, 161–190.

BOLTA, L.
1981 *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče.* KiM 19. Ljubjana.

BÓNA, I.
1968 Über einen archäologischen Beweis des langobardisch-slawisch-awarischen Zusammenslebens. *ŠtZ* 16, 35–44.
1973 *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban.* Awarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein Ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit (11.–13. Jh.) in Dunaújváros. FontArchHung Budapest.

BÓNA, I.-NAGY, M.
2002 *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I.* Monumenta Germanorum Archaeologiae Hungariae 1. Budapest.

BÖTTGER, B.
1982 Die Gefäßkeramik aus dem Kastell Iatrus. In: *Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der Donau. II. Ergebnisse der Ausgrabungen 1966–1973.* SGA 17, 33–148.

CIGLENEČKI, S.
1984 Die Keramik des 4.–6. Jahrhunderts von Gradec Tinje und Korinjski hrib, Slowenien. *ArchA* 68, 131–328.

CSALLÁNY, D.
1961 *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.).* ArchHung XXXVIII. Budapest.

CSEH J.
1991 A kora népvándorláskori (gepida) telep. In: *Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton.* Szerk. TÁLAS L.-MADARAS L., Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32. Szolnok, 157–226.

FRIESINGER, H.-KECHLER, H.
1981 Töpferöfen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich. Ein Betrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4.–6. Jahrhundert n. Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland. *ArchA* 65, 143–266.

GLUMAC, M.
2001 Glinene szvetiľke iz kasznoanticske zbirke Narodnog Muzeja u Beogradu. *ZNM* XVII/1, 213–227.

GOMOLKA, G.
1966 Katalog der Kleinfunde. *Klio* 47, 291–352.
1968 Die Kleinfunde vom Limeskastell Iatrus in Moesia inferior. *Klio* 50, 171–250.

GOMOLKA-FUCHS, G.
1982 Die Kleinfunde vom 4. bis 6. Jh. aus Iatrus. In: *Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der Donau. II. Ergebnisse der Ausgrabungen 1966–1973.* SGA 17, 149–206.

GUBITZA K.
1907 A kishegyesi régibb középkori temető. *ArchÉrt* 27, 346–363.

HALBOUT, P.-PILET, CH.-VAUDOUR, C.
1987 *Corpus des objets domestiques et des armes en fer de Normandie du Ier au XV^er^ siècle.* Cahier des Annales de Normandie No 20. Caen.

HOREDT, K.
1979 *Moreşti.* Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen. Bukarest.

IVÁNYI D.
1935 *A pannóniai mécsesek. Tipológiai és Kronológiai áttekintés.* Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologisch Übersicht. DissPann II. 2. Budapest.

JANKOVIĆ, D.
1981 *Podunavski deo oblasti Akvisa u VI i početkom VII veka.* Belgrad.

KISS, A.
1992 Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: *Awarenforschungen.* Hrsg. DAIM, F. Archaeologia Austriaca Monographien 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien, 35–134.

1996 *Das frühawarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A.* Mit Beiträgen von M. Martin, P. Stadler und I. Takács. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck.
2001 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B.* I–II., MonAvarArch 6. Budapest.

Knific, T.
1994 Vranje near Sevnica: A Late Roman Settlement in the Light of Certain Pottery Finds. *AV* 45, 211–237.

Koch, U.
1984 *Runde Berg bei Urach V.* Die Metallfunde der frühgeschichtlichen Perioden aus den Plangrabungen 1967–1981. Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Komission für Alamannische Altertumskunde. Schriften Bd. 10. Heidelberg.

Kovrig I.
1955 Contributions au problème de l'occupation de la Hongrie par le Avars. *Acta ArchHung* 6, 163–192.
1963 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* ArchHung 40. Budapest.

Kuzmanov, G.
1981 Za proizvogsztvo na glineni lampi v Dolna Mizija i Trakija (I–IV v.) (po danni ot Nacionalnija arheologicseszki muzej, Szofija) *ArhSof* 23, 10–20.
1985 *Rannovizantijszka keramika ot Trakija i Dakija (IV. nacsaloto na VII. v.).* Razkopki i Proucsvanija XIII. Szofija.
1992a Die lokale Gafäßkeramik. In: *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der deutsch-bulgarisch-österreichischen Ausgrabungen 1934–1937.* Hrsg. Uenze, S. MBV 43, 201–222.
1992b Die Lampen. In: *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der deutsch-bulgarisch-österreichischen Ausgrabungen 1934–1937.* Hrsg. Uenze, S. MBV 43, 223–234.
1992c *Anticsni lampi. Kolekcija na Nacionalnaja Arheologicseszki Muzej.* Szofija.

Lipp V.
1884 *A keszthelyi sírmezők.* Budapest.
1885 *A fenéki sírmezők.* Budapest.

Madaras L.
1989 Az avar ház. In: *Építészet az Alföldön.* Szerk. Novák L.–Selmeczi L. Az Arany János Múzeum Közleményei VI. Nagykőrös, 23–32.
1991 Az avar falu. In: *Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton.* Szerk. Tálas L.–Madaras L., Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32. Szolnok, 227–316.

Menzel, H.
1954 *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz.* RGZM zu Mainz Katalog 15. Mainz.

Nagy, M.
1998 *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest.* I–II. MonAvarArch 2. Budapest.

Od Rimljanov do Slovanov
2001 *Od Rimljanov do Slovanov.* Predmeti. Ur. Bitenc, P.–Knific, T., Ljubjana.

Popvić, M.
1987 Szvetinja, novi podaci o ranovizantijszkom Viminacijumu. *Starinar* 38, 1–38.
1999 *Tvrđava Ras. Fortress Ras.* Arheološki Institut Posebna izdanja 34. Beograd.

Salamon, Á.–Erdélyi, I.
1971 *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* StudArch V. Budapest.

Scorpan, C.
1976 Originii şi linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV–VII) din ariile mediteraniană şi Pontic. *Pontica* 9, 155–185.

Selmeczi-Kovács A.
1981 Kézimalmok. Történeti rétegek – technikai regresszió. *Ethn* 92, 204–232.

Stare, V.
1980 *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudistev.* KiM 18. Ljubjana.

Steinklauber, U.
2001 Der Duel und seine Kleinfunde. *Carinthia* I. 180, 109–136.

Szentléleky, T.
1969 *Ancient Lamps.* MAEFH I. Budapest.

Szőke B. M.
1992 7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán. Siedlungsreste aus dem 7. und 9. Jh. in Nagykanizsa (SW-Ungarn). *ZM* 4, 130–167.

Sztancseva, M.–Grigorova, K.
1989 Novi nahodki na anticsni glineni lampi ot Szerdika. *Szerdika 2.* Arheologicseszki materiali i proucsvanija. Szofija, 66–73.

Teodorescu, V.
1964 Despre cultura Ipoteşti-Cîndeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploieşti). *SCIVA* 15, 485–503.

TOMKA P.
1971 A Győr-Téglavető dűlői avar temető belső csoportjai. *Arrabona* 13, 55–97.
VELKOV, I.
1935 Eine Gotenfestung bei Sadovetz (Nordbulgarien). *Germania* 19, 149–158.
VÉKONY, G.
1974 A koraavarkori keramikatípusok történeti topográfiájához. Zur geschichtliche Topographie der frühawarenzeitlichen Keramiktypen. *ArchÉrt* 70, 211–232.
VIDA, T.
1997–1998 Veil pin or dress pin. Data to the question of Avar period pin-wearing. *Antaeus* 24, 563–574.
1999 *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.-7. Jh.)*. VAH VIII. Berlin–Budapest.
VIKIĆ-BELANČIĆ, B.
1975 Antične svetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu. *VAMZ* 9, 49–160.
WENDEL, M.
1986 Die mittelalterliche Siedlungen. In: *Iatrus-Krivina Spätantike Befestigung und fühmittelalterliche Siedlung an der Donau. III. Die mittelalterlichen Siedlungen*. SGA 17, 27–210.
ZAHARIA, E.
1971 Données sur l'archéologie des IVe-XIe siécles sur le territoire de la Roumanie la culture Bratei et la culture Dridu. *Dacia* 15, 269–287.

ÖLLAMPEN AUS DER AWARENSIEDLUNG KÖLKED-FEKETEKAPU

ZSUZSANNA HAJNAL

In Kölked-Feketekapu hat Attila Kiss 1970 71 Rettungsgrabungen durchgeführt. Er legte 688 Gräber eines awarenzeitlichen Gräberfeldes frei, die 70–75% des vollständigen Gräberfeldes umfaßt haben werden. 1972 begann er aufgrund von 200 m vom freigelegten Gräberfeld entfernt auf der Oberfläche gefundenen Keramikbruchstücken auch mit der Ausgrabung der awarenzeitlichen Siedlung. An diesem Fundort „B" kamen auch mehrere Grabgruppen eines weiteren awarenzeitlichen Gräberfeldes ans Licht. Bis 1999 hatte er eine Fläche von fast 5 ha freigelegt, auf der sich außer 564 awarenzeitlichen Gräbern 166 awarenzeitliche Häuser, 160 Gruben, 131 im Freien stehende Öfen sowie zahlreiche Gräben und Pfostenlöcher fanden. Über den frühawarenzeitlichen Grabgruppen erstreckt sich die spätere Siedlung, und die spätawarenzeitlichen Gräber wurden über den Objekten aus dem 6.–7. Jahrhundert angelegt.

Bei der Aufteilung des Fundmaterials in Materialgruppen waren mehrere Erscheinungen zu beobachten. Ähnlich den von Attila Kiss veröffentlichten Kölkeder Gräberfeldern ist auch im Fundmaterial der Siedlung erheblicher germanischer und byzantinischer Einfluß festzustellen, neben einer kleinen Zahl von Importwaren. Gemessen an den bisher veröffentlichten awarischen Siedlungsfunden finden sich außer vieler frühawarenzeitlicher grauer schnellgedrehter Keramik eine erhebliche Zahl von gestempelter Keramik und wenige Bruchstücke mit eingeglätteter Verzierung. In der Auffüllung der frühawarenzeitlichen Häuser und Gruben gibt es einen mehr oder weniger großen Anteil an typisch awarischer handgeformter Keramik. Neben dieser ist ein ziemlich großer Teil der Kochgefäße schnellgedreht: grau gebrannte Töpfe und Näpfe besserer oder schlechterer Qualität mit Deckelfalz kommen neben schwarzer und grauer Tischkeramik vor. Ebenso ist auch wenig byzantinische Importkeramik festzustellen. In der späteren Periode steigt allmählich der Anteil der handgeformten Keramik und gleichzeitig mit ihr auch der der langsam gedrehten Gefäße. Die frühawarenzeitliche schnellgedrehte Keramik verschwindet nach und nach, und es erscheinen in kleiner Zahl die Bruchstücke der spätawarenzeitlichen gelben Zierkeramik.

Öllampen wurden in vier Objekten von Kölked-Feketekapu gefunden: in Haus 120, 135, 145 und in Grube CV. Das Fundmaterial dieser Objekte stellt der Artikel dar. Von den drei scheibengedrehten und zwei handgeformten Lampen ist die Bewertung der letzteren am eindeutigsten. Sie sind lokale, awarische Nachahmungen der byzantinischen, spätantiken Lampen aus dem 6.–7. Jahrhundert. Ihre einzige Parallele ist aus Dunaújváros bekannt von den awarischen Siedlungsgebiet. Ähnliche Lampen kamen aus den Siedlungen der Ipoteşti-Cîndesti Kultur vor. Die scheibengedrehten Stücke sind auf gar keinen Fall awarische Erzeugnisse. Sie sind aus feingeschlämmtem Ton, schnellgedreht, rot bzw. braun gebrannt und auf zweien sitzen Glasurtropfen. Die spätrömischen Lampen sind fast ausnahmslos formgepreßt. Lampen mit auf der Scheibe hochgezogenem Körper werden bis zum 1. Jahrhundert n. Chr. massenweise hergestellt. Im 4. Jahrhundert erscheinen jedoch erneut die schnellgedrehten Stücke und sind im Frühmittelalter (5.–7. Jh.) durchgängig neben den formgepreßten zu finden. Auch die Vergrößerung von Öl- und Dochtloch wird ins 4. Jahrhundert datiert und blieb bei den frühmittelalterlichen Stücken gleichfalls allgemein. Ebenso ist das 4. Jahrhundert ein Wendepunkt in der Henkelgestaltung: Die senkrecht hoch aufragenden Noppenhenkel werden in diese späte Periode datiert. Neben ihnen erscheinen schon damals die als typisch für die byzantinischen Lampen betrachteten Bandhenkel vom Rand des Ölloches bis an die Seite des Lampenkörpers. Das Fehlen

des Diskus um das Ölloch und der bikonische Körper sind ebenfalls in diese späte Periode (4.-7. Jh.) zu datieren.

Die genauen Parallelen des intakten Stückes mit zylindrisch aufragendem Ölloch fand die Verfasserin im Grab 230 des Gepidengräberfeldes von Kranj, und im Hochen befestigung von Duel. Die Parallelen der Kölkeder Lampen sind ins 4.-6. Jahrhundert zu datieren. Diese einfachen Lampen lokaler Herstellung waren lange Zeit in fast unveränderter Form in Gebrauch. Bei den Stücken aus der Awarensiedlung ist also nicht eindeutig auszuschließen, daß sie spätrömische Lampen waren und als „antike" Stücke in das awarenzeitliche Dorf gelangt sein konnten. Einige ihrer Charakteristiken bzw. viele Züge der Siedlung und der Gräberfelder weisen aber eher darauf hin, daß wir sie doch eher für damalige byzantinische Lampen halten müssen. Der obere Bandhenkel und bikonische Körper der Lampen, das Fehlen des Diskus und ihr glatter oder aufragender Rand datieren sie eher ins 6.-7. Jahrhundert.

Im Material der auch die Lampen enthaltenden Objekte kommen charakteristische Keramiktypen von der Wende des 6./7. Jahrhunderts und der ersten Hälfte des 7. Jahrhunderts vor. Neben der gröber gearbeiteten, auf früher datierten Gruppe der frühawarenzeitlichen grauen schnellgedrehten Keramik fand sich in den untersuchten Objekten (I B_{1-2}) auch die Variante aus feinerem Material. Es gab auch drei frühawarenzeitliche Gefäße aus schwarzer Keramik (I C_1) außer der original spätantiken provinzialen Importkeramik (I F). Gegenüber den aus den Gefäßbeigaben der Gräber bekannten Typen finden sich in dem jetzt veröffentlichten Fundkomplex viele Näpfe und Töpfe neuer Form. Die aus Tivadar Vidas Monographie bekannten byzantinisch-germanisch beeinflußten schnellgedrehten Töpfe mit Deckelfalz stellen eine erhebliche Menge der Keramikfunde der Kölkeder Siedlung dar. Aus demselben Material gibt es außer ihnen auch viele Näpfe, Krüge und Schalen, die in der Grabkeramik ebenfalls fehlten. Sie stellen nicht nur im Material, sondern auch in ihrem Formenschatz eine Sondergruppe in der Keramik der Siedlung dar. In der jetzigen Phase der Aufarbeitung ist die einheitlich scheinende typologische Gruppe in drei Qualitätskategorien einzuteilen. Wegen der Besonderheit ihres Materials und Formenschatzes und der großen Zahl der Gefäße hat die Verfasserin sie in eine neugeschaffene Gruppe eingeteilt (I G_{1-3}). Ein großer Teil der frühawarenzeitlichen Kochgefäße besteht aus diesem Material, aber auch Tischgefäße werden aus ihm geformt. Einzelne Typen haben neben den byzantinischen Provinzialbeziehungen vielfach auch germanische Vorbilder. In der typischen handgeformten Keramik kommen die bereits wohlbekannten frühawarenzeitlichen Napf- und Topftypen vor. Einige Bruchstücke sind dem sog. Prager Typ zuzuordnen. Die aus den Siedlungsobjekten zum Vorschein gekommenen Kleinfunde, wie Eisennadeln mit Löffelkopf, Schlangenkopf-Armring, Ahle, Spinnwirtel, Eisenlanze, Punziereisen, Eisenmesser, Mühlstein und Webstuhlgewicht, bestätigen ebenfalls die frühawarenzeitliche Datierung, und einzelne Gegenstände belegen die germanischen Einflüsse.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 211–226
© Akadémiai Kiadó, Budapest

10–11. SZÁZADI TEMETŐ KÖRÖSTARJÁN-CSORDÁSDOMBON (TĂRIAN, ROMÁNIA)

LAKATOS ATTILA

Románia nyugati határán, a Sebes-Körös partján romániai régészek 10–11. századi magyar sírokat tártak fel. A mellékletek alapján a temetkezések nagy része a 10. század közepe és vége közötti időszakból származik.

1967 tavaszán, a Nagyváradi Múzeumhoz bejelentés érkezett egy Köröstarján falu határában, az akkori tsz területén, homokkitermelés során megbolygatott temetőről. A múzeum Nicolae Chidioşan és Doina Ignat[1] régészeket küldte ki helyszínre. A két régész megállapította, hogy a kitermelés során mintegy 20 sírt elpusztítottak. 1967 áprilisában a két régész mentőásatást végzett, amelynek során összesen 41 kelta, szarmata és honfoglalás kori sírt tártak fel.

A minket érintő honfoglalás kori temetőrészletről először 1972-ben történik említés a tarjáni kelta temetőről szóló régészeti közlemény egyik lábjegyzetében.[2] Két évvel később hasonlóan szűkszavú szócikk formájában került be Bihar megye régészeti repertóriumába.[3] 1983-ban, a 10–11. századi sírok mellékleteiből egy összefoglaló munka keretében S. Dumitraşcu írt le néhány ékszert, rajzok és a leletkörülmények ismertetése nélkül.[4] Ebben a szerző átvett néhány, a múzeumi leltárkönyvben szereplő hibás adatot, elsősorban a tárgyak keltezését illetően. Valószínűleg innen ered az a magyar régészeti irodalomba is utat talált tévedés, miszerint a Köröstarján-csordásdombi temetőből avar sírok is előkerültek.[5] Erre, a honfoglalás kori sírokkal együtt, például Bóna István több írásában is tett utalást.[6]

A kőröstarjáni honfoglalás kori magyar temető közlése mintegy 35 évvel az ásatások lezárása után számos, áthidalhatatlan nehézségbe ütközik. Az ásatás dokumentációjának nagy része, az ásatási napló, a sírleírások és az ásatási fényképek kivétel nélkül elvesztek. Az egyetlen használható adatforrásra, egy rajztömbre Nicolae Chidioşan hagyatékában sikerült rábukkannom. Ez tartalmazza a megásott kutatóárkok helyzetét ábrázoló vázlatot, a kutatóárkok kisebb léptékű rajzait, valamint 12 honfoglalás kori mellékletes sír közül kilencnek a rajzát. A sírrajzok és a múzeum leltárkönyvének összevetéséből kiderült, hogy a sírmellékletek sok esetben másképpen szerepelnek a rajzokon, mint a leltári bejegyzésekben. Ennek egyik legfőbb oka a leltárkönyvek, valamint a tárgyak raktári helyének többszöri, hanyag átmásolása. A felmerült ellentmondások legnagyobb részét aprólékos munkával sikerült feloldani, azonban így is számos, a sírrajzokon szereplő tárgyat nem sikerült azonosítani a múzeum gyűjteményében. Ezeket a sírleírásoknál külön jelezni fogjuk.

A gyors ütemben végzett ásatáson nem készült temetőtérkép, csupán egy vázlat a kutatóárkok helyzetéről, ezt azonban nem rögzítették olyan állandó ponthoz, amely lehetővé tenné a vázlat ráhelyezését a domb topográfiai térképére. A kisebb léptékű rajzokkal összevetve azonban lehetővé vált egy viszonylag pontos vázlat

[1] A közlési jogok átengedéséért, valamint a feldolgozást segítő számos információért e helyen is szeretnék köszönetet mondani dr. Doina Ignatnak.

[2] CHIDIOŞAN–IGNAT 1972, 553, 1. jegyzet.

[3] REPERTORIUL 1974, 76, no. 402.

[4] DUMITRAŞCU 1983.

[5] BÓNA 1986, 167. A kérdés rendkívüli jelentőségét az adja, hogy mindeddig ez a lelet szolgáltatta az avar megszállás egyetlen régészeti bizonyítékát a Körösök völgyének romániai szakaszán.

[6] BÓNA 1986, 209; BÓNA 2001, 74. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy az Erdély történetében megjelent összefoglaló írásában, szablyás férfisírra tett utalása is félreértésen alapul. A temetőben ugyanis egyetlen fegyveres férfisír ismert, itt azonban csak nyílhegyek kerültek elő.

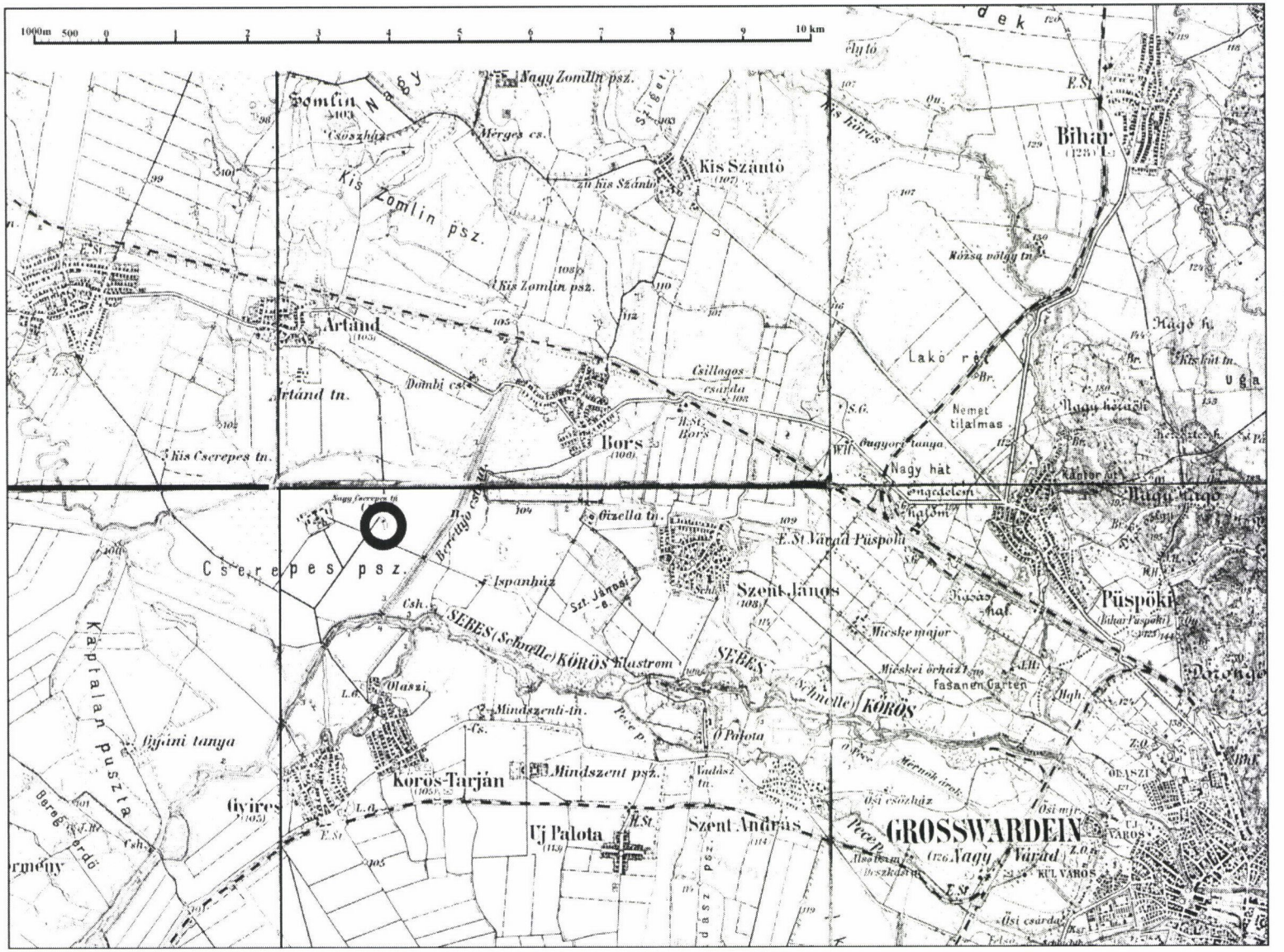

1. kép. A Csordásdomb Köröstarján határában egy 19. századi katonai térképen

Fig. 1. Csordásdomb in the Köröstarján outskirts represented on a 19th century military map

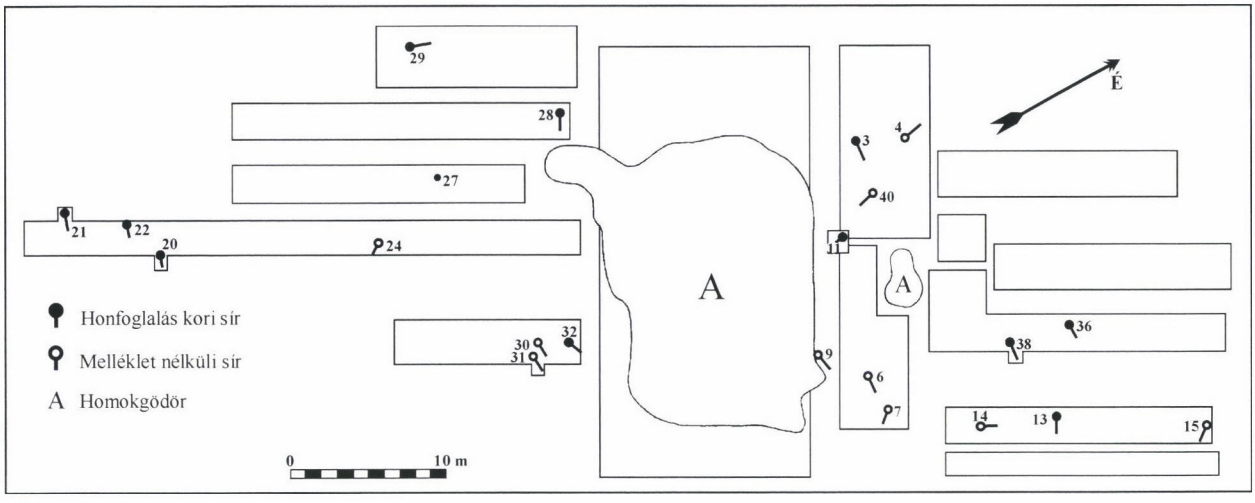

2. kép. A Köröstarján-csordásdombi temető térképe a honfoglalás kori és melléklet nélküli temetkezésekkel

Fig. 2. Map of the Köröstarján-Csordásdomb cemetery with the burials from the Hungarian Conquest period and the burials without grave goods

elkészítése a sírok egymáshoz viszonyított helyzetéről *(2. kép)*.[7]

A lelőhely Nagyváradtól mintegy 13 km-re nyugatra, Köröstarjántól pedig 3 km-re északra, a Sebes-Körös jobb partján, a mai medertől viszonylag nagy távolságra található. A „Csordásdomb" új keletű, azonban mára már az egész környéken meghonosodott helynév; a Cserepespuszta nevű, alacsonyan fekvő, nagy kiterjedésű mező egyetlen kiemelkedő pontját jelöli, egy 4–4,5 méter magas homokdombot. Ez a pont a legtöbb modern, 5 méteres szintvonalakat alkalmazó, kis léptékű térképen nincs feltüntetve, ezért ezt egy 19. századi osztrák katonai térképen mutatjuk be *(1. kép)*. A homokdomb mai állapotában egy ÉK–DNy-i tengelyű, mintegy 215 méter hosszú, 60 méter széles, elnyújtott ellipszis alakú kiemelkedés. Legnagyobb magassága (4–4,5 méter) a domb első, DNy-i harmadába esik, így a DNy-i oldala meredekebb, az ÉK-i viszont lankásabb, a halom mértani középpontjánál már nem éri el az 1–1,5 métert sem. Eredetileg valószínűleg magasabb és némiképpen eltérő alakú lehetett, ebben azonban a talajerózió, valamint a homokkitermelés a legutóbbi időkig változásokat okozhatott. Az 1967-es homokkitermelésnek, valamint az ásatásnak mára már nem maradt felszíni nyoma.

Az 1967-es csordásdombi ásatás során 41 csontvázas és hamvasztásos sírt tártak fel, amelyből 12-t kelta, 3-at szarmata, 12-t pedig 10–11. századi magyar temetkezésként határoztak meg. További 14 sírban nem volt melléklet, vagy olyan mértékben fel volt dúlva, hogy keltezésük nem volt lehetséges. A kelta temető 1972-es közlésekor említett késői temetkezések sírszámai az ásatási rajzok és a leltári bejegyzések tanulsága szerint hibásak voltak. A helyes megoszlás a következő. Honfoglalás kori sírok: 3., 11., 13., 20–22., 27., 28., 29., 31., 32., 36., 38.; nem keltezhető sírok: 4., 6–9., 14., 15., 17., 24., 30., 37., 40. Az utóbbiak közül a temetőtérképen azokat is jeleztük, amelyek esetleg kapcsolatba hozhatóak a temető honfoglalás kori rétegével (a 8., 17., 24. és 37. sírok hamvasztásos temetkezések voltak, ezért 10–11. századi keltezésük kizárható).

3. sír

Valószínűleg női sír *(3. kép 1)*. Lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör. M: 110 cm. H: 171 cm. Cs: 140 cm. Tájolás: Ny–K. A halottat hanyatt fekve, nyújtott testtartásban helyezték a sírba, bal kéz a medencén, jobb kéz a test mellett. Mellékletek:

1. 7 db ezüstlemezből préselt *veret*. A keretekkel egy középső és négy szélső mezőre osztott veretet rozetta és palmetta motívumok töltik ki. A rögzítést a tárgy hátoldalára forrasztott három szegeccsel oldották meg. A hét veret közül hat a mellkas jobb és bal oldalán, egy pedig a koponya fölött került elő. Kettő töredékes állapotban volt, közülük egy a tárolás során teljesen szétmállott *(4. kép 1–6.* Lelt. sz.: 4127a–b, 6291–6295).

2. 2 db kerek fejű, öntött bronz *füles gomb* a mellkas környékéről *(4. kép 9–10.* Lelt. sz.: 4124a–b).

3. 3 db bemetszésekkel díszített, gomba alakú öntött bronz *füles gomb* a mellkas környékéről *(4. kép 11–13.* Lelt. sz.: 4126a–c).

[7] A lelőhely utólagos beazonosításában, felmérésében, valamint a környéken végzett terepbejárásban nyújtott segítségéért ezúton szeretnék köszönetet mondani Emődi János régésznek és feleségének, Emődi Évának.

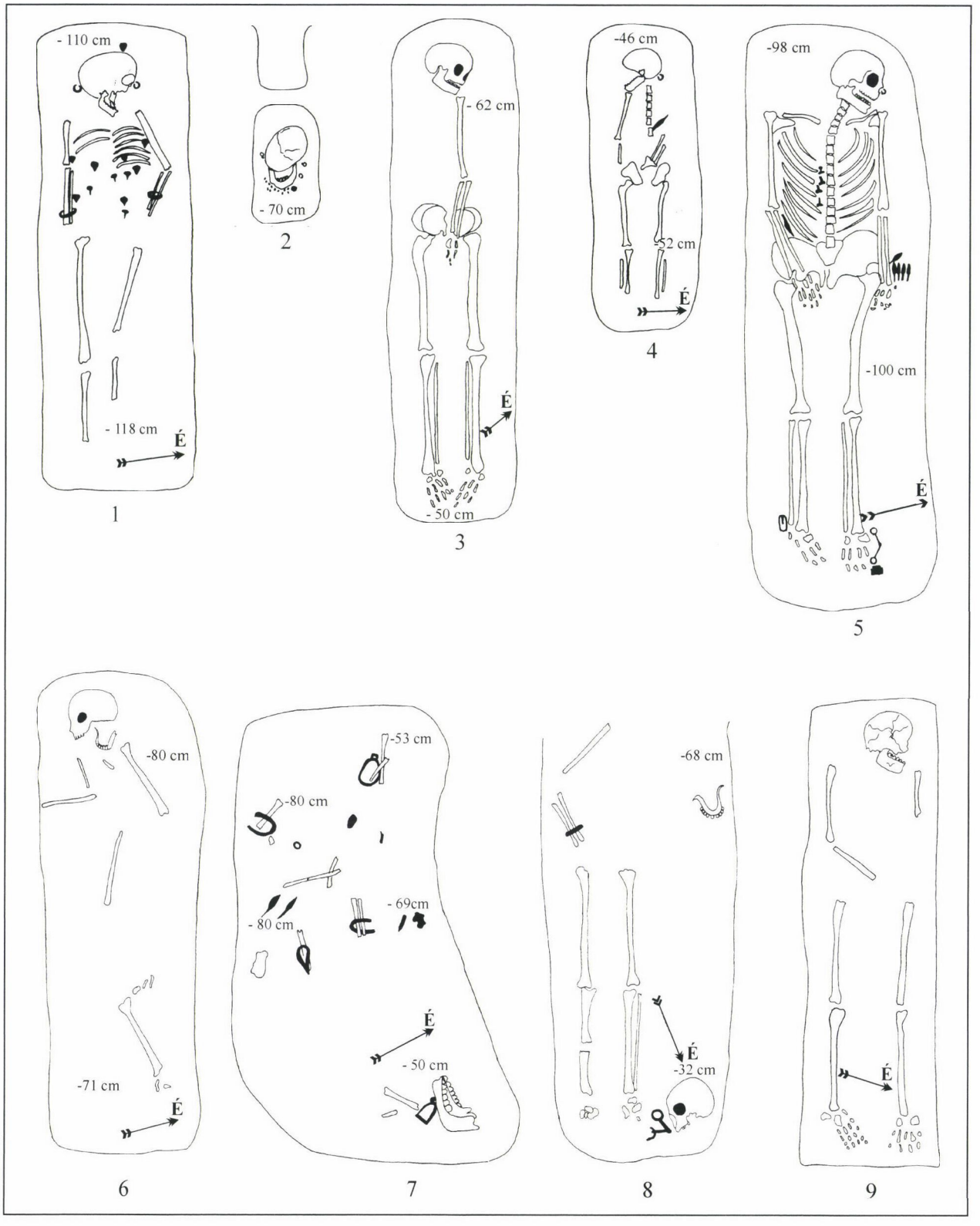

3. kép. Köröstarján-Csordásdomb. Honfoglalás kori sírok. 1: 3. sír; 2: 11. sír; 3: 13. sír; 4: 20. sír; 5: 21. sír; 6: 22. sír; 7: 28. sír; 8: 29. sír; 9: 32. sír (1:20)

Fig. 3. Köröstarján-Csordásdomb. Graves from the Hungarian Conquest period. 1. Grave No. 3; 2. Grave No. 11; 3. Grave No. 13; 4. Grave No. 20; 5. Grave No. 21; 6. Grave No. 22; 7. Grave No. 28; 7. Grave No. 29; 9. Grave No. 32

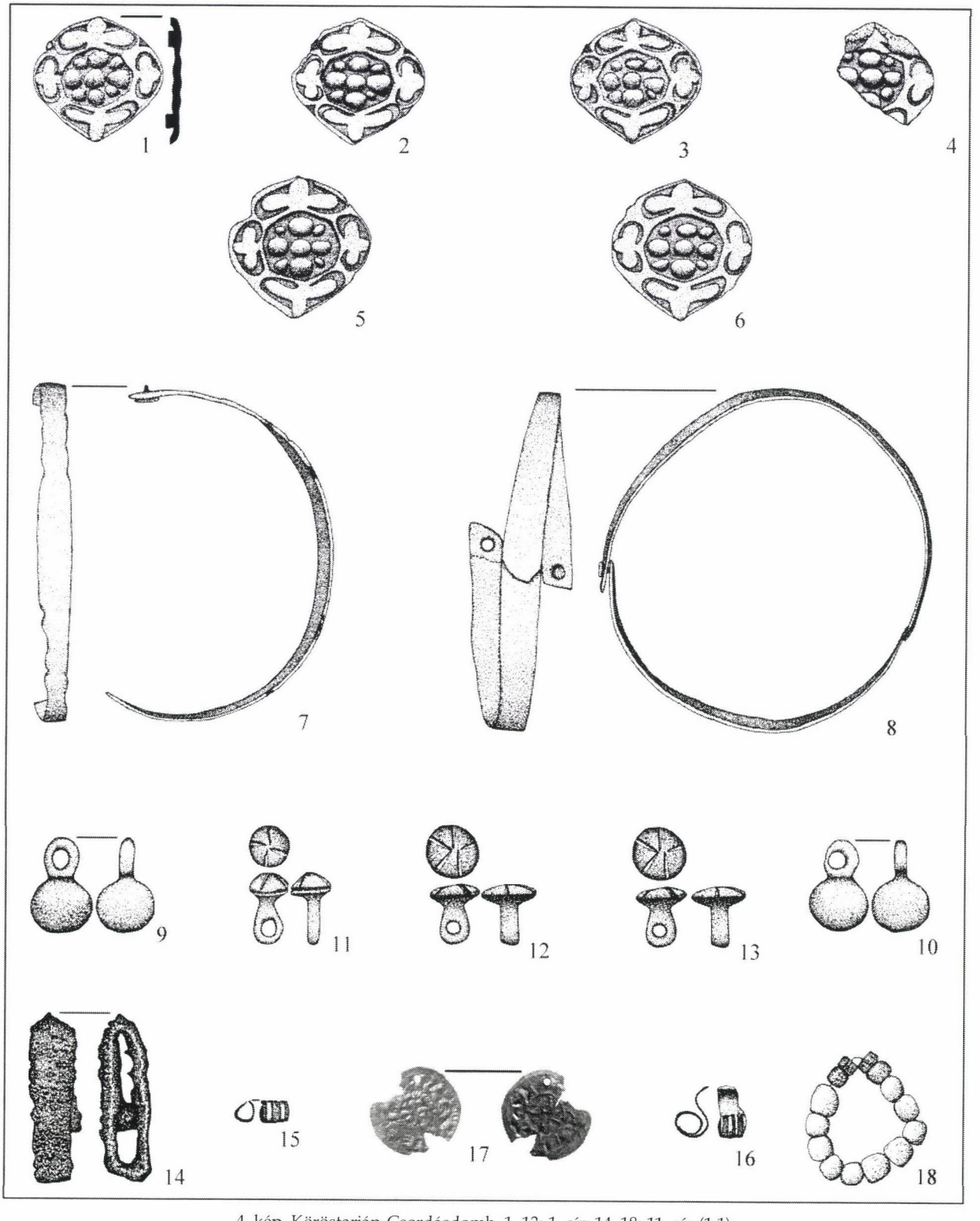

4. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1–13: 1. sír; 14–18: 11. sír (1:1)
Fig. 4. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 1 (1–13); Grave 11 (14–18). Scale 1:1

4. 2 db bronzból készült *lemezkarperec* a halott jobb és bal alkarjáról. Az egyik példány töredékes. Mindkettő egyenes, átlyukasztott végű, az egyik lyukba lapos fejű szegeccsel (*4. kép 7–8.* Lelt. sz.: 4125, 5392).

5. A sírrajzon szerepel még két nyitott végű, sima hajkarika is, amelyeket azonban nem sikerült azonosítanom a múzeum gyűjteményében.

11. sír

Kisméretű, lekerekített sarkú, téglalap alakú gödörbe temetett koponya, néhány hajban és nyakon viselt ékszerrel (*3. kép 2*). M: 70 cm. H: 44 cm. Mellékletek:

1. 2 db laposra kalapált, bordázott S végű ezüst *hajkarika* töredéke (*4. kép 15–16.* Lelt. sz.: 4130).

2. 10 db szürkésfehér agyagból, valamint 2 db zöld és 2 db piros színű üvegpasztából készült, kisméretű *gyöngy* a koponya alsó részén (*4. kép 18.* Lelt. sz.: 4132).

3. I. László átfúrt, nyakon viselt, kopott, rossz megtartású *denára* [CNH 25, UNGER 1960, I, no. 16] (*4. kép 17.* Lelt. sz.: 4133).

4. Szíjbújtatóra emlékeztető, azonban a gyöngysorhoz tartozó, kisméretű *vaspánt* (*4. kép 14.* Lelt. sz.: 4131).

13. sír

A lekerekített sarkú, téglalap alakú gödörbe temetett halott jobb karja, gerincoszlopa és bordái hiányoznak. A többi csont érintetlen és jó megtartású, ezért indokoltnak látszik a felsőtest bolygatásával számolni, bár a feltárást végző régész beásás nyomát nem rögzítette (*3. kép 3*). M: 62 cm; H: 185 cm. Cs: 160 cm. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. Vékony, kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított *hajkarika* töredéke (*5. kép 4.* Lelt. sz.: 4134a).

2. Vastag, kerek átmetszetű bronz huzalból készült *karikagyűrű* töredéke (*5. kép 1.* Lelt. sz.: 4134b).

20. sír

Valószínűleg gyermeksír. Lekerekített sarkú, enyhén szabálytalan oldalú, téglalap alakú sírgödör. M: 52 cm. H: 112 cm. Cs: 90 cm. A halottat hanyatt fekve, nyújtott testtartásban helyezték a sírba, jobb keze a test mellett, a bal a medencére téve (*3. kép 4*). Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, nyílt végű, egyszerű *hajkarika* a koponya jobb oldalán (*5. kép 2.* Lelt. sz.: 4185).

2. A sírrajzon látható még egy *kés* (esetleg nyílhegy) a medence felett, a gerincoszloptól jobbra. Ez nem szerepel a múzeumi bejegyzések között.

21. sír

Valószínűleg férfisír. Lekerekített sarkú, alsó részén enyhén kiszélesedő, téglalap alakú sírgödör (*3. kép 5*). M: 100 cm. H: 215. Cs: 172 cm. A halott nyújtott testtartásban, hanyatt fekve került a sírba. Jobb keze a medencéjén, bal keze a test mellett. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. Kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból hajlított egyszerű *hajkarika* töredéke a koponya jobb oldalán (*5. kép 3.* Lelt. sz.: 4137).

2. 4 db gomba alakú öntött bronz *füles gomb* egy sorban, a gerincoszloptól balra, a csigolyák és a bordák között (*5. kép 5–8.* Lelt. sz.: 4136).

3. 5 db töredékes állapotban fennmaradt vas *nyílhegy* a halott bal alkarja mellett. Ezekből csupán két falevél, valamint egy rombusz alakú példány formája határozható meg pontosan (*5. kép 11–15.* Lelt. sz.: 4138).

4. Lekerekített sarkú, téglalap alakú *vascsat* a jobb lábszár mellett (*5. kép 16.* Lelt. sz.: 4141).

5. Töredékes, rossz megtartású, egyszerű *vaszabla* a bal lábfej mellett (*5. kép 18.* Lelt. sz.: 4140).

6. Vasszegecsekkel összefogott, két téglalap alakú vaslemezből álló tárgy (valószínűleg lószerszám tartozéka) a bal lábfej mellett, a zabla alatt. A szegecseken, valamint a lemezek belső oldalán fa lenyomatok (*5. kép 9.* Lelt. sz.: 4143).

7. Lekerekített sarkú, téglalap alakú *vascsat* töredékei (*5. kép 10.* Lelt. sz.: 4142).

8. A rajzon látható még egy *vaskés* is a jobb alkar, a medencelapát és a bordák között, amely nem azonosítható a múzeum gyűjteményében.

22. sír

Lekerekített sarkú, kissé szabálytalan oldalú, téglalap alakú sírgödör. M: 80 cm. H: 177 cm. Cs: 142 cm. A halottat oldalt fekve, felhúzott lábakkal és behajlított karokkal temették el. A csontváz viszonylag rossz megtartású, csupán a koponya és a hosszúcsontok maradtak meg (*3. kép 6*). Tájolás: Ny–K. Melléklet:

1. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egymásra hajló, nyitott végű *hajkarika* vagy *gyűrű* (*5. kép 17.* Lelt. sz.: 4087).

27. sír

Teljesen feldúlt és kirabolt sír, amelyről nem maradt fent sem rajz, sem leírás. Mellékletek:

1. *Vaszabla* egyik karjának töredéke (*5. kép 19.* Lelt. sz.: 4195).

2. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült *hajkarika* töredéke (*5. kép 20.* Lelt. sz.: 4197).

3. Ismeretlen rendeltetésű *vastárgy* töredékei (*5. kép 21.* Lelt. sz.: 4198).

28. sír

Teljesen feldúlt és kirabolt lovas sír. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú. A sír jobb alsó sarkának kiszélesedő része lehet a rablóakna nyoma, de áshatták így eredetileg is, a ló maradványainak és a lószerszámok elhelyezésére (*3. kép 7*). M: 80 cm. H: 166 cm. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. 2 db hanyag kidolgozású, szabálytalanul vágott lemezből hajlított, rosszezüst *ruhaszorító pánt*. Az egyik példány egyenes, a másik elhegyesedő végű, a földben erősen deformálódtak (*6. kép 1–2.* Lelt. sz.: 4173a–b).

2. Vastag, kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, enyhén megtört ívű, zárt *karikagyűrű* (*6. kép 5.* Lelt. sz.: 4178).

3. *Vaskés* pengéjének töredéke fából készült tokjának maradványaival (*6. kép 6.* Lelt. sz.: 4178).

4. 2 db töredékes állapotban megmaradt, körte alakú *vaskengyel* (*6. kép 3, 7. kép.* Lelt. sz.: 4174, 4175).

5. Vékony, kerek átmetszetű bronzhuzalból készített S végű hajkarika töredéke (*6. kép 4.* Lelt. sz.: 4179).

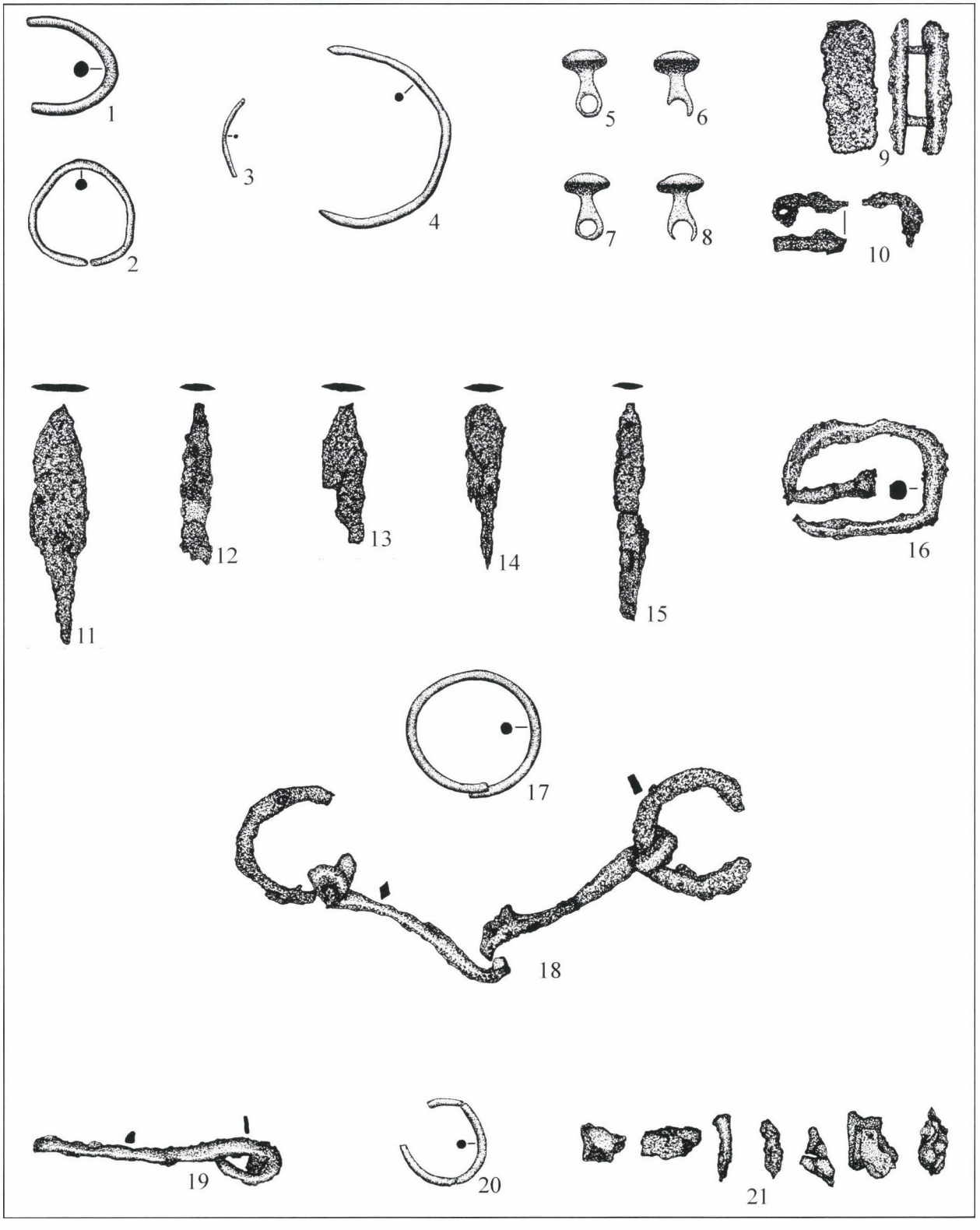

5. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1, 4: 13. sír; 2: 20. sír; 3, 5–16, 18: 21. sír; 17: 22. sír; 19–21: 27. sír (1–8, 17, 20 = 1:1, 9–16, 18–19, 21 = 1:2)

Fig. 5. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 13 (1, 4); Grave 20 (2); Grave 21 (3, 5–16, 18); Grave 22 (17); Grave 27 (19–21). Scale: 1:1 (1–8, 17, 20), 1:2 (9–16, 18–19, 21)

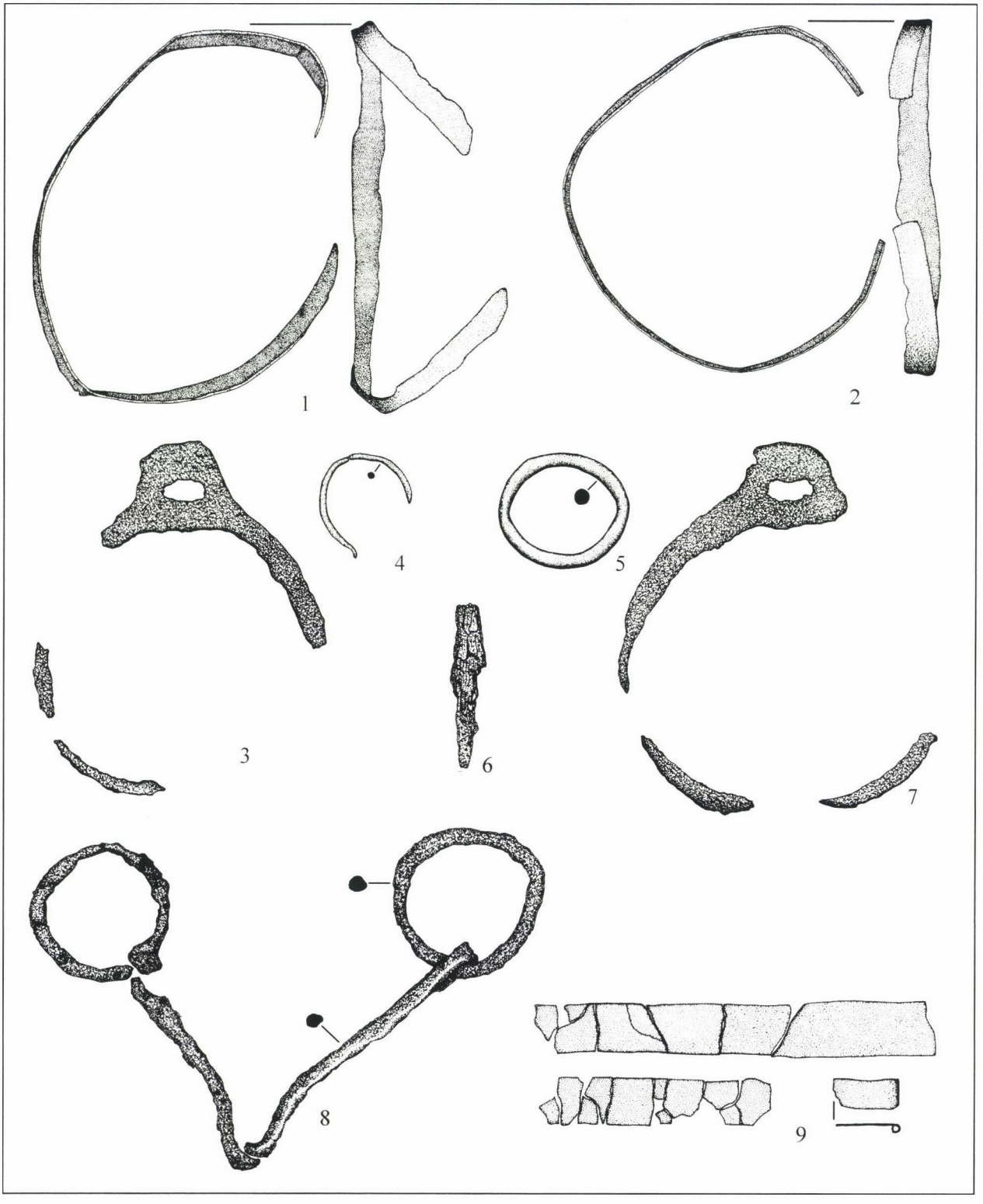

6. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1–7: 29. sír; 8–9: 29. sír (1, 2, 4, 5, 9 = 1:1, 3, 6–8 = 1:2)
Fig. 6. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 28 (1–7); Grave 29 (8–9). Scale: 1:1 (1, 2, 4, 5, 9), 1:2 (3, 6–8)

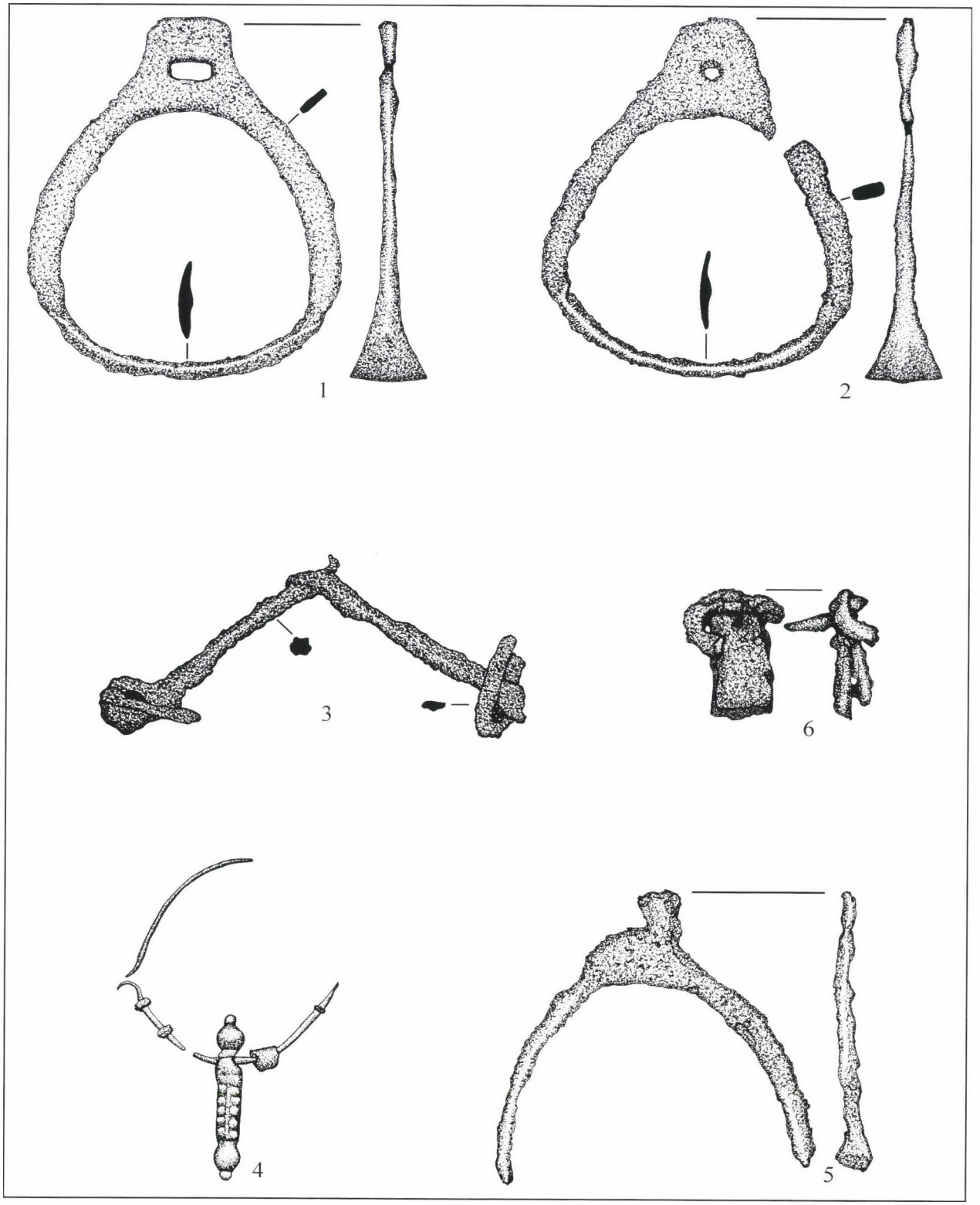

7. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1, 2, 4: 36. sír; 4: 32. sír; 6: 38. sír (4 = 1:1, 1, 3, 5, 6 = 1:2)
Fig. 7. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 32 (4); Grave 36 (1, 2, 5); Grave 38 (6). Scale: 1:1 (4), 1:2 (1–3, 5, 6)

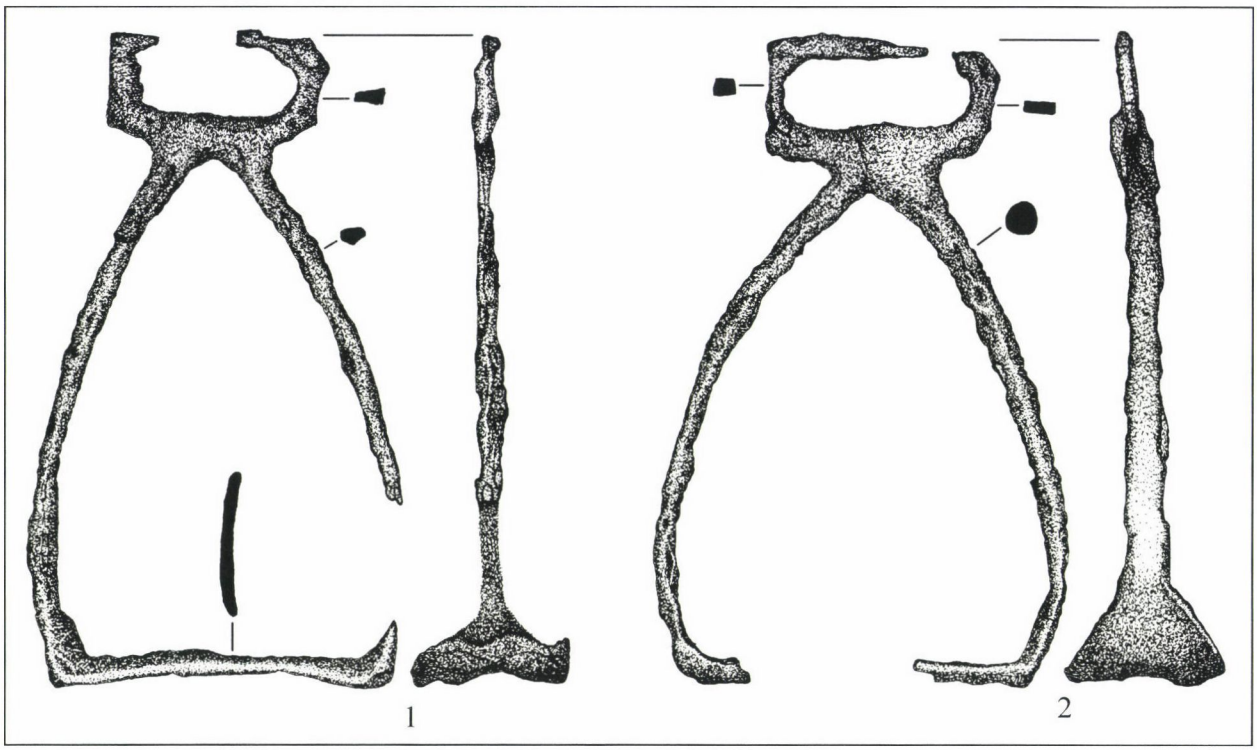

8. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1–2: 38. sír (1:2)
Fig. 8. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 38 (1–2). Scale: 1 : 2

6. A sírrajzon több, a gyűjteményben nem azonosítható tárgy is látható, köztük talán *nyílhegy* és *csiholó vas*.

29. sír
Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör, amelynek felső részét, valamint egyik oldalát olyan mértékben feldúlták, hogy a sírgödör ezeken a helyeken nem volt meghatározható. A rablás azonban az egész sírt érinthette, így került a halott koponyája a sír alsó sarkába, a bal lábfej mellé. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű halott vázának megmaradt jobb karcsontjai arra utalnak, hogy ez a keze a medencéjén feküdt *(3. kép 8)*. M: 68 cm. Tájolás: D–É. Mellékletek:

1. *Vaszabla* a sír alsó sarkában, a bal lábfej mellett (*6. kép 8.* Lelt. sz.: 4183). Ezen a leltári számon valójában két azonos típusú zabla is szerepel a múzeum gyűjteményében, azonban a sírrajzon csak egy látható, ezért indokoltnak látszik a tárolás során keletkezett hibában keresni az ellentmondás okát.

2. Pödört végű, rossz megtartású, bronz *lemezkarperec* töredékei a halott jobb alkarjáról (*6. kép 9.* Lelt. sz.: 4184).

32. sír
Téglalap alakú sírgödörben, felsőtesténél valószínűleg bolygatott csontváz. Ezen a részen a koponya és a kar hosszúcsontjai érintetlenek, a gerincoszlop, a bordák, a medence, valamint a kulcs- és lapockacsontok azonban teljesen hiányoznak. M: 110 cm. H: 171 cm. Cs: 149 cm. Tájolás: Ny–K. A nyújtott testhelyzetű, háton fekvő halott jobb keze a medencéjén feküdt *(3. kép 9)*. Melléklet:

1. Bronz *fülbevaló*. Külön kiöntött függőjének pálca alakú, gombokban végződő testét két-két mezőben, mindkét oldalán függőleges gyöngysor díszíti. Horgokban végződő karikáján két, gyűrűkkel rögzített, vékony bronzlemezből készült kerek gomb nyomai láthatók (*7. kép 4.* Lelt. sz.: 4135).

36. sír
A sírról sem rajz, sem leírás nem maradt fent. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. 3 db körte alakú *vaskengyel* (*7. kép 1–2, 5.* Lelt. sz.: 4194, 4196).

38. sír
A sírról nem maradt fent rajz vagy leírás. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. 2 db villás szárú, egyenes talpú, normann-karoling típusú *kengyel* (*8. kép 1–2.* Lelt. sz.: 4191).

2. Egyszerű, vas *csikózabla* (*7. kép 3.* Lelt. sz.: 4193).

3. Két téglalap alakú rögzítő lemezből és ovális szíjbújtatóból álló *vascsat* (*7. kép 6.* Lelt. sz.: 4192).

I. A temető

A Köröstarján-csordásdombi honfoglaló magyar közösség, a Sebes-Körös jobb partján elterülő nagy kiterjedésű, alacsonyan fekvő pusztaság egyetlen, valamelyest kiemelkedő pontját, egy

kis méretű, 4,5 méteres magasságot meg nem haladó homokdombot jelölte ki temetkezési helyül. A sírok elhelyezkedéséről, az ásatási dokumentáció hiányossága miatt csupán vázlatos rajzot sikerült összeállítani *(2. kép)*. A 12 honfoglalás kori sír laza rendben, egymástól viszonylag nagy távolságokra, a domb egész tetejét elfoglalja. Fennáll a lehetőség, hogy a további 9, az ásató szerint nem keltezhető sír vagy ezek egy része is ehhez a temetőhöz tartozott.[8] Ezeket, eltérő jelöléssel, feltüntettük a temetőtérképen. A két csoportot együttesen vizsgálva megállapítható, hogy a honfoglalás kori temetkezések egy része kis, 2-3 sírból álló sorokat képezett (20–22., 36., 38., 30–32. sírok). Ezekhez a sorokhoz kapcsolódnak egyes melléklet nélküli temetkezések is (30–31. sír), amelyek nagy valószínűséggel időrendileg is összefüggenek a honfoglalás kori temetővel. A 6., 7. és 9., melléklet nélküli sírokból alkotott csoport tájolása és elrendezése alapján ugyancsak mutat rokonságot a 10. századi sírsorokkal.[9] Öt 10. századi sír (3., 13., 27–29.), valamint a 11., koponyát tartalmazó gödör a dombtető különböző pontjain, szétszórtan fekszenek.

A temető eredeti sírszámát megbecsülni csupán igen tág keretek között lehetséges. A 10 honfoglalás kori sírhoz csatlakozik néhány, legfeljebb 9, de valószínűleg kevesebb, nem keltezhető sír. A homokkitermelés során további 20 sír pusztult el. Ha a dombnak ezen a részén ugyanazok az arányok érvényesültek, mint a környezetében, akkor ebből legalább 6–10 sír a honfoglaló réteghez tartozott. Az ásatás a temető szélét egyik irányban sem érte el minden kétséget kizáróan, viszont déli irányban a dombnak csak igen kis része maradt feltáratlanul. Északi irányban két kutatóárokból és egy szelvényből egyetlen honfoglalás kori sír sem került elő. Ez összefüggésben állhat azzal a korszakban gyakran megfigyelt jelenséggel, hogy a domboldalak, dombtetők északi részén nem temetkeztek.[10]

További sírokra elsősorban a domb északkeleti részében lehet számítani. Figyelembe véve ennek az alacsonyan fekvő résznek a kiterjedését, legfeljebb 10 sírról lehet szó. Mindent összevetve a 10. századi temető legalább 25, legfeljebb 40 sírból állhatott.

[8] A 14 melléklet nélküli, illetve teljesen feldúlt sírból 4 hamvasztásos temetkezés volt, egy pedig a 23., kelta sír mellett, azzal megegyező tájolással feküdt, ezért ezek nem jöhetnek szóba mint 10. századi temetkezések.

[9] A 6. és 38. sír közötti, kutatatlan területen lehetnek további sírok. Ebben az esetben a két sírcsoport egyetlen sort képezne.

[10] TETTAMANTI 1975, 87–88.

II. Temetkezési szokások

A sírok, illetve a temetkezési szokások vizsgálatából adódó következtetések érvényességét erősen korlátozza az a tény, hogy itt csupán az egykori temető sírjainak egy töredékére, a 12-ből annak a 9, egyértelműen honfoglalás korra keltezhető sírnak az adataira támaszkodhatunk, amelyekről maradtak feljegyzések.

Az uralkodó tájolás, 12 sírból 11 esetében nyugat–keleti irányú. A kisebb eltéréseknek valószínűleg nem rituális okai voltak, inkább különböző év- vagy napszakokban történő temetésekre gondolhatunk. A sorokba rendezett sírok tájolásai minden esetben illeszkednek egymáshoz. Eltérő, dél-északi tájolás csak a 29-es, lószerszámos temetkezésnél tapasztalható. Ezt a ritka tájolási típust Tettamanti S. Magyarország északi részén és az Alföldön tartja gyakoribb jelenségnek. A jelenség az általa vizsgált temetőkben, akárcsak ebben az esetben elszigetelt, kevés kivétellel, legfeljebb 1-2 esetben fordul elő.[11]

A sírgödrök általános formája a lekerekített vagy egyszerű téglalap. A 28. sír esetében tapasztalható, ettől némiképpen eltérő sírforma, lehet a sírrablás következménye, de valószínűbb, hogy a lóbőr és a lószerszámok elhelyezésére ásták *(3. kép 7)*.

A sírok mélysége 50 és 110 cm között változik. A csordásdombi temető esetében is érvényesül az általános megállapítás, miszerint a gazdagabb sírokat (3., 21.) mélyebbre, a szegényebb mellékletűeket, illetve a gyermeksírokat viszont a mai felszíntől csupán 50–80 cm-re ásták.

Koporsós temetkezésnek nincs nyoma a csordásdombi temetőben. Esetleg a 13. sírba temetett halott bal karjának helyzete – amennyiben nem a temetéstől számított rövid időre elkövetett sírrablással van dolgunk – utalhat összekötözésre vagy vászonba göngyölésére *(3. kép 7)*.

A fennmaradt rajzok alapján megállapítható, hogy több sírt is megbolygattak. A rablás egyértelmű a 28. és 29. sír esetében, de bolygatás érhette a 13., 22. és 32. sírt is. Az ásatási megfigyelések hiányában nem dönthető el egyértelműen, hogy a 20. sír halottjának hiányzó bal karja, illetve a 3. sírból hiányzó medencecsontok bolygatásra vagy egyszerűen a csontok rossz megtartására utalnak. A bolygatásokra minden esetben a temető felhagyását követően rövid időn belül kerülhetett sor, mivel a beásások egyetlen esetben sem metszik a sírgödröket.

[11] TETTAMANTI 1975, 93

Lovas sírok valamilyen változata öt esetben fordul elő. Ebből csupán három sírról van pontosabb adatunk. A 21. és 29. sírokat Bálint Csanád tipológiai rendszerének I. csoportjába, a lószerszámos temetkezések közé sorolhatjuk. Ezeket Bálint Cs. elsősorban a honfoglalók köznépi rétegéhez köti, időrendi szempontból pedig a nagy részüket a 10. század második felére, illetve az ezredfordulóra teszi.[12] A 28., ló koponyás sírt bolygatott állapota miatt nehéz pontosan besorolni. Legvalószínűbbnek a lábhoz tett lóbőrös változat (Bálint, II. csoport) tűnik. A lóáldozat elmaradását az I. csoport temetkezései esetében Bálint Cs. elsősorban gazdasági okokkal magyarázza, és azokat a II. csoport temetkezéseivel nagyjából azonos rangúnak tekinti.[13]

A honfoglalás kori sírokban fekvő halottak helyzetéről kilenc esetben maradtak fenn adatok. Ezek közül a 28., feldúlt sír halottjának testhelyzete nem állapítható meg. A legtöbb (hat) esetben a halottakat háton fekve, nyújtott testtel helyezték a sírba. Mindegyik temetkezés közös jellemzője az egyik kéz medencére való helyezése. Egyedül a 22. sír halottját fektették jobb oldalára, behajlított végtagokkal, alvó pozícióban.

Egyedi és rendkívül ritka jelenség a köröstarjáni temető 11. sírjának koponya-temetkezése *(3. kép 2)*. Ezekre Tettamanti S. csupán két, feltehetően hiteles párhuzamot ismertet, értelmezésükre azonban nem tesz kísérletet.[14] A pilinyi[15] és kisdobrai[16], valamint a köröstarjáni temetkezések meglepő egységességet mutatnak (a koponya álló helyzetben való eltemetése, gyöngysor és egyéb nyakék-melléklet). Késői, 11. századi keltezésükre, valamint köznépi temetőkben való előkerülésükre Bálint Cs. hívta fel a figyelmet egy másik leletegyüttes, a batajnicai temető koponyatemetkezései kapcsán. Mindezek alapján elvetette Dienes Istvánnak, a kalandozásokban elesett harcosok „fejlelkének" hazamenekítésével kapcsolatos értelmezési javaslatát.[17] Ezt a késői keltezést látszik alátámasztani az is, hogy a pilinyi és a kisdobrai temetkezés esetében egyaránt olyan nyakperecet helyeztek a koponya mellé, amelynek megjelenését a 10. század végére tehető és a 11. század folyamán volt általános használatban.[18] A tarjáni koponyatemetkezés további támpontokat kínál a jelenség helyes értelmezésére. A 11. sír esetében az eddig ismert párhuzamoknál biztosabb keltezésre ad lehetőséget I. László átfúrt, nyakban viselt denára. Ez alapján a temetkezést 1077 utánra, a 11. század végére, esetleg a 12. század elejére keltezhetjük. A több esetben is előforduló mellékletadás, elsősorban a kisdobrai sír edénymelléklete ennek a temetkezési szokásnak a pogány hitvilággal és túlvilágképpel való összefüggéseire utal. A tarjáni temető koponyalelete a temető legkésőbbre keltezhető sírjainál is legalább háromnegyed évszázaddal későbbi. Bár a temető több sírja elpusztult, nem valószínű, hogy a két időrendi réteg közötti kapcsolatot jelentő sírok, amennyiben voltak ilyenek, kivétel nélkül elpusztultak volna. Sokkal inkább feltételezhető a pogány temetőbe való későbbi, keresztény kori beletemetkezés, egy olyan időben, amikor már léteznie kellett a tarjáni temetőt korábban használó közösség keresztény temetkezőhelyének is. Összegezve az eddig ismert adatokat arra a következtetésre jutunk, hogy a kevés ismert koponyatemetkezés a 11. század folyamán, valószínűleg már keresztény környezetben feltűnő pogány jellegű temetkezési szokás.

III. Leletek

Ékszerek, ruhadíszek

Ruhadíszek egyedül a 3. sírból kerültek elő *(4. kép 1–6)*. A hét ezüstlemezből kalapált veret díszítése, bár általánosan elterjedt elemekből áll, ebben a formában és összeállításban párhuzamai kis számban és viszonylag szűk időrendi keretek között ismertek. Két, szinte részleteiben megegyező darab a Szeged-királyhalmi lovas sírból került elő egy 906-os kiadású dirhemmel.[19] Hasonló, valamivel igényesebb kidolgozású, vésett hátterű veretek ismertek a Tiszaeszlár-bashalmi I. temető 10. sírjából.[20] A tarjánival megegyező számú díszek egy, a halott felsőtestére fektetett veretes öv tartozékai voltak. A bashalmi temetőt közlő Dienes I. a tárgyakat tarcali és Szolnok-strázsahalmi párhuzamaikkal[21] összevetve, a honfoglaláskor legelejére keltezi.[22] Említést kell tennünk még a ruhadíszek jellegzetes palmettaformájának előfordulásáról a Belgrádi Múzeum két, ismeretlen lelőhelyről származó veretén is.[23] A felsorolt adatok alapján a tarjáni 3. sír vereteit

[12] Bálint 1977, 86–88, 92.
[13] Bálint 1971, 88.
[14] Tettamanti 1975, 102.
[15] Nyáry 1902, 229.
[16] Dókus 1900, 60–61.
[17] Bálint 1978, 266.
[18] Giesler 1981, 116–120, Taf. 53.
[19] Hampel 1900, 528–530; Hampel 1904, 106, 131; Bálint 1991, 147.
[20] Dienes 1956, 248, Taf. LXII. 1–6.
[21] Fettich 1937, Pl. XLIII. 16–19; XLV. 1–2; XLIV. 52–56.
[22] Dienes 1956, 266.
[23] Bálint 1991, 106, Taf. XXXIII. 20–21.

a 10. század elejére kellene kelteznünk. A sírba kerülés idejét azonban indokoltabb ennél tágabb keretek közé helyezni, egyrészt a tárgyaknak a bashalmi párhuzamaikhoz viszonyított igénytelenebb kidolgozása, valamint kopottsága miatt, másrészről mivel az ismert párhuzamok közül egyedül ebben az esetben fordul elő igazolhatóan ruhadíszként. Mivel a lemezek hátoldalára forrasztott három vastag szegecs elsősorban bőrre, nem pedig vászonfélére való rögzítésre teszi alkalmassá, felmerülhet a tárgyak másodlagos felhasználásának lehetősége.

Gombok a tarjáni temető két gazdagabb mellékletű sírjából kerültek elő. Mind a kerek fejű (3. sír; *4. kép 9–10*), mind a rovátkolt (3. sír; *4. kép 11–13*), illetve egyszerű (21. sír; *5. kép 5–8*), gomba alakú változatok a 10. században általánosan elterjedt típusok közé tartoznak. A 3. sír kerek fejű gombjainak különlegessége, hogy nem a megszokott módon, két, lemezből kalapált félgömbből forrasztották össze, hanem illesztési nyomok nélkül, egy darabba öntötték.

A feltárt temetőrészben egyetlen esetben került elő *fülbevaló (7. kép 4)*. A 32. sír jó minőségű, alig korrodálódott bronzból készült példányának pontos párhuzamát nem ismerem. Pálca alakú csüngője ugyan mutat némi rokonságot a Szentes-szentlászlóihoz hasonló szőlőfürtdíszes fülbevalókéval,[24] ez utóbbiak készítési módja, valamint karikáiknak kialakítása azonban lényegesen eltér a tarjánitól. A 32. sír fülbevalójának legtöbb alkotóeleme (vékony karikán gyűrűkkel rögzített bronz lemezgyöngyök, kampós záródás) feltűnik a Karoling-kori lemezgyöngyös fülbevalókon.[25] Ugyanezek az elemek jellemzik a Mesterházy K. által részletesen elemzett honfoglalás kori négygömbös fülbevalók egy részét is. Ezt a bizánci eredetű típust a szerző a Kárpát-medencében a 10. század elejétől keltezi.[26] Ehhez a körhöz tartozik az a Tápé-malajdoki, öntött bronz, négygömbös példány is, amelynek két alsó gömbjét a tarjáni pálca alakú csüngő végeivel megegyező, csepp alakú tagok díszítik. Mindezek figyelembe vételével, indokoltnak tűnik a tarjáni fülbevalót hibrid példányként, a négygömbös fülbevalók családjához kötni. Az igényes kidolgozású, többféle megmunkálású elemekből összeállított darab valószínűleg korai importtárgy.

A tarjáni temetőben előforduló leggyakoribb *hajkarika* típus az egész honfoglalás és kora Árpád-kor folyamán általánosan elterjedt egyszerű, nyitott végű, bronzhuzalból hajlított karika volt (3., 13., 20., 21., 22., 27. sír). Egyedül a 13. sír nagyobb átmérőjű karikája esetében kísérelhető meg szűkebb, a X. század utolsó felétől induló keltezés *(5. kép 4)*.[27] S végű hajkarika csupán két sírban volt. A 28. sír rossz megtartású, töredékes példánya nem sorolható be egyértelműen, azonban általában véve a vékony, bronzhuzalból hajlított S végű karikákat ennek az ékszerfajtának a legkorábbi példányai közé szokás sorolni.[28] A 11. sír ezüst, S végű hajkarikájának csupán bordázottra kalapált végei maradtak meg *(4. kép 15–16)*. Ezeknek a változatoknak viszonylag késői keltezését (a 11. század második harmadától)[29] alátámasztja a tarjáni sírban talált, átlyukasztott I. László kori denár is.

Gyöngyöket csak a 11. sír önállóan eltemetett koponyája mellé helyeztek *(4. kép 18)*. Itt a 8 agyagból és 4 üvegpasztából készített egyszerű, ovális és henger alakú darab egy kisméretű vaspánttal és egy átfúrt I. László kori érmével együtt alkotott gyöngysort.

A temető három sírjában három különböző típusú *lemezkarperec* került elő. A 3. sír karpereceinek, bár formájuk a 10. században általánosan elterjedt,[30] bronzszegeccsel ellátott pontos párhuzamát a honfoglalás kori leletanyagban nem ismerem *(4. kép 7–8.)*. A 21. sír elnagyolt kidolgozású, rosszezüst pántjainak számos analógiája ismert a X–XI. századi leletanyagból *(6. kép 1–2)*.[31] Hanyag, szabálytalan kidolgozásuk arra utal, hogy felsőruha alatt, ingujjszorító pántként hordhatták. A 29. sírból egyetlen, elkeskenyedő, pödört végű lemezkarperec került elő *(6. kép 9)*. Párja valószínűleg a sír megbolygatásakor veszett el. Ezt a karperectípust Szőke B. főként a honfoglaló magyarság köznépi rétegében és a kora Árpád-kor folyamán tartja általánosan elterjedtnek.[32]

Gyűrűket a 13. és a 28. sírban találtak. Mindkettő vastag bronzhuzalból, oválisra hajlított darab. A 28. sír gyűrűje zárt, a 13. síré töredékes, ezért típusa nem állapítható meg. Ennek a típusnak a használati idejét Szőke B. a 11–12. századra teszi,[33] ezzel szemben Giesler már a 10. század utolsó harmadától számol a megjelenésükkel.[34]

[24] Bálint 1991, 254, Taf. LXIV. 41.
[25] Ezzel a típussal részletesen foglalkozik: Szőke 1992, 136–139.
[26] Mesterházy 1991, 152.
[27] Giesler 1981, Taf. 53. Ezt a keltezést látszik alátámasztani a 13. sír karikagyűrűje is.
[28] Giesler 104–109, Taf. 53; Szőke 1962, 88.
[29] Giesler 104–109, Taf. 53; Szőke 1962, 89.
[30] Hampel 1905, II, 549–551; III, Taf. 383.8; II, 556–557; III, Taf. 385.2; Cosma 2001, 530, Taf. 32.1–2.
[31] Bálint 1991, 43, Taf. VI. 7–8; Reizner 1903, 269; Točík 1968, 118, Taf. LII. 3–4; Dienes 1956, 248, Taf. LXII. 11–17.
[32] Szőke 1962, 72, 96.
[33] Szőke 1962, 97–98.
[34] Giesler 1981, 109–113, Taf. 53.

A 11. sír I. László kori *érme* (CNH 25, UNGER 1960, I, no. 16) nem halotti obulusként, hanem a sírrajz és az átfúrás tanúsága szerint nyakékdíszként került a koponya mellé *(4. kép 17)*. A temetés ideje ez alapján eshetett a 11. század utolsó évtizedeire, azonban az érme önmagában későbbi, 12. századi keltezést sem zár ki.

Fegyverek

A tarjáni temető fegyvermellékletekben igen szegény. Egyedül a 21. lovas sír halottjának bal oldaláról került elő 5 *nyílhegy (5. kép 11–15)*. Ezek igen töredékes megtartásúak. Egy rombusz és két levél alakú példány azonosítható. Tegeznek nem volt nyoma.

Lószerszám

Öt lovas sírból négyben fordultak elő egyszerű, kétkarikás *csikózablák* kis- és nagykarikás változatai. Ezek lovaglástechnikai összefüggéseivel Dienes I. részletesen foglalkozott.[35] A zablák szájvasát alkotó két elem méretkülönbségei egyik esetben sem haladják meg a 0,5 centimétert, ezért ezeket nem látjuk indokoltnak Dienes aszimmetrikus zablatípusához sorolni.[36]

A 28. és a 36. sírban, mindkét esetben hasonló, alig vagy egyáltalán nem kialakított vállú, téglalap alakú füleiket egyenesen a kengyel szárába kovácsolt kengyeleket találtak. A 36. sír három kengyeléről szóló leltárkönyvi adat hitelességének ellenőrzése a sírrajz hiányában nem lehetséges, azonban valószínű, hogy itt bejegyzési hibáról van szó, ezért indokolatlan lenne mögötte kettős lovastemetkezés nyomait keresni. A 38. sírból villás szárú, egyenes, bordázott talpú *kengyelpár* került elő *(8. kép)*. Ezzel a karolingnormann típusú lószerszámmal – több korábbi meghatározási és keltezési kísérlet után – legutóbb Mesterházy K. foglalkozott részletesen.[37] E kengyelfajta egyik lehetséges előzményeként a 8. századi immenstedti típust jelöli meg. Magyarországi, viszonylag ritka elterjedését két úton, a külföldi hadjáratokban szerzett zsákmányként és/vagy a nyugati lovagok által behozott tárgyak formájában képzeli el. A kengyelek alsó időrendi határaként a 10. század második harmadát jelöli meg.[38] Hasonló kronológiai következtetésekre jutott Kovács L. egy különleges altípus, a gombos nyakú kengyel vizsgálata során, azzal a kiegészítéssel, hogy ennek a kengyelfajtának a felső időrendi határa csak feltételesen tehető a 10. század '60–70-es éveire.[39]

Lószerszámhoz tartozott a tarjáni temető mindhárom *csatja*. A 21. lovas sírból két lekerekített sarkú, téglalap alakú csat került elő. A zabla mellett talált példány valószínűleg kantárhoz tartozott, a másik, a halott jobb lába mellett bizonytalan funkciójú *(5. kép 10, 16)*. Elvileg tartozhatott nyereg hevederéhez, a bolygatatlan sírban azonban nincs nyoma kengyelnek. A 38. sírban talált kettős vas rögzítő lemezes, ovális bújtatójú csatról semmilyen adattal sem rendelkezünk, csupán feltételezhető, hogy a villás szárú kengyel párral együtt a nyereg szerelékeihez tartozott *(7. kép 6)*.

Legvégül említjük a 21. sír szegecsekkel összefogott két vaslemezből álló tárgyát, amelynek egész belső felületén falenyomatok figyelhetők meg. A tárgy a lószerszámokkal együtt, a halott bal lába mellett feküdt. Általam ismert legjobb párhuzama avar környezetből, a Székelyhíd-veresdombi lovas sírból származik. Itt egy, a tarjánival teljesen megegyező tárgyat a közlő a nyereg tartozékaként határoz meg.[40]

Használati tárgyak

Három sírból (20., 21., 28.) került elő *vas késpenge*. Két esetben ezek nem voltak fellelhetőek a Nagyváradi Múzeum gyűjteményében, valószínűleg már a kiemelésnél megsemmisültek. A 28. sír késének töredéke egész felületén jól láthatóan őrzi fatokjának nyomait *(6. kép 6)*. A sírrajzok tanúsága alapján a 21. és a 28. sír esetében nincs ok egyszerű használati tárgynál nagyobb jelentőséget tulajdonítani a késeknek. Egyedül a 20. gyermeksír, valószínűleg felsőtestre helyezett kése hozható összefüggésbe az éles vastárgyak rontáselhárító szerepével kapcsolatos hiedelmekkel.

A köröstarjáni temető keltezésével kapcsolatosan előre kell bocsátanunk, hogy a leletanyag által jelzett időrendi keretek legfeljebb a feltárt temetőrészre vonatkozóan adnak viszonylag biztos támpontokat. A csordásdombi temetőt valamikor a 10. század első felében már megnyitották. Ebből a korai fázisból származik a 3. és 32. sír, amelyek közül egyik sem ad alapot a honfoglalás kor legelejére való keltezésre, de nem zárható ki, hogy a temető középső, elpusztított részében voltak ilyenek. Mivel ezt igazolni nem lehet, a temető legkorábbi rétegét egyelőre nincs okunk a 10. század második harmadánál korábbra keltezni. Ide vagy az ezt követő időszakra keltezhető a 38. sír. Egyértelműen késői, a 10. szá-

[35] DIENES 1966, 208–210, 216.
[36] DIENES 1966, 218–221.
[37] MESTERHÁZY 1981 (a téma korábbi irodalmával).
[38] MESTERHÁZY 1981, 220–222
[39] KOVÁCS 1985, 134.
[40] NÁNÁSI–WILHELM 1996; COSMA 2001.

zad második felére, esetleg végére helyezhető a 13. és 28. sír. A temető felhagyásának időpontját lehetetlen nagyobb pontossággal meghatározni. Mivel a 10-11. század fordulóját követő időszak jellegzetes leletei teljes egészében hiányoznak, indokoltnak látjuk a temető megszűnését a századforduló környékére keltezni. Keresztény rítusú temetkezésnek nincs nyoma a tarjáni temetőben, a 11. sír pedig, mint erről korábban már szó volt, a többi sír leletanyagától elválasztó rendkívül nagy kronológiai szakadék miatt utólagos beásásként értelmezhető.

A köröstarjáni temető használóinak társadalmi hovatartozását nem könnyű egyértelműen meghatározni. A legtöbb érv a köznépi temetkezések mellett szól. Ezek közül legfontosabbak: a temető szerkezete, a viszonylag szegényes mellékletek, a fegyverek hiánya (kivétel a 21. sír), a lószerszámos temetkezések, valamint a jellegzetes köznépi ékszerek használata. E meghatározás ellen szól a nagyszámú lovas sír, valamint a 3. sír gazdag melléklete, elsősorban azonban a temető alacsony sírszáma. A csordásdombi temetőben eredetileg 25 vagy azt kevéssel meghaladó számú sír volt. Ez egy 2-3 generáción át használt, nem harcosokból álló, köznépi temető esetében igen alacsony. A felsorolt, látszólagos ellentmondások feloldására többféle magyarázat is szóba jöhet.

Nem zárható ki, hogy a Csordásdombot nem állandó, hanem különböző időpontokban, csupán alkalmi temetkezőhelyként használta egy vagy több közösség. Ez magyarázatot adna a temető rendhagyó szerkezetére, azonban önmagában nem indokolja a lovas sírok nagy arányát. Elképzelhető az is hogy a feltárt 12 sír, valamint a hozzá tartozó melléklet nélküli temetkezések egy nagyobb, köznépi közösség vezetőinek, valamint azok családtagjainak elkülönült temetőjét alkotják, bár hasonló gyakorlatot egyelőre más honfoglaló közösségek esetében egyelőre nem ismerünk. A köröstarjáni temetőt használó közösség meghatározása a domb még bolygatatlan részeinek feltárásáig nyitott kérdés marad.

IRODALOM

BÁLINT, CS.

1971 A honfoglaláskori lovastemetkezések. *MFMÉ* 2, 85-108.

1978 Válasz Dienes Istvánnak. *ArchÉrt* 105, 264-268.

1981 *Südungarn im 10. Jahrhundert,* StudArch 10, Budapest.

BÓNA I.

1986 *Dáciától Erdőelvéig.* In: *Erdély története.* (szerk. KŐPECZI B.) Budapest, I., 107-234.

2001 Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: *Erdély a keresztény magyar királyságban.* Erdélyi Tudományos Füzetek 231, Kolozsvár.

CHIDIOŞAN, N.-IGNAT D.

1972 Cimitirul celtic de la Tărian (La nécropole celtique de Tărian). *SCIV* 23, 553-579.

COSMA, C.

2001 Gräberfelder, Einzelgräberfelder und Grabfunde unsicheren Charakters aus dem 9.-10. Jh. im westen und nordwesten Rumäniens. In: *Studia Archaeologica et Historia Nicolao Gudea Dedicat.* Zalău 499-565.

DIENES, I.

1956 Un cimitière de hongrois conquérants á Bashalom (Fouilles exécutées par L. KISS). *Acta ArchHung* 7, 254-273.

1966 A honfoglaló magyarok néhány lószerszámának tanulsága. *ArchÉrt* 93, 208-234.

DÓKUS GY.

1900 Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében. *ArchÉrt* 20, 39-61.

DUMITRAŞCU, S.

1983 Podoabe şi piese de îmbrăcăminte din mileniul I. e. n. în Crişan. *CRISIA* 13, 65-110.

FETTICH N.

1937 *A honfoglaló magyarok fémművessége* (Die Metallkunst der landnahmenden Ungarn). *ArchHung* 21, Budapest.

GIESLER, J.

1981 Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *PZ* 56, 1.

HAMPEL J.

1900 A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfői.* Budapest, 1900.

1904 Ornamentika a honfoglalás kor emlékein. *ArchÉrt* 24, 105-152.

1905 *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn,* I-III. Braunschweig.

KOVÁCS L.
1985 Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I: Temető utca 5. *ComArchHung* 125–139.
MESTERHÁZY K.
1981 Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. *FolArch* 32, 211–223.
1991 Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. *FolArch* 42, 145–174.
NÁNÁSI, Z.-WILHELM, J.
1996 Un mormânt din epoca târzie a migraţilor la Săcuieni. *ActaMP* 20, 125–131.
NYÁRY A.
1902 Temető királyságunk első századából. *ArchÉrt* 22, 210–241.
REIZNER J.
1903 A Szeged-domaszéki magyar pogánykori sírleletekről. *ArchÉrt* 23, 268–272.
REPERTORIUL
1974 *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură şi artă din judeţul Bihor.* Oradea.
SZŐKE B.
1962 *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.* RégTan I., Budapest.
SZŐKE, B. M.
1992 Das karolingerzeitliche Gräberfeld von Sárvár-Végh malom. *ComArchHung* 124–158.
TETTAMANTI S.
1975 Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *StCom* 3, 79–123.
TOČÍK, A.
1968 *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwest-Slowakei.* Bratislava.
UNGER E.
1960 *Magyar éremhatározó. Középkor.* I. Füzet (1000–1307). Budapest.

CEMETERY OF THE 10–11TH CENTURIES AT KÖRÖSTARJÁN-CSORDÁSDOMB (TĂRIAN, ROMANIA)

ATTILA LAKATOS

In the spring of 1967, at the village Köröstarján (Tărian), lying close to the western border of Romania, in the vicinity of the town Nagyvárad (Oradea) on the right bank of the river Sebes-Körös graves were found during the extraction of sand pits on the hill called Csordásdomb (Fig. 1). Rescue excavations were started in April of the same year by N. Chiodosan and D. Ignat, who opened altogether 41 graves. Apart from graves dated to Celtic, Sarmatian and uncertain periods, there were 12 Hungarian burials of 10–11th centuries (Fig. 2).

The former 10–11th century cemetery must have contained much more graves as the excavations could not delimit the extent of the cemetery in any directions. The documentation concerning the excavations remained also in a deficient state. Thus it is very difficult to draw conclusions on the order of the burials. The graves were oriented, with minor divergences, to the west, with the exception of grave No. 29 oriented with the head facing south. Several of the graves were disturbed in the remote past. Horse harness was found in two graves (21, 29) and remains of a horse skull in one (this latter was a robbed grave, see Fig. 3/7). In grave No. 21 (Fig. 3/5) an arrowhead made of iron was found. This was the only grave with arms among the grave-goods.

On the basis of the finds, all of the graves could be dated to the 10th century with one exception. Probably they started to use the cemetery before the middle of the 10th century and it was continued in this function till the end of the century. The only exception is one skull buried separately dated by a denar of Ist (Saint) László, King of Hungary in 1077–1096 (Fig. 3/2). According to the opinion of the author, this skull was dug into the already long forsaken cemetery by the end of the 11th century.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 227–251
© Akadémiai Kiadó, Budapest

HAHÓT-BUZÁD-/SÁRKÁNYSZIGET LELŐHELY KÉSŐ KÖZÉPKORI KERÁMIAANYAGA

SIMON BERNADETT*

A címben jelzett Zala megyei lelőhely késő középkori castelluma a 15. század második fele és a 16. század vége közti időszakban a megye középbirtokos nemesei közé tartozó Ákosházi Sárkány család lakóhelye volt. A szondázó jellegű ásatás ellenére az objektumból napvilágra került nagymennyiségű kerámiaanyag alapján jellemezhető a család anyagi kultúrájának egy részlete. Külön figyelemre méltóak a bemutatandó zöldmázas reneszánsz kályhacsempe-töredékek, melyek a lelőhely környezetében, a Hahóti-medencében egyedülállóak.

Bevezetés: a bemutatandó kerámiaanyag feldolgozásának célja

A Hahót-Buzád-/Sárkánysziget nevű Zala megyei középkori lelőhely 1987-től 1989-ig Vándor László vezetésével folytatott ásatásából származó, a zalaegerszegi Göcseji Múzeum régészeti raktárában elhelyezett késő középkori kerámiaanyag[1] sajnos rendkívül töredékes, restaurálatlan állapotban van. Abból a körülményből adódóan, hogy a töredékek nagy része a várárok átvágása során került elő, a feldolgozásnál a rétegviszonyokból következő datálási lehetőségek felhasználására nem volt lehetőség. Ehelyett a más, hasonló korú lelőhelyekről származó kerámiával való összehasonlítás, valamint a történeti adatoknak a korszakolásban történő alapul vétele látszott célszerűnek.

A Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága által szervezett és végzett ásatások leletanyaga jelenleg még nagyon kis részben publikált, ezért a jelen feldolgozás elsődleges célja az anyag bemutatása, hogy a későbbiekben összehasonlító alapként szolgáljon a Dél-Nyugat-Dunántúl késő középkori kerámiájának tekintetében.

A fentebb már említett Zala megyei középkori ásatásoknak szintén a Göcseji Múzeum raktárában található anyaga segítségével vizsgálhatóak lelőhelyünk kapcsolatai a szűkebb környezetével, valamint a távolabbi, Zala megyei világi központokkal. A horvátországi, Mura vidéki középkori kerámia jelenleg még nincs szisztematikusan publikálva, jól követhetőek azonban a dél-nyugatra (Szlovéniába) és kis mértékben a nyugatra (Ausztriába) vezető kapcsolatok. A bemutatandó kerámiaanyag segítségével bepillantást nyerhetünk a történeti adatokból jól ismert köznemesi Ákosházi Sárkány család sárkányszigeti ágának anyagi kultúrájába is. Ez azért lehet érdekes a kutatás számára, mivel a magyarországi castellumok vizsgálata során leginkább az építészeti kérdések kerültek előtérbe, s kevés helyről közöltek teljes leletanyagot.

A lelőhely régészeti kutatása

A Hahót-Buzád-/Sárkánysziget (a későbbiekben Sárkánysziget) lelőhely középkori objektumainak ásatása 1987 és 1989 között zajlott Vándor László vezetésével.[2] E régészeti feltárás egyrészt a megye castellumkutatásának képezte részét,[3] emellett pedig a Hahóti-medence mikrorégiós kutatásához[4] is szervesen kapcsolódott.

* Simon Bernadett, H-2170 Aszód, Falujárók útja 5/9.

[1] Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani dr. Vándor Lászlónak (Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága) az anyag rendelkezésemre bocsátásáért, Dr. Kovács Gyöngyinek (MTA Régészeti Intézete) a Zala megyei, főként a bajcsai kerámiaanyagra vonatkozó szíves szóbeli közléseiért valamint Tóth Zoltánnak (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg) és Kőfalvi Csillának (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg) technikai segítségükért. Az anyag feldolgozása az OTKA (TO38126 számú pályázat) támogatásával készült.

[2] VÁNDOR 1996, 197–201.

[3] VÁNDOR 1990; MOLNÁR–VÁNDOR 1984; VÁNDOR 1995.

[4] VÁNDOR 1996, 183–217; SZŐKE 1996; KVASSAY 1996a.

Az ásatás során egy Árpád-kori, kör alaprajzú földvár, illetve egy ennek átalakításával, az árok mélyítéséből nyert föld felhasználásával az egykori kör alaprajz négyszögletesítésével épült késő középkori castellum maradványai kerültek napvilágra. Az objektumok az egykori Pölöske (mai nevén Széviz) patak mocsaraiból kiemelkedő kis sziget (az Árpád-korban Buzádszigete, később Sárkánysziget) déli részén álltak. Ettől dél-nyugatra, egy nagyobb szigeten terült el a várhoz tartozó falu *(1. kép)*.

Az ásatás eredményei alapján az Ákosházi Sárkány család e lakóépületét Koppány Tibor helyezte el egy tágabb kutatási helyzetképben, az-

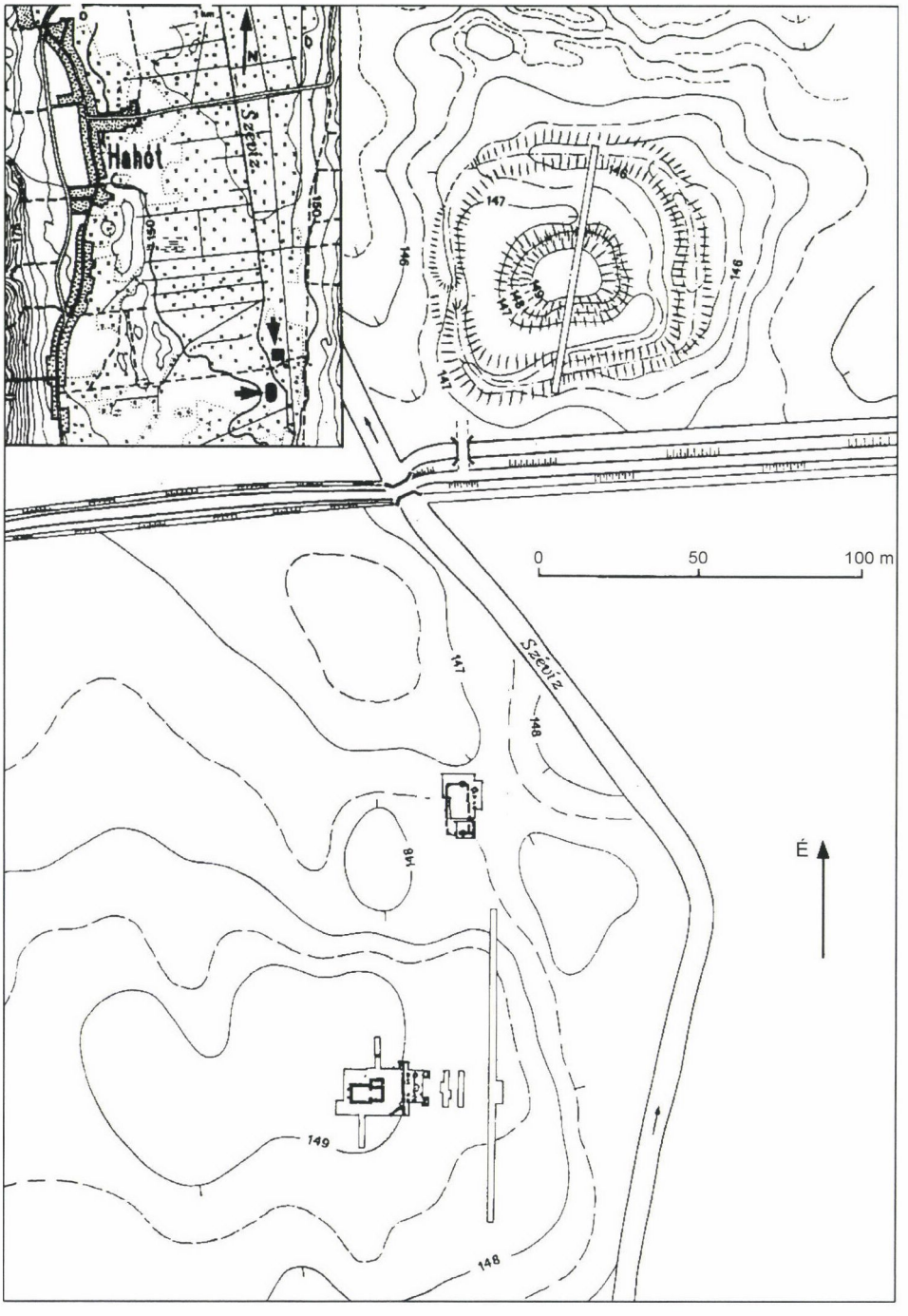

1. kép. Hahót-Buzád-/Sárkánysziget. A vár és környékének szintvonalas felmérési rajza
Rajz: VÁNDOR 1996, 66. kép.

Abb. 1. Hahót-Buzád-/Sárkánysziget. Höhenlinien-Vermessungszeichnung der Burg und ihrer Umgebung
Zeichnung: VÁNDOR 1996, Abb. 66

az a magyarországi késő középkori castellumok sorában.[5]

A lelőhely objektumaira vonatkozó történeti adatok

A lelőhely középkori épületeinek történeti adatait Vándor László kutatásai nyomán ismerhettük meg:[6] az Árpád-kori földvárat és a tőle délre fekvő falut a források Buzádsziget vagy Buzádszigete néven említik. Az ásatás az épület alaprajza és struktúrája alapján a földvár tatárjárás előtti létét bizonyította. Elképzelhető, hogy építése a Hahót nembeli IV. Buzád apjához, I. Csák bánhoz köthető, aki a 13. század közepén szerepel az okleveles anyagban. Az Árpád-ház kihalását kísérő zűrzavaros időszakban a várat feldúlták, s 1365-ben már mint elhagyott várhelyet említi egy oklevél, melyet ekkor kapott örökül IV. Buzád kedvenc unokája, Klára. A földvárat tehát valamikor a 13–14. század fordulóján hagyhatták fel.

A 14. század második vagy a 15. század első felében Buzádszigete és a hozzátartozó falu a Héderváry család kezébe került. Tőlük szerezték meg valamikor a 15. század folyamán az Ákosházi Sárkány család tagjai.

A rájuk vonatkozó okleveles információkat Kubinyi András gyűjtötte össze a kutatás számára.[7]

E család a Zala megyei középbirtokos nemesség kevésbé vagyonos részéhez tartozott. A forrásokból ismert első tagja László volt, aki Lőrinc és Benedek nevű testvéreivel együtt a 15. század elején nyugat-magyarországi főúri családok illetve a király familiárisaként tűnik fel. Két fia, Bertalan és Benedek szerepelnek a 15. század második felének írásos emlékeiben. Bertalan 1458-ban a Kanizsaiak familiárisa. Mindkét testvér – apjukhoz hasonlóan – tagja volt az udvari nemességnek. Zala megye mellett a család ezen ágának Pest megyei birtokai (Berki, Érd) is voltak. (A 15. század közepétől kezdve beszélhetünk a család Ákosházi – Bertalan és Benedek leszármazottai – illetve Buzádszigeti, később Sárkányszigeti ágainak szétválásáról.) A 15. század utolsó harmadában megkezdték érdi kúriájuk körül egy birtoktest kialakítását.

A család másik, kevésbé jómódú ága továbbra is Zalában élt. 1483-ban Mátyás király hűtlenség miatt elkobozta egy bizonyos Sárkány Jánostól és fiaitól, Miklóstól, Lászlótól, Andrástól és Ferenctől az akkor még Buzádszigetének nevezett kastélyt Zala és Vas megyei tartozékaival együtt. Ekkor tehát már állt az Árpád-kori földvár helyén az új épület. Az itt említett János valószínűleg a Pest megyei ághoz tartozó Bertalan és Benedek unokatestvére lehetett. Az elkobzott birtokot, melyet a 16. század első harmada óta a források Sárkányszigetként említenek, 1488-ban már újra a Sárkányok kezén találjuk.

A Török Hódoltság létrejöttével nőtt a castellum szerepe.[8] 1566-tól bekapcsolták a végvári rendszerbe. Az akkor alapított kanizsai főkapitánysághoz tartozott. A castellum a hozzá tartozó faluval együtt ki volt téve a Kanizsa-patak völgyében nyugat felé vonuló, állandó török portyázó támadásoknak,[9] ezért az 1579-ben az említett patak völgyében fekvő várak és a kialakítandó őrhelyek megszemlélésére kiküldött királyi bizottság az akkori kanizsai főkapitánnyal, Andreas Kielmannal egyetértve a castellumot stratégiai okokból jobbnak látta leromboltatni.[10] Ezután a forrásokban a Sárkányszigetnév várként nem szerepel többé.

Anyagfeldolgozás

Az Ákosházi Sárkány család késő középkori castellumából származó kerámialeletek annak alapján, hogy az épület a 15. század második felében épült, s valamikor a 16. század végén (1580 körül) lerombolták, erre a körülbelül mintegy egy évszázadot felölelő időszakra datálhatók.

Az előkerült kerámiamennyiség nagy része helyi fazekasok műhelyeiben készült termékként értékelhető. A külföldi árukat néhány reprezentatív, zöldmázas kályhacsempe-töredék képviseli. Az anyagban ez utóbbiakat leszámítva összesen három ólommázas darab (konyhai edényekből származó töredékek) található, a fennmaradó rész kivétel nélkül mázatlan kivitelben készült. Az anyagszerűség szempontjából leggyakoribbak az oxidált égetésű, halványvörös, homokkal erősen soványított, rosszul átégetett darabok. A legnagyobb csoportot (a teljes anyag körülbelül háromnegyedét) a konyhai, ezen belül is a fazéktípusú edények perem-, oldal- és aljtöredékei (melyek körülbelül egyenlő arányban vannak jelen az anyagban) és mindössze egy

[5] Koppány 1999, 51., 207.
[6] Vándor 1996, 195–197.
[7] Kubinyi 1994.
[8] Vándor 1996, 197.
[9] Pálffy 1996.
[10] Pálffy 1996, 166.

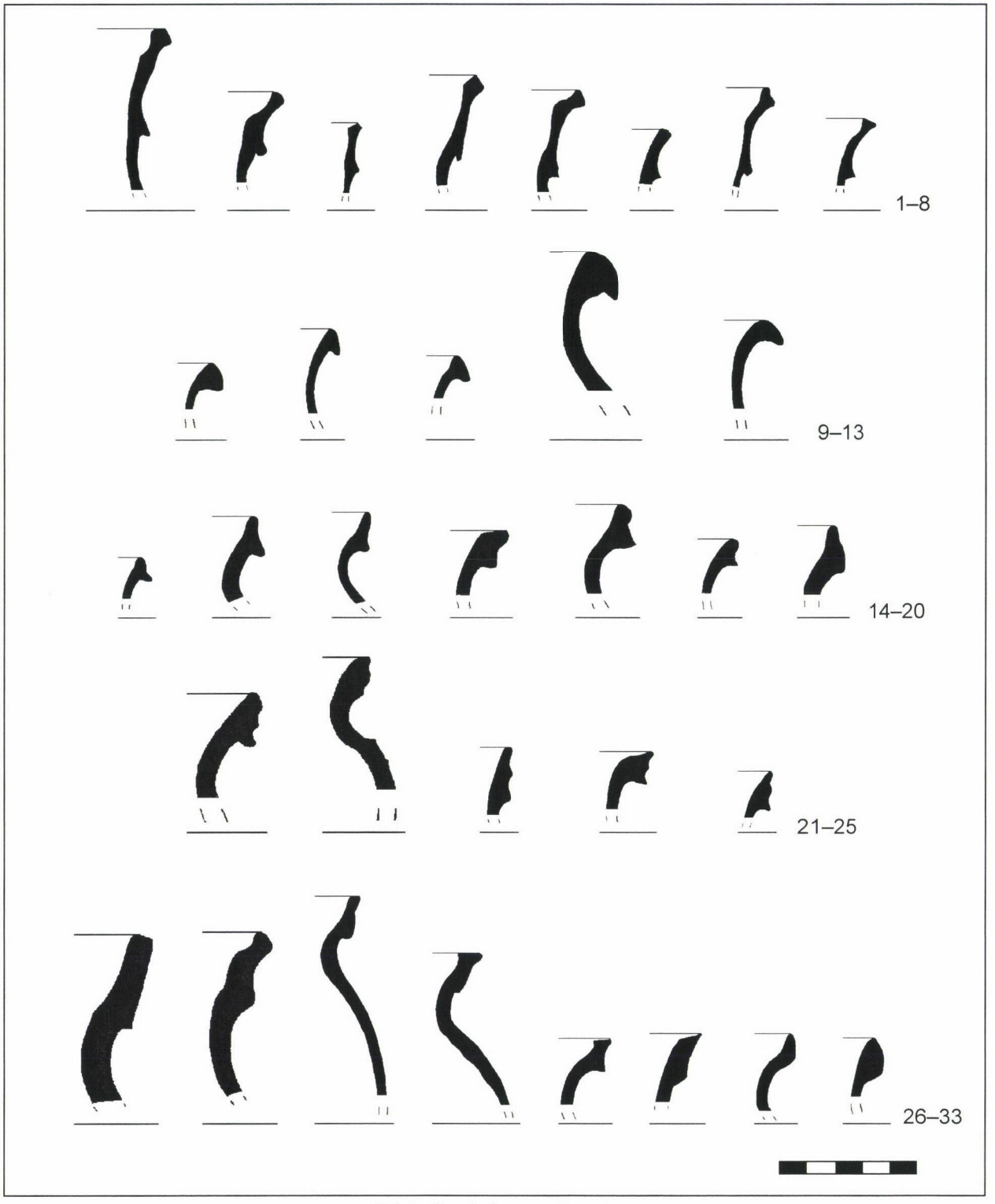

2. kép. Fazekak peremtípusai
Abb. 2. Topfrandtypen

kiegészíthető fazék képviselik. A fennmaradó egynegyed részen asztali folyadéktároló és ivóedények, néhány mécses töredékei valamint kályhaszemek és kályhacsempék osztoznak.

A feldolgozás során a történeti adatok mellett a kisszámú és töredékes Zala megyei anyagközlések, egyéb magyarországi, főként a Dunántúl területén található lelőhelyekről származó né-

hány monografikus és egyéb művek, osztrák anyagközlések, valamint az utóbbi időben növekvő számú szlovéniai, szisztematikus anyagfeldolgozásra épülő tanulmánykötetek felhasználása bizonyult hasznosnak.

Konyhai edények

A Sárkány család konyhájának *fazéktípusú edényei* a nagyszámú fazékalj-töredék tanúsága szerint korongról levágva készültek. Sok oldaltöredéken is láthatók a gyors korongolás nyomai. Anyaguk általában oxidált égetésű, halványvörös, barnásvörös vagy barna. A kiégetés gyakran rossz minőségű: sokukon felfedezhető, hogy nem volt teljesen átégetve. Előfordul néhány barnásszürke, világosszürke és szürke edény is, s találkozhatunk egy élesen elkülöníthető vörös anyagú és egy sárgásfehér, festett díszű, egy-két edényből álló csoporttal is. Gyakori az erős homokos soványítás.

Peremátmérőjük 12 és 36 cm között mozog. Leggyakoribbak a 14–25 cm-es szájátmérőjű fazekak. Ezek közt fordul elő a legtöbb, égésnyomokat viselő töredék is, tehát főzésre leginkább ezt a közepes méretű csoportot használhatták, bár égés nyomai néhány nagyméretű fazékon is megfigyelhetők, így ezekben minden bizonnyal nem csak tárolták, hanem főzték is az élelmiszereket. Akad néhány nagyon kis méretű (6–10 cm-es szájátmérőjű) darab is.

A sárkányszigeti konyhai edények legjellegzetesebb peremformái a 2. *kép*en láthatók. Különösen gyakoriak a galléros peremkiképzés különböző típusait viselő edények töredékei (2. *kép* 1–8). A halványvörös különböző árnyalataira égetett anyagból készültek. Szájátmérőjük 14–26 cm közötti. A galléros formán belül is nagy változatosságot mutatnak. Előfordul köztük alávágott, az alávágás helyett különböző nagyságú kiálló bordával tagolt, egyenes, vízszintes végződésű (némelyik esetben kettős tagolású), legömbölyített végződésű valamint kifelé és befelé vagy csak kifelé élesen vagy kevésbé élesen lecsapott végződésű peremmel ellátott darab is. A legtöbbjük a perem belső oldalán látható fedőhoronnyal rendelkezik. E változatosság arra utal, hogy a castellum környékén e formák a 16. század folyamán gyakorinak mondhatók. Zala megyében a 16. század utolsó harmadában fennállt bajcsai várból is számos ilyen peremű fazekat ismerünk, ám ezek az adott formán belül más típusokat képviselnek.[11] A 2. *kép* 6-os peremformájának pontos analógiáját a grazi[12] 16. századi anyagban találhatjuk meg, a 8-ashoz pedig az erőteljes tagoló bordát leszámítva, egy Maribor-ból közölt fazéktöredék[13] hasonlítható leginkább. A zalai lelőhelyekről e tárgyban a bajcsain kívül kiadott összehasonlító anyag mindössze a göcseji „szegek" vidékéről áll rendelkezésünkre.[14] A közeli Szlovéniából[15] ismert, közölt leletek közt pedig gyakoribbak a sárkányszigetieknél egyszerűbb, kevésbé tagolt, háromszög keresztmetszetű galléros peremű edények.

A fazékperem-típusok második csoportját a legömbölyített, kihajló peremű darabok alkotják (2. *kép* 9–13). Találhatunk köztük halványvörös, barna és barnásszürke anyagból készült finomabb illetve erősebb homokos, valamint kavicsos soványítású töredékeket egyaránt. Peremátmérőjük 14 és 24 cm között határozható meg. Az alaptípuson belül itt is sokféle változatot lehet megfigyelni.

E kihajló peremtípusok egy-egy képviselőjét Zala megyében eddig Alsórajk-Kastélydombról,[16] valamint a bajcsai várból[17] ismerjük, a 9-es számú sárkányszigeti típus megfelelői pedig az ozorai várkastély (Tolna megye) sárga fazekainak egyes darabjai[18] közül köszönnek vissza. Számos késő középkori, kihajló peremű edényt közöltek Szlovéniából is, például Celjéből,[19] Goričkemből,[20] Ormožból,[21] Ptujból[22] és Mariborból,[23] melyek a 9–10-es és 13-as számú típusok számára jelentenek jó párhuzamot.

E kihajló peremtípusok tehát rendkívül elterjedtek voltak az e korszakban osztrák tartományként kormányzott Szlovéniában, de a kiadott anyag tanúságaként Magyarország nyugati területein is gyakran találkozhatunk velük. Leginkább az osztrák kihajló peremű, redukált égetésű fazekak peremformáihoz hasonlíthatók, de oxidált égetésű anyagból készültek. A sárkányszigeti darabokat talán ezen hatásra helyi műhelyekben állították elő. A 2. *kép* 12-es számú ábráján bemutatott forma viseli magán legin-

[11] Kovács 2001, Fig. 4. 7–9.
[12] Bouvier et al. 1993, Abb. 71. 17.
[13] Stmrčnik-Gulič 1997, Sl. 6. 8.
[14] Müller 1971, IX. tábla 13–14, 21–23.
[15] Guštin–Predovnik 1997, Kat. No. 4, 6.
[16] Szőke 1996, 154. kép 4.
[17] Kovács 2001, Fig. 5. 4.
[18] Feld et al. 1989, 8. kép 2, 5.
[19] Guštin et al. 2001, Kat. No. 2, 21, 26.
[20] Kerman 1997, Kat. No. 3.
[21] Tomanič-Jevremov 1997, Kat. No. 46, 60, 66.
[22] Lamut 1997, Sl. 3. 2, 4.
[23] Stmrčnik-Gulič 1997, Sl. 6. 6, 13.

kább az osztrák fazekak jellegzetességeit. E hasonlóság jól követhető a kőszegi várban talált osztrák és egyéb kihajló peremű fazekak segítségével.[24]

Az eddigiekben bemutatott típusok mellett ugyancsak gyakoriak a sárkányszigeti fazéktípusú edények közt a kettős tagolással kialakított peremformákat alkalmazó megoldások (2. *kép* 14–20). Ezek közt már körülbelül megegyezik a szürkére vagy barnásszürkére, illetve a halványvörös különböző árnyalataira égetettek aránya. Túlnyomó többségük homokkal erősen soványított, néhányon pedig kavicsos soványítás is megfigyelhető. Szájátmérőjük 12 és 26 cm közt váltakozik. Fellelhetünk köztük erősebben vagy gyengén kihajló, tömzsibb vagy hosszúkás, lágyan vagy élesebb bordával tagolt, illetve fedőhornyos és anélküli változatokat egyaránt.

Sárkányszigethez legközelebbről szintén az Alsórajk-Kastélydombon feltárt premontrei kolostor melletti középkori településről kerültek közlésre a lágy bordával kettősen tagolt peremformák fedőhornyos képviselői,[25] bár nem egyeznek meg teljes mértékben egyik castellumbeli típussal sem. E tény is nagy formai változatosságra utal. A 14-es fedőhornyos peremforma legjobb párhuzamaként az ozorai várkastély 15. század végi anyagát reprezentáló egyik fehér anyagú fazék,[26] a középkori Nyársapát (Pest megye) 16-os számú házának 15–16. századi anyagából származó peremtöredék,[27] valamint egy Csővárról, a 16-os számú házból előkerült hasonló peremformájú, sárga anyagú fazék[28] említhető. A Dunántúl területéről a kőszegi vár[29] 15–16. századi leletei közt szintén felszínre került néhány kettős tagolású peremmel ellátott darab. Ezek leginkább a 19-es sárkányszigeti formával mutatnak hasonlóságot. Ez utóbbi peremformákhoz sorolható még egy csővári sárga peremtöredék[30] és egy grazi darab is.[31] Néhány, Celje városában[32] illetve az említett nyársapáti 16-os számú házban[33] napvilágot látott fazék peremtípusa pedig a 15–16-os hosszúkás peremű töredékekkel állíthatók párhuzamba.

A kihajló tagolatlan és a kettős tagolású késő középkori fazékperem-típusok a fentiek alapján valószínűleg mind osztrák, mind szlovén, mind pedig magyar, főként a dunántúli területeken viszonylag elterjedtek lehettek. A budai vár és a visegrádi palota anyagában pedig már a 14. században megjelentek.[34] A sárkányszigeti edények tehát ezek helyi műhelyekben, a helyi mesterek által használt anyagból készült, tömegterméknek számító változatai voltak.

A kettős tagolású peremtípusokat viselő fazekak mellett a sárkányszigeti castellum konyhájában bonyolultabb, hármas tagolású peremmel ellátott fazekakat is használtak (2. *kép* 21–25). Ezek közt is egyaránt előfordulnak halványvörös és barna árnyalatú, valamint szürke anyagból készült darabok. Zömük oxidált égetésű, halvány vörös anyagú. Homokkal erősen soványítottak, ezen kívül pedig e csoportban is találkozhatunk kavicsos soványítású töredékekkel, főként a nagyobb méretűek közt. Peremük átmérője 15–34 cm között határozható meg.

E fazekak is nagymértékű formai változatosságot mutatnak. Elkülöníthető köztük csúcsos és legömbölyített végződésű, erőteljesebben és lágyabban tagolt, hosszúkásabb és tömzsibb, valamint fedőhoronnyal ellátott és fedőhorony nélküli típus.

Sajnos Zalából e formákhoz kapcsolható kiadott analógiák még nem állnak a rendelkezésünkre. A bajcsai, 16. század végi hármas tagolású peremtípusok[35] a sárkányszigetieknél bonyolultabb kidolgozásúak. Legközelebbi magyarországi párhuzamként a kőszegi vár egyik, a 16. század elejéről származó fazéktöredéke[36] említhető, mely a 25-ös darabhoz hasonlít leginkább. A 21-es fazékperem négyes tagolású rokona[37] pedig az észak-ausztriai Gaiselbergből ismert. A 15. század első feléből származik. A 22–24-es típusok analógiáira pedig ismét csak a szlovéniai, elsősorban a celjei anyagban bukkanhatunk rá.[38]

A 27–28-as számú típusokat az ívelt oldalú, kettős tagolású, legömbölyített végződésű perem jellemzi. Ennek képviselői egy szürke darabot leszámítva erős homokos soványítású, halványvörösre égő anyagból kivitelezettek. Szájátmérőjük 12–26 cm közötti. A különbségek e for-

[24] HOLL 1992, 81. kép 1–10.
[25] SZŐKE 1996, 154. kép 3., 5.
[26] FELD et al. 1989, 13. kép 4.
[27] BENKŐ 1980, 37. tábla 18.
[28] FELD et al. 1979, 41. kép 4.
[29] HOLL 1992, 54. kép 21, 56. kép 26, 63. kép 16, 64. kép 13, 71 kép, 11, 85. kép 2.
[30] FELD et al. 1979, 41. kép 5.
[31] BOUVIER et al. 1993, Abb. 71. 2–3.
[32] GUŠTIN et al. 2001, Kat. No. 5, 9, 135.
[33] BENKŐ 1980, 37. tábla 2.
[34] HOLL 1963, 72. kép 2, 73. kép 1, 4–15.; NYÉKHELYI 1994, 16, 30. ábra.
[35] KOVÁCS 2001, Fig. 4. 41–47.
[36] HOLL 1992, 64. kép 8.
[37] FELGENHAUER-SCHMIEDT 1977, Taf. 25. 4.
[38] GUŠTIN et al. 2001, Kat. No. 19, 128, 234.

mán belül a tagoló borda alatti peremrész megvastagodásának mértékében, illetve a fedőhorony meglétében vagy hiányában határozhatók meg.

Ez a peremfajta anyagközlésekben fazekak esetében mindeddig nem jelent meg nagy számban. Zalából Alsórajk-Kastélydombról került bemutatásra egy analógiaként értékelhető 15–16. századi töredék.[39] Érdekes módon, vékonyabb falú kidolgozásban, poharakhoz tartozó peremformaként a kőszegi vár anyaga alapján sokkal elterjedtebbnek tűnik.[40]

A következő sárkányszigeti fazékcsoportot a megvastagodó, négyszögletes, homorú végződésű illetve vízszintesen lecsapott peremtípusok (*2. kép* 29–30) és változataik alkotják. Külső oldaluk homorúan ívelt. Halvány (néha barnás) vörös és szürkésbarna anyagból készültek. Jellemzően homokkal erősen soványított kivitelűek. Peremátmérőjük 12-től 28 cm-ig terjed.

E szögletes forma különböző fajtái, főleg a szájnyílás síkjába eső vízszintes végződésűek, a szlovéniai késő középkori anyagban viszonylag elterjedtnek mondhatók. Celjéből[41] és Goričkem várából[42] származó, e csoportba sorolható példányokat egyaránt ismerünk. A Dunántúlon Sarvalyról került elő néhány hasonló darab.[43]

A castellum fazéktípusú konyhai edényei közt markánsan elválasztható csoportot jelentenek a kivétel nélkül vörös színűre égetett, általában homokkal erősen soványított anyagú, megvastagodó, négyszögletes, megközelítőleg rombusz átmetszetű peremmel ellátott fazekak töredékei *(2. kép)*. Szájátmérőjük 12-től 22 cm-ig terjed.

Megkülönböztethetők köztük éles és lágyabb körvonalú, homorú, domború és S-alakban ívelt külső oldalú típusok. Peremvégződésük alapján pedig homorúan valamint egyenes vonalban befelé lecsapott formájúakra oszthatók. E típus a szakirodalomból eddig nem ismeretes.

A *2. kép* 33-a ábráján a kihajló, behúzott szélű, tagolatlan, legömbölyített végződésű sárkányszigeti peremforma legjellegzetesebb képviselője látható. A castellum ide sorolható darabjai kivétel nélkül a halványvörös különböző árnyalataira égetett, gyakran erősen homokos, egy esetben pedig kavicsos sovanyítású anyagból vannak készítve. Szájátmérőjük 8 és 14 cm közötti.

Ilyen peremtípusú fazekak Magyarországon az ozorai várkastély[44] és Sarvaly[45] középkori településének ásatásakor kerültek elő nagy számban vörös, vörösesbarna, sárga és fehér anyagból egyaránt, de a budai 14–15. századi kerámia közt is fellelhető e forma,[46] Parádi Nándor pedig a középkori pénzleletes edények közt Kósdról közölt egy 16. századi érmékkel datált hasonló peremű darabot.[47] Szlovéniából, Celje városából[48] valamint Žamerk várából[49] ismerünk néhány e csoporthoz sorolható edényt. A késő középkori poharak esetében is gyakori a Dunántúlon és a szlovén területeken is az ilyen típusú peremkiképzés.[50] A sárkányszigeti kisebb szájátmérőjű töredékeknél szintén feltételezhető, hogy inkább ivóedényként funkcionáltak, ám töredékes voltuk miatt ezt nagyon nehéz biztosan állítani.

A fenti csoportnál említendő a kihajló, behúzott, ám kissé tagoltabb, fedőhornyos kiképzésű peremtöredék (*2. kép* 20) is. Ennek világosszürke anyagból készült analógiája szintén a celjei ásatások során került elő.[51]

Az utolsó Sárkány-castellumbeli fazékperemtípus megvastagodó, legömbölyített végződésű. Az ide tartozó edények anyaga halvány barnásvörös illetve barna. Nem nagy mennyiségben előforduló, ám mégis elkülöníthető csoportot alkotnak. Hozzájuk hasonló peremű, publikációkban közölt 15–16. századi töredékek Alsórajk-Kastélydombról,[52] Bajcsáról,[53] Kőszegről,[54] Sarvalyról[55] és Ozoráról[56] származnak, de ezek a sárkányszigetiektől eltérően általában alávágottak. Egy Celjében napvilágot látott vöröses anyagú füles fazék[57] peremtípusa viszont már közelebbi párhuzamnak tekinthető.

A castellum kerámiaanyagának következő, már nem peremforma, hanem anyagminőség és az edényforma alapján elkülöníthető csoportját a nagyméretű (23–31 cm-es peremátmérőjű) fazekak alkotják, melyek vastag falú, rosszul átégetett, halványvörös, homokkal erősen sovanyított anyagú darabok. Némelyikük külső oldalán

[39] Szőke 1996, 152. kép 7.
[40] Holl 1992, 68. kép 1, 71. kép 2, 85. kép 1.
[41] Guštin et al. 2001, Kat. No. 8., 235.
[42] Kerman 1997, Kat. No. 17.
[43] Holl-Parádi 1982, Abb. 53. 7, Abb. 54. 13, Abb. 55. 3.
[44] Feld et al. 1989, 6. kép 3, 7. kép 3, 9. kép 2–3, 11. kép 5, 13. kép 2.
[45] Holl-Parádi 1982, Abb. 42. 2, Abb. 43. 2–4.
[46] Holl 1963, 73. kép 1, 3., 79. kép 7.
[47] Parádi 1963, 5. kép 1.
[48] Guštin et al. 2001, Kat. No. 16, 196.
[49] Guštin et al. 1997, Kat. No. 57.
[50] Holl-Parádi 1982, Abb. 44. 5–6; Holl 1992, 68. kép 3; Tomanič-Jevremov 1997, Kat. No. 17–18.
[51] Guštin et al. 2001, Kat. No. 13.
[52] Szőke 1996, 153. kép 7.
[53] Kovács 2001, Fig. 2. 1, Fig. 4. 33.
[54] Holl 1992, 66. kép 4.
[55] Holl-Parádi 1982, Abb. 54. 4, Abb. 45. 4.
[56] Feld-Gerelyes 1985, 4. kép 1; Feld et al. 1989, 6. kép 1.
[57] Guštin et al. 2001, Kat. No. 28.

szürke égésnyomok figyelhetők meg, tehát nem állítható, hogy e nagyméretű fazekakat egyértelműen csak élelemtárolásra használták volna. Peremük (a 2. *kép* 27-es ábráján bemutatott bonyolultabb, tagolt, fedőhornyos töredék kivételével) általában tagolatlan, lágy körvonalú, legömbölyített végződésű (2. *kép* 26). Fedő tartására alkalmasak.

A fent említett, a 27-es számú peremtípusba sorolható példány legjobb, világosszürke anyagú párhuzama ugyancsak Celjéből származik:[58] homorúan ívelt külső oldalú, legömbölyített végződésű, fedőhornyos peremének alsó részén erősen megvastagodó borda látható.

A Sárkány család lakóhelyének *festett díszű fazéktípusú kerámiája (4. kép)* a konyhai edények közt nemcsak díszítése, hanem anyaga alapján is külön csoportot alkot. Az előkerült töredékek rózsaszínes vagy sárgásfehér anyagból, barnásvörös festéssel készültek. Egy kisfazék vagy bögre perem- és oldaltöredéke (kihajló, megvastagodó, legömbölyített végződésű perem), három oldaltöredék és egy aljtöredék látott napvilágot e típusból. Rajtuk kívül egy alább tárgyalandó korsó töredéke is ide sorolható. A festett minta egymásból kiinduló ívelt sávok sorozatából áll, melyek vastagsága, hosszúsága mindegyik darab esetében más és más. E festéstípus a Duntántúl több lelőhelyéről ismert. Zala megyében a kanizsai[59] és a bajcsai[60] várakból, kissé távolabb pedig a Veszprém megyei Sarvalyról[61] közölt publikációk 16. századi anyagában fordul elő hasonló anyagú fazéktípusú edényeken, fedőkön, korsókon egyaránt.

A castellum *mázas konyhai edényeit* mindössze három, belső felületükön sárgásbarna ólommázzal ellátott darab reprezentálja: egy alább tárgyalandó, fogóval ellátott lábastöredék (*3. kép* 2), egy

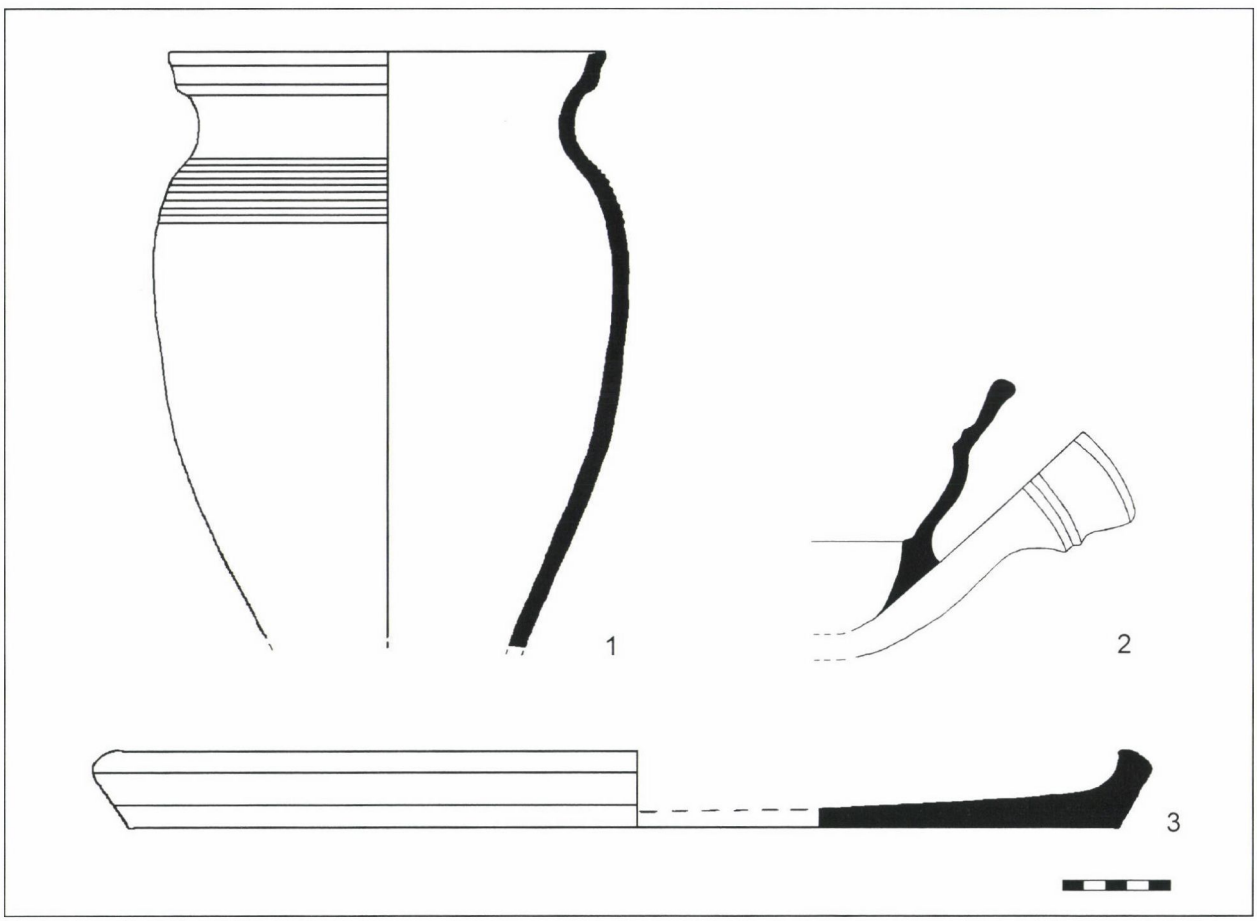

3. kép. Konyhai edények töredékei
Abb. 3. Bruchstücke von Küchengefäßen

[58] GUŠTIN et al. 2001, Kat. No. 103.
[59] MÉRI 1988, XXVI. tábla 1.
[60] KOVÁCS 2001, Fig. 12. 6.
[61] HOLL–PARÁDI 1982, Abb. 45. 2.

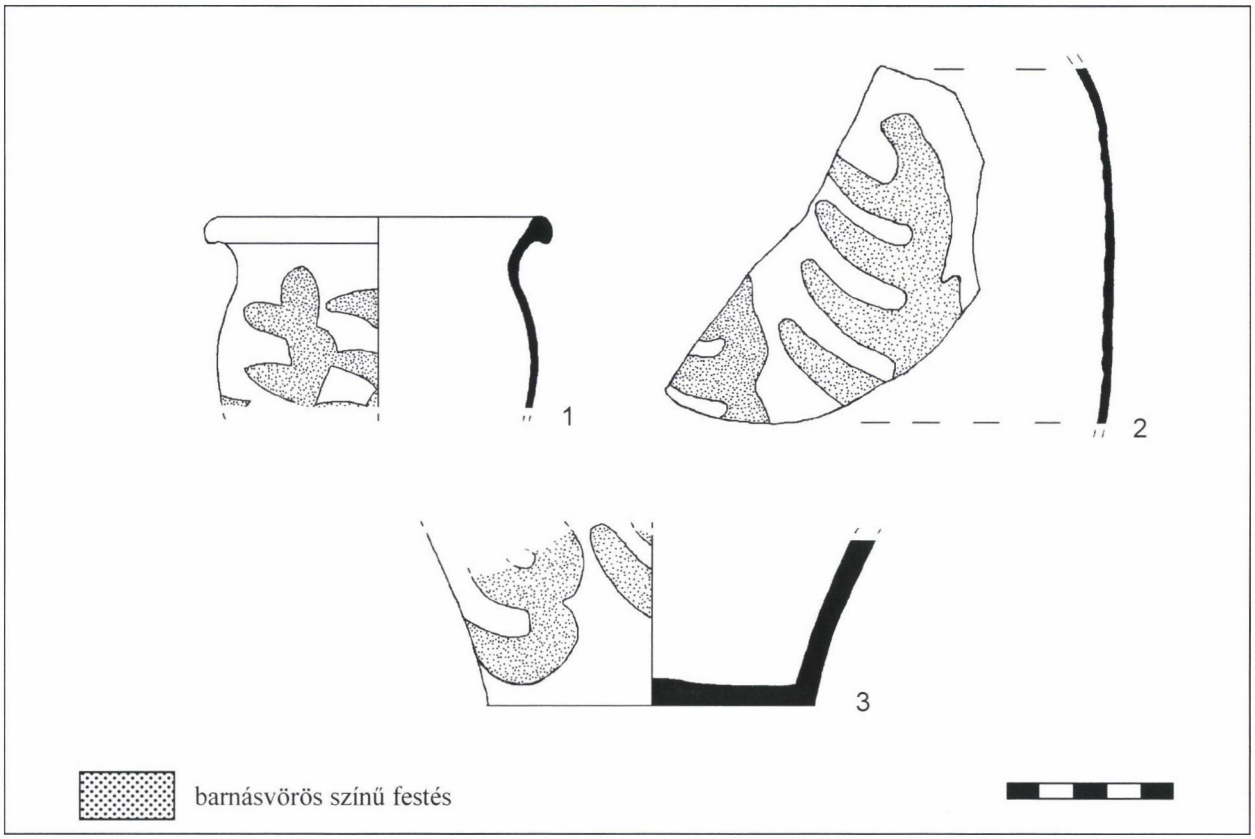

4. kép. Festett díszű konyhai edények töredékei
Abb. 4. Bruchstücke bemalt verzierter Küchengefäße

fazék peremtöredéke, mely a fent már említett kihajló, megvastagodó, hosszúkás, tagolatlan, legömbölyített végződésű peremformát mutatja (*2. kép* 33), valamint egy füles fazék fültöredéke.

A castellumból származó konyhai edények egyetlen, kis híján ép darabja (*3. kép* 1) tölcsérszerűen kiszélesedő szájjal, erősen összeszűkülő nyakrésszel rendelkezik. Legnagyobb kiöblösödése a korongolási bordákkal ellátott vállon található.

A fentiek alapján a sárkányszigeti fazéktípusú konyhai edények helyi fazekasok tömegtermékeiként értelmezhetők. Peremformáik többsége az ország többi részén is viszonylag szélesebb körben elterjedt típusokba sorolható. Anyagminőség alapján leginkább a Hahóti-medence többi lelőhelyének,[62] peremtípusok viszonylatában pedig a szlovén területek anyagához hasonlíthatók leginkább.

A sárkányszigeti fazekakhoz tartozó *fedőtípusokat (5. kép)* tizenkét darab perem- és oldaltöredék, valamint három fedőgomb révén ismerjük. Három töredék szürkésbarna, a többi pedig a halványvörös különböző árnyalataira égő anyagból készült. Jellemző rájuk a durva homokszemcsékkel történő, gyakran erős soványítás, két töredék pedig a homok mellett kavicsot is tartalmaz soványító anyagként. Néhányuk viszont finoman soványított és simított, sötétrózsaszín anyagú. A fedők átmérője 13–24 cm között határozható meg. Hat darab esetében haladja meg a 20 cm-t, tehát viszonylag gyakoriak a nagyméretű, talán tároló funkciót betöltő fazekakhoz való fedőalkalmatosságok.

Formailag három nagy csoport különböztethető meg: kúp- (*5. kép* 1–3) és harangalakú (*5. kép* 4) illetve ívelt oldalú (*5. kép* 5) töredékek kerültek elő.

A peremformákat vizsgálva a következők állapíthatók meg: *Az* első típust (*5. kép* 1) tagolatlan, kissé megvastagodó, legömbölyített forma jellemzi. Ez képviseli a legegyszerűbben kiképzett fedőtípust a Sárkányok castellumában. Hasonló peremű darabokat találhatunk az ausztriai Grazból[63] és Gaiselbergből[64] származó 15–16.

[62] VÁNDOR 1996, 76. kép; KVASSAY 1996a, 93. kép; SZŐKE 1996, 152–155. kép.

[63] BOUVIER et al. 1993, Abb. 71. 22–23.

[64] FELGENHAUER-SCHMIEDT 1977, Taf. 18. 13–16.

századi anyagban illetve a szlovéniai Celjéből[65] és Ptujból[66] közölt késő középkori, kora újkori fedők között is. Az utóbbiak azonban már kissé tagoltabbak a sárkányszigetieknél, s a ptuji fedő esetében a gombfogó is eltér a lelőhelyünkön előkerült fedőgomboktól.

A kúpalakú fedőkhöz tartozó második peremtípust a vékony falú, tagolatlan, legömbölyített végződésű kihajló peremű darabok képviselik (*5. kép* 2).

A sárkányszigeti fedők közt találhatunk kúp alakú, erősen visszahajló, legömbölyített végződésű, kettős tagolású peremmel rendelkező töredékeket is (*5. kép* 3). Ezek párhuzamai mindeddig nem ismertek.

A következő csoportot a harangalakú illetve ívelt oldalú, kihajló peremű, megvastagodó peremprofilú darabok alkotják (*5. kép* 4–5). Belső oldalukon hornyolat található. Párhuzamaik egyrészt szintén a grazi 16. századi anyagban találhatók meg,[67] az *5. kép* 5-ös ábráján bemutatott fedő peremtípusára leginkább hasonlító darab pedig a kőszegi vár 15. századi leletei közt látott napvilágot,[68] bár ez utóbbi esetben a perem nem kihajló, de jellegzetes a fedő hullámos formája.

A castellum fedőinek fogói egyszerű, lapos henger alakú gombformát mutatnak. Ilyenek legközelebb a középkori Zala megyei Szentmihály faluból[69] és a göcseji „szegek" vidékén végzett terepbejárások anyagából[70] ismeretesek,

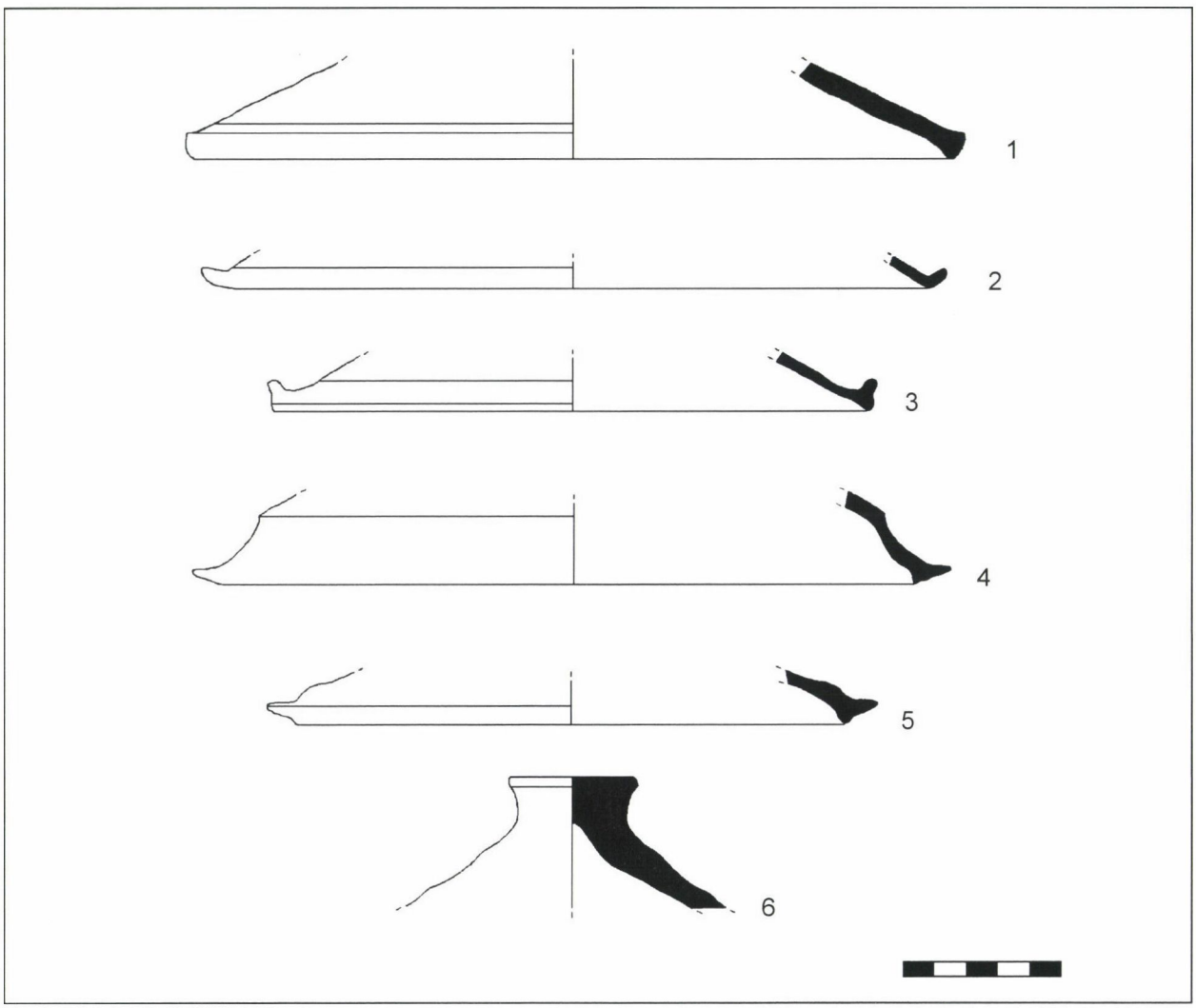

5. kép. Fedők töredékei
Abb. 5. Deckelbruchstücke

[65] GUŠTIN et al. 2001, Kat. No. 205.
[66] LAMUT 1997, Sl. 3. 1.
[67] BOUVIER et al. 1993, Abb. 71. 25.
[68] HOLL 1992, 52. kép 4.
[69] HOLL 1987, 5. kép.
[70] MÜLLER 1971, IX. tábla 12.

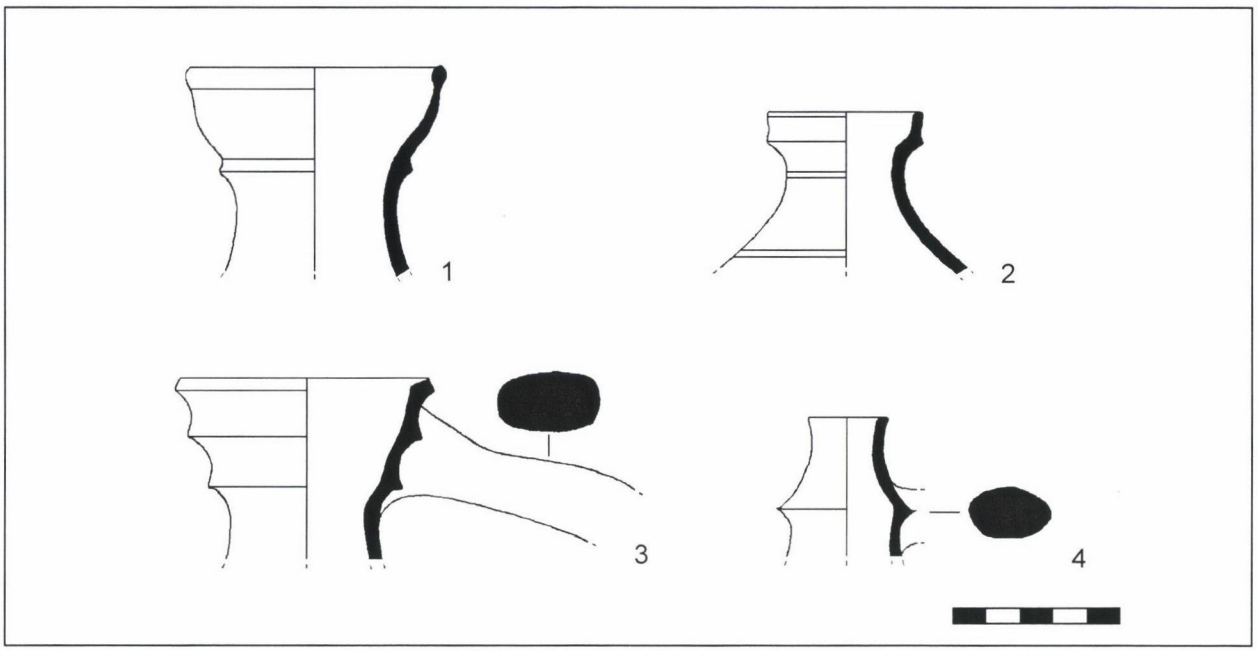

6. kép. Folyadéktároló edények töredékei
Abb. 6. Bruchstücke von Flüssigkeitsgefäßen

de Grazból is került elő ehhez hasonlítható darab. A szentmihályi a 15. század vége és a 16. század eleje közti időszakra, míg a grazi a 16. századra datálható.

A sárkányszigeti konyhai edényeket a nagyszámú fazék- illetve fedőtöredék mellett egy *lábas* (*3. kép* 2) és két *sütőtál* (*3. kép* 3) darabjai reprezentálják. A rózsaszínes fehér anyagú lábasfogó tölcséresen kiszélesedő formájú, külső oldalának közepe két darab lágy bordával tagolt. A környékből származó ásatási anyagközlésekben a lábasfogók e típusa egyelőre nem található. Átmetszetének formája viszont egy grazi korsó[71] peremkiképzésében köszön vissza. A két sütőtáltöredék világosszürke, homokos soványítású anyagból készült visszahajló peremmel.

Asztali edények

A Sárkány család castellumának *folyadéktároló edényeit* az ásatási leletanyag tizenhat darab nyak-, perem-, fül- és oldaltöredéke képviseli. E darabok közül tizenegy palackként vagy korsóként, kettő pedig széles szájú és nyakú kancsóként értelmezhető. A többi töredék esetében nincs lehetőség a pontosabb meghatározásra. Teljes, esetleg kiegészíthető kancsó, korsó vagy palack sajnos nem áll rendelkezésünkre. Egy kivétellel valamennyi tárgy oxidált égetésű, halványvörös vagy barnásvörös anyagból készült. Az anyag milyensége szempontjából három csoport különíthető el: tizennégy tárgyra jellemző a durva szemcsés homokkal hol gyengébben, hol erősebben soványított anyag (*6. kép* 2–4, *7. kép* 2–3), egy (*6. kép* 1) finoman simított felületű, vékony falú, a többitől eltérően sötétrózsaszínűre égetett, egy pedig (*7. kép* 1) sárgásfehér anyagból készült. Néhányuk rosszul kiégetett. Díszítésük alapján egy festett csoport különíthető el a többitől (*7. kép*), mely darabok három festésmódot képviselnek.

A formák alapulvételével a következő típusok határozhatók meg: az elsőbe egy tölcséresen kiszélesedő szájú, lekerekített végződésű peremmel rendelkező töredék tartozik, melyet a nyak felett egy háromszög átmetszetű kiemelkedő borda tagol. Hasonló peremű, ám fekete anyagból készült folyadéktároló edényt[72] közölt Kvassay Judit a castellum mellett feltárt falu leletanyagából és egy finoman simított, vörösesbarna anyagút a középkori Mihon faluból.[73]

A második sárkányszigeti folyadéktároló típushoz (*6. kép* 2) erősen összeszűkülő nyak, a vállhoz képest szűk, lapos henger alakú száj, valamint kettős tagolású, lekerekített végződésű perem tartozik. Ennek párhuzamai a kiadott anyagközlésekben még nem bukkantak fel, a

[71] Bouvier et al. 1993, Abb. 71. 14.

[72] Kvassay 1996a, 99. kép 2.

[73] Kvassay 1996b, 13. kép 8.

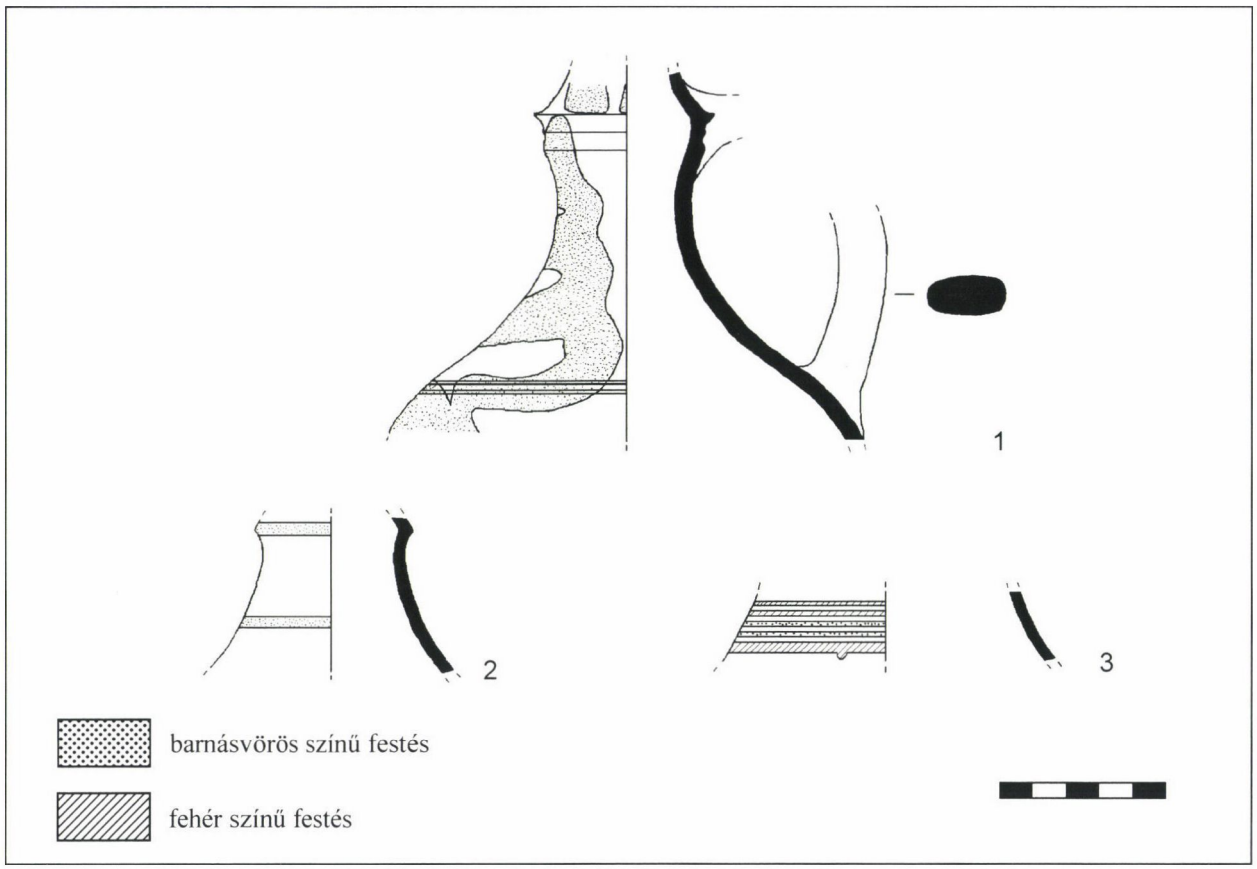

7. kép. Festett díszű folyadéktároló edények töredékei
Abb. 7. Bruchstücke bemalt verzierter Flüssigkeitsgefäße

peremforma azonban a sárkányszigeti fazéktípusok közt szintén megtalálható (2. *kép* 16).

A következő csoportot a bordázott nyakú, hármas tagolású peremmel rendelkező töredékek jelenítik meg. Van köztük tölcséresen kiszélesedő szájú, melynek pereme erőteljes, lefelé álló élű bordákkal tagolt, befelé és kifelé rézsútosan lecsapott végződésű, valamilyen fedőalkalmatosság megtartására is alkalmas (*6. kép* 3). E korsóhoz még egy ovális átmetszetű fül is tartozott. Ez a hármas tagolású, erősen bordázott peremtípus a környéken valószínűleg kedvelt lehetett, mivel több Zala megyei lelőhelyről, például a középkori Mihon[74] és Szentmihály[75] faluk területéről is ismerünk ilyen példányokat. A fenti típus változataként lágy bordákkal tagolt, lekerekített végződésű, néhány esetben fedőhornyos darabok is találhatók a castellum anyagában.

Az utolsó típusba a szűk szájú, orsószerűen megtört vonalú, erőteljes bordával tagolt nyakkal, tagolatlan, vízszintes végződésű peremmel és ovális átmetszetű füllel rendelkező korsók perem- és nyaktöredékei sorolandók (*6. kép* 4). Ugyanezen forma nagyobb és kisebb változata egyaránt felbukkan. Zala megye területén a bajcsai[76] és a lenti[77] várak, valamint Szentmihály falu[78] leletanyagához tartozó néhány vörös anyagú korsó esetében is viszont láthatjuk. A bajcsai darabok közt festettek illetve a sárkányszigetieknél hosszúkásabb szájrésszel ellátottak is előfordulnak, a lenti vár hasonló peremű, de mázas korsóján pedig sokkal erőteljesebb tagoló borda figyelhető meg, ám alapvetően mégis azonos forma jellemző rájuk. E forma a korabeli Magyarországon általánosan elterjedtnek mondható, nemcsak a Nyugat-Dunántúlon kedvelték.[79]

A sárkányszigeti *festett folyadéktároló asztali edényeket* három típusba sorolhatjuk. Az első (*7. kép* 1) a fazéktípusú konyhai edényeknél fentebb már bemutatott sárgás illetve rózsaszínes fehér anya-

[74] KVASSAY 1996b, 14. kép 1.
[75] HOLL 1987, 5. kép.
[76] KOVÁCS 2001, Fig. 10.
[77] Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Lt. sz. 79.434.433.
[78] HOLL 1987, 4. kép.
[79] BENKŐ 1980, 41. tábla 12; SIMON 2000, 85. ábra 1–3.

gú, barnásvörös festésű, egymásból kiinduló ívelt sávokkal díszített, a kanizsai és a bajcsai várakban és Sarvalyon is előforduló 16. századból származó csoporthoz köthető. Formailag e darab is az orsószerűen megtört vonalú nyakkal ellátott, az előzőekben leírt korsók rokona, ám e töredéket a nyak töréspontjánál nem egy, hanem három - két lágy és egy erőteljes, felfelé csúcsosodó - borda tagolja és a törés alatt a nyak erősen összeszűkül. Pontos párhuzama eddig nem ismert.

A következő festett díszű, barnásvörös anyagú nyaktöredék (*7. kép* 2) formailag szintén az orsós nyakú korsókkal rokonítható. Díszítése barnásvörössel festett vékony, párhuzamos sávokból áll. A *7. kép* 3-as ábráján látható halványvörös anyagú nyaktöredék festett díszítése ugyancsak párhuzamosan festett csíkokból tevődik össze, itt azonban a vörös sávok fehérrel festettekkel kombinálódnak, és sűrűn követik egymást. E párhuzamos festett csíkokból kialakított díszítés Zala megyei távoli analógiái ugyancsak a bajcsai vár 16. század végéről származó díszedényei[80] közt találhatóak meg, ám ezek készítői a vörös festék más árnyalatát használták, s a sávok szélessége és a köztük lévő távolság szempontjából is eltérő csoportokat alkotnak.

A vizsgált anyag fenéktöredékei közt is akadhatnak még az asztali folyadéktároló edényekhez tartozók, ám ezek nem különíthetők el a fazékaljaktól. Korongról levágva készültek.

A sárkányszigeti késő középkori *ivóedények* töredékei (*8. kép* 1–5) három nagyobb csoportba sorolhatók. Az elsőbe (*8. kép* 1–3) tartozók anyaguk, felépítésük és peremtípusaik alapján több egyszerű, mindennapos használatra szánt készletet alkothattak. Közös jellemzőik a vékony fal, a finom, homokos soványítású anyag. Díszítésként mindössze a peremtől lefelé végighúzódó korongolt bordákat viselik. Szájátmérőjük 5–10 cm között váltakozik. Anyaguk tekintetében két nagyobb csoportra különíthetjük őket: rózsaszínes illetve sárgásfehér, valamint a halványvörös különböző árnyalataira égő darabok fordulnak elő. Az utóbbiak közt viszonylag vastagabb falú, durvább, homokkal erősen soványított példányok is előkerültek. Néhányukon az is megfigyelhető, hogy vékony anyaguk ellenére készítésükkor nem sikerült teljesen átégetni.

Az alapformán belül rendkívüli változatosság figyelhető meg. Az egyik darabhoz gömbös test, erősen összeszűkülő nyak, a szájnyílásnál jóval szélesebb has és enyhén kihajló, hosszúkás, tagolatlan, legömbölyített végződésű perem tartozik (*8. kép* 1). Egy másiknál (*8. kép* 2) a szájnyílásnál alig szélesebb vállat, viszont erősen összeszűkülő nyakat és az előzőtől eltérően erősen kihajló, de hasonlóan tagolatlan, legömbölyített végződésű peremet tapasztalunk. A legkisebb és egyben legdurvább anyagú, legvastagabb falú sárkányszigeti pohár a *8. kép* 3-as ábráján figyelhető meg. Ez formájában is erősen elüt a többitől. Jellemzői az enyhén összeszűkülő nyak, a száj szélességével megegyező szélességű has és a tömzsi, legömbölyített végződésű, tagolatlan, kissé kihajló perem. E típusokon belül a sárkányszigeti ivóedény-anyagban további változatokkal is találkozhatunk.

A fent bemutatott pohárcsoport legközelebbi analógiái a Sárkány család castellumához tartozó, a szomszédságában elterülő középkori falu területéről, Hahót-Telekszeg lelőhely 15–16. századi anyagából kerültek elő.[81] Ezek vörösesbarnára égetett anyagú, a castellum poharaihoz hasonló kihajló, legömbölyített végződésű peremmel rendelkező, korongolási bordákkal díszített darabok. A telekszegi lelőhelyről e csoport tagjaitól eltérő, reprezentatívabb kivitelű bepecsételt és rátétdísszel rendelkező poharak is maradtak ránk,[82] míg a castellumból csupán egyetlen, a fentieknél jobb minőségű, plasztikus díszítménnyel ellátott alább bemutatandó pohár apró töredéke került napvilágra. Ennek oka minden valószínűség szerint abban keresendő, hogy a falut török támadás pusztította el, míg a Sárkányok birtokközpontját stratégiai okok miatt, tervszerűen rombolták le, így az utóbbi esetben volt idő a reprezentatívabb, a későbbiekben még használni szándékozott vagyontárgyak elszállítására. Ugyancsak a sárkányszigeti poharak párhuzamaiként említhetők a szintén a Hahóti-medencéből, az Alsórajk-Kastélydombon feltárt premontrei kolostor mellett fennállt településről származó töredékek.[83] E pohárcsoport Magyarország egyéb területein is viszonylag gyakori a késő középkori anyagban.[84]

Szlovéniából is ismerjük e csoport képviselőit egy Ormožban talált majdnem ép pohár[85] és egy Celjéből származó töredék[86] képében.

[80] MTA Régészeti Intézete. Lt. sz. 189.722.; Kovács 2001, Fig. 9. 3.

[81] Kvassay 1996a, 93. kép 5–7.

[82] Kvassay 1996a, 93. kép 1–4.

[83] Szőke 1996, 153. kép 1–5.

[84] Holl 1963, 74. kép 2–4; Holl 1992, 132. kép; Holl-Parádi 1982, Abb. 49. 5–6; Feld et al. 1989,14. kép 3; Nyékhelyi 1994, 48–56; Miklós 1991, 19. tábla 1, 33. tábla 15, 35. tábla 14, 37. tábla 4, 38. tábla 1.

[85] Tomanič-Jevremov 1997, Kat. No. 19.

[86] Guštin et al. 2001, Kat. No. 73.

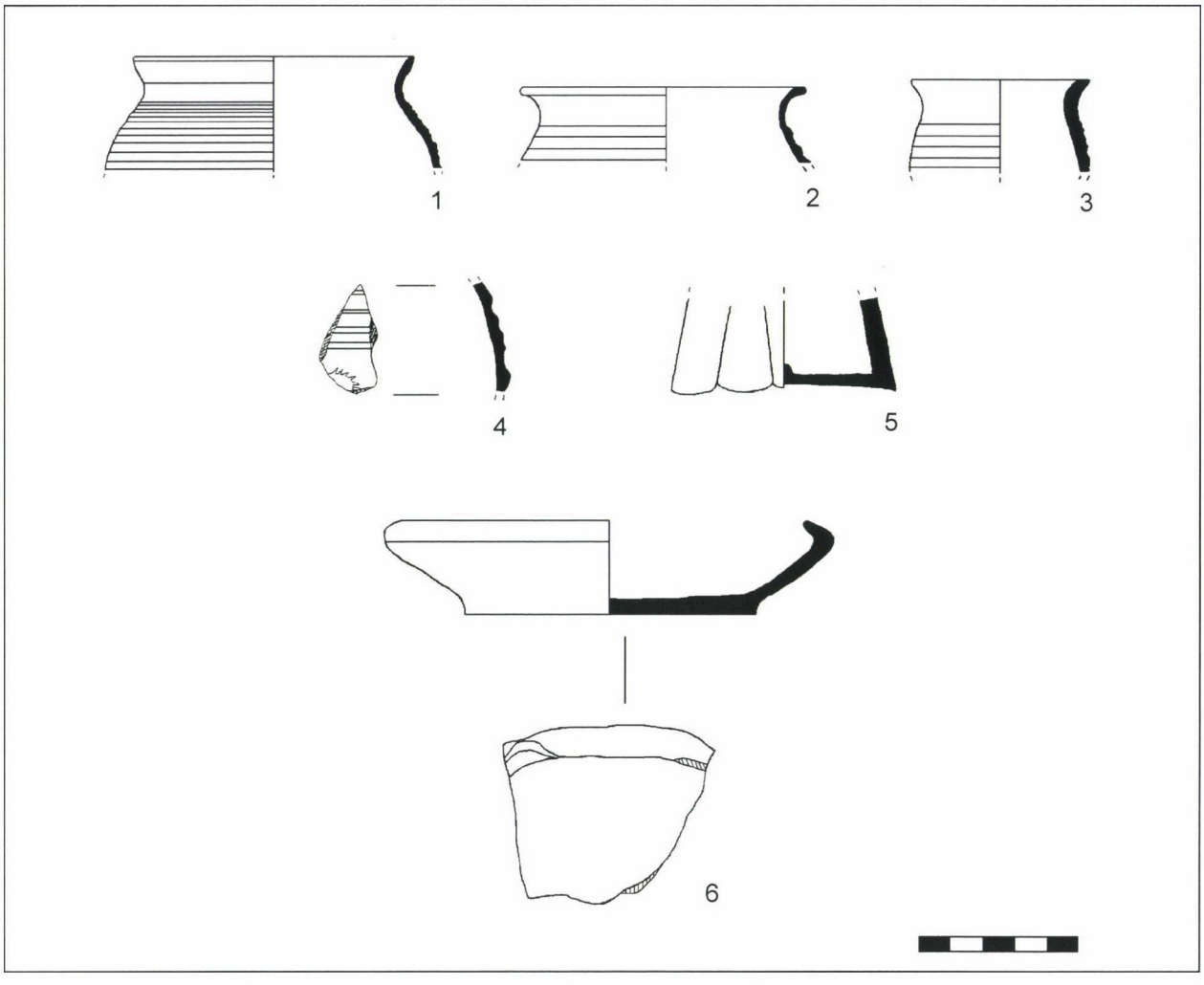

8. kép. 1–5: Ivóedények töredékei; 6: Mécses töredéke
Abb. 8. 1–5: Trinkgefäßbruchstücke; 6: Lampenbruchstück

A második sárkányszigeti pohárcsoportot a fentebb már említett, plasztikusan kiemelkedő, sugaras díszítményt viselő, ezen felül korongolási bordákkal is ellátott, vékony falú, finom, homokos soványítású, rózsaszínes fehér anyagú apró oldaltöredék jelenti (*8. kép* 4). Analógiái mindeddig nem kerültek elő.

Az egyetlen, valószínűsíthetően, de nem bizonyíthatóan külföldi eredetű darab egy kupa aljtöredéke, mely vörösre égő, homokos soványítású anyagból készült és lemetszett, polírozott felületű élekből áll (*8. kép* 5). Magyarországi párhuzamai alapján a 16. század második felére datálható. Hasonló aljú, többféle anyagból, többféle típusban készített kupákat Magyarország területéről a sárkányszigeti castellum töredékén kívül eddig a Zala megyei bajcsai[87] és lenti[88] várakból ismerünk. Kovács Gyöngyi e típust illetően a stájerországi eredetet valószínűsíti,[89] ám ezt eddig még nem sikerült minden kétséget kizáróan bizonyítani. A stájer eredetet mindenesetre nem cáfolja az a tény, hogy mindhárom lelőhely a végvári rendszer részét képezte. Bajcsa a stájer rendek pénzéből épült, a felszerelés nagy részével is ők látták el a várat. Lenti várának esetében is tudunk stájer kapcsolatokról és Sárkányszigetet esetében sem zárhatók ki stájer látogatók a végvári rendszer korszerűsítésével kapcsolatos felmérések során.

Mécsesek

A vizsgált anyagban a fűtéshez és az étkezéshez kapcsolódó tárgyakon kívül a világításhoz hasz-

[87] Kovács 2001, Fig. 12. 1.
[88] Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Lt. sz. 79.434.290., 79.434.291.
[89] Kovács 2001, 204.

nált cserépmécsesek is képviseltetik magukat néhány töredék formájában (*8. kép* 6), melyek halványvörös anyagúak, erős homokos soványításúak. Peremük behúzott és tompa, legömbölyített csúcsban végződik. A bemutatott töredéken egy benyomott kanóctartó is látható.

Délnyugat-Magyarország (Zala megye) területéről sajnos nem áll rendelkezésre publikált összehasonlító anyag e mécsesek tekintetében, a szomszédos területekről, a mai Horvátországból és Szlovéniából viszont több késő középkori darabot ismerünk. Ezek alapján elmondható, hogy a fenti, Zala megyével szomszédos területeken a Sárkány család castellumának fennállása idején oxidált égetésű, a vörös szín különböző árnyalataira, barnásvörösre, barnára égő anyagú, egy darab benyomott kanóctartóval ellátott mécseseket használtak.

A sárkányszigeti mécsesek visszahajló peremformájának változatát mutatja egy-egy, a csáktornyai várból[90] illetve Celje városából[91] származó darab, melyek azonban anyagukban, a csáktornyai pedig nagyobb magassága okán méretében is eltér az ehelyütt vizsgált, halványvörösre égetett mécsesektől. Sajnos ez utóbbiak esetében, töredékes voltuk miatt a kanóctartók számát sem tudjuk meghatározni.

Ugyancsak Szlovénia területéről, Ormožból[92] és Ptujból[93] származnak azok a hasonló peremű leletek, melyeket azonban nem mécsesként, hanem kisméretű tálakként határozott meg publikálójuk. E peremtípus tehát nemcsak mécseseken, hanem más funkciójú tárgyakon is előfordul.

A fentieken kívül oxidált égetésű, egy kanóctartós, ám a sárkányszigetiektől eltérő peremű mécsesek kerültek elő többek között Celjéből,[94] Ptujból,[95] Goričkem várából,[96] valamint Ormožból.[97]

Kályhaszemek, kályhacsempék

A sárkányszigeti castellum szobáit egyszerűbb szemeskályhákkal, valamint reprezentatív és kevésbé reprezentatív csempés kályhákkal fűtötték. Ezt tanúsítja a számos előkerült kályhaszem- és kályhacsempe-töredék.

Egész szemeskályhák nem rekonstruálhatóak, az alábbi típusok *(9. kép)* alapján csupán sejthetjük eredeti kinézetüket. Azt sem lehet megállapítani, hogy hányféle és melyik típusokból állítottak össze egy-egy kályhát.

Leggyakoribbak a tálalakú, négyzetes szájú mázatlan *kályhaszemek* darabjai. Töredékességük miatt formai jegyek alapján történő csoportosításuk nehézségekbe ütközik. Halványvörösre égő, homokkal erősen soványított, gyakran rosszul átégetett anyagból készültek. A fenéktöredékek (átmérőjük: 8–11 cm) tanúsága szerint korongról levágva készítették őket. Peremük egyszerű, tagolatlan. Erőteljesebben vagy kevésbé ívelt oldalúak, a kályhaszem felső harmadában kiszélesedő szájrésszel rendelkeznek. Csücskeik néha csőrösre nyomottak. Csupán egyetlen darabnál (*9. kép* 1) mérhető a négyzetes perem egyik olalának szélessége (21 cm) valamint a mélység (13 cm), de a bemutatott többi töredék esetében is valószínűsíthető a körülbelül 20 × 20 cm-es peremszélesség és a 11–13 cm-es mélység.

E négyzetes kályhaszemek a szintén Hahót mellett feltárt alsófakospusztai ferences kolostor leletanyagában fellelhető darabokkal[98] anyaguk, valamint méretük tekintetében hasonlóságot mutatnak, bár oldaluk kevésbé ívelt.

Ez utóbbi fakospusztai kályhaszemekkel állította párhuzamba Holl Imre a Zala megyei középkori Szentmihály falu ásatásakor napvilágra került, 16. század elejéről származó kályhához tartozó négyzetes, hasonlóan tagolatlan peremű, széles fenekű kályhaszemeket.[99] Ezek nem tekinthetők azonban teljes mértékben a sárkányszigeti töredékek közelebbi analógiáinak, mivel oldaluk kevésbé ívelt, tömzsibbek, anyagukban is eltérnek (vörösre illetve barnára égetettek), szélességükben valamivel kisebbek (17×17–19,5×19,5 cm), mélységük viszont nagyobb (12,6–15,8 cm), a fazékalakú, tálaknál mélyebb csoportba tartozó darabokhoz közelítenek.[100] A kályhaszem egészéhez viszonyított széles fenék alapján azonban mégis rokon csoportot alkotnak.

Alakjukat véve alapul, lelőhelyünk tálalakú kályhaszemei a Tolna megyei ozorai várkastély 15. század végi, 16. századi hasonló leleteinek 14–15-ös típusát képviselő (vöröses illetve sárgás világosbarna színű) széles fenekű, ívelt oldalú kályhaszemekkel[101] is párhuzamba állíthatók. Egy anyagában és kidolgozásában eltérő, ám ha-

[90] Vidović 1996, T. 2. 5.
[91] Guštin et al. 2001, Kat. No. 61.
[92] Tomanič-Jevremov 1997, Kat. No. 38.
[93] Lamut 1997, Sl. 2. 1.
[94] Guštin et al. 2001, Kat. No. 243.
[95] Lamut 1997, Sl. 2. 5.
[96] Kerman 1997, Kat. No. 25.
[97] Tomanič-Jevremov 1997, Kat. No. 54.
[98] Vándor 1996., 83. kép 1–2.
[99] Holl 1987, 7. kép 3–5; 12. kép 2–3.
[100] Holl 1987, 163.
[101] Feld et al. 1989, 18. kép 1–4.

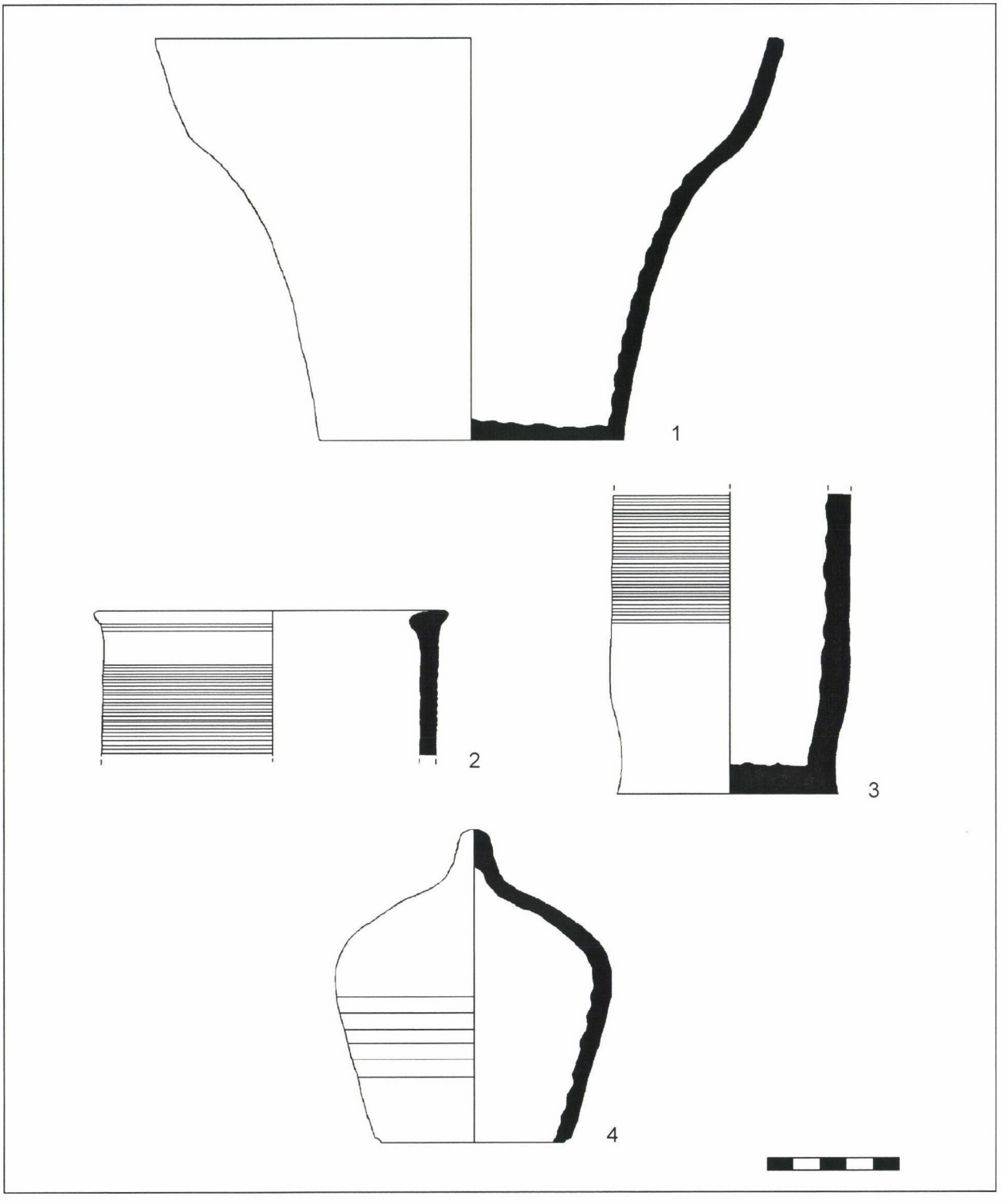

9. kép. Kályhaszemek
Abb. 9. Konkave Ofenkacheln

sonlóan viszonylag széles fenékátmérőjű, ívelt oldalú darabot Josip Vidović publikált a horvátországi Csáktornya várából.[102]

[102] VIDOVIĆ 1996, T. 8. 4.

Zala megyéből Kovács Gyöngyi közölt még négyzet alakú kályhaszemeket a bajcsai várból, ám ezek anyagukban (barnásvörösek és finomabb soványításúak) sem egyeznek meg a sárkányszigetiekkel, oldaluk kecsesebb, erősen

ívelt, fenékátmérőjük pedig a kályhaszem egészéhez viszonyítva sokkal keskenyebb.[103]

Mindezek alapján a sárkányszigeti négyzetes, tálalakú kályhaszemek töredékei átmenetet képeznek a zalai anyagból eddig közölt tömzsi, széles fenékátmérőjű, kevéssé ívelt oldalú valamint a kecses, erősen ívelt oldalú, kisebb fenékátmérőjű darabok közt. A rétegviszonyok és további környékbeli lelőhelyek anyagának ismerete nélkül nem dönthető el, hogy e formai jegyek időbeli vagy térbeli eltérést jelentenek-e.

A castellum vastag falú, durva kidolgozású töredékei (*9. kép* 2–3) valószínűleg nem pohárként, hanem pohár alakú kályhaszemként funkcionálhattak. Peremük alapján is az valószínűsíthető, hogy nem ivásra használhatták. Halványvörös, illetve barnásvörös anyagból készültek. Homokkal és apró kavicsdarabokkal, némelyikük pedig csak homokkal erősen soványított. Közös jellemzőik a külső oldalukon jelentkező korongolási vonalak, illetve a rosszul átégetett anyaguk. Zala megyéből mindeddig nem áll rendelkezésre összehasonlító anyag e leletek tekintetében.

A harmadik sárkányszigeti kályhaszem-csoportot egy hagymaalakú, kiegészíthető darab képviseli (*9. kép* 4). Halványvörös, homokkal erősen soványított anyagból készült, oldala enyhén bordázott. Zalából Holl Imre közlésében ismerünk hosszúkás hagymaalakú kályhatartozékot a középkori Szentmihály faluból,[104] de a hagymaalakú kályhaszemek sárkányszigeti változatának analógiái publikációkból mindeddig nem ismertek.

A sárkányszigeti szemeskályhák tartozékai közül egy dongáshátú sarokelem töredéke látott még napvilágot. Anyaga világos szürkésbarna, teljesen eltér az eddigi típusoktól. Hátoldalán korongolási vonalak találhatók. Méretei pontosan nem határozhatóak meg, de körülbelül 7 cm széles lehetett.

A lelőhely *kályhacsempeanyag*a – mivel egy-egy típusból csak egy-két nem kiegészíthető töredék került elő – a kályhaszem-töredékekhez hasonlóan szintén nem alkalmas kályhák rekonstruálására. Használható viszont arra, hogy a Sárkány család reprezentációs törekvéseinek mértékét kifejezze, s némely típus esetében műhelykapcsolatok követésére is vállalkozhatunk.

A *helyi mesterek munkáinak tartható kályhacsempék* maradványai kivétel nélkül mázatlanok, a halványvörös, illetve a barnásvörös különböző árnyalataira égetett anyagból készültek. Akad köztük durvább, homokkal és néha apró kavicsdarabokkal erősen soványított, de finomabb anyagú darab is. Mindezekből következően valószínűleg nem egy műhely termékeinek tarthatjuk őket.

Mindeddig párhuzam nélkülinek számítanak azok a három típusba sorolható szegélytöredékek, melyek fonott textilmintát (*10. kép* 3), stilizált virágsort (*10. kép* 4), illetve gyümölcsfürtös indát (*10. kép* 2) ábrázolnak. Zala megyében inkább a csavart kötéldíszt mintázó, illetve a sima szegély tekinthető elterjedtebbnek. Szintén egyedülálló az a töredék, mely egy a szegélyein bekarcolt vonallal ékesített oromdíszhez tartozott (*10. kép* 1).

A következő típust egy áttört, négyzetes előlapú négykaréjos csempe zárt orrtag-töredékei képviselik (*10. kép* 5). E forma a legegyszerűbb gótikus motívumok egyike, a publikációkban mégis igen kevésszer bukkanak fel hozzá hasonló darabok. A sárkányszigetiekhez legközelebb álló publikált, hasonló kidolgozású, vöröses anyagból készített orrtag-töredékeket Parádi Nándor közölte a sarvalyi ásatások anyagából,[105] ám ezek kevésbé vaskos kidolgozásúak, mint a hahóti töredékek. Hasonló, sajnos még publikálatlan orrtag-töredékek kerültek elő a Zala megyei Türjén fennált középkori premontrei kolostor területén is,[106] amelyek azonban finomabb anyagból, kecsesebb kidolgozással készültek.

E négykaréjos csempén kívül a sárkányszigetiek gótikus kályháit még néhány mázatlan, mérműves, rendkívül töredékes darab képviseli.[107]

Jóval több analógiát találhatunk azon töredékek vizsgálata során, melyek egy összecsavarodó szárak sorozatán ülő virágsort mintázó mázatlan oromdísz részeit képezik (*11. kép* 1). Ismert, kivétel nélkül zöldmázas párhuzamai alapján reneszánsz darabnak tarthatjuk. Egy helyi műhely által készített utánzatnak tűnik, talán a Zala megyei Lenti várában előkerült hasonló, ám mázas oromdísz[108] alapján készülhetett. Ez anyagában ugyan különbözik, abban azonban megegyezik a hahóti töredékekkel, hogy a külföldön előkerült daraboktól eltérően lényegesen kevésbé kidolgozottak a rajta lévő motívumok, a virágfejecskék közt pedig nincs összeköttetés.

A külföldi, ezen típushoz tartozó oromdíszek Szlovéniában, a ljubljanai várban[109] és Tolminban[110] kerültek elő. Ezenkívül a ljubljanai vár kályhacsempe leleteit közlő kötet szerzői Salz-

[103] Kovács 2001, Fig. 16.
[104] Holl 1987, 8. kép 2.
[105] Holl–Parádi 1982, 108.
[106] Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Leltározatlan anyag.
[107] Vándor 1996, 70. kép 3, 71. kép 2–8.
[108] Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Lt. sz. 98.6.37.
[109] Guštin–Horvat 1994, Kat. No. 16–22.
[110] Guštin–Horvat 1994, Abb. 35.

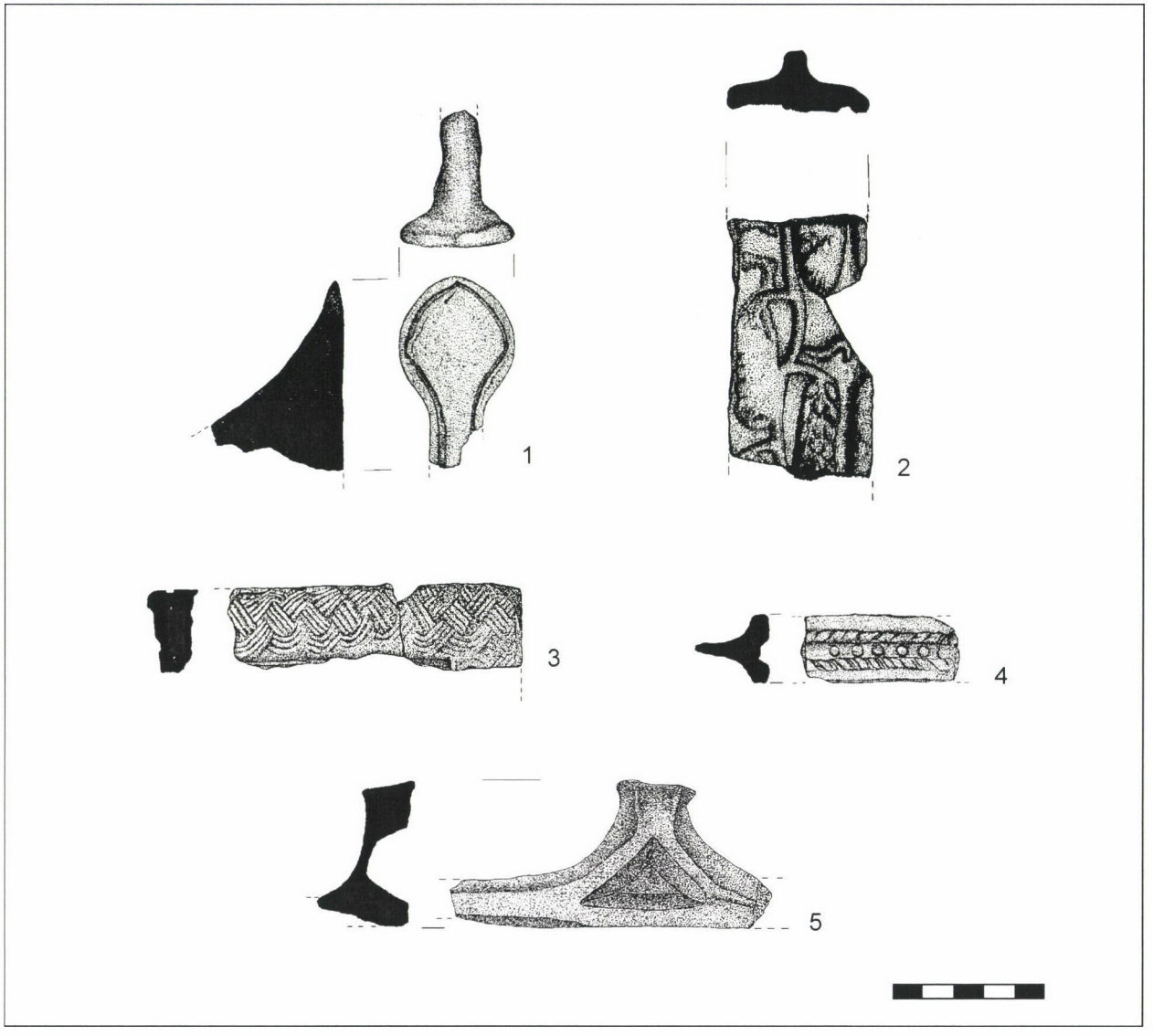

10. kép. Mázatlan kályhacsempék töredékei
Rajzok: TÓTH Zoltán (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg)
Abb. 10. Bruchstücke unglasierter Ofenkacheln
Zeichnungen: Zoltán TÓTH (Göcseji Museum, Zalaegerszeg)

burgban említenek még hasonlót. Véleményük szerint ez a fajta oromdísz az ún. folyamatos mintát viselő csempékkel[111] együtt szokott előfordulni, stájerországi eredetű, s a 16. század második feléből származik.[112]

Magyarország területéről, a kőszegi várból Holl Imre is közölt egy hasonló motívumot viselő, zöldmázas, de zárt előlapú párkánycsempéhez tartozó töredéket, melyet 1500 körülre datált és Ausztriából származóként határozott meg.[113] Ennek párhuzama a Somogy megyei Ötvöskönyben feltárt Báthory várkastély ásatásakor került elő,[114] ám publikációban mindeddig nem jelent meg.

A sárkányszigeti oromdísz rokonai a szintén a fenti ljubljanai csoport darabjaiként közölt, bimbós virágsort mintázó oromdísz-töredékek is.[115] Ezek távoli párhuzama a középkori Magyarország észak-keleti részéből, a mai Szlovákiához tartozó füleki várból is előkerült egy szintén bimbózó virágok sorából álló oromdísz töredékeinek képében.[116]

[111] GUŠTIN–HORVAT 1994, Kat. No. 115–124.
[112] GUŠTIN–HORVAT 1994, 73–76.
[113] HOLL 1992, 151. kép 3.
[114] HOLL 1992, 184. 151. kép 3.
[115] GUŠTIN–HORVAT 1994, Kat. No. 22.
[116] KALMÁR 1959, LXII. tábla.

A soron következő, már szintén reneszánsz, vörös anyagú, mázatlan darab egy negatív, azaz befelé mélyülő kvádermintájú csempe saroktöredéke (*11. kép* 2). A gyémántmetszést utánzó díszítés a magyarországi csempéken a 16. század folyamán terjedt el. A sárkányszigeti töredék legközelebbi párhuzamai a minta kidolgozásmódja alapján szintén a lenti várból,[117] valamint a Nagykanizsa melletti botszentgyörgyi, hasonló korú castellumból[118] származnak, amely helyeken zöldmázas és mázatlan kivitelben egyaránt megtalálhatók e típus képviselői. A gyémántmetszés vonalait vékony, plasztikus, pálcaszerűen kiemelkedő megoldással alakították ki. Anyagukban és a hátrész kidolgozásában azonban e csempék nemcsak a sárkányszigeti töredéktől, de egymástól is eltérnek. E lelőhelyeken kívül hasonló megoldással készített kvádermintás csempék a budai,[119] ötvöskónyi[120] és a hegyhátszegi[121] kályhacsempe-anyagban is megtalálhatók. A sárkányszigeti töredék különlegessége, hogy külső szélei háromszög, míg a gyémántmetszés külső vonalai négyzet alakú csempére utalnak.

Lelőhelyünk kályhacsempe-anyagában külön csoportot alkotnak a külföldről, *német vagy osztrák területekről származó* szürkésfehér anyagú, *zöldmázas*, a máz alatt engobe-bal fedett, jellemzően növényi mintás *reneszánsz darabok.*

A bemutatott teljes párkánycsempék (*12. kép* 1–2) jellegzetessége az alsó vagy felső sávjukban látható, kétféle levélmotívum-sorból kialakított fríz. A hátsó sor csúcsos végű levelekből áll, melyek közepén bekarcolt erezet fut végig, az első sor bonyolultabb, pöttyözött végződésű, szintén bekarcolt megoldásokat tartalmazó levélformát mutat. Ehhez hasonló mintájú, szintén zöldmázas párkánycsempék, illetve -töredékek Magyarország területén egyrészt a kanizsai vár anyagában lelhetők fel.[122] A kanizsai töredék levélsora megegyezik a fent említett motívummal. Másrészt a lenti vár kályhacsempe leletei közt is találhatunk a sárkányszigetiekkel rokon darabot.[123] Ez utóbbinál a levélsor kidolgozása nem egyezik meg a sárkányszigeti mintával. A hasonlóságot a *11. kép* 2. ábráján látható csempével való profiláltságbeli egyezés jelenti. Ezen kívül a ljubljanai várból ismerünk még egy ilyen mintájú töredéket és egy majdnem teljesen ép darabot.[124] Az utóbbit a frízen kívül plasztikus geometrikus minta – rombuszok és három rövid vonal kombinációja – díszíti, amely német nyelvterületen (pl. Nürnberg, Bécs) rendkívül elterjedt volt,[125] lelőhelyünk párkánycsempéiről azonban ez hiányzik. Helyette az egyiken másfajta geometrikus minta (apró, plasztikus téglalapok sora), a másikon pedig összefonódó stilizált állatalakok láthatók.

A következő típusba egy három karéjban végződő oromdísz felső, tulipánokat ábrázoló töre-

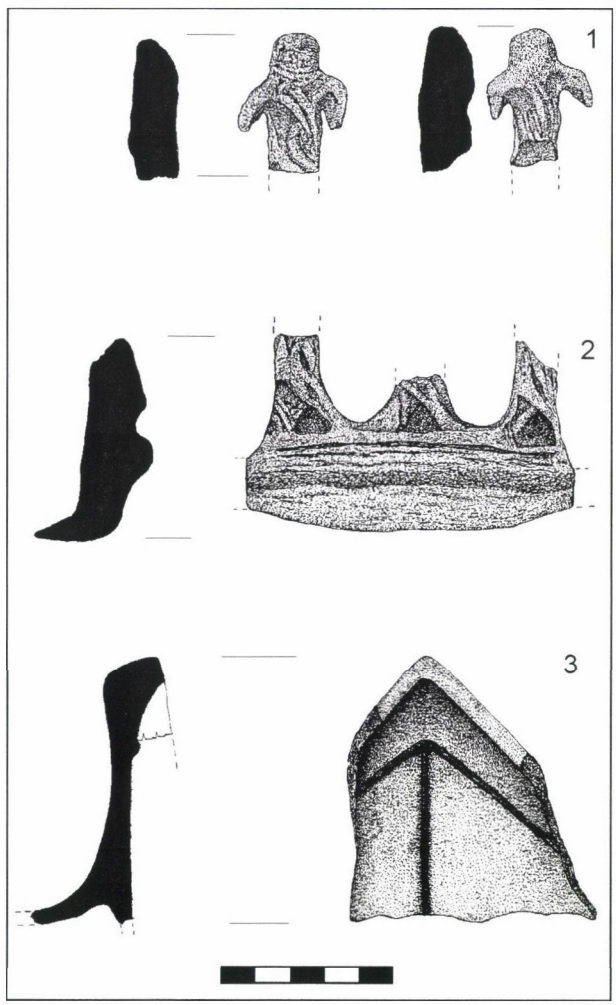

11. kép. Mázatlan reneszánsz kályhacsempék töredékei. Rajzok: TÓTH Zoltán (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg)

Abb. 11. Bruchstücke unglasierter Renaissance-Ofenkacheln. Zeichnungen: Zoltán TÓTH (Göcseji Museum, Zalaegerszeg)

[117] Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Lt. sz. 794.341.80; HOLL 1993, 261.
[118] VÁNDOR 1995, 35.
[118] HOLL 1993, 157. kép 2.
[120] MAGYAR 1974, 46.
[121] HOLL 1993, 261.
[122] MÉRI 1988, XX. tábla 3.
[123] Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Lt. sz. 79.434.168.
[124] GUŠTIN–HORVAT 1994, Kat. No. 34–35.
[125] FRANZ 1981, Abb. 120.

12. kép. Zöldmázas reneszánsz kályhacsempék töredékei
Fotók: VÁNDOR 1996, 72. kép. Rajz: TÓTH Zoltán (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg)
Abb. 12. Bruchstücke grünglasierter Renaissance-Ofenkacheln
Fotos: VÁNDOR 1996, Abb. 72. Zeichnung: Zoltán TÓTH (Göcseji Museum, Zalaegerszeg)

déke sorolható (*12. kép* 5). Ennek pontos megfelelője a szlovéniai Celje óvárának anyagában fedezhető fel,[126] s a 16. század második felére datálható. E két darab valószínűleg egy negatívról készült.

A következő töredékek (*12. kép* 3–4) azon zárt előlapú, négyzetes típusba tartoznak, melynek jellemzője a középen élére állított négyzet alakú mezőben látható rozetta, e mező profilált kerete a csempe külső szegélyének sarkával összekötő átlós, növényi szárat mintázó 4–4 vonal és az ezekből kinövő 2–2 hármas tagolású levél, valamint a plasztikus pöttyökből alkotott háttér. E sárkányszigeti típus eddigi legközelebbi magyarországi analógiája egy, a kanizsai várból származó saroktöredék,[127] mely szintén zöldmá-

[126] BREGANT 1997, Abb. 25.

[127] MÉRI 1988, XX. tábla 3.

zas, de ennél a háttér nem pöttyözött. A levélmotívum kidolgozása azonban teljes mértékben megegyezik.

Mázatlan, kevéssé jól kidolgozott kivitelben a lenti várból is került elő e típus analógiájaként értékelhető kiegészíthető csempetöredék,[128] mely azonban csak az elrendezés jellegében (centrális rozettás mező, a sarkokból kinövő leveles ágak) jelent párhuzamot az általunk vizsgált darabokkal, a növényi minták formájában, kidolgozásában azonban jelentősen eltér, s a háttér sem pöttyözött.

Szlovéniában viszont a celjei vár kályhacsempéi közt előkerült a fenti sárkányszigeti töredékekkel szinte teljesen megegyező típusú két teljes, kék- illetve zöldmázas csempe.[129] Az egyik csupán a máz színében, a másik szintén a máz tekintetében valamint a pöttyözött háttér hiányában tér el. A várásatás során tisztázott rétegviszonyok alapján a kutató a 15. század utolsó negyede és a 16. század eleje közti időszakra datálta őket,[130] ám a szlovén kutatásban elfogadottabb a típus későbbi keltezése.[131]

Az e négyzetes típusú csempékből álló kályha szélein vagy a tűztér feletti részén szintén a lenti várból származó téglalap alakú csempéhez[132] hasonló, a négyzetes darabokéinak megfelelő kidolgozású növényi motívumokkal díszített darabok állhattak.

Érdekességként említhető, hogy ez az elrendezéstípus más kivitelben, más anyagból, helyi műhelyek munkáin Magyarország észak-keleti részére is eljutott. A füzéri várban[133] és Csengeren[134] kerültek elő mázatlan, illetve zöldmázas kivitelben ilyen pöttyözött hátterű, középen élére állított négyzetes mezőben növényi motívumot tartalmazó csempék, melyeken az átlós vonalból kinövő levelek szintén megtalálhatóak. Ezek a 16. század végéről, a 17. század elejéről származnak. Az északkelet-magyarországi kutatók az ún. centrális elrendezésű csoportba sorolták őket, mely elrendezési formát a reneszánsz kazettákkal tartják rokonnak.[135]

A fentieken kívül a centrális elrendezésű csoportba tartozó, a sárkányszigeti töredékek távolabbi analógiáit reprezentáló csempék kerültek elő Győr belvárosából,[136] a kőszegi várból,[137] valamint Celjéből.[138]

Az előző típus mellé sorolandó, vele rokonságban áll az a téglalap alakú, zárt előlapú csempéhez tartozó töredék, melynek közepén rombusz alakú, profilált keretű mezőben a négyzetes csempetöredék rozettájára emlékeztető növényi motívum látható. A mezőn kívüli pöttyözött háttérben lévő ágdarabokból kinövő hosszúkás, erezett levelek a négyzetes csempetípus leveleitől eltérőek (*12. kép* 6). Egyetlen magyarországi párhuzama a kanizsai vár zöldmázas darabjai közt található meg,[139] de annál a töredéknél a levelek kidolgozása teljesen más. Ennél közelebbi analógiát jelent a Celje középkori városának ásatási anyagából származó két töredék,[140] melyek szinte teljes egészében megegyeznek a Sárkányok kályháját díszítő, fent leírt típussal. Az egyetlen eltérést az jelenti, hogy az egyik celje-i töredék háttere nem pöttyözött kidolgozású.

A bemutatott párhuzamok alapján az látszik valószínűnek, hogy e centrális minták a német területek felől a korabeli osztrák tartományon, Szlovénián, majd Nyugat-Magyarországon keresztül terjedtek észak-kelet felé, ahol a népi cserépkályháknak is kedvelt motívumai lettek.

A Hahót–sárkányszigeti kályhacsempe-töredékekből egész kályhák nem állíthatók össze. E töredékes anyag is jól mutatja azonban, hogy a Sárkányok saját anyagi lehetőségeikhez mérten ugyan, de törekedtek a reprezentációra.

A szűkebb környezetben, a Hahóti-medencében a Sárkány család castelluma az egyetlen, ahol ilyen reprezentatív, külföldről származó darabok kerültek elő. Ezek nyomai dél felé (Kanizsa), dél-nyugatra (Szlovénia), illetve nyugat felé (Ausztria) vezetnek.

E reprezentatív kályhákkal egyidőben, a kevésbé fontos helyiségekben helyi műhelyek kályháit állították fel. Ezek közt megkülönböztethetünk még gótikus, mérműves díszű (15. század vége–16. század eleje), illetve már reneszánsz (kvádermintás csempék, reneszánsz párta-oromdísz) darabokból (16. század közepe) felépített kályhákat. Rajtuk kívül a már említett szemeskályhákkal is rendelkeztek.

[128] Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Lt. sz. 79.434.386.
[129] Bregant 1997, Abb. 19–20.
[130] Bregant 1997, 32.
[131] Stopar 1977, 70.
[132] Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Lt. sz. 794.341.82.
[133] Gyuricza 1992, 95. 55–56. kép.; Simon 2000, 34. kép 6., 35. kép 1–2.
[134] Gyuricza 1992, 23. kép, XVI. tábla
[135] Gyuricza 1992, 22–25. kép.
[136] Tomka 1998, 2. kép 10.
[137] Holl 1992, 86. kép 2.
[138] Guštin et al. 2001, Kat. No. 115.
[139] Méri 1988, XX. tábla 3.
[140] Guštin et al. 2001, Kat. No. 111; 114.

A sárkányszigeti Sárkány család késő középkori castellumáról az innen származó leletanyagot figyelembe véve elmondható, hogy gazdagságát tekintve nem emelkedik ki sem a megye többi nemesi központja, de még a környékbeli nem nemesi települések közül sem. A család reprezentációs igényét egyedül a díszes, külföldről származó kályhacsempék jelzik, melyek a Hahóti-medencében egyedül e lelőhelyről ismeretesek. A castellumban használt konyhai, de az igényesebb asztali kerámia is helyi mesterek tömegtermékeként jutott el e lakóhelyre. A sokszor rosszul átégetett, jellemzően halványvörös, homokkal erősen soványított anyag a hahóti régió más középkori lelőhelyein is gyakori. A peremformák nagy része a korabeli, szélesebb földrajzi körben, főleg a Dunántúlon és Szlovéniában elterjedt típusokat jeleníti meg. Feltűnő az osztrák redukált égetésű áruknak a földrajzi közelség ellenére tapasztalható hiánya. Ez alátámasztani látszik azt a nézetet, miszerint ez az edénycsoport a Duna vonalán terjedt.

A díszesebb darabokat a sárgásfehér anyagú, festett konyhai és asztali edények jelentik, de ezek sem haladják meg a tömegcikkek színvonalát. Egyedi, külföldről származó mázas és egyéb díszedények (az egyetlen, talán a stájer területekről eredeztethető kupatöredéket leszámítva) nem találhatók köztük. A reprezentatívabb tárgyak hiányának oka nemcsak a Sárkány família viszonylagos szegénységében keresendő, hanem a régészeti feltárás szondázó jellegében, valamint abban, hogy az épület tervezett lerombolásakor használóik ezeket magukkal vihették. Ez magyarázhatja azt a körülményt is, hogy a castellumhoz tartozó szomszédos település anyagában esetenként a nemesi lakóhely hasonló funkciójú edényeinél díszesebbek is előkerültek.

IRODALOM

BENKŐ E.
1980 A középkori Nyársapát. Bálint Alajos ásatásai a nyársapáti templomparton. *StCom 9*, 315–424.

BOUVIER, F.–FUCHS, G.–GRUBER, M.–HEBERT, B.–HOHMANN, H.–LEHNER, M.–RESCH, W.
1993 Das Palais Trauttmansdorff in Graz. *Historisches Jahrbuch der Graz 23/24*, 157–212.

BREGANT, T.
1997 Pečnice s starega gradu Celje. In: *Drobci nekaga vsakdana.* Uredila: GUŠTIN, M.–PREDOVNIK, K. Ljubljana. 29–38.

FELD I.–GERELYES I.
1985 Késő középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból. *ComArchHung* 163–184.

FELD I.–GERELYES I.–GERE L.–GYÜRKY K.–TAMÁSI J.
1989 Újabb késő középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból. *ComArchHung* 177–207.

FELD I.–JAKUS L.–LÁSZLÓ CS.
1979 Csővár. *StCom 7*, 7–62.

FELGENHAUER-SCHMIEDT, S.
1977 Das Fundmaterial des Hausbergs zu Gaiselberg, NÖ. *ArchA 61/62*, 209–321.

FRANZ, R.
1981 *Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus.* Graz.

GUŠTIN, M.–HORVAT, M. hrsg.
1994 *Ljubljanski grad. Pečnice.* Ljubljana.

GUŠTIN, M.–JEZERŠEK, M.–PROŠEK, N.
2001 Katalog keramičnih najdb iz Celja. In: *Srednjeveško Celje.* Uredila: GUŠTIN, M. Ljubljana. 195–238.

GUŠTIN, M.–PREDOVNIK, K. uredila
1997 *Drobci nekaga vsakdana.* Ljubljana.

GUŠTIN, M.–TOMADIN, V.–VIDRIH PERKO, V.–SAKARA, M.
1997 Izkopavnje na gradu Žamerk (Loka pri žusmu). In: *Drobci nekaga vsakdana.* Uredila: GUŠTIN, M.–PREDOVNIK, K. Ljubljana. 59–76.

GYURICZA A.
1992 Reneszánsz kályhacsempék Északkelet-Magyarországról. *Borsodi Kismonográfiák 37.* Miskolc.

HOLL I.
1963 Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század). *BudRég XX*, 335–383.
1987 A középkori Szentmihály falu ásatása I. Az 1. ház és kályhája. *ZM 1*, 161–177.
1992 *Kőszeg vára a középkorban.* Budapest.
1993 Renaissance-Öfen (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn V.). *Acta ArchHung 44*, 247–299.

HOLL, I.-PARÁDI, N.
1982 *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly.* Budapest.
KALMÁR J.
1959 *A füleki (Filakovo) vár XV–XVII. századi emlékei. RégFüz II–4.*
KERMAN, B.
1997 Srednjevška kovačnica in talilnica pri gradu na Goričkem. In: *Drobci nekaga vsakdana.* Uredila: GUŠTIN, M.-PREDOVNIK, K. Ljubljana. 141–159.
KOPPÁNY T.
1999 A középkori Magyarország kastélyai. *Művészettörténeti Füzetek 26.* Budapest.
KOVÁCS, GY.
2001 Ceramic Finds from the Bajcsa Fort (1578–1600). *Acta ArchHung 52,* 195–221.
KUBINYI A.
1994 Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt. Ákosházi Sárkány Ambrus. In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Művészettörténet–Műemlékvédelem VI.* Szerk.: PAMER N. Budapest. 263–292.
KVASSAY, J.
1996a Das mittelalterliche Dorf Buzád (Sárkány)-sziget von Hahót-Telekszeg. *Antaeus 23,* 219–241.
1996b 15–16. századi ház a középkori Mihon falu területén. In: *Fejezetek Csesztreg történetéből. Zalai Kismonográfiák. 2.* Szerk.: VÁNDOR L. Zalaegerszeg. 69–95.
LAMUT, B.
1997 K začetkom visokosrednjeveškega Ptuja. In: *Drobci nekaga vsakdana.* Uredila: GUŠTIN, M.-PREDOVNIK, K. Ljubljana. 89–106.
MAGYAR K.
1974 *Az ötvöskónyi Báthory-várkastély.* Kaposvár.
MÉRI I.
1988 *A nagykanizsai várásatás. Vázlat a kanizsai vár és város történetének kutatásához.* Budapest.
MIKLÓS ZS.
1991 Leletmentés a középkori Vác területén. *Váci könyvek 5.* Vác. 7–108.
MOLNÁR L.-VÁNDOR L.
1984 A pákai „Várhelyi domb" területén végzett kutatásokról. *ZGy 18,* 97–112.
MÜLLER R.
1971 *Régészeti terepbejárások a göcseji „szegek" vidékén és településtörténeti tanulságaik.* Zalaegerszeg.
NYÉKHELYI D.
1994 A kápolna és az északkeleti palota kerámialeletei. In: *A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. Visegrád régészeti monográfiái 1.* Szerk.: BUZÁS G. Visegrád. 163–181.
PÁLFFY G.
1996 Egy Zala megyei település nevének keletkezéstörténete és eddig ismeretlen XVI. századi névadója (Kilimán falu és Andreas Kielman von Kielmansegg). *Magyar Nyelv XCII/2,* 163–174.
PARÁDI N.
1963 Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (XI–XVI. század). *ArchÉrt 90,* 205–251.
SIMON Z.
2000 *A füzéri vár a 16–17. században. Borsod–Abaúj–Zemplén megye régészeti emlékei I.* Miskolc.
STMRČNIK-GULIČ, M.
1997 Maribor: Doprinos materialnih virov k historični interpretaciji. In: *Drobci nekaga vsakdana.* Uredila: GUŠTIN, M.-PREDOVNIK, K. Ljubljana. 77–88.
STOPAR, I.
1977 Renesance pecnice s celjskego obmocja. *Varstvo spomenikov 21.*
SZŐKE, B. M.
1996 Die Prämonstratenserpropstei von Alsórajk-Kastélydomb. *Antaeus 23,* 251–305.
TOMANIČ-JEVREMOV, M.
1997 Ormož. In: *Drobci nekaga vsakdana.* Uredila: GUŠTIN, M.-PREDOVNIK, K. Ljubljana. 107–139.
TOMKA G.
1998 Két középkori rétegsor Győr belvárosából. *ComArchHung* 138–156.
VÁNDOR L.
1992 A Zalai castellumok kutatásának eredményei. In: *Castrum Bene 2.* Budapest. 203–216.
1995 Botszentgyörgy vára. (Az ún. Romlott vár kutatásának eredményeiből.) *Nagykanizsai Honismereti Füzetek 9.* Nagykanizsa.
1996 Archäologische Forschungen in den mittelalterlichen weltlichen und kirchlichen Zentren des Hahót-Buzád-Geschlechts. *Antaeus* 23, 197–217.
VIDOVIĆ, J.
1997 Stoljeća Čakovčke utvrde. In: *Ljudje ob Muri/Népek a Mura mentén.* Uredila/Szerk.: BALAŽIC, J.-VÁNDOR, L. Murska Sobota/Zalaegerszeg. 143–162.

DAS SPÄTMITTELALTERLICHE KERAMIKMATERIAL DES FUNDORTES HAHÓT-BUZÁD-/SÁRKÁNYSZIGET (UNGARN)

BERNADETT SIMON

Der Fundort Hahót-Buzád-/Sárkánysziget (Dracheninsel) liegt in der Flur der Gemeinde Hahót im Kom. Zala. Zwischen 1987 und 1989 wurden hier unter Leitung von László Vándor die Überreste einer kreisförmigen arpadenzeitlichen Erdburg bzw. eines durch ihren Umbau errichteten viereckigen spätmittelalterlichen Kastells (Castellum) freigelegt *(Abb. 1)*. Das Thema vorliegender Studie ist die Aufarbeitung und Veröffentlichung des Keramikmaterials aus dem Kastell im archäologischen Lager des Göcseji Museums von Zalaegerszeg.

Das erste Objekt wurde in der Mitte des 13. Jahrhunderts, wie man aus den Grabungsergebnissen schließen kann, wahrscheinlich vor dem Mongolensturm erbaut und wird mit der Besitzerwerbstätigkeit des Geschlechtes Hahót-Buzád im Zusammenhang gestanden haben. Der bereits verlassene Burgort samt dem zugehörigen Dorf kam irgendwann in der Mitte des 15. Jahrhunderts in den Besitz der aus dem Gemeinadel im Kom. Zala stammenden Familie Sárkány von Ákosháza. Der Umbau der arpadenzeitlichen Burg zum Kastell, das 1566 in das Grenzburgensystem gegen die Türken einbezogen wurde, ist wohl mit ihrem Namen zu verbinden. Es unterstand der damals gegründeten Oberhauptmannschaft Kanizsa und wurde 1581 aus strategischen Gründen geschleift.

Das spätmittelalterliche Keramikmaterial des Fundortes stammt großenteils aus den Durchstichen des Burggrabens, weshalb eine Datierung aufgrund der Schichtenverhältnisse nicht möglich war. Aufgrund der historischen Angaben ist es in die Periode zwischen der zweiten Hälfte des 15. und dem Ende des 16. Jahrhunderts zu datieren.

Ein großer Teil des Keramikmaterials stammt aus den lokalen Töpferwerkstätten. Ausländische Waren sind durch einige repräsentative grünglasierte Ofenkachelfragmente vertreten. Abgesehen von ihnen gibt es nur noch drei Stücke mit Bleiglasur (Bruchstücke von Küchengefäßen), der Rest ist ausnahmslos unglasiert. Vom Material her gesehen, sind die oxidiert gebrannten, blaßroten, stark sandgemagerten und schlecht gebrannten Stücke am häufigsten. Die größte Gruppe (etwa drei Viertel des gesamten Materials) bilden die Bruchstücke von Küchen- und unter diesen von topfartigen Gefäßen und nur ein zu vervollständigender Topf. In das verbleibende Viertel teilen sich Bruchstücke von Flüssigkeitsgefäßen des Tisches und Trinkgefäßen, einigen Öllampen und konkaven bzw. Blattkacheln.

Küchengefäße

Die topfartigen Gefäße aus der Küche der Familie Sárkány *(Abb. 2, Abb. 3.1)* sind von der Töpferscheibe abgeschnittene Stücke, vom Material her im allgemeinen oxidiert gebrannt, blaßrot, bräunlichrot oder braun. Der Brand war oft von schlechter Qualität. Häufig sind sie stark sandgemagert. Es gibt auch einige bräunlichgraue, hellgraue und graue Gefäße, eines aus scharf unterschiedenem rotem Material sowie ein gelblichweißes mit gemalter Verzierung *(Abb. 4. 1–3)* und eine Gruppe aus ein bis zwei Gefäßen. Die Sárkánysziget zunächst liegenden Analogien letzterer finden sich im Material der Burgen von Bajcsa und Kanizsa.

Ihr Randdurchmesser bewegt sich zwischen 12 und 36 cm, die häufigsten sind Töpfe von 14–25 cm Randdurchmesser. Es kommen auch einige Stücke mit sehr kleinen Maßen (Rand-Dm: 6–10 cm) vor.

Sie sind als Massenware lokaler Töpfer zu bewerten. Ihre meisten Randformen gehören zu Typen, die auch in den übrigen Teilen des Landes relativ weit verbreitet waren. In der Materialqualität ähneln sie am ehesten denen von den übrigen Fundorten im Hahóter Becken und in den Randtypen dem Material der slowenischen Gebiete.

Die Deckeltypen der Töpfe *(Abb. 5)* sind formal in drei Gruppen einzuteilen: Es wurden kegel-, glockenförmige bzw. seitlich geschwungene Bruchstücke gefunden. Ihr Material ist blaßrot bzw. graubraun. Typisch für sie ist die oft starke Magerung mit grobem Sand und zuweilen Kies. Einige sind jedoch aus feingemagertem und geglättetem dunkelrosa Material. Ihr Randdurchmesser ist zwischen 13 und 24 cm zu bestimmen. Relativ häufig sind die großen Deckelformen, vielleicht für Lagerungstöpfe. Ihre formalen Analogien finden sich im Material aus dem Kom. Zala, aus Österreich und Slowenien.

Die Küchengefäße von Sárkánysziget werden außer den obigen noch durch Stücke eines Fußtopfes *(Abb. 3. 2)* und zweier Bratpfannen *(Abb. 3. 3)* repräsentiert.

Tischgefäße

Die für den Tisch der Kastellbewohner bestimmte Keramik ist durch die Bruchstücke einiger Flüssigkeitsgefäße *(Abb. 4. 4–6, Abb. 6)* bzw. Trinkgefäße *(Abb. 7. 1–5)* vertreten. Die Kannen, Krüge und Flaschen sind aus oxidiert gebranntem, blaßrotem oder bräunlichrotem Material, das meistens schwächer oder stärker mit grobem, körnigem Sand gemagert ist. Einige sind schlecht gebrannt. Ein Bruchstück *(Abb. 6. 1)* hat eine feingeglättete dünne Wand und ist – anders als die übrigen – dunkelrosa gebrannt, ein weiteres *(Abb. 4. 4)* ist aus gelblichweißem Material. Aufgrund ihrer Verzierung ist eine bemalte Gruppe abzusondern *(Abb. 4. 4–6)*: Die Verzierung eines Kruges folgt dem Muster auf den topfartigen bemalten Gefäßen, aber es kommt auch eine Verzierung aus miteinander kombinierten weißen bzw. bräunlichroten schmalen Streifen vor.

Die Flüssigkeitsgefäße sind formal in vier Typen einzuteilen. Zum ersten gehört ein Bruchstück mit trichterförmig verbreitertem Mund und abgerundet endendem Rand, das über dem Hals eine dreieckig hervortretende Rippe gliedert *(Abb. 7. 1)*. Den zweiten *(Abb. 6. 2)* charakterisiert ein stark verengter Hals, ein im Vergleich zur Schulter enger, flach zylindrischer Mund

mit doppelt gegliedertem und abgerundet endendem Rand. Den dritten Typ vertreten Bruchstücke mit geripptem Hals und dreifach gegliedertem Rand (*Abb. 6.* 3), zum vierten (*Abb. 6.* 4) gehören Krugbruchstücke mit engem Mund, einem Hals mit spindelartig gebrochenen Linien, ungegliedertem Rand und einem Henkel. Die beiden letzteren gelten im damaligen Ungarn als allgemein verbreitet, und die Analogien des ersten Typs stammen aus der engeren Umgebung im Kom. Zala (Hahóter Becken). Eine Analogie des zweiten Typs ist unbekannt.

Die Bruchstücke mittelalterlicher *Trinkgefäße* von Sárkányszíget bilden drei größere Gruppen. Die der ersten (*Abb. 7.* 1-3) werden nach Form, Aufbau und Randtypen dem täglichen Gebrauch gedient haben. Gemeinsam ist ihnen die dünne Wandung und das feine sandgemagerte Material. Als Verzierung haben sie nur die vom Rand her bis nach unten verlaufenden scheibengedrehten Rippen. Ihr Munddurchmesser bewegt sich zwischen 5 und 10 cm. Aufgrund ihrer Analogien sind diese Becher in der untersuchten Periode als allgemein verbreitet zu betrachten. Die zweite Sárkányszigeter Bechergruppe vertritt ein kleines dünnes Wandungsbruchstück mit einer plastisch hervortretenden strahlenförmigen Verzierung und darüber Rippen vom Drehen auf der Scheibe, aus feinem sandgemagertem, rötlichweißem Material (*Abb. 7.* 4), von dem es bisher keine Analogien gibt.

Das einzige, wahrscheinlich, aber nicht beweisbar ausländische (steirische) Stück ist das Bodenfragment eines Pokals aus rotgebranntem sandgemagertem Material mit abgeschnittenen und polierten Kanten (*Abb. 7.* 5). Aufgrund ungarischer Parallelen ist es in die zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts zu datieren. Auf ähnliche Weise hergestellte Pokale sind im Gebiet Ungarns bisher aus den Burgen von Bajcsa und Lenti im Kom. Zala bekannt.

Öllampen

Im untersuchten Material sind außer den mit der Heizung und dem Speisen verbundenen Gegenständen auch der Beleuchtung dienende Tonlampen in Form einiger Bruchstücke aus blaßrotem, stark sandgemagertem Material vertreten (*Abb. 7.* 6). Ihr Rand ist nach innen gebogen und endet in einer stumpf abgerundeten Spitze.

Aus dem Gebiet des Kom. Zala liegt leider kein publiziertes Vergleichsmaterial dieser Lampen vor, dagegen kennen wir mehrere spätmittelalterliche Stücke aus dem heutigen Kroatien und Slowenien. Aufgrund dieser kann festgestellt werden, daß in den dem Kom. Zala benachbarten Gebieten zur Zeit des Bestehens des Kastells der Familie Sárkány oxidiert gebrannte Lampen aus einem Material, das beim Brennen verschiedene Rotschattierungen, bräunlichrote oder braune Farbe annahm, mit einem eingedrückten Dochthalter verwendet wurden.

Konkave und verzierte Ofenkacheln

Die Zimmer im Kastell von Sárkányszíget wurden durch einfachere Öfen aus konkaven Kacheln sowie mehr oder weniger repräsentative Kachelöfen beheizt. Ganze Öfen sind nicht zu rekonstruieren, aber ihre Kacheln bringen das Maß der Repräsentationsbestrebungen der Familie Sárkány zum Ausdruck, und bei einigen Typen konnten auch die Werkstattbeziehungen nachvollzogen werden.

Unter den Bruchstücken der *konkaven Kacheln* finden sich die allgemein für die Keramik des Fundortes bezeichnenden quadratischen, schalenförmigen, becher- sowie zwiebelförmigen Typen aus blaßrotem bzw. bräunlichrotem Material *(Abb. 8).*

Bei den *Ofenkacheln* sind zwei große Gruppen zu unterscheiden. Eine besteht aus unglasierten gotischen und Renaissancestücken *(Abb. 9-10)* aus lokalen Werkstätten, die in verschiedenen blaßroten Tönungen gebrannt wurden, die andere aus Renaissancestücken *(Abb. 11)* ausländischer, deutscher oder österreichischer Gebiete aus grauweißem, grünglasiertem und unter der Glasur mit Engobe bedecktem Material und typischem Pflanzenmuster. In der engeren Umgebung, im Hahóter Becken, ist das Kastell der Familie Sárkány das einzige, in dem solche repräsentativen, ausländischen Stücke gefunden wurden. Sie lassen sich nach Süden (Burg Kanizsa), Südwesten (Slowenien) bzw. Westen (Österreich) weiterverfolgen.

*

Über das spätmittelalterliche Kastell von Sárkányszíget der Familie Sárkány kann aufgrund des Keramikmaterials festgestellt werden, daß es sich hinsichtlich seines Reichtums nicht von den übrigen Adelssitzen des Komitats abhob, ja nicht einmal von den nichtadeligen Siedlungen der Umgebung. Das Repräsentationsbedürfnis der Familie verraten einzig die verzierten ausländischen Ofenkacheln, die im Hahóter Becken nur von diesem Fundort bekannt sind. Die im Kastell verwendete Küchen-, aber auch die anspruchsvollere Tischkeramik war Massenware lokaler Meister. Das vielfach schlecht gebrannte, typisch blaßrote, stark sandgemagerte Material ist auch an anderen Fundorten der Hahóter Region häufig. Ein großer Teil der Randformen gehört zu den damals in weiterem geographischem Umkreis, vor allem in Transdanubien und Slowenien, verbreiteten Typen. Auffällig ist das Fehlen der österreichischen reduziert gebrannten Waren trotz der geographischen Nähe.

Die verzierteren Stücke sind die bemalten Küchen- und Tischgefäße aus gelblichweißem Material, die aber das Niveau der Massenware auch nicht übersteigen. Individuelle glasierte und sonstige Ziergefäße aus dem Ausland (abgesehen von dem einzigen Pokalfragment vielleicht steirischer Herkunft) gibt es unter ihnen nicht. Der Grund für das Fehlen repräsentativer Gegenstände ist nicht nur in der relativen Armut der Familie Sárkány zu suchen, sondern auch im Sondierungscharakter der archäologischen Ausgrabung sowie darin, daß bei der organisierten Schleifung die Bewohner diese mitnehmen konnten. Dies kann auch eine Erklärung dafür sein, daß die Gefäße im Material aus der zum Kastell gehörenden benachbarten Siedlung fallweise verzierter waren als die ähnlicher Funktion aus dem Adelswohnort.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 253–256
© Akadémiai Kiadó, Budapest

TÖRÖK RÉZEDÉNY DUNAMOCSRÓL (MOČA, SZLOVÁKIA)

TRUGLY SÁNDOR*

A szerző a hódoltság korából származó, viszonylag ritka típusú 16–17. századi rézedényt ismertet, amely 1998-ban Dunamocs község határában került elő. A vörösrézből készült füles, hasas kanna magassága kb. 28 cm, szájátmérője 10 cm. A rézkanna a török konyhai főző- és étkezőedények csoportjába tartozik, eredetileg fedő vagy kupak járult hozzá. Ékessége a nyaki részén található névfelirat.

Aránylag ritka, a hódoltság korából származó 16–17. századi lelettel gazdagodott a révkomáromi Duna Menti Múzeum régészeti gyűjteménye. 1998 áprilisában Klucsár Zsanett dunamocsi lakos egy füles rézkannát kínált megvételre, amelyet édesapja talált évekkel korábban a Dunában.

A lelőhely Dunamocs községtől keletre, légvonalban mintegy 600 m-re található, a községet Párkánnyal összekötő út közvetlen közelében, a Duna partjától mintegy 80–100 m-re levő sekély folyómederben *(1. kép)*. A partról balra tekintve a magyarországi oldalon már jól látszik a süttői r. k. plébániatemplom tornya.

A vörösréz kanna a vízben töltött évszázadok során erősen megrongálódott, hasi- és fenékrésze jórészt roncsolódott, behorpadt és összenyomódott (*2. kép* 1). Restaurálására 1998 szeptemberében került sor.[1] Az edény leírása: e jellegzetesen hasas, öblös, domború aljú kanna a restaurálás után kb. 28 cm, szájátmérője 10 cm. Testét eredetileg rézlemezből kalapálták, kívül és belül ónozták. Nyakát a testétől vékony, domborított díszítő gyűrű választja el. A kanna szája csőrös kiképzésű, szalagfülét – melynek fogantyúja hengeres átmetszetű – a szájperem alatt kettő – ill. egy szegeccsel illesztették a nyakához és hasas testéhez (*2. kép* 2–3). Az edényhez eredetileg fedő vagy kupak tartozott, erről tanúskodik fülének átfúrt nyúlványa is.

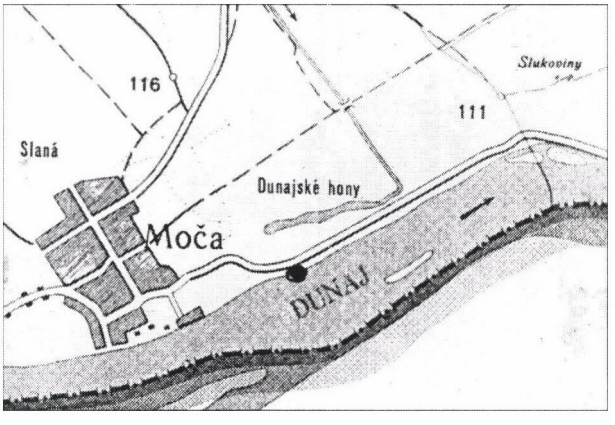

1. kép. Térképvázlat a lelőhellyel
Fig. 1. Outline map with the location of the site

Egész testén jól megfigyelhetőek a víz és a kavics által több évszázadon át okozott kisebb-nagyobb sérülések, korrodációk. A kanna ékessége a nyaki rész alsó felébe vésett török névfelirat (*3. kép* 1–2).

A Dunamocsnál előkerült rézkanna természetesen nem ismeretlen a hódoltságkori török leletanyagban. E korszak rézművességének emlékeit különösen az elmúlt 40 esztendőben több nagyobb tanulmányban tárták a nyilvánosság elé.[2] A leletek döntő hányada a török által elfoglalt egykori városok, várak, erődök területéről, ill. azok feltárásainál került elő (Buda, Esztergom,

* Trugly Sándor, H-2900 Komárom, Asztalos Béla u. 28.

[1] Az edény helyreállítását Fr. Engel pozsonyi restaurátor végezte. Leltári száma a révkomáromi múzeumban A-6255.

[2] BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL 1944; FEHÉR 1960, 1961, 1968; GAÁL 1983, 1991; KOVÁCS 1984.

2. kép. 1: A megrongálódott rézkanna a restaurálás előtt; 2: A helyreállított kanna oldal-, 3: és hátulnézetben
Fig. 2. 1: The deformed copper jug before conservation; 2: Lateral- and 3: Rear side view of the conserved jug

Pécs, Eger, Párkány, Fülek, Szolnok, Simontornya, Dunaföldvár stb.). Viszont a rézedények száma a törökkori nagymennyiségű kerámia anyaghoz képest aránylag csekély, ezt nyilván annak idején az is befolyásolta, hogy komoly értéket képviseltek, tönkremenetelük esetén beolvaszthatóak és újra felhasználhatóak voltak. Ritkán kerültek tehát a hulladékgödrökbe, döntő többségük hazai nyersanyag hiányában balkáni és anatóliai műhelyekből származik.[3] Az adott török háztartásban kiemelt értéküket jelzi a nyaki felületükre vésett, *tugra* szerű névfelirat, ez a legtöbb esetben tulajdonosaik nevét rejti magában.[4] Esetünkben az edény Hajdar tulajdona (sahib-i Haydar) volt.

A dunamocsi rézkanna a török konyhai főző- és étkezőedények csoportjába tartozik, Magyarországon és a balkáni területeken számos hasonló példányával találkozunk. Két jellegzetes csoportját különbözteti meg a kutatás.[5] A kiöntőcsövesek török neve az ibrik, ezeket általában rituális mosakodásra használták. Másik csoportjuk a kiöntőcső nélküli, hengeres nyakú csőrös kiképzésű kanna, a göğüm. Főleg vizet melegítettek és teát főztek bennük. Ez utóbbi csoportba tartozik a dunamocsi edény is. Ezek a kiöntőcső nélküli példányok - a kutatás eddigi megállapításai alapján - ritkábbak a török kori rézművesség emlékei között.

A teljesség igénye nélkül, néhány párhuzamot felsorakoztatva, szép talpas példányára találtak a szolnoki várban és Esztergomban.[6] Egyébként a dunamocsi kanna testének, nyakának és fülének megformálásában nagyon közeli hasonlóságot mutat egyes kiöntőcsöves példányokkal.[7]

A fent említett kannák legtöbbjéhez - így a dunamocsihoz is - szintén rézlemezből kalapált fedők, ill. kupakok járultak, amelyek általában egy vékony lánccal kapcsolódtak az edény fülához. Egy Törökszentmiklóson előkerült rézkanna fülének átfúrt nyúlványában a mai napig megtalálható egy ilyen lánc darabkája.[8] Ezeknek a kupakoknak gazdag választékával találkozhatunk a korszak régészeti publikációiban.[9]

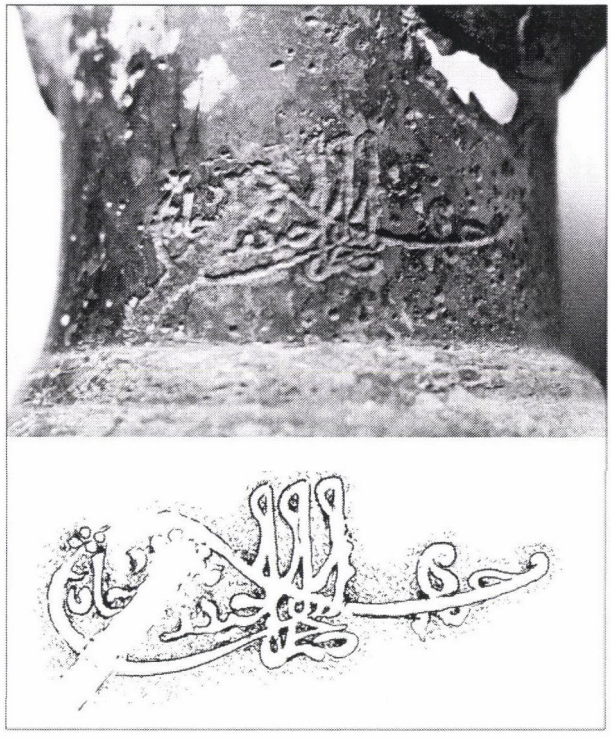

3. kép. A tugra fotója és rajza
Fig. 3. Photo and drawing of the "tugra"

A rézkanna Dunamocs közelében egy máig nagyjelentőségű hajózási útvonal mentén került elő. Az egykori falu lakossága hódoltsági határvidék lévén sokat szenvedhetett a töröktől, amihez nyilván hozzájárult a közeli Esztergom, Komárom és Érsekújvár katonai - stratégiai jelentősége. Harcoló hadak gyakran vonulhattak át rajta, többször kifoszthatták, népét adófizetésre kötelezték. A kanna ebben a környezetben minden valószínűség szerint egy, a folyón közlekedő „előkelőbb személyiség" használati tárgya lehetett.

[3] FEHÉR 1968, 275-276.
[4] A névfelirat olvasata GERELYES Ibolya munkája. A felirat egy része sajnos az edény sérülése miatt olvashatatlan. Szakmai segítségét, tanácsait ezúton is megköszönöm.
[5] FEHÉR 1968, 283.
[6] KOVÁCS 1984, 3. kép 4; FEHÉR 1968, 33., 37. ábra.
[7] FEHÉR 1968, 30., 32. ábra; KOVÁCS 1984, 3. kép 1.
[8] KOVÁCS 1984, 3. kép 1.
[9] FEHÉR 1968, 64-68. ábra; GAÁL 1983, 9. kép 1, 2, 4, 7; KOVÁCS 1984, 5. kép 5-7.

IRODALOM

BÁRÁNYNÉ, OBERSCHALL M.
1944 Iparművesség. In: FEKETE L., *Budapest a törökkorban.* Budapest, 354–381.
FEHÉR, G. jun.
1960 A Pécsi Janus Pannonius Múzeum hódoltságkori török emlékei. *JPMÉ 5,* 103–146.
1961 Vases de cuivre Turcs dans le Musée National Hongrois. *FolArch 14,* 153–167.
1968 Esztergomi török vörösrézedények. *KMMK* 1, 273–310.
GAÁL, A.
1983 A szekszárdi múzeum hódoltságkori rézedényei. *ComArch Hung* 163–184.
1991 A szekszárdi múzeum hódoltságkori rézedényei II. *ComArchHung* 191–207.
KALMÁR, J.
1960 A füleki /Fiľakovo/ vár XV–XVIII. századi emlékei. *RégFüz* II. 4.
KOVÁCS, GY.
1984 Török rézedények Szolnok megyéből. *ArchÉrt* 78–91.
TRUGLY, S.
1998 Török kori kancsó a Dunából. *Új Szó,* április 14.

A TURKISH COPPER VESSEL FROM DUNAMOCS (MOČA)

SÁNDOR TRUGLY

In 1998, a Turkish copper vessel dated to the 16–17th century, period of the Turkish occupation, came to light in the vicinity of the village Dunamocs. The exact site was some 80–100 m from the river bank in the shallow river bed.

The jug with handle made of copper was seriously damaged during the centuries, its ventral and bottom parts were injured and compressed. Its conservation took place in the autumn of 1998. The height of the bulky jug with convex basis is ca. 28 cm, the diameter of the mouth aperture is 10 cm and it was tinned both from the inside and the exterior part.

Originally, the vessel used to have a lid or a cover attested by the pierced tang of the handle. The special attraction of our find is the Turkish name inscription incised into the lower part of the neck, which reads as "The property of Haidar" (sahib-i Haydar).

The type of the Dunamocs jug is naturally well known in the heritage of the Turkish Occupation period. Most of them came forth from the territory of cities, fortresses occupied by the Turks and excavations performed on these localities. The number of copper vessels, however, is scanty compared to the clay (ceramic) vessels. The Dunamocs copper jug belongs to the kitchen ware for cooking and table dishes without pouring outlet. This type is called in Turkish *gögüm* and was mainly used for boiling water and making tea in them.

The copper jug of Dunamocs came forth along an important water-way. The local inhabitants must have suffered a lot, living on the borderlines and surrounded by towns of great military and strategic significance like Esztergom, Komárom or Érsekújvár. The jug described here must have belonged to a notable personality travelling on the river.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 257–259
© Akadémiai Kiadó, Budapest

SZEMLE - REVIEW

DAS ARCHÄOLOGISCHE INSTITUT DER BUDAPESTER UNIVERSITÄT UM 1900

Kurze Bemerkungen zum Thema einer Konferenz[1]

MÁRTON GYÖNGYÖSSY*

Einer der ältesten archäologischen Lehrstühle Ostmitteleuropas ist der Rechtsvorgänger des jetzigen Archäologischen Instituts der Eötvös-Loránd-Universität: das ehemalige Institut für Münz- und Altertumskunde an der Ungarischen Königlichen Universität (Regia Scientiarum Universitas Hungarica) wurde durch das Gesetz *Ratio Educationis* als chronologisch elfter Lehrstuhl der Philosophischen Fakultät im Jahre 1777 gegründet (CXCVIII. §.). Damals hielt man den Unterricht der Numismatik für sehr wichtig, da ein pragmatischer Geschichtsunterricht nur mit Erklärungen aus den geschichtlichen Hilfswissenschaften (zum Beispiel aus der Numismatik) entstehen könnte (CLXXVII. §.); deshalb verordnete Königin Maria Theresia auch ein münz- und altertumskundliches Institut an der Universität zu gründen. Das Institut hatte schon eine jahrhundertelange Geschichte, als József Hampel (1849–1913) die Leitung des Institutes als ordentlicher Professor für Münz- und Altertumskunde 1891 ergriff.

Seine Erbschaft von den früheren Professoren war ein Institut mit tollen Sammlungen, aber gegenüber dem archäologischen Lehrstuhl der Universität Klausenburg hatte es kein „Laboratorium", keine eigene Ausgrabung. Damals war die Archäologie kein selbständiges akademisches Fach in Budapest, sondern ein Teil der Lehrerbildungsanstalt der Universität. So konnten die Professoren trotz aller Bestrebungen aus objektiven Gründen des Ausbildungssystems für keinen Berufsnachwuchs sorgen.

Obwohl der nicht nur in Ungarn berühmte Archäologe Hampel sich auf dem ganzen Fachgebiet der Archäologie und der Numismatik spezialisiert hatte - zum Beispiel bestanden die Themen seiner Habilitation aus der prähistorischen und klassischen Archäologie beziehungsweise Numismatik und Epigraphik –, es ist hier wichtig seine zusammenfassenden Werke im Thema Ur- und Frühgeschichte zu erwähnen: sein bronzezeitliches[2] und völkerwanderungszeitliches Corpus.[3] Erst las er im Anfang seiner Tätigkeit mehrmals mit ur- und frühgeschichtlichen Titeln vor, zum Beispiel: „Die Denkmäler der europäischen Urgeschichte" (1892), „Das europäische Bronzezeitalter" (1893), „Die urgeschichtlichen Denkmäler Griechenlands" (1893), später hielt er lieber Vorlesungen im Thema klassische und antike Archäologie. Übrigens war eine kritische Anschauung und Faktizität für seine Vorlesungen charakteristisch.

Seit 1817 hat das Institut für Münz- und Altertumskunde eine Münzsammlung, die durch den Jesuiten Leopold Fischer 1753 in Tyrnau gegründet wurde. Die Professoren des Instituts setzten alles an die Entwicklung der Münzsammlung. Zwischen 1866 und 1909 bekam die Universitätsmünzsammlung wertvolle Münzen aus mehreren Funden vom Ungarischen Nationalmuseum, da die Universität ein Recht hatte: sie konnte nach dem Nationalmuseum die Fundmünzen, die in der Sammlung noch fehlten, auswählen. Eine andere Quelle des Zuwachses war die Menge der Schenkungen und der Nachlässe, zum Beispiel Medaillen von Universitätsprofessoren. Hampel - wie früher auch Flóris Rómer (Universitätsprofessor: 1866–1877) - lies ständig auch numismatische Themen vor. In seiner Zeit bekam das Institut einen Praktikanten mit einem Stipen-

* Gyöngyössy Márton, ELTE Régészettudományi Intézet, Magyar Középkori és Kora Újkori Régészeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B

[1] The beginnings of academic pre- and protohistoric archaeology (1890–1930) in a European perspective 13. bis 16.03.2003 at the Humboldt-Universität zu Berlin.

[2] HAMPEL 1886–1896.

[3] HAMPEL 1894–1897. und HAMPEL 1905.

dium von jährlich 600 Kronen. Die Hauptaufgabe des Praktikanten war aber die Aufarbeitung der Münzfunde im Nationalmuseum: er mußte die Anschauungsmaterial für die Vorlesungen Hampels morgens an der Universität vorbereiten, dann ging er nach der Vorlesung zum Nationalmuseum. Unter den Praktikanten sind nur zwei Namen zu erwähnen: Pál Harsányi, der später als Mitarbeiter des Nationalmuseums eine bedeutende mittelalterliche numismatische Tätigkeit ausübte, und András Alföldi, der später zum Direktor unseres Institutes wurde. Auch in der Zeit Hampels, im Anfang der 1890-er Jahre machten Bálint Kuzsinszky und László Réthy - beide waren Mitarbeiter des Nationalmuseums - die Revision des ganzen Materials, und schufen das heutige Inventarssystem der Sammlung, sie fertigten sogar ein neues Inventarbuch, das man auch heute benutzt. Nach einem Aufsatz über die ungarischen Münzsammlungen bestand die Universitätssammlung aus etwa 26,000 Stücken im Jahre 1906, also sie war die drittgrößte numismatische Sammlung Ungarns.

Die wissenschaftliche Tätigkeit Hampels war bedeutender, als seine akademische: er hielt zum Beispiel keine Seminare oder Übungen. Als Professor habilitierte er Bálint Kuzsinszky, Nándor Láng und Antal Hekler. Hampel war für die Redaktion der Zeitschrift *Archaeologiai Értesítő* zuständig, damit konnte er auf die damaligen archäologischen Forschungen in Ungarn einwirken. Er war einer der Sekretären und Organisatoren der Internationalen Prähistorischen Archäologischen Konferenz 1876 in Ungarn, und später als Sekretär der Ungarischen Archäologischen Gesellschaft und Mitarbeiter des Ungarischen Nationalmuseums (Leiter der Archäologischen Abteilung) tätig. Er hielt die Modernisierung der Universitätsausbildung nicht für wichtig, er beschäftigte sich lieber mit den Fragen seiner geliebten Wissenschaften. Er starb als ordentliches Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 1913.

Sein ehemaliger Student, Bálint Kuzsinszky (1864-1938) begann seine Vorlesungen als Professor für Archäologie und Münzkunde im Jahre 1914. Er beschäftigte sich mit der römischen Archäologie in erster Linie, aber hielt er mehrmals auch ur- und frühgeschichtliche Vorlesungen und Seminare: „Die Vorgeschichte Griechenlands" (1914), „Die Urgeschichte Italiens und die etruskischen Altertümer" (1915), „Die Urgeschichte Ungarns" (1916, 1928), „Altertümer aus dem Eisenzeitalter" (1916). Er lies immer mit Begeisterung und Veranschaulichung vor. Er lud seine Studenten oft zu seiner Ausgrabungen in Aquincum ein, wahrscheinlich war er der erste Professor des Instituts, der eine gute persönliche Beziehung zu seinen Studenten hatte: nach der Besichtigung der neuen Funde hielt er ein gemütliches Symposium für seine Studenten im Restaurant „Mühle Krempel".

Nach dem ersten Weltkrieg schrieb Praktikant Géza Stöhr die Geschichte der Münzsammlung, aber diese Zeit bedeutet schon eine Stagnation: die Professoren wollten das Auswahlsrecht nicht mehr benutzen. Laut der Akten der Münzsammlung bat das ungarische königliche Hauptpunzierungsamt Münzen aus mehreren Funden an, aber keine Münzen aus diesen Funden in die Sammlung gelangten.

Wie ich erwähnt habe, hatte sich Kuzsinszky auf dem Fachgebiet der provinzialrömischen Archäologie spezialisiert, aber publizierte er die allgemeine Topographie der Landschaft des Plattensees im Jahre 1920.[4] Die Ungarische Akademie der Wissenschaften wählte ihn zum korrespondierenden Mitglied (1907), später zum ordentlichen Mitglied (1926). Er war auch als Obmann der Archäologischen Komission der Akademie und Direktor des Haupstädtischen Museums tätig. Er organisierte sogar das archäologische und geschichtliche Museum der Hauptstadt Budapest: seine museologische Tätigkeit war hervorragend.

Als Kuzsinszky in Pension trat, übergab er ein mehr als 150-jähriges Institut mit den folgenden Sammlungen: eine Münzsammlung, die aus 20,000 Münzen bestand, und eine archäologische Sammlung, die etwa 2,000 größtenteils prähistorische und römische Altertümer umfaßte. Die Institutsbibliothek bestand aus 700 Bänden. Die Statistik zeigt also ein gut ausgestattetes Institut, trotzdem war die Rolle der Universität in den damaligen archäologischen Forschungen nicht so wichtig, weil die Universität fast keine Wirkung durch die Ausbildung ausüben konnte. Kuzsinszky - wie früher auch Hampel - war wissenschaftlicher Mitarbeiter eines Museums in erster Linie, mit ihrer Unterrichtstätigkeit konnten sie keine neue Generation der Archäologen erziehen, sondern nur Geschichts- und Lateinlehrer... Obwohl Hampel und Kuzsinszky gute und berühmte Wissenschaftler waren, eine echte professionelle archäologische Ausbildung war damals an der Budapester Universität

[4] KUZSINSZKY 1920.

unmöglich, wie ich erwähnt habe, auch die Professoren hielten sie für überflüssig.

Im Jahre 1930 fing aber ein neues Kapitel der Geschichte unseres Instituts an, dieses Kapitel - also die Tätigkeit des Professors András Alföldi - gehört eindeutig zur Geschichte der provinzialrömischen Archäologie und des professionellen archäologischen Unterrichtes in Ungarn.

BIBLIOGRAPHIE

FRIML, A.
1913 *Az 1777-iki Ratio Educationis.* Budapest. (Pedagógiai Könyvtár I.)

GOHL, Ö.
1906 A magyarországi múzeumok, köz- és tanintézetek éremgyűjteményei. *NK 5,* 51–68.

HAMPEL, J.
1886–1896 *A bronzkor emlékei Magyarhonban.* I–III. Budapest.
1894–1896 *A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban.* I–II. Budapest.
1905 *Althertümer des frühen Mittelalters in Ungarn.* I–III. Braunschweig.

HEKLER, A.
L'université de Budapest / Die Universität Budapest. Basel.

KUZSINSZKY, B.
1920 *A Balaton környékének archaeologiája. Lelőhelyek és leletek.* Budapest. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. A nagyméltóságú magyar királyi földmívelésügyi, a vallás- és közoktatásügyi ministerium, valamint több meczenás támogatásával kiadja a M. Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága. Harmadik kötet. A Balaton környékének társadalmi és embertani földrajza. Első rész. A Balatonmellék történelme. Második szakasz. A Balaton környékének archaeologiája. Lelőhelyek és leletek.)

OROSZLÁN, Z.
1963 Hampel József professzor. *DissArch 5,* 3–15.
1964a Hampel József (1849. november 10.–1913. március 25.). *ArchÉrt 91,* 116–118.
1964b Kuzsinszky Bálint az egyetemi tanár. *DissArch 6,* 1–16.
1965 Kuzsinszky Bálint (1864. november 6.–1938. augusztus 23.) *ArchÉrt 92,* 66–67.
1966 Egyetemünk régészeti tanszékeinek kialakulása és története. *DissArch 8,* 55–72.

STÖHR, G.
1927 A Budapesti Tudományegyetem Class. Archaeol. Tanszéke éremtárának története. *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve 2,* 319–325.

SZENTPÉTERY, I.
1935 *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935.* Budapest. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története IV.)

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 261–262
© Akadémiai Kiadó, Budapest

BESZÁMOLÓ AZ OROSHÁZI SZARMATA RÉGÉSZETI KONFERENCIÁRÓL (2003. június 28–29.)

VÖRÖS GABRIELLA*

A konferencia első napjának reggelén, az ásatási szezon kellős közepén, a helyi gimnázium kihalt épületében gyülekezett a szarmatakor kutatása iránt elkötelezett kollegák, régészhallgatók csoportja. Mivel a szervezés már kora tavasszal megkezdődött, Rózsa Zoltán a Szántó Kovács János Múzeum igazgatója és munkatársai következetes munkája eredményeképpen az előzetes jelentkezéseknek megfelelően számosan összejöttünk, az ünnepélyes, de egyben kellemesen családias megnyitóra. A szervezésben a frissen alakult szegedi székhelyű Barbaricumi Régészeti Társaság tagjai is részt vettek, ugyanúgy, mint a konferencia első napjának végén megnyitott régészeti kiállítás rendezésében és kivitelezésében. A szarmaták dél-alföldi leleteit bemutató kiállítás a szentesi, a szarvasi, a békéscsabai és az orosházi múzeum anyagából állt össze. A szakmabeliek legnagyobb örömére a szabadkai Városi Múzeum tárgyai is helyet kaphattak a kiállításon, sőt a délvidéki leletek jelentették a kiállítás leghangsúlyosabb részét.

A konferencia a szarmatakor teljes időszakát felölelte, beleértve a temetőket és a településeket is. A térképekkel és helyszíni felvételekkel illusztrált, a leletek sokaságát bemutató beszámolók legtöbbje egy-egy lelőhelyhez kötődött. Voltak közöttük régi feltárásokkal foglalkozó előadások (Rózsa Zoltán: Békéssámson-Erdőhátihalom szarmata telep és temető, Nagy Dániel: Orosháza-Máv homokbánya szarmata temetője), és egészen új kutatási eredményekről is szó esett, melyek közül kettő a Csongrád megyei autópálya ásatásokhoz kötődött (Béres Mária: Szatymaz-makraszéki iskola szarmata település házai, Kürti Béla: Szarmata temető Kiskundorozsmán). Szekeres Ágnes (Szabadka) egy késő szarmata település objektumait mutatta be Kanizsáról, értelmezve a jelenségeket, a település szerkezetét. Ugyancsak településsel foglalkozott Cseh János anyaga Szolnok környéki ásatásainak rövid bemutatásával. Az előadások egy része legendás, részben kiállításokról, részben publikációkból is ismert lelet együttesekről szólt, melyek eddig párhuzam nélkül állnak az alföldi szarmaták emlékanyagában (Juhász Irén: Hogyan került Szarvasra egy római mázas edény, Dinnyés István: A jászkarajenői csontfaragványok). A fiatalok közül két szegedi régészhallgató Sóskun Kornél (Kiskunfélegyháza-Pap dűlő szarmata teleprészlet) és Wilhelm Gábor (Szarmata sír Felgyőről - Adatok a lemezes peltafibulák barbaricumi elterjedéséhez) jelentkezett egy-egy beszámolóval. Összefoglaló, számos történeti kérdést is érintő előadást hallhattunk Vaday Andreától, aki a dél-alföldi késő szarmata telepek témakörén belül a tiszaföldvári telep izgalmas, eddig sehol máshol nem tapasztalható jelenségeiről szólt, melynek öntőműhelyét most láthatta először a szakmai közönség. Vörös Gabriella a készülő madarasi monográfia egyik fejezetéből kiindulva a gyermeksírok értékelésének módszertani nehézségeire mutatott rá. A meghívottak között szerepelt az „ellenség" kutatója, a római korral foglalkozó Mráv Zsolt, aki élvezetes, és fordulatokban gazdag előadást tartott Egy erőd, amely sohasem készült el címmel, a Gödújtelepi későrómai erőd területén folytatott kutatásokról.

A konferencia egy hosszúra tervezett sorozat legelső összejövetele volt. Legfőbb érdeme, hogy a különböző területeken, múzeumokban és egyéb kutatóhelyeken dolgozó kollegák e szűkebb korszak eredményeiről tájékoztatták egymást. Többször elhangzott a két nap folyamán, hogy a késővaskortól az avarkorig tartó időszak kutatása máig méltánytalanul elhanyagolt területe a hazai régészet tudománynak. Alapvető célunk az volt, hogy megismerkedjünk eddig még közöletlen, vagy pedig átértékelésre megérett, raktárakban elfekvő, régi leletanyagokkal, de az előadásokon és az előadásokat követő vita során számos módszertani kérdés is felmerült.

* Vörös Gabriella, Móra Ferenc Múzeum, H-8001 Szeged, Roosevelt tér 1-3.

Nyilvánvalóvá vált például, hogy a szarmata települések belső időrendjének kérdései máig megválaszolatlanok, a leletek alapján nagyon nehéz megbízható, egyetlen lelőhelyen túlmutató, belső kronológiai rendszert kialakítani. A korszakhoz közvetlenül kapcsolódó numizmatikai kutatások Farkas Edit előadása révén (Severuskori éremleletek a szarmata barbaricumból) egyszerre jelentenek fogódzópontot, de ugyanakkor számos újabb kérdőjelet is a pénzforgalom-kereskedelem kérdésköréhez.

A szarmata régészeti kiállítás megnyitóján a kollegákon kívül részt vett a város vezetése is, amely egyértelműen azt bizonyította, hogy az Orosházához immár fenntartása miatt is kötődő gyűjtemény és kiállítóhely milyen fontos szerepet játszik a szűkebb közösség életében. Biztató, hogy a tervek szerint a leadott kéziratok megjelennek a múzeum gondozásában, mégpedig a Szántó Kovács Múzeum Évkönyve sorozatának önálló, hetedik kötetében. Az évente megrendezendő konferencia sorozat következő állomása a szegedi múzeum lesz, ahová a tervek szerint egy szűkebb tematikával meghirdetett, a szélesebb szakma számára is nyitott találkozót tervezünk.

Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 263–265
© Akadémiai Kiadó, Budapest

NEKROLÓG

KŐHEGYI MIHÁLY

(Katymár, 1934. március 11.–Baja, 2001. június 18.)

Ahogyan visszaemlékezem, első találkozásunk Nyíregyházán történt, a hetvenes évek közepe táján. Régészeti konferencia volt, már erősen őszre járt az idő, és mint afféle kalandos kedvű régészhallgatók - magunk számára is váratlanul - Szegedről elugrottunk kicsit belekóstolni a nagyok dolgába, belehallgatni a tudományba. Szállásunk persze nem volt, ami aztán valahogy szóba került az esti asztalnál. Miska bácsi - élete végéig az maradt sokunk számára - azonnal kifaggatott bennünket, a családfa, a szakma és az élet értelmének boncolgatása után kiderült persze „könnyelműségünk" is. Azonnal felkarolt bennünket, megszervezve ellátásunkat. Egy kérése volt csupán, hogy nyolc órától esedékes alvását késői zajongásunkkal ne zavarjuk meg.

Így, és ilyennek ismertem meg. Már az első alkalommal kiderültek legjellemzőbb vonásai: szerteágazó érdeklődése és segítőkészsége. Meg is maradt ilyennek a további kb. három évtizeden keresztül, nagy meglepetés nem érhette az embert vele kapcsolatban. Most is előttem van, ahogyan picit előrehajolva, kezével tölcsért tartva a füléhez, figyelmesen hallgat. Nem ismertem még egy embert, aki ennyire oda tudott volna fordulni a másik felé, és ilyen intenzíven tudott volna figyelni. Beszéltetett bennünket, ő alig szólt, inkább csak kérdezett. Elméletileg tudhattuk csak –, hogy neki is lehetnek gondjai, és mint mindenki másnak van családi élete, főnöke, esetleg fejfájása, de ezekről soha nem beszélt.

A múzeummal, a régészettel persze más volt a helyzet. Szívesen látott bennünket a bajai múzeumban, a raktárakban és az ásatásokon. Nem tudok olyanról, hogyha valaki érdeklődött a leletei iránt elzárkózott volna a megmutatásuktól, nehogy valaki „elpublikáljon" előle valamit. Vette elő a dobozokat, a dokumentációt és egy-egy érdekesebb tárgy fölött komoly szakmai viták is kikerekedhettek.

Élte a vidéki muzeológusok életét, amely nem volt fordulatokban gazdag. A legizgalmasabb kétségkívül a kezdet volt, az a cseppet sem egyszerű út, amely az Észak-Bácskából indult és a budapesti egyetemen keresztül visszavezetett ugyanoda. Katymáron született 1934. március 11-én, édesapja a faluban kisbíró volt. A család, és a közösség, amelyben nevelkedett meghatározta gondolkodását, szemléletét. A gimnáziumot Baján végezte, az államosításig tanították a ciszterciták, majd a III. Béla Gimnáziumban tett érettségit 1953-ban. Solymos Ede, a bajai múzeum néprajzos igazgatója egy leletbejelentés kapcsán még diákként ismerte meg, és a találkozásokból munkakapcsolat lett. A környék régé-

A fényképfelvétel Szegeden a Móra Ferenc Múzeumban készült, a *Jazigok, roxolánok, alánok* című régészeti kiállítás megnyitásakor. Fotó: DÖMÖTÖR MIHÁLY

szeti adatait összegyűjtötte, leleteknek járt utána, cserébe az igazgató hozzájárult ahhoz, hogy használhassa a múzeum könyvtárát. 1951-től volt kulcsa a múzeumhoz, emlegette büszkén visszaemlékezéseiben. A továbbtanulás dolga egyértelmű volt: érettségi után jelentkezett a budapesti egyetem régészet szakára. Az egyetemen az évfolyamon összesen tizenketten voltak, őskorra, ókorra és középkorra szakosodhattak. Tanárait nagy tisztelettel és hálával emlegette, első helyen László Gyulát, akit mesterének vallott. Banner János, Oroszlán Zoltán, Tálasi István, Czeglédi Károly előadásait hallgatta, a gyakornoki évet pedig a Magyar Nemzeti Múzeumban Párducz Mihálynál töltötte le. A tanulás komoly munkát jelentett számára, mert a többiekhez képest kevésbé felkészültnek érezte magát. Ahogyan megjegyezte: ő volt egyedüli falusi gyerek a csoportban.

1958-ban tért vissza Bajára, ahol a Múzeum lett az első és egyetlen munkahelye. Őt megelőzően csak Zalotay Elemér dolgozott rövid ideig régészként Baján, tehát Kőhegyi Mihály volt az első olyan szakember, aki hosszú ideig, majd negyven évig volt gyarapítója és gondozója a Türr István Múzeum régészeti gyűjteményének. 1986-tól tíz évig -nyugdíjazásáig- az igazgatói teendőket is ellátta, bár bevallása szerint a hivatali munka sosem vonzotta, sokszor felemlegette leveleiben, hogy a szakmai munkától veszi el tőle az időt.

Tudományos munkásságának összegzése zavarba ejtő, még azok számára is, akik közel álltak hozzá. Nyilatkozataiban, a róla szóló riportokban első sorban a régészetről vallott, a helytörténet, a nyelvészet és a néprajz, a jogtörténet meg a többi tudomány, de még a numizmatika is, csak másodsorban jöhetett szóba. Mi, akik a legtöbben legyökereztünk egyetlen kutatási terület mellett, csodálkoztunk kutyanevek gyűjteményén, vagy a negyednapos hideglelés gyógyításáról szóló forrással való bíbelődésén. Élvezetes kötelességének tartotta a múzeumtörténeti kutatásokat, régészek, írók, művészek levelezéseinek közzétételét, többek között Römer Flórisét, Gárdonyi Gézáét vagy Móra Ferencét, Herman Ottóét sokszor szívós következetességgel, éveken keresztül. A könyvismertetések terén hihetetlenül sokoldalú volt. Rengeteget olvasott a különböző tudományok friss eredményeiből, így aztán naprakész volt, és majd mindenhez érdemben hozzá tudott szólni. Szeretett társszerzőkkel dolgozni, kiterjedt levelezést folytatott a fél országgal. Gyakran útra kelt, múzeumokba, levéltárakba sietett. Baján ő volt „a" múzeológus, és hiába karolt fel ott is, és nyert meg a helytörténet számára tanárt, plébánost, hivatalnokot: a tudományban sokszor mégis egyedül volt. 1974-ben indította el a Bajai Dolgozatok című sorozatot, melynek néhányad magával egyszerre volt szerkesztője és szerzője is. Végső soron tartotta magát ahhoz, hogy végzettsége szerint régész, de mint afféle vidéki múzeumi ember, szinte mindennel kellett foglalkoznia, és ezt természetesnek is találta.

Ha kezünkbe vesszük bibliográfiáját, amelyet 60. születésnapjára jelentett meg a kecskeméti múzeum, kiderül, hogy hihetetlenül sok, több mint 900 tétel szerepel benne. Közvetlenül halála után közzétettük a Szegeden, a Móra Ferenc Múzeum régészeti évkönyvének (MFM - StudArch) VII. kötetében 1994–2001 között megjelent munkáinak adatait, így csaknem teljesen feltárt és egyben lezárt is Kőhegyi Mihály munkássága. Azért nem teljes a kép, mivel váratlan halálát követően számos publikáció megjelenése várható még, közöttük a legfontosabb, az együtt megkezdett, de sajnos be nem fejezett Madaras monográfia.

Kétségkívül, régészeti tevékenységének legnagyobb vállalkozása a madarasi 2–5. századi szarmata temető feltárása volt 1963 és 1974 között. Elbeszélése szerint sokszor került nehéz helyzetbe, amikor „üres" felületeket ásatott fel, de csak így sikerülhetett természetes - és a szarmaták által kialakított - mesterséges határaival együtt feltárni a teljes temetőt 623 sírjával, és a területen található kicsi Árpád-kori sírcsoportot és a hozzá tartozó laza szerkezetű falut. Doktori disszertációját is ebből a korszakból írta „Kora szarmata aranyletetes női sírok az Alföldön" címmel, amelyet 1984-ben tett közzé.

Mint minden vidéki régész, ő is rengeteget volt terepen. A Régészeti Füzetekbe szorgalmasan leadott jelentései alapján kiderül, hogy a Körös kultúrától a késő középkorig mindent ásatott, telepet, temetőt, utána járt kincsleletnek, pénzleletnek, kutatott templomot és Duna medret, római leletek mentése reményében. Elmondása szerint minden korszak gazdagon képviseltette magát a bajai múzeum gyűjtőterületén, kivételt csak a kelták, és a honfoglalók jelentettek, amelyekre legnagyobb sajnálatára, csak elvétve bukkant. A rövid beszámolók és gondos dokumentációk egyaránt arról vallanak, hogy folyamatosan érkeztek a leletbejelentések a közismert régészhez, akinek azonban többségében csak arra volt lehetősége, hogy a veszélyeztetett sírokat, gödröket megmentse. Éveken átívelő kutatásokra ritkán volt alkalma. Emlékezetes pl. a Hajóscifrahegyi avar temető, a bácsbokodi avar és Árpád kori lelőhely, Sükösd-Ságod, Bátmonostor,

Hajós, Csávoly és a szülőfalu Katymár és környéke, Vaskút szerepel a leggyakrabban a lelőhelynevek között. Jelképes, hogy bibliográfiájának első tétele egy olyan hírlapi írása 1952-ből, amelyben szülőfalujával kapcsolatos leletmentésről számol be, a második pedig éppen madarasi ásatásokról szól. Kőhegyi Mihályban természetes igény volt arra, hogy az adattári jelentés leadása után az eredményeket azonnal közzétegye a területileg illetékes napilap hasábjain élvezetes, közérthető formában.

A régészet mellett a numizmatika állt hozzá a legközelebb a tudományok közül. Egyik riportban arról beszélt, hogy éppen a madarasi temető pénzmellékletei ösztönözték arra, hogy közelebbről megismerkedjen velük, és rajtuk keresztül a pénztörténettel. Néhány év múlva az egész Alföldről összegyűjtötte a római pénzeket, végül máig fontos, kereskedelemmel és úthálózattal kapcsolatos szakcikkek születtek a kezdeti érdeklődésből. Tagja lett a Numizmatikai Társulatnak és az Éremgyűjtők Egyesületének, a társulatnak alelnöke, az utóbbinak tiszteletbeli tagja volt. Ezen a téren végzett tevékenységét Réthy illetve Széchenyi éremmel ismerték el. A Társulattól 60. születésnapja alkalmából, külön, erre az alkalomra készített érmet kapott, amire nagyon büszke volt. Az érmen a következő, szinte egész pályáját összegző felirat olvasható: „Kőhegyi Mihály, Baja Mórája." 1982-ben kapta meg a szakma legnagyobb elismerését, a Móra Emlékérmet. Városa, megyéje is számon tartotta érdemeit: Bács Kiskun megye Tudományos Díját kétszer is (1988, 1996) kiérdemelte, Baja Város Kultúrájáért 1996-ban tüntették ki, városának díszpolgára halála után lett, 2001-ben.

Jellegzetes alakja - programjának előzetes, gondos egyeztetése, előkészítése után - gyakran feltűnt a szegedi múzeumban. Különösen nyugdíjba vonulása után jött sokszor. Mindig sietett, rengeteg dolga volt, anyagot gyűjtött, egyeztetett a kollegákkal, forrásokat jegyzetelt és készített elő közlésre. Az utóbbi időben sokat foglalkozott a madarasi temetővel. Közös OTKA pályázat segítségével lerajzoltattuk a leleteket, számítógépbe kerültek a leírások, adatok, folyamatosan készültek a fejezetek. Aztán 2001. június 18-án döbbenetesen váratlanul meghalt, maga után hagyva családot, szakmát, kollegákat, barátokat, félbehagyott kéziratokat. Gazdag könyvtára - családja akaratából - a szegedi múzeumba került. Az adomány fiatal szakemberek képzését segíti majd, elsősorban a Régészeti Tanszék hallgatói veszik hasznát hagyatékának. Egyéniségének emlékét, derűjét, örökös kíváncsiságát, jellemző mozdulatait, szavajárását megőrizzük emlékezetünkben, amíg emlékezhetünk. Életművének eredményeit pedig kötetek, tanulmányok sokasága őrzi a múzeumok, a könyvtárak polcain.

VÖRÖS GABRIELLA

RÖVIDÍTÉSEK - ABBREVIATIONS

AAC	Acta Archaeologica Carpatica (Kraków)
Acta ArchHung	Acta Archaeologica Acadaemiae Scientiarum Hungariae (Budapest)
Acta MusNap	Acta Musei Napocensis (Cluj-Napoca - Kolozsvár)
Acta MP	Acta Musei Porolissensis (Zalău - Zilah)
ADF	Arbeit und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege (Berlin)
AnnHN	Annales Historici-Naturales Musei Nationalis Hungarici (Budapest)
AR	Archeologické Rozhledy (Praha)
ArchA	Archaeologica Austriaca (Wien)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologica Hungarica (Budapest)
ArchI	Archäologische Informationen (Tübingen)
ArchÖst	Archäologie Österreichs (Wien)
ArchSlovFontes	Archaeologica Slovaca Fontes (Bratislava)
ArhSof	Arheologija. Organ na Arheologičeskaja Institut i Muzej pri Bălgarskata Akademija na Naukite (Sofija)
AT	Antik Tanulmányok. Studia Antiqua (Budapest)
AV	Arheološki Vestnik (Ljubljana)
BAR-IS	British Archaeological Reports - International Series (Oxford)
BiArch	Biblioteca de Arheologie (Bucureşti)
BRGK	Berichte der Römisch-Germanischen Kommission (Berlin)
BudRég	Budapest Régiségei (Budapest)
BVBl	Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)
CJ	Classical Journal (Columbia)
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
CurrAnt	Current Anthropology
DissPann	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
DolgSzeg	Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből (Szeged)
ERAUL	Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège (Liège)
Ethn	Ethnographia (Budapest)
FBBW	Fundberichte aus Baden-Württemberg (Stuttgart)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
Font ArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
FöldrKözl	Földrajzi Közlemények (Budapest)
Fö	Fundberichte aus Österreich (Wien)
FtK	Földrajztudományi Közlemények (Budapest)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
InvArchUngarn	Inventaria Archaeologica Ungarn. Corpus des ensembles archeologiques (Bonn)
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRA	Journal of Roman Archaeology (London)
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz)
JRS	The Journal of Roman Studies (London)

KiM	Katalogi in Monografije (Ljubljana)
Klio	Klio. Beiträge zur Alten Geschichte (Berlin)
KMMK	Komárom Megyei Múzeumok Közleményei (Tata)
MAEFH	Monumenta Antiquitatis Extra Fines Hungariae Reperta (Budapest)
MAG	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft (Wien)
MBV	Münchener Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte (München)
MCA	Materiale şi Cercetări Arheologice (Bucureşti)
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFMÉ - StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve - Studia Archaeologica (Szeged)
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MonAL	Monumenti Antichi dell'Accademia dei Lincei (Roma)
MonAvarArch	Monumenta Avarorum Archaeologica (Budapest)
NK	Numizmatikai Közlemények (Budapest)
NMMÉ	A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve (Balassagyarmat)
OZ	Osječki Zbornik (Osijek)
PBF	Prähistorische Bronzefunde (München)
PZ	Praehistorische Zeitschrift (Berlin)
RCRFA	Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta (Tongres-München)
RégFüz	Régészeti Füzetek (Budapest)
RégTan	Régészeti Tanulmányok (Budapest)
RGA	Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (Berlin-New York)
RivStudLig	Rivista de Studi Liguri (Bordigheara)
RLÖ	Der Römische Limes in Österreich (Wien)
SCIVA	Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie (Bucureşti)
SGA	Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike (Berlin)
SMK	A Somogy Megyei Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
StCom	Studia Comitatensia (Budapest)
StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)
SJ	Saalburg Jahrbuch (Berlin)
ŠtZ	Študijne Zvesti Arheoloického Ústavu Slovenskej Akademie Vied (Nitra)
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
TtK	Természettudományi Közlemények (Budapest)
VAH	Varia Archaeologica Hungariae (Budapest)
VAMZ	Vjesnik Archeološkog Muzeja u Zagreba (Zagreb)
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Évkönyve (Veszprém)
ZfA	Zeitschrift für Archäologie (Berlin)
ZGy	Zalai Gyűjtemény (Zalaegerszeg)
ZM	Zalai Múzeum (Zalaegerszeg)
ZNM	Zbornik Narodnog Muzeja (Beograd)

HU ISSN 0003-8032
A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója
Felelős szerkesztő: dr. Kovács Tibor
Műszaki szerkesztő: Agócs András
Nyomdai előkészítés: Győrei D. László
Termékmenedzser: Marton Andor László
Nyomás és kötés: PXP Első Magyar Digitális Nyomda Rt.
Megjelent: 34,5 (A/5) ív terjedelemben

Egyetemi Könyvtár
Folyóiratok
2.
1825
XT 79